

برسین

با آثاری از:

آیشین
علی‌رضا اردبیلی
عبدالله امیر هاشمی
پروفسور تورخان گنج‌های
دکتر حسن جوادی
ماشالله رزمی
بویوک رسول اوغلو
یونس شاملی
دکتر ضیاء صدرالاشراقی
محمد علی فرزانه
گونتای قوجابه‌یلی
ک.د. اوشینسکی
دکتر جواد هیئت

شعر:
امینی - مفتون
اسماعیل جمیلی

گزارش و متن سخنرانی از:

ولشنگتن: کنگرهٔ آذربایجانی‌ها
تهران: لغو هفتهٔ آذربایجان،
برلین: سمینار علمی،
بندر شرفخانه: سمپوزیوم آذربایجان
شبه‌تر: درگذشت دکتر زهتابی،
سوئد، مالمو: تجلیل از دکتر م.ع. فرزانه.

چرخ‌مدنیت‌لی جمعیت‌بین مسئله‌لرینی آراشدیران درگی
مجلهٔ بررسی مسائل جامعهٔ چندفرهنگی

۴

زمستان ۱۹۹۹ قیش

خلقە آغزىن سىرىنى ھىردىم قلىپ اظھار سۇز
بو نە سىردىر كىم اولور ھىر لىظھ يوخدان وار سۇز
آرتىران سۇز قىدىنى صدق ابلە قىدىن آرتىرار
كىم نە مقدار اولسا اھلىن ائىلر اول مقدار سۇز
محمد فضولى

تېرىيون ۴

چىن ھىندىستان ۋە ئىراندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ تارىخى

چىن ۋە ئىراندىكى مۇسۇلمانلارنىڭ تارىخى

۴-جى سايى، ۱۹۹۹ قىش

دفتىر چىھارم، زمىستان ۱۹۹۹

ISSN 1402-568X

TRİBUN

Çox mədəniyyətli cəmiyyətin
məsələlərini araşdıran dərgi

A journal devoted to
multi cultural affairs

4-ci sayı, 1999, qış

تريبون

چوخ مدنيتلى جمعيتين
مسئله لرین آراشدیران درگی
مجله بررسی مسائل
جامعه چند فرهنگی دفتر چهارم،
زمستان ۱۹۹۹

Redaktorlar:

دبیران تحریریه:

Əlirza Ərdəbili
Yunis Şamili

علیرضا اردبیلی
یونس شاملی

Üz qabığı dizaynı:

Sona Gərami Səfaian

طرح روی جلد:
سوننا غرامی صفائیان

Post adresi:

آدرس پستی:

TRIBUN
Box 7168
170 07 Solna
Sweden

Fax: +46-(0)70-711 47 38

فاکس

az@aswipnet.se elektron post:

Bankda hesab nömrəsi

(Təkcə İsveç daxilindən):

آدرس پست الکترونیکی:

حساب بانکی

(تنها برای واریز از سوئد):

Postgiro 431 84 03-5

Xaricdən pul köçürmək üçün lütfən «Money Order»-dən istifadə edin.

برای واریز از خارج لطفاً از «حواله پولی» (Money Order) استفاده کنید.

۵۵ ایل لیک قلم و اجتماعی فعالیت لری، خصوصیله
استادین قارائلیق و اولوم سکوتو حوکم سورهن
ایل لرده آذربایجان مدنیت سما سیندا پاریلدایان آز
سایلی اولدوژلاردان بیرلی اولدوغونا گوره، تربیونون
بو سایین سی استاد دوکتور محمدعلی فرزانه یه اتحافه
اولونور. تقدیم انتمه مراسمی یانولر آیین نین ۲۳-ینده
استکهلم دا کنچیریله جک دیر.

این شماره تربیون به پاس ۵۵ سال فعالیت قلمی و
اجتماعی، بویژه بخاطر آنکه استاد فرزانه جزو ستارگان
اندک شماره آسمان فرهنگ آذربایجان در سلهای
خفقان و تاریکی بوده اند، به دکتر محمدعلی فرزانه
تقدیم می شود. به این مناسبت مراسم ویژه ای در روز
۲۳ ژانویه در استکهلم برگزار می شود.

تربیون ۴

۴-جی سایین، دفتر چهارم

، زمستان ۱۹۹۹، قیش

ISSN 1402-568X

طرح روی جلد: سونا صفائیان **Sona Səfaian** disaynı: Üz qabığı
چاپ جلد و صحافی: انتشارات آرش استکهلم

Bu sayida: در این شماره:

اۋن سۆز	۹	علیرضا اردبیلی
بجای مقدمه	۱۱	یونس شاملی
شعر: «آغاچلار بختی»	۱۵	امینی-مفتون
سیاس از خانم سونا صفائیان	۱۷	هیئت تحریریه تریبون
استاد فرزانه دهن تجلیل	۱۹	تریبون ون رثداکسیاسی
«وارلیق»: ۲۰ یاشیندا بیر مکتب	۲۴	علی رضا اردبیلی
ملی حکومت دؤورینده درس کتابلاری	۳۱	محمد علی فرزانه
ونیزیان در دربار آق قویونلو	۳۹	دکتر حسن جوادی
۲۱ آذر قیامی نین خاطره سینه	۷۰	عبدالله امیر هاشمی
زبان ترکی در دربار صفویه	۷۳	پروفیسور تورخان گنجه ای
منفی منم منم لیکه مسابقه سی	۸۰	آیدین اردبیلی
شعر: بری گل	۹۶	اسماعیل جمیلی
علل شکست طرفداران شریعتمداری	۹۷	ماشالله رزمی
«آنا دیلی»	۱۱۲	ک. د. اوشینسکی
دیلم شعورو	۱۳۰	گونتای قوجابه یلی

موسیقی در آذربایجان مستقل	۱۳۵	جهانگیر سلیم خان اوفه
راهی دیگر	۱۴۰	یونس شاملی
نامه ۶۴ نویسنده آذربایجانی	۱۴۴	امضاکنندگان نامه
نامه کانون نویسندگان ایران (در تبعید) به	مکرر	کانون نویسندگان ایران
کوفی عنان دبیر کل سازمان ملل متحد		(در تبعید)
گوشه‌های از تاریخ ترکان	۱۴۹	دکتر جواد هیئت
در باره مقاله «کثرت قومی و...»	۱۵۵	دکتر ضیاء صدرالاشرفی
آیا شاهنامه سند هویت ملی ماست؟	۱۶۲	دکتر ضیا صدرالاشرفی
بحثی در باره نام آذربایجان	۱۶۷	جواد مفرد کهلان
واشنگتن‌دا «دنیا آذربایجان‌لی‌لار کنگرسی»...	۱۶۹	بؤیوک رسول اوغلو
تهران آذربایجان هفته‌سی لغو اولدو	۱۷۴	چیچک‌لر قورولوشو
شرفخانا لیمانی ندا سیمپوزیوم	۱۷۸	«آیکام»
برلین‌ده علمی سمینار	۱۸۲	تریبون
شبسترده استاد زهتابی نین دفن مراسمی	۱۸۴	آیشین
مالمودا دوكتور فرزانه‌دهن تجلیل اولدو	۱۸۶	تریبون
«آذربایجان ۲۰۰۰»	۱۸۷	علی‌رضا ربیلی
آذربایجان ۲۱-جی عصیرده	۲۰۱	آیشین
شعر: ایل باشیندا سوزلو تیریک	۲۰۷	امینی‌مفتون
پیرامون جنایات زمستان ۱۳۷۷	۲۱۰	هیئت تحریریة تریبون
دا‌نامه آذربایجان	۲۱۱	علی‌رضا اردبیلی

فهرست تیتروهای نوشته طولانی این شماره تحت عنوان: «دادنامه آذربایجان»

نامه‌ای از سر درد (صفحه ۲۱۱)

* بخش اول *

تعریف‌ها

- ۱- نام: پان ایرانیسم، یا پان فارسیسم، (چند نمونه از حرکتجای پان)، (۲۱۴)
- ۲- علت ابداع یک نام جعلی برای پان فارسیسم، (۲۱۵)
- ۳- تفاوت مضمونی میان پان فارسیسم، و پان ایرانیسم، (۲۱۶)
- ۴- تعریف پان فارسیسم، (۲۱۷)

* بخش دوم *

فلسفه ظهور

- ۵- پان فارسیسم به مثابه محصولی ساخت غرب، (۲۱۹)
- ۶- پشتوانه نظری پان فارسیسم در غرب: (۲۲۰)
- ۶-۱: پیش‌تاریخ مسئله، (۲۲۱)
- ۶-۲: رنسانس (۲۲۲)
- ۶-۳: تفکر نژادی دوران روشنگری، (۲۲۳)
- ۶-۴: شرق‌شناسی، (۲۲۴)
- ۶-۵: ایدئولوژی استعماری قرن ۱۹، (۲۲۷)
- ۷- زمینه سیاسی ظهور پان فارسیسم در ایران (۲۳۲)
- ۸- اهداف استعمار از ایجاد پان فارسیسم (اهداف پشت پرده) (۲۳۵)
- ۹- مبانی نظری پان فارسیسم و ارتباط آنها با امر تأمین منافع استعمار، (۲۳۸)
- ۱۰- همکاری در دوسوی دیوار، (۲۴۶)

✱ بخش سوم ✱

پان فارسیسم در ماکمیت

۱۱- کودتای ۱۲۹۹ (۲۴۹)

۱۲- نمایش در دو سوی پرده (۲۵۳)

✱ بخش چهارم ✱

ماهیت پان فارسیسم در تئوری و در عمل

۱۳- تفاوت‌های عمده پان فارسیسم با دیگر نهضت‌های پان (۲۵۶)

۱۴- پان فارسیسم به مثابه یک ایدئولوژی تجاوز (۲۶۴)

۱۵- نژادپرستی (۲۶۶)

۱۶- برخورد به تاریخ بعد از اسلام (۲۶۹)

۱۷- ابزار، شیوه‌ها و نیروهای تحقق پان فارسیسم (۲۷۲)

۱-۱۷- قانونگزاری (۲۷۲)

۲-۱۷- ممنوعیت‌های غیرقانونی (۲۷۳)

۳-۱۷- سوء استفاده از تاریخ (۲۷۳)

۴-۱۷- جنگ روانی برای کاهش پرستیژ زبان‌های غیرفارسی (۲۷۵)

۵-۱۷- نابودی دو ضربتی زبان‌های غیرفارسی (۲۷۶)

۹-۱۷- طرح‌های فاشیستی صرف (۲۷۷)

۷-۱۷- سیستم تحصیلات (۲۸۰)

۸-۱۷- تجدید (۲۸۰)

۹-۱۷- نگاهی مقایسه‌ای به شیوه‌های نابودی زبان ترکی در ایران (۲۸۱)

۱۸- عوامل خارجی، در تفکر دولتی ایرانی (۲۸۲)

۱۹- فرهنگ‌گشی بجای نسل‌گشی (۲۸۵)

۲۰- وحدت ملی، یا پاکسازی قومی (۲۸۷)

۲۱- عرب‌ستیزی (۲۸۹)

۲۲- بیگانه در خانه خود (۲۹۳)

۲۳- پان فارسیسم و مسئله مشروعیت آن (۲۹۸)

۲۴- اشکالات جدی در متدولوژی بحث مسئله ملی در ایران (۳۰۱)

- ۲۴-۱. رابطه تاریخ با حقوق شهروندی مردم (۳۰۱)
- ۲۴-۲. ارتباط آذربایجانیه‌ای دو ساحل شمالی و جنوبی ارس (۳۰۲)
- ۲۴-۳. کثرت تجار ترک در بازار تهران (۳۰۳)
- ۲۴-۴. چون با ممنوعیت زبان مادری کسی لال نمی‌شود...! (۳۰۵)
- ۲۴-۵. سناریوهای وحشت (۳۰۶)
- ۲۴-۶. رابطه حقوق شهروندان با امکانات مادی جامعه و سیستم قانونگزاری (۳۰۶)
- ۲۴-۷. ارتباط تاریخ با قوانین امروزی جامعه (۳۰۷)
- ۲۴-۸. ستم ملی، ستمی چون دهبا و صدها ستم دیگر (۳۰۸)
- ۲۴-۹. مسئول شناختن رهبران دولتی به قصد تبرئه سیستم اعمال کننده آن (۳۰۸)
- ۲۴-۱۰. سرمایه‌دار ترک بهتر است یا کارگر فارس؟! (۳۱۰)
- ۲۴-۱۱. زمان و کمیت اهالی در جهان بینی پان فارسیستی (۳۱۱)

۲۵- پان فارسیسم در ناخودآگاهی مردم فارس (۳۱۲)

* بخش پنجم *

برخورد نیروهای مختلف جامعه با پان فارسیسم

- ۲۶- موضع روشنفکران فارس (۳۱۷)
- ۲۷- در غربت: ادامه وضع حاکم در داخل (۳۲۳)
- ۲۸- جریانات سیاسی در برخورد با امر دمکراسی فرهنگی در ایران (۳۲۸)
- ۲۸-: مخالفت. (۳۲۹)
- ۲۸-: سکوت. (۳۳۰)
- ۲۸-۳: معادله به دلان «مسئله اصلی» (۳۳۱)
- ۲۸-۴: تأیید. (۳۳۱)
- ۲۸-۵: سپاه ابلیس. (۳۳۱)
- ۲۹- آثار درازمدت سیاست «یکدست سازی فرهنگی» در ایران، (۳۳۷)
- ۳۰- پان فارسیسم از دیدگاه قربانیان آن، (۳۴۰)
- ۳۱- پان فارسیسم و فردای دور و نزدیک ایران (۳۴۳)
- ۳۲- سخن آخر. (۳۴۵)

اؤن سۆز

علیرضا اردبیلی

ایراندا ملی ستم آدلانان، ماهیت جه ایکینجی درجه لی وطنداش اولماق ظلمینه قارشلی گئدهن مبارزه نین ماهیتی ده ییشمه دهن، مرحله لری و تاکتیک لری ده پیشیر. ایران، بؤلگه و دنیا دا باش وئره ن حادثه لر بو مبارزه نین حدت و تاکتیک لری نه تأثیر قویور. بئله لیکه بیزیم اوچون هر گون یثنی بیر گون و هر ایل یثنی بیر ایل اولور. ۱۹۹۰-جی ایل یین ۲۰ یانواریندا کئچن تاریخ یین ۱۰-جی ایل ی باشلا ییر. ۹ ایل قاباخ شمال-جنوب سرحد لری نی بیخمش باجی-قارداش لاری میز موسقوانین قیرمیزی سالدات لاری طرفینده ن باکی نین خیابان لاریندا جزالاندیریلدی لار. بو حادثه شمال یین، موسقوا و سول ایدئولوژی سی مرحمتی نین قاناداری آلتیندا دینجلمه سینه ایننان جنوب گنج لی یینی شیرین یوخولاریندا ایلدی ب، خالق یمیزلا یاد، و یادلارا قوللوق ائده ن فکر لره و داع لاشما غا چاغیر دی.

ایران پادشاهی نین تخت دهن دوشمه سی گونلرینده کی ۲۰ یاشلی لار اوگونون ۳۰ یاشلی ایدی لار سا، بوگون ۴۰ یاشا دولور لار. دونن یین گنج لی بی بوگونون یئتگین نسل یینه چه وری لیر. بو آما یاش پلان ییندا دیر. شعور سوز موجود لاردا پله-پله اوشاقلیق، بلوغ، گنج لیک، یئتگین لیک و قوجالیق پرسه سین ی طی ائتمه یه قادر اولور لار. آما دوشونن انسان یین یئتگین لی بی اونون یاشیندا اؤنجه، باشیندا باش وئرمه لی دیر. بونا گؤره ده آذربایجان لی لار یین اؤز مدنی و وطنداش حاق لار یینی قوروماق یولوندا آپاردیق لاری مبارزه، بو حرکت یین اؤز بیلکالی کادر لار یین یئتشدیر مک و ملی ایدئولو قیاسی نین اساس لار یینی تنظیم له مک له اؤز یئتگین لی یینی گؤستره بیلر. مادام کی اون ایل بوندان قاباخکی ایش لری ن و سؤزلر یین تکراری له مشغول اولوروق، دئمه لی هله بلوغ حدینه چاتمامیشیق، ایستر بیولوژی وارلیغیمیز یین عؤمر و ۴۰ اولسون، ایستر ۱۶۰!

بوگون بيز حيران ليق و هيجان لار دؤوريني آرخادا قوياراق، اھني آرقاجي، بيليک و دوشونجه ايله بويالانميش بير گله جه يه دوغرو آدديم لامالي يیک. آتا-آنالاردان قالان معنوی ارث يميزه اساس لانان بير ملي تفکرون بوتون ساحه لرده تعريف اولوب، ملي وحدت يميزين تحمل ينه چه ووريلمه سيني، اگر گلن نسلين آمانينا بوراخماق ايسته ميریک سه، اوندا بو يوکی اؤزوموز مقصده چاتدير مالي ييق. «ملي تفکر» ديريکن من ائله نظری اساس لاری نظرده آيرام کی بوتون ملت اونو قبول ائديب، اطرافينا يغيشا بيلسين. بئله بير تفکرون اساس لاری آيدين لاشيرسا اوندا بوتون سياسي فکولر ده اؤز يئرلريني تاپا بيليرلر. بوگون ملي تفکرون اساس لاری آيدين اولماديفي حالدا سياسي پروگرام لاردا يوخ دير. «سياسي اختلاف» آدلانان بير فنومن ده مختلف سياسي پروگرام لارين بير-بيري له رقابتي يوخ، خسته شخصيت لرين منم-منم ليک ادعالار ينين مئيداني دير. بيزه هم ملي تفکر اطرافيندا بيرلشمک لازم دير هم سياسي پروگرام لار اوزه ريندهن «آيري ليق». «آيري ليق» او دئمک دير کی، سياسي اختلاف لار جماعته آيدين گؤرونمه لي دير. هر مدني جمعيت ده اولدوغو کيمي بيزده ده سياسي قوه لر، سياسي پروگرام لار آريا چيخاريب، باشقالاريله اؤز فکولري آراسيندا اولان اختلاف لاری اوجا سسله جماعته دئمه لي ديرلر. بئله اولمازسا، ملت، «ملت» کيمي فورمالاشيب اؤز طالعي نين نئجه يازيلماسيندا اساس تأثير قویان طرف اولاييلمز. اگر سياسي قوه لر سياسي پلاتفورم لار آريا چيخاماسلار، بو ايشی ره آتان لار و طالعه باخان لار گؤره لرلر. باشقا سؤزله بو «آيري ليق» همان اجتماعي قوه لر ينين، سياسي فکولر له پروفيل لشمه سي دير. تأسف کی بوگون آراميزدا نه او وحدت وار نه بو «آيري ليق». آيدين ديريکی ملي تفکر، بير شخص يا بير گروپون بير ماتيفست يا بير ايکی کتاب يازماغي ايله اهله گلدير. ملي تفکرون اساسي، جمعيت يين آيدين لاری نين سياسي-اجتماعي نظريه لر ساحه سينده اوزون مدتلي ياراديجي ليق ايش لری و علمي-نظري مباحثه لر يندهن عمله گلير.

نامه سرگشاده ۶۴ نویسنده آذربایجانی

و پلورالیسم فرهنگی

یونس شاملی

انتشار تریبون ۴ تا حدودی با انتشار نامه سرگشاده نویسندگان و هنرمندان برجسته آذربایجانی مصادف شده است. تریبون ۴ این امکان را یافته است که در این شماره متن نامه نویسندگان به رئیس جمهور ایران را منعکس نماید. نامه نویسندگان آذربایجانی صرفاً از این جهت پراهمیت نیست که خواستگاههای فرهنگی مردم آذربایجان از طرف نمایندگان فرهنگی مردم آذربایجان به یکی از بالاترین مسئولین دولت جمهوری اسلامی عرضه شده است، چرا که دستگاه دولتی بعد از نزدیک به دو دهه حاکمیت در ایران از وزن و اهمیت مسئله آنچنان بی اطلاع نیست. جمهوری اسلامی در طی این دو دهه نشان داده است که به این سادگی در مقابل خواستهای مردم نرمشی از خود نشان نمی دهد. البته نباید کتمان کرد که، انتشار نامه سرگشاده نویسندگان آذربایجانی در این برهه از زمان با بهره گیری از موفقیتهای انتخاباتی خاتمی و جناحی وی که تمایلات بیشتری نسبت به قانونگرایی از خود نشان میدهد صورت گرفته است.

اما این تمامی آن حرفی نیست که در نامه سرگشاده نویسندگان مستتر است. بلکه آنچه که بیش از هر چیزی حائز اهمیت است تمایل مردم آذربایجان و حرکت آنان بسوی خواستگاههای مشروع، ملی و فرهنگی است. وگرنه ابداً تصور نمی رود که نامه نویسندگان آذربایجان صرفاً با تکیه بر اراده و خواست شخصی آنها نوشته شده باشد. شکی نیست که دردمندی نویسندگان و درک عمیق مسئله ای چنین مهم در ایران، پیشروان فرهنگ و ادب آذربایجان را در مقابل مسئولیت فرهنگی و انسانی که دارند به حرکت درآورده است. اما کلیت نامه نویسندگان ریشه در یک نیاز و خواست دو جانبه

از سوی مردم و رهبری ادبی و فرهنگی جامعه آذربایجانی دارد.

نامه سرگشاده نویسندگان آذربایجانی اگر چه ممکن است از سوی محافل ادبی و فرهنگی فارسی زبان استقبال نگردد، اما برای ملیونها ترک زبان ایرانی در اقصا نقاط ایران نوید یک خواستگاه مردمی و حرکت همه جانبه در ایران بسوی کسب ابتدایی ترین حقوق فرهنگی یعنی بهرمندی رسمی از زبان مادری در مدارس است.

به نظر میرسد اهداف مطرح شده در نامه نویسندگان یعنی:

۱- تدریس رسمی و اجباری زبان ترکی آذربایجانی به روش علمی در دبستانها و دبیرستانهایی که سکته ترکزبان دارند، در کنار زبان فارسی.

۲- تهیه و پخش برنامه‌های رادیو تلویزیونی به زبان ترکی به روش علمی و با استفاده از نیروی کارشناسان و متخصصین این زبان در کنار زبان فارسی.

۳- تأسیس دانشکده زبان و ادبیات ترکی آذربایجان در دانشگاههای کشور.

۴- ترغیب کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به پدیدآوردن ادبیات کودکان به زبان ترکی.»

از وزن و اهمیت بسزایی برخوردارند. این نامه نه تنها بی حقوقی فرهنگی ترک زبانان ایران را منعکس میکند، بلکه راهی برای زندگی مردم با حقوق برابر را در کشوری که زبانها و مذاهب متفاوت در آن وجود دارد، فراهم می سازد. نامه نویسندگان آذربایجان به رئیس جمهور ایران در واقع ندای پلورالیسم فرهنگی در ایران است. خواستگاهی که یکی از انسانی ترین، مترقی ترین و پیشروترین نیازمندیهای بشر، نه تنها در ایران که در جهان، برای پیشرفت در عصر کنونی است.

بایستی توجه داشت که آمار ارائه شده در نامه سرگشاده یعنی "نیمی از مردم ایران" خودبخود پایه های یک استراتژی فرهنگی را پی ریزی می کند. اگر تا دیروز تبلیغات شوم دستگاه دولتی در ضدیت با زبانهای غیرفارسی در نزدیک به شش دهه بر فضای ایران سایه افکنده بود، امروز برگزیدگان فرهنگی جامعه آذربایجان از بی حقوقی فرهنگی و زبانی نیمی از مردم (ترک زبانان) ایران سخن به میان آورده اند. این یعنی، بی حقوقی فرهنگی و زبانی اکثریت مردم و غلبه بی چون و چرای فرهنگی و زبانی یک اقلیت بر ارکان فرهنگی ایران، این بشدت ننگ آور و فریبکارانه می نماید. آمار

ارایه شده در نامه سرگشاده نویسندگان که به واقعیت بسیار نزدیکتر است، وسعت جنگ روانی علیه ترک زبانان را توسط دستگاه دولتی در دو دوره رژیم پهلوی و جمهور اسلامی نشان میدهد، که چگونه نیمی از مردم ایران به مثابه اقلیت کوچکی تلقی شده و فرهنگ و زبان آنها از درجه اهمیت ساقط شده است. اگر آمار هموطنان کرد و بلوچ و... را به آمار ترک زبانان ایران اضافه کنیم به وسعت فاجعه ایی که در حال جریان است بیشتر پی خواهیم برد.

البته باید اذعان داشت که نزدیک به هفت دهه جنگ روانی علیه غیرفارسی زبانان در ایران زمینه های یک شکست روانی و البته دوره ای را بر مردمان غیرفارسی زبان ایران تحمیل کرده است. اما نامه سرگشاده نویسندگان آذربایجان از این زاویه و به این مضمون جدا از اینکه نشانگر آگاهی و تمایل به بازگشت مردم به خواستگاههای ملی و مردمی است، در عین حال نلدای رهایی از حصار و بستد از خودبیبگانگی و خودفراموشی فرهنگی در کلیت آنست.

نامه سرگشاده نویسندگان، از سوی دیگر، ضمن جهتدار کردن تلاش فعالین در حوزه مسائل فرهنگی و ملی، حرکت بسوی کسب حقوق برابر فرهنگی را شفافیت بیشتری می بخشد. لذا اگر شکست مردم در هفت دهه گذشته صورت روانی داشته است، برخورد با هفت دهه ممنوعیت، هفت دهه تبعیض، هفت دهه تبلیغات مسموم، هفت دهه تحمیل حقارت با تاثیرات معینی که از خود برجای گذاشته، ظرافت، پیچیدگی و ویژگیهای خاصی را طلب میکند. مبارزه ملی و فرهنگی برای احراز هویت فرهنگی و ملی، حداقل در این مرحله، یک مبارزه فرهنگی و روانی است. در این صحنه ترک زبانان، خلق کرد و مردم بلوچ سلاح قویتری در دست دارند، آنها از نظر فرهنگی بی حقوقند، از نظر حقوق شهروندی با فارسی زبانان نابرابرند، مگر اینکه بخواهند خودشان را به جلد فارسی زبانها دریاورند. (البته اگر بتوانند پدر و مادر و اصلیت و منیت خویش را ترک کنند. این هم کار یک انسان شریف نیست. کمتر کسی حاضر می شود آگاهانه ننگ رفتن در جلد دیگری را بخاطر رهایی از حقارت بپذیرد). لذا نه تنها توانایی جنبش فرهنگی و ملی در ایران قویتر است بلکه نشانه های بازگشت به خویشتن در نزد آنها بسیار زیادتر از گذشته است. و اما سلاح دشمن چیزی جز فریب، تخطئه و سرکوبی نیست. این سلاح، سلاح کهنه ایست. و به خاطر همین کهنگی کارایی لازم را نیز در شرایط کنونی ندارد.

بنابراین تنها و تنها ابزار فعالین جنبشهای ملی و فرهنگی در مرحله کنونی برای جان دادن و بارورکردن جنبشهای ملی، بویژه در میان مردم آذربایجان آگاهی و باز آگاهی است. چراکه بدون آگاهی و حس ملی نه امکان تشکلهای حزبی بوجود خواهند آمد و

نه امکان گسترش جنبش ملی در سراسر ایران فراهم خواهد آمد.

بنابراین نامه سرگشاده نویسندگان از این زاویه استراتژی مرحله کنونی مبارزه فرهنگی و ملی را خواسته و یا ناخواسته برای مردمان آن دیار ترسیم می کند و همبستگی فعالین حقوق فرهنگی و ملی را حول شعار "رسمی شدن زبانهای غیرفارسی" و در همان راستا "پلورالیسم فرهنگی" مستحکم می کند.

هزینه آبونمان ۴ شماره: 4 sayinin abunə pulu

Isveç	90 SEK	سوئد:
Isveç, qeyri şəxsi	180 SEK	سوئد، مؤسسات:
Sayir Skandinavi:	110 SEK	سایر کشورهای اسکاندیناوی:
Sayir Avropa:	25 DM	سایر کشورهای اروپا:
Sayir ölkələr:	18 USD	سایر کشورها:

چاپ اولمامیش یثنی بیر شعر:

«آناچلار پختی»

امینی - مفتون

آلدیغی آزیق دان بیلینمه یه ن

وئردیغی چوخلوق دان.

دهرین کؤک لی

گئنیش کؤلگه لی

اوجالان

تازالاشان

یثرلی بیر حقیقت

«آغاج» آدیندا

ادامه لی بیر قالخیش

هئی! نہ حیرتلی دیر نہ ده ماراقلی
آغاجین دوردوغو یثرینده پائیزلاردان، قیشلاردان کئچمه سی
و یثنی باشدان، خوش گونلرینده یاشاماسی

آی منیم اوره گیمی یوخلایان

سوزومو دینله یین

منت سیز بیر آلقیش!

من آغاج لارین بوی - بوداقلارینا لایبق اثرلی - ده یرلی بیر «پوئما» م یوخدور
قوی آنجاق بو باغین اته یین ده ن کئچه - کئچه آرزیمی اوجا سسله

صؤیله بیم کی:

نه شاعیرلر طبعی، نه پهله وان لار گوجو

نه پادشاهلار تختی

بلکه منه تکجه آغاج لار بختی

آی آغاج لار بختی! ...

سپاس از هنرمند گرامی

خانم سونا غرامی - صفائیان

هیئت تحریریهٔ تریبون

مدتها بود که تریبون بدنبال آراستن «ظاهر» خود بود. پیشنهادات مختلفی از سوی خوانندگان علاقه‌مند و حتی دوستان سوئدی برای این «ظاهر آرای» دریافت کرده بودیم. آرزوی ما این بود که چنان تزئینی به جلد مجله بدهیم که دیگر حاضر به جایگزین کردن آن با طرح‌های جدید نباشیم. این طرح میبایستی با مضمون کار مجله‌مان در هارمونی بوده و از سطح بالایی از کیفیت هنری برخوردار می‌بود.

بالاخره هنرمند آذربایجانی، خانم سونا صفائیان گره از این مشکل گشودند. ایشان در طرحی که از این شماره به بعد، زینت‌بخش جلد تریبون خواهد بود، کلمهٔ «تریبون» را با هنر خطاطی در زمینهٔ بالای طرح قرار داده‌اند که سمبلی از هنر مشرق‌زمین است، نوری از پایین طرح در دل تاریکی در شکافتن است که بعنوان سمبلی از رسالت مطبوعاتی تریبون برای روشننگری است و نام مجله نیز بسیار هنرمندانه در بالای جلد به الفبای عربی-فارسی و لاتین آمده است. مجموع طرح بسیار زیبا، پرمضمون و مدرن و در عین حال بی‌تکلف است. خانم صفائیان در عین حال با ارائهٔ نمونه‌های مناسب کاغذ و رنگ و اجرای بخشی از پروسهٔ فنی کار تولید جلد، ما را در این کار حساس یاری نمودند. این طرح از این به بعد تنها با تعویض رنگ کاغذ و رنگ مرکب چاپ بطور ثابت برای جلد مجله استفاده خواهد شد. یقین داریم که صاحب قلمانی که آثار خود را برای چاپ در اختیار تریبون می‌گذارند، از اینکه آثارشان به چنین ورق ارزشمندی پیچیده می‌شود از ما راضی خواهند بود. ما نیز بنوبهٔ خود، خودمان را مؤظف می‌دانیم تا سپاس فراوان خویش را نثار هنرمند عزیز خانم سونا صفائیان بکنیم.

چند کلمه در معرفی هنرمند

خانم صفائی‌ان از سال ۱۹۷۸ با هنر نقاشی مشغولند. تحصیلات خود در این رشته را در تهران و پاریس به پایان رسانده‌اند و اینک در شهر پگنیتز (Pegnitz) آلمان مشغول نقاشی و کارهای گرافیکی هستند. تاکنون در نمایشگاه‌های انفرادی و جمعی زیادی شرکت کرده‌اند. از این جمله در سال ۱۹۹۰ نمایشگاه بین‌المللی هنر در شهر ماپللو (Mapello) ایتالیا بنام «انترناسیونال ماپللو لومباردی» شرکت کرده و در بین ۱۰۰۰ اثر شرکت‌کننده مقام اول را کسب کرده و مدال طلای و دیپلم افتخار نمایشگاه را کسب کرده‌اند. خانم صفائی‌ان از سال ۱۹۸۸ به کارهای گرافیکی می‌پردازند. برای بخش دولتی و شرکت‌های آلمان کارهای گرافیکی می‌کنند و از جمله برندهٔ اول مسابقه برای انتخاب آرم شهر محل سکونت‌شان در آلمان، «پگنیتز» هستند.

تریبون

استاد محمد علی فرزانه دهن

بیر عۆمور یار دیجی لیغینا گۆره تجلیل ائدیور

تریبون ون دئدا کسیاسی

قوجا تاریخ چوخ ملت لر گۆروب. ائله پیل، ملت لر ده، اولدوزلار کیمی دوغوب، پاریلدا بیب، سۆنوشلر. آما قوجا تاریخین یادداش ییندا، تکجه ملت لرین یاراتدیغلاری مدنیت لر سیلینمه میشلر. اونا گۆره بو تاریخ بابانین یادداش ییندا ابدی لشمک ایسته یین ملت لر اؤز سایلاری و بیولوژی وارلیق لاریندان یوخ، تکجه یارادان انسان لاریندان امداد دیله مه لی دیرلر. آذربایجان ملت یین تاریخ یین دولامبا - دولامب یول لاریندان کئچیب، بو گون آباق اوستونده دوروب، اؤز مغنی وارلیغی ایله فخر ائده بیلمه سی نین رمزی ده ائله بودور. فضولی سیز، نظامی سیز، نسیمی سیز، صابرسیز بیر آذربایجانین وارلیغینی نئجه تصور ائتمک اولار؟

کهنه تاریخین کهنه قایدالاری بوگونکو نسل ییمزه ده عاید دیر. یوز ایل سونرا حاضرکی نسل دهن قالان یادگار، مادی و معنوی یارادیجی لیق لاریمیز اولاجاق دیر. تأسفله اعتراف ائتمک لازم دیر کی، ۱۹۷۹-۱۹۴۶ - جی ایللر فاصله سینده آذربایجان ییمزین گونئی یینده معلوم اولان سیاسی سببلره گۆره بیر معنوی قورولوق، قیط لیق و سکوت دؤوری حاکم اولموش دور. ۱۹۴۶ - جی ایلین قادا - بلالاریندا ملت ییمزین ووروشان جاوان لاری و دوشونن یین لری اؤلدورولوب، سورگون اولاندان سونرا، آذربایجان یین فاجعه سی تکجه مدنیت عالم ییمزه اولوم سکوتو چؤکمک دئیل دی؛ داهبا بؤیوک فاجعه بوردا ایدی کی بو سکوتو پوزماغی باچاران انسان لاریمیز دا قالمامیش دی. بوردا ساده جه مدنیت آدمالاری یوخ، پرومته کیمی اودو اولمپ دهن اوغور لاییب، ملته باغیشلایان قهرمان لار لازم ایدی. دنیائین آسوده گوشه لرینده اثرلر یازادماق

نعمت‌یندهن برخوردار اولانلار، بؤیوک ایش‌لر یارادماغا شانس تاپیرلار. آما بوردا بؤیوک ایش‌لر یارادماق یوخ، بؤیوک بیر ایش گؤرمک گونده‌لیکده ایدی: اولوم سکوتونو سیندیرماق و ان قارائلیق گئجه‌لرین، تک‌لیکده پاریلدایان اولدوزلاری اولماق! بؤیوک دراماتورگ غلامحسین ساعدی‌نین دئدی‌یینه گؤره بو شهامت محمدعلی فرزانه‌ده واریدی:

«بو شهامت محمدعلی فرزانه‌ده نهایت دره‌جه‌ده وار ایدی. ظاهرینده ساکت آما ایچری‌سینده بیر وولکان اولان بو انسان، بو یولو اینجه‌لیک‌له دؤیوب، ایره‌لی‌له‌ییردی. اونون «آذربایجان دیلی‌نین گرامری» حاق‌یندا اثری ایرانین گویا «معتبر علمی» محفل‌لرینده بوتون لوک‌له سکوت‌ایله قارش‌لانندی. هئچ دییه‌سن بئله بیر اثر چیخمامیشدی! من کؤلن اونپورسیتیه‌سینده اؤزوم شاهدا‌ایدیم کی، بو اثر معاصر دیل‌چی‌لیک‌ عالم‌ینده معتبر بیر حادثه‌کیمی سایلمیش‌دی.»

اوستاد محمد علی قوسی (فرزانه) ۱۳۰۲-جی گونش ایلی/۱۹۲۳ میلادی دنیایه گلیر. ۱۳۲۱-جی ایلده تبریز پداگوژی مکتب‌ینی بیتیریر. ادبی استعدادینی، ایلمک یازی‌لارینی فارس دیل‌ینده ۱۳۲۲-جی ایلدهن «یادگار» مجله‌سینده چاپ ائتمک‌له سینایر، سونرالار آنا دیلی میزده «وطن یولوندا» روزنامه‌سینده «فصولی‌یه بیر باخیش» و «دیوان اللغات‌الترک‌ده ایشله‌نن آتالار سؤزلری و مثل‌لر» باشلیق‌لی مقاله‌لرینی چاپ ائدیر (۱۳۲۴). همین ایل‌لرده «آذربایجان ملی داست‌انلاری» و «آذربایجان خلق ادبیاتی» عنوان‌لار آلتیندا سلسله مقاله‌لرینی دوری آذربایجان مطبوعات‌یندا نشر ائدیب، ملی حکومت‌ین دؤورینده تدریس اولان آنا دیلی درسلیک‌لری‌نین حاضرلارناماسیندا یاخیندان اشتراک ائدیر. ۱۳۲۷-جی ایلدهن سونرا بیز سیرا کتاب، مونوگرافی و اجتماعی-خلقی مسئله‌لره عاید یازی‌لاری چیخیر. ۱۳۳۲-جی ایلین کودتاسیندان سونراکی خفقان، گنج ادبی تهران کؤچمه‌یه مجبور ائدیر. بوردا سورگونه بنزه حیات‌ین داریخ‌دیریجی حادثه‌سیزلی‌یینی پوزان، اوستاد شهریارین «حیدر بابا منظومه‌سی» اولور. بو ادبی حادثه فضائی ده‌ییشدیریر. اوستاد فرزانه نئچه باشقا آذربایجان‌لی ادیب و شاعرلره بیرلیکده «حیدر بابا درنگی»‌نی یارادیر. یثنی حال هوا قوخوسوگن ۴۳-۱۳۴۲-جی ایل‌لرده م.ع. فرزانه‌نین «خلق ادبیات‌یندان بایاتیلار مجموعه‌سی» و ایکی جلدلی «آذربایجان دیلی‌نین گرامری» اثرینی چاپ ائدیر. او زامان ایراندا شوینیستی تبلیغات‌ین باش آلیب گئتدی‌یی ایل‌لرده بو اثرلرین اهمیتی نئچه «کتاب»‌ین اهمیتی ایله مقایسه اولوناسی دئیل‌دیر. سون ایگیمری ایلده بو ایکی اثر دفعه‌لره چاپ و نشر اولموش دور. آذربایجان دیلی گرامری ۴ دفعه و بایاتیلار مجموعه‌سی ۸ دفعه یثنی‌دهن چاپ اولوب، یاینلانمیش دیر.

سونونجو کتاب ایراندا فولکلور موضوع سیندا چیخان کتاب لار آراسیندا، تیراژ باخیمیندان بیرینجی یشری توتوموشدور. بو ایمل لرده استاد فرزانه جور به جور مطبوعات چالیشمالاریندان علاوه، شاعر سهندین «سازیمین سۆزو» منظومه سینه بیر عالمانه مقدمه یازیر و «حیدربابا منظومه سی نین بدیعی خصوصیتلری» ادلی مقاله نی قلمه آلیر.

۱۳۵۷- جی ایلدهن استادین مباشرتی ایله «فرزانه انتشاراتی» یارانیر. بو مؤسسه یوخاری دا ادی چکیلن کتاب لاردان علاوه، اونلار لار ادبی اثری چاپ ائدیپ، یاییر. او جمله دهن ۱۳۲۴- جی ایلده ملی معارف طرفیندهن چاپ اولموش ۶ جلدلیک «آنا دیلی» درسلیک لری، هوپ هوپ نامه، دده قورقود کتابی، شهریار و حیدربابا، ترانه های روستایی ایران (تورکجه منظوم ترجمه سیله) و سایر.

استاد محمد علی فرزانه نین عؤمورلوک ادبی فعالیتی نین باشقا نتیجه لری ساییلان بیر سیرا باشقا مهم اثرلرین چاپ و نشر لری گؤزله نیلیر:

۱- مقاله لر و اشاره لر مجموعه سی: تورک و فارس دیلینده بوگونه قدهر مطبوعات دا درج ائدیلمیش و یا درج ائدیلمه میش علمی آراشدیرمالار، تنقیدلر و گؤستریلر.

۲- آذربایجان خلق ادبیاتی آنتولوژیسی.

۳- آذربایجان ائل سۆز لری: آنا سۆز لری، مثل لر و دئیملر

۴- ملانصرالدین لطیفه لری: مفصل اؤن سوزله

۶- دیلیمیزین فوتتیک سۆزلویو (آذربایجان - فارس)

۷- سۆز اینجیلری (آذربایجان شعری آنتولوژیسی قدیم دؤورلردهن بوگونه قدهر)

استاد محمد علی فرزانه نین امضاسی تریبونون بوگونه کیمی چاپ و نشر ایشیغی گؤروهن هر ۴ سایه سی نین زینتی اولموش دور:

۱- سخنی چند در بارهٔ مبانئ بنیادی و ساختاری زبان آذربایجان: تریبون ۱۱، ص ۲۶-۱۱.

۲- نگاهی به ویژگیهای ساختاری و کاربردی زبان ترکی آذربایجانی: ص ۲۶-۱۱، تریبون ۲، ص ۷۳-۶۳.

۳- جنوبی آذربایجانین ملی-مبارز شاعری: بولد قارچورلو (ب.ق. سهند): تریبون ۳، ص ۶۷-۵۴.

۴- گونئی آذربایجان ۱۵ ۹۴۵۴۶ انجی ایلرده ملی معارفه طرفیندن نشر ائدیلن درس کتابلاری حاق قیندا (آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش): تریبون ۴.

دوقور محمد علی فرزانه اؤز عؤمورلوک ادبی فعالیتی و اجتماعی مبارزه سینه گۆره بوتون یئنی یئتمه نسل اوچون استاد ساییلیرسا، بو ۴ ده برلی علمی اثری نین تریبونون صحیفه لرینده چاپ اولماسی اعتبارله، تریبونون دائمی همکاری دیر. قید ائتمک لازم دیر کی رداکیسیدان کنار قلم صاحب لری آراسیندان اولان امضالار آراسیندا تکجه بیر امضا درگی نین هر دؤرد سایبی سیندا تکرار اولموش دور: «محمد علی فرزانه»

آذربایجان مدنیتی اؤز عالم لری، ادیب لری و ضیالی لاری نین یارادیجی لیق لاریله یاشایاجاقدیر. هر نسل اؤزوندن قاباخکی نسلین تجربه لرینی اؤیره نیب، ایش لرینی دوام ائتدیرمه لی دیر. یئنی یئتمه لرین، معلم سیز عرصه یه چاتماغا قادر اولمادیغی کیمی، یارادیجی لیق لاری نین دولقون یاشلارینی یاشایان نسلده اؤز یولونون دوامچی لارینی تریبه ائتدی یینه امین اولمادان، اؤزونو موفق سایا بیلمز. علم و صنعت بئینده ن بئینه، استاددان شاگرده و نسلده ن نسله کئچیر و بو پروسس تاریخین دوامی نین حکمتی دیر. اگر بو زنجیر قیریلیرسا، اوندان سؤزی گئده ن مدنیتین گونئی ابدی غروبینا ساری یئتمکده دیر. بو باخیمدان بیزیم یاشلی و قاباقجیل نسله عاید اولان عالم لری میزین سایلاری آزا اولسادا، مدنیت ییمیزین زنجیری نین قیریلما مارلیغینا و مدنیت ییمیزین ابدی یاشایاجاغینا عیانی ثبوت دیر.

بیز بعضاً مدنیت لری یا دین لرین بیر-بیریه دیالوگ یندانان دانشیریق. بو مجازی بیر ایفاده دیر. «دین» یا «مدنیت» هر ایکسی سی مجرد شئی لردیرلر، اولارین سؤزون حقیقی

معناسیندا دانشماغا دیل لری یوخدور. بئله حالدا هر دین یا مدنیه منسوب اولان نئچه شخصین بیر-بیرلرله دانشماسی نظرده توتولور. ائله بو سایاقلا مدنیت نماینده لریمیزین اونده گئدهن نسلینه قارشی، منتداریلیغیمزدان دانشماق، مجازی بیر ایش دیر. بو منتداریلیغین حقیقتی و مادی لشمه سی یئنی یئتمه نسله منسوب اولان قورولار و شخص لرین؛ معنویات یمز، دیل یمیز، ملی غروروموز و بیر سؤزله بیزدهن اونجه مدنی وارلیغیمیزین کئشی یینده دورموش ضیالی لار، ادیب لار و عالم لریمیزدهن تجلیل ائتمه سینده گؤرسنه بیلر. بو اعتبارلا درگی میزین حاضیرکی سایینین دوقتور محمد علی فرزانه یه، تقدیم اولونماسی، ایلك سایینین دوقتور جواد هیث و پروفور حمید نطقی جناب لارینا اتحاف اولماسی کیمی، مسئله نین اصیل و بؤیوک فونوندا گؤرونمه لی دیر. بوردا بیز کؤرپه لیک چاغ لارین یاشاماقدا اولان بیر مطبوعات اورقانی کیمی، یولوموزو دؤیوب هامارلامیش نسل له گؤز-گؤزه دوروب، اونلارا اه لریز، قدم لریز، قلم لریز وار اولسون دئیریک! بیز ۷۵ یاشا دولموش آما خوشبخت لیک له یاشاماق عزمی و یارادماغا لازم اولان انرژی له گنج یاشلاریندان سچیلیمه یین استاد محمد علی فرزانه و اونون سیماسیندا اونون قلم داشلارینا سون سوز محبت و احتراملا، اؤز منتداریلیغیمیزی بیلدیریریک. اونلاری امین ائتمک ایستیریک کی، شخصی حیات و عائله لریندهن کسب، خالق یمیزین مدنی وارلیغینا بسخش ائستدیک لری واخت لار هدره گئتمه ییب لر. اگر ۴۰-۱۳۳۰-جی اییل لرده دوغولوب، ۵۰-۱۳۴۰-جی اییل لرده بو یا-باشا چاتمیش نسل، تعلیم-تربیه آلدیغی ایللری نین سانسور پرده لرینه غالب گلیب، استاد فرزانه و قلم داشلاری نین آدی، امضاسی و اثرلریله تانیش اولایبیلیب لرسه، اوندان اولار صاباح دانو دولمایا جاقلار. یقین ائده بیله ریک کی، اؤز آنا دیلی و دوغما مدنیتی ایله تانیش اولماق شانس یی تاپان نسل ده، سیزلرین آدلارینیزی اوره ک لرینده، آمالینیزی بیین لرینده و عمل لرینده یاشاداجاقلار.

۲۰ یاشیندا پیر هکتب «وارلیق»

علی رضا اردبیلی

خالق یمیزین مطبوعات تاریخینه باخاندا، فرحلی حس لرله برابر، بیر کدر حسی ده آدمین سوراغینا گلیر. مطبوعات اورقان لاریمیزین چوخونون عؤمرو، قوش عؤمرو کیمی قیصا اولموش دور. سون ایل لرده خارج ده نشر اولان مطبوعات دا بو قایدادان کناردا قالمیش لار. آما بیز بوگون غرور حسی ایله، «وارلیق» درگی سی نین ۲۰ ایل لی یینی بو اوجاغین تملین قویان و اونو دائما آل وولوۋ ایشیقلی ساخلایان ضیالی لاریمزا تبریک دئیریک. تبریک دئییه - دئییه ده فکرلشیریک: ایگیرمی ایل؟! نه دور بو معمانین رمزی؟ هانسی یانا - یانا اراهیب، آما توکنمه یین وجودلارین ثمره سی دیر بو وارلی لیق؟ کیم لر بو ایشیقی بیزه ارمغان ائتمک ده اؤزلرینی فدا ائتمیش لر؟ بو کیمی سوآل لار قارشی سیندا وارلیق درگی سی نین ردآکسیا هییتی و اؤز جگر گوشه سی کیمی بو وجودی بو یا - باشا چاتدیریب، ۲۰ یاشلی اولماسینی تورک عالمینه عیان ائدهن دوكتور جواد هیئت یادا دوشور.

بو ۲۰ ایل لیک حیات یین بارلی - بهرلی اولدوغو هر مدنیت آدمینا آیدین اولدوغو حالدا، اونون دوغرو دان دا بیر معجزه اولدوغو نو آنلاماق و بو معجزه نین نه دن و نئجه ممکن اولدوغو نو سرلرینی افشا ائتمه یی، آنجاق ایران تورک لری باجارا بیلر لر. آخی بو درگی، اؤز دوغما دیلینده یازیب اوخوموش تورک لره، «بیر درگی» کیمی گؤرونه بیلر. آما «وارلیق» یمیزین «بیر درگی» اولمادیغینی بیز یاخشی آنلا ییری ق. یوخ بو کیچیک بیر سؤز دیر، «وارلیغین» بؤیوک لویونو ایفاده ائتمک ده عاجز بیر سؤز، بیزایسه اونو معجزه آدلاندیرمالی ییق. بو مقاله نین مضمونو ائله همین معجزه نین سرلرینی آچماق دیر.

وارلیق فیرتینالی بیر دنیا یا گۆز آچدی. هر نه ده بی شیردی، هئچ کس صاباحین حاقیندا فکرلشه بیلمیردی، یاد و تانیش ایده ئولوقیالار مُددا ایدیلار، دوغما مدنیتین قایغی سینی یا چکن یوخ ایدی یا دا اوندان یاد ایده ئولوقیالارین بَرَبزَه بی کیمی استفاده اولونوردو. یادلارین سه ویلدی بی حالدا، جاوان لاریمیز اؤزوموزه و دوغمالاریمیزا یاد جاسینا یاناشاردیلار. ادبی دیلیمز باغلی و کیچیک ضیالی محفل لرینه تانیش ایدی. قوزئی ده کی باجی - قارداش لاریمیزا قارشی باجی - قارداش لیق مناسبتی گؤستمک «مُد» سایلمیردی. اوتایدا یاشایان یاریمیز، مستقل بیر وارلیق کیمی یوخ، هانسی سا بیر ایده ئولورئی نین یاراتدیغی جنت و یا هانسی سا ایده ئولوقیالارین خوشونا گلمه یین بیر یئر ایدی. ایده ئولوقیالار و سیاسی بلوک لاردان مستقل بیر مدنی - ملی باخیش لا، شمالا باخماق هئچ عادی و یاییلمیش بیر حال دئییلدی. قوزئی یه قارشی بئله مناسبت لرین بسله دی بی حالدا، اوزاق اؤلکه لرده یاشایان دیلدش لاریمیزا بسله نن مناسبت لرین نه یترده اولدوغونو ظن ائتمک اولار. بوتون بونلاردان علاوه ملی مدنیت ییمیزین آیری - آیری ساحه لری حاقد ا اولان و یاییلان معلومات، ماتریال لار و قایناق لار چوخ کاسیب بیر دوروم دا ایدیلار.

وارلیق مکتبی تک باشینا بو دؤزولمز شرایطه قارشی مبارزه بایراغینی قالدیردی. «مکتب» سؤزویله بوردا دو قنور هیئت و سایر وارلیق چی لارین، وارلیق نین نزدینده و اوندان مستقل یازیب - یاراتدیقلاری اثر لری بیرلیک ده نظرده آیرام. بو مکتب اؤنجه یینی اوفق لرین ایشیقی و پرسپکتیوینی ترسیم ائدیب، سونرا بو افاق لره دوغرو آتدیم - آتدیم، سایب - سایب، کتاب - کتاب و اثر - اثر یاخینلاشماغا باشلادی. بچر جاوان عؤمری قدر چالیشمالارین نتیجه سی مهم نائلیت لر اولموش دور. بو نائلیت لری ۳ مهم ساحه ده ایضاح ائتمک اولار:

۱- ملی فیکرین فورمالاشماسی

وارلیق مکتبی ایران تورک لری نین اؤز ملی مدنیت لرینین طالعی ایله ماراخلانمالارینی هانسی سا ایده ئولوقیا یا باغلی لیق دان آزاد ائتدی. هئچ بیر سیاسی فکری نه دستک له مه ییب، نه بئله بیر فکره قارشی دورمادان آذربایجان چی لیق لا هر هانسی بیر سیاسی فکری ن آراسیندان برابرلیک اشاره سین سلیمه به موفق اولدو. بو ایش بو مکتب نین آپاریجی قوه لرینین بو فکر استقلالینا صداقت له اینام ماد یقلاری حالدا ممکن اولای بیلمزدی. بو پرنسیبه اولان اینامین صداقتینه وارلیق رد آکسیاسی و ایشچی هیئتی نین ترکیبی نی ثبوت گتیرمک اولار. هامیا معلوم اولدوغو کیمی وارلیق چی لارین آراسیندا مختلف دونیا گؤروش لری و حتی مختلف نسل لرینه

نماینده‌لرینی گورمک اولار. خارجده تام دموکراتیک اولکهلرین چوخ آل وئرشلی آتمسفرلرینده بیر-بیرلرینی آنلاییب، بیر-بیرله یولا گئده بیلمه‌ینلر یقین کی بو ایشین تهراندا اولدوغونون نه بویدا موفقیت اولدوغونو یاخشی آنلایرلار. وارلیق مکتبی عین حالدا بیزیم معنوی دنیمیزین جغرافیاسی نی بیزه تانیتمه‌ی ماق لا بیزیم دنیا خریطه‌سینده دوردومرغوموز یترین کاردینات‌لاری ایله بیزی تانیش ائتدی. بو ایشده دوقتور هیئت جناب‌لارینین آرتیق کلاسیک بیر اثر اولدوغونون علم عالم‌ینده ثبت اولماسینا دوست-دشمن اعتراف ائتمیش «سیری در تاریخ زبان و لهجه‌های ترکی» آدلی اثری‌نین خدمت‌لری بویوک اولموش دور. مؤلف بو اثرده آقیقیش لارا لایق علمی بیر شهامت‌له، هر بیر ایده‌ئولوژی‌نین مُددا اولوب-اولماماسیندان، هر هانسی سیاسی فکرین مظنه‌سیندهن آسیلی اولما یارق، معنوی دنیمیزدا یئرلشن بوتون مدنیت‌لر و بو مدنیت‌لرله باغلی حادثه‌لر و بو زمین‌لرده تورک دیلی و لهجه‌لری‌نین بوتون اینجه‌لیک‌لرینی و جغرافیاسینی آچیپ، آیدین لاشدیریر.

باشقا طرفدهن ایراندا رَنک رَنک دامغالارلا بویانیب، اونودولموش فکر صاحب‌لری و ادبیات و مدنیت خادم‌لریمیزین آدلاری و اثرلری وارلیق‌ین صحیفه‌لرینده معرفی اولونوب، اؤز اوخوجولارینی محمدامین رسول‌زاده، احمد جاواد، آلماس ایلدیریم، علی بی حسین‌زاده و سایر اونودولموش داھی‌لریمیزله تانیش ائتدی.

۲- ادبی دیلین یاییلماسی

وارلیق‌ین گؤز آچدیغی دنیا تکجه فیریتالی دئیلدی، بو دنیا هم ده ایران تورک‌لری‌نین اؤز دیل و مدنیت‌لرینه قارشلی آن قاراتلیق فطرت دؤوران‌ینین سونونا تصادف ائدیردی. پهلوی رژیم‌ی‌نین قانلی-قادالی ایل‌لرینده جاوان‌لاریمیز اگر فکر باخیمیندان اوگن‌لان‌لارین اوبیری تایلاریندا یئرلشن اولکهلرله اؤز دوغما یورت‌لاریندان آرتیق تانیش‌ایدیلار، اؤز ادبی دیل‌لرله هئچ تانیش دئییلدیلر. بو دؤراندا ساواک‌ین رادیو-تلویزیون واسطه‌سینه یاراتدیغی اصل‌ینده پندیلین و گرتول بیر دیل اولان «تورک دیلی»، ایران تورک‌لری‌نین «اصیل دیلی» و بیزیم ادبی دیلیمیز «ترکی باکوئی» (!؟) آدلانیردی. وارلیق بویوک متانت‌له آنا دیلیمیزین ادبی شیوه‌سینه صادق قالدی. آما بو مکتب‌ین بو ساحه‌ده گوردویو ایشین بؤیوک‌لویو بونونلا بیتمه‌دی. وارلیق ادبی دیلیمیزین آیدین‌لیق و شفاف‌لیغی‌نی گؤستریب، هر صحیفه‌سینی ادبی دیل‌ین نه قدر طبیعی اولدوغونا بیر سند کیمی آرایا قویبدو. دوقتور هیئت، دوقتور محمد علی فرزانه، پروفیسور حمید نطقی، پروفیسور حمید محمدزاده و اونلارلا برابر بیر چوخ یازیچی و ادیب‌لرین قلم اثرلری ادبی اولماقلا برابر سون ایللرده خارجده آرایا چیخان قوندارما «دیل» نمونه‌لریندهن فرقلی اولاراق، آخار سو کیمی روان و کورپه

اوشاغ اوچون آنانین تانیس اولدوغو کیمی، تانیس ایدی. بو طبیعی لیک جاوانلاردا ادبی دیله قارشى هوس اویادیب اونلاری آنا دیلیری نین ادبی شیوه سینی اویرنمه یه ترغیب ائدیردی. داهای شاه رژیمی و اونون قوللوغوندا اولان جین توتانلار و طالعه باخانلارین ادعا ائدی بی کیمی باکی، تبریز، اردبیل دیلی یوخ، شفاهی دانیشیق دیلی و ادبی یازی دیلی آنلاملاری یئرینه دوشدو. بو موقفیتی تکجه ادبی دیلین داخلی گوجونون حسایننا یازماق اولماز. چوخ علمی و دوزگون مسئله لر کوتله آراسینا چوخ چتین چیخیرلار. عادتاً کوتله تانیس اولدوغو موهوماتی (آنتی علم لری) علمین چتین لیک و یادلیغیندان راحت قبول ائدیر. بودورکی وارلیغین ادبی دیلیمیزین پاپولر لشمه سینده اونادیغی رولو چوخ بویوک اولموش دور. اشاره اولدوغو کیمی بو ایش ده وارلیغین صحیفه لرینده آدلی - سائلی دیل چی لر، عالم لر و ادیب لریمیزین امضاسیندان یارانان اوتاریتت مهم زل اونامیش دیر. یوخسا بیز بوگون ایران تورک لری آراسیندا بیر ادبی دیل نؤوعی و آز - چوخ واحد یازی قایدالاری یئرینه، مین بیر عجیبه غریبه دیل شیوه سی و دیرناق مکتب گورمه میس «عالم» لرین هرج - مرج لرینه شاهد اولاردیق.

۳- اوتای بوتای مسئله سی

وارلیق ائله بیرینجی ساینندان بختیار واهابزاده نین «آنا دیلی»^(۱) آدلی شعرینی و ثرمکله، مدنیت و خصوصیه آذربایجان مدنیتین سیاست و سیاسی سرحدلره تابع اولمادیغین اعلان ائدیپ، بوتون بو ۲۰ ایل عرضینده بو پرنسیبه صادق قالدی. سونرالار وارلیق هم شمالی آذربایجان خالقینین استقلال مبارزه سی نی ایزله ییب، اونون حاقلی اولدوغونو مدافعه ائدی هم ده ارمنی تجاوزین بوتون تفرعاتی حاقدان معلومات و ثرمکله انسانلارین بیر - بیرلرینه باغلی لیغی نین هئج بیر سرحد قیرماغا قادر اولمادیغینی نمایش ائدیردی. هر نه دن مهم وارلیق بوتون سایب لاریندا اوتایلی بوتایلی قلم صاحب لری نین اثرلرینی و ثرمکله بو رابطه لرین طبیعی اودوغونو گؤستریمیش دیر. باشقا بیر فاکت کیمی وارلیقین دائمی همکارلاری آراسیندا، پروف سورلار حمید محمدزاده و غلامحسین بیگدلی کیمی اوتایدا یاشاییب، تحصیل آلمیش عالم لریمیزین جانلی و فعال حضورونو قید ائتمک اولار. قید ائتمک لازم دیر کی بو ایل لرده شوروی نین داغیلما سی ایله گل - گشت گوندهن گونه آرتیمیش آما وارلیقین صحیفه لرینین شهادت و ثردی بی کیمی بو درگی احتیاط لا حادئه لرین آرخاسیندان یوخ، بلکه بو ساحه ده اؤز زامانیندان ایره لی ده اولموش و بونا گوره ده قاباقچیل، مترقی و نوو اتور سؤزلرینه تمامی له لایق دیر.

۴- شعار و ئرمک يئرینه تآثير قويماق سحرينه مالک اولماق

وارليق يېن بيرينجى دفعه آياق باسدیغى دنيانين باشقا علامت لريندهن بيرى ده شعار و ئرمه نين مُد اولماغى و كسگين شعارلارين بول لوغو ايدى. آما بو فاكتا باخمياراق وارليق قيشقيريب، چيغير-باغير سالماق يئرینه، ايضاح و اقتناع يولونو سئچميش دير. وارليق اؤز اوخوجو كوتله سيله، اؤزو آراسيندا هارمونيك بير مناسبت يارادير، اونلارين اينام لارى و پسيكوژى لريله محاربه يه قالمخيم، اونلارلا بيرليك ده علم، حقيقت و مدنيت عالم ينده سئيره چيخير و بو سئيرين فايدالى اولدوغو سؤز سوز دور. بو نكته يه تاكيد ائتمك يقين بير عده يه يئرسيز گؤرونه بيلر. آما بعضى آجى تجربه لرى نظرده آلساق، وارليغين بو موفقيتى نين تاماميله دفته لايق اولدوغونو گؤره بيلريك. واقعييت بو دوركى، بعضى مطبوعات اورقان لارى بوتون چكيلن زحمت لره رغماً تأسفله اؤز اوخوجولارى و اونلارين پسيكولوژى و دونيا گؤروشلىرى ايله ضديت ده اولوب، نتيجه ده هئچ بير ايز بوراخماغا موفق اولمايميش لار. يوخارى دا اشاره اولان وارليق يېن اوغورلارى نين هر ۳ اساس ساحه سينده بو پرنسيبه صادق قالماغى نى گؤرمك اولار. هر ۳ پلان دا وارليق اؤز اوخوجولاريله مشترك ديل تاپماق و اونلارين ذكالكاريندا يول آچماق كيمي مهم ايش ده موفق اولموش دور. بونا گؤره ده وارليق يېن گؤردويو ايشين اهميتى نى آنلاماق اوچون كاغازلاردا ثبت اولموش سؤزلرين توپلوسو هئچ دوزگون اولچو اولمايمز. وارليق معجزه سي نين نه كيمي معجزه اولدوغونو گؤرمك اوچون، اونون بوراخديغى ايزى و داهادا مهم بو ايزلرين درين لى يېنى گؤرمك لازم دير. يوخسا ائله ملودرام سينما فيلم لرى ده اؤز پوبليك يته «تآثير» قويور. بو باخيمدان وارليق يېن قويدوغو تآثير چوخ مهم دير و ظن ائتمك اولار كى بير نئچه نسل بو تآثيرين خيبرينى گؤره بيله جك دير.

۴- شئل، پست قوطوسو و مکتب!

وارليق مکتبى نين آن اوزون مدتلى تآثيرينى يقين كى بوردا تربيه اولموش گنج استعدادلاردا گؤرمك اولار. بو مکتب گنج نسلين ياد و تائيش آما هر حالدا دوغما اولمايان ايده نولوقيالارين هؤرومچك تورلاريندا چوبالاديتيلارنى ايللرده دنيا يه گؤز آچدى. زامان كئشچديكجه بو ايدنولوقيالارين ايچ اوزو جاوانلارين گؤزونده گؤرسنمه يه باشلادى و نهايت برلين ديوارى نين ييخيلماسيندا سيمووليزه اولان طوفان قويدو. بوتون بو بحران ايللرينده وارليق، اؤز وارليغى نى زمانه نين بدلريندهن قورويوب و گنج نسلى خالقيميزين وارليغى نين كئشى يينده دورماغا چاغيريدى. بودا تآثيرسيز قالماييب، آذربايجان لى و غير آذربايجان لى توركلرين گنج لرى آراسيندا چوخ

سایلی ملی فکری ضیالی لارین یارانماسینا سبب اولموشدو. وارلیق مکتبیین حتی بوگون اوز قین لارینی بهینمهین لر آراسیندا تاثیر سؤز سوز اولموشدور.

روس یازیچی لاری آراسیندا نیکولای قوقولون «سنل» آدلی نولینین اوزوندهن سونراکی روس ادبیاتچی لارینا قويدوغو تاثیره گوره، بئله بیر ایفاده وار: بیز هامی میز قوقولون «سنل» نین آلتیندان چیخیمیشیق! شمالی آذربایجان یازیچی لاری دا میرزا جلیل محمدقلی زاده نین «پست قوطوسو» آدلی بیرنجی نولینین اوزوندهن سونراکی آذربایجان یازیچی لارینا قويدوغو تاثیره گوره بئله بیر ایفاده وار: بیز هامی میز میرزا جلیلین «پست قوطوسو» ندان چیخیمیشیق! منجه ایرانین آذربایجانلی و غیر آذربایجانلی تورک ضیالی لارینین سون نسلی ده غورولا بئله بیر ایفاده ائتمهلی دیرلر کی: بیز هامی میز «وارلیق مکتبیین» یندهن چیخیمیشیق!

۵- کورپو

بوخاریدا وارلیغین اوتای بوتای آذربایجان آراسیندا کورپو رولو اوینادیغینا اشاره اولدو. ااما بو مکتب داها گنجیش بیر آنلامدا کورپو رولو اوینامیش دیر. ۱۳۲۵-جی ایلدن سونرا آذربایجان ضیالی لارینین بو یوک بیر قسمی ایراندا اولدورولوب، یا اوزاق یئرلره سورگون اولموش دور. اوتای آذربایجانا پناه گتیره نولینده باش بیلنلری یا سید جعفر پیشه وری کیمی اولدورولوب یا داسییر چؤل لرینه سورگون اولموش لار.^(۱) بو ایل لردن سونرا ایراندا آذربایجان اوچون آن قارانلیق دؤور باشلا بیر. خوشبخت لیکه ۳۲ ایل تبریزین سقوط وندان سونرا، شاه رژیمی دئوریلدی. بو قانلی قادالی ایللرین فاجعه لریندهن جان قورتاران ضیالی لاریمیزین سایلاری بیر-ایکی آلین بارماخلاریندان آرتیق دئیلدی. آنجاق شاه رژیمی دئوریلرکن آذربایجان گنج لرینین بو یوک اکثریتی یا دونیا پرولتاریاتی نین آللریندهن اسارت زنجیرین قیرماغ ایستیردی یا طبقه سیز توحیدی جامعه آرزوسوندا ایدی. ایران اهالی سینی ایکینجی درجه لی وطنداش کیمی یاشاماقدان لان تورک یاریسی نی بو گنج لر یا گورموردی یا اولنلارین دردلری نین درمانی نی ده اوز مدینه فاضله سینده تاپاجاغینا اینانیردی.

زیمان کئچدیکجه، بو گنج لر اوزونو و اوز ملتی نی تانماغا باشلادی. اوز حیاتی نی، اوز ملتی نین خوشبخت لیک و آزادلیغینا صرف ائتمیش ضیالی لارین نماینده لرینین ایراندا اولنلارینین بو گنج لرله تماسی چوخ لازم ایدی. قدیمدهن دئیبلرکی: اود اوز کؤکو

۱- هر ایکی تایدان آذربایجان ضیالی لارینین طالعی نین اوخشار اولدوغودا ماراخلی دیر.

اوستونده بیتر! ائله بونا گۆره ده بو ایکی نسلین کوتاکتی چوخ فایدالی و لازم ایدی. وارلیق بو رولو بوینونا آلیب، لیاقت له عهده سینده ن گلدی. اشاره اولدوغو کیمی وارلیق چی لارین آراسیندا هم بروجرد - خرم آباد سورگون ونده ن قایدان لار واردیلار، هم ده سیبیرین اولوم دوشرگه لرینده ن جان قورتاران لار. اگر وارلیغین بو رولو اولماسایدی، اوندا آتا - بابالاریمیزین تجربه لرینی، درس لرینی بیلن بو از ساییدا اولان عالمین هانسی پلاتفورمدا یئنی یئتمه نسیل له کنتاکت لاری نئجه ممکن اولاییلردی؟

۶- خلاصه

وارلیق حساس و طوفانلی بیر زماندا ایشه باشلامیغنا باخمیارق، اوز دواملی لیغی و هر طرفلی فعالیتی ایله آذربایجان مطبوعات تاریخی و جتوبی آذربایجانین تفکر تاریخی و تاریخی تفکرونون فورمالاشماسیندا مثل سیز رول اوینامیشدیر. باشقالاری اوچون هر درگی بیر «درگی» دیرسه، بیزیم اوچون اوزون ایل لر بویو وارلیق یگانه درگی اولموش دور. بونون لایه نله وارلیغین گوردویو ایشین عظمتی اونون یگانه لی یینده یوخ، اونون گوردویو ایش و اوزونده ن بوراخیغی ایزلرده دیر. اوزاق گۆرنلیک و دوزگون یول توتماق البته بو درگی نی یارادان انسان لارین عالم لی یی و درین ذکا صاحبی اولدوقلاریندان ایره لی گلمیشدیر. بو آشکار بیر حقیقت دیر کی مظلوم ملت لرین باجاردیق لاری هر بویوک ایشی، بیر یا نئجه بویوک قوریان تضمین ائتمه لی دیر. وارلیغا گلدیکده بو قوریان اولماق دوقتور جواد هیئت جناب لارینین پایینا دوشموش دیر. معلوم دور کی وارلیغین بو ۲۰ ایل لیک حیاتی اصلینده دوقتور هیئت جناب لاری نین اوزو و عائله سینه بورجلو اولدوغو واخت و امکان لار حسابینا ممکن اولموش دور.

تریبونون رئداکسیاسی بو درگی نین ۱- جی سایبی سینی دوقتور هیئت و پروفوسور نطقیه اتحاف ائتمیش دیر. درگی میزین حاضرکی سایبی سینی ده وارلیغین باشقا همکاری دوقتور محمدعلی فرزانه جناب لارینا تقدیم ائتمیشیک. بیر درگی نین بیر شخصه اتحاف اولماسی معناسیز و تصادفی بیر ایش اولایلمز. یوخایداکی سطرلر وارلیق معجزه سی نین سرلرینی آچماق لایه نله برابر، تریبونون ۱- جی و ۴- سایبی لارینین اتحاف اولماسی کیمی سیموولیک بیر ایش ده یاتان معناینین آچماسی کیمی ده گۆرومه لی دیرلر.

گوتنی آذربایجان دا ۴۶-۱۹۴۵ نجی ایللرده

ملی معارف طرفیندن نشر ائدیلن

درس کتابلاری حاقیندا

(آذربایجانین دیل تاریخینه بیر باخیش)

محمد علی فرزانه

۱۹۴۵-۴۶ نجی ایللرده، گوتنی آذربایجاندا باش وئرن و هامیسی بیر ایمل دوام ائدن ملی-دموکراتیک حرکاتین بو آز مدتده اولکجه نین بوتون سیاسی-اقتصادی و ملی-مدنی ساحه لرینده یاراتدیغی گؤزه چارپان دؤنوشلر و یئنی لیکلر کیمی، ملی معارف و تحصیل ساحه سینده ده حرکاتین تاریخی-ملی دینامیزمینده اویغون اوغورلو آددیملار گؤتورمگه موفق اولماسی ایدی.

بو اوغورلو آددیملاردان بیر، بلکه ده ان اولملی سی، آذربایجان دیلی نین رسمی اولاراق درس وئریلمه سی و بو ایش اوچون اورکدن قوپان و الدن گلن قایغی و باجاریق ایله معین درسلیکلر حاضیرلانماسی ایدی.

البته، گوتنی آذربایجان دا بو ایش، یعنی مکتب لرده آذربایجان دیلینده درس کئچیریلمه ایشی، وقتیله بویوک پداگوگ و سارسیلماز معاریف پرور حاجی میرزا حسن رشديه طرفیندن یئنی اصولدا قورولان مکتبلرین پروگرامین دا یئرلشدیریلیمیشدیر. بونون جانلی دلیلده ده ائله بویوک کیشی نین او ایللرده فوتتیک اسلوبونا اساسلاناراق شخصاً یازدیغی و چاپ ائتدیردیگی معروف آنادیلی-وطن دیلی کتابی اولموشدور.

حاجی میرزا حسن رشديه نین قوردوغو یثنی مکتب او زمان آذربایجانین ترقی پرور والیسی میرزا علیخان امین الدوله طرفیندن حمایه ائدیلدگی خالد ارتجاعی قوه لرین توطئه و تشبثلری ایله دایاندریلیمیش و رشديه اؤزه چاره سیزلیکدن تهرانا کؤچموش و اورادا ایشین دوامینا شرایط یاراتماغا چالیشمیشدیر. بو ماجرالارین دوامیندا اجنبی لرین حمایه سی ایله قدرته ال تاپان رضاخان و اونون ایراندان ایشیری ناسیونالیزم و شوونیزمه آرخالانان دیکتاتورلوغو کوبود و ایرنج آسیمیلیا سیاستی یورومتکله خلقله اؤز آنا دیل لرینده یازماق و اوخوماغی یوخ، حتی دانشماغی بئله یاساق ائتمگه جان آتمیشدیر. لکن، بو انسانین طبیعی حقوقون و ملی وارلیغین هدله ین تشبثله باخمایارق، حاجی میرزا حسن رشديه نین آذربایجاندا و ایراندان یثنی معارفین نشرینده گؤستردیگی شرفلی و اونودولماز ایشلری، حتی پهلوئی دیکتاتورلوغو ایلرینده آشیری ناسیونالیزم باسقینی آلتیندا یازیلیمیش "تاریخ فرهنگ آذربایجان - آذربایجان معارفی نین تاریخی" کتابیندا بؤیوک حؤرمت و قایغی ایله یاد ائدیلمیش و اونون یازدیغی آنادیلی - وطن دیلی اثری باشقا اثرلرایله بیرلیکده قیمتلندیریلیر. (1)

آذربایجاندا یثنی قورولموش ملی - دمکراتیک حاکمیت چیخاردیغی قرارلاردا آذربایجان خلقی نین تمثیل ائدن ملی دلیلین بوتون مکتبلرده اجباری صورتده اوخونماسینی تاکید ائتمیشدیر. آبان آییندا ملی کنگره نین چیخاردیغی ۱۳ - نجی بندینده دئییلردی:

«ملی کنگره بوتون دولتی مدرسه لرده آذربایجان دیلی نین مجبوری صورتده تدریس ائدیلمه سینی هیئت ملیه تاپشیریق وئریر و بو ملی وظیفه نی انجام وئرمگه مانع اولانلاری آذربایجان خلقی نین دشمنی حساب ائدیپ بونلارین ارتجاعی فکر و خائنانه حرکتلرینه مانع اولماق اوچون جدی تدبیرلر گؤرسون». (2)

بئله لیکله ملی - دمکراتیک نهضت غلبه چالانان بلافاصله سونرا، معارف تشکیلاتیندا درس کتابلارینی داها سرعتله حاضر یالیب چاپ ائتمک اوچون قوجامان و تجربه لی معلم لر و معارف خادم لری نین اشتراکی ایله یارانان کمیسوندا ایش بؤلگوسی یارانیر و کتابلارین توپلاماسی سرعتله ایره لیه بیر. بو خصوصدا کتابلارین باشلانیشیندا یثروئرلین "مقدمه نی" دینله مک داها یثرلی اولایلر:

۱ - (تاریخ فرهنگ آذربایجان، جلد اول، ص ۴۶۵۱ - آذربایجان معارفی نین تاریخی، بیرنجی جلد، ص ۴۶۵۱).
۲ - (شهریورین اوایکیسی کتابی، ص ۳۵).

ایللردن بری ظالمانه سیاستلر نتیجه سینده آرادان آپاریلان آنادیلیمیزی یشیندن حیاته کئچیرمک و بویوک تاریخلره مالک اولان یوردوموزی معارف و مدنیت ساحه سینده یوکسک انکشاف سویه سینه چاتدیرماقلا آذربایجان خلقینی آز بیر زماندا مترقی ملت لر جرگه سینه وارد ائله مگی آذربایجان ملی حکومتی نوز برنامه سینده قید ائتدیگینه گؤره، آقای محمد بی ریا جنابلاری معارف وزارتینه عهده دار اولان گوندن بوتون مکتبلرده آنادیلیمیزین رسمی تدریس اولماسینی و بو منظورون حسن اجراسینی تامین ائتمک اوچون تدریس اصولینی مکتبلرده دگیشدیریب یئنی بیر متود اوزره انا دیلینده کتابلار تالیف ائتمک اوچون بیر کتاب قومیسینی تعیین ائدیلمه سینن نوز بیرنجی نمره لی ۲۸ آذر تاریخلی امریه لری موجبجه اعلان بویورموشدیلار. او قومسیون تحقیقات و مطالعه لری نتیجه سینده بو کتاب بوتون آذربایجان مکتبلرینین برینجی (ایکینجی، اوچونجی) صنفینده تدریس اوچون تصویب و چاپ اولوندی. امید اولونور آذربایجان اولادی انا قوجاغیندان آیریلمادان نوزگه لر طرفیندن تحمیل اولونان یاد دلی نی نوگرمک زحمتیندن قور تولوب یئنی اصول اوزره آذربایجان دیلینده یازیلان کتابلاردان آرتیقجاسینا استفاده ائدیپ آز بیر مدتده بویوک موفقیتلره نایل اولاجاقلار. آذربایجان معارف وزارتینی - انطباعات اداره سی

کتابلارین حاضرلارناماسیندا بوتون امکانلاردان فایدالاندیغی و اونلاردا درج اولان مطلبلرین اوشاقلارین یاشلاری، پداگوژیک احتیاجلاری و عمومی معلومانلاری ایله یاخیندان ایلگنلی اولدوغو حالدا، عجله ایله حاضرلانیب چاپ و نشر اولدوغوندان اونلاردا بعضی فنی چاتیشمازلیقلار یوخ دگیلیدی. بونولا بئله، کتابلار، اوشاقلار و اونلارین عائله لری طرفیندن بویوک علاقه و سئوینج ایله قارشیلانیردی. اوشاقلار ایلك دفعه اؤز انا دیلرینده اوخودوقلاری و جمعیتده خصوصیه کندلرده چوخلوغ تشکیل ائدهن سوادسیز آتالار و آنالار اوشاقلارین اوخویوب - یازدیقلارینی آنلادیقلاری اوچون سئوینیر و گووه نیردی لر و من شخصاً مسئله ایله یاخیندان ایلگیندیگیمدن آرابیر و یول اوستو مدرسه لره باش ورار و اورادا اوشاقلارین کتابلارا هانسی احساسلار یاناشدیقلارینی و نه کیمی موضوعلاری داهای چوخ خوشلادیقلارینی اؤیره نیردیم. مدت چوخ آز اولدوغونا باخمایاراق بوتون صنفلرده انشا، املا و اوخومادا گؤزه چارپان ایره لیله مه دوتولوردو. ان دقته لایق مسئله لردن بیر ایلك صنفده درس دن اوشاقلارین مکتبه قایتمالاری و اؤز دیلرینده یازیلیمیش درس کتابینی علاقه ایله اوخومالاری ایدی.

کتابلاردا چوخ اساس یئر وئرلین موضوعلاردان بیر معروف شاعرلرین ادیبلرین، تاریخی قهرمانلارین ترجمه حالی و اثرلریندن گتیرلین نمونه لر ایدی. کتابلار

اولدوقجا دموکراتیک اسلوب و دونیاگوروشی ایله یازیلیمیش و اونلاردا ساغلام ملی و انسانی باخیشدان باشقا هئج بیر اینانیشا یا سیاسی مکتبه سایقی یا نفرت یئرلشمیردی.

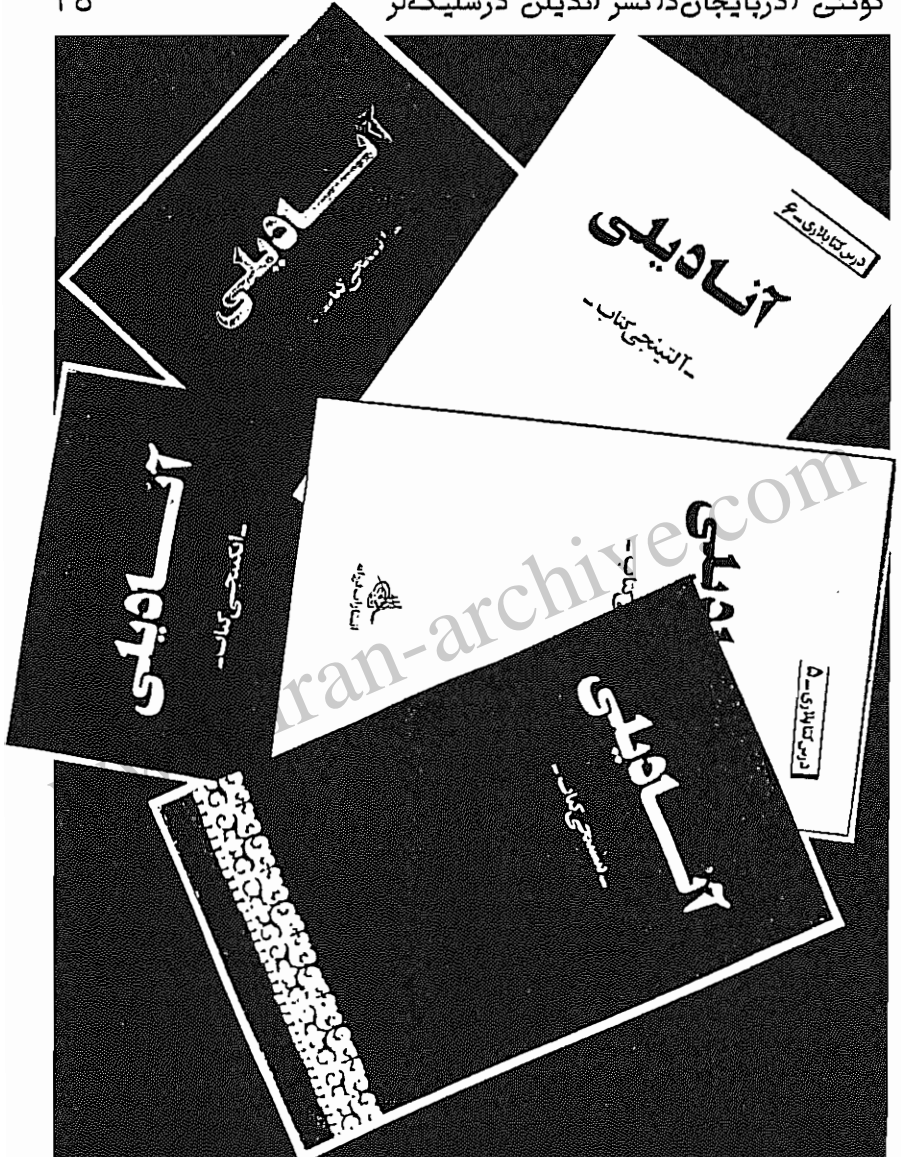
خلق کتله لری بو کتابلاری سئودیکلری حالدا، بونلاری بلکه سئومه ینلرده وارایدی. بونلار کتابلارین ایلك صفحه سینده رضاخان و اونون توره مه سینین عکسینی گورمک آرزوسوندا اولان شاهپرست شونستلر، خلقی جهالت و اسارتده ساخلاماغا جان آتان توریو فتودالار و خلق دشمنلری و جمعیتینده خلقین حسابینا یاشایان طفیلیرایدی. تکجه ملی معارف ساحه سینده یوخ، بلکه بوتون مدنی ساحه لرده گورون ایشلر، داخلی مرتجعلر و اونلارین لندن و واشینگتن داکسی حمایتچیلرینی کوله لیک زنجیرلرینی قیران آذربایجانا قارشی توطئه یاراتماقدا و یئری گلیرسه اولکه نی قانا بویاماقدا بیرلشدیریر و اوگونلرین شاهدی اولان ب.ق. سهندین دئدیگی کیمی:

وروب تیره دیردی ظلمون بناسین.
یاخیردی شاهلارین کهنه دونیاسین...
بو سس ده توپلانان بویوک قدرتی،
اوکسی، گورتمزدی بو "فلاکتی"
سانکی کاپاتا دوشدو ولوله.
دیسیه،- کهنه دونسا وئردی ال-اله.
واشینگتن داکسی قشون تدارکات.

جان قوربان ائندنلر هئج ه آزدگیل
(منایه آپارمیش اوغلونو خلیل)
تاریخ گورتمه میش هئج واخت، هئج زامان
صلحه قوربان اولدو آذربایجان (1)

بو سس گورلادیقجا بیر شیمشک کیمی،
اونون حدتیندن گورلایان اولادلار،
یوخسا دوشمانلاردا دویوردو بوتون،
"بوتون آسیانی توتاجاق بو سس،"
هریاندان اولاشدی بایقوشلار، ایتلر
«گرک دیر شرقده بوغولا بو سس»
لوندوندا باشلادی گیزلی حرکات
"خلیجه" یوللاندی حربی گمیلر...
تاریخده هدفه، وطنه، یولا،
عزیزلرین قوربان وئرنلرده وار
آنجاجق بیر ملتین قوربان اولماسین
قوی بیرده سؤیله یم دونیالار بیلین

صلحه قوربان ائدیلیمیش آذربایجان قانا بویاندی، اونون مینلرله اوغوللاری ساتقین شاه حکومتی آگنتلری و قان ایچن فتودالارین مزدورلاری نین الی ایله محکمه سیز و سئوال- سورغوسوز کوچه ده- باجادا و حتی عائله لری نین گوزو اؤنونده اولدوردولر.

ملی حکومت دوریتده نشر اولونان درسلیک‌لر

یوزمینلر انسان یوردوندا - یوواسیندان قوپاریلیب سورگون ائدیلدیلر. واری - یوخو تالانمیش آذربایجان یشنه بیر امنیت سیز اۆلکه یه چئوریلدی و اورادان کۆچنلرین و باش گۆتوروب قاچانلارین سایبی قات - قات چوخالیدی. کتاب، نشریه و روزنامه یازانلار یوخ، حتی کتابلار، نشریه لر و روزنامه لر آذربایجان دیلینده یازیلدیقلاری اوچون محکمه یه چکیلدیلر.

داراغلارلی باشیندا اۆز شرفلی اوغللارینی بوغازیندا آسالنمیش گۆرن خلق، بو آغلایان آیاغیندا دا آنا دیلینده یازیلیمیش کتابلارین یانیب کول اولدوغونون شاهدی اولدو.

کتابلارین یاندریلما فاجعه سی بالاش آذراوغلونون قلمیندن دینله مک داها اۆتگون اولایلر:

"بیر خلقین تفکر و دونیاسی نین یادگارلاری اولداندی. آلولارین دیللی کتابلاری و اراقلا دیقجا نچه - نچه داهی نین، متفکرین و صنعت بهادرلری نین شکلی سانکی تونقالین آراسیندا بویانیب بو جلادلارا غضب و نفرت له باخیردی. آراییر گوجلنن نسیم، یانیب قارالمیش ورقلری تونقالین اوزه رینه قالدیریر، یاخیندا کی آغلارین چیلیق بوداقلارینا یاپیشدیریب غریبه بیر منظره یارادیردی..." (1)

اما او قانلی و قورخونج گونلرده بوتون دنیا سوسدو. نه اوچاقلار آذربایجانا گیریب چیخان انفورماسیا مخبرلری نین جینقری چیخدی، نه بیرلشمیش ملت، نه یونسکو و نه حقوق بشر داشین سینه و ورائلاردان بیر سس ائشیدیلدی. یشنه ساغ اولسون قارداش، یشنه ابدی اولسون قارداش آندی.

ایندیلیکده دیلیمیزی اۆیرتمک ایچون بوندان داها ال وئیشلی و داها کامل درس کتابلاری یازماق لازیم گلدیگی حالدا، بو کتابی او بۆیوک و شرفلی آدیمین بیر یادگاری کیمی، خلقیمیزین ایللر بوندان اول قوردوغو ملی معارفین یادگاری کیمی نشر ائدیریک. او ایللرده بو کتابین سراسیندا چاپ اولموش آیری درس کتابلاری نین تازادان چاپ ائدیلمه سی آرزوسیندا ایدیق.

یشله لیکله خلقیمیزین قوقنوسو سانیلان کتابلار حاقیندا آچیلان صحبتی اونلارلا باغلی

۱- (بالاش آذراوغلر، آذربایجان معلمی نین ۲۴ فورال ۱۹۸۲ نجی ایل نمره سینده "یاندریلیمیش کتابلار" عنوانلی مقاله دن)

اولان آجی - شیرین خاطره لردن دانشمادان باغلاماق اولماز. آشاغیدا بو خاطره لردن ایکس بلکه ده فرصت اولسا اوچ نمونه اولراق اوخوجولارلا قونوشماغی یئرلی سانیرام.

بو خاطره لرین بیری شخصاً منیم اؤزومله ایلگیلی دیر: بیرگون کتابلارین یازیلما سیندا اشتراک ائدن قوجامان معلم حسین امید من اولدوغوم دولتی کتابخانایا گلمیشدی. او بؤیوک آذربایجان شاعری نظامی نین ترجمه حالی ایله بیرلیکده بیر یا ایکی قطعه شعر آردینجا گزیددی. حسین امید منیم و بیر چوخلاری نین ادبیات معلمی اولموش، چوخ ساوادلی و اهل قلم آدم ایدی. او منظورونو سؤیله ینجه من نظامی نین مخزن الاسراریندا اولان انوشیروان ایله وزیرین نین ایکی قوشون قونوشدوغونو ائشیتدیکلری حکایه نی داها مناسب ساندم. او، بونو ائشیتجک قاشلارین چاتدی و عضبی حالدا دئدی: دئییه سن سنین ده دارتیلما میش دنین وار. قوشلارین دانیشدیغی حکایتین انوشیروانا نه دخلی وار؟ من دئدیم: اوستاد، حکایتده انوشیروانین آدی چکیلر. او منیم سؤزومه اینانمادیغینی بیلدیرمک اوچون دئدی: حاضیرام سنله شرط باغلا یام. دئدیم: وازام، اما نه دن؟ او دئدی: سن سنچ! دئدیم: بیر جلد نظامی کلیاتیندان. او قبول - دئییه دوروب گئتدی. من صاباح اداره یه چاتاندا گوردوم آقای امید قولتوغوندا بیر جلد کلیات نظامی او توروب منی گؤزله بیر. سلام علیکدن سونرا او کتابی منه وئریب عذر دیله یه - دیله یه منیم آلتیمدان اؤیبدو دئدی: سن حقلی ایدین. لکن کتاب اونون شخصی کتابخاناسیندان ایدی، بئله اولماسایدی دا اونو قبول ائده بیلمز دیم. همیشه سایغیلی اولان کیشی بو چکیشمه دن صوترا گؤروشلرده سلام وئرمکده منی قاباخلاماغا چالیشاردی.

کتابلارین ترتیب ائدیلمه سینده و چاپیندا هامیدان چوخ چالیشانلاردان بیری محمدلوی عباسی ایدی. کتابلار چاپ اولوب، مکتبلره گؤنده ریلدیگی سیرادا بیرگون قومیسون عضولریندن نئچه سی محمد بی ریا و اونون معاونلری ایله بیرلیکده اولدوغلاری زمان عضولردن بیری (آدی یادیمدا قالماییب) محمدلودان آد چکیب و اونو زحمتلریندن لایقینجه تقدیر اولونماسینی طلب ائدیر. بی ریا اؤزونه خاص شیوه ایله، یاری شوخی، یارای جدی دئیر: محمدلوی عباسی اؤزونه یازدیغی ترجمه حالین یاغینی هامیدان چوخ ائله دیگی و آذربایجانی اؤزونه چیخدیغی بس دگیل، گئنه مکافات ایسته ییر؟ (بی ریانین آذربایجانی اؤزونه چیخدیغی سؤزو ایسهاملی ایدی. محمدلوی عباسی انطباعاتدا چالیشدیغی سیرادا معلملردن (آذربایجانی) آدیندا مدتی بیر معلمه ایله ائولنمیشدیر).

یادداشتیم گوجلو اولدوغو حالدا، بیلیمیرم کتابلارین یاندریلما صحنه سین

اوزاقدان یاخیندان گۆرموشم، یوخسا یوخ، او گونلر من ده بیر چوخلاری کیمی درین بیر روحی و معنوی بحران گنجیریدیم. لکن، ایستر گۆرموش و یا گورمه میش اولسام، بو فاجعه من ده سیلینمز بر روحی ایز سالمیش و بئله بیر آرزونون عؤمور دیله گی اولدوغونا یئر آچمیشدیر. اوز اوزلوگومده بئله قارار گلمیشدیم کی ساغلیق اولسا، حیات وفا قیلسا بیر گوندن مین گونه بو کتابلاری یئنی دن، هم ده اولدوقجا بویوک تیراژلا اونلارین مندجه سینده هئج جور ال آپارمادان چاپ ائدیم. اوغورلار اولسون کی بو دیلک ۱۹۷۸ نجی ایل انقلابیندان سونرا دوغرولدی و من نسخه لری نین اله گتیرمه سی چوخدا آسان اولمایان بو کتابلاری بیر سیری نین آردینجا هر بیر اون مین، بئش مین تیراژیندا و بیرنجی، ایکینجی کتابی ایکسی دفعه فرزانه انتشاراتیندا چاپ ائدیلمه سینه بسله نیلن تاریخی قایغی هر کتابین اوست قابغیندا یازیلیمیش سؤزلر ایله داها دا آیدینلاشیردی:

«بیر چوخ ایلر بوندان اول، آنا دیلیمیزی (اوشاقلارا) اویرتمک ایچون آذربایجان ملی معارف طرفیندن درس کتابلاری سیراسیندا نشر ائدیلمیش بو کتاب، اوندان اولان بیر پارا فنی نقصانلارلا بئله، دیلیمیزی خلقه و هامیدان آرتیق آذربایجان اوشاقلارینا درس وئرمک اوغروندا گۆتورولموش بویوک و شرفلی آددیمدیر.

ایران از دیدۀ ونیزیان

سفرائی ونیزی در دربار آق قویونلو

دکتر حسن جوادی

درباره مؤلف: حسن جوادی متولد تبریز است به سال ۱۹۳۸. او دکترای خود را در

ادبیات انگلیسی از دانشگاه کمبریج گرفته و از ۱۹۶۳ تا کنون در

دانشگاههای کمبریج، تهران، برکلی و جورج واشنگتن تدریس کرده است. حسن جوادی

مدتی رئیس گروه انگلیسی در دانشگاه تهران بوده و با استاد خود «آبای» در ترجمه ۴۰۰

غزل از دیوان شمس به انگلیسی همکاری داشته است. از آثار او به انگلیسی «طنز در ادبیات

فارسی» (۱۹۸۶)، «تأثیر ادب فارسی بر روی ادبیات انگلیسی» (۱۹۸۳) و ترجمه آثار

غلامحسین ساعدی، سیمین دانشور، فروغ فرخزاد، عبید زاکانی را می توان نام برد. از آثار

فارسی او «روپاروئی زن و مرد در دوره قاجار»، ترجمه «گذری» (از الی.م. فاوستر)، «تاریخ

ادبیات آمریکا» (ویلین ویگر)، «وحی و عقل در اسلام» (آربری)، «نامه‌هایی از تبریز»

(ادوارد براون) و نمایشنامه‌ای از ژان آنولی را می شود ذکر کرد. بیشتر تحقیقات او در باره

ادبیات فارسی، آذربایجانی، عربی و تاریخ ایران بصورت مقالات متعددی چاپ شده

است. مقاله‌ای که در اینجا چاپ می شود از کتاب «ایران از دیدگاه سیاحان اروپائی، از

قدیمی ترین ایام تا دوران صفویه» می باشد، که زیر چاپ است. این مقاله حاوی اطلاعات

جدیدی در باره میزان حضور و نفوذ اروپائیان در دوران سلطنت قراقوبونلوها می باشد.

ارتباط نزدیکی که جمهوری ونیز از زمان اوزون حسن تا اوایل حکومت صفویه با ایران پیدا کرد در حقیقت ادامه روابطی بود که ایلخانان با فرمانروایان مسیحی و خاصه جمهوریهای ایتالیا داشته‌اند، متها در این دوره ونیز بیش از دیگران با عثمانیان درگیر گشته طالب هم پیمانی با ایران بود. آثاری که در نتیجه این نزدیکی با ایران نوشته شده موضوع بحث این فصل می باشد.

در فاصله مرگ تیمور و به قدرت رسیدن شاه اسماعیل اول فرمانروایان زیادی در نواحی مختلف ایران حکم راندند و از میان آنان شاید اوزون حسن از همه پر قدرت تر و مهم تر باشد. از لحاظ وسعت فکر و بزرگ منشی به جرأت می‌گفت که به مراتب هم بر تیمور و هم بر شاه اسماعیل برتری داشته در ضمن به اندازه آنها خونخوار و سفاک نبوده است. اوزون حسن در مدت نسبتاً کوتاهی آذربایجان، عراق عرب و عجم، کرمان، فارس، دیار بکر، کردستان و ارمنستان را تصرف کرد و گرجستان را خراجگزار خود ساخت. و بدین ترتیب یگانه حریف زورمند محمد فاتح گردید که به تازگی قسطنطنیه را فتح کرده بود و اروپا را تهدید می‌کرد. قدرت اوزون حسن و ترس اروپائیان از عثمانیان باعث تجدید رابطه با ایران و آمدن سفیران و سیاحان اروپائی و خاصه ونیزی به دربار سلطان بایندری گردید.

برای روشن شدن مطلب و علل اقبال اروپائیان به ایران بی‌مناسبت نیست نگاهی اجمالی به وضع سیاسی آن روزگار و نحوه به قدرت رسیدن ترکمانان بیاندازیم.

در دوره پراشوبی که پس از مرگ آخرین ایلخانان به وجود آمد، طوایف ترکمان که مثل بقیه طوایف ترک سابقاً از آسیای میانه مهاجرت کرده بودند، موقعیت خویش را استحکام بخشیدند. از این میان دو طایفه آق‌قویونلو و قره‌قویونلو، که به ترتیب در نواحی دیار بکر و شمال دریاچه وان سکنی داشتند، پیش از دیگران کسب قدرت کردند. در آغاز قره‌قویونلوها دسته دیگر را تحت الشعاع قرار دادند، ولی در اثر جنگ با تیمور تضعیف گشتند و قره‌یوسف رئیس آنها مغلوب شده به مصر پناه برد. ولی فتح نواحی آذربایجان، آسیای صغیر و سوریه به دست تیمور واقعه‌ای بود موقتی و جان‌شناس به هیچ وجه تسلطی بر این نواحی نداشتند. در نتیجه قره‌یوسف در اولین فرصت به آذربایجان بازگشت و اقتدار از دست رفته‌اش را باز یافت مهم‌ترین فرمانروایان قره‌قویونلوها جهان‌شاه (۸۷۲-۸۳۹/۶۸-۱۴۳۶) بود که حوزه قدرتش تا نواحی هرات رسید و مسجد کبود تبریز از ساخته‌های اوست.

بعد از جهان‌شاه قدرت از دست قره‌قویونلوها بیرون می‌رود و اوزون حسن (ت-۸۳۸-۸۳۸-۷۸/۸۸۲-۴۲۴) در اثر مساعی خویش آق‌قویونلوها را به جای آنها می‌نشانند. اولین ذکر اوزون حسن در ۱۴۵۴ می‌شود که آق‌قویونلوها هنوز از قلمروی موروثی خویش یعنی دیار بکر پا فراتر ننهاده بودند. در این سال او به رقابت با برادر ارشد خود جهانگیر که با قره‌قویونلوها در جنگ بود برمی‌خیزد و قلعه ماردین را متصرف می‌شود. سه سال بعد اوزون حسن زنجان را نیز از دست عمال برادر می‌گیرد و سیاهی را که جهان‌شاه به کمک جهانگیر (پس از سازش با او) فرستاده بود مغلوب می‌کند. به زودی اوزون حسن ارمنستان مرکزی و کردستان و خاصه قلعه مشهور

حصن کیفا را در کنار دجله از بازماندگان صلاح‌الدین ایوبی می‌گیرد و بدین ترتیب از طرفی با جهان‌شاه قره‌قویونلو و از سوی دیگر با امپراتوری طرابوزان و اندکی بعد با سلطان محمد فاتح که در (۸۵۷/۱۴۵۳ هـ) استانبول را گرفته بود همسایه می‌شود. فتوحات محمد فاتح در اروپا ایجاد وحشت کرده بود و مخصوصاً جمهوری ونیز به مستملکاتش در مدیترانه شرقی ضربه سختی وارد آمده و تجارتش در دریای سیاه بالکل متوقف مانده بود، در صدد همکاری با اوزون حسن و مبارزه با سلطان عثمانی بود. ونیز هنوز قبرس را در اختیار داشت و در مقابل آن حاکم‌نشین ترکمانان قرامان اوغلو قرار داشت که تابع اوزون حسن بود و ارتباط متحدین آینده از این طریق ممکن می‌گشت.

در این میان آخرین امپراتور طرابوزان به نام داود قدرتی نداشت و به قول پروفیسور مینورسکی^(۱) به وسیله ازدواج دختران خویش همسایگان پر قدرت خود را راضی نگاه می‌داشت و جلب حمایتشان را می‌کرد.

امپراتور در ۱۴۵۸ دختر خود Kyna Katherina را (که بیشتر تحت عنوان بیژانسی خود Despnia یا «بانو» و یا دسپنیا خاتون معروف است) به همسری اوزون حسن در می‌آورد و گذشته از او چشم انتظار به جمهوری ونیز دارد. چون چند سال پیش از این تاریخ یکی از دختران خود را به همسری یکی از نجیب‌زادگان ونیزی در آورده و با آن دولت رابط حسنه برقرار کرده بود. اوزون حسن در آغاز قصد داشت با مسالمت اختلافات خود را با سلطان محمد فاتح حل کند و پادشاهی طرابوزان را حفظ نماید. بدین جهت نیز مادر خود، سارا خاتون را که زن سیاستمداری بود به دربار عثمانی می‌فرستد. سلطان محمد با وجود این که به سارا خاتون احترام زیادی نشان می‌دهد و او را «مادر» خطاب می‌کند، در ۱۴۶۱ طرابوزان را می‌گیرد و امپراتور را تبعید می‌کند و فقط قسمتی از نقایس قصر او را به عنوان استمالت به سارا خاتون می‌دهد.

گرچه برای مدتی جنگی بین دو فرمانروای مقتدر در نمی‌گیرد ولی معلوم بود که این وضع نمی‌توانست مدت مدیدی دوام یابد و مخالفین سلطان عثمانی اوزون حسن را به جنگ تشویق می‌کردند. در این ضمن دو واقعه مهم به وقوع می‌پیوندد و اوزون حسن فرمانروای بلامنازع تمام ایران، ارمنستان، کردستان و بین‌النهرین می‌گردد. در ۱۴۶۶ (۸۷۲ هـ) جهان‌شاه تصمیم می‌گیرد که کار اوزون حسن را یکسره سازد و به

۱. Minorsky, La Perse au xve siècle entre la Turquie et Venise, Publications de la Société des Etudes Iraniennes et de l'Art Persan, Paris, 1933, p. 7.

ارمنستان می‌تازد سپاه آق‌قویونلو عقب می‌نشیند و جهان‌شاه به خیال این که اوزون حسن شکست خورده مشغول تفریح و شکار می‌شود. ولی ناگهان اوزون حسن به اردوگاه او حمله می‌برد و جهان‌شاه در معرکه مقتول می‌گردد (۱۴۶۷/۸۷۲ هـ). سال بعد ابوسعید تیموری به فکر گرفتن سرزمین‌های موروثی خود از دست ترکمانان می‌افتد و با وجود سعی اوزون حسن برای مصالحه تا آذربایجان پیش می‌آید. سرمای شدید زمستان ۱۴۶۸ باعث می‌شود که او متوجه قفقاز گردد، ولی در نزدیکی‌های اردبیل اوزون حسن راه را بر او می‌بندد و سپاهش را تارومار می‌سازد. ابوسعید در نزدیکی شیروان گرفتار می‌شود و اوزون حسن به اصرار قاضی آن شهر او را تسلیم نواده شاهرخ می‌کند و وی نیز به خونخواهی مادر بزرگش گوهرشاد خاتون، او را به قتل می‌رساند. گرچه بازماندگان تیمور تا چهل سال بعد یعنی تا زمان مرگ سلطان حسین بایقرا بر بعضی از نواحی موروثی حکم می‌رانند، ولی با مرگ ابوسعید قدرت خاندان تیموری به پایان می‌رسد. بدین ترتیب در مدت نسبتاً کمی رئیس ایل کم اهمیتی از دیار بکر فرمانروای سرتاسر ایران، ارمنستان، قفقاز، کردستان و بین‌النهرین می‌شود و تنها معارض جدی فاتح قسطنطنیه می‌گردد.

در چنین وضع سیاسی بود که پس از متجاوز از یک قرن روابط ایران و ونیز رونق می‌گیرد و در ۲ دسامبر ۱۴۶۳ مجلس سنای ونیز بر هم پیمانی با اوزون حسن صحه می‌گذارد و سفیری به نام کویرینی^(۱) به ایران فرستاده می‌شود. در ۱۴۶۴ و ۱۴۶۵ دو فرستاده اوزون حسن به ونیز می‌رسند.^۲ در این میان عثمانیان جزیره یوبیا^(۲) در مجمع‌الجزایر یونان را که قریب سه قرن در دست ونیزیان بود می‌گیرند، و مذاکرات بین ایران و ونیز را بیش از پیش ضروری می‌سازند. در ۱۴۷۱ (۸۷۶ هـ) کویرینی به ونیز باز می‌گردد و مجلس سنای جمهوری که از دست دادن پایگاه مهمی چون یوبیا خاطری سخت پریشان داشت، کاترینوزینو را که از نجبای مهم ونیز و زنش یکی از

۱. Quirini.

۲- مینورسکی مبادله سفرا را بین ونیز و ایران چنین خلاصه می‌کند: فرستادگان اوزون حسن: حاجی (؟) محمد، مراد نیکولو، غشارشاه کویرینی *Chefarsa* بوده و فرستادگان جمهوری ونیز عبارت بودند از: (۱۴۷۱ - ۱۴۶۳) کاترینوزینو (حرکت ۶ ژوئن ۱۴۷۱). بازگشت تابستان ۱۴۷۴)، پائولو نی‌بنه (که زینو او ۱۴۷۳، رسیدن *Paolo Ognibene* را در لیستان ملاقات کرد)؛ جیوزفاباربارو (حرکت ۳۱ ژانویه به تبریز ژوئن ۱۴۷۵ و حرکت از ایران ۲۹ آوریل ۱۴۷۸)، و آنتونیو کنتارینی (حرکت ۱۳ گرد آورده فوریه ۱۴۷۴، بازگشت ۲۸ ژوئن ۱۴۷۵). در «اسناد ونیزی» (سری اول، جلد *Raccolta Veneta* آنها مربوط به *Berchet* اول، ونیز ۱۸۶۶) مقدار زیادی سند مربوط به ایران وجود دارد. یکی از انتخاب سفیری است برای ایران در ۱۳۲۵ و در ۱۳۲۵ کنسولی ونیزی نامزد رفتن به تبریز می‌شود. اسناد زیادی مربوط به سالهای ۸۷ - ۱۴۶۲ می‌باشد و از آن میان ۱۵۲ سند مربوط به اوزون حسن می‌گردد. (مینورسکی، مقاله فوق‌الذکر، ص ۲۰).

۲. Euboea.

خواهرزادگان ملکه دسپینا خاتون همسر اوزون حسن بود به دربار تبریز می‌فوستند. پدر زینو مدتها در شرق مقیم بوده و پسرش نیز مدتی همراهش در شرق اقامت داشته است. کاترینوزینو نیز مثل اغلب سفرای ونیز ماموریت داشت از وضع سپاه اوزون حسن، درآمد کشور او، روابطش با همسایگان خود و خلاصه از تمام جزئیات مورد نیاز جمهوری اطلاعات جامعی تهیه کند.

مدتی تصور می‌رفت کتابی که کاترینوزینو دربارهٔ مسافرتش به ایران نوشته از بین رفته است. ولی یکی از دانشمندان بزرگ ایتالیایی به نام راموزیو،^(۱) که مجموعه بزرگی از سفرنامه‌های مختلف را گرد آورده است، پس از کوشش زیاد تعدادی از نامه‌های کاترینو را پیدا کرده منتشر می‌سازد. بعد از مدتی کتابی در ونیز به سال ۱۷۸۳ منتشر می‌شود که عنوانش چنین است: کاترینوزینو، داستان عجیب ماجراهای او در ایران، که برای اولین بار از روی نسخه‌ای قدیمی چاپ می‌شود.^(۲) ولی تحریر اخیر ارزش تاریخی زیادی ندارد و مجموعه راموزیو مستندتر است.

در این جا قسمتی از سفرنامه کاترینو ترجمه می‌شود که شرح ملاقات او با دسپینا خاتون است و نشان می‌دهد که سفیر ونیز تا چه حد از روابط خانوادگی برای پیشبرد اغراض سیاسی استفاده می‌کرده است.^۳

کاترینو پس از رسیدن به تبریز و دیدن اوزون حسن اجازه می‌خواهد تا به دیدار دسپینا خاتون برود ولی چون دیدن بانوان به وسیله مردان اجنبی امری قبیح شمرده می‌شده و زنان حتی هنگامی که همراه شوهرانشان در التزام رکاب شاه بیرون می‌رفتند پیچهای از موی اسب بر چهره می‌زدند، این امر ایجاد اشکال می‌نماید. با این همه کاترینو با

۱. Ramusio (Giovanni Battista), *Delle Navigazioni et Viaggi*. II.

۲. Caterino Zeno, *Storia curiosa delle sue avventure in persia, fratta da antico originale manuscritto, ed ora per la prima volta publicata, da Vincezio Formaleoni, Venezia, 1783.*

۳. *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contarini, A Narrative of Italian Travels in Persia in the 15th and 16th centuries, Hakuyt Society, 1873, pp. 13-14.*

این مجموعه چنانکه از عنوانش بر می‌آید شامل دو قسمت است: سفرنامه باربارو و کونتارینی در قسمت اول و در قسمت دیگر سفرهای کاترینوزینو، گفتار راموزیو در باره نوشته‌های Giovan Maria Angiolello تحت عنوان «سفرهای یک تاجر ناشناس ونیزی» و سرگذشت سفارت Vicentio d'Alessandri قرار دارد. این شش سفرنامه را آقای منوچهر امیری از انگلیسی به فارسی ترجمه کرده است (تهران بنگاه خوارزمی، ۱۳۵۰). ترجمه دیگری از سفرنامه آمبروسیو کنتارینی توسط آقای قدرت‌الله روشن به اهتمام کتابفروشی امیرکبیر تهران نشر یافته است (۱۳۴۹).

اجازه اوزون حسن موفق می‌شود به عنوان نماینده جمهوری و نیز از ملکه دیدار کند.

راموزیو می‌نویسد: «هنگامی که کاترینو را به حضور ملکه هدایت و معرفی می‌کنند از او به عنوان خواهرزاده و خویشاوندی بس گرمی استقبال می‌کند و منتهای محبت را در حقش مبذول می‌دارد و می‌پرسد که خواهرزادگان او زنده‌اند یا نه و وضعیتشان چگونه است؟ کاترینو با خوشحالی زیاد به تمام سئوالات به نحو رضایت‌بخشی جواب می‌گوید و هنگامی که می‌خواهد به منزل خویش باز گردد، ملکه به اصرار زیاد جایی خاص و خدمه‌ای مخصوص در کاخ سلطنتی برایش فراهم می‌کند و هر روز از غذای خود شاه برایش می‌فرستد (که در ایران افتخار بزرگی محسوب می‌شود).»

«دسپینا چون از علت اصلی مسافرت کاترینو آگاه می‌گردد، قول می‌دهد که تمام نفوذ خود را در اجرای این منظور به کار برد، و منتهای محبت را در حق حکومت پر افتخار ما ابراز می‌دارد. در واقع به وسیله این ملکه بود که کاترینو موفق می‌شود اوزون حسن را به جنگ با ترکان وا دارد. در ضمن نمی‌توان انکار کرد که در نتیجه خویشاوندی کاترینو با دسپینا بود که وی تا این حد مورد لطف اوزون حسن قرار گرفت، تا جایی که هر وقت و هر ساعتی که می‌خواست می‌توانست به اطاق خاص شاه و ملکه راه یابد. از همه غریب‌تر این که حتی می‌توانست هنگامی که اعلیحضرتین در رختخواب بودند به حضور شاه برسد، و من فکر نمی‌کنم تاکنون هیچ پادشاهی مسیحی و یا مسلمان چنین حقی را به نزدیکترین خویشان خود داده باشد...»

«دسپینا یکی از زنان متدین روزگار بود تا آخر عمر مسیحی با تقوایی باقی ماند، و هر روز مراسم مذهبی را به طریقه کلیسای یونانی اجرا می‌کرد. شوهر او گرچه دینی دیگر داشت، هرگز مخالفتی نمی‌کرد و یا از او نمی‌خواست تغییر مذهب دهد. عجیب است که یک نفر از مذهب دیگری این قدر معذب شود، و در عین حال تا این حد محبت و عشق بین آن دو وجود داشته باشد.»

هدف کاترینو متقاعد ساختن اوزون حسن به جنگ با عثمانیان بود، ولی چون هنوز کمکی از جانب و نیز نرسیده و سفیر ایران به آن کشور به نام حاجی محمد هنوز برنگشته بود، پادشاه ترکمان در حمله تردید داشت، او بالاخره در اثر نفوذ دسپینا و اصرار کاترینو در نواحی شمال فرات با لشکر صدهزار نفری خود به جنگ سلطان محمد می‌رود، ولی در اثر اشتباهی تاکتیکی که می‌کند شکست می‌خورد و با اشکال زیاد موفق می‌شود قسمت اعظم لشکر خود را عقب بکشد. کاترینو که خود همراه اوزون حسن بوده شرح دقیقی از جزئیات وضع سپاه ایران و صف آرائی آن در برابر

لشکر عثمانی می‌دهد.^(۱) در این میان با وجود این که خبر رسیدن جوزافا باربارو سفیر دیگر ونیز همراه با سلاحهایی که باری ایرانیان می‌آورد به قبرس می‌رسد، اوزون حسن از کاترنیو می‌خواهد که به اروپا برود و از پادشاهان آن برای هم‌پیمانی و همکاری با ایرانیان کمک بخواهد.

کاترنیو از طریق دریای سیاه عزیمت می‌کند تا در بندر کافا به کشتی بنشیند. ناخدای کشتی مورد نظر جنوایی بود و چون از هویت مسافر خویش آگاه می‌شود، می‌خواهد او را به سلطان عثمانی تسلیم نماید. خوشبختانه یکی از ونیزیان مقیم بندر از این نقشه آگاه می‌شود و سفیر را در خانه خویش پنهان می‌کند. کاترنیو که به زحمت جان خود را نجات داده بود سخت از لحاظ مالی به مضیقه می‌افتد، و بالاخره به اصرار یکی از نوکرانش او را به عنوان برده می‌فروشد و مخارج سفر را تهیه می‌کند. بعداً جمهوری ونیز این خادم وفادار را خریداری می‌کند و مستمری مادام‌العمری در حق او برقرار می‌سازد. کاترنیو از طریق لهستان و مجارستان رهسپار ونیز می‌شود، ولی نمی‌تواند کمک زیادی از پادشاهان این دو کشور برای اوزون حسن به دست آورد.

اندکی پس از رسیدن کاترنیو به تبریز اوزون حسن سفیری به نام حاجی محمد را به ونیز می‌فرستد و درخواست ارسال توپخانه و مهمات می‌کند. از جمله هدایایی که حاجی محمد حامل آنها بوده جامی بود از فیروزه بسیار بزرگی به قطر ۲۲۸ میلیمتر که حاشیه بیرونی و درونی آن را با سنگهایی گرانها مزین کرده بودند. این جام اکنون یکی از نقایس کلیسای سن مارک ونیز می‌باشد. جمهوری ونیز در فوریه ۱۴۷۳ (۸۷۷ هـ) سفیری به نام جوزافا باربارو به همراهی او دریا سالاری به نام موچه نیگو^(۲) و دویست نفر افسر و تفنگدار با شانزده خمپاره‌انداز، دویست ماشین پرتاب تیر، هزار قبضه تفنگ و مقدار زیادی وسائل دیگر در دو کشتی بزرگ جنگی و دو کشتی کوچکتر روانه می‌کند. هنگامی که این عده به قبرس می‌رسند در می‌یابند که بعضی از نواحی ترکمانان قرامان‌اوغلو، یعنی متحدین اوزون حسن، به دست عثمانیان افتاده است. باربارو در عملیات بیرون راندن توسط دریاسالار ونیزی شرکت می‌جوید و مدتی سفر

۱- رجوع کنید به کتاب سفرنامه‌های ونیزی (ترجمه انگلیسی) بخش دوم، ص ۱۷ - ۳۰.

۲. Mocenigo.

در ترجمه انگلیسی سفرنامه جوزافا باربارو که توسط ویلیام توماس در نیمه اول شانزدهم انجام یافته و در مجموعه فوق‌الذکر چاپ شده است تعداد سلاحها اصل ایتالیایی سفرنامه فرق دارد و شاید ترجمه از نسخه متفاوتی بوده است (رجوع کنید به ص ۲۷ این کتاب).

Cf. Viaggio del Magnifico messer Josahät-Viaggi fatti da Venetia alla Tana, in Persia, in India, et in Constantinopli (ed. Aldine), Venice, 1549, p. 22.

Bombardo, spingado, schiopetti.

اسامی برططنه این سلاحها عبارتند از:

خود را به تأخیر می‌اندازد. قسمتی از مهمات را به بندر Canadia می‌فرستد و بقیه را به ونیز ارسال می‌کند. بدین ترتیب گویا وسائیل مذکور هرگز به دست اوزون حسن نمی‌رسد.

باربارو همراه حاجی محمد از طریق کردستان عازم تبریز می‌شود. آنها پس از گذشتن از شهرهای آدنه و طرطوس از رودخانه فرات نیز عبور می‌کنند و به شهر ماردین می‌رسند که به عقیده باربارو یکی از عجیب‌ترین نقاط دنیا بود. او می‌گوید: «به دامنه تپه‌ای رسیدیم که بر روی تپه دیگری قرار داشت و شهری بر بالای آن بود که ماردین نام داشت، و تنها راه آن پلکانی بود به طول یک میل عرض چهار قدم که منتهی به دروازه‌ای می‌شد. در داخل شهر قلعه‌ای بود به ارتفاع پنجاه قدم که بر روی تپه دیگری واقع بود و پلکانی نظیر پلکان اول داشت... ترکها و اعراب می‌گویند: ماردین به حدی مرتفع است که اهالی آن هرگز پرندگان را در حال پرواز بالای سر خود نمی‌بینند.»^(۱) مسافری در این شهر کوچک سیصد خانه‌ای در کاروانسرای منزل می‌کند و در آن جا به قلندری «لخت، سرو ریش تراشیده، و پوست بزى به خود پیچیده» برخورد می‌کند که با وجود این که سی سال بیشتر نداشت می‌گفت از دنیا سیر شده و ترک آن گفته است. قلندر از باربارو می‌پرسد: «شما کیستید؟» در جواب می‌شنود که غریبه‌ایست، می‌گوید من هم غریبه‌ام، ما همگی در این دنیای گذران غریبه‌ایم و با کلماتی فصیح او را دعوت به ترک دنیا می‌کند. در کردستان مسافری گرفتار راهزنان کرد می‌شوند (که گویا از زمان گزنفون تغییری در روش خود نداده بودند) حاجی محمد و منشی باربارو کشته می‌شوند ولی خود او فرار می‌کند. هنگامی که در آوریل ۱۴۷۴ باربارو با حالی زار و دستی تهی وارد تبریز می‌شود، تمام هدایای خود را از دست داده بود و از رفتن به حضور شهریار ایران شرم داشته است. ولی اوزون حسن او را به گرمی می‌پذیرد و قول می‌دهد عوض تمام هدایای او را بدو باز گرداند. باربارو به تفصیل از باغها و کاخهای سلطنتی تبریز و نفایس خزانه اوزون حسن سخن می‌راند و مخصوصاً شرح جواهرات بی‌ظیری را می‌دهد که سفیری از هند آورده بود. با وجود پذیرائی گرم از باربارو، اوزون حسن در وضع نامساعدی قرار داشت و نمی‌خواست تقاضای ونیزیان را قبول کند و احتمالاً تجربه شکست خود را از عثمانیان تکرار نماید.

اوزون حسن باربارو را به ونیز می‌فرستد تا از دول اروپائی کمک بخواهد. در این وقت سفرای زیادی از لهستان، مجارستان، سیسلی، بورگاندی و دربار پاپ در تبریز بودند، و ونیز دائماً نمایندگان جدیدی می‌فرستاد. در ۱۴۷۳ (۸۷۷ هـ) این دولت تصمیم می‌گیرد از راه دریا به قسطنطنیه حمله برد و در اثر نامه‌های اوزون حسن و کاترینیوزنو

که درخواست کمک می‌کردند سفیر جدیدی را به نام آمبروزیو کنتارینی^(۱) در فوریه این سال روانه ایران می‌کند تا اوزون حسن را وادارد که همزمان با آنها به عثمانی حمله کند. و اعضای این هیأت که علاوه بر سفیر راهبی بنام استفانو تستا^(۲) و مترجمی به نام دیمتری داستی‌نیس^(۳) و دو خدمتکار جزو آن بودند، از طریق مجارستان و لهستان به بندر کافا می‌رسند و پس از گذشتن از دریای سیاه از طریق گرجستان در اوایل تابستان ۱۴۷۴ (۸۷۹ هـ) به تبریز می‌رسند. اوزون حسن در وضع بسیار نامناسبی قرار داشت: بروز طاعون عده زیادی از سپاهیان او را از پای در آورده و پسر ارشدش اغورلو محمد طغیان کرده و او برای رفع غائله به شیراز رفته بود. نسبت به ونیزیان علناً ابراز خصومت می‌شد و هنگامی که آنها از کوچه‌های تبریز می‌گذشتند مردم می‌گفتند: «این سگان آمده‌اند که در اسلام تفرقه ایجاد کنند و باید آنها را قطعه قطعه کرد.»^(۴) در این بین مقصود دیگر یکی از پسران اوزون حسن وارد تبریز می‌شود تا رشته امور به دست بگیرد، ولی در اثر خواستن مالیات زیاد، مردم تبریز دکانها را می‌بندند و آشوب بزرگی برپا می‌شود. جان ونیزیان بیش از پیش در معرض خطر می‌افتد، و بناچار به یک دیر ارمنی پناه می‌برند. بالاخره در اواخر سپتامبر ۱۴۷۴ بخت یاری می‌کند و کنتارینی می‌شود که قاضی لشکر که از جانب اوزون حسن برای مذاکرات صلح به دربار عثمانی رفته بود، بازگشته است و قصد دیدار شاه را دارد. کنتارینی و همراهانش با کاروان این مرد همراه می‌شوند و پس از گذشتن از سلطانیه و قم و کاشان، در اصفهان به حضور اوزون حسن می‌رسند و باربارو را نیز ملاقات می‌کنند که دوباره به ایران برگشته و ملازم رکاب پادشاه ایران بود. در دسامبر همان سال این عده به قم سپس به تبریز باز می‌گردند و در نزدیکی آن شهر به راهبی به نام لودویگه بولونیایی^(۵) برمی‌خورند که از طرف دوک بورگاندی به سفارت به دربار تبریز آمده بود. در اواخر ماه ژوئن اوزون حسن کنتارینی را مرخص می‌کند، و او پس از وداع از باربارو همراه سفرای دوک بورگاندی و دوک مسکوی و دو نفر «ترک» که از جانب پادشاه ایران به سفارت به این دو کشور می‌رفتند عزیمت می‌کند. این عده پس از عبور از گرجستان از همدیگر جدا می‌شوند. بعداً کنتارینی دچار مصائب متعددی می‌گردد و بالاخره از طریق دریای خزر به شماخی (در قلمرو شیروانشاه) می‌رود و از راه مسکو، لیتوانی، لهستان و آلمان به ایتالیا می‌رسد.

این دسته سفرانمی توانند اوزون حسن را وادار به جنگ با سلطان محمد بکنند و شاید اگر پادشاه ترکمان بیشتر عمر می‌کرد این نقشه عملی می‌گشت. ولی سالهای عمر او

۱. Ambrosio Contarini. ۲. Stephano Testa. ۳. Dimitri da Setinis.

۴- سفرنامه کنتارینی در مجموعه سفرهای ایتالیایی (ترجمه انگلیسی) ص ۱۲۷.

۵. Ludovico de Bologna.

صرف فرونشاندن طغیان پسرش در شیراز و لشکرکشی به گرجستان می‌شود. او در مراجعت به تبریز مریض می‌شود و در ۶ ژانویه ۱۴۷۸ در می‌گذرد. اوزون حسن مردی با فراست و کفایت بود ولی حریفی چون سلطان محمد فاتح داشت که یکی از با اراده‌ترین سلاطین عثمانی بود و از فنون جنگی اروپائیان اطلاع کافی داشت و به علاوه بعد مسافت مانع رسیدن کمک و نیزیان به ایران می‌شد. باربارو که در گرجستان از اوزون حسن جدا شده بود در آوریل ۱۴۸۷ به ونیز مراجعت می‌کند. با بازگشت او و مرگ شاه ایران امید و نیزیان در مورد یافتن متحدی مبدل به یأس می‌گردد و چند ماه از مرگ او نگذشته بود که به ناچار با عثمانیان قرارداد صلحی می‌بندند.

اجراء این نقشه‌های سیاسی شاید مسیر تاریخ را عوض می‌کرد، معذالک آنها خالی از فایده نبودند و نوشته‌های فرستادگان و نیزی به طور قابل ملاحظه‌ای به اطلاعات اروپائیان در باره ایران افزودند. سفرنامه باربارو بطور کلی دقیق‌تر و باارزش‌تر از سفرنامه‌های کاترینیو و کنتارینی است. او مردی موشکاف و بصیر بود و در طی سفرهای اول خود در شرق از ۱۴۳۶ تا ۱۴۵۱ به زبانهای ترکی و فارسی آشنایی کافی یافته بود. در این سفرها او اول به شهر تانا (آزوف فعلی) در مصب رود دن رفته سپس از آن جا به کریمه و بعداً به قفقاز، داغستان و شروان مسافرت کرده بود. سفرنامه باربارو مطابق دو سفری که به شرق کرده به دو بخش تقسیم می‌شود، ولی تعیین دقیق خط سیر او مشکل است، چون در ضمن شرح مناطق سرراه به مناسبتهای مختلف از جاهایی که قبلاً دیده سخن می‌راند. تمام قسمت‌های این کتاب جالب است، و در این جا محض نمونه قسمتی که مربوط به طرز حرکت اردوی اوزون حسن می‌باشد نقل می‌شود. پسر ارشد او اغورلو محمد به خیال این که پدرش فوت کرده شیراز را گرفته است. بدین جهت اوزون حسن از دشت وسیعی در مجاورت تبریز که اردو زده بود، به سوی شیراز حرکت می‌کند:

«از شنیدن این خبر آتش خشم شاه شعله‌ور گشت و با تمام همراهان خویش راه شیراز را در پیش گرفت، که در فاصله ۱۲۰ میلی قرار دارد. آنها با چنان سرعتی راه می‌پیمودند که بین نیمه شب و عصر روز بعد چهل میل راه رفته بودند و می‌خواستند سه روزه به آنجا برسند. کی می‌تواند باور کند که عده‌ای چنین بزرگ از مرد و زن و کودک و حتی کودکانی که در گهواره‌اند، با مقدار زیادی اثاث و با حرکتی چنین باشکوه و جلال، چنان سریع راه پیمایند، و هرگز از لحاظ نان و شراب (که البته عده زیادی از ایشان نمی‌نوشند) و گوشت و میوه و سایر مایحتاج به مضیقه نیفتند...»

نجیب زادگان و امرایی که با پادشاه هستند، زنان، فرزندان، خادمین زن و مرد، و اشیاء خود را همراه می‌برند و عادت دارند که شتران و استران زیادی همراه داشته باشند که از

آنها بعداً سخن خواهم گفت. گهواره بچه شیرخوار را از قاچ زین می‌آویزند تا مادر یا دایه بتواند هنگام سواری او را شیر دهد. هر گهواره بنا به درجه تشخیص صاحب آن از دیگری فرق دارد و روی آنها با ابریشم و طلادوزی آراسته است. زنان با دست چپ گهواره و لگام اسب را می‌گیرند و با دست راست با تازیانه‌ای که به انگشت کوچک خود بسته‌اند اسب می‌رانند. آنها برای حفاظت چهره‌شان از گرمای سوزان آفتاب پیچه‌ای از موی اسب بر صورت دارند، و نسبت به مقام و اهمیت هر یک عده‌ای کنیز و خدمتکار جلویشان حرکت می‌کنند. مردان همراه شاه هستند، و تعداد همه مردان به حدی زیاد است که شمردن آنها نصف روز وقت می‌خواهد تا از یک سر صف به آخر آن برسید... به سواران دستور داده شد تا در دشت بسیار وسیعی اجتماع کنند و هر یک دست خود را بر روی سر اسب نفر بعدی بگذارد. به این طریق دایره‌ای به پیرامون سی میل به وجود آمد. از این سواران عده‌ای کاملاً و عده‌ای دیگر تا حدی مسلح بودند، و از صبح تا غروب به این وضع ایستاده بودند و یک نفر از جلویشان می‌گذشت و آنها را می‌شمرد. بر خلاف رسمی که ما داریم، این شخص اسم مرد یا نشان اسب را نمی‌نوشت، بلکه فقط اسم سردسته را می‌خواند و تعداد افرادش را یادداشت می‌کرد. من خدمتکارم را با خود بردم و از لوبیا برای شمردن استفاده کردم. یعنی باری هر پنجاه عدد یک لوبیا به جیب خود می‌انداختم. نتیجه حساب چنین بود:

سر ابریده:	شش هزار دستگاه
شتر:	سی هزار نفر
استر ارایه:	پنج هزار راس
اسب ارایه:	پنج هزار راس
خر:	دو هزار راس
اسب سواری:	بیست هزار راس

از این اسبان دو هزار راس پوشیده از برگستوان آهنین بودند که از مربعهای کوچک منقوش به سیم و زر ساخته شده و بر روی زره ریزی کار گذاشته شده بود که تا نزدیکیهای زمین می‌رسید و در زیر قسمت‌های طلایی چین می‌خورد. پوشش بقیه اسبان از چرم و گاهی از ابریشم و یا پارچه تودوزی شده بود، ولی به حدی ضخیم بود که تیر بدانها کارگر نبود. زره سواران به ترتیبی بود که سابقاً ذکر کردم و اکثراً ساخته بش کوی است، که به زبان آنها یعنی پنج شهر. آن شهریست به طول دو میل که بر روی تپه‌ای قرار دارد و ساکنان آن همه زره سازند. اگر بیگانه‌ای بخواهد آن صنعت را بیاموزد، اجازه می‌دهند ولی وثیقه‌ای می‌گیرند که هرگز آنجا را ترک نکند و بدان شغل پردازد. البته در جاهای دیگر نیز زره می‌سازند ولی به خوبی بش کوی نیست. (در تعقیب کار خود) شمارشهای زیر را نیز کردم: استر خوب دو هزار راس، بیست هزار راس اغنام

کوچک و دو هزار اغنام بزرگ، یوز شکاری جمعاً صد عدد، قوش اصیل و دو رگه دوپست عدد، تازی خرگوش سه هزار، تازی یک هزار عدد، باز پنجاه عدد، سرباز شمشیردار پانزده هزار نفر. غلام، چوپان، چاپار و اشخاصی از این قبیل با شمشیر دو هزار و با کمان هزار نفر. بدین ترتیب سواره نظام خوب جمعاً بیست و پنج هزار نفر می شدند. سرباز پیاده کماندار سه هزار نفر، زنان طبقه مشخص ده هزار نفر، زنان خدمتکار پنج هزار نفر، کودکان (پسر و دختر)، کمتر از دوازده سال شش هزار و کودکان کوچک (و در گهواره) پنج هزار نفر. در میان سواران حدود یک هزار نفر نیزه پنج هزار سپر و ده هزار نفر کمان داشتند. بقیه بعضی از این و برخی از آن سلاح داشتند. شرح باروبنه و کسانی که آنها را حمل می کردند و قیمت های اجناس به قرار زیر بود: اول خیاطان، کفاشان، آهنگران، سراجان و تیرسازان که تعدادشان زیاد بود و تمام لوازم را به همراه داشتند. در ثانی مسئولین آذوقه که نان، گوشت، میوه، شراب و دیگر مایحتاج را به صورتی بسیار منظم می فروختند قیمت نان کمی گرانتر از نرخ آن در ونیز بود. یک خمیره بزرگ شراب حدود چهار دوکات^(۱) ارزش داشت، و این نه به خاطر کمیابی آن، بلکه به خاطر این بود که اکثر مردم این مملکت شراب نمی نوشند. گوشت یک یا یک و نیم پنی^۱ برای نیم کیلو، و همین مقدار پنیر، برنج، و یا انواع میوه یک تا یک و ربع پنی قیمت داشت. ارزش هر خرپزه نیز، که گاهی هر کدام ده تا سیزده کیلو وزن داشت، به همین اندازه بود.^۲

حرکت اردوی اوزون حسن شکوهی ایلاتی و بدوی دارد و تصویر زنده ایست از مردمی چادر نشین که از آسیای مرکزی آمده و قرنهای ایران را مورد تاخت و تاز و فرمانروایی خود قرار داده بودند. گرچه سفرای ونیزی اغلب درباره اوزون حسن و ارتش او بحث می کنند، در ضمن نکات جالبی از جزئیات زندگی روزانه مردم عادی نیز به دست می دهند، که شاید در تواریخ رسمی به قلم نویسندگان درباری به دست نیاید. ونیزیان قدرت نظامی اوزون حسن را با شرح و بسط زیادی توصیف می کنند. در ۲۷ ژوئن ۱۴۷۵ هنگامی که باربارو و کونتارینی در تبریز بودند اوزون حسن دستور

۱- دوکات (Ducat) به ایتالیایی (Ducato) سکه ای بود قدیمی و معمولاً از زر که برای اولین بار در قرن سیزدهم در ونیز ضرب شد.

۱- در ترجمه انگلیسی Penny که پول خرد انگلیسی است و برابر یک دوازدهم یک شیلینگ می باشد شاید بتوان پنی را برابر درهم قدیم دانست در مورد قیمت ها و مسکوکات در ایران رجوع کنید به «وضع اقتصادی ایران و ممالک اسلامی بعد از اعراب» نوشته مرتضی راوندی، ج ۳، تهران ۱۳۴۴، ص ۴۷ - ۳۷.

۲- «سفرنامه باربارو» (ترجمه انگلیسی) ص ۶۶ - ۶۴.

در مورد مقایسه این شرح باربارو با رساله ای از جلال الدین محمد دونی در همین موضوع به نام «عرض سپاه اوزون حسن» رجوع کنید به «پژوهشی درباره امور نظامی و غیر نظامی فارس» از مینورسکی ترجمه نگارنده در مجله بررسی های تاریخی - شماره های ۶ سال ۳ و ۱ و سال ۴.

می‌دهد سانی ترتیب دهند و در آن قریب یکصد هزار سپاهی شرکت می‌جویند این نمایش قدرت صرفاً به خاطر سفرای خارجی بوده، کونتارینی دقیقاً آن را وصف می‌کند.

جریان کشته شدن اغورلو محمد پسر اوزون حسن را به دستور پدر، نویسنده ایتالیائی دیگری به نام Giovan Maria Angiolello، که در جنگ اوزون حسن با سلطان محمد جزو سپاهیان مصطفی پسر سلطان عثمانی بود، در کتاب خویش تحت عنوان خلاصه‌ای از زندگی و اعمال شاه اوزون حسن شرح داده است. در ۸۷۹/۱۴۷۴ هـ اغورلو محمد در شیراز شورش می‌کند، ولی چون اوزون حسن با عجله عزیمت کرده بدانجا می‌رسد، پسرش فرار کرده به سلطان عثمانی پناهنده می‌شود که او را عزیز داشته و وعده سلطنت ایران را می‌دهد. اوزون حسن خبر بیماری و سپس مرگ خود را شایع می‌کند و عده‌ای از رجال دربار را پیش پسر می‌فرستد تا او را دعوت به تصاحب تاج و تخت پدر کنند. اغورلو محمد فریب می‌خورد و به تبریز باز می‌گردد و با پدر کاملاً سالم خود مواجه می‌گردد. اوزون حسن دستور قتل او را می‌دهد «بی‌آنکه کوچکترین توجهی نشان دهد که این پسر اوست»^(۱) واقعاً راست گفته‌اند که «الملک عقیم»، و تاریخ ایران از این پسرکشی‌ها مثالهای فراوانی به یاد دارد.

جالب این که مطابق نوشته‌های سیاحان ایتالیائی اوزون حسن به طور استثنائی مرد سفاکی نبود و در مقام مقایسه با دیگران به اصطلاح آدم فهمیده و معقولی به شمار می‌رفته است. تاریخ نویسان شرقی نیز او را مردی ذکی، ثابت قدم، جسور و عادی معرفی می‌کنند. یک تاجر ونیزی، که در اوایل قرن شانزدهم به ایران سفر کرده است و از سفرنامه‌اش قریباً بحث خواهد شد، ضمن شرح بیمارستان و نوانخانه بزرگی که اوزون حسن در تبریز بنا کرده بود و در آن هزار نفر مسکن داشتند، می‌نویسد: «او آن قدر آدم خوب و قابل است که تا حال نظیرش در ایران نبوده است»^(۲) گرچه این گفته مبالغه‌آمیز است، ولی باز وقتی که مثلاً اعمال وحشیانه و سفاکی‌های شاه اسماعیل را با کارنامه زندگی اوزون حسن مقایسه می‌کنیم، او حکمران با ملاحظه و معتدلی به نظر می‌رسد. منتها قدرت مطلقه و محیطی که پر است از درباریان چاپلوس و بله قربان‌گو طرز فکری تولید می‌کند که برای یک فرد عادی و سالم قابل درک نیست.

۱. Giovan Maria Angiolello, A Short Narrative of the Life and Acts of the King, Ussun Cassano, in A Narrative of Italian Travels in Persia, p. 96.

در همان مجموعه سفرنامه‌های ایتالیایی شرح کشته شدن اغور محمد توسط کاترینوزین در قسمت دوم، صفحات ۳۹ - ۳۶ داده شده است.

۲- سفرهای یک سوداگر در ایران قسمت دوم مجموعه سفرهای ایتالیایی، ص ۱۷۸.

کاتر نیوزینو وصف مختصری از اطرافیان سلطان بایندری می‌کند که مسلماً رفتارشان در به وجود آوردن خودسریها و بالاخره پسر کشی او بی‌دخالت نبوده است. زینو می‌گوید: روسای ترکمان نهایت درجه اطاعت را در حق اوزون حسن می‌بذول می‌داشتند و حتی هنگامی که وارد چادر او می‌شدند، جرأت شروع به سخن را نداشتند، اکثراً او حرف می‌زد و گفته‌هایش نیز بدون کوچکترین مخالفتی تصدیق می‌شد.^۱

تصویری که کنتارینی از اوزون حسن می‌کشد متممی است بر آنچه سیاحان دیگر در حق او گفته‌اند، و بی‌مناسبت نیست در این جا نقل شود:

«روز چهاردهم دسامبر ۱۴۷۴ همراه اوزون حسن وارد قم شدیم و خانه کوچکی برای خودمان پیدا کردیم و همراه اعلیحضرت در قم ماندیم که اغلب ما را احضار می‌کرد هنگامی که با او غذا می‌خوردیم علاقه زیادی به اطلاع از جاهای مختلف کشور ما نشان می‌داد، و سئوالات عجیبی از ما می‌کرد. اعیان و امرا، همیشه او را احاطه کرده بودند بدون شک رفتار خوبی داشت. روزانه حداقل ۴۰۰ نفر و گاهی بیشتر در مجلس تفریح او حضور می‌یافتند و همه بر روی زمین می‌نشستند. غذا در ظروف مسین آورده می‌شد، که گاهی برنج و زمانی ذرت یا اندکی گوشت بود اعلیحضرت همیشه سر غذا شراب می‌نوشید و به نظر آدم خوش‌گذرانی می‌آمد و همیشه علاقه خاصی داشت که ما را دعوت کند تا از غذاهایی که جلویش بود بخوریم. همیشه عده‌ای رامشگر و خواننده حاضر بودند و آنچه را که می‌خواست برایش اجرا می‌کردند و او به نظر مرد خوش‌مشربی می‌آمد. اوزون حسن مردی لاغر و بلند بالا بود و چهره‌ای گلگون داشت که کمی به سیمای تاتاران می‌ماند، و هنگام نوشیدن شراب دستش می‌لرزید و به نظر هفتاد ساله می‌آمد. او دوست می‌داشت خود را به طرزی دوستانه و خالی از تکلف سرگرم سازد، ولی اگر شوخی و مزاح‌گویی در حضورش از حد می‌گذشت، خطرناک می‌شد، و به طور کلی مردی خوب و خوش‌مشراب بود.»^{۱۱}

می‌دانیم که اوزون حسن در ۵۴ سالگی به سال ۸۸۲ (ژانویه ۱۴۷۸) در گذشته است و در تاریخی که کنتارینی ذکر می‌کند باید پنجاه‌ویک یا پنجاه‌ودو سال داشته باشد،

۱- نقل از "اوزون حسن و شیخ جنید" نوشته والنز هینتز، ترجمه ترکی از توفیق بیکلی اغلو، آنکارا، ۱۹۴۸، ص ۵.

Walter Hintz, Uzun Hasan ve Seyh Cuneyd, xv yuzilda Iran, in milli bir devlet yukselishi, Tevfik Biyiklioglu.

۱۱- کنتارینی، مجموعه سفرهای ایتالیایی، ص ۳-۱۳۲.

سیاحان ونیزی در دربار آق قویونلو

گرچه به نظر خیلی پیر و شکسته می‌نموده است.³

چنانکه گذشت پس از مرگ اوزون حسن امید جمهوری ونیز به یافتن هم پیمانی برای مدتی از بین می‌رود، ولی باز با ظهور شاه اسماعیل و قدرتمند شدن دولت مرکزی در ایران ونیزیان کوشش خود را از سر می‌گیرند. شاه اسماعیل نیز مانند اوزون حسن می‌خواست علیه ترکان عثمانی نه تنها با جمهوری ونیز بلکه با قدرتهای دیگر اروپائی پیمان اتحاد ببندد، و مخصوصاً شکست او در جنگ چالدران این فکر را دامن زده بود. در اواخر سلطنت شاه اسماعیل لویی دوم، پادشاه مجارستان یکی از کشیشان فرقه مارونی را به نام برادر پطرس اهل جبل لبنان با نامه‌ای به دربار ایران می‌فرستد. در ۱۵۲۳ شاه اسماعیل همین راهب را با دو نامه تقریباً با مضمونی واحد به دربار پادشاه مجارستان و شارل کن امپراتور اطریش آلمان و اسپانیا می‌فرستد و آنها را دعوت به همکاری و مقابله با عثمانیان می‌نماید. شاه اسماعیل ضمن آرزوی وحدت و اتفاق بین شاهان اروپا به شارل کن می‌نویسد: «از شما با اصرار تمام، انتظار دارم که در خواهش‌های من دقت کنید. ما باید در آوریل از دو جانب بر دشمن مشترک خویش سلطان عثمانی حمله کنیم.»^(۱) متأسفانه جواب شارل کن هنگامی به ایران می‌رسد که شاه اسماعیل فوت کرده بود و جانشین او شاه طهماسب خشکه مذهب نمی‌خواست با اروپائیان رابطه داشته باشد.

سه سفرنامه‌ای که از این دوره باقی مانده است به طور کلی درباره اوزون حسن و وقایع دوران حیات او می‌باشد. کنتارینی و باربارو شرح ماجراهای خود را به ترتیب در ۱۴۷۷ و ۱۴۷۸ به پایان می‌برند، و سفر کاترینوزینو، گرچه قسمت دومی دارد که تا سلطنت شاه اسماعیل می‌رسد، ولی این ضمیمه‌ایست از طرف ناشر و مجموعه نامه‌های او در حقیقت با بازگشت او به ونیز در ۱۴۷۴ خاتمه می‌یابد. ولی به علت تازگی و اهمیتی که حکومت جانشینان اوزون حسن و پیدایش دولت صفویه و مخالفت سیاسی و دینی آن با عثمانیان برای خواننده اروپائی داشته، ناشر آنها، راموزیو با نشر سه سفرنامه دیگر ایتالیائی این قسمت از تاریخ ایران را تا اوایل دولت صفویه می‌رساند. ترجمه انگلیسی سه اثر مزبور توسط انجمن هاکلیوت تحت عنوان سفرهای ایتالیائی در ایران همراه سیاحتنامه کنتارینی به سال ۱۸۷۳ چاپ شده است. نویسنده اولین این سه سفرنامه، که قبلاً نیز ذکرش رفت، جیوانی ماریا انجیوللو^(۲)

۳- در مورد سال مرگ اوزون حسن رجوع کنید به "تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران، از مرگ تیمور تا مرگ شاه عباس" به قلم ابوالقاسم طاهری، تهران، ۱۳۴۹، ص ۵۰ - ۳۴۹.

۱- به نقل از تشکیل شاهنشاهی صفویه، احیاء وحدت ملی، تالیف دکتر نظام‌الدین مجیر شیبانی، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۴۶، ص ۲۳۴.

۲- انجیوللو نویسنده تاریخ ترکان

می‌باشد. که در حدود ۱۴۵۱ در ونیز متولد شده، و در ۱۴۶۸ آن جا را ترک گفته است تا در محاصره جزیره ایوبیا شرکت جوید. در این جا به دست سپاهیان عثمانی اسیر می‌گردد و او را به استانبول می‌برند. انجیوللو از ۱۴۷۲ تا ۱۴۸۱ در جنگهای عثمانیان در بالکان و ایران شرکت می‌کند و هنگامی که سپاه اوزون حسن در کنار فرات مغلوب می‌شود، انجیوللو جزو سپاه مصطفی پسر سلطان محمد بود و بیشتر حوادث را از دیدگاه عثمانیان شرح می‌دهد. انجیوللو در ۱۴۹۰ موفق به مراجعت به وطنش می‌گردد، و دوباره بین ۱۴-۱۵۰۷ به مشرق زمین سفر می‌کند و مأموریتهایی برای جمهوری ونیز در ایران انجام می‌دهد. هشت فصل از سی‌وسه فصل کتاب خاطرات انجیوللو به شرح جزئیات جنگ با اوزون حسن اختصاص دارد و چون به قلم شاهدیست عینی حائز اهمیت زیادی می‌باشد.

پنج فصل بعدی وقایع را تا زمان شاه اسماعیل می‌رساند. رویدادهای آخرین سالهای عمر اوزون حسن، سلطنت زودگذر خلیل میرزا که در جنگ با برادرش یعقوب کشته می‌شود، حکومت یعقوب که عاقبت به دست زنش مسموم می‌شود، ماجراهای شیخ حیدر صفوی عموزاده یعقوب، صوفی‌ای که از تعصب مذهبی پیروانش برای اغراض سیاسی استفاده می‌کند و بالاخره در جنگ با فرخ یسار حاکم شیروان و سپاهیان یعقوب که دیگر نمی‌توانسته‌اند جاه‌طلبی‌های شیخ را تحمل کنند، به قتل می‌رسد، همه به اختصار شرح داده می‌شود. اما قسمت عمده کتاب انجیوللو به شاه اسماعیل اختصاص دارد. نویسنده ایتالیائی، که می‌گوید در جنگ ۱۵۱۱ (۹۱۶ هـ) با شیبک خان همراه شاه اسماعیل بوده است، ماجراهای او را از وقتی که شیخ حیدر کشته می‌شود تا زمانی که به کمک مریدان فداکارش در سن دوازده سالگی به خونخواهی پدر برمی‌خیزد و خونهای زیادی می‌ریزد، و هم‌چنین دو جنگ مهم او با شیبک خان و سپاه عثمانی در چالدران، به دقت شرح می‌دهد و کتاب خویش را با حوادثی که منجر به فتح مصر توسط دولت عثمانی می‌گردد به پایان می‌رساند.

اثر انجیوللو بیش از یک سفرنامه به یک تاریخ شباهت دارد و به ندرت به وصف مردم شهرهای مختلف می‌پردازد، در صورتی که سفرهای یک سوداگر در ایران تصویر

Historia Turchesca (1300-1514), ed. I. Ursu, Bucharest, 1909. (ادامهٔ پاروقی از صفحهٔ قبل)

است که مدتها به او نسبت می‌دادند و با می‌گفتند که در تالیف آن دست داشته است. اخیراً تقریباً مسلم شده که او نویسنده این اثر می‌باشد. در باره زندگی و آثار انجیوللو رجوع کنید به مقاله باینگر در فرهنگ اعلام ایتالیایی

Dizionario Biografico degli Italiani, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana. 1961, tomo 3.

زنده‌تری از وضع اجتماعی مردم، شهرها، راهها و عقاید و رسوم طبقات مختلف به دست می‌دهد. نام نویسنده آن معلوم نیست و همین قدر می‌دانیم که تاجری بوده ایتالیائی و احتمالاً اهل ونیز مقیم حلب که از راه اورفه، دیاربکر، آمد به تبریز و سپس به دربند رفته و در لشکرکشی شاه اسماعیل به شماخی ۱۰-۱۵۰۹ همراه او بوده است.

سوداگر ایتالیایی شرحی اجمالی از وقایع دوران اوزون حسن را تا زمان شاه اسماعیل می‌دهد و پس با جزئیات بیشتری از حوادثی که به چشم خود دیده است سخن می‌راند. به نظر می‌رسد که سال ۱۵۲۰ آخرین سال اقامتش در ایران بوده است. او در ضمن اقرار می‌کند که مردی دانشمند و اهل ادب نبوده و سعی نکرده است کتاب خویش را با پیرایه‌های لفظی بیاراید، و فقط به ذکر آنچه جلب نظرش را نموده به طرز ساده‌ای اکتفا کرده است. به گفته خودش او به «زبانهای عجمی (یعنی فارسی)، ترکی و عربی» آشنائی کامل داشته است و می‌توانسته با طبقات مختلف مردم معاشرت کند.

سوداگر گمنام ونیزی از مشاهدات سر راه خود توصیف جالبی می‌کند که گاهی حکایت از فقر و مسکنت مردم دارد و زمانی از ثروت و مکتت امیران و بزرگان. از اورفه به جمیلین می‌رسد که قلعه‌ای بوده بر روی کوه و شرح زندگی مشقت بار دهقانان غارنشینی را می‌دهد که به گفته او «از نسلی پست چون کولیان بودند» و در این ناحیه سخت بی‌آب آبگیرهای عمیقی در دل غارها کنده بودند تا آب را در بهار برای بقیه سال ذخیره کنند. آنگاه از دیاربکر و کلیساهای با شکوه آن که قبر دسپینا خاتون نیز در یکی از آنها بوده سخن می‌گوید. ولی از تمام شهرهایی که دیده‌اند و مناظر تبریز شکوه و عظمت خاصی داشته است و به تفصیل به ذکر آنها می‌پردازد.

به گفته او تبریز شهری بسیار بزرگ «با محیطی در حدود بیست و چهار میل، بدون بارو و مانند ونیز، دارای خانه‌ها و قصرهای با شکوهی از یادگارهای شاهان گذشته» بوده است. هنوز زلزله‌های متعدد و حاکمان بی‌اعتنا آثار تاریخی آن را از صفحه روزگار معدوم نساخته بودند. از وصفی که می‌کند پیداست که مسجد عظیم ارگ علیشاه، پس از گذشت قریب یک و نیم قرن از روزگار بانی آن تاج‌الدین علیشاه جیلانی وزیر غازان، شکوه و زیبایی اولیه خود را حفظ کرده بود. گنبد بسیار بلند مسجد با گچبری تزئین گشته و اطراف آن با سنگهای زیبا ساخته شده بود و ستونهای مرمرین شفاف آن را بر پای داشته بودند. در کنار هر یک از سه درگاه بلند مسجد لوحه‌ای از مرمر شفاف قرار داشت که زیر نور آفتاب چون آئینه می‌درخشید و هر طرف آن سه یارد پهنا و پنج یارد بلندی داشت و از فاصله یک میلی دیده می‌شد: در مقابل مسجد استخر بزرگی قرار داشت که عرض و طولش هر کدام یک صد قدم و عمقش شش قدم بود شاه اسماعیل

با شکوهرتر ازین قصر هشت بهشت بوده که اکنون کاملاً از میان رفته است. به گفته سوداگر ونیزی این قصر را اوزون حسن بنا نهاده بود، در صورتی که تاریخ‌نویسان شرقی بنای آن را در زمان سلطان یعقوب می‌دانند. هشت بهشت در میان باغی بزرگ در شمال تبریز بر روی یک مصطبه یا یک بلندی بنا شده بود که در هر گوشه این فواره‌ای برنجی به بزرگی لوله توپ و به شکل اژدهایی قرار داشت. در وسط کاخ تالاری با گنبدی بزرگ واقع بود که اطرافش به هشت قسمت منقسم می‌شد و در هر بخشی چهار غرفه بیرونی و چهار اطاق اندرونی ساخته بودند. بر روی سقف تالار بزرگ صحنه‌هایی از جنگهای قدیم ایرانیان، آمدن سفرای عثمانی به حضور اوزون حسن، شکارهای او همراه اعیان مملکت در حالی که همه سوار بر اسب بودند و باز و سگان شکاری به همراه داشتند، و تصاویر دیگر با طلا و نقره و لاجورد نقاشی کرده بودند. تصاویر به حدی زنده بودند که همه واقعی می‌نمودند. بر کف تالار فرش نفیس و ابریشمین با نقش و نگارهای زیبا انداخته بودند. فرش اطاقهای دیگر نیز همه چنین بود. تالار نوری نداشت، ولی با باز کردن درهای آن و نوری که از غرفه‌ها و اطاقهای اندرونی که هر کدام پنجره‌ای به اندازه دیوار داشت، بدان می‌رسید به حدی تالار روشن می‌نمود و تصاویر آن جا به قدری زیبا بود که نمی‌توان وصف کرد. در فاصله تیر رس این کاخ عمارت یک طبقه حرم که می‌توانست یک هزار زن را در خود جای دهد قرار داشت و تالار مرکزی آن نیز با طلا و لاجورد مزین شده بود و از میان آن جویبی از آب زلال به عرض و عمق یک ذراع جریان داشت. بیرون حرم مسجد و بیمارستانی بزرگ قرار داشت که در زمان اوزون حسن و یعقوب قریب یکهزار نفر از مردم فقیر از آن استفاده می‌کردند.^(۲)

بنا به گفته تاجر ونیزی مردم تبریز در این روزگار از آسایش و نعمت زیادی برخوردار بودند. ارزاق فراوان و ارزان بود. جالب این که گویا در آن زمان آب دریاچه رضائیه به حدی شور بوده که ماهی در آن یافت نشود، و می‌گویند از دریاچه‌ای که از شهر یک روزه راهست ماهی می‌آوردند، ولی «طعم طبیعی ندارد و به طرز عجیبی بو و مزه گوگرد می‌دهد». در بهار که هنوز میوه‌های تبریز نرسیده بود از گیلان میوه می‌آوردند، و هم‌چنین از محمودآباد و سواحل دریای خزر که نه روز با تبریز فاصله داشت «ماهی

۱- سفرهای یک سوداگر در ایران. ص ۸ - ۱۶۷.

۲- همان کتاب، ص ۱۷۸ - ۱۷۳. بنا به گفته مؤلف شرف‌نامه (ترجمه ترکی به قلم محمد امین بوزارسلان، استانبول ۱۹۷۱) ص ۱۲۹، پسر اوزون حسن یعقوب بیگ در ۱۴۸۴/۸۸۸ دستور شروع قصر هشت بهشت را داد و در مدت کمی آن را به پایان رسانیدند.

اوزون برون و خاویار می‌آوردند»^(۱) شرحی که سوداگر ونیزی درباره ترتیبات مالیات می‌دهد جالب است: هر تاجر و یا دکاندار مطابق درآمدی که داشته روزانه دو تا شش اسپر و یا حتی یک دوکات مالیات می‌داده است. صاحبان حرفه و صنعتگران نیز به فراخور حال مبلغی می‌پرداختند حتی فواحش و امردان نیز از این قاعده مستثنی نبودند و به نسبت زیبایی آنها مالیاتشان بیشتر می‌گشت. ناگفته نماند که سوداگر ونیزی از امردخانه‌هایی که در تبریز بوده سخت انتقاد می‌کند و شاه‌اسماعیل را نیز به خاطر تمایل به این کار تقبیح می‌نماید.^(۲)

اگر داستان دلاروهای شاه‌اسماعیل جوان و قدرت رهبریش او را مردی فوق‌العاده جلوه دهد، مسلماً شرح وحشی‌گریها و خون‌ریزیهایش او را جزو سفاکان نامدار عصر خود قرار می‌دهد. تصویری که سوداگر ونیزی و همچنین ایتالیائیان دیگر، از حیات او می‌دهند توأم است با خونریزی و تعصب جنون‌آمیز مذهبی. پس از شکست الوند میرزا پسر خلیل آق‌قویونلو، اسماعیل در تعقیب او وارد تبریز می‌شود، و به انتقام پدر تمام بستگان و سرداران آق‌قویونلو را از دم شمشیر می‌گذراند و حتی به مادر خوانده خود و زنان باردار نیز ابقا نمی‌کند. دستور می‌دهد قبر سلطان یعقوب و سردارانی که در جنگ با شیخ حیدر شرکت داشتند نبش کنند و استخوانهای آنها را بسوزانند سیصد فاحشه را به دو نیم می‌کند و هشتصد نفر از نگهبانان الوند میرزا را گردن می‌زند. تاجر ونیزی می‌گوید: «شک دارم که از زمان نرون تا حال عالم چنین ظالم خونخواری به خود دیده باشد»^(۳)

شاه‌اسماعیل شاعر بود و خطایی تخلص می‌کرده است و دیوانی به ترکی آذری دارد.^(۴) اشعارش آئینه تمام‌نمای افکار اوست و گاهی نیز انعکاسی از سفاکیهایش در آنها پیدا است. در غزل شماره (۱۹۴) می‌گوید که خون شاه حیدر هنوز بر زمین است و باید به آل‌یزید (یعنی خاندان یعقوب) ضربه‌ای مهلک زد. در شماره (۱۶) می‌گوید:

چون کشیدم از یزید انتقام پدر یقین دان که «نقد حیدرم»

۱- سفرهای یک سوداگر در ایران ص ۱۷۱.

۲- ایضاً - ص ۱۷۲ و ۲۰۷ می‌گوید: «هنگامی که برای بار دوم به تبریز آمد، اسماعیل عمل شرم‌آوری را مرتکب شد و دستور داد - دوازده نفر از زیباترین جوانان شهر را به خاطر منظور بلبند خود به کاخ هشت بیست ببرند، و بعداً آنها را به سرداران خود داد. مدتی پیش نیز همین رفتار را با ده جوان دیگر کرده بود.»

۳- ایضاً - ص ۱۹۱.

۴- رجوع کنید به دیوان شاه اسماعیل خطایی، به کوشش ترخان گنج‌های، ناپل ۱۹۵۹:

Tourghan Gandjei, II Canzoniere Sah Isma'li Hatai.

و مقاله مینورسکی تحت عنوان شعر شاه اسماعیل اول در BSOAS، ج دهم (۴۲ - ۱۹۳۸) ص

۱۰۵۳ - ۱۰۰۷.

غزل شماره (۱۵) تصویری است سوررئالیستی از کشتارهایش در تبریز و توجهش به بغداد. می‌گوید: «با به زمین نشستن نگارم فغان و با بلند شدنش فتنه آخر زمان خیزد. تمام مردم شیروان روی به تبریز می‌نهند و قیامت بر پای می‌شود. گرچه تعداد ترکمانان بشمار است، ولی اگر او به بغداد درآید مسکن و کوی اعراب بریاد می‌رود. نگارم چون از سرای درآید، هست و نیست جهان را به دست می‌گیرد، و مرشدی جوان با دلی آگاه و پیر برای طریقت می‌گردد. خطایی این را به یقین از ازل می‌دانست، او علامت نوح است و بی‌شک طوفان را به همراه دارد.»^(۲)

سوداگر ونیزی با این که شاه اسماعیل را به نرون تشبیه می‌کند، می‌نویسد که در بین سپاهیان محبوبیت فوق‌العاده‌ای داشته است:

«این صوفی را پیروان و خاصه لشگریانش چون خدایی می‌پرستند، و عده زیادی بدون زره وارد جنگ می‌شوند چون معتقدند که مرشدشان اسماعیل آنها را حفظ خواهد کرد. بعضی از آنان بدون زره به پیکار می‌روند تا شهید شوند و با سینه‌های عریان فریاد می‌زنند، شیخ، شیخ.

در سرتاسر ایران نام خدا فراموش گشته و نام اسماعیل بر زبانهاست. مثلاً اگر کسی هنگام سواری بر زمین بیفتد به عوض اسم خدا نام او را به زبان می‌آورد هم به عنوان خدا و هم به عنوان پیغمبر. همانطور که مسلمانان می‌گویند: «لااله الا الله محمداً

-۱

آتامونک قانینی آلدوم

بیزیدون

خضر زنده ایله عیسی

مریم

یقین بیلکلیل که نقد حیدریم

زمانه اهلینونک اسکندرم

ص ۱۸ - چاپ ترخان گنجه‌ای.

یکی از معانی نقد جدا کردن سره از ناسره است و گویا شاه اسماعیل خود را «برگزیده» یا «نقد» حیدری به حساب می‌آورد.

-۲

دورسه اوتورسه فتنه آخر زمان قوبار
ملک عجم سورر که قیامت خاچان قوبار
بغداد ایچنده هر نجه کیم ترکمان قوبار
بیر مرشد طریقت پیر و جوان قوبار
نورحونک علامتی گلور آندن طوفان قوبار
ص ۷۲ از همان کتاب

بغداش قوروب اوتورسه نگاروم فغان قوبار
شروان خلیفی خامو تبریزه داشینه
بیتد و کجه توکنور عربونک کویی مسکنی
چیقه سرای دن بو جهان واری سین دوتار
گور میشدی تا خطایی از لدن یقین مونی

رسول‌الله»، ایرانیان می‌گویند: «لااله الاالله اسماعیل ولی‌الله» همه کس و مخصوصاً سپاهیان او را جاودانی می‌شمارند ولی من خودم شنیدم اسماعیل از این که او را خدا و یا پیغمبر می‌خوانند ناخشنود است.^(۱)

با وجود ناخوشنودیش مسلماً در به وجود آوردن این اعتقادات خود شاه‌اسماعیل سهم بزرگی داشته است. او خود را در اشعارش آدم، عیسی، قنبر، حیدر و غلام‌علی می‌خواند، و می‌گوید: «مادرم فاطمه پدرم علی است، و من یکی از دوازده امام هستم.»^(۲) فکر اصلی اغلب غزلیات او ترکیبی است از افکار غلام‌علی الهی و اناالحق گفتن صوفیانه. حضرت علی در نظر او «بحر حقیقت، مظهر حق» است که گاهی خود حق «و پروردگار زمین و آسمان» و خدایی می‌شد که به صورت بشر در آمده است.^۲ و اما در مورد خودش شاه‌اسماعیل مدعی ست که او روحی بوده «مست لقا»، «آشنای حق» و هم ذات امیرالمومنین که به دستور او به دنیا آمده است تا جهان را از دست پیروان یزید پاک سازد. او خود را «مظهري از خداوند» «خلیل‌الله در لباس دیگر» و «ختم انبیا» می‌داند.^(۳)

با این ادعاها بود که پایه‌های سلسله صفویه در میان آتش و خون نهاده شد و مریدان متعصب اسماعیل نه تنها به عیسویان قفقاز ابقا نکردند بلکه مسلمانان تبریز را نیز از دم تیغ بدریغ گذرانیدند، و هر کس را که لعن ابوبکر و عمر و عثمان را می‌شنید و نمی‌گفت «بیش باد کم مباد» به زخم تبر می‌کشتند.

در اثر مخالفت قاطبه اهالی تبریز که سنی بودند به گفته انجللو بیست هزار نفر کشته شدند، تا بالاخره مردم سر در خط فرمان او نهادند و شعار قزل باشی را بر خود بستند. بدین ترتیب در عصری که اروپا کم‌کم می‌خواست اختلافات مذهبی را به سویی نهد، در زمانی که عصر اکتشافات بزرگ دریایی شروع می‌شد و اروپائیان به فکر استعمار شرق می‌افتادند، مدارای مذهبی اوزون حسن و جانشینانش جای خود را به تعصبات قزلباشان داد و در وقتی که بیش از هر زمان دیگر می‌بایست در برابر اروپا یکرنگی و اتحاد بین دو قدرت بزرگ خاورمیانه یعنی عثمانی و ایران به وجود آید، صفویان

۱- سفرهای یک سوداگر در ایران، ص ۲۰۶ از همان کتاب.

۲- غزل شماره ۱۶:

آنام دور فاطمه آتام علی دور
اون ایکی امامونک من داخ بیریم
۲- رجوع کنید به مقاله سابق‌الذکر مینورسکی در مجله مدرسه السنه شرقی لندن، ص ۱۰۲۷ - ۱۰۲۵، و همچنین شعر شماره ۱۵ در دیوان شاه اسماعیل ص ۱۸ - ۱۶. در همین شعر می‌گوید:
بیر اسمی علی دور اوزی کردگار
دوتوپدر سوزندن بیروکوی قرار

۳- رجوع کنید به غزلیات شماره ۳۱۴، ۲۴۰ و ۲۵۲.

سنیان را می‌کشتند و عثمانیان به عنوان انتقام شیعیان آناتولی را قتل عام می‌کردند و هر که زنده مانده بود پیشانی‌اش را داغ می‌کردند.^۱

بعضی از تاریخ‌نویسان معاصر ایرانی شاه‌اسماعیل را به وجود آورنده وحدت ملی و مذهبی و تأسیس‌کننده حکومت مرکزی می‌دانند، و او را که به زبان ترکی شعر می‌گفت و اکثر پیروانش از هفت قبیله ترک بودند احیاء‌کننده یک شاهنشاهی نظیر حکومت ساسانی، و رهبر «جنبش استقلال‌طلبانه ملت ایران» قلمداد می‌کنند. در ضمن می‌گویند که «در تمام دوران زندگی‌اش همیشه از پشتیبانی بیدریغ ملت ایران برخوردار بوده است».^۲ مسلم است که این تصورات زائیده عصر ما و احساسات مبالغه‌آمیز دوره‌ایست که ناسیونالیسم اهمیت فوق‌العاده‌ای پیدا کرده است و این مورخین می‌خواهند تصویری دلخواه از شاه‌اسماعیل بکشند و الا در کشوری که اکثریت مردم اهل تسنن بودند و از ترس شمشیر شیعه شده بودند، چگونه می‌توانستند از دل و جان از شاه‌اسماعیل پشتیبانی کنند؟ البته قزلباشان را باید از عامه مردم جدا ساخت. به علاوه بگذریم از این که امپراتوری ساسانی با سیستم طبقاتی شدید خود چیزی نیست که بشود بدان افتخار کرد و مسلماً خود شاه‌اسماعیل نیز با آن همه ادعای اسلام، پیغمبری و خدایی نمی‌خواست احیاء‌کننده حکومت غیراسلامی ساسانی باشد.

ولی اگر معیار تغییر را بهبودی وضع اجتماعی مردم و شرکت آنها در امور مملکت بگیریم، و از روی بیطرفی، و با در نظر گرفتن رابطه اروپای غربی و روسیه نسبت به ملل مسلمان به این مسأله نگاه کنیم، خواهیم دید که از لحاظ سیاسی و اجتماعی و به طور کلی در وضع مردم فرق فاحشی بین مثلاً دوران اوزون حسن و حکومت شاه‌اسماعیل وجود نداشته است. فقط صفویان مانند سرداران، مشعشیان و بعضی سلسله‌های دیگر قبل از خود، سخت به تبلیغ مذهب اثنی‌عشری پرداختند و از آن برای پیشبرد اغراض سیاسی خود و خاصه پایداری در برابر سلاطین عثمانی و خانان اوزبک استفاده کردند.^(۱) توسل به زور در اشاعه تشیع بالاخره نتیجه داد ولی در عین حال باعث افتراق بین مسلمانان گردید. سیاست دینی صفویان از طرفی به خشک‌

۱- رجوع کنید به "تاریخ سیاسی و اجتماعی ایران" نوشته ابوالقاسم طاهری، ص ۲ - ۱۶۱.
 ۲- رجوع کنید به "تشکیل شاهنشاهی صفویه - احیاء وحدت ملی" تألیف آقای دکتر مجیر شیبانی، مقدمه و همچنین صفحات ۲۴۵ - ۲۴۹، ایران در زمان صفویه - از آقای دکتر احمد تاجبخش، تبریز، ۱۳۴۵، ص ۲۸.

۱- در این باره رجوع کنید به مطالعه جالبی که توسط میشل مازاوی انتشار یافته است:
 Michel M. Mazzaoui, The Origin of Safawids, Si'ism, Sufism, and the Gulat, Wiesbaden, 1972.

مذهبی و تعصبات بی دلیل این دوره انجامید، و از سوئی دیگر دشمنی و عدم اعتمادی که بین اهل تسنن و تشیع ایجاد شد عالم اسلام را دچار تفرقه تأسف آوری ساخت که از حاصل آن دنیای غرب سالهای سال بهره گرفت.

در این جا بی مناسبت نیست خلاصه‌ای از قسمتی را که آرنولد توینبی تحت عنوان غرب جدید و عالم اسلامی در کتاب بی نظیر خویش مطالعه تاریخ^(۱) نوشته است بیاوریم، تا تصویر جامعی از وضع سیاسی دنیای آن روزگار در دست داشته باشیم. او فرهنگ ایرانی اسلامی را در دایره ایران فعلی محدود نمی‌کند، بلکه مردمان ترک زبان و یا چادرنشین را که خواه در آسیای مرکزی و خواه در قفقاز و آناتولی و مناطق دیگر تحت نفوذ این فرهنگ بودند و به نوبه خود در شکوفا ساختن آن سهمی داشتند جزو یک دسته حساب می‌کند و دسته دیگر را «فرهنگ عرب اسلامی» می‌نامد.

توینبی می‌گوید این دو قسمت عمده عالم اسلامی در نتیجه فتح مصر و سوریه توسط سلیم اول ۱۷-۱۵۱۶ بیشتر به هم پیوسته بودند، و به طور کلی سد عظیمی بودند در سر راه ملل مسیحی اروپا که می‌خواستند بیشتر و بیشتر توسعه پیدا کنند. عالم مسلمان از سوئی به سواحل اقیانوس اطلس در آفریقا و نواحی سنگال، و از طرف دیگر سواحل آدریاتیک، شبه جزیره کریمه، و خانات آسترخان (حاجی طرخان) و غازان یعنی قلب روسیه می‌رسیده، از سوی شرق دریای خزر نیز تا باشکریستان، کازاخستان، دره طارم و ایالات شمال غربی چین یعنی کانسو و شنسی، و از طرف ایران و هند تا بنگال و دکن می‌رسید. دریانوردان عرب و یا مسلمان از سواحل سومالی تا اندونزی، مالایا و جنوب فیلیپین اقیانوس هند را در دست داشتند، حتی ونیزیان که واسطه تجارت با اروپا بودند، بدان راه نداشتند. ملل اروپای غربی و روسیه می‌خواهند این سد عظیم را از میان بردارند و نفاق بین سران مسلمان و خود کامگی و کوته بینی آنها حصول مقصود را آسانتر می‌سازد. شاه اسماعیل دو جناح عالم اسلام یعنی سلطان عثمانی و خان اوزبک را از هم جدا می‌سازد، و از لحاظ ایده‌ئولوژی ضریب بزرگی به آن می‌زند. دریانوردان پرتغالی دور آفریقا را می‌پیمایند: در ۸-۱۴۸۷ از دماغه امیدواری می‌گذرند، در ۱۴۹۸ در کالی کورت هند پیاده می‌شوند و در ۱۵۱۱ به تنگه مالاکا و در ۱۵۴۲ به ژاپون می‌رسند. گرچه بعداً جای آنها را هلندیها، انگلیسیان و فرانسویان می‌گیرند، ولی دیگر قدرت در اقیانوس هند از دست مسلمانان به در رفته بود. از سوی دیگر قبایل قزاق در نتیجه فتح غازان در ۱۵۵۲ به دست تزار ایوان چهارم مرزهای روسیه و مسیحیت ارتدکس را گسترش می‌دهند و از

۱. Arnold Toynbee, A Study of History, Oxford University Press, VIII, pp. 216-219.

کوههای اورال می‌گذرند و به سبیری و مرزهای امپراتوری منچو و بالاخره به ساحل اقیانوس آرام می‌رسند. با رسیدن به این نواحی دنیای روس نه تنها قسمتی از دنیای ایرانی مسلمان را گرفته بود، بلکه قسمت اعظم استپ‌های میان آسیا و اروپا را نیز تصاحب کرده بود، که تیمور لنگ با وجود امکاناتش نتوانسته بود به یک «حوزه» فرهنگ ایرانی تبدیل کند. بدین ترتیب اندکی بیش از یک قرن پس از مرگ سلطان محمد فاتح در ۱۴۸۱، عالم اسلامی کاملاً به محاصره افتاده بود. به گفته توینبی حلقه کمند در دورگردن عالم اسلامی طوری استوار شده بود که فشردن آن بسته به میل صیاد غربی بود. ولی جالب این جاست که مدتها طول کشید تا این که غرب و روسیه از موقعیت خود آگاه شدند و به حدی قوی گشتند که بتوانند به سوی طعمه ظاهراً بی‌دفاع خود حمله برند و مسلمانان نیز به فکر خلاصی از این مخمصه بیفتند.

پس از این حاشیه رفتن مفصل باید به ذکر سومین سفرنامه از مجموعه سفرهای ونیزیان بپردازیم.

سومین سفرنامه در این مجموعه به قلم سفیری ونیزی به نام ویجنتیو آلساندری^(۱) می‌باشد که قریب نیم قرن پس از مرگ شاه اسماعیل، یعنی در ۱۵۷۱ به دربار ایران در قزوین رفته است. در این مدت به جای سلیم یاوز، سلیمان قانونی و به جای او نیز سلیم دوم نشسته بود. شاه طهماسب که یارای جنگ با عثمانیان را نداشت بهانه می‌آورد که نمی‌خواهد بین دو کشور مسلمان جنگ و برادرکشی به راه افتد، و یک بار به سلیمان قانونی می‌نویسد: «پدر من در آن روز که با پدر شما جنگ کرد دورمیش خان و سایر امراء بلکه تمامی لشکر او مست بوده‌اند. شب تا صبح شراب خورده آهنگ جنگ نموده بودند و این مقدمه به غایت نامعقول و بد واقع شده بود.»^(۲) با این همه خطر ترکان از اروپا رفع نشده بود و این بار عثمانیان قصد گرفتن قبرس را از ونیزیان داشتند. آلساندری که از زندان استانبول گریخته بود و ترکی را به خوبی می‌دانست از طرف سنای ونیز مأموریت می‌یابد به ایران برود و شاه طهماسب را به جنگ با سلطان سلیم تشویق کند. آلساندری از راه آلمان و لهستان به دریای سیاه و از آن جا به طرابوزان می‌رسد، و چون یکی از جاسوسان عثمانی پی به هویتش می‌برد در راههای عمده مسیر او مأمورانی جهت گرفتنش می‌گذارند، ولی سفیر ونیزی به هر نحوی که بوده موفق به فرار به ایران می‌شود. اما تلاش‌ها و چرب زبانی‌های او اثری نداشت و نتیجه‌ای حاصل نمی‌شود. چون شاه طهماسب پیر گشته و از عثمانیان سخت در هراس بود.

۱. Vicentio d'Alessandri.

۲- تذکره شاه طهماسب چاپ کلکته، ص ۲۹.

گزارشی که آلساندری از دیده‌ها و شنیده‌های خویش به سنای ونیز داد مفصل نیست ولی تصویر زنده‌ایست از خصوصیات اخلاقی شاه طهماسب و نکات جالبی را درباره ایران به دست می‌دهد: به گفته او شاه طهماسب ذاتاً مردی بوده ترسو و رغبتی به جنگ با عثمانیان و حتی بازگرفتن زمین‌های از دست رفته نداشته است. بزرگترین بالاترین سرگرمی او مال‌اندوزی و عشق به زنان بود. زنان حرم نفوذ زیادی بر روی او داشتند، و او نیز با وجود لثامت طبعی که داشت در حق آنان از بذل مال خودداری نمی‌کرد. آلساندری شرح خست طبع و راههای مختلف کسب مال را از طرف او می‌دهد و می‌گوید مانند بازرگانی خرده پا به خرید و فروش می‌پردازد. معذالک می‌گوید که «یکبار در شش سال پیش عمل بزرگوارانه‌ای انجام داده است.» پس از گرفتن مالیاتی سنگین از اهالی یکی از نواحی کشور، شبی شاه طهماسب خواب می‌بیند که ملائک گلوی او را گرفته و به او می‌گویند آیا برای شاهی که خود را عادل می‌خواند و از اولاد علی می‌باشد، زینده است که ثروتی چنان سرشار با به خاک نشانند مردم فقیر جمع کند؟ و به او دستور می‌دهند که آنها را از قید مالیات آزاد سازد. پادشاه پس از بیداری وحشت‌زده بوده دستور می‌دهد که از هیچ کدام از نواحی کشور مالیات گرفته نشود. آلساندری می‌افزاید: «با این عمل به نظر می‌رسد که توبه کرده است، چون در گذشته برای اندوختن مال هزاران هزار اعمالی را مرتکب شده که نه تنها در خور یک شاه بلکه یک فرد عادی نیست و من با شرح آنها سر شما را به درد نخواهم آورد.»^(۱)

ونیزیان در کوشش خود برای اتحاد با ایران علاوه بر اغراض سیاسی منافع تجاری خویش را نیز در نظر داشتند. آنها برای مدتی مدید، و خاصه در زمان اوزون حسن، تقریباً انحصار ابریشم ایران، آسیای مرکزی و چین را در دست داشتند. کنسولهای جمهوری ونیز در تبریز، لاهیجان و بعضی نواحی خراسان با تجار ونیزی همکاری می‌کردند و از راه تجارت ابریشم سود زیادی به دست می‌آمد.^۲ ولی بعد از این که عثمانیان قسطنطنیه را گرفتند و دریای سیاه را تصرف کردند به بازرگانی ونیز صدمه شدیدی وارد آمد. رفت و آمد بین اروپا و ایران مشکل شد، و می‌بینیم که بسیاری از فرستادگان شاه اسماعیل به اروپا در آسیای صغیر دستگیر گشته به قتل رسیدند.^(۲) نکته جالب این جاست که در زمان شاه اسماعیل هنوز تجارت ونیز در ایران هنوز به کلی از

۱- مجموعه سفرهای ایتالیایی، ص ۲۱۹.

۲- مقدمه شارل شفر به کتاب وضع ایران در ۱۶۶۰، ص ۲ و ۳.

Le Pere Raphael du Mans, *Estat de la Perse en 1660*, Publié avec notes et appendice par Ch. Schefer, Paris, 1890. pp. II, III.

r. Marino Sanuto, *Diarii*, tomo VIII, p. 580.

میان نرفته بود، و قسمت عمده پارچه قرمزی که کلاه معروف قزلباش از آن ساخته می شد از ونیز می آمد.^(۱) ولی در طی دوره صفوی جای تجارت ونیز را قدرتهای دیگر اروپایی گرفتند.

در این جا بی مناسبت نیست نظری اجمالی به آثار دیگر ایتالیائی که درباره ایران نگاشته شده اند. بیاندازیم. در دوره ای که مورد بحث ماست نهضت رنسانس و رواج یافتن صنعت چاپ و هم چنین علاقمندی سیاسی و اقتصادی اروپائیان باعث شده بود که کتابهای زیادی درباره خاورمیانه منتشر شود. گذشته از گزارش های سفیرانی چون کلاویخو، کاترینو، و کنتارینی و یا شرح حال اسیرانی که در شرق گرفتار بودند مانند شیلت برگر و انجیوللو، نوشته های دیگری نیز بودند که می توان آنها را به طور کلی به چهار دسته تقسیم کرد: (الف) مجموعه نامه ها و مدارک سیاسی که در یک جا جمع آوری شده و نشر می یافت و گاهی آنها را «گنجینه سیاسی»^۱ می نامیدند. (ب) شرح جنگها و یا محاصره های بخصوص که گاهی توسط شاهدان عینی و زمانی از قول آنها نگاشته می شد مثل تاریخ جنگهای ترکیه و ایران به قلم مینادویی (ونیز ۱۵۸۸)^(۲) (ج) تواریخ عمومی مربوط به ملل خاورمیانه، مثل تاریخ عمومی ترکان ... با زندگی و فتوحات سلاطین از پیتر و بیزاروس (آنتورپ ۱۵۸۳)^(۳) و یا تواریخ بزرگ عمومی مانند تاریخ زمان خویش نوشته پائولو جیویو،^(۴) که قسمتی مهمی از آن اختصاص به تاریخ خاورمیانه دارد. (د) شرح حالهایی عامه پسند درباره پادشاهان مشهور شرق نوشته می شد: مثل شرح حال های مختلف درباره تیمور که در سابقاً از آنها ذکری شد،^(۵) و یا کتابهایی درباره شاه اسماعیل نظیر زندگی صوفی، پادشاه ایران و ماد و بسیار نواحی و ممالک دیگر و شرح این کشورها و بسیار مطالب دیگر به قلم جیوانی روتا^۶ (رم ۱۵۰۸). در حقیقت این نوع نوشته ها نوعی گزارش روزنامه ای آن

۱. Ibid, VI, p. 57.

۱. Tesoro politico

در باره این نوشته رجوع کنید به مقاله زیر.

V. J. Parry, "Renaissance Historical Literature in Relation to the Near and Middle East (with special reference to Paolo Giovio)" in *The Historians of the Middle East*, ed. by Bernard Lewis and P. M. Holt, 1962, pp. 277-289.

۲. G. T. Minadoi, *Historia della Guerra fra Turchi et Persiani*, Venice, 1588, 1594.

۳. P. Bizarus, *Rerum Persicarum Historia*, Antwerp, 1583; Frankfurt am Main, 1611.

۴. Paolo Giovio, *Historiarum Sui Temporis Libri XIV*, Florence 1550-2.

۵- رجوع کنید به فصل گذشته.

۶. Giovanni Rota, *La Vita del Sophi: Re de Persia e Media e de* (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

روزگار به شمار می‌رفت، و در بین سالهای ۱۵۰۸ و ۱۵۲۱ جمعاً پنج اثر از این قبیل درباره شاه اسماعیل به زبانهای مختلف چاپ شده بود.

به طور کلی در مقام مقایسه با سایر ممالک خاورمیانه دولت عثمانی بیش از همه مورد توجه اروپا بود. چون از طرفی روابط نزدیک و دایمی بین بابعالی با دول مسیحی وجود داشت و سیاحان و دریانوردان اروپایی بیشتر به نواحی کشور عثمانی رفت‌وآمد می‌کردند، و از سوی دیگر ترکان عثمانی قسمت اعظم جزیره بالکان را در دست داشتند و اروپا را تهدید می‌کردند. هنوز عقیده قدیم عیسویان در مورد متحد شدن علیه مسلمانان از میان نرفته بود و دشمنی با عثمانیان حد و حصری نداشت. کلمه «مسلمان» مترادف لفظ «ترک» شده بود و هر چیز مسلمان به ترکان مربوط می‌گشت. حتی قرآن هم از نظر اروپائیان این دوره «قرآن ترکی» بود.^(۱) بعد از فتح سوریه و مصر توسط سلطان سلیم در ۱۵۱۷ نواحی عربی نیز جزو قلمروی عثمانی شد و تنها ایران بود که به علت دشمنی خود با آن دولت با بقیه نواحی خاورمیانه فرق داشت و اروپائیان به نظر دوستی بدان نگاه می‌کردند. بوسبک، سفیر آرشیدوک فردیناند در بابعالی گفته بود: «تنها ایرانیان بین ما و شکست حائل‌اند، اگر آنها ترکان را نگاه نمی‌داشتند ما از بین رفته بودیم.»^(۲) حتی نسبت به مسلمانان ایرانیان نیز نظر اغماضی وجود داشت. مثلاً در تاریخ شاهزاده شیخ اسماعیل، معروف به صوفی اردبیل^(۳) که در اصل به ایتالیایی نوشته و در ۱۵۰۹ به فرانسه ترجمه شده است، او را به عنوان متحد عیسویان و کشنده ترکان و ویران کننده «معابد و مساجد» آنان معرفی می‌کنند. اسماعیل «کبوتریست که شاخه زیتون یعنی نشانه صلح بین خدا و انسان را به همراه دارد!» حتی بعضی از این قبیل نویسندگان ادعا می‌کردند که او مسیحی شده است.^۴

molti altri regni e paesi: e de la grandissime guerre qle ha facto contra le Signore Turcho & con altri Re e Signori: & de la description de dicti paesi... & mote altre cosi, Rome? 1580.

در مورد اسامی این نویسندگان و کتب مربوطه به شاه اسماعیل رجوع کنید به فهرست کتب چاپی موزه بریتانیا در ماده «اسماعیل اول»

British Museum General Catalogue of Printed Books, 1962.

۱. Alcoranum Turcicum.

۲. S. C Chew, *The Cresoeant and the Rose*, New York, 1937, p. 251.

۳. *L'Histoire Moderne du prince Saych Ismail, dit Sophy Arduelin*, tr. Jean Lemaire de Belges, 1509.

۴- برای مثال می‌توان دو کتاب زیر را ذکر کرد که هر دو در پاریس نشر یافته است:

Nouvel Conversion du Roi de Perse, avec de deux cent mil Tuers apres sa conversion, Paris, 1606: *Histoire veritable de toute qui s'est*

(ادامه پاورقی در صفحه بعد)

از میان کتب مختلفی که ذکرشان رفت در این جا فقط به شرح مختصری درباره دو اثر مهم از این دوره مبادرت می‌شود که هر یک مجموعه مهمی است از گزارشها، اسناد و نامه‌های مختلف درباره ایران و سایر نواحی خاورمیانه و در حقیقت متمم جالبی برای سفرنامه‌هایی که از آنها بحث شد به شمار می‌رود.

اولین این دو خاطرات پنجاه‌هشت جلدی ماریو سانوتو^۱ (۱۵۳۶-۱۴۶۶) نویسنده مشهور ونیزی می‌باشد که متجاوز از چهل هزار صفحه بزرگ بوده و یکی از منابع با ارجح تاریخ اروپا و خاورمیانه در این دوره بشمار می‌رود. سانوتو به خاطر علاقه وافری که به تاریخ‌نویسی و ادبیات کلاسیک داشت مجموعه مهمی از دست نوشته‌ها، کتب و نقشه‌های نادر فراهم آورد، و در دو اثر اولیه خویش به نام زندگی دوج‌ها و لشکرکشی کارل هشتم^{۱۱} تاریخ ونیز را از بدو پیدایش شهر تا ۱۴۹۵ رسانید. سپس از ژانویه ۱۹۴۶ شروع به نوشتن خاطرات کرد که می‌توان آن را نوعی تاریخ عمومی جهان از این سال تا ۱۵۳۳ دانست. در آن روزگار ونیز یکی از مهم‌ترین مراکز سیاسی دنیا بود و سانوتو به ترتیب زمانی هر خبر و یا سندی که به آن شهر می‌رسیده در این مجلدات آورده است. بدین ترتیب خاطرات حاوی مدارک دست اول، گزارشهای کنسولها و نیز در نقاط مختلف، مسافرن، دریانوردان، بازرگانان و غیره می‌باشد. گاهی نویسنده بحث‌های مفصلی درباره فرهنگ، تجارت، رسوم و عادات مردم به میان می‌کشد، ولی به طور کلی مانند تاریخ‌نویسان بزرگ نمی‌تواند نظری تحلیلی و در ضمن همه جانبه از وقایع به دست دهد و بیشتر ارزش او در جمع کردن مدارک است. در ۱۴۹۸ سانوتو به عضویت مجلس سنای ونیز انتخاب شده و در ۱۵۳۱ دولت در حقیقت مستمری برقرار ساخت تا به نوشتن اثر خود ادامه دهد.

(ادامه باورقی از صفحه قبل)
fait et passe en Perse depuis la conversion de
Grand Sophy, Paris, 1616.

در این باره رجوع کنید به:

C. D. Rouillard, *The Turks in the French History, Thought, and Literature (1520-1660)*, Paris, 1938, pp. 32-34.

Hasan Javadi, "Persian Literary Influence on English Literature", Calcutta, 1983, p. 13.

۱. Marino Sanuto, *I Diarii di Marino Sanuto*, Pubblicati per cura di R. Fulin, F. Stefani, N. Barozzi, G. Berchet, M. Allegri, (Venezia 1879-1903) 58 tomi e "Prefazione".

۱۱. *Le Vitae dei dogi, Rerum Italicarum Scriptorum*, 1900. La Speditione di Carlo VIII in Italia, Venezia, 1883.

به علت درگیری مداوم ونیز و عثمانی مواد مربوط به تاریخ کشور اخیر در کتاب سانوتو بسیار زیاد است و اغلب از آن به عنوان تاریخ مفصل این دوره استفاده می‌شود. گرچه مواد مربوط به ایران به این اندازه نیست، ولی به مقدار کمتر در سرتاسر ۵۸ جلد پراکنده است. مثلاً در جلد چهارم آن که از اول آوریل ۱۵۰۱ تا آخر مارس ۱۵۰۳ را در برمی‌گیرد، دوازده خیر کوچک و هشت گزارش مفصل درباره ایران وجود دارد. از نوع اخیر می‌توان موضوعات زیر را نقل کرد: گزارشی به تاریخ دسامبر ۱۵۰۱ درباره «پیغمبر جدید» یعنی شاه اسماعیل از قول مسافرینی که تازه به ایران برگشته‌اند داده شده، که درباره صوفی چهارده‌ساله و ادعای پیغمبری و خدایی او و چهل خلیفه‌اش که اعمال مذهبی را از طرف او انجام می‌دهند بحث می‌کند، و می‌گوید که در یک سال بیش از ۸ هزار نفر مرید او شده و پیروانش نواحی مختلف آذربایجان را گرفته‌اند. در وقایع ۱۶ اکتبر ۱۵۰۲ از قول شخصی که به تازگی از قرامان به ونیز آمده بود، شرحی درباره عقاید قزلباشان و اختلاف آنها با سایر مسلمانان داده شده است. در ۶ نوامبر ۱۵۰۲ نامه‌ای از شهر راگوزا درباره خاندان صوفی و ادعای او دایر بر این که تمام اجدادش سید بودند نقل می‌شود که ضمناً شرحی جالب درباره تکیه صوفیان در نزدیکی تبریز و طرز زندگی آنها دارد. از این قبیل گزارشها مثالهای زیادی می‌توان نقل کرد.^(۱)

سانوتو علاوه بر نقل اطلاعات رسمی که به حکومت ونیز می‌رسیده، اغلب سعی می‌کند از منابع دیگر آنها را تکمیل کند. ولی تمام ماخذ او به طور یکسان قابل اعتماد نیست. بعضی دست اول بوده، برخی مسموعات کسانی هستند که مستقیماً در وقایع سهمی نداشتند. گرچه در نظر اکثر اروپائیان آن روزگار ترکان عثمانی به مثابه «دجال» و دشمن شماره یک مسیحیت بودند، باز در مقام مقایسه با نویسندگان ایتالیائی کمتر از مورخین ترک و ایرانی تعصب به خرج می‌دهند و نظرشان در اکثر موارد عینی‌تر است.

دومین تاریخ‌نویسی که ذکری از او در این جا بی‌مناسبت نیست پائولو جیونو (۱۴۸۳-۱۵۵۲) می‌باشد که اهل ونیز نبوده، در کومو تولد یافته بود. او مدتی مدید در

۱- در مورد تاریخ صفوئیه خیلی کم از کتاب سانوتو استفاده شده است و فرانتز بابینگر در مقاله‌ای که درباره این اثر می‌گوید این گفته شکسپیر در این مورد مصداق پیدا می‌کند که: «همه با آن آشنایی داریم و در عین حال ناشناخته است».

"Familiar to us, and unknown." King Henry V, iii, 7, 40.

رجوع کنید به مقاله بابینگر تحت عنوان «خاطرات مارینو سانوتو، منبعی برای تاریخ صفوئیه».
Frantz Babinger, "Marino Sanuto's Tagbucher als quelle zur Geschichte der Safaviyya" in Oriental Studies, presented to E. G. Browne, Cambridge, 1922, pp. 28-50.

خدمت و اتیکان بود و سالهای آخر زندگی را تحت حمایت خانواده مشهور مدیچی در فلورانس و پیزا به سر برد. اثر بزرگ جیوینو تاریخ زمان او^(۱) می باشد که تاریخی است عمومی از وقایع و رویدادهای مناطق مختلف دنیا در این زمان. عده زیادی از تاریخ جیوینو انتقاد کرده و بر عکس عده ای دیگر آن را ستوده اند. یکی از هم عصرانش به عنوان خرده گیری گفته که جیوینو بیشتر درباره ایرانیان، حبشی ها و ترکان گفتگو کرده است در حالی که اغلب اطلاعاتشان در این باره مبتنی بر شایعات بوده است. ولی مطالعات اخیر درباره این اثر ثابت کرده است چنین انتقاداتی بی اساس می باشد. او خود می گوید که با پاپ ها پادشاهان و سرداران معروف دوستی داشته، از طریق آنان اطلاعاتی را که جمع کرده است بدون غرض و رزی و یا خوش آمدگویی در تاریخ خویش جای داده است.

مکاتبات بسیار زیاد او نشان می دهد که تا چه حد درباره امور مسلمانان صاحب نظر بوده، در ضمن از دوستان مطلع خود نیز استفاده می کرده است. جیوینو تحت تأثیر تاریخ نویسان کلاسیک می باشد. از سویی مانند توستیدیس^(۲) از وقایع معاصر که بیشتر جنبه سیاسی و نظامی دارند و رابطه آنها با اجتماعی صحبت می کند و آنها را تحلیل می نماید، و از سویی دیگر مانند هرودوت ضمن بحث از گذشته روی پدیده های فرهنگی و اجتماعی، هم چنین دولتها و مردمی که دور از دنیای او هستند تأکید می کند. فی الواقع نظر او در تاریخ نگاری تلفیقی است از عقاید این دو نویسنده باستان. هنگامی که از آداب و رسوم و امور مسلمانان خاورمیانه و شمال افریقا گفتگو می کند سعی او در این است که به دنیای آنها نزدیکتر شود. و در ضمن این که قسمت بزرگی از کتاب خویش را وقف مسلمانان و خاصه عثمانیان می نماید نشان می دهد که ترس اروپا از آنها تا چه حد زیاد بوده است.

جیوینو هم از منابع کتبی و هم شفاهی در تنظیم تاریخ خود استفاده کرده است. مثلاً در فصلی که مربوط به علت نفاق بین عثمانیان و صفویان می باشد از جمله منابع خود از نامه های رئیس شوالیه های رودس به پاپ لئو دهم، و چند نفر از کسانی که در جنگ چالدران حاضر بودند، گزارش ایرانیان و ارمنیان و کسانی که شاه اسماعیل را می شناختند نام می برد. جیوینو سفرنامه های باربارو کنتارینی و ماریو انجیوللو را خوانده، با دو کتاب مهم تاریخ ترکان (که این هم به قلم انجیوللو می باشد) و آداب و طرز زندگی ترکان^(۳) آشنا بوده است کسانی که جیوینو اطلاعات خود را از آنها گرفته

۱- رجوع کنید به حاشیه شماره ۵۲، و همچنین مقاله پری که ذکر آن در حاشیه شماره ۴۸ گذشت.
۲. Thucydides.

۳. Giovanni Antonio Menavio, I Costumi et la Vita de Turchi, Florence. 1551.

رجوع کنید به مقاله پری، ص ۲۸۷ - ۲۸۵.

متعدد و متنوعند: بعضی از اشخاصی که در فتح سوریه و مصر توسط سلیم شرکت داشتند، سفیر ونیز به قاهره هنگامی که سلطان فتح عثمانی در آن جا بود، دریانوردانی که تحت فرمان خیرالدین، مشهور به بارباروسا^(۱) در یاسالار بزرگ ترک، در شمال آفریقا جنگیده بودند، و عده بسیاری دیگر به فراهم آوردن تاریخ زمان او کمک کرده‌اند. در آخرین سالهای عمرش هنگامی که جیویو در پیزا بود می‌گوید: «اغلب اطاق من پر از دریانوردان عرب و مسلمانی بود که تازه از راه رسیده بودند.»^(۲)

شاید بهتر باشد این بررسی مسافری ونیزی را در ایران با جیویو به پایان برسانیم. او گرچه ونیزی نبود ولی بسیاری از صفات نویسندگان هموطن خود و به طور کلی دوره رنسانس را در خود جمع داشت. در تاریخ او نوعی روزنامه‌نگاری وجود دارد و بی‌جهت نیست که او را «اولین روزنامه‌نگار بزرگ در زمینه تاریخ‌نگاری» خوانده‌اند.^(۳) صنعت چاپ و امکان ارتباط بیشتر به عده زیادی از اروپائیان فرصت داده بود تا به مسائل ممالکی چون ایران و عثمانی علاقمند شوند. البته تهدید دایم عثمانی نسبت به اروپا موضوعات مربوطه را مورد توجه ساخته بود و تاریخ نویسان و سیاحان کم و بیش وظیفه روزنامه‌نگاران امروز را انجام می‌دادند. جیویو مثل بسیاری از معاصران خویش دید نسبتاً وسیع‌تری نسبت به وقایع زمان خود داشت که زاده عصریست که انسان در آستانه دنیایی نو قرار داشت و طالب کشف جهان و در عین حال وجود خود بود. بدین جهت آثار مربوط به ملل دیگر وسیله خوبی برای مطالعه در این زمینه‌ها شده بود.

۱. Barbarossa.

۲- ایضاً - همان مقاله پری، ص ۲۸۹. پری این مطلب را از مکاتبات جیویو نقل می‌کند.

۳- مقاله پری ص ۲۸۹.

۲۱ آذر قیامی نین

۵۳- جی ایل دونومو همناسبتی ایله

عبدالله امیر هاشمی (جوانشیر)

۵۳ ایل بوندان اول آذربایجان خلقی ملی آزادلیق اوغروندا، عینی زاماندا ایراندا حکم سورهن مرکزی حکومتین مستملکه چی لیک سیاستینه سون قویماق اوچون، سید جعفر پیشه وری نین رهبرلیگی آلتیندا قیام ائتمیش و اوز ملی حکومتین یاراتمیش دیر. بونونلا دموکراتیک انکشاف یولونا چیخماق اوچون آذربایجان اهاالیسی نه گئیش امکان و الوثریشلی شرایط یارانمیش دیر. بیر ایل ملی حکومت دؤرینده، آذربایجاندا دؤولت چی لیگین بوتون آتروبوت لاری یارانمیش دیر؛ درین اصلاحات حیاته کئچیریلیمیش دیر. ملی حکومت قیصا بیر زاماندا، دموکراتیک تدبیرلره، همچنین بوتون صنیفالرین منافع لرینه خدمت ائدهن قانون لارلا یاخین شرقده گئیش خالق کوتله لرینی اوزونه جلب ائتمیش دیر. آذربایجانین دموکراتیک یول ایله سرعتله انکشاف ائتمه سی، شاهی و ائله جده اجنبی قوللوقچی لارینی قورخویا سالدی.

اونلار بیرلشهره ک آذربایجان خالقینی آزادلیغینی الیندن آلدیلار. خالقیمیزن مینارله وطن پرور اوغوللارینی اولدوردولر، آذربایجاننی کمیسه مدافعه ائتمه دی.

آذربایجان ملی حکومتی نی گوزدن سالماق و اونون حیياتا کئچیردیگی تدبیرلرین ماهیتی نی گیزلتمک اوچون شاهلیق رژیمی، الده ائدیلین نائلیتلی داغیتدی. آنادیلی میزده نشر اولموش درسلیک لر و کتابلار یاندریلدی. تاریخی ساختالاشدیرماق اوچون، ۲۱-آذر بدخواه لاری اونو اوز کئچمیشین دن آیریپ و تکلمک مقصدی ایله گئجه-گوندوز ده ریدن-قاپبخدان چیخمیشلار.

هاسمی اوچون آیدین دیر کی آذربایجان اوزون ایللر اؤز آزادلیغی اوغروندا، مستملکه چیلیک سیاستی نی ایرلی سوه نلره قارشی مبارزه آپارمیشدیر. همین عدالتلی مبارزه ایگرمینجی عصرده گوجلو اولموشدور. مشروطه حرکاتی، همچین شیخ محمد خیابانی قیامی دا آذربایجان خالقینین وارلیغی و آزادلیغی اوغروندا آپاریلان مبارزه ایدی. هر ایکی حرکات آذربایجان خالقینین کؤله حالیندا ساخلاماق و اونون زنگین ثروت لرینه صاحب اولماق ایستین لره قارشی مبارزه ایدی.

اجنبی قوه لر ستارخان، باقرخان و شیخ محمد خیابانی کیمین اوغوللاری آرادان آپاردیلارسا آذربایجان مغلوب اولمادی.

خالقیمیز اؤز سلف لرینین مبارزه عنعنه لرینی دوام ائتدیررکن ۲۵-۱۳۲۴-جی ایللر حرکاتی نی داهایا گوجلو میدانا گتیردی. آذربایجان خالقی تاپدالانمیش حقوق لارینی برپا ائتمک اوچون، همین دؤرده اؤز دوغما تشکیلاتی نین رهبرلیگی آلتیندا سلاحا ساریلدی و یثی غلبه قازاندی. دوزدور کی بیر ایلدن سونرا، ۲۱ آذر حرکاتی قاندا بوغولدو، لاکن اونون آمالی بوگونه قدر یاشاییر.

خالقیمیز و اونون ایگید و مبارز اوغوللاری، اؤز آمال و لیاقتلرینی قورویوب ساخلاماق مقصدی ايله چتین شرایط ده دوزوملو اولاراق مبارزه نی بوگونه تک دوام ائتمیش لر. باخمایاراق کی ۲۱ آذر قیامینین آمالینا قارشی، ملی حرکات دوشمنلری، حتی بعضا دوستلاری طرفیندن چوخلی بهتان لار یایلمیشدیر، لاکن ۲۱ آذر خاطره سی آذربایجان خالقی نین اورگینده یاشاییر و بو استقامت ده بوتون چتینلیک لره باخمایاراق آذربایجان خالقینین منافعنی نامی نه مبارزه دوام ائدیر.

آیدین دیر کی بوگون ایران اسلام جمهوریتینده انسان حقوق لاری ايله برابر بوتون ملت لرین حقوق و آزادلیق لاری پوزولور. خصوصیه آذربایجانین ملی اراضی بوتؤولگی پارچالانیر. تاریخی یئرلرین آدلاری دگئشدریلیر مدنی وارلیغی محو ائدیلیر و آسیملاسیا سیاستی تام شدتله حیاته کئچیریلر. خالقیمیز ضدانسانی، ضد دمکراتیک و ضد ملی سیاسته معروض قالیر. ۳۰ میلیون یاخین گوئی آذربایجان تورکلری آنا دیلی نده یازیب-اوخوماقدان، ملی قوروملارینی یارتماقدان، ملی مدنیت لرینی انکشاف ائتدیرمکدن و بیر سؤزله دئسه ک اؤز مقدراتی نی تعیین ائتمک حقوقون دان محروم ائدیلیر. ایران اسلام جمهورتی نین ضد آذربایجان سیاستی سرحد تانیمیر. ایران، ارمنستان و روسیه ايله سیخ امک داشلیق ائدرکن، قوزئی آذربایجانا تضییقی شدت لندیریر. بودا دونیا آذربایجانلی لارینین غضبیینی آرتیریر. اونلاری

گوندن گونه بیرله شمه به، سیخ لاشماغا سوق ائدیر. آذربایجان خالقینین مبارزه عزمی نی گوجلندیریر و گوئی آذربایجان ملی حکومتی نین برپاسینی گوندلیک طلبه و شعارا چثویریر. ۲۱ آذر حرکتی نین آمالی اوغوروندا ایرلی! آذربایجانین صداقتلی اوغلو سید جعفر پیشه وری نین یولونون یولچولارینا اوغورلار اولسون. ۲۱ آذر قیامینین -۵۳نجو ایل دؤنومونه عشق اولسون!

زبان ترکی

در دربار صفویه در اصفهان^(۱)

پروفیسور تورخان گنجه‌ای

شاه اسماعیل صفوی پس از آن که در سال ۹۰۷ در جنگ شرور در حوالی نخجوان بر الوند میرزای آق‌قویونلو غلبه یافت، دولت صفویه را بنیان نهاد و تبریز را پایتخت قرار داد. شاه طهماسب پسر و جانشین شاه اسماعیل، ظاهراً به سبب فشار و حملات عثمانی‌ها، پایتخت را به قزوین منتقل کرد (۹۶۲). شاه عباس اول نیز پایتخت را از قزوین به اصفهان که مرکزیت داشت انتقال داد (۱۰۰۶). انتقال پایتخت از مناطق ترک‌نشین به اصفهان طبعاً لطمه‌ی سخت به اهمیت سیاسی و فرهنگی تبریز بود. از سوی دیگر اصلاحات نظامی شاه عباس نیز بطور کلی از نفوذ و اهمیت طوایف قزلباش کاسته بود.

اما علیرغم این تغییر و تبدیل، زبان ترکی یعنی زبان مادری شاهان صفوی و طوایف قزلباش که دولت صفوی را بنیاد گذاشته بودند، در پایتخت جدید یعنی اصفهان نیز، همچنان که در تبریز و قزوین بود، زبان رایج دربار و قشون باقی ماند. همچنین زبان ساکنان محله عباس‌آباد نیز طبعاً ترکی بود. این محله در جانب غربی بیرون شهر اصفهان جهت سکونت تبریزیان احداث گردیده بود.

۱- متن انگلیسی این مقاله نخستین بار در Turcica, Tome, XXII, Paris 1991 چاپ شده است. ترجمه‌ای که در اینجا به چاپ می‌رسد از کتاب «سه مقاله» که استاد گنجه‌ای که بنا به درخواست ما آنرا برای تریبون فرستاده بودند، برداشته شده است. ترجمه از خود مؤلف است. با تشکر از لطف ایشان، این مقاله ارزشمند را تقدیم خوانندگان می‌کنیم. در شماره‌های آتی آثار دیگری از پروفیسور تورخان گنجه‌ای تقدیم خوانندگان مجله‌مان خواهد شد.

سیاحان اروپایی و اروپائیان مقیم ایران درباره اهمیت این زبان در دوره صفویه اطلاعات جالبی به دست داده‌اند. این اطلاعات اگر چه در جاهایی که به مسایل نژاد و زبان مربوط است خالی از مسامحه نیست، ولی از لحاظ نشان دادن اهمیت فوق‌العاده زبان ترکی در این دوره شایان ملاحظه و مفید است.

پیترو دل‌واله جهانگرد ایتالیایی که طی دو سال اقامت در استانبول زبان ترکی را فراگرفته بود، در نامه مورخ ۱۸ دسامبر ۱۶۱۷ که از اصفهان به دوستش ماریو اسکپیانو نوشته است، چنین می‌گوید: در ایران عموماً بیشتر به ترکی سخن گفته می‌شود تا فارسی، مخصوصاً در دربار و بین بزرگان رجال... تکلم به زبان ترکی دلیل این نیست که ایرانیان برای آن ارزشی بیش از فارسی قائل‌اند. بلکه بیشتر از این جهت است که تمام قشون از قزلباش‌ها تشکیل یافته است که اصلاً ترک هستند. غلامان شاه هم که از اقوام مختلف‌اند بیشتر به ترکی سخن می‌گویند و فارسی نمی‌دانند. از این رو نه تنها امرا در امور مربوط به قشون بلکه خود شاه هم که بیشتر اوقاتش را در میان آنان بسر می‌برد، برای تفهیم مطالب خود به ترکی سخن می‌گوید. و در نتیجه این زبان در تمام دربار و بین زنان و دیگران رواج یافته است.^(۱)

دل‌واله در این نامه به اهمیت زبان فارسی نیز به عنوان زبان ادبی که در مکاتبات رسمی و فرامین شاه به کار می‌رود اشاره می‌کند. در نامه دیگری هم که در اوایل ماه مه ۱۶۱۸ نوشته است، درباره ملاقات و گفتگوی خود با شاه می‌نویسد: پس از آن که شاه دستور نشستن داد، به زبان ترکی از علت آمدنم به آن نواحی و سایر مطالب استفسار کرد. من بطور خلاصه و به نحوی که برایم مقدور بود جواب گفتم. همین که جواب‌ها داده می‌شد، شاه چنانکه عادت اوست، همه آنچه را که شنیده بود به زبان فارسی برمی‌گرداند و نقل می‌کرد... یک بار توضیح مطلبی مشغول بودم، چون به زبان ترکی قسطنطنیه که در ایران عثمانلی به آن می‌گویند، و با ترکی اینجا در بسیاری از کلمات متفاوت است سخن می‌گفتم، شاه مطالب مرا درست نفهمید.^(۲)

این مؤلف که در طول اقامت خود در ایران حتی یک شعر ترکی هم گفته است^(۳) در سال ۱۶۲۰ کتابی درباره دستور زبان ترکی تألیف کرده و در مقدمه آن درباره اهمیت و فواید فراگیری زبان، به مناسبت قدرت امپراتوری عثمانی در اروپا و آسیا و آفریقا و

1-I viaggi di Pietro Della valle, ed.F.gaeta, I (Roma, 1972),8

۲- همان ماخذ، ص ۲۳۶

3- Ettore Rossi, Versi turchi e altri scritti inediti di Pietro Della valle, RSO, 22*1947). 92-98.

حکومت قزلباش‌ها در ایران و سایر اقوام ترک در آسیای میانه، مطالب جالبی آورده است.^(۱)

یکی دیگر از این اروپائیان آدام اولتاریوس آلمانی‌ست که از طرف دربار فردریک فن هلشتاین به عنوان منشی سفارت به روسیه و ایران فرستاده شده و از نوامبر ۱۶۳۶ تا فوریه ۱۶۳۸ در ایران مقیم بوده است. اولتاریوس در ضمن توصیف ضیافتی که شاه صفی برای سفرا داده بود، می‌گوید: "وقتی ضیافت تمام شد، اپیشیک آقاسی باشی به ترکی فریاد زد: سفره حقیقینه، شاه دولتیبه، غازیلر قوتیننه، الله دِیلم الله الله، و حاضران کلمات الله الله را تکرار کردند."^(۲)

همین مؤلف می‌گوید، ایرانیان غیر از زبان خود، خصوصاً در ولایات شیروان و آذربایجان و عراق و بغداد و ایروان، به کودکان ترکی هم یاد می‌دهند. همو می‌نویسد زبان ترکی بقدری در دربار اصفهان اهمیت دارد که آنجا بندرت یک کلمه فارسی به گوش می‌خورد.^(۳) همین مؤلف باز می‌گوید که ایرانیان آثار شعری خوبی به ترکی و فارسی دارند و اسامی شعری از قبیل نسیمی، نوایی و فضولی را در ردیف فردوسی و حافظ و سعدی می‌آورد.^(۴)

شوالیه ژان شاردن که مدت یازده سال (۷۰-۱۶۶۴ و ۷۷-۱۶۷۱) در ایران بوده و می‌نویسد: "از ابهر به بعد، در شهرها و روستاها تنها زبان فارسی به گوش می‌خورد، در حالی که تا آنجا عموماً زبان ترکی است. ولی این ترکی با زبانی که در ترکیه به آن تکلم می‌کنند اندکی فرق دارد."^(۵) همین مؤلف در فصلی که راجع به زبان‌ها در سفرنامه‌اش دارد، درباره ترکی می‌گوید "ترکی زبان قشون و دربار است، و زنان مردان منحصرراً به ترکی سخن می‌گویند، خصوصاً در خانواده‌های اشرافی. علت این امر آنست که خاندان (صفوی) از مناطق ترک‌زبان و از میان ترکمانان که زبان مادری‌شان ترکی‌ست برخاسته‌اند."^(۶)

1-Ettore Rossi, importanza dell'inedita grammatica turca di Pietro Della Valle, Atti del XIX Congresso internazionale degli Orientalisti, (Roma, 1993), 203.

2- Adam Olearius, Vermehrte neue Beschreibung der muscovitischen und persischen Reyse, (Schleswig, 1656), 512. - Adam Olearius, Vermehrte neue Beschreibung der muscovitischen und persischen Reyse, (Schleswig, 1656), 512.

۳- همان ماخذ، ص ۱۶۶. ۴- همان ماخذ، ص ۲۲۴.

5- Voyages du Chevalier Chardin en Perse (Paris, 1811), II, 385-386.

۶- همان ماخذ، جلد چهارم، ص ۲۳۸.

سانسون که به نمایندگی از طرف پاپ به سال ۱۶۸۳ به ایران آمده و سه سال در اصفهان مقیم بوده است، ضمن بحث از اعتقاد ایرانیان به قدرت معنوی شاه و منزّه بودن وی از معاصی می‌گوید: آنان در ضمن هر صحبتی عبارت "قربان اولیم، دین ایمانوم پادشاه، باشینکا دونیم" (۱) را بکار می‌برند.

رافائل دومان رئیس هیئت کبوشین در اصفهان که به سال ۱۶۴۴ به ایران آمده و همانجا در گذشته است، در کتاب "وضع ایران در ۱۶۶۰" ضمن اشاره به این که فارسی در ایران زبانی ست که عامه مردم به آن تکلم می‌کنند، و ترکی زبانی ست که در دربار رواج دارد، شرح مختصری راجع به ساختمان این دو زبان می‌دهد. وی که حسن زبان‌های یونانی و لاتینی را ناشی از فراوانی تصریف‌های مختلف و اهمیت خاص هر یک از آنها می‌داند، می‌نویسد: ترکی از این بابت، هیچ کمتر از آن زبانها نیست. وانگهی ترکی آنهمه صرف بی‌قاعده و اختلاف و تنوع در تصریف افعال و اسامی هم ندارد، بلکه قواعد آن همه یکسان است. (۲) این مؤلف در سال ۱۶۸۴ رساله‌یی راجع به دستور زبان ترکی به لاتینی نوشته است که با وجود اختصار، از لحاظ نشان دادن بعضی از خصوصیات زبان ترکی این دوره مهم است. (۳)

انگلبرت کمپفر آلمانی که به سال ۱۶۸۴ همراه هیئت با سفیر سوئد به ایران آمده و سمت منشیگری و طبابت را داشته است، راجع به ترکی می‌نویسد: "زبان ترکی دربار بیشتر زبان مادری خاندان سلطنت است تا مردم عادی... سخن گفتن به این زبان از طریق دربار در میان خانواده‌های اعیان و اشرف بقدری گسترش یافته است که اکنون ندانستن آن برای کسی که از امتیازی برخوردار باشد، اسباب شرمندگی است" (۴)

از همین دوره یک لغتنامه سه زبانه (ایتالیایی-فارسی-ترکی) در دست است که در حوزه راهبان کرملی در اصفهان تالیف شده است و نشان می‌دهد که ترکی تا چه حد برای تبلیغات دینی نیز مهم بوده است. (۵) این لغتنامه حاوی کلمات روزمره زبان محاوره است که با لغات آثار ادبی فرق دارد.

1- P. Sanson, *Estat Present du Royaume de Perse* (Paris, 1694), 137.

2- Raphael du Mans, *Estat de la Perse en lan 1660* (Paris, 1890), 134 Sqq.

۳- نگاه کنید به: T. Gandjei, *Turcica Agemica*, London, 1989

4-13- Engelbert Kaempfer, *Amoenitatum exoticatum politico-phsico-medicarum Fasciculi V*, (Lemgoviae, 1712), 144.

5- A. Bodroligeti, *On the Turkish Vocabulare of the Isfahan Anonymous*, *Acta Orient. Hung.* 21 (1968), 15/13.

محمد طاهر وحید در ضمن وقایع سال ۱۰۷۰ سلطنت شاه عباس ثانی می‌نویسد: "چون درویش مصطفی ارادهٔ مراجعت به وطن مالوف (الکاء و روم) داشت، رقم اشرف به خط مبارک به اسم حاجی منوچهر خان بیگلربیگی شیروان... در سلک تحریر بل سمط اعجاز کشیدند" و سواد امان نامه را که به ترکی ست نقل می‌کند.^(۱) زبان و سبک ساده و بی تکلف این امان نامه نمونه زبان احکام و فرامینی است که ترکی در دوره شاه اسمعیل و شاه طهماسب صادر می‌شده است.^(۲) این زبان حد وسطی ست میان زبان گفتار و گفتگوی روزمره و زبان مطنطن و پرتکلفی که در مکاتبات و مراسلات رسمی بین ایران و اروپا از دوره شاه عباس اول به بعد، بتقلید از منشیان عثمانی روح داشته است. به عنوان مثال می‌توان به عناوین دو نامه زیر اشاره کرد: نامه شاه صفی به فردیناند ثانی امپراتور اتریش و پادشاه مجارستان. و نامه شاه سلطان حسین به فردریک اکسدوس (اوگوست) دوک ساکسونی و پادشاه لهستان.^(۳)

عبدالجلیل (عبدالجلیل) بن محمدرضا النصیری طوسی در مقدمه کتابی در لغت ترکی که نسخه خطی آن در دست است، می‌گوید که چون در شهر ذیقعدة الحرام ۱۰۷۶ سال سوم جلوس شاه سلیمان سمت منشی الممالک به پدرش تفویض شد "از آنجا که از بسیاری ورود مکاتیب پادشاهان روم و قلماق و سایر سلاطین ترکی زبان به آستان آسمان بنیان که بایست به فارسی ترجمه شود، احتیاج به دانستن لغات مشکله ترکی می‌شد" پدر وی مدت بیست سال به جمع‌آوری لغت ترکی پرداخت و کتابی به ابواب و فصول ترتیب داده بود. در این کتاب لغات رومی و قزلباشی را "که امتیاز در میان ایشان کمتر است" در بابی جمع کرده و لغات جغتایی را در بابی دیگر و لغات قلماق را به عنوان خاتمه کتاب قرار داده بود، و قصد داشت که این کتاب را به نام آن پادشاه مرتب سازد، ولی اجل مهلت نداد و کتاب ناتمام ماند. عبدالجمیل پس از وفات پدر کتاب را با تغییراتی به اتمام رساند. کتاب مورد بحث حاوی مقدمه‌یی ست در متعلقات زبان ترکی و چهار لغت نامه.

مطالب مقدمه این کتاب، چنانکه عبدالجمیل می‌نویسد، از منشآت سلیمانی ماخوذ است و قسمت ترکی عیناً همان رساله دُوران است در املاء و خط، نوشته محمدرضا مجلس‌نویس. کتاب با وضع حاضر نتیجه مساعی سه تن، از خانواده‌یی از منشیان

۱- محمد طاهر وحید، عباسنامه، به اهتمام ابراهیم دهگان، اراک ۱۳۲۹. ص ۲۵۵.

۲- متن این دو نامه را L.Fekete در Philologia Orientalis نفلیس ۱۹۷۳ چاپ کرده است.

۳- این دو نامه چاپ شده است، نگاه کنید به:

زبان شعر و ادب دوره صفویه شاخه‌یی است از گروه جنوب غربی زبان ترکی. آثار ادبی این شاخه ابتدا در محیط جلایریان آذربایجان و عراق به وجود آمد. بعداً در زمان حکومت سلسله‌های قراقویونلو و آق‌قویونلو نضجی تمام یافت.

تذکره نویسان عثمانی که درباره فرق اسلوب و طرز شعر فضولی (از شاعران اوایل دوره صفویه) با شاعران عثمانی اشارات مبهمی کرده‌اند^(۲)، به نظر من به اختلاف میان دو لهجه ادبی هم توجه داشته‌اند. فضولی که از ایل بیات بود، زبان خود را ترکی توصیف می‌کند و از شعرای عثمانی به عنوان بلغای روم، و از شاعران دوره تیموری به عنوان فصحای تاتار یاد می‌کند^(۳) صادقی برای نخستین بار عبارت متکلمین قزلباش را نیز به این دو افزوده^(۴) است. قزلباشی اصطلاحی بود برای زبان ترکی رایج در دوره صفویه که پس از انقراض این سلسله، چون رنگ سیاسی و مذهبی داشت، از رواج افتاد.

شاهان صفوی برخلاف آنچه مشهور است حامی شعر و ادب بودند. این شاهان و شاهزادگان که بعضی خود شاعر ذواللسانین بودند^(۵) از شعر فارسی و ترکی یکسان حمایت می‌کردند. شاه عباس که از طرفی به شفایی و دیگران دستور می‌داد که کتاب "مخزن" شاعر جغتایی حیدر را به فارسی برگردانند^(۶)، از صادقی کتابدار هم می‌خواست که مثنوی مولوی را به ترکی درآورد.^(۷)

در دربار صفویه منصب ملک‌الشعرایی مقامی رسمی بود و "خدمت او [ملک‌الشعرا] این که، هر سال که تحویل آفتاب به حمل می‌شود، باید پیشتر قصیده‌یی در منج و ثنای پادشاه یا در تعریف بهار گفته باشد، و آن روز که عید نوروز است بیاورد، و در مجلس عام، در خدمت اقدس بخواند، و به جهت ابنیه و عمارات پادشاهی که تازه احداث می‌شود تاریخی بگوید، و مثنوی و قصیده که در هر باب امر اشرف صادر شود

۱- نسخه خطی این لغتنامه در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران موجود است.

۲- تذکره لطیفی، نسخه خطی موزه بریتانیا Add.17339 ورق ۷۶. تذکره بیانی، نسخه خطی دانشگاه استانبول شماره ۲۵۶۸، ورق ۶۶

۳- کلیات فضولی، (استانبول ۱۹۲۴)، ۶-۷

۴- کلیات صادقی، نسخه خطی کتابخانه ملی تبریز، ص ۱۰۲۲

۵- فخر هروی، روضه السلاطین، تصحیح خیامپور (تبریز ۱۳۴۵) ۱۲-۴ و ۲۸-۲۱ و صادقی، مجمع‌الخواص، تصحیح و ترجمه خیامپور (تبریز ۱۳۲۷)

۶- نصراله فلسفی، زندگانی شاه عباس اول، جلد دوم، تهران ۱۳۲۴ ص ۳۹

۷- کلیات صادقی ۲۲-۱۰۲۱

در دیوان تأثیر تبریزی که مدتی از مستوفیان دربار بود، غیر از غزلیات ترکی، شعرهایی از قصیده و مثنوی و غیره به ترکی هست. از عناوین منظومه‌هایی که در زیر نام می‌بریم پیداست که در زمان شاه سلیمان و شاه سلطان حسین وظیفه ملک‌الشعرایی به زبان ترکی را هم عملاً این شاعر بر عهده داشته است:

- قصیده [ترکی] در مدح نواب اشرف اقدس علی شاه سلیمان الصفوی که به نظر اشرف رسیده.

- قصیده [ترکی] تاریخ جلوس شاه سلطان حسین الموسوی که به نظر انور رسیده.

- ترجیع ترکی که به عرض نواب طوبی آشیان رسیده.

- مثنوی عیدیه (ترکی) که حسب الامر الاعلی به نظم درآمده و به عرض رسیده است.

- غزل (ترکی) مذیل به تاریخ ورود شاهزاده سلطان اکبرین اورنگ زیب که به نظر مبارک اشرف رسیده شرف استحسان یافت.^(۲)

در تذکره‌های این دوره اسامی و نمونه شعرهای ترکی عده زیادی از شعرا آمده است. شاعرانی را که از آنها دیوان یا تعداد قابل ملاحظه‌ای شعر ترکی در دست است، و فعالیت ادبی آنها در اصفهان با دربار صفویه رابطه نزدیک داشته است به ترتیب زیر می‌توان گروه‌بندی کرد:

الف - شاعرانی که منحصراً شعر ترکی گفته‌اند، مانند مسیحی (ورقه و گلشاه)، قوسی (دیوان)، ملک بیک آواجی (دیوان)، مرتضی قلی خان ظفر (دیوان).

ب - شاعرانی که به فارسی و ترکی دیوان دارند: مانند امانی، و صادقی.

ج - شاعرانی که به فارسی شعر سروده‌اند ولی تعدادی شعر ترکی هم دارند: مانند صائب (هفده غزل ترکی)، واعظ قزوینی (نه غزل ترکی)، تأثیر تبریزی (بخش "ترکیات" شامل ۴۴۷ بیت، در کلیات این شاعر که حاوی قصاید و غزلیات و غیره است).

۱- دستور الملوک میرزا رفیعا، به کوشش محمد تقی دانش‌پژوه، مجله دانشکده علوم و ادبیات

انسانی، شماره مسلسل ۶۸ (۱۳۴۸)، ص ۴۲۴

۲- کلیات تأثیر، نسخه خطی کتابخانه مدرسه عالی سپهسالار، برای توصیف این نسخه نگاه کنید به فهرست این کتابخانه تالیف ابن یوسف شیرازی، تهران ۱۸-۱۳۱۶ ص ۵۳۷-۷۶

هئقی هئم - هئم لیک هسابقه سی

آیدین اردبیلی

آذربایجان لی لارین باشاییب فعالیت ائتدیک لری محیط لری ساغلام لیغی حاقدانیشماق واختی چوخدان گلیب چاتمیشدی. بو محیط لره کؤلگه سالان مهم بیر خسته لیگ ین آدی نی "منفی منم - منم لیک مسابقه سی" قویماق اولار. داخل ده و خارج ده آذربایجان لی لارین فعالیت ائتدیکلری شهرلرده بو مسابقه نین جریان دا اولماسینا شاهدی بیک. بو خسته لیگ ین زمین لری، نئجه جریان ائتمه سی، سجه لری و عامل لری بو مقاله ده بحث اولور.

بوفنومن (phenomenon) ماهیت جه بیر خسته لیک اولدوغو حالدا فورم باخیمیندان بیر مسابقه کیمی جریان ائدیر. بو مقاله ده مسئله نین ماهیتی یا فورمو نظرده اولدوغوندان آسیلی اولراق "خسته لیک" یا "مسابقه" سؤزلری ایش له نیر.

بو مقاله ده حال حاضرده داخل ده و خارج ده گئده ن آذربایجان ملی - مدنی حرکاتی یشری گلدیکجه کئچمیش ده کی سول سیاسی حرکت له مقایسه اولموش دور. ماهیت جه بو ایکی نمونه آراسیندا فرقلر نه قده ر بؤیوک اولسادا، بئله بیر مقایسه استدلال و آراشدیرما متدولوژی سی باخیمیندان دوزگون دور.

مقاله ده آلمان دان گلمیش بیر مکتوب ون سطرلرینده ن شاهد کیمی استفاده اولموش دور. بو مکتوب دا گلن آدلار مستعاردیرلار.

بیر شهر یا آذربایجان آکتیویست لری نین بیر - بیرینی تانیدیقاری محدود بیر محیط ده بو آکتیویست لر بیر - بیرلرینی گؤز آلتیندا ساخلابیرلار. بوردا هر کسین حقیقی یا فرضی موفقیت ی اونون اوچون آلدی ائدیلمیش بیر "امتیاز" سایلیر. بوردا اولایلرکی بو "امتیاز" آلدی ائتمیش شخص اوزو بو موفقیت دهن خبری اولماسین. یعنی "موفقیت" فرضی اولسون. بوردا صابر آدلی بیر آذربایجان آکتیویست ینی نظردی آلین. بیر - بیرینی نظارت آلتیندا ساخلامیش طرف لر آراسیندا جمع یا بیر نجه نفرین باخیمیند اصابر بیر موفقیت نتیجه سینده امتیازلار کسب ائتمک، دقت مرکزی و صحنه ایشیغیندا اولماق (be in the limelight) و بوتون بونلارلا اونون اعلان اولمامیش آما جریان دا اولان مسابقه ده غالب گلدی یی یقین سایلیر. صابر بو مسابقه ده غالب اعلان ائده ن عامل کیچیک یا بویوک، حقیقی یا فرضی و صابرین اوز گوزونده اهمیت لی یا اهمیت سیز اولابیلر مثل اوچون: بویوک یا کیچیک بیر اجلاس دا چیخیش ائتمک، بیر تشکیلات دا مسؤلته سئچیلیمک، بیر کتابین ترجمه سی یا بیر غازت نشر ائتمک، مهم ساییلان باشقا بیر شخصیت له یاخین مناسبت ده اولماق و بویکی واسطه لرله اوزونون ایسته بینده ن آسلی اولما یاراق بو مسابقه ده غالب تانینا بیلر. ایندی اوزونو اودوموش گوره نلر هامیسی چالیشیرلارکی یازیق صابری آلدی ائدی یی امتیازلاردان محروم ائدیب اونو صحنه ایشیغیندان اوزاق لاشدیر سینلار. بو فنومن اوچون وئرلن آدا "منفی" صفتی بوردان ایره لی گلیر. عادتاً بیر مسابقه ده غالب گلمک ایسته یین شخص اوزونو یاخشی لاشدیر مالی دیر با شقا سؤزله اوزونو "اثبات" ائمه لی دیر. آما بو مقاله ده مباحثه اولان مسابقه تمامیله منفی دیر و باشقالاری نین خراب ائتمک یا همان اولاری "انکار" ائتمک ایله قاباغا گئدیر.

خسته لیگ یین سجه لری

بیر: یایلمیش آما یانلیش بیر آنلایشا گوره بو فنومن "شخصی اختلاف لار" آدانیر. بو "شخصی" صفتی بیر اعتبارا دوزگون دیر. آخی بو اختلاف لار پارتیلار یا قوروپ لار آراسیندا یوخ، شخص لر آراسیندا گئدیر. آما دقت ائتمک لازم دیرکی بوردا اختلاف لارین موضوعو شخصی دئیل دیر و اگر بیر یا نجه طرف اوزونو آذربایجان مسئله سی ایله باغلی اولان فعالیت لرده ن کنارا چکیرسه بوتون بو اختلاف لاردان دا یاخاسینی قورتاریر. باشقا طرفده ن بو مسابقه چوخ گوزل شخصی مناسبتلری اولان صمیمی و یاخین دوست لار آراسیندا داها دا گرگین بیر حال دا جریان تاپا بیلیر. چونکی بو یاخین دوستلار بیر - بیرینه قارشی مقایسه و مسابقه حسیاتینا داها تتر و راحت قاپیلیرلار. بله حال لاردا مسابقه نین حدتی هئج ده آز

اولمور، تکجه بو مسابقه ده اوتوزموش دوست لار اؤز آجیغ لارینی استتار ائتمک اوچون ریاکارلیق، ایکی اوزلولوک و باشقالارینی قیزیشدیرماق یولوايله انترتیقا یا (داخلی اختلاف لارا) داخل اولورلار.

ایکی:

خسته لیگ ین باشقا مهم بیر سجهیه سی اونون یئرلی (محلی: local) اولدوغو دیر. بو مسابقه محدود بیر محیط ده و بیر بیرینی دائمی گؤز اؤنونده ساخلا یابیلن آدمالار آراسیندا گئدیر. باشقا سؤزله اگر حسین یاخیندان صابر ین فعالیت لری و اونون موفقیت لری نین جریانیندا دئیل، اونا قارشو بیر یاریش و یاخیل لیق مناسبتی ده بسله یب بیلمز.

اوج:

بو مسابقه سیاسی باخیمدان آز-چوخ تئوتوتال دیر، یعنی طرف لرین بیر یا مختلف سیاسی فکرلر صاحبی اولدوغو چوخ واخت بیر زل اوینامیر. یعنی مسابقه ده اشتراک ائدهن یا اؤزونو مسابقه شرایطینده حس ائده نلر، بیر مشترک سیاسی فکده ده اولا بیلرلر، فرقلی سیاسی فکرلر صاحبی ده اولا بیلرلر.

مشترک یا فرقلی سیاسی فکرلر صاحبی

ایکینچی و اوچونجو سجهیه لری بیر یئرده بئله افاده ائتمک اولار: بیر شهرده (بیر مسابقه میدانیندا) سیاست، سلیقه، شخصی کاراکترلر باخیمیندان بیر-بیرینه یاخین و حتی یاخین دوست لار آراسیندا انترتیقالار گرگین لیک له گئدیر اما آیری-آیری شهرلرده بوتون بو باخیم لاردان هئچ بیر-بیرینه یاخین اولمایان آدم لار بیر-بیرینی یاخشی جا باشا دوشورلر و بیر-بیری نین فعالیتلرینه اویبکتیر قیمت وئرر بیلرلر (ارزیابی ائده بیلرلر).

سبب لر

هر اجتماعی حرکت انسان لارین (فردلرین) بیرلشمه سیندهن و همکارلیغیندان یارانیر. سؤز یوخدورکی بو "فرد" لرین هر بیرینی نین احوال روحیه سی اؤز تاثیر نی حرکت ین عمومی سنجیه سینده (کاراکترینه) قویمالی دیر. بو تاثیر هم مثبت و هم منفی دیر. بو مقاله نین ارشدیدرینگی منفی بیر فنومن اولدوغوندان بو "فرد" لرین منفی سجهیه لرینی آراماق لازم دیر. طبیعی دیرکی آدمالارین منفی (ائله جه ده مثبت) کاراکترلری نین اجتماعی حرکتلره تاثیر قویماق درجه سی، بیر چوخ حالدا عمومی شرایط ده ن آسیلی دیر. بونا گؤره ده یوخاری دا شرح ائدیلن خسته لیگ ین سبب لرینی آریارکن عمومی شرایط ده ن دوغولان عامل لر، فردلرین پسیکولوژی احوالاتی و زل لای ایله بیرلیکده وئرلیر.

۱- اجتماعی حرکتلره سیغینان اوغور سوزلار

شاه رژیمنه قارشی اولان سول چی حرکتلر ایرانین چوخ جهت ده ن یاخشی گونلری سایلا پیلن دؤورده یاییلیدی. اوزامان دنیانین دؤرد گوشه سینده طلبه لر (دانشجولار) و اساساً اورتا طبقه یه منسوب اولان جاوانلار (اوتوپیک) یثنی بیر دنیا یارادماق عشقینده ایدیله. بو حرکت چوخ اولکه لر، او جمله ده ن ایراندا اونیورسیتت لر و تحصیل اوجاقلاریندا قالیب، اهالی آراسینا چیخا بیلمه دی.

بوگون ۱۹۹۰- جی ایلده ن یثنی مقیاس لارلا عرصه یه چیخیمیش آذربایجان حرکتلی بام باشقا سوسیال پسیکولوژی زمینه لرده ن قالمیش دیر. بیر اسلام انقلابی، عراق ایله ۸ ایل لیک محاربه، کئچمیش سیاسی فعالیت لرین آجی تجربه لری، مهاجرت و اونونلا باغلی عائله بحران لاری، تک لیک، سولقون لیق (depression) و سایر روحی خسته لیک لر، یثنی اولکه لرده اولان اویقون لاشماق (integration) کیمی چتین لیک لرله آل به یاخا اولان انسان لارین یوخاری داکی نمونه یعنی شاه دؤورینده ایران داگیزلی سول چی لیق حرکتلی نین اشتراک چیلاری آراسیندا اولان فرق لر آیدین دیر.

دئمه لی آذربایجان آکتیویستلری داها مرکب بیر اجتماعی شرایطین محصولو اولدوقلاری حالدا، اونلارین مختلف سبب لرده ن و مختلف سوبه لرله حرکتی ده اشتراک ائتمه لرینی ادعا ائتمک اولار.

یئری گلیمیش کن بو ایکی حرکتین اهالی ایله مناسبت لری ده فرقلی و ماراخلی دیر. آذربایجان حرکتینده بیز عسادی جماعتین حضورینده ن اوزاق و اونلارین اینام لاری ایله تام ضد اولان صرف بیر ائتلکتوتل حرکت یئرینه، اهالی نین احوال روحیه سی و عادت - عنعنه لرینه یاد اولمایان بیر اجتماعی حرکتین شاهده ییک. جماعته یاد اولماماق و حرکتین اونیورسیتت لر و زندان لار دیوارلاری حصاریندا محبوس اولماماسی آذربایجانلی لارین ملی - مدنی فعالیت لری نی آپاران قوه لرین سیرالاریندا اؤز تاثیرینی بوراخیمیش دیر.

آذربایجان آکتیویستلری نین فعالیت جرگه سینده گلن لرین بیر حیصه سینین "سیغینیمیش لار" (پسناه گیتیرمیشلر) آدلانمادیرماق اولار. بونلار اؤز تک لیک لرینده ن، تحصیل، ایش، یا شخصی حیات لاریندا اوغور سوزلوق لاریندان و یاشادیقلاری جمعیت لرده (جامعه لرده) دوچار اولدوقلاری هویت سیزلیک لرینده ن

حرکت ین سیرالارینا اوز گتیریرلر. اوغورسوزلارین (ناکام لارین، نامرادلارین) اجتماعی حرکت لرده اؤز دردلرینه توخداق آختارمالاری تاینیمیش بیر فنومن دیر. انگلته عالمی اریک هوفر (Erik Hoffer) ۱۹۵۱-ده اؤزونون (حقیقی مؤمن: The True Bliver) آدلی کلاسیک اثرینده اوغورسوزلار و طفیلی لرین اجتماعی حرکتلره جذب اولماسینی عالمانه بیر طرزده ایضاح ائدیر:

“اونلارین آن بؤیوک آرزولاری یننی بیر حیات صاحیبی اولماق - بیر یننی ده ن دوغولماق - دیر و اگر بو یولدا موفق اولماسالار ایسته بیرلرکی یننی ارزشلره، یننی آرخایین لیت و تازا اومیده ال تاپسین لار، بیر یننی مقصده اینام و یننی ده یر ایستیرلرکی اونلارین واسطه سیله مقدس بیر شئی ایله یولداش لیت و همکارلیق ائستسین لر.” (ص: ۳۰)

اوغورسوزلوق البته انسانی داها آغیر روحی چتینلیک لر قارشیسیندا قویا بیلر. عؤمرونون آکتیو دؤورینی آرخادا قویماقدا اولان و بو دؤورین نتیجه سیله راضی لاشیلمه ییب اؤزونو حیات دا ناکام گؤرمک انسانی آغیر روحی بحران لار قارشسی سیندا قویور و بو بحران لاردان چیخماق اوچون اجتماعی حرکت لره قوشولماق بیر آلترناتیو کیمی گؤرونور. فرانسالی عالم، ریاضیات چی، فیلسوف و طبیعت شناس پاسکال (Blaise Pascal ۱۶۲۳-۱۶۶۲) ۳۵۰ ایل قاباخ “دوشونجه لر” آدلی اثرینده بئله یازیر:

“انسان ایستیرکی بؤیوک اولسون آما گؤرورکی کیچیک دیر؛ انسان ایستیرکی خوشبخت اولسون، آما گؤرورکی درین ده ن بدبخت دیر؛ ایستیر کامل اولسون آما گؤرورکی چاتیشمازلیق لارلا دولودور. انسان چوخ ایستیر باشقالاری نین دقت و محبت ینی جلب ائتسین، آما گؤرورکی اونون ضعف لری و چاتیشمازلیق لاری باشقالاریندا اونا قارشسی میل سیزلیک و تحقیر حسی او یادیر. اونون اوتانماسی اوندانله یرسیر عذاب و نریجی و جنایتکار حس لر او یادیرکی تصویری ده ممکن اولاسی دئیل.”

بئله لیکله آذربایجان ملی حرکتی نین سیرالاری اؤز ملی مدنیتی یادلارین هجو موندان قوروماق ایسته ین لر آراسیندا اوغورسوزلارین حضورو سؤزسوز دیر. بو فنومن کنکرت آدمالارین وجودینده گؤرسنه بیلمه سه ده، حرکت ین بونون لویونده بوراخیغی ایزلر دانیلماز دیر. البته بو اوغورسوزلارین و طفیلی لرین حرکت ووردوغو ضربه لر، اونلارین سایبی باخیمیندان آز اولدوقلارینا باخیماراق بؤیوک اولور. چونکی بیر مخرب قوه نین داغیتماق و خاراب ائتمک گوجو، اونونلار اوخشار مثبت بیر قوه نین یارادماق گوجونده ن قات - قات آرتیق اولور. تصور ائدینکی بیر ائوی اونلار

و یوزلر ایشچی، اوستا، معمار و مهندس تیکیر آما همین ائوی سؤکمک اوچون بیر نئچه نفر هئچ اختصاصی اولمایان آدم کفایت دیر. ائله آذربایجان ملی حرکتی نه پناه گتیرمیش اوغورسوزلار و سایر طفیلی لرین تخریباتچی گوجونون بؤیوک اولدوغودا بوردان ایره لی گلیر.

۲- یاش بحرانی:

اگر شاه دؤورینده سیاسی سول دوشونجه اطرافینا بیغیلان لار اورتا و عالی تحصیل آماقدا اولان ۱۵-۲۵ یاشلی لاردان عبارت ایدی، بوگون آذربایجان آکتیویستلری نین بؤیوک اکثریتی ۳۵-۴۵ یاشیندا لاردان عبارت دیر. انسان ۱۵-۲۵ یاشیندا هله اؤز ترقی سی نی قاباخدا گؤرور. ۳۵-۴۵ یاشیندا لار ایسه آرزولاری نین چوخونا چاتمادیقلارینا اعتراف ائتمک مجبوریتینده اولمالی اولورلار. اونلار اوچون گله جک اومیدی ایله یاشاماغا بیر اساس گؤرسنمیر. بوگون الدهن گئدهن و اؤزگه لرینه قسمت اولان "فرصت لر" بن گئری قایتماغینا بیر اومید اولمادیغی حالدا دؤزولمز مغلوبیت لر کیمی گؤرسنیرلر.

۳- کئچمیش تجربه لر:

مقایسه اوچون سئجدی ییمیز شاه دؤورینده کی سول چولوق حرکاتی نین اشتراک چی لاری اؤزلری نین ۱- جی سیاسی تجربه لرینی کئچیریردی لر. بو حرکات رُمانتیسیم دومان ینا بورونموش ایدی. صوفی لرین "فنا فی الله" فلسفه سی بوردان "فنا فی خلق" فورمیندا حاکم روحیه ایدی. ثروت، راحت لیق و مقام دان قاچماق، اولومه ستایش ائتمک و "شهید" پرست لیک باشقا یایلمیش احوال روحیه لردهن ایدیلر. هامی "هوادر" ایدی و آرزو ائدیردی کی بیرزمان رهبرلرین یولوندا جانین فدا ائتسین.

بوگون آما آذربایجان آکتیویستلری نین بؤیوک اکثریتی هم ایران انقلابی نین عمومی تجربه لری و همده هانسی سا بیر سیاسی تشکیلات دا مستقیم فعالیت لرین تجربه ائتمیش دیر. بو تجربه لر سیاسی فعالیت لرین اطرافیندا کی رُمانتیسیمی کورلایب و رهبرلرین مقدس، معصوم و آل چاتماز اولمالارینا اولان اینامی آرادان آپارمیش دیر. باشقا طرفدهن کئچمیش سیاسی فعالیت لرده افتخارسیز "پیاده" لر رولوندا چیخیش ائتمیش لر بوگون جبران مافات ائتمک اوچون دهااؤز روحلاری نین "پیاده" کیمی اؤتن حقیر جسم لرده حلول ائتمه سینه راضی دئیل لر.

۴- حرکاتین علنی فورمو:

کنجمشده کی سول چولوق حرکتی تام گیزی بیر مبارزه ایدی. رهبرلر و باشچی لار گیزی ایدیلر. حتی آشاغی لاردا کیمسه اوزونو گوزه چکمک و اوز کیفیت لرینی آشکار ائتمک ایسته میدی. بیر چریک آینه سلاح آلاندا سونرا اورتا حساب ایله ۶ آی (!؟) عؤمر ائیدیدی. بعضی لری حتی اولنده ن سونرادا آدسیز قالیردیلار. بئله بیر شرایط ده سول حرکت ین بوتون لایه لرینده مسیحیت تاریخی نین باشلانیش ینداکی شهیدلر و قدیس لرین حاقینداکی افسانه - روایت لرده نقل اولونان فداکارلیق لار کیمی بیر حال هوا یارانیدی و بو حال هوا دا هئج یثری اولمایان "منم - منم لیک داواسی" ایدی. بوگون آمما آذربایجان آکتیویست لری داخلده و خارجه اوز اداری و فتوشکیل لری ایله مطبوعات دا چیخیش ائیدیلر، سس و تصویرلری ایله رادیو - تلویزیالار و خطابه کورسی لری آرخاسینا چیخیلر، اوردا بوردا مصاحبه و تئریلر و سایر. دئمه لی کیمین نه قدهر و نه درجه ده دقت مرکزی و صحنه ایشیغیندا اولدوغونا هامی شاهد اولاییلر.

۵- سیاسی معلوماتین آزلیغی

بو مدعانین ثبوتی اوچونده بوخاری داکی کیمی حاضرکی آذربایجان حرکتی نی ایرانین کنجمشده کی سول حرکتی ایله مقایسه متدوندان قایدالانماق اولار. ۱۳۵۰- جی ایللرده ایراندا سول فکرلره تائیش لیک صمد بهرنگی نین اثرلری باشدا اولماقلا اوشاق ادبیاتی ایله باشلانیدی. سونرا تاریخ، یثنی شعر، رومان، انسان تکاملی نین تاریخی، ادبی نقد، ادبی مجموعه لر، فلسفه، سیاسی اقتصاد و سایر موضوع لاردا کتاب لارلا دوام ائیدیلیدی. بونلاردان علاوه سوسیالیست اولکهلرده دوزلمیش فیلم لر، دنیا دا سول حرکت لرین خبرلرینی ایزله مک (نمونه اوچون یتنام محاربه سی و کوبا انقلابی نین خبرلری)، خارجی رادیولارا قولاق آسماق و... یول لاریله بیر جاوان اوشاق اوز سولچی دنیا گوروشونون اساس لارینی اؤیره نیدی. بو جاوان لار بو یول لاری کنچرکن آکتیو یا ساوادلی سولچی اولماسالاردا؛ کتاب، مطبوعات، فیلم، تئاتر و موسیقی یه اهمیت و ثرمه یی و هر نه ده ن مهم مطالعه ائتمه یه عادت ائدیپ، سیستماتیک فکرلشمک له تائیش اولوردولار. بو پروسه نی کنچریمیش جاوانلار سونرالار صرف مارکسیستی اثرلره تائیش اولوب ساوادلارینی از - چوخ آرتیردیلار. سوز یوخ کی نه دنیا دا کمونسم بیر گونه چیخدی و نه ایراندا بیر امکان تاپدی. بوگون بو تاریخه باخارکن نظرده آیین کی بوگون ایراندا ساوادلی لارین سای یوزده ۳۰- لردن یوزده ۶۰- چا تدیغی حالدا آن از کتاب و قازت اوخویان بیر اولکله دیر، امما همین بو جاوان لار بئله بیر اولکله ده هر سه می نینلرله جلد کتاب اوخوموشدورلار. دقت ائدین کی حتی اگر آکادمیک متدلار اساسیندا بیر پلانلی مطالعه ائتمه سه لرده،

او خودوقلاری نین بؤیوک اکثریتی اؤز ایده‌تولوژی‌لری نین بلاواسطه خدمتینده ایدی.

آذربایجان آکتیویست‌لری نین تنفس ائتدی‌کلری آتمسفرین انتلکتوتل سویه‌سی نی بیلیمک اوچون داخل و خارج ده - کی آذربایجان مطبوعات اورقان‌لاری آراسیندا اؤزونه مخصوص یثری اولان «وارلیق» درگی سی نین آبونه و اوخونماق سویه‌سی نین چوخ آشاعی اولدوغونو شاهد گتیرمک اولار. تکجه بیر نکته‌یه اشاره لازم دیر. اگر یوخاری‌دا شرح ائدیلن پروسه ارومیه یا قزوین ده اورتا مکتب شاگردلری طرفینده کئچیریلیدی، بوگونکو معلومات سیزلیق و آختاریب، اوخویوب اؤیره‌نمه‌یه قارشی اولان ماراخ سیزلیق؛ استانبول، پاریس ده، مونترال‌دا، سیدنی، کپنهاک و بو کیمی دنیاین علم و مدنیت مرکز‌لری ساییلان شهرلرده باش وئریر. باشقا فرق‌ده بودورکی ۲۵.۳۰ ایل بوندان قاباخکی کمونیسم وورغون‌لاری اگر اورتا مکتب شاگردلری و اونورسیت‌لرین طلبه‌لری ایدیلر، آذربایجان ملی حرکتی نین بوگون خارج ده کی آکتیویست‌لری نین بؤیوک بیر قسمی دنیاین تاینیمیش اونورست‌لرینی بیتیرمیش علم آدام‌لاری دیرلار.

من بحث‌ین بو حیصه‌سی نی ده بوردا باغلا‌ییرام اگر بو مدعالارین فاکت اولدوغونا شک ائدهن اولسا، اوندا باشقا بیر فرصت ده بو مسئله‌یه قایتماق اولار.

سیاسی معلومات‌ین آزیغی منم - منم لیک‌لر بحران‌ینا نه نائیری اولایبیلر:

مقایسه ائدیلن مثال‌دا هر بیر سولچو جاوان کسب ائتدی‌یی معلومات نتیجه سینده بیر انتلکتوتل مباحثه‌یه گیرمه‌یه هم موضوع تاپا بیلیدی هم بو موضوع‌لاردا دانیشماغا سؤز. مرن‌دین کندینده اوتوروب چین‌ایله شوروی‌نین یا فیدل کاسترو‌ایله چگوارائین اختلاف‌لارین دان بحث ائتمک، شوروی‌نین آمریکا‌ایله فضا تکنولوژی‌سی اوزره مسابقه‌سینده سون غلبه‌سینده خبر وئریمک، فرد هالیدی‌ین بی‌بی‌سی‌یه وئریدی مصاحبه‌سینده شاه‌دان ائتدی‌یی انتقاد، سوسیالیسمه چاتماق اوچون ساحلی مبارزه (مشکی مصلحانه) و سایر. بو کیمی مین بیر موضوعون اولماسی داها منم - منم لیک‌لرین شخصی پلان‌لارا چکیلمه‌سینه بیر امکان وئریمیدی. البته اوردادا دوست لار و مسلک داش لار آراسیندا طبیعی انسان مناسبت لری و بو مناسبت لری ایچینده اؤز نوگؤزه چکمک جهدلرینی دانماق اولماز، آما بو مقاله‌ده مباحثه اولان منم - منم لیک مسابقه‌سی یثرینه یثرلی - یثرسیز "اظهار فضل" ائتمک و "اسرار

مگو "دان خیردار اولماق ادعالاری وار ایدی. (بوردا او ایل لرده کی سول حرکتی نقد اتمک یا او ایل لری ایده آلیزه اتمک قصدی یو خودور، یوخسا همان حرکت ین اوزونون مسئله لری آز دئیل دیر.)

۶- ملی ایدئولوژی نین فورمالاشماسی

ایندی آذربایجان آکتیویست لری آراسیندا گوجلو بیر ملی ایدئولوژی نین حتی اساس لاری دا آیدین دئیل دیر. نه بیر سیاسی پلاتفورم اوزره عمومی راضی لیق وار، نه بئله بیر ملی ایدئولوژی و سیاسی پلاتفورم یین مباحثه سی نی باشلاماق اوچون لازم اولان نظری المنّت لر مناسب بیر سویده ده یایقین و آیدین اولدوغونو ادعا اتمک اولار. اگر بئله تئوریک استروکتورلار یین معجزه ایله یارانیب یایلماسینا اینانماساق، بوردا بلکه تعجب دوغوران بیر شئی یو خودور. بیزده ن قاباخکی نسلین معنوی ارثیه سینده ن فایدالانماییب، اوزومورده خیرداچی لیق لارلا مشغول اولارکن بو آغیر ایشله غیب ده ن گلیب مشغول اولسالاردا بیزه اونون خیری نه اولاییلر. بو ساحه ده ماکیاولی نین معروف سؤزو داهیانه سس له نیر: دین (یا همان ایدئولوژی) منم - منم لیک لره غالب گلیب پرمیتتو انسان اجماع لاریندان بویوک دولت لری نین یارانماسینا لازم اولان زمینه نی یاراتدی.

ملی ایدئولوژی ده ن دانیشارکن صحبت تئوریک اثرلرین یازیلما سیندان گنتمیر. چوخ ملت لر اؤز ملی آزادلیق مبارزه لرینی آکادمیک آراشدیرمالار اولمادان دا ایره لی سورموش لر. بوردا بیر ملت آراسیندا هامی نین نه ایسته دی یی حاقدا آله اولان عموم ملی بیر راضی لیق (عمومی وفاق) داها مهم دیر. آذربایجان لی لار آراسیندا بئله بیر راضی لیغین اولماماسی خوشا گلمز اولدوغو کیمی بیر فاکت دیر. ملی ایدئولوژی یه چاتماق اوچون او جمله ده ن زمان، مساعد شرایط و گوجلور اؤتتورلار لازم دیر. آیدین لیق اؤز نؤیه سینده تئوریک اثرلر، کتاب لار و مطبوعات اورقان لاری یارادیب، گنیش مطالعه لر و مباحثه لره آل وورماق لا بو یول دا یاردیمچی اولاییلر.

بنه دیکت آندرسون ۱۹۸۳-ده آمریکا و انگلتره ده (انگلستان دا) نشر اولونان "خیالی اجماع لار" (Imagined Communities) ادلی اثرینده مدرن دولت - ملت لری بیر پارا وهم و خیال لارین یایلیب، عمومی لشمه سی نین نتیجه سی اولدوغونو ثبوت اتمه یه چالیشیر. آندرسون بو اثرینده گؤستریرکی بیر-بیری ایله تاریخ بویو هئچ اهمیت لی بیر رابطه ده یاشامایان انسان لار و خالق لار تکجه "دو یغولار" اساسیندا مدرن معنادا "دولت - ملت" سویه سینه قالخمیش دیرلار. بو دو یغولارین یارانماسینا گلدیکده ایسه ماکیاولی نین سؤزونجه دین (یا باشقا بیر ایده ئولوژی) منم منم لیک لره

غالب کلمکله ممکن اولور. یوخسا منم - منم لیکلرین زهری ایله مسموم اولموش "من لر" و "فردلر" هئج آنلامدا و هئج آد التیندا بیرلشه بیلمیرلر.

بو مهم بحث آذربایجان ملی حرکتی اوچون ایکی باخیمدان مهم دیر. بیری بیزیم "ملت" کیمی فورمالاشیب - فورمالاشدیغیمیزا دائر مباحثه لرده. آما بو مسئله بو مقاله ده باشقا بیر باخیمدان ماراخلی دیر: خارجه آذربایجان آکتیویست لری آراسیندا حاکم اولان آتسفرین آراشدیرماسی.

بندیکت آندرسون ون فکرلرینه گوره: "ملت - دوولت" لر اهالی آراسیندا یاییلمیش "مشترک حس لر و مشترک خاطره لردهن" دوغورلار، و تاریخ، دین، ایرق و سایر فاکتورلار ایکنجی اوچونجو درجه لی وُل اوینا بیرلار. بئله حالدا بوگون خارجه ده آذربایجان مهاجرتی و ائله ایسه آکتیویست لرین آراسیندا مشترک آنا وطن اراضی سی، مشترک آنا دلی، مشترک تاریخ و دین کیمی عامل لردهن آرتیق پسیکولوژیک عامل لر سایلان بیر - بیرینه باغلی لبق حسی و مشترک خاطره لر حاکم اولمالی دیر. بو باخیمدان منم - منم لیکلر باتلاقیندا اسیر اولان جمع لرین نئجه بیر آجینا جاقلی دورومدا اولدوغونو باشا دوشمک اولار.

بئله لیکله آذربایجان آکتیویست لری آراسیندا موجود اولان اثری، وخت، مباحثه و فکر مبادله سینه اولان هوس دوزگون بیر استقامت ده (جهت ده) کانالیزه اولماق اوچون هئج بیر شانسی یوخ دیر. نتیجه ده بوتون بونلار غیبت سویه سینده بیر قورتارمایان داخلی چیرپیشمالارا صرف اولونور. ساواد، اجتماعی شعور و عمومی معلومات سویه سی آشای اولدوب، ملی فکر یا ملی ایدئولوژی نین حتی جیرگی لری نین (طرحی نین) اولمادیغی حالدا بو داخلی مناقشه لرین سویه سی ده آشای و ایره ندیویجی اولور.

۷- سیاسی اختلاف لارین رنگ سیز اولماسی:

یوخاری دا ملی ایده ثولوقیانین فورمالاشمادیغینا اشاره اولدو. ملی ایده ثولوقیا، ملی آزادلیق حرکتی نین سؤز سوز - مباحثه سیز فکری تمیل لری اولمالی دیر. بو ایدئولوقیانین اساس لاری معین لشرکن، مختلف سیاسی فکرلر صاحب لری اؤزلرینی بو مشترک تمیل لره نسبت ایضاح ائتمه لی دیرلر: من حاقلی یام چون ملی ایده ثولوقیانین

اساس لارینی دوزگون آنلایب، اؤز سیاسی پلاتفورم یمدا نظرده آلمیشام یا سن حاق سیزسان چون ... و سایر. ملی ایده ثولوژی حق و ناحق، محلحتلر، تاکتیکلر و سیاسی آنددیم لارین عیارلانما و یوخلانما مرجعی اولمالی دیر. بوگون بئله بیر مرجع یوخدور. بو وضعیتده سیاسی اختلاف لارین آشیب - داشماسی چوخ طبیعی حال سایلابیلردی. اگر تمل لر آیدین دئیل لر، اونداهراغیزدان بیر آواز گلهمسی چوخ طبیعی بیر حال اولاردی. آمانه دنسه بئله دئیل دیر. اوردا بوردا آریاگلن سیاسی فکرلر یا بیر - بیرینه بنزه بیرلر یادا کنکرت فعالیتلر مؤیدانینا گلدی کده ایلکین سیاسی آیریلیق، فعالیت بیرلی یینه ختم اولور. توران قورماق ایسته یین لر، واحد آذربایجان ایده سی نین طرفدارلاری، فدراتیو ایران چرچیوه سینده آذربایجان ایالتی نین مختاریتی یا مدنی مختاریت ایسته یین لر، بوتون ملی ظلم یین آنا دیل ییمیزین رسمی دیل اولماسی ایله آرادان قالخا بیله جه یینه اینانان لار و سایر هامیسی کنکرت فعالیتلره گلدی کده چوخ یاخین لاشیرلار. بو مدعانین بیر مثالی تریبون درگی سی دیر. بو درگی نی حمایه ائدی ب، اؤزونون و اؤزوندن بیلن آذربایجانلی لار آراسیندا بوتون سیاسی فکرلرین صاحب لری نی گؤرمک اولار. داهاماراخلی بودورکی بو درگی نین مخالف لری ده (آز اولسالاردا) عین حالدا بوتون سیاسی - فکری قورویلاشمالاری اؤزوندن احتوا ائدیر.

ملی ایده ثولو قیاین غیبت یینه رغماً بو سیاسی یاخین لیق آذربایجان ملی حرکاتی نین آن بؤیوک خوشبخت لی یی اولمالی ایدی. آمانه تأسفله بئله دئیل. سیاسی فکرلر آیریلیغی نین رنگ سیز اولماسی باعث اولورکی جریان لار، درنک لر، مطبوعات اورقان لاری و شخصلر اؤز پروفیل لری نی معین لشدیررکن، سیاسی پلاتفورملار یئرینه، منم - منم لیک داواسی، اتهام، آد قویماق (پان تورکیست، ایران چی و یا باشقا بیر دؤولته باغلی اولماق و سایر اتهام لار کیمی) و باشقا زهرلی متدلارال آتماغی لایم گؤرورلر.

۸ - داخلی وحدت یارادان خارجی عامل یین ضعیف حضور:

بوگون آذربایجان اکتویست لری نین بیر قسمی نین معناسیز و یونگول داخلی اختلاف لاردا بوغولماسینا باعث اولان باشقا بیر عامل کیمی عادتاً بیرلیک یارادان خارجی مانعه لرین گؤز اؤنوندن اولماماسی دیر. معلوم فاکت دیرکی هرگاه بیر خارجی

عامل بیر جمعی هئده له بیر (تهدید ائدیر) اونداه بو جمعده داخلی وحدت یارانیر. بوگون آذربایجان لی لارین بوردا حاقیندا بحث اولان محفل لرینده بیزیم وارلیغیمیزی هر یاندان هئده له ین قارا قوه لرین وجودو، پلان لاری و گوجلوه جهت لری بیلره گاه دن (عمدی) انکار اولماسادا گورسنیلمز و اهمیت سیز بیر سیمادا تصویر اولونور. بو مسئله نین بلکه نمونه وی کاراکتر داشایان بیرینی بیر دوستین آلماندا اوز یاشادیغی شهرده شاهد اولدوغو احوالات دا آیدین لیق لاگورمک اولور:

"... ینتی جه کؤچدویوم شهرده وضع داهادا پیس ایدی. بوردا او واختا کیمی گوردویوم و ائشیتدی بیم حال لارین هئچده اکسترم نمونه سی سایلمایان محفل لرین بیرینه گل - گئنده باشلادیم. اولر هامی بو محفل ده اولمایان آذربایجان لی لارین هر بیر ایشینی پیس له مکاله مشغول ایدیلر. ائله بیل بو محفل باشقا آذربایجان لی لارین علیه نه یارانمیش دیر. ایش باچاران و یا بیر ایش گوره نلره قارشی غیبت لر داهاه زهرلی ایدیلر. ائله بیل هامی گؤز - گؤزه دوروب بیرینی بیر ایش گورمه سینی گؤزله بیردی. بیرینده بیر کیچیک یا بویوک فعالیت باش وئره ن کیمی تلفون لار ایشه دوشوردی ... آمما همیشه ینکه - ینکه سؤزلر دانیشیب ال لرینی آغدان قارایا وورمایان لار راحت ایدیلار. مباحثه اولان 5 مسئله نین 4- ی سائر آذربایجان لی لارین اوزلری، فکرلری و فعالیت لرینه قارشی ایدی. یاواش - یاواش ایش صرف عوام آراسیندا موجود اولان غیبت چی لیک سویه سینه ینتدی. قاباخ یاشادیغیم شهرده باش وئردی بی کیمی بوردا غیبت لر محفل ین اوز ایچینه ده سرایت ائتدی. داهاه "دشمن" محفل ین ایچینه آختاریلیدی. هره بو دشمن پالتارینی بیرینی اینینه گئیدیرمک ایستیردی بیر نقرین بخت اولدوزو خصوصی ایله باتمیش گورونوردو. بو یازیقین آدی هر غیبت ده چکی لیردی. آخر بیر یارانمیش وضعیت ی بئله توصیف ائتدی: اگر فلان کس بوردان گئتسه اونداه بیز یازیق اولاریق! چونکی داهاه نه دالینجا دانیشماغا بیر آدام قالار و نه گورمه یه بیر ایش !! وضعیت ین بئله پیس اولدوغونو گوره بیلن و گوردویونو بئله آچیق اعتراف ائتدی بینده ن خوشوم گلدی ..."

فارسجا یازیلیمیش مکتوب دان ترجمه اولموش بو سطرلرده کی احوالات اوزو بئله منظره لرین شاهی اولمایان لارا اینازیماز گلسه ده، نه قدهر آجی اولسادا، تأسفلر اولسون کی تکجه بیر شهره عاید دئیل دیر. بو زهرلی آتمسفرلر چوخلارینی بئله محفل لردن همیشه لیک اوزاقلاشدیریب، داهاه چوخلاریندا بئله محفل لره یاخینلاشماق هوسی نی همیشه لیک اولدوروب دیر.

۹- تشکیلات هیرارشی سی نین اولماسی

بو اوغوسوزلار و طفیلی لر قوشونو هر حرکت ین سوراغینا گنده بیلر و کنکرت شرایط دهن آسیلی اولاراق منفی یا مثبت بیر ژل اوینایا بیلرلر. اوغورسوزلارین بوتون انقلاب لارین ملیون لوق قوشونو آراسیندا فعال حضورو سؤزسوز دیر. باشقا طرفده هر تشکیلات ین اطرافیندا کنکرت تشکیلات ایشلرینده فعالیت ائتمه ین آما تشکیلات ین حمایه چی سی و یاردیم چی سی اولان قوه لرلی دولو اولور. ایران سیاسی تشکیلات لاری اونلاری احاطه ائدهن قوه لرلی مشغول ائدیپ اؤز لرینه باغلی ساخلاماق دا مین بیر شیوه یه آل آتیردیلار. بو قوه لر چوخ واخت سای و کمیت باخیمیندان تشکیلات ین اؤزوننده بؤیوک اولوردولار.

آیدین دیر کی هئج کسین آنینا طفیلی اولماق یازیلما ییب دیر. آما هر تشکیلات آپاردیقی فعالیت لردن آسیلی اولاراق اؤز هیرارشی سی نی یارادیر و بو هیرارشی نین واسطه سیله، اؤز وایله بو طفیلی لر آراسیندا چکدی بی سرحدلری قورویور. مثل اوچون بیر ساده حوزده عضو اولماغا ائله زیتوان لار و قایدالار قویورکی بیر مکتبخانا ایله دیوانخانا گؤرمه میش طفیلی اوچون دوزولمز و حوصله آپاران اولور. تشکیلات اؤز عضولرینی مختلف کاته قوری لره بؤلور و هر کاته قوری یه مخصوص بیر استاتوس قائل اولور. هرکس بیر رتبه آرتیب یوخاری کاته قوری یه منسوب اولماق حسرتینده اولور. بو ترفیع رتبه ایسه بیر باغلی قایی اولورکی اونون آچاری رهبرلیگ ین آلیندن بیر آن لیغادا چیخمیر. نتیجه ده طفیلی لر ایله تشکیلات آراسیندا و تشکیلات ین آشاغی سی ایله یوخاری سی آراسیندا مانعه لر کئچیلمز اولماسادا، محکم اولور. بوگونکی آذربایجان تشکیلاتلارینا گلدیکده بئله بیر هیرارشی نه سؤزون منفی معناسیندا (بوروکراسی فورموندا) و نه مثبت معنادا یوخدور. نتیجه ده آذربایجان آکتیویست لری نین بیغینا جاقلاری و تنفس ائتدیک لری فضالاردا هامی نین (او جمله دهن طفیلی لرین) هامی ایله قول-بویون اولماسی نین شاهدی اولماق اولار. بوردا هئج نه بین اوزون مدت لی ارزش سایلماسینا ایئناماق اولماز. بوردا آشاغی دان یوخاری اوغورسوزلار و طفیلی لرین پناه گتیردی بی نین شاهد اولماقلا برابر، اونلارین هر بیر ارزشی ایاق آلتیندا تاپتالامالارینی و هر بیر استروکتورون اونلارین وجودیله داوام سیز اولدوغونو گؤرمک اولار. بونلارین جولانگاه ینا چه وریلیمیش فضالاردا ایسه گئت-گئده ارزش لر و بو ارزش لره اینانان آداملارین حضورو سیره ک لشییب و داغیلماغا دوغرو گنده بیلر. بئله فضالاردا هامی عهدہ سینه آلدیقی ژل دان، باشقالاری نین اوغورلاریندان و اؤزونون اوغورسوزلوغوندان ناراضی قالیر. بیر سؤزله هامی هامی نی یا هر اؤزونده ن سوای باشقالارینی گناهکار گؤرور.

یوخاری دا قید اولدوکی "منفی منم - منم لیک مسابقه سی" سیاسی باخیم دان نئوترال دیر. یعنی بئله بیر مسابقه، تصور اولونان هر ایکی سیاسی فکره اینان لار و عینی سیاسی فکره اینانان لار بلوکی نین ایچینه ده باش و شیریر. آما بو ادعانی رد ائتمه ده ن دقت ائتمک لازم دیر کی طفیلی لرین هارا جذب اولوب هاردان اوزاق لاشمالاری سیاسی فکر، فعالیت شیوه لری و تشکیلات استرکتورلاری کیمی فاکتورلارا قارشی نئوترال دئیل دیر.

ایرک هوفرین فکرینه گۆره اوغورسوزلار اساساً رادیکال شعارلارا جذب اولورلار. فعالیت شیوه سی باخیمیندان حربی و انقلابی مارشلار، قیشقیرماق و داغیتماق، گوجلوسرکرده سئوه ن و جماعتین راکنیسی نای (عکس العمل ینه) حساس لیت و باغلی لیغینی ایتیرمیش کیچیک سکتاریستی قوروب لار طفیلی لر اوچون ایده آل ساییلیر.

اوغورسوزلار و طفیلی لر قوشونو عین حالدا هر آداما قول اولماق و هر "اماما" بیعت ائتمک ده اۆز درد لرینه توخداق تاپا بیلیرلر. اونلار عادتاً انسانلارا انسان کیمی هئچ ارزش قویمایان عین حالدا اۆز مقصدلری یولوندا باشقالارینی manipulation ائدیپ، اونلاردان استفاده ائتمک ایسته یئلره جذب اولورلار. جذب اولاندان سونرادا یالان، سؤیوش، هده (تهدید)، فیزیکی حمله و بونلار کیمی متدلاردان چکینمه ین طفیلی بیر شخص جمع قارشی سیندا سؤز سوز اوستون لوک لری اولور. چونکی بو متدلار قارشی سیندا دوران جمع همین متدلاردان استفاده ائتمی یی اۆزونه سیغیشدیرا بیلیر. (معروف مثال: ایت آداما هوروب یا آدامی قاپدیغی حالدا، آدام نه ایته هورور ونه ایته قاپیر!)

اوزون سؤزون قیصاصی: تشکیلات هیرارشی سی اۆز یئرینده و

متعارف حدینده اجتماعی و سیاسی فعالیت

اورقان لارین کادرلار باخیمیندان صاف - چوروک ائدیر و بو اورقان لارین سیرالاریندا فعالیت ائده نلری آشاغی بیر یئر یا یوکسک بیر منزلت ده اوتوردماسینا هامی نین قبول ائتدی یی بیر اساس یارادیر. (: یازیلی و "یازیلماش" نظامنامه).

بو هیرارشی اوتوریته بحرانی و منم - منم لیک داوالارینا سون قویا بیلر. بو هیرارشی تکجه ملی ایدئولوژی، بیللیک و تجربه اساسیندا، انتلکتوئل بیر آتمسفرده، صداقتلی و

حقارت عقده لرینده ن اوزاق آداملار آراسیندا یارانا بیلر. بئله هیرارشیلی استروکتورو اولان تشکیلات یسن اؤزه یسی معین سایی دا کیفیت لی کادرلار و عضولرله محکم لنمه لی دیر. بوجور نئچه لایه لی (هیرارشی لی) تشکیلات لارین یارانماسینا لازم اولان مصالح یعنی بیلک لی، صداقتلی و کؤنول لو دیسیپلین قبول ائتمه یی باچاران آداملارین اولمادیغی شرایط ده هامی نین هامی ایله قول بویون اولوب ضابطه سیز- دیسیپلین سیز اورقان لار یارادماق دوزگون دئیل دیر. هر باخیمدان مختلف سویه لره منسوب اولان شخص لری بیر یثره ییغماق نهایت هامی نی هامی نین قارشسی سیندا قویوب، تشکیلات لار و حتی محفل لری آتمیزه ائدیر. بو پروسه آرتیق بیر سیرا شهرلرده باشا چاتماقدا دیر. یاریم چی لیسق و ضعیف درنک لر داغیلیر و سونونجو قالان آدام (لار) منهنیم قوشونون بایراغی نین، هر دم توزونو سلیمه لی اولور. گؤروش لرین باش وئردی یی آدسیز- آدرس سیز محفل لرین داغیلماسی ایله آذربایجان آکتیویست لری نین تک- تک آداملارا تجزیه اولماسی (آتمیزه اولماق) آجی بیر فاکت اولور.

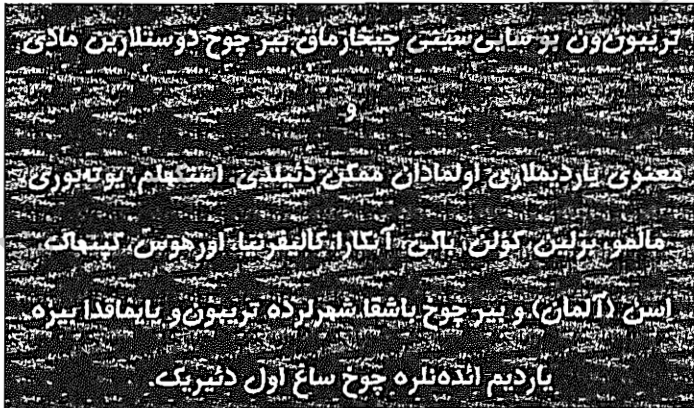
بو مسئله "بیر لایه لی تشکیلات دا بحران" آدلی مقاله ده (تریبون، ۲- جی سایی، ص ۱۷۴-۱۸۶) آچیلیب و اوردا مقاله نین یازیلدیغی تاریخده ایسوج ده حکم سورهن شرایطه او یغون بیر چیخیش یولو گؤسترلمیشدی. آمما مسئله نین قلبیال حلی آیریجا و اطرافلی مباحثه اولونمالی دیر.

مسئله بودورکی حاضرکی آذربایجان مهاجرتی نین فعال لاری مختلف سیاسی فکرلر و سیاسی معلومات اساسیندا سیاسی بلوک لار یا پارتیالارا بؤلونمه میش دیرلر. بوردا چوخ آشاغی سویه ده سیاسی لشمک و ساوادلاشماق لا برابر چوخ بیر یوکسک سویه ده منم- منم لیک لرین شاهده ی اولماق اولار. آذربایجان مهاجرتی آکتیویست لری نین تنفس ائتدیکلری آتمسفر بو منم- منم لیک لرین زهری ایله آغیرلاشمیش دیر. بو میدان "من" لرین، "باتمان" لارین و "بوردا منم، بغداددا کور خلیفه دیر" شعار ی وئرلرین جولانگاهی اولوب دیر. مسئله نین آغیرلیغی تکجه آداملارین شخصی یا کهنه اختلاف لاری دئیل دیر. ایش ائله بیر مکانیسم لر و منفی معنادا "مساعد" شرایط واردیر کی بو نوع اختلاف لاری دائما و هر بیر کیچیک محفل ده یارادماغا قادر دیر. ظن ائتمک اولارکی بو مکانیسم بو گونکو افکت و سرعتی ایله فعال قالسا آذربایجان آکتیویست لری نی آتمیزه ائدنه کیمی شیطانی ایشینی دوام ائتدیره جک.

"منفی منم- منم لیک مسابقه سی" یوخاری دا شرح ائدیلمیش بیر چوخ

۱۰- دمکراسی و تشکیلاتلانماق عنعنہ لری نین ضعیف لری

بیر پارا تجربه لرین گؤستردی بیله گؤروه، تشکیلاتلانماق عنعنہ لری (سنت لری) و دمکراسی نین اولمادیغی شرایط ده تربیه اولموش انسان قوروق لاری بیردهن - بیره بیر یثره توپلاشماق شانسی تاپیرلارسا، بیر پارا خسته لیک لره دوچار اولماقلاری حتمی دیر. یوخاری دا ساییلان خسته لیک لر و چاتیشمامازلیق لارین چوخو بیزیم کیمی بیردهن - بیره تشکیلاتلانماق شانسی تاپمیش قوروق لارین چوخوندا، اؤزونو گؤسترمیش دیر. عراق کوردلری و ایسوجین «لاپ لار» یا باشقا آدلا «سامی لر» نین بو ادعائین ثبوت ینا مثال کیمی گؤستمک اولار.

بری گل

اسماعیل جمیلی

قاداسین آلدیغیم آی کوسکون بیلینج
سئوگیلی دوشونج شعور بری گل
بیلگی سیزلیک چکیب یئنه ده قلینج
تک باشینا میدان اوخور بری گل

پاریلدامیر سنسیز دوغرونون اوزو
گۆرمه بیر اؤنونو اتستگین گۆزو
گورونتو آنلاتمیر آهیرینی دوزو
باخیش ائوین بورور بری گل

اغیاری یار سانیب وورولدو چوخو
بیچیلدی دو یولدو سورولدو چوخو
سنسیز ترس یول لاردا یورولدو چوخو
کروانی جهالت سورور بری گل

حسن باغین سن اولماسان خار توتار
حیاتین اینجیسین ناققلار اوتار
منزله چاتمادان گمی میز باتار
سنله درد لر چاره بولور بری گل

یورومه دن قوشدورمادان دوشمه دن
یورولمادان یانلمادان بیشمه دن
آهیری دوزو دینله ییب دئیشمه دن
نئجه سنه چاتماق اولور؟ بری گل

آیری لیق بیر گون بتر آی گۆزل
قارانلیق لار قاچیب ایتر آی گۆزل
آزیم چوخوم سنله یتر آی گۆزل
دنیمیزی گونش بورور بری گل

علل شکست جنبش

طرفداران آیت‌اله شریعت‌مداری

در آذربایجان^(۱)

ماشالله رزمی

توضیح مؤلف: مقاله حاضر فصلی است از کتاب «آذربایجان و جنبش طرفداران آیت‌الله شریعت‌مداری در سال ۱۳۵۸». من نتیجه‌گیری‌های خود را که می‌بایست در پایان مقاله آورده می‌شد، آگاهانه در ابتدا بیان کردم تا دقت خواننده را به اصل موضوع جلب کرده باشم. ماشالله رزمی، مرداد ۱۳۶۹

جنبش طرفداران آیت‌الله شریعت‌مداری در حقیقت مقاومت ملی آذربایجان در مقابله با رژیم فقهاتی است که از دل انقلاب ضد استبداد سلطنتی بیرون آمده و استبداد مذهبی را در سراسر ایران حاکم کرد. ترکیب اجتماعی این جنبش توسط حزب جمهوری اسلامی خلق مسلمان که یک حزب لیبرال بود، رهبری می‌شد. بنظر من شکست حزب و جنبش در شرایط زمانی سال ۱۳۵۸ علی‌رغم حقانیت‌شان اجتناب‌ناپذیر بود. با تاکتیک‌های سیاسی و نظامی مناسب می‌شد شکست آنها به عقب انداخت یا شکل شکست را تغییر داد، اما نمی‌شد از آن شکست جلوگیری کرد. قبل از اینکه علل شکست را بررسی کنیم ضروری است که نظر اجمالی به کلیات و علل این جنبش بپردازیم. انقلاب بهمن زمینه را برای پیدایی و اعتلای جنبش‌های ملی در سراسر ایران فراهم کرده بود. مردم آذربایجان که یک سال قبل از انقلاب بهمن ۵۷ قیام بزرگ ۲۹ بهمن ۵۶ را در تبریز ترتیب داده بودند، خود را پرچمدار جنبش انقلابی در سراسر

۱- گریز آگاهانه از پرداختن به موضوع این مقاله در واقع نکته اشتراک نیروهای سیاسی بسیاری است. نیروهایی که همه در یک صف واحد با رژیم مرکزی بر علیه اراده مردم آذربایجان فعالانه وارد جنگ (و صف آراستند و نقش جناح غیردولتی نیروهای سرکوبگر را بهمه گرفته‌اند. شهادت ماشالله رزمی در پرداختن به این موضوع و پرداختن صادقانه بدان، ستودنی است.

کشور می‌دانستند. روانشناسی اجتماعی مردم تبریز در برابر هرگونه ستم فوق‌العاده حساس بود. در چنین شرایطی خشونت بی‌حد و انحصارگرائی خمینی و اطرافیان او در برابر قبضه کردن قدرت حاکمیت جدید و استقرار دیکتاتوری مطلق در کشور، آتش به خرمن آرزوهای توده‌ها می‌زد. سراسر ایران در تب و تاب بود. مبارزه برای آزادی، شهرها را فرا گرفته بود، کردها، اعراب و بلوچها خواستار برسمیت شناخته شدن حقوق ملی خود بودند و این طبیعی‌ترین و حداقل خواسته‌ملیت‌های مختلف ایرانی از انقلاب بود. در این میان آذربایجان و آذربایجانیان شرایط خاص و خواسته‌های خاص خود را داشتند. آذربایجانیها بیش از یک چهارم جمعیت ایران را تشکیل می‌دادند و پیروزی یا شکست آنان در تحصیل حقوق ملی، پیروزی یا شکست سایر ملیت‌ها نیز محسوب می‌شد. حاکمیت جدید مذهبی بود و عظیم‌ترین حرکت مخالف آن نیز رنگ مذهبی داشت. رهبری انقلاب بهمن توسط خمینی اعتبار مراجع تقلید را بالا برده بود و آذربایجانیها نیز از دیرباز آیت‌الله شریعتمداری را رهبر مذهبی خود می‌دانستند، برای خواسته‌های دمکراتیک و ملی‌شان پشت سر وی ایستادند. برای سازمان دهی این نیروی بالفعل، «حزب خلق مسلمان» تشکیل شد، و با تأیید و حمایت آیت‌الله شریعتمداری به متشکل کردن آذربایجانیان تهران و قم و مردم خود آذربایجان پرداخت. کانون‌های اصلی فعالیت این حزب، شهرهای تبریز، قم، شهرری و جنوب تهران بود و در مدت کوتاهی چنان رشد کرد که قادر به بسیج نیرویی ملیونی گردید. در آن روزها گفته می‌شد که حزب خلق مسلمان ۳ میلیون عضو دارد و اگر مقلدین آیت‌الله شریعتمداری را عضو یا طرفدار این حزب به حساب آوریم، می‌توان گفت که هیچ اغراقی در این رقم ۳ ملیونی وجود ندارد. در سراسر ایران هرکجا که کانونی از آذربایجانی‌ها وجود داشت، حزب خلق مسلمان در آنجا حضور داشت. از انجمن آذربایجانیان مقیم مرکز گرفته تا هیئتهای مذهبی آذربایجانیان مقیم مشهد، نیروی این حزب محسوب می‌شدند. در بهار سال ۱۳۵۸ ۹۰ درصد ارتش، ادارات و نهادهای اجتماعی آذربایجان در دست طرفداران آیت‌الله شریعتمداری بود که توسط حزب خلق مسلمان اداره می‌شدند. از بررسی جزئیات ساختار و توان این حرکت که باید توسط رهبران آن بررسی شود، خودداری می‌کنیم ولی تا آنجا که به جنبش مربوط میشود اختلافات طرفداران خمینی و شریعتمداری ریشه‌های قدیمی داشت که از مسائل مذهبی و مواضع سیاسی آنان نشأت می‌گرفت و قبل از انقلاب، در جریان انقلاب و بعد از انقلاب، بدون وقفه به درگیری‌های کوچک و بزرگ منجر می‌شد. این درگیری‌ها در ضمن شکل دیگری از تصادم انقلابیگری و اصلاح طلبی در درون صفوف روحانیون بود. اما آغاز درگیری جدی طرفداران شریعتمداری با طرفداران خمینی یا در واقع با حکومت جدید از روز دوم اردی‌بهشت‌ماه سال ۵۸ و به دنبال مقاله صادقی خلخالی در روزنامه اطلاعات می‌باشد. در این مقاله حزب خلق مسلمان و شخص شریعتمداری مورد انتقاد قرار گرفته بودند. تمامی شرایط برای آغاز تعرض

علیه رژیم جدید فراهم شده بود و این مقاله بهانه انفجار شد. تظاهراتی عظیم به طرفداری از آیت‌الله شریعتمداری و علیه خلخالی در تبریز به راه افتاد. به این ترتیب جنبش طرفداران شریعتمداری از موقعیت جناحی در حاکمیت خارج گردید و به اپوزیسیون آن تبدیل شد و موجودیتش در جهان رسمیت یافت. به بیان دیگر آتشفشان خاموش مسئله ملی بار دیگر بر اثر زلزله انقلاب بیدار و فعال شد. این جنبش در جریان تصویب قانون اساسی در تمام عرصه‌ها فعال می‌شود و در آذرماه ۵۸ هنگام اشغال رادیو تلویزیون آذربایجان به اوج خود می‌رسد و بعد از درگیری‌های مسلحانه شدید در دیماه همان سال حزب خلق مسلمان خلع سلاح و جنبش سرکوب می‌شود. سرکوبی سیاسی و تعقیب فعالین این جنبش تا بعد از شروع جنگ ایران و عراق ادامه می‌یابد و بعد از آن بتدریج متوقف می‌گردد. علل شکست جنبش را باید در ماهیت، اهداف و سیاستهای آن جستجو کرد. این جنبش بلحاظ عقیدتی، سیاسی و تشکیلاتی قادر نبود با ایده‌ثولوژی سیاستها و شیوه‌های گردآوری نیرو در مقابل رژیم جدید موفق شود و حاکمیت جدید را به عقب نشینی و پذیرش خواسته‌هایش وادار نماید. در عرصه مبارزه عقیدتی، اسلامی بودن جنبش هم نقطه قوت و هم نقطه ضعف آن بود. نقطه قوت از این جهت که آن ۳ میلیون نیرو را بدون بهره‌گیری از اعتقادات مذهبی مقلدین آیت‌الله شریعتمداری و استفاده از سازمان مذهبی موجود وابسته به ایشان نمی‌شد به صحنه آورد و نقطه ضعف از این جهت که هدف نهایی جنبش با حال رژیم جدید یعنی استقرار رژیم جمهوری اسلامی یکی می‌شد. به زبان دیگر آرمان این جنبش چیزی بود که قبلاً توسط رژیم جدید ایجاد شده بود. خمینی با حربه مذهب، شاه را شکست داده بود و رهبر عملی و نظری جنبشهای اسلامی به حساب می‌آمد و بعدها شاهد بودیم که هیچیک از جنبشهای مذهبی داخل ایران نتوانست در مقابل خط خمینی ایستادگی کند. هر جنبش مذهبی در تحلیل نهایی به زائده‌ای از جنبش مذهبی خمینی تبدیل می‌شد. استفاده از مذهب علیه مذهب در سرتاسر تاریخ ایران بعد از اسلام متداول بوده، اما باید توجه داشت که بلافاصله بعد از انقلاب اسلامی و قبل از آنکه مردم در تجربه شخصی خود حاکمیت جدید را نفی بکنند، شعار مذهب علیه مذهب نمی‌توانست نتیجه بخش باشد. از طرف دیگر آیت‌الله شریعتمداری در سال ۱۳۴۲ به مرجعیت خمینی رأی مثبت داده و او را از مرگ رها کرده بود. و به این ترتیب راه و عمل او را تأیید کرده بود. لذا به آسانی نمی‌توانست فتوای خود را پس بگیرد، ضمن اینکه فوائد حوزه‌ای، منافع قشری روحانیت و مصالح حکومت اسلامی نیز اجازه چنین تغییر موضعی را نمی‌دادند و شریعتمداری همواره مجبور بود در مقابل خمینی کجدار و مریز رفتار کند. اختلاف اصلی عقیدتی بین خمینی و شریعتمداری مسئله ولایت فقیه بود و از روزی که طرفداران آیت‌الله شریعتمداری خود را متشکل کردند، حزب‌الله طرفدار خمینی کف برد هان شعار مرگ بر ضد ولایت فقیه را سر داد. این شعار در آذربایجان به معنی «مرگ بر شریعتمداری» بود، اما می‌دانیم که در

جمهوری اسلامی می‌توان مخالف ولایت فقیه بود و سر موضع ایستاد، چنانچه سایر مراجع و حتی مهدی بازرگان بر سر این موضع ایستادند. اما این شعار قادر به عقب نشانیدن حاکمیت نیست، زیرا نه طرفداران ولایت فقیه نه طرفداران ولایت مردم که بیش از یک صد سال است باهم بحث حوزه‌ای می‌کنند، نتوانسته‌اند دلیل قاطعی برای مجاب کردن طرف مقابل ارائه دهند. ادامه بیشتر این بحث به مسئله دخالت یا عدم دخالت روحانیون در حکومت منجر می‌شود و در این مورد آیت‌الله شریعتمداری نیز شرکت روحانیون در حکومت را قبول داشت و فقط مخالف انحصارگرایی بود.

شخص آیت‌الله شریعتمداری و رهبران حزب خلق مسلمان بارها علیه انحصارگرایی و اجحاف دینی رژیم جدید موضع گرفته بودند اما هرگز وعده حکومت غیر مذهبی به مردم ندادند و از امر جدایی دین از حکومت دفاع نکردند. به این خاطر بسیاری از روشنفکران آذربایجان در آن موقع حق داشتند بگویند که چاقو دسته خود را نمی‌برد، دعوی خمینی و شریعتمداری برای کسب قدرت است و نه بر سر شکل قدرت.

افراط‌کاریهای حزب‌الله طرفدار شریعتمداری را نیز باید از زبان غیرمذهبی‌های آذربایجان شنید. شریعتمدارچی‌ها (این اصطلاح در آذربایجان به طرفداران شریعتمداری اطلاق می‌شد) از حمله به روستاهای بهائی نشین در حومه بستان آباد گرفته تا برهم زدن تجمعات دانشجویی و کارگری تصویر نامطلوبی از خود ارائه کردند. نویسنده این مقاله بارها تهدید شده و از طرفداران و حتی روحانیون وابسته به آیت‌الله شریعتمداری شنیده است که می‌گفتند: «حکومت خمینی کمونیستی است به همین خاطر به کمونیستها میدان داده است رشد بکنند. حزب‌الله خمینی عرضه مقابله با کمونیستها را ندارد، صبر کنید ما قدرت بگیریم آنوقت نشان خواهیم داد که حزب‌الله یعنی چه» از جنبه سیاسی جنبش طرفداران شریعتمداری با وجود مسلح بودن و در اختیار داشتن نیروهای مسلح و انتظامی منطقه، در جوهر خود یک جنبش اصلاح طلب بود و نه یک جنبش انقلابی و در جو انقلابی آنروز و در مقابل رژیمی که مشروعیت انقلابی داشت، نمی‌توانست و نتوانست حرف خود را پیش ببرد. قبل از آن سقوط دولت بختیار در آستانه انقلاب و سقوط دولت بازرگان بعد از انقلاب نشان می‌داد که تب انقلاب و خشونت، جامعه را فرا گرفته، عقل و منطق قربانی قهر و بیرانگری است. ۲۵ سال حکومت دیکتاتوری چنان نیروی مخربی در جامعه پدید آورده بود که می‌خواست همه چیز را زیر و رو کند و چنان خشمی را شعله‌ور ساخته بود که تر و خشک را باهم می‌سوزاند. اصلاح طلبی و لیبرالیسم معادل دفاع از رژیم گذشته و همکاری با امپریالیسم قلمداد می‌شد. اما آیت‌الله شریعتمداری و روحانیون طراز اول اطراف او اهل انقلاب و مبارزه نبودند و در عمر خود نیز از این کارها نکرده

بودند. آیت‌الله قبل از انقلاب در مصاحبه‌ای با روزنامه ایران‌شهر شیوه امام حسن را که تمکین و گوشه‌گیری بود، ستوده بود در حالی که خمینی امام حسین را الگوی خود می‌دانست. خمینی پیشوای یک قیام خونین شکست خورده در سال ۱۳۴۲ و رهبر یک انقلاب توده‌ای پیروز در سال ۱۳۵۷ بود و در نتیجه آشکار بود که این درگیری بسود که پایان خواهد یافت.

بلحاظ سازماندهی مبارزه خمینی و حزب جمهوری اسلامی او با استفاده از ماشین قدرتی که از رژیم قبلی مانده بود و نیز با ایجاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی که نیروی مسلح مکتبی رژیم جدید بود، بعلاوه حزب‌الله خشنی که از طریق کمیته‌ها سازماندهی میکرد و سیاهی‌لشگری که از نماز جمعه‌ها گرد می‌آورد، خود را در مرکز مستقر کرده بود و آنقدر امکانات تبلیغی، مالی و نظامی داشت که شورش هریک از ایالات را با استفاده از مجموع امکاناتش سرکوب نماید. در حالی جنبش طرفداران شریعتمداری هرروز بیش از روز قبل به یک جنبش محلی تبدیل می‌شد، زیرا آیت‌الله شریعتمداری گرچه مجتهد بزرگی بود ولی مرجع تقلید آذربایجانیان بود نه همه ایرانیان.

همچنین خمینی ابتکار عمل مبارزه ضد استکباری و ضد استثماری را در دست داشت و به همین جهت بخش عمده نیروهای ضد امپریالیست و ضد سرمایه را در خدمت می‌گرفت، در حالی که شریعتمداری وارد مبارزه ضد امپریالیستی نشد و مخالف سرسخت مصادره اموال نیز بود، بدین جهت رقیب او را مدافع سرمایه‌داران و عامل امپریالیسم معرفی می‌کرد. امروزه به راحتی می‌توان گفت که شعارهای ضد امپریالیستی و ضد سرمایه‌داری خمینی هم دروغ و هم غلط بودند، ولی جو انقلابی آن روزها بشدت ضد امپریالیستی و ضد سرمایه‌داری بود و عرصه برای لیبرالها و اصلاح طلبان کاملاً تنگ شده بود. چرا شریعتمداری از نیروی ۵ میلیونی مقلد خود برای به کرسی نشاندن خواسته‌هایش نتوانست استفاده کند؟ شاید بعد از توضیحاتی که راجع به بیشن سیاسی آیت‌الله شریعتمداری داده شد، طرح سؤال بالا غیرضروری باشد اما مردم آذربایجان نمی‌توانستند موضع ایشان را به راحتی درک بکنند و حتی از موضع‌گیریهای او خشمگین می‌شدند. با اینکه تمام مریدان شریعتمداری را خلع سلاح کردند و نزدیکترین یاران او را کشتند، لیکن شریعتمداری حاضر نشد فتوای مقاومت بدهد. امروز دوست و دشمن قبول دارند که اگر شریعتمداری در آن موقع به مریدانش دستور مقاومت می‌داد آذربایجان، کردستان دیگری می‌شد و شاید دهها برابر شلوغ‌تر و ویرانتر از کردستان جنگ زده. هرچه هست تاریخ در باره این موضع‌گیری شریعتمداری بعداً قضاوت خواهد کرد. شخصیت شریعتمداری درست نقطه مقابل خمینی بود. هرچه خمینی خشن، بیرحم و کله شق بود، در عوض شریعتمداری مردی

ملايم و صلحجو و اهل مدارا بود. بسياری از مريدان وی از او انتقاد می‌کنند که چرا به مردم اسلحه نداد و اجازه نداد که مردم از حقوق ملی خود و آزادی و شرف انسانی‌شان در مقابل استبداد تازه نفس دفاع نمایند و هر جا هم مردم خود بخودی مقاومت کردند، شریعتمداری گفت: «شلوغ‌کننده‌ها از ما نیستند». او در خیلی از موارد سکوت اختیار می‌کرد. بسیاری، سکوت معنی‌دار وی را نوعی سیاست می‌دانستند. اصطلاح «شریعتمداری سیاستمدار» در آن زمان بسیار متداول بود. به گمان من شریعتمداری با شناخت دقیقی که از خمینی و سایر مراجع داشت، معنی تعادل قوا را در تحلیل نهایی، بسیار خوب می‌فهمید و به سادگی نمی‌توان به او ایراد گرفت. مصاحبه‌های آیت‌الله شریعتمداری با خبرنگاران لوموند و گاردین و نیز روزنامه‌های داخلی در سال ۵۸ گویای احاطه کامل او به سیاست روحانیت است. پایگاه اجتماعی آیت‌الله شریعتمداری در آذربایجان که در واقع پایگاه معنوی و مذهبی او بود، بسیار گسترده و در عین حال غیر مبارز بود. برخلاف خمینی که عمری را به تربیت شاگردان مبارز اختصاص داده بود، شریعتمداری بیشتر یک معلم اخلاق بود تا یک مربی انقلابی. شریعتمداری نیروی خود را بیشتر از بازار تبریز و روستاهای آذربایجان می‌گرفت. حمایت مادی بازار تبریز و تجار آذربایجانی در سایر نقاط ایران امکانات مالی فراوانی ایجاد می‌کردند و این امکانات به وی اجازه می‌داد تا نفوذ خود را در تمام آذربایجان و نیز در بین آذربایجانیان تهران، قم و مشهد بگسترده. حمایت مالی بازار تبریز از شریعتمداری دلایل مختلف سیاسی، اقتصادی و مذهبی داشت. بازار تبریز که از زمان صفویه تاکنون سازمان‌یافته‌ترین شکل صنفی-سیاسی در آذربایجان بوده است، همواره روحانیون محافظه‌کار را در پناه خود گرفته و پرورش داده است. شریعتمداری از زمان پیشه‌وری، زبان بازاریان تبریز را خوب می‌فهمید. علاوه بر آن بعضیها معتقدند که شریعتمداری در گرفتن وجوهات شرعی، شرط اعتدال را رعایت می‌کرد و این امر باب طبع بازاریان تبریز بود. پشتوانه مالی بازار تبریز به شریعتمداری اجازه می‌داد تا هزینه‌های تحصیلی طلبه‌های بیشتری را که اغلب از روستازادگان بودند، فراهم سازد و آخوندهای بیشتری را با راه و روش خودش تربیت نماید. به عنوان مثال در آستانه انقلاب طلاب و آخوندهای وابسته به شریعتمداری چندین برابر طلبه‌ها و آخوندهای طرفدار خمینی از محل وجوهات شرعی و دفتر شریعتمداری مقرری ماهیانه دریافت می‌کردند. اکثریت ملاهای ۴۰۰۰ روستای آذربایجان که در تبریز و قم تربیت شده بودند، تحت نفوذ شریعتمداری بودند. مسجد جامع تبریز که از قدیم‌الایام طلبه تربیت می‌کرد و دارالتبلیغ اسلامی قم و ادارات دولتی اوقاف، کانونهایی بودند که این ملاها را تأمین می‌کردند و سازماندهی می‌نمودند. بدینترتیب نفوذ شریعتمداری از طریق بازاریان و آخوندها در شهرها و روستاها گسترده می‌شد و پایگاه اجتماعی وسیعی را که در حین مذهبی بودن، ترکیب ملی داشت، فراهم می‌کرد. شریعتمداری در دوران طولانی حکومت شاه با استفاده از همه امکانات، اعتبار و نفوذ فراوانی برای خود

کسب کرده بود. پاره‌ای از روستائیان به حد پرستش به شریعتمداری اعتقاد داشتند. آنها با دستهای پینه بسته خود، بخشی از حاصل کار و زحمت خود را به قم برده و تقدیم آقا می‌کردند و از اینکه شریعتمداری شخصاً پول را گرفته و زیر تشک کوچکی که رویش نشسته بود می‌نهاد، احساس می‌کردند که اموالشان پاک شده و نذرشان قبول شده است. بی‌جهت نیست که ملاکین و خوانین و رؤسای ایلات آذربایجان پشت سر شریعتمداری بودند. آنان به دلایل سیاسی و نیز برای تثبیت موقعیت خودشان در میان روستائیان و عشایر به مرور زمان با شریعتمداری پیوند خورده بودند و مقلد او نامیده می‌شدند. شریعتمداری در میان طبقه کارگر جوان آذربایجان نیز که اغلب دارای ریشه روستائی بود، نفوذ چشمگیری داشت. حتی در سال ۵۸ کارگران قالیباف، دسته دسته و به نوبت برای حفاظت از خانه شریعتمداری از تبریز به قم می‌رفتند.

به غیر از طبقه متوسط جدید که زندگی‌اش را جدا از مسائل مذهبی نگه می‌داشت، بقیه اقشار و طبقات مردم آذربایجان مرید و مقلد شریعتمداری بودند. از این رو شریعتمداری پایگاه بی‌ظنیری در آذربایجان داشت که اکثریت جمعیت این منطقه حساس از نظر ژئوپولیتیکی را در برمی‌گرفت و از خان و ایلیاتی گرفته تا مالک و زارع و سرمایه‌دار و کارگر و ارتشی و شخصی را شامل می‌شد. هروقت جنبش طرفداران شریعتمداری در موقعیت حساسی قرار می‌گرفت، برای رهنمود خواستن، چشم امید این مردم به خانه شریعتمداری در قم دوخته می‌شد، اما مردم همیشه ناامید می‌شدند. جنبش هرچه پیش می‌رفت طیف بی‌شکل طرفداران شریعتمداری تجزیه می‌شد. در ضمن صنف‌بندی‌های مشخصی نیز در درون جنبش ایجاد می‌گردید. روند دگرگونی جنبش به سمت رادیکالیسم بود، اما تا سرکوب کامل جنبش ترکیب مردمی آن حفظ شد. به همین جهت با قاطعیت می‌توان آنرا یک جنبش کاملاً ملی دمکراتیک نامید. در مردادماه ۵۸ تعداد زیادی از روحانیون از جمله سید هادی خسروشاهی که از بنیانگزاران اصلی حزب خلق مسلمان بودند، طی اعلامیه‌ای از حزب کناره گرفتند و با خمینی بیعت کردند. اگر بخواهیم ترکیب جنبش را بعد از جدا شدن این عده از شریعتمداری مورد ارزیابی قرار بدهیم، ۳ طیف مشخص را در ترکیب آن مشاهده می‌کنیم که به ترتیب اهمیت عبارتند از:

۱- روحانیت: روحانیون نقش بسیار حساس و تعیین کننده‌ای در سرنوشت جنبش داشتند و رهبری جنبش در دست آنان بود. این روحانیون که اغلب غیرسیاسی و بیگانه با استراتژی و تاکتیک سیاسی بودند، با احساسات مردم بازی می‌کردند و کارهایی انجام می‌دادند که در نهایت به نفع رژیم تمام می‌شد. آیت‌الله حکم آبادی نماینده تام‌الاختیار شریعتمداری در آذربایجان نمونه‌ای از رهبران مذهبی این جنبش بود. خانه او در محله حکم‌آباد تبریز محل تجمع سران جنبش بود. به یاد

دارم روزهایی را که فرماندهان قوای نظامی برای کسب تکلیف به خانه آیت‌الله حکم آبادی می‌آمدند و او بدون اینکه شناختی از مسائل نظامی داشته باشد، آنها را سرگردان نگه می‌داشت. ناگفته پیداست که شخص آیت‌الله شریعتمداری را باید از این عده جدا کرد، زیرا نامبرده برخوردی سیاسی با مسائل داشت و در زندگی خود نیز جزء روحانیون تجدد طلب محسوب می‌شد. او اولین مجتهدی بوده که در کلاس درس خود میز و صندلی گذاشته بود، در حالی که بقیه مجتهدین هنوز هم میز و صندلی را قبول ندارند.

۲- روشنفکران دمکرات و ملی: این بخش از جنبش که حیثیت و اعتبار دمکراتیک و آزادیخواهی جنبش مدیون

آنان است، اکثرآ در احزاب و جمعیت‌های کوچک و مستقلاً متشکل بودند و در ضمن از حزب خلق مسلمان نیز حمایت می‌کردند. بخشی از رهبری غیرروحانی حزب خلق مسلمان نیز از این طیف بود. هرچه سیمای جنبش روشن‌تر می‌شد و قاطعانه در مقابل اعمال ضددمکراتیک حاکمیت می‌ایستاد، گرایش عناصر لیبرال و دمکرات به جنبش بیشتر می‌شد. بی‌مناسبت نیست که نام بعضی از احزاب و جمعیت‌هایی را که از این جنبش حمایت می‌کردند، نام ببریم که عبارتند از: حزب ایران - نهضت رادیکال جامعه آزادگان ایران (مرکب از ۳ حزب آزادیخواه، آزادگان و گروه سیاسی رهروان)، حزب جمهوریبخواه، جبهه متحد خلق آذربایجان، جامعه دانشگاهیان آزاد، شورای اصناف، جامعه فرهنگیان مبارز، اتحاد برای آزادی، جبهه متحد خلق بلوچ، انجمن آذربایجانیان مقیم مرکز، حزب پان ایرانیست، جامعه استادان دانشگاه‌های ایران، گروه همبستگی ملی، گروه وحدت ملی، گروه سیاسی بشارت.^(۱) روزنامه «خلق مسلمان» آینه افکار این روشنفکران دمکرات بود و به همین دلیل نیز روزنامه معتبری محسوب می‌شد. قضاوت روشنفکران دمکرات در باره جنبش طرفداران شریعتمداری علیرغم نقایص آن در مجموع درست و واقعی بود. و اگر بخواهیم راجع به برخورد جریانات سیاسی آن روز با این جنبش اظهار نظر کنیم، می‌توانیم بگوییم که تنها طیف لیبرال و دمکرات روشنفکران از این جنبش حمایت می‌کردند، بقیه آنان که خود را انقلابی، رادیکال یا چپ می‌دانستند، یا سکوت می‌کردند یا علیه جنبش موضع گرفتند. متأسفانه نیروهای دمکرات جنبش نتوانستند نقش تعیین کننده در سرنوشت آن داشته باشند.

۳- جوانان چپ و رادیکال: این نیرو عمدتاً در بدنه جنبش حضور داشت و بشدت طرفدار اتحاد حزب خلق مسلمان با

جریانات چپ بود. در شهر تبریز که در آن موقع فدائیان خلق نیروی بزرگ سیاسی محسوب می‌شدند، یک بحث سیاسی جدی بین طرفداران شریعتمداری راجع به اینکه فدائیان کمونیست هستند یا نه وجود داشت و اغلب جوانان طرفدار شریعتمداری فدائیان را کمونیست نمی‌دانستند. همه به یاد داریم زمانی که حزب الهی‌ها سنگ قبر صمد بهرنگی را می‌شکستند، این نیرو با خط درشت بر درو دیوار تبریز می‌نوشت که: «صمد کمونیست نیست».

در آن موقع بین هواداران فدائیان و طرفداران جوان شریعتمداری مرز مشخصی وجود نداشت. آن عده از این جوانان که اصولاً مذهبی نبودند و فرایض مذهبی را نیز به جا نمی‌آوردند، روابط خوبی با فدائیان داشتند، اما زمانیکه اکثریت فدائیان سیاست اتحاد با جمهوری اسلامی را در پیش گرفتند و به مبارزه علیه شریعتمداری پرداختند، این نیروها از فدائیان فاصله گرفتند و پایگاه توده‌ای فدائیان در تبریز بشدت آسیب دید. آن عده از عناصر چپ که بطرف حزب خلق مسلمان رفته بودند، تا پایان راه ماندند و روابط خود را نیز با فدائیان حفظ کردند. به زبان ساده می‌توان گفت که در میان طرفداران شریعتمداری یک جریان مدافع فدائیان وجود داشت و درون فدائیان نیز یک جریان مدافع شریعتمداری. جناح دمکرات و جناح چپ خواستار همکاری بین این دو نیرو بود اما رهبری هردو جریان فدائی و حزب خلق مسلمان و روحانیون پیرو شریعتمداری، شدیداً با هرگونه همکاری مخالف بودند. آیت‌الله شریعتمداری حلقه ارتباط و چتر فراگیر نیروهای مخالف گرد آمده در صفوف جنبش بود. شخص وی در هیچ یک از جناحهای یاد شده نمی‌گنجید، در عین حال مورد قبول همه جناحها نیز بود. آیت‌الله شریعتمداری در یک نقطه با همه این نیروها اشتراک موضع داشت، آن مورد هم داشتن اندیشه ملی آذربایجان بود. انگیزه ملی آن ملاط و سیمانی بود که اعضای ناهمگون نیروهای جنبش را به هم پیوند می‌داد. برای درک انگیزه‌های اصلی این جنبش، ضروری است که به درک آن روزی جریانات سیاسی از مسئله ملی آذربایجان اشاره شود. به عنوان مثال حزب‌الله خمینی نه تنها حقانیت تاریخی مسئله ملی را قبول نداشت بلکه فراتر از آن حتی اصطلاح ملت ایران را هم نمی‌پذیرفت. برای او فقط حزب‌الله و امت مسلمان مطرح بود، بقیه را مُشِرک و سزاوار نابودی می‌دانست. در مقابل آنها شریعتمداری و طرفدارانش وجود ملیتها را در چارچوب ایران می‌پذیرفتند و خواستار به رسمیت شناخته شدن حقوق آنها در عرصه‌های مختلف بودند. خواسته‌های آنان در کادر خودمختاری بود، ولی شخص شریعتمداری بکار بردن اصطلاح خودمختاری را صلاح نمی‌دانست. حزب خلق مسلمان شعار شوراهاستانی را می‌داد و منظور آن همان قانون انجمنهای ایالتی و ولایتی دوران مشروطیت بود که متأسفانه هرگز اجرا نشده بود. بی‌شک اگر آیت‌الله شریعتمداری خواستار اجرای قانون انجمنهای ایالتی و ولایتی بعد از قیام ۲۹ بهمن ۵۶ می‌شد،

حقیقت زیادی پیدا می‌کرد. اما در جریان انقلاب و ماههای بعد از آن این شعار برد چندان‌ی نداشت. سیاستمداران نسل پیشین و ملیون نیز علیرغم مواضع اعتدالی‌شان طرح مسئله ملی را در آذربایجان مساوی با تجزیه آن از ایران می‌گرفتند، مهدی بازرگان در مقام عضو شورای انقلاب برای محکوم کردن این جنبش از رادیو تلویزیون سراسری اعلام نمود که این عده آذربایجانی و ایرانی نیستند و از آنسوی مرز آمده‌اند تا شلوغی راه بیاندازند. و این کلمه به کلمه همان حرفی است که جمشید آموزگار نخست وزیر شاه بعد از قیام ۲۹ بهمن در تبریز گفت و باعث بی‌اعتباری با زهم بیشتر رژیم شد. گروههای چپ هم که خود را مدافع حقوق ملیتها می‌دانستند برنامه روشنی در این رابطه نداشتند و اغلب منکر وجود مسئله ملی آذربایجان بودند. قدرتمندترین نیروی چپ آذربایجان در این موقع فدائیان خلق بودند. درک آنان راجع به مسئله ملی مبتنی بود بر نظریات علی‌رضا نابدل که در جزوه «آذربایجان و مسئله ملی» تئوریزه شده است. برای روشن‌تر شدن درک نادرست مسئله ملی توسط فدائیان، آخرین پاراگراف جزوه علی‌رضا نابدل را مرور می‌کنیم: «ما با صبر و حوصله برای کارگران و روشنفکران با صداقت تمام ملت‌های ایرانی و با توضیح و در عمل اثبات خواهیم کرد که اولاً، بدون وحدت انقلابی در مقیاس کشوری، پیروزی بر دشمن طبقاتی ممکن نیست، ثانیاً، هیچیک از ملت‌ها برتر نیستند و برای نیل به پیروزی بر امپریالیسم و ارتجاع می‌توانند و باید زیر پرچم پرولتاریا متحد شوند. این امری است عینی. گزینه طبقاتی این را به تمام طبقات ستمدیده ملت‌ها می‌آموزد و ما باید جریان آنرا تسریع کنیم. ما مسلماً هرگونه گرایش مغایر با وحدت پرولتاریا و وحدت خلق را ناپود خواهیم ساخت.» بدون هیچگونه تفسیری روشن است که معتقدین به این نظریه چگونه با جنبش طرفداران آیت‌الله شریعتمداری برخورد می‌کردند. جنبشی عظیم با رنگ مذهبی و با مواضع آشکار ضد کمونیستی بوجود آمده بود و کسانی که هر جنبشی را که زیر پرچم پرولتاریا نباشد، ناحق میدانستند، با آن چنان کردند که هم به ضرر خود و هم به ضرر ملتشان تمام شد. اغلب آنان که در حرف، حق تعیین سرنوشت ملل را می‌پذیرفتند در عمل نتوانستند به آن وفادار بمانند. انگیزه ملی طرفداران شریعتمداری سالم‌ترین و برحق‌ترین انگیزه در جنبش بود. این انگیزه بطور بالقوه همچنان در آذربایجان باقی است. تمامی گروه‌های فعال در آذربایجان هریک به نحوی در شکست این جنبش مقصرند. همینجا تأکید کنم که اجتناب‌ناپذیر دانستن شکست این جنبش کار کسانی را که به جنبش یاری نرساندند و یا در سرکوب آن شرکت جستند، توجیه نمی‌کند، برعکس کلیه آنانی که بروی یک جنبش مردمی شمشیر کشیدند یا سیمای آنرا مخدوش کردند، باید جوابگوی اعمال نادرست خودشان باشند. در روزهای سرکوب نظامی جنبش ترکیب نیروهایی که علیه حزب خلق مسلمان مبارزه می‌کردند و از طرف رژیم، امت حزب‌الله آذربایجان نامیده می‌شدند، عبارت بودند از مجاهدین خلق، امتی‌ها، طرفداران نهضت آزادی، توده‌ای‌ها، فدائیان

خلق و تعداد انگشت شمار حزب‌الله طرفدار خمینی.^(۱) این نیروی رنگارنگ را سیاستهای حساب شده رژیم بسیج نکرده بود بلکه سیاستهای غلط رهبری حزب خلق مسلمان، ثنویهای نادرست چپ و جو حاکم بر جامعه آنانرا کنار هم قرار داده بود و جمهوری اسلامی حداکثر استفاده را از وجود آنان می‌برد. به عنوان مثال فرمانده سپاه پاسداران آذربایجان در آن روزها رضا دادیزاده از اعضای گروه دکتر پیمان امت بود و شخصاً در محاصره و موشک‌باران مقر حزب خلق مسلمان شرکت داشت. همچنین در آنموقع بین مجاهدین خلق و حزب‌الله طرفدار خمینی مرز چندانی وجود نداشت. سیاست مجاهدین این بود که سر جریان را بزنند و بدنه آنها تصرف کنند. می‌توان گفت که این سیاست پیش رفت، اما آنچه که به مجاهدین رسید، سهم شیر نبود. شایان ذکر است که کلیه جریاناتی که به سرکوبی جنبش طرفداران شریعتمداری کمک کرده بودند، بعدها توسط رژیم سرکوب و تار و مار شدند. خمینی سیاست باغبان حیل‌گر را که از تلویزیون تعریف کرده بود، مو بمو در مورد گروههای سیاسی بکار برد. در دیماه ۱۳۵۸ هنگامی که جنبش بوسیله سپاه پاسداران اعزامی از مرکز و بکمک مدافعین رژیم در منطقه، بیرحمانه سرکوب می‌شد، نه تنها در داخل ایران، بلکه در خارج از ایران نیز حامی و یار و یآوری نداشت، بدین جهت خمینی در سرکوبی جنبش طرفداران شریعتمداری با مشکل سیاسی چندانی روبرو نشد. سه تن از مقامات حکومت جدید در آذربایجان یعنی آیت‌الله مدنی امام جمعه تبریز و نماینده خمینی در آذربایجان، غروی استاندار اعزامی از مرکز که تا مدت‌ها نمی‌توانست وارد ساختمان استانداری شود و موسوی تبریزی رئیس دادگاه انقلاب اسلامی سرکوب جنبش را سازمان دادند. در این موقع رویهمرفته افکار عمومی به ضرر جنبش و به نفع رژیم جدید شکل یافته بود. نیروهای چپ، این جنبش را امپریالیسم ساخته می‌دانستند و مسلمانان رادیکال آنها مقاومت سرمایه‌داران آذربایجان در برابر انقلاب ارزیابی می‌کردند. تبلیغات رژیم جنبش را مرکب از ضدانقلاب و بقایای رژیم سرنگون شده معرفی می‌کردند و کم نبودند ملیون و سیاستمداران قدیمی که آنها حرکت تجزیه طلبانه می‌خواندند. بعد از اولین اشغال مرکز رادیو تلویزیون آذربایجان توسط طرفداران شریعتمداری در ۱۵ آذر ۱۳۵۸ و حرکت ملیونی مردم آذربایجان در حمایت از شش، ضمن اینکه بازرگان، مهدوی کنی و رفسنجانی چند بار با آیت‌الله شریعتمداری دیدار کردند و حتی با ایشان نهار خوردند، آیات عظام گلپایگانی، مرعشی و خمینی نیز با شریعتمداری و در خانه شریعتمداری جلسه کردند. مذاکرات این جلسات محرمانه مانده است، ولی ظاهراً در همین جلسات بود که سرنوشت جنبش تعیین شد و دست رژیم برای سرکوبی نظامی آن باز گذاشته شد. از نظر بین‌المللی نیز جنبش بی‌پناه بود. رژیم سعی می‌کرد آنها وابسته به شوروی معرفی کند

۱- یادآوری می‌کنیم که این تأکید نیز مثل بقیه موارد در این مقاله از تریبون است.

در حالی که شوروی و اقمار و احزاب وابسته‌اش با تمام قدرت از رژیم حمایت می‌کردند و مخالفین آنرا می‌کوبیدند. در قطب مقابل شوروی، حمایت لفظی آمریکا از این جنبش بیش از اینکه به نفع جنبش باشد به ضررش تمام می‌شد. زیرا آمریکا ۲۵ سال تمام حامی اصلی رژیم شاه بود و با سرنگونی شاه در انقلاب بهمن، آمریکا نیز شریک جرم رژیم سابق شناخته می‌شد و از نظر افکار عمومی مردم ایران حامی ۲۵ سالهٔ دیکتاتوری نمی‌توانست به راحتی مدافع دموکراسی و حقوق ملیتها در ایران باشد. در یک کلام نه شرایط داخلی و نه شرایط خارجی به نفع جنبش عمل نمی‌کرد، به همین جهت خمینی در سرکوبی آن مشکل سیاسی نداشت. وحشت خمینی و اطرافیانش از جنبهٔ نظامی قضیه بود. تعادل قوا در آذربایجان شکننده بود و مقامات رژیم می‌ترسیدند که توان لازم را برای سرکوبی آن نداشته باشند اما بعد از حملهٔ مسلحانه به خانهٔ آیت‌الله شریعتمداری در قم و کشتن نگهبان خانهٔ ایشان و همچنین بعد از مذاکرات چندجانبه که کاملاً حساب شده بود، وقتی متوجه شدند که آیت‌الله شریعتمداری فتوای دفاع مسلحانه نخواهد داد، خیالشان از هر حیث برای اعزام پاسدار به آذربایجان و سرکوب نظامی جنبش راحت شد و در مدت نسبتاً کوتاهی کلیهٔ کمیته‌های طرفدار شریعتمداری را که ۲۸ کمیته از مجموعهٔ ۳۶ کمیته موجود در تبریز بود، خلع سلاح کردند و هرکسی مقاومت کرد کشتند و با حیل‌های نظامی نیز نیروهای مسلح را یا بیطرف نگه داشتند و یا بموقع طرفداران شریعتمداری را با تعویض فرماندهان و حتی با درگیری‌های نظامی خلع سلاح و زندانی کردند. در نتیجه سرکوب نظامی جنبش مرحله به مرحله ولی بطور کامل در مدتی نزدیک به یک ماه انجام گرفت و بدنبالش اختناق شدیدی در تبریز به وجود آمد. برای آشنایی با خواسته‌های جنبش بعد از آغاز سرکوبی آن، قطعنامهٔ مردم تبریز را که بعد از اشغال رادیو و تلویزیون در محوطهٔ تلویزیون اجتماع کرده بودند و پیامهای خود را از رادیو و تلویزیون پخش می‌کردند، باهم می‌خوانیم.

خواسته‌های مردم تبریز:

- ۱- اصلاح مادهٔ ۱۱۰ قانون اساسی و مواد دیگر که از نظر آیت‌الله شریعتمداری ناقص است،
- ۲- حذف سانسور از رادیو تلویزیون،
- ۳- محاکمهٔ عاملین حمله به منزل آیت‌الله شریعتمداری و عاملان اصلی آن،
- ۴- مصاحبهٔ مستقیم حضرات آیات عظام، بخصوص آیت‌الله شریعتمداری در بارهٔ قانون اساسی و سایر امور مملکتی،
- ۵- علت اصلی استعفای جناب مهندس بازرگان از نخست‌وزیری،
- ۶- تعیین امام جماعت و استاندار و شهردار و مقامات دولتی با تأیید آیت‌الله

علل شکست جنبش طرفداران آیت‌الله شریعتمداری شریعتمداری باشد،

۷- اخراج پاسداران غیر بومی از آذربایجان،

۸- حاکم شرع که ایجاد دودستگی در تبریز را عمل گشته، از تبریز اخراج گردد،

۹- امام جماعت باید از طرف آیت‌الله شریعتمداری تعیین شود،

چنانکه ملاحظه می‌شود مسئله قانون اساسی جایگاه خاصی در این قطعنامه دارد و این بخاطر آن است که جنبش مخالف اختیارات نامحدود فقیه که در اصل ۱۱۰ آمده است، بود و آیت‌الله شریعتمداری و مردم تبریز به این قانون رأی ندادند و از این رو حزب‌الله طرفدار خمینی شعار می‌داد: «کسی که رأی نداده، حق نظر نداره» دور اول اشغال رادیو تلویزیون مرکز آذربایجان از ۱۵ تا ۱۸ آبان ادامه داشت و در این رادیو تلویزیون از پخش برنامه‌های سیاسی خودداری می‌کرد و تمام برنامه‌هایش به وقایع محلی اختصاص داشتند، در این فاصله با مذاکراتی که بین نمایندگان دولت با آیت‌الله شریعتمداری و اطرافیان ایشان صورت می‌گرفت، رادیو تلویزیون دوباره برنامه‌های عادی خود را از سر گرفت و به رله برنامه‌های رادیو تلویزیون سراسری پرداخت. اما دور دوم اشغال رادیو تلویزیون که ۱۴ دیماه انجام گرفت و یک شبانه‌روز ادامه داشت به درگیری خونین منجر شد و پاسداران خمینی باحمله مسلحانه، مرکز رادیو تلویزیون را از دست طرفداران شریعتمداری خارج کردند.

در این روز بخاطر اینکه یکی از کارکنان فنی رادیوی تبریز که طرفدار خمینی بود و در دکل فرستنده رادیوی تبریز در روستای مایان خرابکاری کرده بود، طرفداران شریعتمداری نتوانستند توسط رادیو و تلویزیون از مردم شهر کمک بخواهند لذا در محاصره افتاده و بعد از چند ساعت مقاومت دستگیر شدند. این خرابکاری برای طرفداران شریعتمداری غیر منتظره بود تا آنجا که بعضی از آنان شکست جنبش را با این خرابکاری توضیح می‌دهند. اما این ساده کردن قضیه است و تا آنجا که ممکن بود، در این مقاله نقاط و علل شکست جنبش توضیح داده شد و اکنون می‌توان قضاوت کرد که علل شکست جنبش استراتژیکی بودند نه تاکتیکی.

روز شمار وقایع مهم جنبش طرفداران شریعتمداری در آذربایجان

۵۸/۲/۲ - مقاله صادق خلخالی تحت عنوان «بهبانها را از دست خائنان باید گرفت» در روزنامه اطلاعات چاپ می‌شود و تعرض رژیم علیه جنبش طرفداران شریعتمداری آغاز میگردد.

۵۸/۲/۳ - حزب جمهوری اسلامی اعلامیه می‌دهد و اعلام می‌کند که حزب جمهوری اسلامی خلق مسلمان هیچ ربطی به حزب جمهوری اسلامی ندارد. این اعلامیه تلویحاً می‌گوید که حزبهای دیگر توطئه علیه رژیم جمهوری اسلامی هستند.

۵۸/۲/۳ - به عنوان اعتراض به مقاله صادق خلخالی در روزنامه اطلاعات، بازار و مدارس تبریز تعطیل می‌گردد و گروه‌های مختلف مردم تبریز علیه نویسنده مقاله در خیابانها تظاهرات می‌کنند.

۵۸/۲/۴ - بعنوان پشتیبانی از آیت‌الله شریعتمداری راه‌پیمایی پرشکوهی در تبریز ترتیب داده می‌شود. در تهران نیز به دعوت حزب خلق مسلمان اجتماع بزرگی ترتیب داده می‌شود. مردم قم نیز به طرفداری از شریعتمداری اجتماع می‌کنند. در راه‌پیمایی تبریز یک قطعه‌نامه ۸ ماده‌ای صادر می‌شود که حاری خواسته‌های اولیه جنبش است.

۵۸/۲/۱۵ - حزب خلق مسلمان در مورد تشکیل شوراها بیانیه می‌دهد. منظور از شوراها در اینجا همان انجمن‌های ایالتی و ولایتی است که بعد از انقلاب مشروطه مردم ولایات همواره خواستار آن بودند.

۵۸/۲/۱۶ - شریعتمداری به شیخ محمد طاهر آل شبیر خاقانی تلگرام می‌فرستد. در این تلگرام از آل شبیر خواسته شده است که تصمیم خود را عوض کنند و عفو و آشتی پیش گیرند. فرستادن این پیام در گرماگرم وقایع خوزستان معنی‌دار است.

۵۸/۲/۱۹ - شریعتمداری با مجله گاردین در باره اوضاع کشور بعد از انقلاب مصاحبه می‌کند و نظریاتی را که عموماً جنبه انتقادی دارند، بیان می‌دارد.

۵۸/۳/۷ - مقدم مراغه‌ای از استاندار آذربایجان استعفا می‌دهد. او می‌گوید که ناراحتی از مسئله آذربایجان ندارد ولی به علت وجود قدرت دوگانه در منطقه، کار کردن واقعاً مشکل است.

۵۸/۳/۱۹ - ۷۰ حجره و مغازه در تبریز در اثر آتش‌سوزی با خاک یکسان می‌شود. از طرف کارشناسان امور، حریق بازار تبریز عمدی اعلام می‌شود. اکثریت حجره‌های سوخته شده متعلق به تجار طرفدار شریعتمداری است.

۵۸/۳/۲۲ - دفتر شریعتمداری اعلام می‌کند که موضع شریعتمداری در مورد تشکیل مجلس مؤسسان تغییر نکرده است و ایشان کماکان خواستار تشکیل مجلس مؤسسان می‌باشند. روزنامه جمهوری اسلامی نوشته بود که منظور شریعتمداری همان شورای تنظیم قانون اساسی است.

۵۸/۳/۲۹ - گلپایگانی، نجفی و شریعتمداری با خمینی ملاقات می‌کنند و راجع به مسائل جاری مملکت حرف می‌زنند. در این ملاقات شریعتمداری می‌گوید که با رفراندم موافق است.

۵۸/۴/۱۲ - مجدداً آیات عظام با خمینی دیدار می‌کنند و موضوع کاملاً محرمانه نگه داشته می‌شود.

۵۸/۹/۱۵ - رادیو تلویزیون تبریز توسط حزب خلق مسلمان و طرفداران آیت‌الله شریعتمداری اشغال می‌گردد. این حرکت بعنوان اعتراض به سخنان مهندس بازرگان که وقایع آذربایجان را به بیگانگان نسبت داده است، صورت می‌گیرد.

۵۸/۹/۱۸ - بدون درگیری طرفداران خمینی و شریعتمداری و با مذاکراتی که در تهران و قم صورت گرفته رادیو تلویزیون از اشغال خارج می‌شود و کار عادی خود را شروع می‌کند. در حوادث بعدی دو

علل شکست جنبش طرفداران آیت‌الله شریعتمداری

نفر به دست پاسداران کشته می‌شود.

۵۸/۹/۲۲. به دعوت حزب خلق مسلمان، راهپیمایی عظیمی در تبریز ترتیب داده می‌شود. حزب‌الله طرفدار خمینی حتی قادر نیست یک دهم این جمعیت را بسیج کند، گفته می‌شود که یک ملیون نفر در تظاهرات شرکت کرده بودند.

۵۸/۱۰/۶. جایگاه نماز جمعه در میدان راه آهن تبریز آتش زده می‌شود. پاسداران ۲ نفر را دستگیر می‌کنند و اعلام می‌نمایند که افراد خلق مسلمان جایگاه نماز جمعه را آتش زده‌اند.

۵۸/۱۰/۷. سپاه پاسداران، دفتر خلق مسلمان را در بولوار منجم محاصره می‌کند و درگیری مسلحانه آغاز می‌گردد. در این درگیری ۲ نفر کشته و عده‌ای زخمی می‌شوند. این درگیری که از ساعت ۴ صبح آغاز شده بود، تا شب هنگام به یک درگیری و یک جنگ شهری در تمام سطوح تبریز تبدیل می‌گردد و گروه‌های مختلف در نماز جمعه و نقاط حساس شهر باهم درگیر می‌شوند.

۵۸/۱۰/۱۴. رادیو تلویزیون تبریز برای دومین بار اشغال می‌شود. در قم نیز طرفداران آیت‌الله شریعتمداری در خیابان‌ها راه‌بندان ایجاد می‌کنند و با سپاه پاسداران و حزب‌الله طرفدار خمینی درگیر می‌شوند. جامعه مدرسین حوزه علمیّه قم اعلامیه می‌دهد و از شریعتمداری انتقاد می‌کند.

۵۸/۱۰/۱۵. با حمله سپاه پاسداران و طرفداران رژیم، رادیو و تلویزیون بعد از ساعتها درگیری خونین از دست طرفداران شریعتمداری خارج می‌شود. تمام شهر تبریز صحنه درگیری طرفداران شریعتمداری و خمینی است. در چهارراه منصور ماشین رئیس زندان تبریز به آتش کشیده می‌شود و صدها نفر در این درگیری‌ها به شدت درگیر می‌شوند.

۵۸/۱۰/۱۶. طرفداران شریعتمداری در گروه‌های بزرگی راه می‌افتند و در همه جا عکس خمینی را پایین آورده، پاره می‌کنند و از بازاریان و کسبه می‌خواهند که مغازه‌ها را تعطیل بکنند. این گروه‌ها مراکز تجمع حزب‌اللهی‌ها را به هم می‌زنند. دفتر حزب خلق مسلمان هنوز در محاصره سپاه پاسداران است و دو طرف سنگر بندی کرده‌اند.

۵۸/۱۰/۱۷. شهر همچنان متشنج است. یک گروه تظاهرکننده به کمیته بازرسی که یکی از خشن‌ترین کمیته‌های حزب‌الله است و عده‌ای از طرفداران آیت‌الله شریعتمداری را دستگیر کرده است، در خیابان نطفه‌الاسلام تبریز حمله می‌کنند و کمیته را به آتش می‌کشند.

۵۸/۱۰/۱۹. در خلع سلاح کمیته‌های طرفدار شریعتمداری دهها نفر کشته می‌شوند. شدیدترین درگیری بین سپاه پاسداران و کمیته مغازه‌های سنگی به سرپرستی آیت‌الله ایرانی بود.

۵۸/۱۰/۲۲. دفتر خلق مسلمان بعد از ساعتها درگیری با سلاح سنگین به تصرف پاسداران درمی‌آید، در این درگیری تعدادی از طرفین کشته می‌شوند.

گروه‌های مختلف مردم، سرکوب اهالی تبریز توسط پاسداران اعزامی از تهران را محکوم می‌کنند. تاکنون ۱۱ نفر از رهبران جنبش طرفداران شریعتمداری توسط دادگاه انقلاب تبریز اعدام شده‌اند.

۵۸/۱۰/۳۰. محاکمه ۲۰ تن از افسران و فرماندهان نیروی هوایی، زمینی و ژاندارمری آذربایجان که به اتهام وابستگی به خلق مسلمان دستگیر شده‌اند، در دادگاه نظامی به سرپرستی ری شهری آغاز می‌شود.

«آنا دىلى»

ك. د. اوشينسكى

ترجمه چى: پروفىسور فخرالدين و. يادگار

ترجمه چى دەن نىچە سۆز:

دنيا پىداگورى ادبىياتى نىن اينجى سى ساپىلان بو مقاله نى ك. د. اوشينسكى ايلك

دفعه «خالق تحصيلى ناظرلى بى» ژورنالىندا (۱۸۶۱- جى ايل، نۆمره ۵) چاپ ائىدىر مېش دىر. مقاله اۆز مضمونو اعتبارى ايله او دۆورده كى روسيا مېكتىبلر يىندە حۆكم سورەن كلاسيك تحصيل سېستېمە قارشى يۆنلەشدىر. ك. د. اوشينسكى اۆز علمى-پىداقورۇ كونسېياسىندا آنا دىلى نى اۆن پىلاتا چكىر، خارجى دىللىرىن آنا دىلىندەن قاباخ اۆپرە نىلمەسى نىن اوشاق پىسكوزى سىنە وورا بىلە جەبى زىانى آجىب كۆستىرىر. سونرالار او، «آنا دىلى» درسلى يىندە ابتدائى مېكتەبە تحصيل يىن آنا دىلى اساسىندا قورولماسى ايدە ياسى نىن دوزگونلوپونو بىر داها تصدىق ائىدىر.

فلسفى باخىمدان دىلە بوتۆو كىمى ياناشان ك. د. اوشينسكى اونو خالقىن معنوى حىياتى حساب ائىدىر، و.ق. بېلىنسكى نىن «فردلر دىل يارادا بىلمز، چونكى اونو خالق يارادىر» فكىرىنە تام شرىك اولدوغونو بىلدىرىر. گۆركملى پىداقورۇ، زادگان (اشراف) عائىلەلر يىندە خالفا اعتناسىزلىقى كىكىن تنقىد ائىدىر، چار مطلقىتى (تزار استىدادى) طرفىندەن مىلى آزادلىق حرىكاتى نىن تعقىب اولوندوغونو بىسلە بىر، خالقى كىشچىش دەن آيىر ماغا چالشانلارنى حدتله قامچىلاير.

ك. د. اوشينسكى نىن «آنا دىلى» مقاله سىنى ترجمە ائىدىب اوخوجولارلا تقدىم ائتمكەله دوشونورەم كى بو مقاله دە قالدېرىلان مسئلهلر يىن بىر چوخو بوگون بىشلە اۆز دە بىرى نى ايتىرمەدى يىندەن هموطنلر يىمىز اوچون ماراقلى اولاجاق.

تريپون دان دا بىر ايكى سۆز:

تريپونون ۱ جى ساپى چىخاركن بىر ياكىن دوست سورودو: آدم آنا

دیلینده دانیشماسا، تحصیل آلماسا نه اولار؟! سوال و ثرون اوز جاوابیندا «آنا دیلی» حاقیندا بیر مکتب انشاسی ایسته مه دی یینی بیلدی میمزده، مسئله نین آچماسینی گله جک بیر واختا حواله ائتدیک. بو مقاله نی او سوالین بیر حصه سی نین جاوابی سانیریق. آشاغی دا سیزه تقدیم اولونان، ۱۳۸ ایل بوندان اول یازیلیمیش علمی مقاله سانکی ائله بو دوست بیزین جاوابیندا یازیلیمیش دیر. او زمان لار روسیه ده فرانسا دیلینه وورولماق خسته لی یی باش آلب گئیدردی و بو باخیم دان بوگون ایراندا اوز دیلینه بیگانه کیمی یاناشان تورک لری ن گونونده چوخ لاری وار ایلدی. کئنتانتین دمیرتیویچ اوشینکی (۱۸۷۱-۱۸۲۴) روس مدرن تعلیم - تربیه سیستمی نین ایلمک عالم لرینده ن و بو ساحه ده غربی أوروبا نظریه چی لرینده ن داها یوکسک لرده دوران کلاسیک عالم کیمی تانییر. اونون هر ملتین اوز آنادیلینده تعلیم - تربیه الماق ضرورتینه دائر نظریه سی، روس لارین اسیری اولان ملت لرین دیل لرینین بوگون ایراندا اولدوغو کیمی محو اولماغا محکوم اولمادینغا باعث اولان مهم عامل لرده ن بیری دیر.

مقاله نی ترجمه ائده ن پروفور «فخرالدین و. یادگار» اوزو دنیا شهرتلی دیل چی عالم و ژرمانیست دیر. ۱۹۷۷-۷۸-جی ایل لرده برلین ده «هرمولت» اونورسیتینده «معاصر آلمان دیلینده صانت فونم لرین واریاتولی یی» ادلی دوکتورلو ق رساله سینی تمام لاییب، اونو لنینگرادا اوغورلا مدافعه ائدی و ژرمانیتکا اوزره ایلمک فیلولوژی علم لری دوکتورو اولموش دور. ۱۹۸۰-جی ایله دن پروفور دور. آلتی کتاب و دنبا نین مختلف علمی ژورنال لاریندا چاپ اولموش ۵۰-ده ن آرتیق مقاله و رساله لرین مؤلفی دیر.

بو مقاله عینی حالدا معاصر آذربایجان ادبی دیلی نین درین، کلاسیک و علمی مؤوضوع لار ساحه سینده یوکسک قابلیتینی نمایش ائتدی ر مک ده اوغورلو نمونه دیر. بو ایسه، ترجمه چی عالم جناب فخرالدین و. یادگارین یوکسک بیلک و آغیر اده بی نین نتیجه سی دیر.

«دیل اؤیرتمه، دیل لری اؤیرنمه یه نسبتاً داها یوکسک شئی دیر. تدریس واسطه سی کیمی قدیم دیل لرین پایینا دوشن تعریف لر ایکی قات آنا دیلینه عاید دیر، اونو دیل لرین اناسی آدلاندیرماق داها دوزگون اولاردی». ژان پل

«بش یاشلی اوشاق «لکن»، «حالبوکی»، «اؤزوده»، (یعنی)، «یالنیز»، «بونون عکسینه اولاراق»، «البته» سؤزلرینی باشا دوشور. آنجاق اونلاری بیر کره اوشاغا یوخ، آتاسینا ایضاح ائتمه یه چالیشین. تکجه «یعنی» سؤزونه درین بیر فلسفه گیزلنیر». ژان پل

«من فرانسیز دیلینی اؤیرنیم می. بونا ده یرمی. آخی یاد دیلده سن اؤزونو همیشه عاجز حس ائدیر، داتما سون سوزلوغا قدر اونا اویغون لاشماغا چالیشیرسان، او دیلده ان عمومی، ان کوبود جیزگی لرینی ایفاده ائده بیلسن». ی. و. گوته

«من خوشلاییرام کی، روس روس اولسون، انگلیس ده انگلیس؛ اگر پروس دا

پروسلې اولماق لازم دیرسا، اوندانگړه ک فرانسادا دا فرانسيز اولسون. برانژه

انسان اوزون مدت نفس آلیر، آجاق هاوانین مؤوجودلوغوندان اونون خبری اولمور. اوزون مدت هاوانین وارلیغینی بیلیر، لکن خاصه لرینی، ترکیبینی، اورقانیزمین حیاتیندا اونون نه کیمی اهمیته مالک اولدوغونو بیلمیر. انسان لار اوزون مدت انا دیلی نین خزینه سیندهن استفاده ائدیبلر، آنجاق اونون طبیعتی نین مرکب لی یینه، درین لی یینه فکر وئرمه ییبلر، اؤز معنوی حیات لاریندا اونون معنا سینی قیمت لندیرمه ییبلر. گؤره سن ایندی اونو لایقینجه قیمت لندیریرلمی؟ معلوم اجتماعی فکردن، پداقوژی پراکتیکادا قبول اولونموش اصول لاردان، مختلف مؤسسه لرده تدریس حیصه سی نین قورولوشوندا چيخیش ائتسک، درک ائتمک چتین دئیل دیر کی، لایقینجه قیمت لندیرمه یه هله چوخ قالیب.

انسان دیلی نین باشلانغیجی عمومی لیکده بو و یا دیگر خالقین دیلی نین ازلی باشلانغیجی بشریت تاریخ بنده بوتون بؤیوک خالق لارین یارانماسی نین باشلانغیجی کیمی کئچمیش یین قاتلاریندا ایتیر؛ لکن بوندان آسیلی اولما یاراق بیزده بئله بیر قطعی قناعت وارکی، هر بیر خالقین دیلی نین یارادیجی سی باشقاسی دئیل، ائله همین خالقین اؤزو دور. بونو آکسیون کیمی قبول ائتسک ده، تئزلیکله ائله شئی یین شاهدهی اولوروق کی، او بیزی ایستر - ایسته مز مات قویور؛ دوغردان می خالقین دیل بنده ایفاده اولونموش هر شئی، خالقین اؤزونده گیزلنیر؟ دیل ده چوخلو درین فلسفی فکر، اصیل پوئتیک حس، اینجه والحادیجی ذوق، گوجلوشکیلده عمومی لشمیش فکرلرین ایفاده سینه چکیلن زحمت یین ایزلری، زنگین مشاهده شئی لیک، آن جلدی منطق، یوکسک معنوی هنر، فکرلر اویناغی وار کی، بونلارا آن قدر تلی شاعر، درعین دوشونن فیلسوف بئله گوجلنه نائل اولور. بیز قطعی اینانا بیلمیریک کی، بوتون بونلاری گؤرون دویو کیمی فلسفه یه ده ایجته صنعته ده، پوئزیا یا دا بو قدره یاد اولان، ذوق بنده هئچ بیر اینجه لی بی ایله سئچیلمه یین، جلدی - جهدین ده هئچ بیر یوکسک لیک و بدیعی لیک بیلمه یین بو کوبود، بیسواد خالق کوتله سی یارادیمش دیر. آنجاق بیزده یارانان شیهه یه جاواب اولاراق، همین بو عاغیل سیز، نادان، کوبود کوتله دن ائله گؤزل خالق ماهنی سی چاغلا بیر کی، بوندان هم شاعر، هم صنعتکار، هم ده بسته کار اؤز الهامینی الیر؛ دقیق و درین معنالی ائله سؤزلر ائشیدیلیر کی، بونو علم یین و آن چوخ انکشاف ائتمیش عاغل یین کؤمه بی ایله فیلولوق و فیلسوف تحلیل ائدیر. آن قدیم، آل چاتماز و نادان لیق دؤوروندهن گلن بو سؤزن درین لی یینه و حقیقی لی یینه تعجب یینی گیزلده بیلمیر. بو هر هانسی بیر حادثه یه نسبتاً بیزه اؤز بیلی میز، ساوادی میز و انکشاف ییمیز لا شخصاً فخر ائتمه یه داها چوخ اساس وئریر، هر هانسی حادثه یه نسبتاً بیزه خاطر لادیر کی، آیری - آیری شعورلو شخصیت لردن، آیری - آیری

انسانى اورقانيزم لردەن باشقا يىر اوزوندا نهنك اورقانيزم لار كى، اونلار يىر هر بىرىنە انسان اوز بدن يىندە قار دەنە جى يى نىن بوتون اورقانيزمە بىلەدى يى مناسبتە اولور. اوز ساوادىمىزلا فخر ائىدەرەك بىز اشاغى و گىنىش خالق كوتلەلى آراسىندان چىخىش سادە، آز ساوادلى آداما عادتاً يوخارىدان باخىرىق؛ لىكن بىزىم حقىقتاً ساوادىمىز وارسا، منت درلىق لا همىن خالقىن تارىخى وارلىغى قارشى سىندا باش ايمەلى، اوتون سونسوز، هىچ واخت يامسى لا يا بىلمەدى بىمىز يارادىجى ليغىنا حىران قالمالى يىق. اگر اوز عمل لرىمىز اوچون خالق يىن سوي كوكونده سر كىمى گىزلەنن معنوى حىات قايتاق لارىندان گوج و روح آلا بىلسك، اوندا خوشبخت اولارىق. بلى، خالق يىن بىزە بخش ائىدى يى دىل اوزو گوستىرى كى، هر بىر شىخس نە قدەر ساوادلى، انكشاف ائتمىش اولورسا- اولسون، او خالق يىن بويوك وارلىغى قارشى سىندا حدسىز درجە دە كىچىك دىر.

خالق اوز دىل يىنى نىجە، هانسى قانون لارا اساساً يارادىر، هانسى نىت لره اساس لانىر، كىم دەن و نەدە درس آلېر، چا يىن مى دانىشغىنا، كوله يىن مى نفس يىنە قولاق آسىر؟ نىە دىل لردە بو قدەر دوغمالىق، هم دە يادلىق وار؟ هارادا، هانسى اوزاق زامان لاردا، هانسى اوكلە لردە اونلار دوغمالاشدىلار و يادلاشدىلار؟ نە ايدى بىر دىلى بىر طرفە، او بىرىنى باشقا سىمتە يونلەن كى، نىتجە دە دوغما قارداش لار راس لاشاندا بىر- بىرىنى تانى مادىلار؟ بوتون بو سوؤال لار فىلسوفون و تارىخچى نىن قارشى سىندا سونو گورونمە يىن مسئله لرى كىمى دورور. بونون بويوك اوچون لازم دىل، اوز آنا دىلى حا قىندا آز- ماز دوشونە بىلن يقىن ائدەر كى، دىل خالق يىن اوزنون ايچ يىندەن گلن وارلىق دىر، خالق روحونون درىن لى يىندە گىزلنمىش بوتون خالق خصوصىت لرىنى اوزوندا احتوا ائدەن بىر توخوم دان يارانمىش دىر.

خالق يىن دىلى اونون اوز تارىخى حدود لارىندان چوخ- چوخ اول باشلانان، بوتون معنوى حىاتى بويو هىچ واخت سولمايان، همىشە يىنى دەن پارداق لانان آن ياخشى چىچىك دىر. دىل دە بوتون خالق، اونون سوي كوكو جانلانىر، اوندا خالق يىن روحو يارادىجى قووه ايله فكر دە اهرى بىر، وطن يىن سماسى اولور، اونون هاواسى، فىزىكى حادثە لرى، اقليمى، چؤل لرى، داغ لارى، درە لرى، مئشه لرى، چاى لارى، قاصىرغا و طوفان لارى شكله و سىسە چە ورىلېر. بونلار دوغما نغمە لردە شىرىن ماھنى لاردا، شاعر لرىن دىل يىندە نە قدەر شاقراق (اودلو آلولو) و آيدىن سىلنىر. لىكن خالق دىل يىنىن ايشىق لى آيدىن گورونن آنگىن لىك لرىندە تىكجە دوغما وطن يىن طبيعتى دىل، همچىن خالق يىن معنوى حىات يىنىن بوتون كىچمىشى عكس اولونور. نىللىل لرى گلىب- گىئدىر، بىر- بىرىنى عوض ائدىر، آنجاق دىل دە هر نىللىن اوز حىات گىرچك لىك لرى ارث كىمى گلە جك نىل لره قالىر. آنا دىلى خزىنە سىندە نىللىل لرىن

درین اوره ک چیربیتی لاری نین ایزی قالیر، تاریخی حادثه لرین، اینام و گوروش لری نین محصولو قالیر، بیر سؤزله، خالق اؤز معنوی حیاتی نین بوتون ایزینی آنا دیلینده قورویوب ساخلا ییر. دیل خالقین یاشامیش لارینی، یاشایان لارینی و گله جک نسیل لری نه اهن گوجللو، زنگین و محکم ثل لرله تاریخا جانلی بیر بوتؤوده محتشم شکلده بیرلشدیره ن واسطه دیر. او، تکجه خالقین حیاتی نی یاشادمیر، او، عینی زاماندا بوتون حیاتی نین اؤزو دور. خالقین دیلی یوخدورسا، او خالق داها یاشامیر. محض بونا گؤره ده بیزیم غرب قارداش لاریمیز یاد ائیل لی لرین هر جور تعقیبینه معروض قالدیقدا و بو زوراکلیغین دیله ده تطبیق اولوندوغونو گؤردوکده باشا دوشدولرکی صحبت خالق اوچون اولوم، یا اولوم مسئله سینده ن گئدیر. خالقین دیلی موجود دورسا، خالقدا یاشامیر. و اهن دؤزولمز زوراکلیق لیک دهده - بابالارین سایا گلمز نسیل لری نین یاراتدیغی ارثی خالقین اهلینده ن آلساق ایسته ییردی. خالقین اهلینده ن هر شئی ئی آلی ن او دؤز؛ لکن اونون دیلینی اهلینده ن آلسانیز، او هئچ واخت بیر داها اونو یارادا بیلمز. خالق حتی یئنی تورپاقدا مسکون لاشا بیلر، لکن دیلی تزه ده ن یارادا بیلمز؛ هئچ واخت! خالقین دیلی آغزیندا اولدوسه، دئمه لی، خالق اؤزو محو اولدو. اگر انسان روحو اوزون عؤمور سورمه یین بیر آدامین اولومونده ن سارسیلیرسا، بس بو روح خالقین چوخ عصیرلیک تاریخی طالع بی نه - یئر اوزونده تانری نین یاراتدیق لاریندان اهن محتشمی اولان دیله قصد ائیدیلدیکده هانسی حسن لری کئچیرمه لی دیر.

بئله لیکله، خالقین معنوی و چوخ عصیرلیک حیاتی نین تام و دقیق سالنامه سی (کارنامه سی) اولان دیل عینی زاماندا هله کتاب و مکتب اولمایاندا خالق اؤیره ده ن تاریخ بو یو اؤیرتمکده داوام ائده ن اهن اولو (مقدس) خالق معلمی دیر. آنا دیلینی آسان لیغلا بؤیوک زحمت چکمه ده ن هر بیر نسیل، عینی زاماندا چوخ دان تورپاقدا یاشایان، اؤزوده رای نین، دئیرین یوخ، هیمالایین آلتیندا اویویان مین لرله اؤزونده ن اولکی نسلین فکری نین محصولونو و حسن لری نی منیمسه ییر. بابالارین بو سایا گلمز نسیل لری نین بیره - بیره دوشوندوکلری، حسن ائندیکلری، یاشادیق لاری هر شئی آسان، زحمت سیز یئنی جه ایشیق لی دونیا یه گؤزونو اچان اوشاغا اؤتورولور (منتقل اولور) و آنا دیلینی اؤیره ن بو اوشاق حیاتا اولچویه گلمز محبت له گلیر. آنا دیلی نی اؤیرنمک لیج اوشاق تکجه شرطی (قراردادی) سس لری اؤیره نمیر، او، هم ده آنادیلی نین دوغما دوشونده ن معنوی حیاتی و گوج آیر. آنادیلی اونا طبیعتی ائله ایضاح ائدی رکی بونو هئچ بیر طبیعت شناس باجارا بیلمز. اونو احاطه ائده ن آدام لارین خارا کتر یله تانی ش ائدیر، یاشادیغی جمعیت له، تاریخی و سعی لر یله ائله یاخین لاشدیریر کی، بونو هئچ بیر تاریخ چی ائده بیلمز؛ آنادیلی اوشاغی خالق اینام لارینا و پوتزیاسینا ائله باغلا ییر کی، بونو هئچ بیر ائسته تیک ائده بیلمز؛ نهایت،

آنادىلى ائله منطقى آنالايىش لار و فلسفى گۇرۇشلر آشى لايير (اۇيره دير) كى، بون هئچ بير فيلسوف باجارماز.

زور گوجونچ انكشافى بوزولمايان اوشاق، اهن اوزاغى ۵-۶ ياشيندا اوز آنادىلى نده جسارت له، دوزگون دانىشير. آنجاق تصور ائدين كى، آز-ماز عاغلى اولان ۶ ياشلى بير اوشاغين اوز آنادىلى نده دانىشديغى كيمى هر هانسى باشقا ديلده دانىشا بيلمه سى اوچون نه قدهر بىلى يى، حسى، تفكرو، منطقى و فلسفه سى اولمالى دير. اوشاغين اوز آنادىلى نى بوجور منيمسه مه سينده يالنيز يادداشى اساس گۇتوره نلر چوخ سهو ائديرلر. هئچ بير يادداش (حافظه) نه اينكى هر هانسى بير ديل ين بوتون سؤزلرينى، حتى بو سؤزلرين ممكن بيرلشمه لرينى و ده ييشيك لرينى دوزلتميه نائل اولاييلمز؛ يوخ، اگر دىلى يالنيز يادداش لا اۇيره نسه يديلر، اوندا هئچ بير دىلى دوز-عمل لى اۇيره نه بيلمزديلر. خالق ين ياراتديغى ديل اوشاقدا اونو حيواندان فرق لنديره ن سؤز ياراتما قابليت ينى انكشاف ائتديرير. سيز حس ائديرسينيز كى، اوز فكيرينى ايفاده ائتمك ايسته ين اوشاق گاه بير ايفاده، گاه دا باشقا ايفاده ايشله دير و ايستر-ايسته مز تعجب لنيرسنگى، بير-بيرينه چوخ ياخين اولان ايكي سؤز آراسينداكى اينجه فرقى حدده ن آرتيق ياخشى حس ائدير. سيز همچنين حس ائديرسينيز كى، اوشاق ينى سؤز ائشيدنده اكثر حال لاردا اونو دوز حال لانديريو (صرف ائدير)، تصريف ائدير و باشقا سؤزلره بيرلشديريو. اولاييلردى مى كى، آنادىلى نى اۇيره نركن اوشاق خالقا ديل ياراتماق امكانى وئرميش يساراديجى قسوه نين حيصه جيكلرينى منيمسه مه سين؟ باخين، خارجى ديلين بو اينستىكت ينى (غريزه سينى) خارجى لر نئجه چتين ليكله منيمسه بيرلر، اصل ينده بو هئچ منيمسه نيلمير. روسيادا ۲۰ ايل ياشايان آلمان حتى ۳ ياشلى روسون اوز دوغما ديل ينده بيلديكرينى قازانا بيلمير.

بو غريبه پداقوق-آنادىلى نه اينكى چوخ شى اۇيره دير، همده آسان و غيرعادى راحت بير مئدلا اۇيره دير. اوشاغا ۵-۶ نامعلوم آد وئيريك، ۷-۸ خارجى سؤز، ۲-۳ آنالايىش، بير نئجه مركب حادثه اۇيره ديريك و بونا چوخ چتين ليكله نائل اولوروق. اوشاق اوچون ايسه بو داها چتين اولور. او، گاه اهزبرله بير، گاه دا اونو دور. اگر وئرلن آنالايىش لار آز و يا چوخ درجه ده مجرد اولورسا، هر هانسى بير منطقى و گراماتيك اينجه ليكله ايفاده ائديرسه، اوشاق قطعى شكل ده اونلارى منيمسه مه بيلمير، حالبوكى بيزيم اونا عبث يثره صرف ائده ره ك آيدين لاشديرماغا چاليشديغيميز اينجه ليكلرى او تجربه ده آسانلىق لا، سرپست شكل ده منيمسه بير. بيز اوزوموزو اونون لا ساكت لشديريريك كى، اوشاق آنا ديلينده ائله بئله فكرلشمه دن دانىشير، آنجاق بو فرازا هئچ نه ايضاح ائتمير. اگر اوشاق بو و يا ديگر گراماتيك دؤنومو يثرينده ايشله ديرسه، دانىشغ يندا سؤزلره گراماتيك فورمالار آراسينداكى اينجه ليكلرى گؤره

بيليرسه، دئمه لى، او، بونلارى حس ائدير، اولاييلسين كى او بيزيم ايسته دى ييميز يول لاگئتمير. آنا دىلى نى اوپره ننده اوشاق تكجه سؤزلرين و سؤز بيرلشمه لرى نين يارانماسى نى، ده ييشيك لى يه اوغراماسى نى يوخ، همچنين سونسوز مقداردا آنلاييش لارى، اشيالارا مناسب لرى، فكر لرى، حيس لرى، بديعى اوربازلارى، ديلين منطقى نى و فلسفه سيني اوپره نير. اوزو ده اونلارا آسان و تئز، جمعى ايكي - اوچ ايل عرضينده يى يه لى نير. سعى و متديك جانفشانلىق گؤستر مكله آدم ۲۰ ايل عرضينده هئچ بونلارين ياريسينا دا يى يه لى نير. بيلمز. بودور آنا دىلى نين - بو بؤيوك خالق معلمى نين - گوجو.

سوروشا بيلرلر، بس نيه بيز آنا دىلى ده ئيريك؟ مگر اوشاق عيىنى آسان ليق لا خارچى دىلى اوپره نه و بوندان آنا دىلى نين اونا و ئردى يى خيىرى گؤتوره بيلمز مى؟ فرانسىز و آلمان ديل لرى ده روس، لاتين و يونان ديل لرى كيمى بو خالق لارين اوزون عصير ليك معنوى حياتى نين نتيجه سى دير. دئمك، آدم اوشاق ليق دان هر هانسى بير خارچى ديلده دانىشماغى اوپره نير سه، اونون معنوى انكشافى بوندان هئچ نه ايتير مير، عكسينه اودور. كيچيك فرانسىز، انگليس، ايتاليالى اوز دوغما ديل لر ينده ن روس كيمى بلكه داها چوخ خزينه قازانير. بونلارين هاميسى دوز دور. اگر روس اوشاقى لاپ اوشاق ليق دان، فرانسىز جا و يا آلمانجا دانىشارسا، كيچيك فرانسىز و يا كيچيك آلمانلى نين اولدوغو وضعيته دوشرسه، اوندا شبيهه سىز، اونون، معنوى انكشافى عيىنى ايله او يول لا، اولاي بيلسين كى، آشاغى دا گؤره جه ييميز كيمى مىللى خاراكتير لرين شبيهه دوغورمايان، ارثاً كئچمه سى فاكى نى قبول ائتمه سه ك، تماميله همين يول لاگئتمه سين.

ديل ين خالقين معنوى حياتى نين نتيجه لر ينى ايفاده ائتدى يىنى، فكر و حس لر ين اورگانىك وار ليق اولدوغونو قبول ائتسك، اوندا البت كى، نه اوچون هر خالق ين ديل ينده اونون خصوصى خاراكتير لرى نين عكس اولدوندوغونو، ديل ين خالقين ان ياخشى سجه سى اولدوغونو باشا دوشه ريك. يونكول، جينگىلى لى، كسگين، تبسم لو، كوبودلوق چالار لىغى ايله ياناشى، نزاكتلى، چؤزه لن، پروانه كيمى پرواز ائده ن فرانسىز دانىشىغى؛ آلمان ين آغير، دومانلى فكر لر ينه غرق اولان، گؤتور - قوى ائده ن دانىشىغى؛ آيدين، يىغجام، غير معين لى يه محل قويمايان، بير باشا ايشه باشلايان برىتانىالى نين پراكتيك نطقى؛ ايتاليالى نين نغمه لى، پارلاق، رنگارنگ و بلاغلى نطقى؛ سونسوز چاغلان، داخلى حس لرى تلاطمه كتيره ن و هر ده بير برک گورولتوسوايله سچيلن سلاويان نطقى - بوتون ممكن مزيت لر ده ن، بعضاً، خالقين اوزونون او قده رده ياخين دان اشتراك ائتمه دى يى تاريخين اوزوننده ن بو ديل لرى ياردان خالق لارين خاراكتير له داها ياخشى تانىش ائدير. محض بونا گؤره ده، خالقين خاراكتير ينه بلد اولماق اوچون داها ياخشى، بلكه ده، يگانه دوزگون يول اونون ديل ينى

اؤره نمک دیر و بیز خالقین دیلیته دریندهن وارد اولدوقدا اونون خارا کترینه داهای دریندهن بلد اولوروق.

دیل لرین بو شبهه دوغورمایان سجه لریندهن نتیجه چیخارماغا حاقیمیز وار کی، آدامین اوشاق لیلیق دان هانسی دیل ده دانیشماغی، اونون معنوی انکشافی اوچون هئچ ده اهمیت سیز دئیل دیر. هر اوشاقین معنویاتیندا و انکشافیندا او احاطه ائدهن طبیعتین، آدام لاریبن، اوطاقیندا آسلیمیش شکیل لرین، حتی اونون اویونجاقلارینین دا تأثیری اولدوغونو اعتراف ائدیریکسه، اوندای بیز بو و یا دیگر خالقین مزیت لرله دولو دیل کیمی بیر حادثه نین تأثیرینی انکار ائده بیلریم کی؟ طبیعتین، حیاتین، انسان لارا مناسبتین ایلك یوزوجوسونون، هر شئی ئی گوره، دویمان و باشا دوشن بو اینجه آتمسفرین تأثیریندهن امتناع ائده بیلریم کی؟ دی یه جک سینیز کی، بو آتمسفر روس دیلینده یوخ، هر هانسی بیر اجنبی دیلده اولسا، نه فلاکت گتیره بیلر کی؟ دوغوردان دا هئچ بیر بلا اولمازدی، اگر:

بیرینجی سی، اگر دیل اوشاقین اورگانیزمینده آرتیق اؤزونه حاضر لانیمیش دوغما یوا تاپیرنسا، ایکنجی سی، اگر اوشاق دوغوردان دا، دیلی ایله دنیانی شرح ائندی بی خالقین محیطینه تمامیه دوشورسه، اوچونچوسو، اگر طالعین حؤکمو ایله اوشاغین ایچری سینده یاشادیغی و فعالیت گؤستردی بی خالقین دیلی اونون آنا دیلی نی عوض ائدیرسه؛ بیر سؤزله، اگر کیچیک روس بالاسی بوتون جهت لردن فرانسیز، آلمان و یا انگلیس اولماق مجبوریتینده قالیرسا. لاکن بلا بوراسیندادیر کی، بو شرط لردن بیرینجی سی قطعی یئرینه یئتیریله بیلمز؛ ایکنجی سی اوزامان اولابیلر کی، روس اوشاغی خارجه بو یوسون و یا تریبه آلسین؛ اوچونچوسو او زامان اولار کی، والدین لر اوشاغی وطنی نی ده بیشدیرمه بی قراره آلسینلار.

ملی خارا کترین اوشاغا ارثن کئچمه سی حاقدانیشماق اولار می؟ بیز ده بیریکسه کی، اوشاق لارا والدین لریندهن فیزیونومیانین چوخ بؤیوک جیزگی لری - گؤزون رنگی، بورنون، دوداقلارین، ساچ لارین فورماسی، قد - قامت، یشیش طرز، میمیکا کئچیر، اوندای، البته، گمان ائتمک اولار کی، اوشاق لارا والدین لریندهن داهای اینجه و درین سجه وی خصوصیت لر کئچیر. چونکی انسانین خصوصی مزیت لری نین سببی داهای درین و گیزلی اولدوقدا، او، ارثن چوخ دوزگون کئچیر. کور والدین لردن گوره اوشاق لار دوغولور؛ علیل و قیچی اولمایان آتا بو ناقص لی بی هئچ واخت اوشاغینا اؤتورمور؛ لاکن بونونلایاناشی سببی عصب سیستمی نین درین لی بینده کؤک سالمیش و حکیمین اختاریب تاپا بیلمه دی بی خسته لیک لری مثلاً، ورم، اوره ک کئچمه / ایی لپسیا، ارثی دلی لیک و سایره والدین لردن اوشاق لار کئچیر و بعضایر

نسپل اؤتور، او بیرینده تظاهر ائدیر. میمیکا کیمی هئچ بیر شئی ارئن بو قدهر دوزگون وئرلیمیر، هئچ بیر میکروسکوپ لاگورونمهین داخلن گیزلی علامت لرین، تظاهر و دور و اکثر حال لاردا دوشونجه طرزینین و حرکت لرین تأئیری آلتیندا ده بییشیک لی به اوغراییر.

خارا کترین ملی خصوصیت یئین دیگر باشقا علامت لره نسبتاً والدین لردن اوشاق لارا داها دوزگون اؤتورولمه سی نی بیز مباحثه دوغورمایان، اؤز و ده چوخ کسگین شکیل ده تظاهر ائدن، بو سبب ده ده شبهه دوغورمایان فاکت کیمی قبول ائده بیلیریک. بئله لیک له، خارا کترین بو ارئی اساسی، باشقا مقاله ده گؤستردی ییمیز کیمی، انسانین واخت اؤتدوکجه بوتون خارا کترینی تشکیل ائدن آن محکم خصوصیت هه ورلییر. آنادان گلمه میل لریمزه اویغون گلن شئی ئی آسان لیق لا و محکم منیمسه بیلیریک، بو اساس لارا ضد اولان و یا اولنارا یاد اولان شئی ئی چتین لیک له اؤیره نیب، ضعیف یاددا ساخلا ییب و یالنیز اوزون سعی لردن سونرا اؤز دوغما خارا کتریمزه چه ویره بیلیریک. بورادان آیدین اولور کی، اگر اوشاغین دانیشماغا باشلا دیغی دیل اونون آنادان گلمه خارا کترینه ضد دیره، بو دیل هئچ واخت اونون معنوی انکشاف ینا آنا دیلی قدهر گوجلو تأثیر گؤستره بیلیمز؛ هئچ واخت اونون روحنا و بدنیه بو قدهر درین کؤک سالاییلز، هئچ واخت اونون زنگین و هر طرفلی انکشاف ینا کمک ائده بیله جک قدهر درین و ساغلام کوک سالاییلیمز.

لاکن بو آز دیر. یوخاریدا گؤدویوموز کیمی، خالقین دیلی، وطنی و معنوی حیاتی تام عکس ائتدیریر، عین زاماندا او، اوشاغی احاطه ائدن محیطین و حیاتیین شرح چی سی دیر. اوشاغین آنا دیلی نی عوض ائدن دیل اونا یابانجی محیطی و حیاتی تبلیغ ائنده نه باش وئریر؟ هئچ نه، یالنیز اوشاغین چوخ چتین، کوت بیین اولماسی، طبیعتین و حیاتیین درین لی یینه جزئی شکیل ده وورماسیندان باشقا هئچ نه! باشقا سؤزله، او، داها لنگ و داها ضعیف اولور. فرانسائین و انگلتره نین طبیعتی نی روسیادا یاراتماق اولماز؛ یوخ، اگر اؤز ائوینده حیاته ضد محیط یاراتماق ممکن سه، بو محیط نه قدهر مسکین، نه قدهر جلیز اولار، هر آددیم دا اوندا ده شیکلر عمله گلر کی، اونون آراسیندان بیزیم ملیت ییمیز بویلانیر، بونو دا باشا دوشمک و ایفاده ائتمک اوچون اوشاق آنا دیلی نده اولمادیغینا گوره باشا دوشوب ایفاده ائده بیلیمیر.

خارج ده ن دایه لر و نته لر، قورونلر، قورونانت قادین لار، حتی خادم لر گتیز دیریدیلر؛ آتا - آنا بیر کلمه ده اولسون روسجا دانیشمیر، بیر سؤزله ائوده بیر تکه فرانسای، انگلتره و یا آلمانیا، بعضاً ده بیر تکه اوندان، بوندان بیر آز دا اچونجوده یارادیلر. آنجاق بونلار نه قدهر مسکین دیر، نه قدهر مختلف ملیت لرین پارچالاری نین بی آیرجاسینا

قاریشیغی دیرا اؤز ملی مارقا لاریندان آیری دوشموش بو شخص لر نه بی و نئجه اویوه دیولر؟ بوجور مسکین صنعی آتمسفرله سونسوز درین و قیداوثریجی خالق آتمسفرینی عوض ائتمهیه چالیشیرلار. آنا و آنا فرانسیزجا، آلمانجا، انگلیسجه دانیشیرلار، اؤز ده چوخ سلیس دانیشیرلار؛ اونلار اینانیرلارمی کی، بو دیل لری اؤز اولکه لرینده بویوموش فرانسیز، آلمان و یا انگلیس کیمی دانیشیرلار؟ یوخ، اگر پوشکین روس دیلی نی موسقوا کلیسه خادم لرینده اؤیره نیبسه، بیزیم فداکار فرانسیزلار و آلمان لارد دا فرانسیز و آلمان کندلی لرینده اؤیره نمه یه شئی تاپا بیلر. بیز دیل داخل ینده فعالیت ده اولوروق، لاکن هئچ واخت اونون مین ایل لرین داوامی اولاراق همیشه جاوان حیاتی و قووه قاینق لارینا باش وورمامیش یق و وورا دا بیلیمه ریک، همین قاینق لار اؤز ونده وطن یین طبیعت یینی، خالق یین معنوی و همیشه یانار حیات یینی عکس ائتدیره ن بو خالق دریا سینی قوروماغا و لیل نمه یه قویمور. بس حیات یین بوتون وضعیت یی، بس دین، انسان لار مناسبت، حس لر، آنلایش لار؟ بیز هئچ واخت حیات ییمیزین بوتون ساحه سینی ائله ده ییشه بیلیمه ریک کی، اونون آراسیندان ملیت ییمیز و یاشاد ییمیز خالق آتمسفری گؤرونمه سین. دئمک اوشاغین آنا دیلی نی اجنبی دیل له عوض ائتمک له، روسیادا یاشایا- یاشایا بیز هر دفعه اونا حقیقی و زنگین بولاق عوض یینه ساختا و کاسیب بیر قاینق تقدیم ائتمیش اولوروق.

فرض ائده ک کی، هر هانسی بیر وارلی آدام فرانساین و یا انگلتره نین بیر پارچا سینی اؤز ائوینده یارادا بیلدی؛ ائوده بوتون شرایط، حیات بورادا دانیشیلان دیل یین خارا کترینه اویغون گلیر؛ حتی فرض ائده ک کی، قاجیلماز اولاراق بو ائوده یاشایان لار یین دینی همین دیله اویغون گلیر، اوندا دنیا دا بو جور هفتی بشجاردان پیس اولان پراووسلاو ایکی اوزلولویون فرانسیز شیوه سیله عیبه جر قاریشیغی یوخ دور؛ فرض ائده ک کی، بیر سؤزله، بو خوشبخت عائله لرده ن اولان اوشاق لار فرانسادا فرانسیز عائله لرینده و یا انگلتره ده انگلیس عائله لرینده اولدوغو کیمی انکشاف ائدیرلر؛ اوندا نه اولار؟ تکجه اوشاغین دیل له بیر لیکده اؤز ونه فرانسیز و یا انگلیس خارا کترینی آشیلاماق دان و والدین لرین شیلتا ق لیغی ایله، مدائین آخماق طلبی ایله خالق یین زنگین معنوی ارثی نین اؤز ونه چاتان حصه سینده ن، او حصه ده ن کی، اونو وطن یینه و خالق یینا اؤولاد ائتمیش دیر، امتناع دان باشقا هئچ نه دئیل دیر. قوی، او سونرا خارجی دیل کیمی روسجا دانیشماغی اؤیره نسین، بو هئچ واخت اونون قلب ینده ن ایلك بششیک ده آلدیغی تأثرات لاری سیله بیلمز. اونون دانیشدیغی دیلین و بو دیلی یاردان خالق یین روحو اوشاغین قلب ینده درین کؤک سالیر، اونون قانینا و جانینا هوپور، خالق یین دیلی اؤز مؤوقع یینی (موضع یینی) تاپیر و یاد کولکری قوپاریب آتمیز، چونکی عادی پسیکولوژی قانونا اساساً اؤز ونه بیرینجی یئر تاپان هر بیر تأثرات بوتون

سونراکی لردان درینده اولور. بو یوللا تربیه آلمیش انسانین حیاتیاتدا قدم قویاندا اؤزونون کولرین آراسیندا یاد اولماغی، اوزو کیمی بدبخت لرین آراسیندا اونلارین یاراتدیغی و صنعی شرایطده یاشایاراق، بلکهده بو حیاتیاتدا پاریلدا یا جاغی، لاکن همیشه خالقا یا بانجی قالا جاغی و اونون اورقانیکی حیاتیاتنا بیر ذرّه ده خیر و ثریمه به یی تعجب لودورمو؟ بئله آدامین ادبیات و دوولت فعالیتتی ساحه سینده ایش لری اجنبی بزه یی له دامغالانا جاق سا و خالقین خوشونا گلمه یه جکسه، اونون بوینون وندا آغیر یوک کیمی قالار سا و یا هئچ کیمه لازم اولمایان و باشا دوشولمه یین شئی کیمی رد اولونار سا، بورا دا تعجبلی نه وارکی؟ بوجور تربیه آلمیش آدام خالق ارتینه هئچ بیر شئی وئره بیلمه یه جک، اجنبی نی اؤز خالقی نین مالی ائده بیلمیرسه، هئچ واخت خالقی باشا دوشمورسه و خالق طرفینده آنلا شیلیمیر سا، جمعیتین (جامعه نین) و خالقین یاراماز عضوو، بعضاً آن آغیر یوک کیمی قالیر سا، اؤزونه وطن پرور ماسکاسینی نئجه تر تۆکه - تۆکه گئی سه بئله، وطن سیز یازیق کیمی گۆرونورسه، بورا دا تعجبلی نه وارکی؟

داها پیس اودور کی، اوشاق عین زاماندا بیر نئجه دلیل ده دانیشماغا باشلا ییر و نتیجه ده اونلارین هئچ بیر یی اونون اوچون طبیعی دلیل یئرینی توتا بیلیمیر. اوشاغین انکشافیندا انا دلی نین اهمیتینی بیز ایضاح ائده بیلیریک، لاکن هئچ بیر یی نین دوغما آدلاندیرا بیلمه یه به یی دلیل لرین اوشاق لیقدا بوجور چارپازلا شماسی نین (توققوشماسی نین) نه کیمی نتیجه لر وئره به یی نی ایضاح ائتمه یه احتیاج یوخدو. اؤزلویونده آیدین دیر کی، بئله چارپازلا شمادا انسان جمعیتی نین آن بویوک مرشدی اولان دلیل، دئمک اولار کی، اوشاغین انکشافینا تاثیر گؤسترمه یه جک، آنجاق بو پدافوقین (دلیلین) کۆمه یی اولمادان هئچ بیر پدافوق بیر شئی ائده بیلمز. بیز بو جور تربیه آلمیش اوشاق لاری گۆرموشوک. اونلار یا تام، هر جور خارا کترده ن حتی آن آز انکشاف ائتمیش آدام لاردا کی هر جور یارادیجی قوه ده ن محروم اولموش، لاکن تربیه سی پوزلما یان کوت بشین لر دیر، اونلاری خلاص ائدیجی عبرت درسی اوچون جمعیته نمونه گؤسترمه یه دیردی. یازیق اوشاق لار، چوخ قایغی کش والدین لرینیز سیزی نئجه دهشتلی اولومه محکوم ائدیبلر: اونلار نه اینکی سیزی وطن داش خارا کترینده ن، پوز یادان، معنوی حیاتیاتدان محروم ائدیبلر، اؤزونو گلو نچ وضعیته سالماق اوچون، مئدنین قوریانی اولماق لا، خالق حیاتیاتیندا بوتون محصولدار فعالیت ده ن کونوللو شکیلده امتناع ائده ن جمعیته آیلنجه وئرمک اوچون اویونجاق لارا چه وریلیبلر. بونون هامیسی نه ده ن و نه اوچون ائدیبلر؟^(۱)

خارجى دىل لرى مختلف باخىم دان اۆيره نمك اولار:

بىرىنچى سى، دىلى اۆيره نىلن خالقين ادبىياتى ايله تانىش اولماق مقصدى ايله،

ايكىنچى سى، آغلين منطقى انكشاف ينا امكان و ثرمك اوچون، چونكى هر بىر ىشنى دىلى منىمسه مك، بو معنادا عقلى مشغوليت اوچون آن ياخشى واسطه دىر، خصوصيله بو دىل رۇم و يونانستان دا اولدوغو كىمى اورقانك جهت دهن انكشاف ائديبسه،

اوچونچوسو، خارجى دىل لرى شىفاهى و يازىلى شكىل ده دىلى نى اويره ندى بىمىز ملت ين نماينده لريله علاقه يه گىرمك اوچون واسطه دىر و نهايت،

دوردونچوسو، پراكتىك جهت دهن همين خارجى دىل لردهن استفاده ائدنه و اؤز هموطن لرىمىزله دانىشماق و يازىشماق اوچون.

دىله باشقا خالق ين اؤز زنگين لى بى نىن آچارى كىمى يانا شان بىرىنچى حالين زنگين و مهم نتيجه لر آلدده ائتدى بى شىبهه دوغور مور، آنجاق آخىرىنچى نىن معنا سىز، بوش شى اولدوغو دا شىبهه سىز دىر، چونكى بورادا بىز غرىبه و وحشى بىر مُدانين طلبى نى يىرىنه يىتىر مىش اولوروق، اؤز هموطن لرىمىزله خارجى دىل ده دانىش يىرىق. عىنى زاماندا معلوم دىركى، محض ىشنى خارجى دىل لرىن اۆيره نىلمه سىنده آخىرىنچى غرىبه و يابانچى مقصد بىزىم اكثر ساوادلى لارىمىزدا، همچىن بىر چوخ مکتب يىمىزده اؤزونه يىر توتوب و بو مقصد نائىل اولماق اوچون حاضر دا ان چوخ «پاپاشا» و «ماماشا» لارىمىز^(۱)، انستىتوت و پاتىسون لارىمىز چالىش يىرلار.

خارجى دىل لرى اۆيره نده بىزى عقلى ژىمناستىك ماراق لاندىر يرسا، اوندا لاتىن و يونان دىل لرىنى اؤيره نىملى بىك، بىزى غرب خالق لارى نىن زنگين ادبىياتى ماراق لاندىر يرسا، انگلىس و آلمان دىل لرىنه اوستون لوک و ثرمه لى بىك. بىز ايسه داها چوخ فرانسىز دىل يىنه و اونون نسبتاً كاسىب و باشقالارى ايله مقايسه ده روحاً داها چوخ يابانچى اولان ادبىيات ينا جان آتىرىق. بىزىم ده بده اولان مکتب لرىمىزده فرانسىز ادبىياتى اۆيره نىل يرسه، بو دىل ده داها چوخ پراكتىكا آلدده ائتمك، همچىن اساس مقصد ين بوشلوغونو و معنا سىز اولدوغونو قىسماً اؤرت - باسدىر ائتمك اوچون

۱- بو مؤلف، چوخ بختيار، مُدالار اساسىندا اوشاق لارى نىن دىل لرىنى كورلايان والدىن لرى بو طعنلى اءلارلا سانجماق ائتمك اىستىر.

اڭدیلیر. بو و یا دیگر خارجی دیلی هانسی مقصدله اویره نمه ییمیز چوخ واجب دیر، چونکی او، دیل اویره نمه نین متدو نو معین لشدیریر. خارجی دیلی خالقین ادبیاتینا بیر اچار کیمی اویره ندیکده، اساس دقت یازیچی لارین اوخونما سینا یؤنلیر. دیل عقلی ژیمناستیک کیمی اویره نیلیرسه، دیل اویره نمه نی اساساً دیلین منطقینه یؤنلدیرلر و ادبیاتدان بویوک نمونه لر یاماسی لاماق لا عقلی مشق ائتمه یه مجبور ائدیرلر. دیله پراکتیک جهت دهن یی یه لنمک ایسته ییریکسه، اوندان بونون دقت ییمیز مضمونان دئیل، پراکتیک وردیش لرین الله ائدیلیمه سینه، دوزگون دانیشماغا، گراماتیک جهت دهن دوزگون لویه، ایفاده لرین چه ویکلی یینه و عمومی ایشلک لی یینه یؤنلدیلیمه لی دیر. دیل اویره نمه نین مقصدینده ن آسیلی اولاراق، معلمی، درس لی یی و اوشاغا خارجی دیلی نه واخت اویره ده جه ییمیزی سئچیریک.

دیل اویره نمه ادبیاتا و منطقه یی یه لنمک مقصدی گودورسه، اوندان اثرکن یاش لاردان اوشاقین اوز آنا دیلی نی تام اویره تمه دهن باشلاماغا احتیاج یو خدور، بو اصلینده ضرر گتیره ر. یوخ، اگر بیز دانیشیق دیلینی اویره نمه یی قارشسی میزا مقصد قوموشوق سا، و آن چوخ دانیشیغیمیزین تمیزلی یینه چالیشیریق سا، اوشاغا فرانسیزجا دانیشماغی مجبور ائتمه ییمیز آیدین دیر، چالیشمالی ییق کی، بیزیم دوغما دیل ییمیز اونا دانیشماغا مانع اولماسین: بورادان دان فرانسیز تریبه چی لرینی و قوه رنر لرینی توتماغیمیزین مقصدی آیدین لاشیر، روس دیلی ایله یاناشی مکتبین ایلک صینیفلرینده فرانسیز دیلینی اویره نمک طلبی و سایر آیدین اولور. فرانسیز دیلینی مکتب لری میزده و خصوصیله قادین مکتب لرینده ادبیات و یا عقلی انکشاف خاطرینه اویره نیلمه دی یی یقین کی، هئچ کس ده شبهه یئری دوغور مور. بیر باخین، بو مکتب لرین تریبه چی لری اوشاق لارا فرانسیز ادبیات یندان هئچ بیر شئی وئره بیلیمیرلر و اونلار عادتاً مختلف مولف لرده ن پارچالار توپلانمیش، اکثر اهمیتینی ایتیرمیش و یالینیز سؤز گولشدیرمک خاطرینه، ترتیب اولونموش عادی مسکین منتخبات لار تکلیف ائدیرلر. دوغوردان دا، قیزلارا و لئتری، رُسونو، هوگونو، (آلکساندر) دومانی، برانژنی تووصیه ائتمک اولارمی؟ هم والدین لریمیز، هم ده تریبه چی لریمیز ناراضی قالاردیلارکی مکتب لریمیزده تریبه آلان اوغلان و قیزلار دیل له یاناشی فرانسیز ادبیاتی نین یاخشی نمونه لرینی فکر و روحونو منیمسه سینلر. محض بونا گؤره ده عادتاً قیزی عیبه چر کورنل، راسین او برازلاری و مولیرین کیچیک پارچالاری ایله تانیش ائده ره ک اونلارا آن چوخ اورتاباب اثرلری تقدیم ائدیرلر کی، بونلاردا حقیقی تمیز حسن لر کیمی فکر آزدیر، سونرا دا اونلاردان اساساً بیزیم ماغازلاریمیزی، تأسف کی، قادین لاریمیزین کتابخانالارینی دولدوران فرانسیز ادبیاتی نین جلب ائدیجی اثرلرینی گیزله دیرلر؛ بو عسجایب تریبه ایشینده نه قده یازیق، گولمه لی، نه قده ر از دوشونولموش، درین دهن حسن اولونان جهت لر وار.

وضعیت آلمان دیل‌بنده ده عینی ایله بئله دیر؛ آنجاق آلمان دیلی ایکینجی سیرادا دورور و اونا گۆره ده اونون اؤیره‌نیلمه‌سی نتیجه‌لری داها آجینا جاق لی دیر. بیر نئچه عمومی ایشلک ایفاده‌لرینی بیرلشدیرمه‌یی سهوسیز بیر قید یازماغی باچاران، ده‌به‌ده اولان مکتب‌لریمیزده تحصیل آنان اوغلان و قیزلار امتحان‌دا گوتته‌نی، شیللری، له‌سینگی گوجلون تنقید آتیشینه توتوب، هییه‌لوق‌لار و سایر حاق‌یندا دانیشیر، معلم‌لرینده اثبیت‌دیکلری هر شئی ئی طوطوقوشو کیمی تکرار ائدیرلر، لاکن شیللردن، بیز هله گوتته‌نی دئمیریک، بوتؤو بیر صحیفه‌نی باشا دوشمورلر، اودورکی، آلمان ادبیاتی ایله مشغول اولماغا اونلاردا نه هوس، نه ده امکان اولور. روس جمعیت‌لرینده آلمان دیلی اؤیره‌نیلمه‌دی‌یینده، ایشله‌نمه‌دی‌یینده بو دیل‌ین اوزون-اوزادی اؤیره‌نیلمه‌سی چوخ گۆزهل بهره وئریر؛ جاوان اوغلان و یا قیز آلمان چۆره‌کچی‌لری و چکمه‌چی‌لری ایله دانیشا بیلیر؛ خارجه گئتدیک‌ده ایسه عینی ایله اونون کیمی بلکه ده اونان یاخشی اوچ و یا دؤرد آروپا دیل‌ینده دانیشا بیلن هر هانسی بیر مهمان‌خانا کئلتیرینی (نظافت‌چی‌سی‌نی) اؤز آلمان دانیشیغی ایله والح ائتمک امکانی اله ائدیر.

اگر خارجی دیل‌لری اؤیره‌نمه‌نین بو گۆزهل بهره‌لری آن یاخشی جاوان‌لیق ایمل‌لری حساب‌ینا، تحصیل واختی‌نین چوخ حیصه‌سینی توتماق، آنا دیلی له مشغول اولماقدان محرومیت‌لری باهاسینا باشا گلمه‌سه‌یدی، «آنا دیل‌ینده دانیشان‌لار جزالاندیریلیر و یا جریمه اولونور، ائله‌بیل نه‌سه نالایق سؤز ایشله‌دیر، نه‌سه آخماق ایش گؤروب»، بوتون بونلار کدره دوغورماسایدی گولمه‌لی گؤرونردی. اوشاق اؤز روحونا اویغون دانیشماغا جان آتیر، بو اونا چوخ آسان گلیر، اونون انکشف‌ینا شرایط یارادیر، آنجاق تربیه‌چی دئییر: اولماز-بو اونون معنوی انکشافی‌نی نه‌اینکی لنگی دیر، حتی اونو انکشاف‌دان ساخلایر و بودا سؤزسوز اونون بوتون انکشافی‌نین حیاتی‌نا اؤز تأثیرینی گؤستریر. آغل‌ین و حیسن‌ین کوت‌لویو، داخلی، صمیمیت‌ین و پوئزیانین اولماسی، فوازنین فکرة آغالیق ائتمه‌سی - بودور بئله تربیه قایغی‌سی‌نین نتیجه‌لری.

الته، تعجب‌لی اولسا دا بیر شئی آیدین دیرکی، خارجی ادبیات‌لا بیزده او آدم‌لار مشغول اولورلارکی، اونلار اؤزلری خارجی دیل‌لری اؤیره‌نیرلر، هر هانسی بیر گیمنازیست و یا سمیناریست فرانسیزجا قیملداسا، هئچ بیر فرانسیز اونون نه دئمک ایسته‌دی‌یینی باشا دوشمز. روسیانی انگلیس ادبیاتی خزینته‌سیله آز-چوخ تانیش ائده‌ن انگلیس‌جه‌دن ترجمه ائده‌نلریمیزین چوخو بو دیل‌ده نه اینکی اون سؤزو بیر-بیرینه جالایا بیلیر، حتی سه‌ودیک‌لری و درین‌ده‌ن باشا دوشدوک‌لری مؤلف‌ده‌ن بیرجه سطرې برک‌ده‌ن اوخویا بیلسلر، اونلارین اؤزلری، فکریمیزجه، چپخاردیق‌لاری

يابانى سس ده ن قورخويا دوشرلر. البته، بيز فورمايا بوجور تام بيگانه قالماغا حاق قازانديرميريق، چونكى ديلين بير خصوصيت و گوزله لى يى سس لر ين اوزونده گيزلنير، آنجا ق احيق اعتراف انده ك كى، سئجگى قارشى سيندا قالدقدا، باشقالارينا تعجبلى گورون سه ده، هر حالدا قوزون لپه سيني (ايچينى) قابيغ يندان اوستون توتاردىق. اگر اوشاق ياش لاريندان چتين ليك چكمه ده ن بير نچه ديل اؤيره ن هر بير كس اوز بيليك لر ينده ن آز استفاده انديرسه، بونون اساس سبب لر ينده ن بيرى انا ديلى نين اونون معنوى انكشاف ينا كفايت قده ر تاثير گؤستره بيلمه م سى دير. بو يول لا خارجى ديلى اؤيره نمك ادا مى مدنى ائتمير، الله ساخلا سين، بيزده تماميله تاتار جا دوشونن، لاكن محض فرانسيز ديل ينده فكرلشن نه قده ر ادا م وار.

لاكن اميد انديريك كى، دئيلن لردن هئچ كس ائله نتيجه چيخارماز كى، بيز، عموميت له، خارجى ديل لر ين اؤيره نيلمه سى نين عليه نه چيخيريق، عكس ينه، ساوادلى ادا م لارين يئتشمه سينده خصوصيله بيزيم روسيادا بونو واجب حساب انديريك. داها قطعى دئسك، اوروپا ديل لر ينى، خصوصاً معاصر ديل لرى بيلمك روس لارا تام، سربست و هر طرفلى انكشاف اوچون امكان و ثرير، بونلارسيز اونلارين علمه بير باشا گئنيش يولو هميشه ليك باغلى دير. غرب علمى و مدنيتى خزينه سينه اچار تاپا بيلمه ين ادا ما معلومات و آنلايش لارين ياريمچيق ليغى، قاراتليق قالماسى، ناتمام ليغى، بير طرفلى لى يى و ثبوت اولونماز ليغى هميشه آغير يوك اولوب بوينون دان آشاغى باساجاق دير. بيز نه اينكى ديل چى لى يين عليه نه چيخيش انديريك، عكس ينه، بئله حساب انديريك كى، تدريس مؤسسه لر يميزده ديلچى ليك هله ده لازمى سويه ده دئيل دير، نه اينكى گيمنازيالار، سميناريالار و تدريس كورپوس لاريندا، حتى، بير و يا ايكي خارجى ديل ده پراكتيك جهت ده ن ياخشى دانيشماغى باچاران گنج لر ين اوخودوق لارى تخنيكوم و انستيتوت لاردا ديلچى ليك هله ده لازمى انكشاف سويه سينه چاتماييب. حساب انديريك كى، تدريس ين تكميل لشمه سينه جان آتان بوتون مكتب لرده انگليس، آلمان و فرانسيز ديل لريله برابر سويه ده اؤيره نيلمه لى دير. بيز عينى زامان دا آشاغى داكى لارى واجب سايريق:

۱- هر بير اجنبى ديلى اؤيره نمك ده اساس مقصد ادبيات لا تائيش اولماق دير، سونرا عقلى ژيمناستيك و نهايت، اگر امكان وارسا اؤيره نيلن ديله پراكتيك جهت ده ن بى يه لنمك دير؛ بيزده ايسه ايش تامام عكس استقامت ده گئدير.

۲- خارجى ديل لرى اؤيرنمك هئچ واخت ائرکن واخت دان باشلانما مالى دير و انا ديلى نين اوشاغين معنوى دنيا سينا درين كوك سالدغي نى حس ائتميه نه قده ر هئچ واخت بو ايشه باشلاماق اولماز. بعضى اوشاق لار خارجى ديلى ۷ و يا ۸

یاشیندان، (آنجا هئج وخت بوندان تئز اولایلمز)، باشقالارینا ایسه ۱۰ و ۱۲ یاشیندان اؤیره تمه به باشلامالی ییق؛ حده دن آرتیق ضعیف درک ائتمه قابلیت اولان اوشاق لارا هئج خارجی دیل اؤیره تمک لازم دئیل؛ خارجی دیل اونون اونسوز دا ضعیف انکشاف ائتمیش قابلیتینی تامامله محو ائده بیلر. یاخشی اولمازمی کی، انسان باشقا دیل ده اؤزونون سون درجه سفیه لی یینی گؤسترینجه، اؤز آنا دیلینده فکرنی دوز - عمل لی ایفاده ائتمسین؟ بیلیریک کی، فرانسیز دیلی قسماً آدامین گنج لی یینی گیزله دیر، اونا آغلی نمایش ائدیرمه به، چه ویک و کسگین ایفاده لرله دانیشماغا امکان وئریر. آنجا بو جنابی روسجا دانیشدیردیقددا، اوساعات آیدین اولور کی، او نه قدر سفیه دیر، آنجا بو قبیلده ن اولان تربیه مقصدلری پداقویکایا عائد دئیل دیر.

۳- خارجی دیل لری هئج وخت عینی وخت دا یوخ، بیر - بیرینی آردینجا اؤیره نمک لازم دیر، بو دا دیل حاق پیندا ایره لی ده انکشاف ائدیردی ییمیز آنلایش دان ایره لی گلیر.

بیرنجی خارج دیل ده سربست دانیشیغا بی یه لندی کده ن سونرا، اوشاق ایکینجی نین اؤیره نیلمه سیته باشلایا بیلر. نظامنامه لرده سیستم لی به جان آتماق مکتب لرینمیزین اکثریت بند عینی وخت دا، تامامله پارالل تشکیل ده گئنده ن یکی خارجی دیل اؤیره تمه به اساس وئریب؛ لکن نتیجه لر چوخ آجینا جاق لی دیر. ایکی دووشان دالینجا قاچان، عادتاً هئج بیرینی توتا بیلیمز، اوشاق مکتبی هر ایکی دیل ده بیر نئچه گراماتیک فورما و بیر نئچه یوز سؤز بیلیمکاله بیتیریر. بو بیلیمکالر اونلارین نه یینه گره ک اولور کی، آدام بو دیل ده هئج اولماسا سربست اوخوسون، عکس تقدیرده بو تامامله معناسیز بیر شئی دیر.

ایندی بو یا دیگر مکتبده ایکی خارجی دیلی یاخشی اؤیره نمک اوچون وسائط یوخدورسا، یاخشی اولمازمی کی، بیز تکجه آلمان دیلی له کفایت لئک، ایکی دیله صرف ائتدی ییمیز وختی بونا یؤنلده ک. یاخشی اولمازمی کی، ایکی دیلده ن هئج بیرینی بیلیمکده نسه، بیرینی یاخشی اؤیره نک؟ گؤرون دویو کیمی، حقیقت گؤز قاباغیندا دیر؛ آنجا عبث یره دؤرد ایل عرضینده بیز بونو پداقوا ایضاح ائتمه به چالیشدیق؛ اونا گؤره ده، قوی اوخوجو ییزی باغیشلا سین، بورادا آیدین بیر حقیقتی سؤیله می بی قواره آلدیق.

۴- بو و یا دیگر خارجی دیلین اؤیره نیلمه سی امکان داخل ینده سرعتله گئتمه لی دیر، چونکی بورادا اونو تمانی خبردار ائده ن آراکسیلمز مشغله لر و تکرار لار قدر هئج بیز شئی اولایلمز.

بیزده تئز- تئز مشاهده اولونان هفته ده ایکی ساعات لیت آلمان و ایکی ساعات لیت فرانسیز دیلی درس لری بونلارین تعیین ائده نلرین قطعی پداقوژی ساوادلاری نین اولمادیغی نی گؤستریر. اگر اوشاق لاریمیزین دیل اؤیره نمه سینده یاخشی نتیجه لر آلدہ ائتمک ایسته ییریک سه، واختی بوش- بوشونا کئچیرمک ایسته میریک سه اجنبی دیل لره هفته ده ایکی یوخ، حتی دؤرد یوخ آلتی، یئددی، سککیز ساعات آیرمالی بیق. هر بیر اجنبی دیل یین اؤیره نیلمه سینده ایلکین مرحله چوخ دار یخدیرجی و چتین دیر، بونلاری اوشاق امکان داخلینده تئز آرادان قالدیرمالی دیر. او، آز- ماز بیر شئی باشا دوشنده، آسان شئی لری بیر تهر اولسا دا اوخوماغا باشلایاندا، مشغله اونون اوچون ماراقلی اولور؛ اوندان آرتیق اوشاق اول آلدہ ائندی یی بیلک لری آرتیرماق و انکشاف ائندیرمک اوچون او قدر ده و اخت صرف ائدیب سعی گؤستر میر. محض اوندان غبطه دوغوران ایکنجی دیل یین اؤیره نیلمه سینده باشلاماق اولار. خارجه همیشه بله اولور. اورادا دیل اؤیره نمک له، نه اینکی و ئریلن پورگرامی یئرینه یئتیرمک، هم ده معین مقصد نائل اولماق ایسته ییرلر. بیزیم بیر سیرا مکتب لری میزده یئددی و سککیز یاشلی اوشاق لارین فرانسیز و آلمان دیل لرینده ایندی یه قدر فعل یین تصریفی نی اؤیره نلرینده ده گولمه لی، معناسیز و منطقی سیز نه اولای بیلر؟

۵- اوشاق لار نئجه غبطه ائدیجی بیر طرزده خارچی دیلی اؤیرتمک اوچون مشغول اولوروقسا، ائله جه ده آنا دیلی نی اؤیره دن ده حرکت ائتمه لی بیق.

بونون لار خارچی دیل درس لرین ده ایلک مشغله لرده چالیشماسی ایله اوشاغین معنوی انکشافی اوچون یارانای بیله جک قاچیلماز ضرری کنار ائتمک اولار. اوشاق خارچی دیل ده چتین اولمایان بیر شئی ئی کفایت قدر سرست شکل ده باشا دوشمک امکانی آلدہ ائندیک ده، او ساعات بو بیلک دهن خارچی دیل دهن روس دیل یینه ترجمه ده روس دیلی معلمی نین رهبرلی یی آلتیندا آنا دیلی نی اؤیره نمک اوچون استفاده ائتمه لی دیر؛ خالق ادبیات یندان، خالق ماهنی لار یندان، خالق یازچی لاری نین یاردیجی لیغیندان، جانلی دانیشیغدان روس دیل یینین اؤیره نیلمه سی ایسه یابانی المنت لره قارشى دورمالی و اونلاری روس روحونا چه ویرمه لی دیر.

بیزه اعتراض ائدیب دئییه بیلرلر، بله اولدوقدا اوشاق لار هئچ واخت گؤزل سلیس فرانسیز دانشیق طرزینه یی یه لنه بیلمز لر، نئجه کی، اونلار بونو غیر ی دیلی اؤز آنا دیلی کیمی حتی اوندان دا قاباق اؤیره نرکن آلدہ ائدیرلر. بو مباحثه اولونماز حقیقت دیر. کیم یین اوچونسه اوشاق لارین دوزگون عقلی انکشافی، معنوی حیاتی نین بو تؤولویو، اوره یینده فکرین، حسین و بو ئزیانین انکشافی، اونون ملیتی، وطنه خیر

وثرمک یارارلیغی، اخلاقی و حتی دینی، یاخشی پاریس لهجه سینده دانیشماق لا مقایسه ده هئچنه دیرسه، اوندا بیزیم مقاله نی اوخوماغا ناحاق یثره جهد گؤستریب لر.

دیل شعورو

گونتای قوجابه یلی (جوانشیر)⁽¹⁾

فرانساین مشهور سوسیولوگو «امیل دورکهایم» توپلومون (جامعه‌نین) بیر آریا کلمه‌سینی ایکی خصوصیتله سجه‌لندیریر:

۱- مکانیکی راضی لاشما

۲- اؤرقانیک راضی لاشما

۱- جی مرحله استاندارد دیل و ملی هدف اطرافیندا دئیل، بسیط طایفاچی لیق «ایده‌آلینا» دایناماق دا دیر. یعنی توپلوم (جامعه) عضولری بیر سویدان، بیر عزقدهن اولمالارینا رغماً، قوهومچولوق و طایفاچی لیق اساسیندا بیر آریا گلیرلر. بو تیپ توپلوم اوچون نه دیل شعورو و نه وطن آنلایبیشی نین جغرافی مفهومی، بیر آنلام داشیمیرلار. بو مرحلهده قونشو کند و یا باشقا شهر غریب اولکه و غربت سایلیر. سوسیولوژی علم‌ینده بونا «کندچی لیک شعورو» دئییلیر. انکشاف ائتمه میش اولکه‌لرین اکثریتی او جمله‌دهن قوزئی و گونئی آذربایجان بو خسته‌لیگه مبتلادیرلار. بوردا اؤرقانیک راضی لاشما حاقیندا دانیشماغی لازم گؤرموره. چونکی بو نوع راضی لاشما انکشاف ائتمیش اولکه‌لرین سیماسیندا گؤرونور. بو اولکه‌لرده انسان‌لار مخصوص کیم لیک‌لرینه گؤره (هویت‌لرینه گؤره) بیر آریا گلیرلر. اؤرقانیک راضی لاشما، ملت لشمه پروسئسینی اوغورلا دوام ائتدیرهن توپلوم‌لارا (جامعه‌لره) خاص دیر.

گونئی آذربایجاندا «کندچی لیک شعورو» نون هله‌ده دوام ائتمه‌سی نین آن عمده سببی عموم خالق دیلی اوزرینده «سئجمه» و «عوض ائتمه» یولو ایله نظاملانان ادبی دیلین

اولماماسی دیر. چونکی بیر توپلومو (جامعه‌نی) «ملت» ائدهن تمل عنصر، ادبی دیل دیر. بیر ملتین مدنیتینی قاطاراً بنزه تمک ممکن دورسه، او قاطارین لوکوموتیوی ادبی دیل دیر. مشهور چین فیلسوفو کنفوسیوس دان سورورلار: حاکمیته گلسه یدینیز ائده جگینیز ایلك ایش نه اولاردی؟ فیلسوف جاواب وئیر: «ایلك اؤنجه دیلی بیر قایدا و دیسیپلینه تابع ائده ریدیم»

دیلی منتظم بیر حالا گلمه‌ین ملت‌ده، دوزهن و دیسیپلین آزاماق عبث بیر ایش دیر. گونئی آذربایجان‌دا اورتاق، بوتون گونئی تورکلرینی بیرلشدیره بیله‌جک علمی-مدنی بیر دیل اولمادیغیندان، توپلوم اؤز ایچیندهن چورویوب گئدیر. ائله‌جه‌ده اوزون ایسلر بویو دیسیپلین سیز شیوه‌لر حالینداکی دیلیمیز، زامان-زامان اؤز دیره‌نیش/مقاومت ایمکانینی ایتیریر. دونیادا اؤز آهنگ‌دارلیق قدرتی ایله تانینان دیلیمیز بعضی شهرلریمیزده آرتیق عیبه جر بیر شکله دوشموش دور. چونکی، شعور دیلی اولماق امکانینا هر آن انگل توره‌دیلیمکده دیر. فارس میلت‌چیلری ایسه دیل پسیکولوژی سیندهن استفاده ائده‌رک تورکلری آسیمله ائدیب، واحد مونولیت فارس اولکەسی یاراتماق عزم‌بندە دیرلر. قیسماً ده بونا نائل اولموش لار. یعنی هر بیر شهری بیر استانا چثویریب، تهران‌دان اسیلی ائتمک‌له، شیوه‌لرین آراسینداکی فرقی آرتیریرلر. دیگر طرف‌دهن، بو شیوه‌لری قارشى-قارشى یا قویاراق خالقین حسیات عالم‌لرینده دشمن‌چی لیک توخومو آکیرلر. بیر زامان‌لار همدان، زنجان، اورمیه، اردبیل و قزوین هامیسی تبریزه باغلی اولان تورک دیل و مدنیتی‌نین او جاغلاری ایدیلار. ایندی ایسه آیری-آیری ولایتلره چثویلره‌ک، هر ولایت بیر-بیریه اونسیته گیرمه‌دهن اؤز شیوه‌سینه او یغون فارس دیلینی منیمسه‌یر و شیوه‌لر تورک ادبی دیلی محوری‌نده دئیل، فارس ادبی دیلی ایچینده باشقا بیر شیئه چثویلیر و چورویورلر. قزوین کیمی قدیم بیر تورک شهرینده یالنیز شکیل‌چی‌لر تورکجه حال‌لانیرلار. حتی ایش ائله بیر مقاما چاتمیش دیر کی، ملت‌چی گونئی انسان‌لاری تورک دیلی‌نین سینتاکسی اساسیندا بیر جمله‌نی دوزگون قوراشدیرا بیلیرلر. یعنی آسیملاسیون یاراتدیغی تخریبات تدریجاً ژنلره کئچمک‌ده دیر.

شبهه‌سیز کی بو فلاکتین تملینی قویان تورکلر اؤزلری اولموش لار و اؤزلری‌ده آرادان قالدیرا بیلرلر. یعنی ساسانی‌لره قدهر ایران‌دا آسیملاسیون و یا خود آنتی‌تورک حرکاتی دئیلن بیر حادثه یوخدور. تورکلر حاکمیته گلدی‌کدهن سونرا اؤزلرینه دیوان‌توماغا باشلادیلار و فردوسی‌نین تورکلری تحقیر ائدهن «یاردیجیلیغی» جزاسیز قالدی.

اگر بو گونه قدهر بیزیم دیل‌یمیز محو اولمایب‌دیرسا، بو بیزیم ملی اراده‌میزین

نتیجه‌سی دئیل؛ بو، بیزیم دیلمیزین، تورک دیل‌نین ذات‌یندا، قات‌یندا اولان معجزه‌وی سرلرله باغلی دیر. بوتوو، استاندارد یازی دیل‌ینین اولماماسی توپلومون آسانجا چورووب، اولمه‌سینه، داغیلماسینا، محو اولماسینا، تاریخ‌دهن سیلینمه‌سینه سبب اولور. چونکی ملی کیم‌لیک آنلامی‌نین باشیندا گلن بیرینجی او آن عمده عامل دیل دیر.

بو پسیکولوژی‌نی یاخشوی جا آنلامیش فارس شویتست‌لری گوئی آذربایجانی پارام - پارچا ائده‌ره‌ک، استان‌لارا بؤلورکن، تورک‌لر طرف‌یندهن هئچ بیر اعتراض راست گل‌میرلر. اردبیل‌ده کیچیک بیر فابریک‌ین تاسیسی ایله سانکی اردبیلی، تبریز اسارت‌یندهن قورتارمیش کیمی تقدیم ائدیرلر. سانکی ستارخان بوتون آذربایجان‌ین دئیل، ساده‌جه تبریز‌ینمیش؛ سانکی شیخ محمد خیابانی بوتون گوئی آذربایجانی دئیل، تکجه تبریزی مستقل بیر اولکه حالینا گتیرمک عزم‌ینده ایمیش کیمی پروپاگاندا‌لارلا خالقین ظهورونو زهرله‌مکده دیرلر. ملت او چون ملی سرحدلر قدهر کولتور سینیرلاری/سرحدلری‌ده چوخ اونملی دیر. مدنی اسارت زامان - زامان اقتصادی، سیاسی، جغرافی اسارته یول آچیر. بوگو. بوگون گوئی آذربایجان ساده‌جه جغرافی باخیم‌دان دئیل، آن چوخ مدنی اسارته اؤز تورک ملی کیم‌لی‌ینی ایتیرمک‌ده دیر.

دیلی تخریب و تحریف اولموش بیر ملت، قورتولوش استقامت‌ینده دئیل، فلاکت و یوخ اولماغا دوغرو «حرکت» ائده‌ر.

توپونومیامیز (یئر آدلاری) اکثرأ فارس لاشمیش دیر. بیر نسل ده بئله یاشارسا، توپونومیالارین اصیل اسکسی آدلاری توپلومون یادداش‌یندان سیلینمه‌یه باشلا یا جاق دیر.

فرانساین پست مدرنیت سوسیولوگو، «ژاک دریدا» یا (1) گوره، دونیانی دیفرانسیون بیر حالاً گتیره‌ن، فرقلی دوشونجه‌لر یارادان یالنیز و یالنیز دیل فرقلی‌لی‌یی دیر. «سوسور» (2) دئیر: «صرف بشری فرقلی‌لیک‌دهن اورتایا چیخان دیل، انسانا تابع دئیل دیر.» بو ایسه او دئمک‌دیر کی، انسان دیله تابع دیر. اگر انسان دیله تابع دیرسه و گوئی آذربایجان‌دا حاکم دیل فارس دیل دیر، گوئی تورک‌لری‌نین دیل‌دهن تابعیتی ایستر - ایسته‌مز بیر انقراض (تدریجاً محو اولما) پروسس‌ینی اورتایا قویمالی دیر. انسان یالنیز و یالنیز دیل اعتباری‌ایله بو گونه، کئچمیش‌ینه و گله‌جه‌یینه باغلانا بیلر.

دیل یی ایستیره ن ملت ایسه کئچمیش یی، تاریخی حافظه سینی، گله جه یینی، انسان لیغینی و هر شینی ایتریر و ساده جه حیوان سورسو کیمی بیولوژی وارلیق دان عبارت اولور. دیل ایتمک لی یی نین اورتایا قویدوغو پروبلئم حل اولوناسی پروبلئم دئیل دیر. آنا دیلی ساده جه آنادان اویره ندی ییمز دیل دئیل دیر. همده دوشوندو یوموز، دویدوقلار ییمز، قاورام لارین و دو یغولارین دیلی دیر. وطنی خلاص ائتمه نین بیرنجی مرحله سی دیلی خلاص ائتمک دیر. یئنه ده ژاک دریدانین فکر لرنده ن یارار لانا ق/استفاده ائده ک:

«گراماتولوژی تاریخی نی، فلسفه، ایدئولوژی و علم تاریخ ینده ن تجرید اولموش شکل ده آنلاما ق غیر ی ممکن دور. گراماتولوژی کلمه لرین کاغید اوزر یینده تصویری ینده ن باشلامیش، رسام لیق، قسلیم، موسیقی، هنیکل تراش لیق، ایدمان، حربی و سیاسی فن لر، علم، کیبرنتیکا و هو جئیره (سلول) داخلی نین یار یلماسی ایله آله اندیلن علمی اینفورماسیالاری احتوا ائده ره ک، حقوق، استراتژی، مدیریت، اکونومی، دین و عائله نین استروکتور و ایله سیخ باغلی لیغی واردیر.»

گونئی آذربایجان دا ایسه بوتون بو ساحه لرین هامیسی اجنبی دیل ده تدریس و تلقین اولونما ق دادیر. شبهه سیز کی، بو گئیش وسعت لی هجو مون قارشی سیندا ملی بئینین مقاومتی محدود لاشیر و گراماتولوژی نین تلقین ائتمه یی حادئه لر ژئولوژی/Jeneoloji خصوصیت لره، وردیش لره چئور یلیر. بو ایسه بیر ملت ین زامان ایچری سینده یوخ اولوب تاریخ صحنه سینده ن چیخماسی آنلام یندا دیر. قارائلیق قاتی لاشاندا، سرت لشنده ایشیفا حسرت و احتیاج داها چوخ اولور. ظلم عرشه قالخاندا، اونون عرشده ن بیخیلماسی، دوشمه سی ده واردیر. بو قارائلیغین اؤز ونده بیر گونش وار: استقلال گونشی. ملت ییمیزی شرفلندیره ک، سایغین بیر ملت حالینا گتیره جک یگانه چیخیش یولو استقلال دیر: گونئی آذربایجان تورک جمهوریتی. گونئی آذربایجان تورک توپلومو اولراق دیل شعور و موزو تأمین ائده جک قدر تیمیز یال نیز و یال نیز استقلال یمز دادیر.

دیل ییمز ین محو اولماسینی، اولمه سینی، دفن اولماسینی وجدان ینا سیغیش دیر مایان هر بیر گونئی تورکو اؤز امکائی داخل ینده استقلال مجاله میزه قوشولمالی دیر. مدرن آذربایجان تاریخ نین یارانماسی شرفینه استقلال داوامیزی شدت لندیرمه لی ییک. فکر لری مه آلمان ملت چی لی یینین تم لینی قویان لاردان بیری سی، بؤیوک فیلسوف هئگل ین ده یری کلام ینا اساس لانا راق، سون وئری ره م. هئگل دئیر:

«هر بیر ملتین تاریخی او ملتین زامان - زامان مختلف بیچیم لرده
 گئوچکاله شن روحودور. بیر ملتین اؤز روحی صافلیغینا، روحی گوجونه
 اینانیب و اونا سیغینماسی معجزه لر یارادا بیلر. هر ملتین کولتورونون
 مختلف قوللاری (دین، فلسفه، موسیقی، اینجه صنعت و...) ملی روحون
 برقرار ائتدی بی معنوی ده یرلر دیر. ملت لره معنوی بیچیم و نره ن روح دور،
 ملی روح»

گونتای قوجابه یلی (جوانشیر) - اردبیل

نگاهی به هنر موسیقی

در جمهوری آذربایجان بعد از استقلال

©1994 Azerbaijan International. Reprinted with permission
AI 3.1, Spring 1994. All rights reserved.

جهانگیر سلیم خان اوف⁽¹⁾

مترجم: اورخان تهرانی

با یک نگاه مقایسه‌ای و گذرا به وضعیت موسیقی در شرایط کنونی با موسیقی در ده سال پیش میتوان اذعان کرد که پدیده‌های مختلفی از هنر موسیقی حذف شده‌اند. در عین حال تحولاتی نیز در آن زمینه رخ داده‌است.

تحولات بنیادین سیاسی و اقتصادی در آذربایجان و سایر جمهوریهای سابق اتحاد شوروی تأثیرات قابل توجهی در دنیای هنر بویژه موسیقی از خود برجای گذاشته است. در گذشته وضعیت آنان ثبات بیشتری داشت، بطوریکه می‌توانستند چشم‌انداز فعالیتهای خود را مجسم کنند. در صورتی که در شرایط کنونی چشم‌انداز کار برای موسیقی‌دانان بسیار مشکل شده است. با این وجود با توجه به وضعیت نامعین کنونی امکانات بیشتری برای موسیقی‌دانان جوان فراهم شده‌است.

۱- جهانگیر سلیم خان‌اوف، موزیک شناس و متخصص تاریخ در رشته موسیقی در آکادمی موسیقی جمهوری آذربایجان است.

دسترسی به امکانات جدید

من با جامعه موزیسین‌های آذربایجان کار می‌کنم و مسئول روابط بین‌المللی آن می‌باشم. من مدارس و مراجع مختلف را بررسی کرده و امکانات جدید و تخصص‌ها را رده‌بندی می‌کنم. اگر چه وزارت فرهنگ ما امکانی برای فرستادن موزیسین‌های با استعداد به خارج از کشور را ندارد، اما خود هنرمندان راهی برای آشنایی با موسیقی در خارج از مرزهای کشور پیدا می‌کنند. برای مثال تابستان گذشته تعدادی از آنها برای شرکت در سمینارها و کلاسهای مختلف راهی آمریکا، سوئد، بریتانیای کبیر و ایتالیا شدند. ما پنج سال پیش از این امکانات برخوردار نبودیم.

در دوران شوروی تمام ارتباطات بین‌المللی، از جمله برای اهل موسیقی، بطور متمرکز کنترل می‌شد. باید در وهله اول فرم ورود به یک کمیته مرکزی در وزارت فرهنگ فرستاده می‌شد. تصمیم اینکه یک آذربایجانی در یک فستیوال بین‌المللی شرکت بکند یا نه، به عهده شخص ثالثی بود. یک موزیسین جوان باید حتماً در سطح اتحاد شوروی برنده جایزه‌ای می‌شد تا او را به خارج از کشور بفرستند. این نیز تقریباً امر غیرممکنی بود، بخصوص برای یک آذربایجانی. سیستم اتحاد شوروی بین موزیسین‌های مناطق مرکزی مثل مسکو و لنینگراد با دیگران تبعیض قائل می‌شد. علاوه بر این سیستم الزام می‌کرد که اگر موزیسینی در یک رقابت بین‌المللی شرکت داده می‌شود باید در آن رقابت برنده جایزه شود. این پروسه بیشتر با مسابقه گلا دیاتورها شباهت داشت، یا باید برنده می‌شدی و برای اتحاد شوروی افتخار می‌آفریدی و یا برای همیشه زندگی حرفه‌ای و هنری خود را پایان یافته تلقی می‌کردی. به همین جهت شرکت در یک مسابقه و یا رقابت بین‌المللی برای یک هنرمند، ریسک آمیز بود و به همین سبب اغلب دو و یا سه نفر تمام اتحاد شوروی را در رقابت‌های بین‌المللی نمایندگی میکردند.

البته در دوران شوروی، موسیقی آذربایجانی بارها در صحنه‌های بین‌المللی ظاهر شد. سمفونی "موغام" فکرت امیروف فوق‌العاده موفق بود. اثر عارف ملک‌اوف به نام "افسانه عشق" در بیش از ۵۰ سالن نمایش جهان به صحنه رفت. آثار استاد بزرگ تار بهرام منصوراوف در چندین کشور اروپائی موفق به تولید صفحه موسیقی شد. فرهاد بدل‌بیگلی در یک رقابت بین‌المللی در لیسبون، مدال طلا را از آن خود نمود. خرامان قاسیم‌اوا موفق به دریافت مدال طلا در مسابقات بین‌المللی واکال در آتن شد.

در حال حاضر آذربایجان عضو «جامعه بین‌المللی موزیک معاصر» است. ما تنها کشور

مسلمان جهان در بین ۴۶ کشور عضو و اولین جمهوری از جمهوریهای سابق اتحاد شوروی می‌باشیم که عضو این جامعه هستیم. آذربایجان با قرار گرفتن بین اروپا و آسیا در حال کشف امکانات جدید [برای عرضه هنر موسیقی خود] در شرق، بویژه در کشورهای ژاپن، هنگ‌کنگ و کره است.

تأثیر سیستم اتحاد شوروی در آموزش

سیستم آموزش موسیقی در شوروی سابق منحصر بفرد بود. بخصوص با توجه به جمعیت کثیری که در آن کشور وجود داشت تعداد زیادی مدارس موسیقی ایجاد شده بود، مدرسی که هنوز هم وجود دارد. تنها در شهر باکو بیش از ۴۰ مدرسه موسیقی وجود دارد که در هر کدام ۱۰۰ تا ۸۰۰ دانشجوی موسیقی مشغول آموزش هستند. بسیاری از این دانشجویان در مدارس عادی تحصیل می‌کنند، اما برای یادگیری موسیقی هفته‌ای ۲، ۳ و یا ۴ بار به مدارس موسیقی مراجعه می‌کنند. شهریه این مدارس حتی در شرایط فعلی بسیار ناچیز است.

سیستم جایزه‌ها

در زمان اتحاد شوروی سابق برای بزرگداشت از هنرمندان سه جایزه وجود داشت:

- هنرمند افتخاری
- هنرمند خلق آذربایجان
- هنرمند خلق اتحاد شوروی.

این جایزه به تعداد کمی داده می‌شد. در آذربایجان تنها ۳ یا ۴ نفر، و از آن جمله اوزئیر حاجی‌بیگ‌اوا، قارا قارابو و فکرت امیراوف، موفق به دریافت مدال "هنرمند خلق اتحاد شوروی" شدند.

اعطای جوایز اکثراً از بالا و بصورت ناهنجاری صورت می‌گرفت. برای مثال برای هر جمهوری یک سهمیه در نظر گرفته می‌شد و اهمیت نداشت که هنرمند با استعداد و سطح بالا در آن رشته خاص وجود دارد یا نه. در مرکز تصمیم گرفته می‌شد که در آذربایجان فقط باید ۴ نفر موفق به دریافت "هنرمند خلق اتحاد شوروی" شوند. حتی در سطح جمهوریها هم نوعی صنف برای دریافت این جایزه‌ها وجود داشت و هنرمندان شاید سالها برای دریافت آن در انتظار می‌ماندند.

هنرمندانی که صرفاً برای هنر کار می‌کردند شانسی زیادی برای دریافت این جوایز نداشتند. ولی با این وجود اکثر هنرمندان شدیداً مشتاق دریافت این جوایز بودند. رقابت بسیار سخت بود. دریافت مدال به اصطلاح هنرمند را وارد سیستم می‌کرد که این خود مزایایی به همراه داشت. برای نمونه، دریافت یک اتومبیل سواری که همیشه یک صف طولانی برای دریافت آن وجود داشت، سریع‌تر صورت می‌گرفت.

برای بسیاری این سؤال وجود دارد که کیفیت موسیقی در زمان قبل و بعد از استقلال تفاوتی نموده است یا نه؟ جواب این است که کیفیت موسیقی کماکان مثل سابق است و همان آهنگسازان قدیمی پیشرو کماکان به کار خود ادامه می‌دهند، با این تفاوت که امکانات بیشتری برای ارائه آثار خود در خارج از کشور بدست آورده‌اند.

در گذشته عواقب کار مستقل برای آهنگسازان می‌توانست سنگین باشد و اکثراً نوعی وابسته به وزارت فرهنگ بودند که در قبال آثار آنها دستمزد پرداخت می‌نمود. موسیقی آوانگارد بازار زیادی نداشت. این بخشی از ایدئولوژی کمونیستی بود که توده‌های مردم باید قادر به درک همه چیز باشند. بنابراین اگر یک اثر موسیقی در این استاندارد جای نمی‌گرفت و یا بسیار جدی و یا پیچیده بود حتی برای اظهار وجود نداشت.

وضعیت اقتصادی موزیسین‌ها

در زمان اتحاد شوروی موزیسین‌ها ثروتمند نبودند ولی حداقل قادر به تأمین معاش خود بودند. امروزه وضعیت به گونه‌ای دیگری است. حقوق ماهانه یک موزیسین ۳-۴ دلار آمریکا است که بسیار مضحک به نظر می‌رسد. با این حقوق ماهانه فقط می‌توان چند نان برای مصرف روزانه خرید. در این روزها به هنگام تمرین ارکستر سمفونی باید در نظر داشته باشیم که اعضای ارکستر باید به کارهای دوم، سوم و یا چهارم خود هم برسند.

جلای وطن از روی ناچاری

بسیاری از روی ناچاری دست به جلای وطن می‌زنند. به این ترتیب ما بهترین هنرمندان خود را از دست می‌دهیم. البته بسیاری از آنها راه ترکیه را در پیش گرفته‌اند. حداقل ۲۰ نفر از موزیسین‌های ما در دانشگاه آنکارا تدریس می‌کنند. البته هم‌تایان ترک آنان نیز به دنبال مشاغل پردرآمدتر راهی اروپا می‌شوند.

بسیاری از موزیسین‌های ما در آنجا مجبور به کار و زندگی در مناطق روستائی شده‌اند. از آنجمله فرنگیس علی‌زاده آهنگساز و پیانیست بزرگ ما که آثار وی در اقصا نقاط جهان نواخته می‌شود، در حال حاضر رهبر ارکستر در یک شهر بسیار کوچک مرسین است. فائق آقاییف نیز در ارکستر شهر هامبورگ مشغول به کار شده است. متأسفانه آذربایجان این بهترین‌ها را تربیت کرده و سپس تحویل کشورهای دیگر می‌دهد. یکی دیگر از این نخبگان رثوف عبدالله‌اوف می‌باشد که در حال حاضر رهبر ارکستر اپرا-تئاتر شهر آنکارا در ترکیه می‌باشد.

با این وجود نقاط قوتی هم وجود دارد. قبل از روی کار آمدن بلشویک‌ها رسم بر این بود که شرکتهای بزرگ مراکز هنری را از نظر مالی حمایت می‌کردند. خوشبختانه این رسم دوباره از سرگرفته شده و شرکتهایی که از نظر مالی توانایی دارند به مؤسسات هنری کمک می‌کنند. در نتیجه این حمایتها ارکسترهای جدیدی بوجود آمده‌است. در گذشته ما تنها ارکستر دولتی را داشتیم، ولی در حال حاضر چندین ارکستر در آذربایجان تشکیل شده‌است، که از جمله آنها ارکستر آلات موسیقی باستانی، ارکستر موسیقی معاصر، ارکستر جوانان و آنسامبل رقص الهام که اخیراً از یک کنسرت دوره‌ای در آلمان، کانادا و آمریکا بازگشتند.

در پایان و یا یک نگاه عمیق‌تر به چشم‌انداز هنر موسیقی در آذربایجان می‌توان گفت که هنر موسیقی در آذربایجان آینده بهتر و مناسب‌تری در پیش دارد. برای این خوشبینی دلایل زیادی می‌توان ارائه کرد.

راهی دیگر

یونس شاملی

با نیم‌نگاهی به شعار احزاب سیاسی و مطالب مطبوعات مستقل در داخل و خارج حاکی از آنست که بخش عمده فعالین سیاسی و روشنفکران و نویسندگان جراید، "دمکراسی" را تنها راه برون‌رفت ایران از فلاکت دیکتاتوری سیاسی و عقب‌ماندگی اقتصادی در آن کشور ارزیابی می‌کنند. اما و متأسفانه تمامی تئوریه‌ها و شعارها حول تقسیم لحاف ملانصرالدین یعنی کسب و یا تقسیم قدرت در میان این نیروهاست. کمتر جریان سیاسی است که توانسته باشد با توجه به وضعیت و ساختار سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ایران به ارائه طرح و برنامه‌ای مبادرت نماید که با توجه به واقعیت ایران مابه‌ازای عملی داشته باشد. در میان باورها و برنامه‌هایی که برای به اصطلاح پروژه دمکراسی در ایران ارائه می‌شود هرگز "تمرکز قدرت سیاسی" که یکی از عمده‌ترین پایه‌های دیکتاتوری سیاسی در تاریخ جدید ایران بوده زیر سؤال نبوده و تجزیه قدرت سیاسی در طرح و برنامه دمکراسی این جریانات نقشی بازی نمی‌کند. آنچه بیشتر مورد توجه احزاب و فعالین سیاسی سنتی ایران است جایگزینی این جریانات، که همگی مدعی دمکراسی ناب‌اند، با حاکمیت فعلی است. یعنی تعویض دیکتاتوری بالقوه بجای دیکتاتوری بالفعل.

اما با نگاهی به وضعیت ایران بسادگی میتوان متوجه شد که این کشور در چنبره یک بیماری جدی در عرصه برنامه‌ریزی فرهنگی و ملی گرفتار است. در کشوری که همزیستی زبانها و فرهنگها تاریخ چندین هزار ساله دارد، سیاست برتری جویی قومی (شوونیسم فارس یا فاشیسم وطنی) طی شش دهه تاریخ ننگین خود شهروندان ایرانی را به دو دسته فارس و غیر فارس تقسیم کرده‌است. این سیاست نه تنها در مسموم کردن ذهن عادی‌ترین شهروندان ایرانی نقش جدی بازی کرده، بلکه توانسته حتی تفکرات روشنفکران، فعالین و احزاب سیاسی را نیز در این عرصه بشدت با تفکرات برتری جویانه قومی آلوده کند. هنوز در ایران برای ابتدایی‌ترین حقوق شهروندی یعنی حق تحصیل کودکان به زبان مادری (ترکی آذربایجانی، کردی، بلوچی و...) با شک و تردید جدی نگریده شده و با اما و اگرهای گوناگون این حقوق ابتدایی به زیر سایه رانده می‌شود. در این رابطه مشکل بتوان تفاوت فاحشی میان اغلب کمونیستها،

که مدعی حقوق برابر شهروندان در جامعه هستند، با پان فارسیت ها که منادیان این سیاست ضد ملی هستند، یافت. عمق فاجعه زمانی بیشتر رخ می نماید که از سوی قربانیان حاکم (مردم فارس زبان) اسیر چنین تبلیغات شومی قرار میگیرند و از سوی دیگر قربانیان محکوم (خلقهای غیرفارس زبان) خود را مغلوب این جنگ روانی احساس می کنند. قربانی اصلی در این کشمکش ناهنجار اجتماعی در ایران "روح جامعه چند زبانی و چند فرهنگی" در ایران است. جامعه ای که میتواند از بستر این چندگانگی به دستاوردهای عظیم فرهنگی از سوی و همبستگی ملی در ازای حقوق برابر شهروندی از سوی دیگر دست یابد. در واقع حقنه کردن جامعه چند زبانی و چند فرهنگی ایران یکی از مهمترین علل شکل یابی نظامهای دیکتاتوری در تاریخ جدید ایران بوده است.

در مقابل این واقعیت تلخ برتری قومی در ایران راه دیگر نهفته است که با توجه به آن میتواند نه تنها زنجیرهای دیکتاتوری سیاسی را از هم فروپاشد و همبستگی ملی در ایران را در راستای تحولات پیش رونده سازمان داد. راه دیگری که از آن سخن رفت چیزی جز باروری و انکشاف جامعه چند فرهنگی ایران نیست که میتواند و بایستی یکی از مناسبترین و حتی طبیعی ترین راههای وصول به آزادی، برابری حقوق شهروند و در نهایت دموکراسی در این کشور آفت زده باشد. چرا که تمرکز قدرت اهریمنی سیاسی در تاریخ جدید ایران، علی رغم انقلاب بزرگ مشروطیت ایران، نه تنها با ساختار فرهنگی ایران ناخواناست بلکه استمرار این سیاست با چشم اندازی که تحولات داخلی و خارجی نشان میدهد عملاً غیر ممکن بوده و ایران را بسوی یک پرتگاه بزرگ می کشاند. با این وجود هنوز هم نیروهای سیاسی ایرانی استعداد لازم را برای بهره مندی از بافت فرهنگی ایران برای زدودن آثار دیکتاتوری و به بیان دیگر تجزیه قدرت سیاسی (در تعارض با قدرت متمرکز سیاسی) از یکسو و اشاعه حقوق برابر شهروندی از سوی دیگر که بشدت برای زمینه سازیهای لازم جهت پیشرفت اقتصادی اهمیت دارد بکلی غافلند.

به نظر میرسد که زدودن آثار عقب ماندگی در ایران، که به تلاش جهت دار و دراز مدت احتیاج دارد، با حذف سیاست برتری جویانه قومی و جایگزینی درک مترقیانه و واقع بینانه جامعه چند فرهنگی در ایران امکان تحقق خواهد یافت. امکانی که در آن فرهنگهای مختلف نوعی توازن قوای سیاسی را نیز در کشور بوجود آورده و امکانات انتقال ایران از دیکتاتوری به دموکراسی را فراهم خواهد ساخت. گشایش در میان نیروهای سیاسی (چه نیروهای پوزیسیون و چه اپوزیسیون) و قربانیان سیاست ضد مردمی برتری قومی و فاشیسم وطنی (مردمان عادی) تنها از راه ترویج چند فرهنگی در ایران و باز کردن راه دیالوگ نیروی سیاسی و روشنفکری با مردم ایران

است. جنبش مردم‌گرا و نیرو‌هایی که در راستای تحکیم اومانیسم و دموکراسی در ایران گام برمیدارند راهی جز تحکیم روابط و مناسبات خود با مردم را ندارند. تاسف‌آور است که بدانیم نیروهای به اصطلاح پیشرو ایران همواره در جنبشهای مختلف سیاسی پشت سر مردم حرکت کرده‌اند و نه در پیشاپیش آنان. لذا تقویت جنبش‌های ملی در عرصه فرهنگ و زبان در میان خلقهای ایران یکی از عمده‌ترین راه‌های تقویت جنبش پیشرو و تحکیم پایه‌های دموکراسی در ایران فرداست.

طبیعی است که به علت آلودگی ذهن مردم در حوزه فرهنگ و جامعه چندفرهنگی گاه ناخودآگاهی مفروطی از سوی قربانیان این سیاست افاده می‌شود. اما از آنجا که سیاست مقابله با برتری قومی و مبارزه برای حقوق شهروندی برابر یک پای در حقایق زندگی انسانی و یک پای در واقعیت‌های تلخ جامعه ایران دارد طرح و ترویج فکر حقوق ملی و فرهنگی زمینه‌های مستعدی را برای پیشرفت از خود نشان می‌دهد. در این میان گمان می‌رود به مراتبی که جنبش ملی و فرهنگی در ایران رو به رشد بگذار نیروهای سیاسی مردم و بعضاً ناخودآگاه به صف این جنبش خواهند پیوست و جنبش دموکراسی در ایران با توش و توان بهتری به پیش خواهد تاخت.

نقش جنبش‌های ملی

رشد جنبش‌های ملی در ایران، علی‌رغم تصورات مغرضانه فاشیست‌های وطنی و بخشی از نیروهای سیاسی ایران از چپ تا راست، راه به تجزیه ایران نمی‌برد. بلکه رشد این جنبش‌ها کشور را با شکل‌گیری دیکتاتوری دیگری که پشت در به انتظار نشسته است عقیم می‌گذارد. رشد جنبش‌های ملی نیروی مادی و مابه‌ازای واقعی و عملی پروژه دموکراسی هستند. چه گفته‌ها و اظهارنظرهای اشخاص و حتی جریان‌های سیاسی مختلف هیچ تضمین و مابه‌ازای عملی در خصوص دموکراسی در پیش پای مردم نمی‌گذارد. البته این ابدأ به معنی حذف نقش احزاب و گروه‌ها از تحولات سیاسی ایران نیست. اما میتوان با جرات اذعان کرد که جریان‌های سیاسی موجود در اپوزیسیون ایران به علت عدم داشتن پایگاه مردمی و قرار بودن نظراتشان در شرایط متفاوت به هیچ وجه تضمینی برای آزادی در کشور ایران نیستند. بلکه این نیروها در تلاقی جنبشهای مترقی ملی و تصمیم و ترکیب یک سیستم سیاسی پلورالیستی و عادلانه در ایران میتوانند نقش مثبتی داشته باشند. چه رشد جنبش‌های ملی در ایران امکان تحول در دیدگاه این جریان‌ها را نیز فراهم خواهند آورد. اما عکس این نظر صادق نیست، یعنی جریان‌های سیاسی ایرانی به خاطر آلودگی به فرهنگی قوم‌پرستی شاهنشاهی نخواهند توانست به این سادگی دیدگاههای خود را با یک درک مترقیانه، عادلانه و انسانی تطبیق دهند.

با توجه به رشد جنبشهای ملی، جنبش ملی کردستان نسبت به دیگر جنبشهای ملی دستی پیشتر دارد. هموطنان بلوچ و حرکت آنان در راستان یک سازماندهی ملی اگر چه هنوز فرمهای قویتری نیافته ولی سرعت رشد فکر ملی در این مناطق به علت محرومیت مردم از یکسو و تضادهای مذهبی میان مردم این مناطق با سیاستهای حاکمیت بشدت بالاست. در این میان جای جنبش ملی مردم آذربایجان به مثابه تعیین کننده ترین نیروی سیاسی در کشور بشدت خالی است. اما نشانه ها و علایم متفاوتی وجود دارد که نشان میدهد جنبش ملی در میان آذربایجانیها با تمامی کش و قوس های آن در حال فرم گرفتن است.

به نظر میرسد مردم آذربایجان چون هر زمان دیگر و اما اینبار از یک زاویه متفاوت تر نقش بسیار جدی تری را بر عهده خواهد داشت. چرا که کثرت جمعیتی متعلق به این خلق از سویی و داشتن موقعیت نسبتاً وسیع در میان نیروهای مختلف اجتماعی، زمینه های باروری و تحقق یک جنبش دمکراتیک در ایران را بیش از پیش تقویت خواهد کرد. اما این فراهم سازی نه چون دیگر زمانها برای برجیدن حاکمیت و سپردن آن به دست عناصر ناباب و ضد مردمی دیگر، بلکه با تکیه بر توان و نیروی ملی خود به اجرا در خواهد آمد. روشن است که پیش شرط تحقق چنین خاستگاهی ارتقای آگاهیهای ملی و فرهنگی مردم آذربایجان نسبت به میراث تاریخی و فرهنگی خویش و پی بردن به موقعیت حساس وی در ایرانی به وسعت نزدیک به ۷۰ میلیون انسان است. بگذارید به نامه ۶۷ تن از نویسندگان برجسته آذربایجانی به رئیس جمهوری ایران اشاره کنم و آن را به عنوان یکی از فاکنهای مهم موقعیت مردم آذربایجان، و به بیان دیگر ترک زبانان ایران، تاکید کنم. در این نامه سرگشاده به "نیمی از مردم ایران" به عنوان ترک زبان ایران اشاره رفته است. "نیمی" که از ابتدایی ترین حقوق فرهنگی و ملی خود محروم هستند. بر اساس آمارهای ارائه شده از خانواده های تهرانی، دو سوم مردم تهران آذربایجانی هستند. با توجه به درجه کثرت مردم آذربایجان نه تنها در اقصا نقاط ایران بلکه تمرکز این مردم در تهران که یکی از مراکز عمده تحولات سیاسی است میتوان به توانایی و استعداد جنبشی که میتواند شرایط و امکانات دمکراسی را با خود به ارمغان بیاورد پی برد.

***

بخاطر اینکه فکر طرح شده در سطور فوق، بطور مختصر در این مطلب گرد آمده است، به بحثها و بررسیهای بیشتری نیاز دارد. به همین جهت از مطالب و مقالات علاقه مند و صاحب نظران برای انکشاف بیشتر مسئله استقبال می کنیم.

بسمه تعالی

نامه ۶۴ نویسنده و شاعر

آذربایجانی

نامه جمعی از نویسندگان و شعرای آذربایجانی به حضرت
حجت الاسلام جناب آقای خاتمی ریاست محترم جمهور

خدای متعال را شکرگزاریم که مقدرات ملت ایران را در دستهای توانای انسانهای با فضیلت و با تقوا قرار داده است. جناب آقای رئیس جمهور، همه ما با دلهای آکنده از امید به جنابعالی رأی دادیم تا ادامه سازندگی های دوران ریاست جمهوری جناب آقای هاشمی رفسنجانی و تحقق هر چه بیشتری آرمانهای مقدس انقلاب به نحو مؤثری عمل شود. اکنون که با پشتیبانی آحاد ملت ایران و لطف خداوند متعال به این مسئولیت خطیر انتخاب شده اید، برای شما در ادای وظیفه سنگینی که بر عهده دارید، آرزوی موفقیت می نمایم و یقین داریم که این ملت وفادار گام به گام در کنار شما و سایر خدمتگزاران جامعه خواهد بود. با آنکه کوهی از مسئولیت اکنون پیش روی شماست، با توجه به صداقت و سلامت نفسی که در شما سراغ داریم این درد دلنامه صمیمانه را ارسال داشته، تقاضای عنایت جنابعالی به یکی از جدی ترین مسائل فرهنگی کشور عزیزمان ایران را داریم.

جناب آقای رئیس جمهور، نزدیک به نیمی از مردم شریف این کشور را ترک زبانان مسلمان و وطن دوست تشکیل می دهند. آنها در انقلاب مشروطیت و انقلاب اسلامی و دوران جنگ تحمیلی نظیر هر ایرانی غیرتمند حماسه آفریدند و باغ استقلال و سربلندی این کشور را با خون شهیدان جوان بسیارشان آبیاری کردند. زبان و ادبیات ترکی این مردم جزء فرهنگ گسترده ایران محسوب می شود و جا دارد مانند تمام میراث فرهنگی این مرز و بوم مورد حراست قرار گیرد. این زبان مانند زبان فارسی به

مرزهای ایران محدود نمی‌شود و در پهنهٔ وسیعی از دنیا به عنوان زبان تودهٔ مردم و زبان علم و مدنیت تداول دارد. همچنین باید توجه داشت که اسلام در طول تاریخ بوسیلهٔ سه زبان عربی، فارسی و ترکی در جهان گسترده شده است. از اینرو ترکی یکی از زبانهای اسلام است. زبان بیشتر ترکان ایرانی، آذربایجانی است که ماهیتاً با زبان مردم جمهوری آذربایجان یکی است و اساساً این سرزمینها تا اواسط دورهٔ قاجاریه جزء قلمرو کشور ایران بوده است و در آن دوره طی معاهده‌های منحوس گلستان و ترکمنچای از بدنهٔ کشور عزیز ما ایران جدا و به امپراطوری روسیه منضم گردیده است. همچنین تمام آذربایجانیان به زبان فارسی بعنوان زبان فرهنگ و ادب و زبان ارتباطی همهٔ ملت ایران عشق می‌ورزند و در طول چندین قرن آثار ادبی نفیسی را به زبان فارسی بوجود آورده‌اند و حتی سبک موسوم به سبک آذربایجانی در ادب فارسی پدید آمده است.

اما یکی از تعیضهای مهم فرهنگی در کشور ما، که تداوم سنتهای غیر اسلامی دوران پهلوی است، بی‌اعتنایی مسئولین به این بخش از فرهنگ غنی ایرانی است. در حالی که امروزه در خارج از ایران صدها هزار عنوان کتاب به زبان ترکی آذربایجانی تألیف یا از زبانهای دیگر بدان ترجمه شده است، و در حالی که کرسی‌های زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی تقریباً در همهٔ کشورهای دنیا برپاست، متأسفانه در ایران حتی یک کانون آموزش زبان ترکی آذربایجانی وجود ندارد. در دانشگاه تبریز غیر از زبان فارسی کرسی بیشتر زبانهای دنیا نظیر عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی، روسی، کردی و حتی اسپرانتو وجود دارد، اما در این دانشگاه امکان گذراندن دو واحد درسی راجع به زبان مردم خود آن شهر وجود ندارد. علاوه بر این تمام بخشهای زندگی اجتماعی مردم از زبان مادری‌شان بریده شده است. رادیو، تلویزیون، مطبوعات، تابلوهای شهر و اعلامیه‌های عروسی و ترحیم و حتی سنگ قبرهای ما همه و همه به زبان غیر مادری ما حرف می‌زنند. اگر هم در رادیو تلویزیون یا مطبوعات محلی مطلبی به زبان ترکی عنوان می‌شود، لحن آن من درآوردی و مجعول است که توسط افرادی هرچند با حسن نیت، ولی فاقد تخصص کافی تهیه و تنظیم می‌شود. در حقیقت تنها کاری که این نوع برنامه‌ها به خوبی از عهدهٔ انجامش برمی‌آیند، تحقیر ملت و زبان و بر هم زدن قواعد آن می‌باشد. در مجموع متأسفانه زبان ما را رادیوهای بیگانه خیلی صحیح‌تر و شیواتر از رادیوهای خودمان صحبت می‌کنند و متأسفانه این موضوع حقیقت دارد که ایران تنها کشور دنیاست که زبان میلیونها نفر انسان مطلقاً به حساب آورده نمی‌شود.

آقای رئیس جمهور، بعضیها ادعا می‌کنند که مردم آذربایجان خود نسبت به زبانشان بی‌تفاوت شده‌اند و بعضی از آنان سعی می‌کنند کودکانشان را از همان ابتدا فارسی زبان بار بیاورند. ممکن است این ادعا تا حدودی در مورد معدودی از افراد عامی حقیقت

داشته باشد همانطور که گروه خاصی از فارسی‌زبانان نیز فرزندان خود را به آموزش و مکالمه زبان انگلیسی تشویق می‌کنند. اما علاقه توده‌های وسیع و روشنفکران و روحانیت محترم آذربایجان به توسعه و رواج زبان ترکی آذری موجب اعتلا و گسترش آن زبان بوده و هست. در سرتاسر آذربایجان و سایر مناطق ترک‌نشین میهنمان، روحانیون جز با زبان مادری توده‌ها یعنی زبان ترکی آذربایجانی با زبان دیگری با مردم حرف نمی‌زنند. در مراسم عزاداری سالار شهیدان تمام نوحه‌ها به زبان آذربایجانی است.

آقای رئیس جمهور، بنابر دلایل، اسناد و آثار تاریخی و تأیید دانشمندان سراسر جهان، ادبیات و آثار بی‌نظیر فرهنگ اسلام اساساً به سه زبان عربی، فارسی و ترکی نوشته شده است. بدون آموختن این سه زبان تدقیق و آموزش این فرهنگ و ادبیات آن غیر ممکن است. لذا جای تعجب و تأسف است که در میهن اسلامی ما، کشوری که در حدود نصف جمعیت آنرا ترکان تشکیل می‌دهند، در زیر پرچم پرافتخار اسلام و قرآن، ترکان نه تنها از آموختن زبان مادری خود محرومند، بلکه متأسفانه از طریق رسانه‌های رسمی مورد تحقیر ملی نیز قرار می‌گیرند، در صورتی که اقلیت‌های مذهبی، از آن جمله اقلیت آرامنه دارای دو دانشکدهٔ زبان و ادبیات خود در اصفهان و تهران می‌باشند، فرزندان‌شان نیز در مدارس ارمنی زبان تحصیل می‌کنند.

زبان ترکی یکی از قدیمی‌ترین زبانهای جهان است که در ایران نیز دارای تاریخ باستانی است. اما پرسیدنی است که اگر دشمنان کشور عزیز ما ایران سیاستی را پیاده کنند که مردم نسبت به زبان فارسی بی‌اعتنا بشوند، آیا ما این رویداد را به فال نیک می‌گیریم؟ آیا ما کسانی را زبان فارسی را تحقیر می‌کنند، انسانهای باشرف به حساب می‌آوریم؟ آیا برای رفع این نقیصهٔ بزرگ و زدودن آثار این پدیدهٔ شرم‌آور قیام می‌کنیم؟

در این جا بجاست سخن شیوایی را که اخیراً یکی از فرهیختگان فارسی‌زبان در یک جمع ادبی به زبان آورد نقل کنیم تا مرحمی اندک بر زخمها شود. ایشان هنگام صحبت راجع به استاد شهریار گفتند: «اگر من حیدریابا اثر شهریار را درک نمی‌کنم، تقصیر شهریار نیست، بلکه تقصیر من است که ترکی نمی‌دانم. انسان چطور می‌تواند اسم خود را ایرانی بگذارد، ولی زبان ترکی را نداند.»

در پایان ضمن پوزش از اطالهٔ کلام، از آن برادر بزرگوار تقاضا دارد مسائل یاد شده را مورد عنایت قرار داده و همت والای خود را در جهت رفع تبعیضهای ناروای غیراسلامی و اعمال عدالت اسلامی صرف نمایند. به یقین جامعهٔ مدنی با نادیده گرفتن زبان و ادبیات مردم و سپردن آن به دست حوادث منافات دارد. از آنجا که مادهٔ

۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران راهگشای حل مسئله زبانهای قومی است، و با عنایت به آیه شریفه «ولو شاء الله لجعلکم امة واحدة ولیکن لیولکم فیما آتیکم فاستبقوا الخیرات» امید است در اثر سعه صدر جنابعالی و کوشش همه دست‌اندرکاران دلسوز، نیل به خواسته‌های مشروع زیر در آینده نزدیک امکان پذیر شود:

۱- تدریس رسمی و اجباری زبان ترکی آذربایجانی به روش علمی در دبستانها و دبیرستانهایی که سکنه ترک زبان دارند، در کنار زبان فارسی.

۲- تهیه و پخش برنامه‌های رادیو تلویزیونی به زبان ترکی به روش علمی و با استفاده از نیروی کارشناسان و متخصصین این زبان در کنار زبان فارسی.

۳- تأسیس دانشکده زبان و ادبیات ترکی آذربایجان در دانشگاههای کشور.

۴- ترغیب قانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به پدیدآوردن ادبیات کودکان به زبان ترکی.

۱- دکتر جواد هیئت، استاد جراحی و ۱۴- محمود شاطریان،

مدیر مجله وارلیق، ۱۵- میر جعفر حسینی،

۲- حسن راشدی، نویسنده و محقق، ۱۶- محمد حسن هرگلی (دمیرچی)،

۳- پروفیسور دکتر حمید محمدزاده،

۴- کریم مشروطه‌چی،

۵- سیده حمیده رئیس‌زاده،

۶- اکبر آزاد علی بابالو،

۷- بهزاد بهزادی، وکیل دادگستری و ۲۱- حسن روحی،

مؤلف فرهنگ آذربایجانی- فارسی، ۲۲- فریبا وفی،

۸- حسن مجیدزاده،

۹- ربابه (نوشین) موسوی،

۱۰- میر هدایت حصاری،

۱۱- محمدعلی فرزانه،

۱۲- حسین محمدخانی (گوئیلی)،

۱۳- دکتر محمدتقی زهتابی،

۲۸- صمد سرداری‌نیا،

- ۲۹۔ پایگذار،
 ۳۰۔ حمید آرش آزاد،
 ۳۱۔ خاکپور،
 ۳۲۔ محمد حافظزادہ،
 ۳۳۔ اکبر مدرس اول شیوا،
 ۳۴۔ زھرہ وفائی،
 ۳۵۔ جاوید مدرس،
 ۳۶۔ حسین سیار،
 ۳۷۔ بیوک سیار،
 ۳۸۔ اکبر باغبان سیروس،
 ۳۹۔ رضا غفاری،
 ۴۰۔ عباس سہرابی،
 ۴۱۔ محمد قاضی،
 ۴۲۔ صمد دنیز،
 ۴۳۔ غفار ابراہیمی،
 ۴۴۔ سلیم اسماعیلی،
 ۴۵۔ کریم گل اندام،
 ۴۶۔ علی حسینزادہ،
 ۴۷۔ علی آردی،
 ۴۸۔ فریدون،
- ۴۹۔ منوچہر عزیزی،
 ۵۰۔ حسن رضایی،
 ۵۱۔ حبیب فرشلاف،
 ۵۲۔ محمد حسین مؤیدی،
 ۵۳۔ والح علیزادہ،
 ۵۴۔ قربان پورولی علیار،
 ۵۵۔ ... فخری،
 ۵۶۔ اسماعیل مددی،
 ۵۷۔ اکبر بزرگ امین (مجنون)، ۵۸۔
 جمال آیرملو،
 ۵۹۔ حسین حسینزادہ،
 ۶۰۔ محمدرضا ہیئت، نویسنده و مدیر
 اجرائی مجلہ وارلیق،
 ۶۱۔ احمد حیدر اوغلو،
 ۶۲۔ مسعود فیوضات،
 ۶۳۔ حمید شہانقی،
 ۶۴۔ محمد رضا کریمی، مسئول صفحه
 ترکی «یاشیل خیال» هفته نامه امید
 زنجان.

بخشی از گوشه و زوایای

تاریخ ترکان

دکتر جواد هیئت

در شماره سوم مجله وزین تریبون مقاله‌ای تحت عنوان "اغوزها، خزران و سلجوقیها" (اقوام اسرائیل و ترکان سلجوقی) از طرف دوست عزیز و دانشمندم جناب آقای ضیا صدر بچاپ رسیده که مانند دیگر مقالات تحقیقی ایشان اطلاعات تازه‌ای در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد. اینجانب با شناخت و ارادتی که به نویسنده و مقالات تحقیقی ایشان دارم مقاله فوق‌الذکر را بدقت مطالعه کردم و بر خلاف انتظار اشتباهات تاریخی درباره ترکان سلجوقی و روابط آنان با خزران و چند مورد دیگر مشاهده نمودم و چون مسئله از نقطه نظر تاریخی ترکان بسیار مهم بویژه از قلم استادی چون، دکتر صدر تراوش نموده و ممکن است تصورات نادرستی در ذهن خوانندگان عزیز ایجاد نماید، لازم دیدم نکات زیر را برای روشن شدن موضوع بعرض برسانم:

نویسنده محترم در ص ۱۱۱ می‌نویسد: "چنانکه اشاره شد امپراتوری خزر از اتحاد اقوام ترک خزر و اقوام ترک اوغوز بوجود آمد، قدرت گرفت و در برابر روم شرقی، اموی و جعد عباسی قدرت مهمی بحساب می‌آمد. پس از گرویدن خزران به یهودیت اوغوزها طی دو فقره شروع به مهاجرت و جدا شدن از هسته خزران کردن (امپراتوری صحرانوردان ص ۲۵۶ و ۳۰۶) بعد دنباله آن در ص ۱۱۲ چنین ادامه می‌دهد: دست‌های از این اوغوزها در قرن یازدهم میلادی گویا از یهودیت باز با شامانیزم برگشته و مرغزاران روسیه کنونی را از چنگ قبایل ترک بچنگ خارج کرده و به تصرف درآوردند (۱۰۵۴). آنان بعدها به تدریج مسیحی شده و در میان اقوام دیگر اروپای شرقی مستحیل شدند. دسته دیگر ترکان اوغوز در قرن دهم میلادی (۹۸۵=۳۶۳ هجری شمی) با بخشی دیگر از قبایل غز از خزران جدا شده و در همان قرن یازدهم به تاسیس امپراتوری سلجوقی شدند. (۱۰۳۷ میلادی=۴۱۵ هجری شمسی) که تقریباً نیم قرن پیش از آن به

اسلام گرویده بودند (حدود ۹۸۶ میلادی/ ۳۶۴ هجری شمسی) و بعد به استناد نوشته "بار- هبری یوس" (۱۲۸۶-۱۲۲۶) اسقف و محقق یهودی تبار سریانی زبان می‌گوید. دقاق تیمور یالیق (دمیر یالیق) رئیس طایفه قنیق از ایل اوغوز بود. وی یکی از سرداران خاقان خزران و جزو آریستوکراسی حاکم آن بود. پس از مرگ "دقاق" پسر سلجوق در دربار خاقان خزر تربیت و بزرگ شد تا جای پدر را بعنوان رئیس طایفه بگیرد. سلجوق جوانی متهور بود و بی‌پروا با خاقان سخن می‌گفت. بالاخره خاتون (ملکه) به مخالفت با سلجوق برخاست و سلجوق ناچار دربار خزرهای یهودی را بسوی جنوب شرقی یعنی قلمرو سامانیان ترک کرد.

از نوشته‌های فوق چنین برمی‌آید که دقاق و پسرش سلجوق در دربار خزر تربیت یافته و بعزت و بخلت خاقان خزر و ملکه با ایل و تبار خود به آسیای میانه یعنی قلمرو سامانیان کوچ کرده‌اند. در صورتی که دقاق و پسرش سلجوق جزو اوغوزهای بودند که در آسیای میانه بین دریاچه آرال و دریای خزر زندگی می‌کردند و به همین جهت اوغوزهای خزر نامیده می‌شوند و رئیس آنان یابغو نامیده می‌شد که در عین حال نایب خاقان خزر بود. فرمانده ارتش نیز عنوان "سوباشی" داشت. ابتدا دقاق پدر سلجوق که تازه مسلمان شده بود با یابغو اختلاف پیدا کرد. بعد پسرش سلجوق بعنوان سوباشی در اثر تحریکات خاتون همسر یابغو اختلافش با یابغو شدیدتر می‌شود و با صد سوار و ایل و تبارش به جند که شهری مسلمان نشین در کنار سیحون بود، کوچ می‌کند. در همین دوران دو سه گروه دیگر اوغوز در آسیای میانه زندگی می‌کردند.

بعد از جدائی سلجوقیان از یابغو دولت یابغو از شمال مورد حمله قیپچاقها قرار گرفته و منقرض می‌شود و اکثریت اوغوزها بجز ترکمنهای مان قیشلاق بطرف غرب و جنوب مهاجرت می‌کنند.

به نظر ما مؤلف، یابغوری اوغوزهای خزر را که در شرق دریای خزر می‌زیستند با خاقان خزر که پایتختش در شما غربی دریای خزر در شهر ایتیل - خان بالیق بود اشتباه گرفته همچنانکه اوغوزهای سلجوقی را با اوغوزهای که (اوزها) جزو مجموعه اقوام امپراتوری خزر شده بودند یکی دانسته است. ضمناً مؤلف عنوان "سوباشی" سلجوق را که به معنی فرمانده ارتش (سو در ترکی قدیم به معنی ارتش بوده و در آن زمان به آب سو و یا سوپ گفته می‌شده و امروز در ترکیه به افسر ارتش سوبای گفته می‌شود) می‌باشد اشتبهاً سلجوق "سرآبی" ترجمه کرده است.

ضمناً بر خلاف نوشته مؤلف، امپراتوری خزر تنها از اتحاد اقوام ترک خزر و اقوام ترک اوغوز بوجود نیامده بود بلکه غیر از خزرها یعنی (ترکان سابار) اوغوزها (اوزها)،

باقیمانده اقوام هون و گوگ تورک، اوغوز، بلغار و آوارها هم در این امپراتوری شرکت داشتند.

مؤلف در ص ۱۱۲ نام آلپ ارسلان سلطان دوم سلجوقی را مرکب از سه کلمه آلپ-ار-اسلان دانسته و شیرمرد آزاده ترجمه نموده است. در حالیکه آلپ به معنی قهرمان (ایگید) و ارسلان (اصلان) به معنی شیر بوده و مجموعاً شیر قهرمان (ایگید ارسلان) معنی می‌دهد.

در صفحه ۱۱۳، مؤلف آلپ تکین جد مادری سلطان محمود را امیر آزاده ترجمه کرده است. در صورتیکه تکین و یا تیگین در ترکی قدیم به معنای شاهزاده و پرنس بوده و آلپ تکین به معنی شاهزاده قهرمان می‌باشد.

جنگ دندانقان مرو که منجر به شکست سلطان مسعود و پیروزی سلجوقیان در خراسان و ایران گردید در سال ۱۰۴۰ میلادی اتفاق افتاده نه در ۱۰۳۷.

مؤلف در ص ۱۱۵ می‌نویسد: یکی از سرداران ملک‌شاه بنام ابولقاسم با تأسیس نیروی دریائی در آسیای صغیر حتی دریای اژه را نیز تحت کنترل خود داشت و "چاکان" سردار دیگر سلجوقی شهرهای مدیترانه‌ای از میر، کازیمین و... را تصرف کرد.

چاکان که در منابع یونانی چاکاس نوشته شده از سرداران سلجوقی نبود بلکه امیر اوغوزهایی (اوزها) بود که از شمال دریای خزر و دریای سیاه به بالکان رفته و در قرن دهم با بحریه قوی بعضی از جزایر اژه حاکم شده بودند و چاکان امیر از میر برای ضبط استانبول با پنچنکها به توافق رسیده بود. پنچنکها در موقع در کوچک چکمه جه (اطراف استانبول) بوده و تراکیا را گرفته بودند. در این موقع سلجوقها هم در ساحل مرمره بیژانسها و استانبول را به محاصره درآورده بودند (۱۰۹۱م) در این هنگام امپراتوری بیژانس از اروپائیها کمک خواست تا جنگهای صلیبی را شروع کند ولی به وسیله ترکان قیچاق نجات یافت. زیرا کومانها (قیچاقها) با ۴۰ هزار سوار به پنچنکها حمله کردند و آنها را از پای درآوردند (۱۰۹۱).

مؤلف در ص ۱۱۶ چنین می‌نویسد: "دلیل دیگر بر یهودی مذهب بودن اولیه ترکان سلجوقی وجود ابراهیم ینال می‌باشد. ینال یا اینال به ترکی قیرغیزی به معنای پادشاه است"^(۱). مورخین، ابراهیم ینال را پسر دائی و در عین حال برادر ناتنی (بطنی از طرف

مادر) فرزندان میکائیل بن سلجوق طغرل و چاغری و یابغو دانسته‌اند. سؤال کلیدی و اساسی اینست که چگونه فردی هم برادر ناتنی و بطنی کسی (یا کسانی) می‌تواند باشد (مادر یکی پدر جدا) و هم پسر دائی او و یا هر دو؟^(۱)

ابراهیم ینال و یا اینال فرزند یوسف یبغو برادر میکائیل یبغو بود. یعنی پسر عموی طغرل و چاغری بیگ و در عین حال پسر مادر طغرل یعنی برادر ناتنی او بود نه پسر دائی و برادر ناتنی طغرل.^(۱)

این امر از زمان قدیم در میان ترکان مرسوم بوده یعنی وقتی که شوهر فوت کرد، برادر شوهر بیوه برادر متوفی را می‌گیرد که خانواده او بی‌سرپرست نماند. چنانکه می‌دانیم میکائیل فرزند بزرگ سلجوق زود فوت می‌کند و یوسف برادر کوچکتر او بیوه میکائیل یعنی مادر طغرل و چاغری را می‌گیرد و از او ابراهیم ینال به دنیا می‌آید. بنابراین در این مسئله نیز دلیلی بر یهودی بودن اولیه ترکان سلجوقی وجود ندارد. بعضی از مورخین همی می‌نویسند میکائیل بیگ (فوت ۹۹۸ م) بعد از فوت برادرش یوسف بنال (فوت قبل از ۹۹۵ م) بیوه او را می‌گیرد و از او طغرل بیگ به دنیا می‌آید. این خاتون از یوسف ینال ابراهیم ینال را قبلاً به دنیا آورده بود^(۲). با اینهمه به نوشته زکی ولیدی در "عمومی تورک تاریخینه‌گیریشر" یوسف یابغو در سال ۱۰۳۰ میلادی به دستور علی تکین دستگیر و به قتل رسیده است. با در نظر گرفتن مراتب فوق معلوم میشود که ابراهیم ینال پسرعمو و برادر ناتنی طغرل بوده است نه پسر دائی. ترکان سلجوقی قبل از اینکه به دین اسلام مشرف شوند دین اجدادی یعنی شامانیزم و به قول پروفیسور ابراهیم قفس اوغلو دین گوگ تانری (آسمان خدا) داشتند. بنابراین، نام فرزندان سلجوق: میکائیل، اسرائیل، یوسف و موسی بعلت مسلمان شدن سلجوق و پدرش دقاق می‌باشد و نه به علت یهودی مذهب بودن آنها قبل از تشرف به اسلام همچنانکه رنه گروسه بدرستی (نه به خطا به قول مؤلف محترم) به این مسئله اشاره کرده است.

آقای دکتر صدر معنی کلمه ینال یا اینال را در لغت قیرغیزی پادشاه ذکر کرده‌اند. اگر چه ترکان قیرغیزی به گفته رنه گروسه در یشنی سئی شاهانشانرا اینال می‌نامیدند ولی من در این مورد به لغت قیرغیزی نگاه کردم نه اینال و نه ینال و یا جینال را پیدا نکردم (می‌دانیم که "ی" اول کلمات اوغوزی در ترکی قیرغیزی به "ج" تبدیل می‌شوند).

۱- زکی ولیدی توغان

The Cambridge History of Iran.5.Seljuq and Mongol periods Cambridge University press. 1968

۲- (عثمان اوز تونا، اسلام دولتری، جلد ۱، ص ۴۷۷، کولتور باکانلیغی باینلاری، استانبول ۱۹۸۹)

اینال، بینانج و اینانچو و بیگ از عناوین اعضای خانواده یابغو (ملک) اوغوزها بوده که در اداره امور مردم و کشور مسئولیت داشته‌اند.^(۱) در مورد یهودی تبار بودن میرزا ابراهیم کلانتر نخست وزیر زندیه و آقامحمدخان قاجار (ص ۱۱۰) نیز مؤلف به خطا رفته است. چون اصل و نسب قاجار همچنان که از قیافه‌هایشان هم مشهود است از اوغوزهای آذربایجان می‌باشند که به استرآباد کوچ داده شده‌اند. اگر هم اجداد آنها در موقع حکومت خزران یهودی مذهب بوده باشند تبارشان ترک بوده است.

مؤلف در پایان ص ۱۱۷ از قول رنه گروسه چنین نقل می‌کند: "و آخرین جنگ صلیبی نیز به همت سردار سلجوقی بنام سلطان بیرس به اتمام رسید."

سلطان بایبارس (بارس در ترکی قدیم به معنای پلنگ است) سردار سلجوقی نبود بلکه سلطان ممالک قباچاق مصر بود. بایبارس بعد از سلطان ایبک مؤسس این سلسله (۱۲۵۰م) و سلطان قوتوز به تخت نشست و ضمن اتحاد با دولت آلتین اوردو با مغولها و صلیبیون جنگید و آنها را مغلوب ساخت (۱۲۷۷-۱۲۶۰)^(۲) ضمناً جنگهای صلیبی در حدود ۲۰۰ سال طول کشید نه ۴۰۰ سال: (۱۲۷۳-۹-۱۰۹۶).

همانطوریکه مؤلف محترم در ص ۱۱۱ نوشته خزرها در سال ۹۶۵ به وسیله روسهای کیف مغلوب و منقرض شدند. از آن پس بخشی هم بطرف کریمه مهاجرت کردند. بخش دیگر بطرف جنوب آمدند و در میان آذریهای شمال مستحیل شدند ولی برخلاف نوشته مؤلف هرگز در میان مغولها و تاتارهایی که طبق نوشته مؤلف به وسیله چنگیز و باتو از مغولستان و منچوری آورده شده بودند مستحیل شدند. زیرا زبانشان مغولی نشد بلکه خود مغولها هم در میان ترکان قباچاق که اکثریت مردم امپراتوری آلتون اردو را تشکیل می‌دادند مستحیل شده و زبانشان هم ترکی گردید.

در پایان مقاله لازم به ذکر است که تاریخ ترکان بسیار پیچیده و در آن موارد اختلاف زیاد است. زیرا تاریخ ترکان را دیگران نوشته‌اند. ترکان تاریخساز بوده‌اند ولی تاریخ نویس نبودند. از اینجهت دیگران تاریخ آنها را نوشته‌اند و هر مورخی تحت شرایط زمان و مکان و احساسات خود نسبت به ترکان معلوماتی را که بدست آورده برشته تحریر درآورده‌است و به همین جهت اختلاف نظر در نوشته‌های آنها زیاد است. نکته ی بسیار مهم و شایان توجه این است که از هفتاد سال به اینطرف مورخین ترکیه

۱- نورک ملی کولتورو، پروفیسور ابراهیم قفس اوغلو ص ۳۴۴ چاپ سوم، استانبول ۱۹۸۴.

۲- نورک ملی کولتورو، پروفیسور ابراهیم قفس اوغلو، چاپ سوم استانبول ۱۹۸۴.

تقریباً تمام منابع قدیم و جدید تاریخ ترکان را از چینی، یونانی، بیزانسی، عربی و فارسی و... و از منابع جدید تألیفات آلمانی، روسی، انگلیسی و فرانسه را به ترکی ترجمه و مورد بررسی قرار داده و یا مقایسه آنها در تألیفات چندساله اخیر خود موارد اختلاف را مورد بحث و نقد قرار داده و سعی کرده‌اند نکات مبهم و تاریک و یا مورد اختلاف را روشن نمایند. من در پنجاه سال گذشته بعد از مطالعه بیش از پنجاه جلد کتاب تاریخ ترکان به زبانهای مختلف توانستم تاریخ عمومی ترکان را تا قرن ۱۶ میلادی تحت عنوان (تورکلرین تاریخ و فرهنگینه بیر باخیش = نگاهی به تاریخ و فرهنگ ترکان) بطور خلاصه ۲۰۰ صفحه بنویسم و ضمیمه مجله وارلیق چاپ و منتشر نمایم.

کتاب مذکور در تهران به ترکی آذری و با حروف عربی (الفبای وارلیق) در سال ۱۳۶۵ چاپ و فوراً نایاب شده ولی یکی دو سال بعد در باکو با الفبای سیریلیک منتشر گردید. همچنین در سال ۱۹۹۷ از طرف وزارت فرهنگ ترکیه بعنوان کتاب درسی (به ترکی ترکیه) به چاپ رسید.

من تصور می‌کنم قسمت عمده اشتباهات اشاره شده در مقاله دوست دانشمند جناب دکتر صدر ناشی از همین اختلاف نظرهای مورخین بوده باشد.

تریبونون بو سایب سینی چیخارماق بیر چوخ دوستلارین مادی

و

معنوی یاردیملاری اولمادان ممکن دئیلدی. استکھلم، یوته‌بوری،

مالمو، برلین، کؤلن، باکی، آنکارا، کالیفرنیا، اورهوس، کینچاک،

اِسِن (آلمان) و بیر چوخ باشقا شهرلرده تریبون و یایماقدا بیزه

یاردیم انده‌نلره چوخ ساغ اولن دئیریک.

بازهم پیرامون مقاله

«کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان»

دکتر ضیاء صدرلاشرافی

دبیران محترم تحریریه تریون ا

چاپ مقاله «کثرت قومی و هویت ملی ایرانیان» در تریون ۲ با عکس‌العملهای مثبت و انتقادی تند مواجه شد. در اغلب این موارد نقد و انتقادها می‌تواند در دامن زدن به اندیشیدن و دقیق‌تر کردن سوآلها، بیش از تشویقها و اظهار لطفها (که باعث دلگرمی و تشویق هر مؤلفی می‌شود) مؤثر باشد. جواب بعضی از سوآلها و انتقادها را می‌توان در تریون ۳ در مقاله «ملی‌گرایی قومی متکی به مذهب و ملی‌گرایی قومی متکی به زبان به مثابه دوروی یک سکه» باز یافت، منتها بایستی با دید تحلیلی به مطالب آن توجه کرد و نه توصیفی و شعارزده.

نخست به جواب نقد آقای دکتر نصرالله اعظمی می‌پردازم. ایشان ضمن اظهار لطف فراوان به درستی بر روی این نکته حساس انگشت گذاشته‌اند که: «خیل مدعیان کار تحقیق و تفحص در پرداختن به جنبه چندفرهنگی و چند ملیتی ایران کنونی به همان نتیجه‌ای رسیده‌اند که یک قزاق (رضاخان) ۷۵ سال پیش آنها را لوای کار خود قرار داده بود. در صورتی که می‌دانیم در دنیای علم و تحقیق بدیهی‌ترین مسائل، مورد سوآل، تردید و ابهام قرار می‌گیرند و عالمان و فضیلاي قوم را به صاحبان آراء متفاوت و حتی متضاد تقسیم می‌کنند» (تریون ۳، ص ۱۶) آنگاه ایشان به ۷ نقطه اساسی از مقاله اشاره کرده و ضمن آنکه دید وسیع خودشان را از دریافت چشم‌اندازها و اشارات و حتی کلمات بین سطور مقاله‌ام به نمایش گذاشته‌اند. همچنین دو نکته انتقادی - سوآلی را نیز برای گسترش دامنه بحث ذکر کرده‌اند. (همان ص):

الف:

آقای دکتر اعظمی در نکته انتقادی - سوآلی اول با به بکار بردن نام «قوم» به همه اقوام ایرانی (ساکنین ایران سیاسی کنونی) از جنبه فرهنگ سیاسی رایج و جو موجود روانشناسی اجتماعی در وضع فعلی معترض هستند.

هرچند برخلاف آقای سؤنمز به عمق مطلب و ماهیت تحلیل پی برده‌اند و بدرستی در توضیح این مطلب نوشته‌اند: «...تعمق در کل مقاله نشان می‌دهد که برداشت ایشان (ضیا صدر) از رابطه این اقوام مبتنی بر مدل دایره‌های متحدالمرکز که فارسیها دایره مرکزی تعیین کننده باشند، نیست. ایشان (ضیا صدر) برعکس، اتحاد «اقوام» ساکن ایران در قالب دولت - ملت ایران را چون دایره‌های مرتبط (مثل دایره‌های موجود در پرچم المپیک) می‌بینند که هیچ کدام نسبت به دیگری حتی مرکزیت و برتری ندارند. این دریافت از ساختار مدرن جامعه مدرن ما، دمکراتیک و قابل قبول است. اما در امر انتخاب اصطلاح مناسب، برای نامیدن اجزاء این مجموعه مبتنی بر اراده آزاد ملیتهای مختلف تشکیل دهنده، ایشان موفق نبوده‌اند... باید قبول کنیم که در ۷۵ سال گذشته کلمه «قوم» برای کوچک کردن و تحقیر ملت‌های غیر فارسی در ایران بکار رفته و تغییر شناسنامه ۷۵ ساله این کلمه بنا بر اراده یک محقق کاری غیرممکن است. و حتی وقتی مؤلف محترم به روشنی فارسیها را نیز مثل دیگران «قوم» می‌نامد، نمی‌توان خود را از دست سابقه بار منفی این کلمه برهاند.» آقای اعظمی بعد مثالی از لغت «ضعیفه» و بار سیاسی و اخلاقی این لغت زده و نتیجه گرفته‌اند که «شایسته است که بجای آن (یعنی واژه «قوم») از کلمه مناسب دیگری استفاده شود تا راه بر سوء تعبیر دوستان کم دقت و مغرضین بسته نشود.» و بعنوان تکمله اشاره کرده‌اند که: «پدیرش نام «قوم» از سوی روشنفکران ترک بنوعی افتادن در دام تزویر تاریخی دشمنان آزادی فرهنگی در ایران است»

پاسخ:

برای بیان مقصود خود در نامگذاری بر واحدهای فرهنگی (دینی، زبانی) در ایران سیاسی امروز، بهتر از سخن انیشتین بنظم نمی‌رسد که وقتی در ۱۹۰۵ تئوری نسبیت خاص^(۱) را ارائه داد؛ در برابر مدافعان «ماده بی‌زنی» (اِتر) که از ارسطو تا نیوتن با دید فلسفی و پس از او تا تئوری نسبیت خاص با نظر علمی به آن باور داشتند، چنین نوشت: «امروز نیز فیزیکدانها می‌توانند واژه اِتر را بکار ببرند، اما بایستی بدانند که به چه مفهومی آنرا بکار می‌برند» یعنی بایستی «اِتر» را مترادف «خلاء» یا «پلازما» بکار ببرند. امروز حکایت من نیز چنین است. بکار بردن «قوم»، «خلق»، «ملیت» و «ملت» نیز چنین است که جهت قانع کردن مغرضین بمصداق سخن مولانا که: «چون غرض آمد هنر پوشیده ماند» چاره‌ساز نیست. اما برای روشن شدن دوستان کم دقت و نیز لزوم دقت در بکار بردن مفاهیم، ما را ملزم می‌کند که مرز هریک از این مقولات را

۱- بر مبنای این تئوری نور دارای این خصلت است که با سرعت «حد» یعنی ۳۰۰ هزار کیلومتر در ثانیه در فضا حرکت می‌کند و لذا با هیچ سرعتی جمع جبری نمی‌شود.

روشن و مشخص سازیم و اگر آنها را بکار می‌بریم، باید بدانیم به چه مفهوم و در کدام کادر، فضا و جنبه بکار می‌گیریم. بعلاوه چنانکه خود آقای دکتر اعظمی نیز اشاره کرده‌اند، من در کادر تفکرات خود مستقل بوده‌ام و در عمرم باجی به احدی نداده و نمی‌دهم و همواره این سخن ارسطو را در رد سخنان افلاطون (استادش) مطمع نظر قرار می‌دهم که: «من افلاطون را دوست دارم اما حقیقت را بیش از افلاطون دوست دارم». تازگی موضوع - و اینکه ملیت مدرن ریشه در مسائل اقتصادی و بوجود آمدن ساختار نوین اقتصادی اجتماعی دارد تا مسائل فرهنگی (دین و زبان) یا اراده‌گرایی یا شعارهای مد روز دادن و یا اتهام زدن - باعث آن است که من ضمن مرجوع دانستن اشتباه (در صورت ارائه دلایل مخالف)، جهت اجتناب از تناقضات مختلف و حفظ هماهنگی داخلی سیستمی که مراحل تکاملی یا تحولی جامعه سنتی و مدرن ایران را از عصر ایلام تا به امروز می‌خواهد تبیین کند، خود را ناچار از بکار گرفتن اصطلاحات فوق دیدم: از دوره کورجروی (ایلی) به دوران قومیت (اسکان در سرزمین معین) و از آن به ملیت مدرن. بنظر من راه مقابله با ملی‌گرایی حاکم قوم فارس در ایران، عزیمت از ملی‌گرایی قومی اقوام محکوم (ترک، کرد، بلوچ، عرب، ترکمن، گیلک، لر و...) نیست. خارج شدن از این دایره تنگ ملی‌گرایی قومی ارتجاعی (حاکم و محکوم) در جهت تبلیغ ملی‌گرایی مدرن متکی به منافع ملی است که ناظر بر ایجاد وحدت ملی منطقه‌ای است، تا از یکسو به بربریت فرهنگ حاکم با شعار پان فارسیستی نقطه پایان گذاشته شود و از سوی دیگر محکومیت فرهنگی اقوام محکوم به نقطه خطری برای منافع ملی کل ایرانیان از سوی بیگانگان مبدل نشود. من آگاهانه از بکار بردن «پان‌گرديسم» و «پان‌ترکيسم» و «پان‌عربيسم» در مورد اقوام محکوم ایران خودداری می‌کنم زیرا گرایش هیستریک و بیمارگونه «پانیسم» تنها متعلق به قوم حاکم است و نه اقوام محکوم که خواستار حق انسانی خود در جهت گسترش فرهنگ (دینی - زبانی) خویش هستند و این نشدنی است مگر اینکه در فضای ملی‌گرایی مدرن و آزادی و برابری مدنی - فرهنگی شهروندان به این ننگ ۷۵ ساله پان فارسیسم در کشورمان ایران با ترویج ملی‌گرایی مدرن پایان دهیم.

عین همین استدلال در مورد حاکمیت دینی یعنی آنسوی سکه ملی‌گرایی قومی هم صادق است.

من نام «قوم» را نظیر ملت و ایل از ادبیات (عربی - فارسی - ترکی) خودمان اخذ کرده‌ام.

«ملت» : ملت نتیجه تاراج اولور اولسون نه ایشیم وار (طاهرزاده، هوپ هوپ)

تا که ملت مجمعین تهراندا ویران اثتدیلر (طاهرزاده، هوپ هوپ)

ملته، ملیته جان نقدی قوریان ائندیلر (طاهرزاده، هوپ هوپ)

معنی قرآنی «ملت» به معنی پیروان یک دین یا پیامبر است. (سوره ۲، آیه ۱۳۵ و ۱۳۵)

«قوم» ان الله ما یُغیرُ به قوم حتی یُغیر ما بانفسهم: خدا نعمت خود را به هیچ قومی تغییر نمی دهد مگر آنکه نفس های (اخلاق) آن قوم تغییر می کند و در آیات مختلف قرآن، کل بنی اسرائیل را قوم نامیده است. (سوره ۲، آیه ۵۴) اعراب نیز در قرآن «قوم» نامیده می شوند. (سوره ۶، آیه ۱۳۵) و مخاطبین هر پیامبری قومی بوده اند (سوره ۷، آیه ۵۹ و ۶۴ و ۷۳ و سوره ۱۰ آیه ۸۴) و ... بنظر میرسد «ملت» در اصطلاح قرآنی یعنی در ریشه اصلی آن به مؤمنین و «قوم» به کل مخاطبین اعم از مؤمنین و منافقین و ناباوران مورد خطاب یک پیامبر اطلاق شده است. در اشعار خیام و مولانا نیز «قوم» به گروه مردمان مشابه اطلاق می شود: قومی به گمان فتاده در راه یقین (خیام) و یا:

ای قوم به حج رفته کجائید، کجائید (مولوی، دیوان شمس تبریزی)

«ایل» مترادف قبیله در عربی است و بزرگترین تشکل مردمان «کوچرو» است. نیز به کسانی که با وجود اسکان یافتن هنوز مناسبات عشیره ای و ایلی خود را کم و بیش حفظ کرده و خود را با هویت ایلی می شناسند، اطلاق می شود.

من این سه لغت (ملت، قوم و ایل) را جهت بیان ساختار سنتی و مدرن ایران پیکار برده ام و بار اهانت آمیز ایل و قوم را ناشی از فرهنگ غربی حاکم و رایج در دوران پهلوی می دانم تا مربوط به «شودنیسم فارس». پهلوی ها کل ملت ایران را ایرانی خطاب می کردند، چنانکه درست بود. منتهی بقول انیشتین مفهوم دیگری از آن مراد می کردند و آن را به حد ملی گرائی قومی متکی به زبان فارسی و ملی گرائی ایلی متکی به تبار و نژاد موهوم آریائی به انحطاط می کشاندند. در تفسیر محافل قلم بمزدشان، ایرانیت را به ماد و پارس و نژاد موهوم و قوم اسطوره ای آریائی ارجاع می دادند. توجه کنیم که اروپائیان در آغاز عصر استعمار، خود را جامعه (سوسیته) قلمداد کرده و سوسیولوژی را برای مطالعه مسائل خود ایجاد کردند. در حالی که ایتنولوژی (قوم شناسی) و ایتروپولوژی (مردم شناسی) را برای مطالعه احوال جوامعی نظیر ما و مردمانی که هنوز دولت ندارند، ابداع کردند. آقای ریمون بار اقتصاددان بزرگ فرانسه نظیر اسلاف خود چون ملاک عقب ماندگی را از جمله غلبه روستائین بر شهرنشینان قلمداد کرده بود. (کتاب اقتصاد سیاسی) لذا در ایران دوران پهلوی سعی بر آن بود که جمعیت ۴/۵ ملیونی ایلات را به ۳۰۰ یا ۱۳۰ هزار نفر در آمار رسمی تقلیل دهند و با اطلاعات

در ضمن در داخل ایران (شاید به دلیل جو خفقان پان فارسیستی ۷۵ ساله) برخلاف خارج از کشور، به کاربرد و استعمال کلمه «قوم» رغبت نشان می‌دهند و مقوله اقوام ایرانی تقریباً در داخل کشور جا افتاده است. (از جمله نگاه کنید به جواب آقای دکتر جواد هیئت به مقاله سرتاپا «پان فارسیستی» آقای محمد حسینی فروغی تحت عنوان «پارسی را پاس بداریم»^(۱)).

ب: آقای دکتر اعظمی در نکته دوم انتقادی سوآلی خود (صفحه ۱۶۶) مسئله بسیار مهمی را در مورد ملت و شرایط همبستگی اجزاء آن در جهت حفظ منافع ملی مطرح کرده‌اند که بقول معروف در هر مورد، تحلیل مشخص از اوضاع مشخص می‌طلبد و آن اینک: «اعتبار این توافق تا کی و چگونه است؟ آیا یکی از طرفین این توافق فرضی کهنه، امروز حق دارد خود در صدد دفاع از منافع مادی (اقتصادی، سیاسی، نظامی و امنیتی) خود برآید به سمبولهای قدرت ملی خود طبق تعریف دقیق آقای... صدرالاشرفی دست یابد یعنی پرچم واحد، پول و دولت مختص خود را در سرزمین مورد سکونت خود صاحب شود؟» چنانکه آقای اعظمی بدنبال مطلب اشاره کرده‌اند، مقاله من در این موارد از صراحت لازم برخوردار است و مقصد ایشان از طرح آنها چیزی جز به بحث گذاشتن همه جانبه تو این مسائل نیست. من نیز به پیروی از این اندیشه به نکته انتقادی - سوآلی ایشان پاسخ می‌دهم:

بنظر من اگر ملی‌گرائی مدرن در ابعاد مطرح شده در مقاله بدرستی از طرف سیاستگزاران و سیاستمداران فهمیده شود، بناچار مقوله‌های سنتی از جمله زبان و دین که بخشی از هویت اجتماعی افراد و گروهها را تشکیل می‌دهند، مورد حمله قرار نمی‌گیرند تا بصورت حادی مطرح شوند. ملی‌گرائی مدرن و هویت ملی ناظر به آن در ذات خود تناقضی با هویت دینی و هویت زبانی و سایر هویت‌های اجتماعی افراد ندارد و چون پایه هویت ملی مدرن بر آزادی (فردی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی و...) است و ناظر به برابری (فردی - مدنی، سیاسی - اقتصادی و فرهنگی) همه شهروندان است، لذا هر نوع تبعیض دائمی و آزادی‌کشی سازمان‌یافته دولتی بیانگر نابرابری افراد ملت و فقدان یا ضعف ملی‌گرائی مدرن و واقعی است.

مسلم است که این توافق عمومی اگر در هر دوره ۵۰ ساله تمدید و بازپرسی شود، خود تضمینی به رشد و بقای دموکراسی و کمال ملیت مدرن خواهد بود. ما هیئت و

اساس فکر من بر وصل کردن است و نه فصل کردن. نقطه نظر من ناظر بر وحدت پولی کشورهای منطقه و رسیدن به ملت خاورمیانه بزرگ است، نه ایجاد ملت‌های قومی (آذری، کرد، فارس، بلوچ، ترکمن،...) که بناچار منطقه ما بایستی به لبنان، بوسنی، بالکان در ابعاد وسیعتری مبدل شود که دود آن تنها به چشم مردمان منطقه خواهد رفت و گرمایش نصیب شرکتهای چند ملیتی کشورهای غربی و مافیای حاکم بر روسیه خواهد شد! کسانی که طرفدار «حق تعیین سرنوشت ملل» هستند، اغلب جمله تکمیلی لنین را در موقع طرح شعارگونه آن فراموش می‌کنند و یا آنرا ندیده می‌گیرند. او به عنوان یک دولتمرد، طرفداری از، حق تعیین سرنوشت ملل را نظیر طرفداری از حق طلاق می‌داند. یعنی به دلیل طرفداری آنرا ترویج نمی‌کند و تحقق آنرا آرزو نمی‌نماید. بنظر من مراحل تاریخی نیز در طرح و پیشبرد هر مسئله سیاسی یا اجتماعی بسیار مهم است. به عنوان مثال موقع تجزیه شوروی و استقلال اقمار آن، اسلوواک‌ها خواستند از چک‌ها جدا شوند و دیدیم که با چه برخورد دمکراتیکی از سوی چک‌ها روپرو شدند و چون اسلوواک‌ها پشیمان گردیدند، اینبار چک‌ها مایل به وحدت مجدد با آنها نبودند. اما طرح این شعار بعد یا قبل از فرارسیدن وضعیت مناسب، نابجا بود و تازه به صرف هیچکدام از ملتهای چک و اسلوواک هم نبوده و نیست. آخر وقتی ملل پیشرفته دنیا که از دوره ملی‌گرائی قومی (متکی به زبان) به ملی‌گرائی مدرن (متکی به منافع ملی) ره سپرده و اینک آنرا نیز جهت رسیدن به ملی‌گرائی قاره‌ای و بین‌المللی می‌خواهند پشت سر بگذارند. راستی چرا ما نخست مرحله تجزیه اقوام و سپس مرحله ترکیب اقوام را آغاز و مجدداً تجربه کنیم تا به ملی‌گرائی قومی خالص (!؟) از نظر زبانی و لایه دینی برسیم. شما هر اسمی بر این واحدها بگذارید، بنظر من مهم نیست: قوم، خلق، ملیت یا ملت. مهم آن است که بقول انیشتین بدانیم آنها را به چه مفهومی بکار می‌بریم. بنظر من «شرط لازمه» تحقق وجود یک ملت بصورت ظاهری و فورمل، ورودش به سازمان ملل متحد است که لاجرم بایستی پرچم، پول و ارتش واحدی داشته و دولت مستقلی از مرزها و منافع آن در قبال سیاستهای بیگانه دفاع کند.

شرط کافی آن: تحول مناسبات اقتصادی (سرمایه‌داری صنعتی)، رشد فرهنگ مدرن ملی و فهم و شعور سیاسی رهبران آن از مرحله فرهنگ ایلی به فرهنگ قومی و از فرهنگ قومی کهنسال به فرهنگ مدرن دوران اخیر است. اما تا وقتی شرایط ظاهری و لازم آن موجود نباشد، باوجود فراهم شدن شرایط کافی (چون موارد ایرلند شمالی، باسک اسپانیا...) نمی‌توان آنها را ملت نامید. ملتی که دولت ندارد، پول واحد ندارد، هنوز ملت نیست، قوم است. شما خلق یا ملیت هم بنامید. بقول انیشتین بایستی بدانیم در مورد کدام موضوع و به چه مفهومی صحبت می‌کنیم. اسمش را بگذارید ملت‌های بدون دولت و پول، فرقی نمی‌کند. من شخصاً ضمن آنکه رأی همگانی مردم

را آخرین حرف در مورد هر تصمیم سیاسی می‌دانم، اما با توجه به جو زمان با هر نوع تجزیه، آنهم به جهت رسیدن به ملی‌گرائی‌های قومی در منطقه، با تمام وجود مخالفم و به تجربه دریافته‌ام که ملت‌ها، مردمان، خلق‌ها، اقوام یا هر اسمی که بر آنها می‌گذاریم خواستار برابری، آزادی و عدالت و محبت‌اند. فضیلت و رذیلت نیز همواره فردی بوده و هست، نه ملی است نه قومی (دینی-زبانی) و نه (تباری و نژادی و طبقاتی و جنسی) ۱۰/ است. دوست داشتن واقعی انسانها آنچه‌انکه هستند، هنر نسبتاً کمیاب و بزرگی است.

حورمتملی اوخوجولار: یاردیم‌لایز چاتدی. چوخ ساغ اولون!

پایینیز چوخ اولسون!

دانیمارکادا آذربایجان فدراسیونو: ۸۹۰ ایسوج کرونو

کپنهاک‌دان اسماعیل جمیلی: ۸۹۰ کرون

دانیمارکانین آرهوس شهریندهن هاتفه، محسن، داود: ۸۹۰

ایسوج کرونو

استکلم‌دان تورک اوغلو: ۲۰۰۰ کرون

برلین دهن رحمان میرزایی: ۱۰۰ آلمانیا مارکی

ایسوج‌بن امثو شهریندهن: جعفر علوی ۱۰۰ کرون

تریبون‌ون بو سایه‌سی‌نین حاضیرلانماسیندا بیر سیرا دوست‌لار

بیزه یاردیم ائیمیشدی‌لر. تریبون، اوختای تبریزی، امیر، آلپر،

فریدون، اهردال و نرگس خانم‌دان تشکر ائدی‌را

آیا شاهنامه

سند هویت ملی ایرانیان است؟

دکتر ضیاء صدرالاشرفی

دوست فرهیخته و صاحب‌دلی از سوئد ضمن تشویق‌های صمیمانه و مطرح کردن نقاط قابل دقت نوشته‌اند: «بکار بردن کلماتی مثل "فارسیزه" یا "فارسیزده" شایسته این نوشته نیست.» «فارسیزده» اشتباه چاپی است که در متن تایپی اولیه وجود داشت و در تریبون ۲ نیز آمده است. اما "فارسیزه" کردن لغتی است که تا حدی در ایران هم بین فرنگ‌دیده‌های درس خوانده رایج بود و در خارج از کشور بطور کلی همه معنی آنرا درمی‌یابند و گمان نمی‌کنم جنبه اهانت آمیز یا کنایه و گوشه‌زدن داشته باشد. سیاست دوران پهلوی در مورد نامهای شهرها، محلات و دهات در حاشیه استراتژی پان فارسیسم‌شان، نام مناسبی جز فارسیزه کردن یا به فارسی برگرداندن نامهای محلی غیرفارسی نداشت که هم اکنون نیز همان خط فکری را آن جریان در دل جمهوری اسلامی جا انداخته و تعقیب میکند. منتهی اندکی رنگ و روغن اسلامی نیز بر آن افزوده شده است. بعنوان نمونه‌ای از خروار: محله قره‌آغاج (درخت سیاه) را ابتدا به قدس مبدل کرده و باز به نام اصلی آن برگرداندند. دانشگاه تبریز را در زمان شاه به دانشگاه "آذربایندگان" تغییر نام دادند، روستای گوجوار (Gūcu-var) را به "کجاآباد"، یام به معنی چاپار را به "پیام" (!) تبدیل کردند، سام بودان را به "سنگ‌بُران"، گوموش قیه (تخته سنگ نقره‌ای) را به "دمشقیه" (!) و گوئی تپه (تپه سبز و آسمانی (Gōy-tāpe) را به گوی تپه؟؟؟؟ یعنی تپه گوی (چوگان!) مبدل کرده‌اند، صوفی چای (رودخانه صوفی) مراغه هم به صافی رود تغییر نام داده است. برآستی وقتی جنون ملی‌گرائی قومی گل می‌کند، در هر وجه آن در دنیای مدرن تماشائی است!

این دوست از سوئد اشاره‌ای هم داشته‌اند که چرا نام «کسروی پاکدل» با کنایه و

بی‌مهری در کنار نام کسانی چون تقی‌زاده آورده‌ام و استناد کرده بودند به سخن کسروی که «سرنوشت من و خانواده من با این توده پیوند خورده است» بعد اضافه کرده‌اند که «واژه توده شاید قرابتی با مفهوم "ملی مدرن" داشته باشد و در آغاز راهی بود که امروز ما در میانه آن گم شده‌ایم...» کسروی از یکسو به عنوان مبشر مشروطه‌خواهی یعنی حق حاکمیت ملی و سلب حاکمیت الهی شاه مسلماً از پیشروان ملی‌گرائی مدرن در آغاز آن است و به همین دلیل، دید او ناقص و اغلب به مقوله ملی‌گرائی قومی متکی به زبان و گاه ملی‌گرائی ایلی متکی به نژاد معطوف می‌شود. در صفحه ۷۵ کتاب «سرنوشت ایران چه خواهد بود» همه ایرانیها را فرزندان داریوش و از نژاد و تبار قوم موهوم آریائی می‌داند. اما پاکدلی و استقلال کسروی ایجاب می‌کند که برای او حسابی غیراز حساب «آلت فعل»ها باز کنیم. اما در کل او نیز از مبشران پان فارسیسم تقلید شده از پان ترکیسم ترکیه است، واژه توده نیز به اقوام و مرحله قومی مربوط است. همچنانکه واژه فرد حقوقی و صاحب حق و طبقات اجتماعی به جامعه سرمایه‌داری صنعتی مربوط می‌باشد. می‌دانیم که پیش از سرمایه‌داری سلسله مراتب اجتماعی وجود داشت و نه طبقات اجتماعی.

سوال آخر این دوست از سوئد در مورد مطلبی در صفحه ۴۶ تریبون ۲ بود، که من نوشته بودم: «وقتی از هویت ملی و اضافه کنیم فرهنگ ملی صحبت می‌شود، عده‌ای فهم نادرست خود را از مسئله با علم کردن اینکه "شاهنامه فردوسی سند هویت ملی ما است" پیش می‌کشند و...» بعد ایشان اضافه کرده‌اند که «اگر با بزرگواری و سعه صدر نگاه کنیم "شاهنامه سند هویت ایرانی ما است" ولی اگر با تنگ‌نظری نگاه کنیم سند هویت قومی فارسی‌زبانان است» ایشان دلیل این ادعا را علاقه همه اقوام ایرانی به شاهنامه ذکر کرده‌اند و اینکه منبع الهام این اقوام بوده است و لذا نتیجه گرفته‌اند که «شاهنامه یکی از ضوابط "هویت ملی مدرن" هم می‌تواند باشد» ولی دو سطر پایین‌تر به درستی نوشته‌اند که «هویت مدرن ملی البته مقوله‌ای است مدرن و راهگشا و درک آن برای خیلی‌ها سخت است...»

واقعیت آن است که در این نوع استدلال با نکته ظریفی سر و کار داریم که اغلب ناخودآگاهانه باعث اشتباه می‌شود و آن اینکه: تمام گذشته فرهنگی و تمدن همه اقوام موجود و ناپدید شده در تاریکی هزاره‌ها در سرزمین ایران اکنون مربوط به مسائل ملی هستند و لذا به فرهنگ ملی هم مربوطند اما در معنی خاص، خود فرهنگ ملی نیستند. به عبارتی دیگر تمام گذشته شفاهی و کتبی تمام اقوام ساکن در ایران کنونی جزو فرهنگ سنتی اقوام ایرانی هستند اما فرهنگ ملی ناظر به مسائل ملی است. شاهنامه و دده‌فورقود و اسطوره‌های تورات ذکر شده در قرآن و اساطیر زرتشتی و مهری تا مثلث همزیستی ایل، ده و شهر (یادگار ایلامی‌ها) و ... همه جزو فرهنگ سنتی اقوام ایرانی

است. اما فرهنگ ملی مدرن و هویت ملی ناظر به آن به مقوله تمدن سرمایه‌داری صنعتی برمی‌گردد. ایران از نظر ادبیات (شعر فارسی) یکی از غنی‌ترین ادبیات سنتی دنیا را در کنار ادبیات هندی (سانسکریت)، لاتین و یونانی، عربی، ترکی با طیف‌های وسیع آن (از قیرقیز و جغتای تا آذری استانبولی) و چینی و ... دارا می‌باشد. اما ایران از نظر فرهنگ مدرن برخلاف تصور رایج فقیر است: مقدار شعر و ادبیات و فلسفه و ... نوشته شده در فرهنگ مدرن که به حقوق و آزادیهای فردی، کنترل قوای سه‌گانه و تعادل میان آنها و عدالت اجتماعی و بازتوزیع مرحله‌ای بخشی از ثروت جامعه جهت از میان بردن بینوایی‌های مزمن و این قبیل مسائل ناظر باشد بسیار اندک است و فرهنگ ما هنوز در آغاز راه است. مسائل مطرح شده در شاهنامه که ترجمه به فارسی «خدای نامک» عهد ساسانی است، نه تنها از نظر تاریخی که از دیدگاه مدرن انسانی نیز غیرقابل طرح و قبول است. از نظر تاریخی شاهنامه و در واقع خداینامک شامل دو بخش است:

الف: بخش اسطوره‌ای که از کیومرث شروع می‌شود و به دارا پسر دارا و حمله اسکندر ختم می‌شود و تصادفاً نام دارا پسر دارای اسطوره‌ای با نام داریوش سوم هخامنشی یکی است. اما شاهنامه و خداینامک از وجود سلسله هخامنشی (از کوروش تا داریوش سوم) بکلی بیخبر است. از اشکانیان نیز که طولانی‌ترین حکومت بعد از ایلام را داشته‌اند، (ایلام ۲۲۱۰ سال سلطنت داشته و اشکانیان ۵۵۴ سال حکمرانی و شاهنشاهی شان طول کشیده است) فردوسی چنین یاد می‌کند:

چو کوتاه بُد شاخ و هم بیخشان
نگوید جهان دیده تاریخشان
از ایشان بجز نام نشنیده‌ام
نه در "نامه خسروان" دیده‌ام

و نامه خسروان همان خداینامک است. که از ۲۹ یا ۳۲ شاه، تنها ۱۴ نفرشان را ذکر کرده است.

دیدگاه شاهنامه در بخش اسطوره‌ای تا اسکندر بر پایه انتقام می‌چرخد و داستان نژاد و نژاده (اشرافزادگان که خون خاص و پاک دارند) هم از ارکان آن است. این دیدگاه اسطوره‌ای (سیاه و سفید/ اهورایی و اهریمنی) در باره زن که نصف بشریت است، بکلی با تمدن مدرن ناخواناست و نسبت به اسلام نیز ارتجاعی تر است. بعنوان نمونه:

زن و ازدها هر دو در خاک به
جهان پاک از این هر دو ناپاک به
زنان را ستایی سگان را ستای
که یک سگ به از صد زن پارسای
زنان را همین بس بود این هنر
نشینند و زایند شیران نسر

یعنی اگر زنان خانه‌نشین شیران ماده بزیابند، هنری نمی‌کنند. من گمان نمی‌کنم هیچ ایرانی مترقی و هیچ انسانی بتواند از چنین مطالبی بعنوان فرهنگ مدرن ملی خود نام برده و از آن دفاع کند، چه رسد که به آن مفتخر باشد. البته نظر اکثر شعرای سنتی (بجز

نظامی و تا حدی مولوی) نسبت به بانوان مثبت نیست. تأسف فردوسی از آمیزش فرهنگها و اقوام نیز در مقوله عوامانه نژاد و آمیزش نژادها مطرح می‌شود و می‌نویسد:

ز دهقان و از ترک و از تازیان   نژادی پدید آید اند میان
نه دهقان نه ترک و نه تازی بود   سخنها به کردار بازی بود

برخلاف پندار حکیم طوسی «دهقان» (منظور ایرانیان نژاده) از ماد تا انقراض ساسانیان (۶۴۲ میلادی - ۷۵۰ ق.م.) یکسره بر کشور ایران حکومت کردند (جز برزخ مقدونیان ۱۵۱-۳۳۰ ق.م.) و در این مدت یک عالم، یک فیلسوف غیرمذهبی به بشریت عرضه نکردند. اما با آمدن تازیان و ترکان بود که از هر سه قوم تعداد معتابایی دانشمند و فیلسوف به عالم بشریت عرضه شد. در فلسفه: از آگندی و ابن رشد (عرب زبان) تا ابونصر فارابی (ترکی زبان) و بوعلی و خیام و ملاصدرا (فارسی زبان)، در علوم مختلف جابرین حیان و رازی و الخوارزمی، بیرونی، و خیام و ابن هیثم و محمدالبتانی و غیاث‌الدین کاشانی و در موسیقی آثار نوابغی چون شیخ صفی‌الدین ارموی، ابونصر فارابی، عبدالقادر مراغه‌ای در دست است.

ب- بخش دوم شاهنامه که ارزش تاریخی اندکی دارد از اسکندر تا انقراض ساسانیان را شامل می‌شود که در آن محور اندیشه تقدیری و معتقد به سرنوشت است. شاهنامه حکیم طوسی به عنوان منبع بزرگی برای ادبیات فارسی (که به هر ایرانی هم به عنوان زبان مشترک مربوط است) یکی از آثار اسطوره‌ای بزرگ دنیا بوده باعث مباحث بشری است. نظیر منظومه هومر (یونانی‌ها)، رامایان (هندی‌ها) و نواس (قیرقیزها که بزرگترین منظومه شعری دنیا با ۸۰۰ هزار بیت است). شاهنامه اما بعنوان سند هویت ایرانی و هویت ملی مدرن اساساً قابل طرح نیست. شاهنامه بخشی از سند هویت قومی تمام فارس زبانان (ایرانی، افغانی و تاجیک) و همه کسانی است که خود را به آن متعلق می‌دانند. اما به دلیل محتوای سنتی و در نتیجه غیر مدرن آن، اساساً ربطی به فرهنگ مدرن و هویت مدرن ایرانی و افغانی و تاجیک هم ندارد. زیرا تعریف شهروندان برابر، بر مبنای دفاع از منافع ملی یک سرزمین در آن زمان نظیر الکتريسيته و کامپیوتر وجود خارجی نداشت تا نوابغی چون فردوسی بتوانند در باره آن سخنی بگویند. دیدگاه فردوسی مانند دیدگاه عصر ساسانی است و از این رو به دیدگاه ادیان تباری و نژادی (زرتشتی و یهودیت) نزدیک است تا دیدگاه ادیان اعتقادی (بودایی، مسیحیت، مانویت و اسلام). در مقایسه می‌بینیم که اخوت همه مسلمین در دیدگاه اسلامی بمراتب بر نظرگاه مبتنی بر جامعه متشکل از کاستها در دوره ساسانی برتری داشته و دارد. لذا پیام فردوسی حتی نسبت به اسلام زمان خودش مترقی تر نبود، چه رسد به برابری شهروندان و آزادی و برابری زن و مرد با یکدیگر در آخر قرن بیستم

تباری و نژادی (زرتشتی و یهودیت) نزدیک است تا دیدگاه ادیان اعتقادی (بودایی، مسیحیت، مانویت و اسلام). در مقایسه می‌بینیم که اخوت همه مسلمین در دیدگاه اسلامی بمراتب بر نظرگاه مبتنی بر جامعه متشکل از کاستها در دوره ساسانی برتری داشته و دارد. لذا پیام فردوسی حتی نسبت به اسلام زمان خودش مترقی‌تر نبود، چه رسد به برابری شهروندان و آزادی و برابری زن و مرد با یکدیگر در آخر قرن بیستم میلادی. حال چگونه ممکن است هویت مدرن ملی که عمری ۲۰۰ ساله در دنیا و کمتر از ۱۰۰ سال در ایران دارد، سند هزارساله با چنان محتوایی داشته باشد.

حرمت حکیم طوسی در نقد صحیح اثر او نسبت به زمان اوست و در مقایسه آن با آنچه قابل قیاس است، و گرنه همه بزرگان از افلاطون و ارسطو و ... تا پیامبران ملل و نحل مختلف وقتی افکارشان را از ظرف زمان و مکان خودشان خارج کنیم، یا بایستی مورد نقد و تحلیل‌شان قرار دهیم و یا آن افکار لاجرم مسخره دست قدرمندان سیاسی جهت تحمیق ساده‌دلان میشوند. در تحولات جوامع مختلف بخشی از افکار بلند این بزرگان عروج یا افول می‌کنند اما در کلیت آن جوابده مسائل زمانهای بعد نمی‌تواند باشد چه رسد به عصر دیگر (سرمایه‌داری صنعتی)

متأسفانه در شماره گذشته تریون در چاپ مقالات دکتر صدرالاشرفی اشتباهات زیر راه یافته بود. با عرض پوزش لیست این اشتباهات و معادل صحیح مربوط به هر مورد را همراه برخی اصلاحات ضروری را در زیر می‌آوریم:

- ۱- صفحه ۹۹ سطر آخر بجای حقه باید باشد: عشقه
- ۲- صفحه ۱۰۷ سطر ۱۰ بجای دریای باید باشد: دریاها
- ۳- صفحه ۱۰۹ سطر ۱۰: «مادر بهرام پنجم است» بعضی مورخین سوسن دخت را نامادری بهرام پنجم و مادر برادر (صلبی) او میدانند: (پدر یکی مادر جدا)
- ۴- صفحه ۱۰۹ سطر ۱۴ بجای پس از از باید باشد: پس از
- ۵- صفحه ۱۱۳ سطر ۲۵ «معنی سوباشی در پاورقی: «سو» در ترکی به معنی «لشکری» هم دست و سوباشی بمعنی سرلشکر میباشد. در لغت «سوبای» (مخفف سوبیگ) به معنی مجرد و کسی که بی دغدغه خانوادگی میتواند به جنگ برود، باقی مانده است. در ضرب المثل «سوبای لبق سلطان لبق دیر» نیز مجرد بودن و عدم تامل معادل سلطنت و پادشاهی (بر خود) توصیف می‌شود. در ترکیه نیز هنوز سربازی رفتن را «سوبای لیغا گنتمک» می‌گویند.
- ۶- صفحه ۱۱۴ سطر ۸ بعد از «رنه گروسه» کلمه «ادعای» زاید است،
- ۷- صفحه ۱۱۷ سطر ۵ بجای باباز باید باشد: باو باز
- ۸- صفحه ۱۲۲ سطر ۶ بجای نداشته باشد باید باشد: نداشتند
- ۹- صفحه ۱۲۲ سطر ۱۵-۱۶: جمله «آزادی ناقص و نابرابری... انسانها (زن و مرد)» زاید است.

آذربایجان

نام باستانی منطقه باکو

جواد مفرد کهلان

عده‌ای از محققین ایرانی نظیر یورداد و عنایت‌الله رضا اطلاق نام آذربایجان را بر منطقه آذربایجان شمالی عملی نادرست پنداشته و نام باستانی آنجا را آران یا آلبانی معرفی کرده‌اند. ظاهر قضیه درست است ولی اگر تحقیقات از معلومات ایشان فراتر رود معلوم میشود که آتورپاتکان اصلاً نام خاص منطقه باکو بوده است. سند معتبر در این باب همانا مندرجات کتاب پهلوی شهرستانهای ایران می‌باشد. در این کتاب پهلوی آمده «در جانب آتورپاتکان (آذربایجان) شهرستان آتورپاتکان (محل نگهداری آتش‌های مقدس) را ایران گشنسب سپهبد آتورپاتکان (آذربایجان) کرد.» «آران گشنسب» اسطوره‌ای را موسی خورنی مورخ ارمنی نیز تحت نام «آران» می‌شناسد و وی را شخصی اسطوره‌ای مهمی معرفی می‌نماید.

به نظر میرسد نام آران به معنی ستیزگر از ترجمه نام قدیمی ناحیه پایتاکاران حادث شده است. اما نامهای فراگیر قدیمی این منطقه یعنی آلبانی (علی القاعده الوانی، مرکب از کلمه آلو و پسوند ملکی وان) و آقوان (آگوان، مرکب از کلمه آگ و پسوند ملکی وان در زبانهای بومی منطقه یعنی زبان ترکی و میتانی به معنی سرزمین آتش بوده‌اند. این اسامی بی‌شک با توجه به چشمه‌های نفتی شعله‌ور باکو (باگوان=سرزمین ایزد آتش) پدید آمده است. ترکها که در عهد مادها به این سرزمین آمده بودند در کتب تاریخ تحت اسامی سکا، کادوسی و کاتوزی نامیده شده‌اند که جملگی به معنی سگ‌پرستان می‌باشند. چنانکه می‌دانیم نام مردم ترک نوقای اکنون نیز در -در لغت مغول- به معنای توتم سگ می‌باشد. بی‌شک حماسه کوراوغلو و داستان دهده قورقود یادگار ایشان می‌باشد. بی‌تردید حماسه کوراوغلو همان حماسه مربوط به کورش می‌باشد که

کتسیاس طیب و مورخ یونانی عهد هخامنشی از آن یاد کرده است. کورا و غلو چانلی بل همان کورش سازنده سد آهنین دربند داریال قفقاز است. چنانکه گفته می شود نام رود کورا یادگار کورش می باشد که در آذربایجان عهد اعراب رود ملک نامیده می شده است.

دنیا آذربایجانلی لاری نین

کنگریسی

بوئیوک رسول اوغلو

بللی اولدوغو کیمی دنیا آذربایجانلی لاری نین کنگریسی نین ایکینجی قورولتایی ۱۹۹۸-جی ایل مای آیی نین ۳۱-۳۰-سینده آمریکانین واشنگتن دی سی شهرینده کئچیریلدی. آذربایجانلی لارین، دنیانین بیر چوخ اولکده سینده ن گلیب قورولتایی دا فعال اشتراک ائتدیکلرینی قید ائتمه یه احتیاج یوخلدور. هر شئی دن اونجه، بو قورولتایی نین دمکراتیک قایدالارا اویغون کئچیریلره ک اونون باشارلیلی و اوغورلو اولماسی مناسبتیه بوتون آذربایجانلی لاری تبریک ائده ره ک، البته کی، کنگریس نین بینئورسه سی نین ساغلام تمل لر اوزه رینده قورولدوغوندان سه وینمه مک اولماز.

کنگریس نین کئچمه ییشی: بللی اولدوغو کیمی ۱۹۹۷-جی ایله

«دنیا آذربایجانلی لاری کنگریسی» نین اساسی آمریکانین

کالیفرنیا ایالتی نین لوس آنجلس شهرینده قورولدو. کنگریس نین ایلیک قورولتایی همان شهرده حؤرمتملی قارداش ییمیز آقای حسن اغنامی نین تشبثی ایله کئچیریلدی.

کنگریس نین یارانماسی بو ساحه ده ایلیک تجربه اولدوغونا، سیستم لی و دقیق مقصدلی اولمادیغینا، رهبرلیک ده فردی لی یه اوستون لوک و ثریلدی یینه گؤره قورولتایی ایشه

باشلادیغی آندان مختلف پروبلملره قارشلی لاشدی. کنگریس نین اداره هیئتلی نین نفوذلو شخص لرده ن عبارت اولماسینا باخما یاراق، اختلاف لار اوزونده ن آز بیر مدت دن

سونرا اداره هیئتلی نین فعالیتلی ضعیفله دی، بو بیرینجی قورولتایی نین آنتی دمکراتیک کئچیریلمه سی نین سبب و نتیجه سی ایلی. بو باره ده ملاحظه لریمی او زامان

«مساوات» قازئتینده درج ائتدی ییم مقاله ده آچیق لایمشدیم. بو مقاله ده دئیمش دیم کی، دنیا آذربایجانلی لاری کنگریس نین بیرینجی قورولتایی نین ایران بایراغی آلتیندا

کئچیریلمه سی تکجه انسانی باخیمدان یوخ، حتی حقوقو نظرده ن ده دوزگون دئیل

دیر. بیرینجی قورولتای لایکینجی قورولتای آراسینداکی اثیشلی - یوخوشلو فعالیت دؤورینده کنگرسین ایشی آنلاشیلما مازلیق لار اوزوندهن داغیلماق حدینه گلیب چاتدیغی زامان اداره هیئتین بعضی وطن پرور و قابلیتلی عضولری نین بؤیوک فعالیتی نتیجه سینده دوشدو یو باتاق لیت دان چیخا بیلدی.

کنگرسی دوزگون ده یرلندیرمک اوچون مؤوقع و موضعی آنلاماق و ایکینجی قورولتای نین هانسی شرایط و وضعیت ده کئچیریلدی یینی بیلیمک، قارشی لاشدیغی پروبلم لری درک اتمک، اوغورلاری معین اتمک باشلیجا مقصدلر ده ن بیر اولمالی دیر.

کنگرسین بوگونو: معلوم اولدوغو کیمی، واشنگتن دا کئچیریلن ایکینجی ایبلده قورولتای بعضی مرتجع قووه لرین و ضعیف لیک لده ن استفاده ائده ره ک ملی حرکات یمیزا ضربه ائندیرمک فرصتی الده ائتمه یه چالیشان لارین مانعه چی لی یینه باخمایارق، بیرینجی قورولتای دا سئچیلیمیش اداره هیئتین نین عضوی اولان لار، دو قتور علی رضا نظمی و مهندس محمد فیاض جناب لاری نین مقاومتی، بؤیوک سعی و اهمه یی نتیجه سینده نورمال شرایط ده کئچیریلدی و دنیانین بیر چوخ اولکهلرینده ن گلمیش قورولتای اشتراک چی لاری و کنگرسین عضولری نی بیر - بیرینه داها دا سیخ و محکم باغلادی. بوتون چتین لیک لره باخمایارق، صبر و دؤزوم لولوک له، ساغا - سولا چاپمادان کنگرسین داغیلما ماسی اوچون دنیا آذربایجان لی لاری نین ملی مقصدیمیزه چاتماق دان اؤترو بیلرلشدیرمه یه چالیشدیق و بونا نائل اولدوق. بو اوغوروموزن باشلیجا سببی اوچ اساس پرنسیپ لره اویغون حرکت ائتمیه یمیزده ن ایره لی گلیردی:

۱- دموکراتیک لیک: الف.. هر هانسی بیر شخص، قوروم و یا تشکیلات ملی پروبلم لره دائر فکر سؤیله مک ده و تکلیفلر و ثرمک ده آزاد اولمالی دیر. ب. قورولتای دا هر هانسی بیر قرارین قبول ائدیلمه سی وظیفه سینده ن آسیلی اولمایارق بوتون عضولر عینی حقوقا مالک اولمالی دیرلار.

۲- ملی لیک: الف. کنگرس ملی ده یرلره اساس لاناواق فعالیت گؤسترمه لی دیر. ب. کنگرس ده و اونون قورولتای لاریندا آنجاق و آنجاق آذربایجانین پروبلم لری بیان ائدیلمه لی و اونون خارج ینده هئچ بیر اولکهنین منافع و یا مصالحی گودولمه مه لی دیر.

۳- مستقل لیک: الف. کنگرس ملی کیم لی یینه و معنوی ثروت لرینه آرخالاناراق -

مستقل چالیشمالی و هئچ بیر دوولت، تشکیلات، دوروم و شخص لردن آسیلی اولمایارق سربست فعالیت گؤسترملی دیر. ب. بو مستقل فعالیت عینی زاماندا گلهجک هدفلریمیزین تفکر قایناغین تشکیل ائتمه‌لی و ملی استعدادلاریمیزی مستقل شکلده انکشاف ائتدیرمه‌لی دیر.

قید ائتدی‌یمیم کیمی، آدلاری چکیلن پرنسیپلر نه اینکی قورولتایین باشاریلی کئچمه‌سینده بویوک رل اوینامیش، حتی کنگرسین ایشلرینین اوغورلا حیياتا کئچیرمه‌سینه زمین یاراتمیش دیر. قورولتایین گئدیشینده و باشاریلی اولماسیندا باشقا مثبت حال لاری دا نظریزه چاتدیرماغی لازم گؤروره‌م:

(۱) قورولتای دا قوزئی آذربایجانین هم اقتدار (حاکمیت)، هم مخالفت (اوپوزسیون) نمایندهلری، هم ده دنیائین بیر چوخ اولکهلریندهن گلیمیش آذربایجانلی لارین ملی بیرلیک و واحد آمال اوغورندا گؤستردیکلری یكدل لیک، یارانماسی احتمال ائدیلمن بیر چوخ چتین لیکلرین قارشسی سینی آلماق لایاناشی، آذربایجانین ملی مسئله لرده یوموروق کیمی بیر اولماسی نین واجب‌لی‌یینی عیانی شکلده بئش ائتدی. بو حال یوتون مترقی قووه‌لری سئویندیردی، گله‌جه‌یه اینامی آرتیردی و بئله‌لیکله قورولتایین ایشینی آسانلاشدیردی.

(۲) ستارخانین باکی دا حاضرلاندیغی هیکلین قورولتایا تقدیم ائتدی‌یمیم زامان قورولتای اشتراک‌چی لارینین اوزون سوره‌ن گورولتولو اقییش لاری و کانادان گلن بیر سویداشیمیزین هیکلین اؤنوننده دیز چؤکدوبو زامان باشقالاری نین هیجان‌دان آخیردیقلاری گؤز یاش لاری، سویله‌نیلن اولولی نطقلر، هامی‌نی قورولتایا گلیمکده هانسی فکری گوددویوندهن آسیلی اولمایارق، درین‌دهن دوشنومه‌یه و دوزگون قرار چیخارماغا سؤوق ائتدی.

(۳) گونئی آذربایجانلی لارین یوکسک سویه‌لی شخصلری نین قورولتای دا اشتراکی چوخ سه‌ویندیریجی اهمیت‌لی بیر فاکت ایدی.

(۴) عزیز قاراداشیمیز جیحون ملازاده‌نین فعالیتی نتیجه‌سینده آمریکالی بئش آذربایجان شناسین قورولتای دا اشتراک ائده‌ره‌ک ملاحظهلر سؤیله‌مه‌لری چوخ گؤزل تأثیر بوراخدی.

(۵) حؤرمتملی علی کریم‌وفین منطقی حرکتلری رئال وضعیتدهن بحث ائدهن چیخیش لاری، ارمنستان باره‌ده قرارین قبول ائدیلمه‌سینده بؤیوک رولو اولدو. اونون قورولتایین گئدیشینده گؤستردی‌یی دسته‌یی قید ائتمه‌مک حاق سیزلیق اولاردی.

(۶) ده‌یرلی سویداشلاریمیز هدایت اوروج‌وف، علی حسن‌وف، صابر رستم‌خانلی، رضا اصغرزاده، نصیب نصیب‌زاده، صیاد بی‌ین منطقی چیخیش لاری، تنزیله خانم رستم‌خانلی نین هیجانلی نطقی قورولتای اشتراک‌چی لاری طرفیندهن چوخ

به نیلدی.

قورولتایین ایکینجی گونون بیرینجی یاریسی نداکی چیخیش لار بیتدیگده سونرا، یئنی اساسنامه، مراجعت لار و قطعنامه لار قبول ائیلدی.

گونون ایکینجی یاریسی ندا سئچگی لار کئچیریلدی. سئچمه و سئچیلمه و اداره هیئتی نین ترکیبی حاقیندا مختلف فکر لار سؤیله نیلدی، تکلیف لار ایره لی سورولدو، نهایت قورولتایین ایکسی مهم قرار قبول ائتدی: (بیر) قورولتایین بوتون اشتراکچی لاری سس و ئرمک حقوقینا مالک اولمالی دیرلار. (ایکی) اداره هیئتی ۹ نفر اولماق لا آمریکا وکانادادا یاشایان سویداس لاریمیزدان سئچیلمه لی دیر.

بئله لیکله سئچگی لار تام دمکراتیک شکیل ده کئچیریلدی. اداره هیئتی نین ۸ نفری گونئی آذربایجان، بیر نفری (جیحون ملازاده) قوزئی آذربایجان و طنداش لاریندان سئچیلدی. دو قورولتایین عییرضا نظمی ایسه یکل لیکله اداره هیئتی نین صدری سئچیلدی. جنوبی آذربایجان دان اولان حال حاضر دا کانادادا یاشایان سکینه خانم محمدزاده نین اداره هیئتی نه عضو سئچیلمه سی تقدیره لایق بیر حادثه کیمی ده یولنمه لی دیر.

من فکر و حرکت لرینده همرای اولان بو اداره هیئتی نین و اونون صدرین بیرداها تبریک ائدیرمه و مظلوم ملت ییمیزین انسانی حاق لارین الله ائتمه لری اوچون اولاردان گرگین فعالیت گؤزله دی ییمی بیان ائده ره ک اولنلار باشاری لار آرزو لایرام.

کنگرسین گله چه یی: کنگرسین سئچدی بی یول و یئرتدی بی سیاست منطقی آتدیم لار آتماغا امکان یارادیر. خصوصاً جنوبی آذربایجان

پروبلملری نین حلینده اونون بؤیوک رولو اولابیلر. بو باخیمدان قارشی داکی اوچونجو قورولتایین چوخ بؤیوک اهمیته مالک دیر. کنگرس واسطه سیله گله جک ده رئال آتدیم لارین آتیلما سینا نائل اولماغ اوچون مسئله لری آنالیز ائتمک لازم دیر. دمکراتیک آتمسفری، مختلف فکر لار اراسیندا گئده ن ساغلام رقابت، ملی ایده ئولو قیامیزین انکشافیندا بویوک رول اوینایاجاق دیر. بئله کی فکرین چاریشیدیفی بو میئدان داها چوخ فعالیت گؤستره ن ایده یا غالب گله جک، بو ایشه انکشاف، ایره لی یه دوغرو بیر آتدیم دئتمک دیر. بوتون بونلاری نظره آزاراق اوچونجو قورولتایین باره ده اؤز فکر لری می آشاغی داکی کیمی بیان ائتمک ایستی بر دیم: (۱) قورولتایین لوندون دا کئچیریلمه سی داها مقصده او یغون دور. بونون بیر نئچه سببی واردیر: لوندونون خبر مرکزی اولدوغو، پروفسو دو قورولتایین حمید نطقی و بیر چوخ عالم و طنداش لاریمیزین اوردا یاشامالاری، لوندون دا آذربایجانین پروبلملری یه یاخیندان مشغول اولان شخص لری ن مؤوجودلوغو، پروگرام لارین دوزگون حاضر لاری نین حیياتا کئچیریلمه سینده بوتون امکان لارین کنگرسین اختیاریندا قوماغا حاضر اولمالاری

واشنگتن دا دنیا آذربایجان کنگرسی

۱۷۳

و نهایت باشقا اؤلکه لرده انکلتراه سفر ائتمه بین هامی یا خصوصیه جنوبی آذربایجان دان اولان وطنداش لاریمیزا داها راحت و صرفه لی اولماسی.

۲- بیزیم تانیما دیغیمیز لاکن قورولتای دا اشتراک ائتمک ایسته یین لره ۶ آی اؤنجه بیر بیلدی ریش واسطه سیله آدرس، تلفن، فاکس نومره لرینی بیلدی ره ره ک هانسی مؤوضوع دا چیخیش ائتمک لرینی اویرنمک و اونلارین اشتراک یین تامین ائتمک واجب مسئله دیر.

۳- دعوت نامه لرین قورولتای اشتراک چی لارینا واخت یندا گؤن دیر یلمه سی لازم دیر.

۴- جنوبی آذربایجان دان مادی امکائی اولمایان وطن داش لاریمیزین خرج لرینی اؤده مک مقصدی ایله، خارج ده ن گن اشتراک چی لار کنگرس یین حسابینا ۲۰۰ آمریکا دولاری کئچیر سینلر.

۵- قورولتای ۳ گون عرضینده آشاغی داکی پروگرام لاکن کئچیر یلسین: (الف) بیرینجی گون آچیلش دان سونرا کئچمیش اداره هیئت یین حساباتی دینله نیلسین، تبریک مکتوب لاری اوخونسون. گونون ایکینجی یاریسی اؤزه ل چیخیش لارا ایر یلسین. (ب) ایکینجی گون عمومی چیخیش لارلا بیر لیک ده، نظریه لر و تکلیف لر دانیش یلسین. (ج) اوچونجو گونون بیرینجی یاری سیندا قطع نامه و مراجعت لر، ایکینجی قورولتایین اساس نامه سینده دوزه لیش لر آپار اراق، کنگرس یین اساس نامه سی نین یثنی مثنی قبول ائدیلسین. دوردونجو قورولتای یین یثری و زامانی معین ائدیله ره ک او واختا قنده ر گؤرولن ایشلرین پروگرامی حاضر لانسین. گونون ایکینجی یاریسی ندا یثنی اداره هیئت ی اوچون سئچگی لر آپار یلسین. (د) اداره هیئت ی نین صدری اونلاردان بیر ی نین اولماق شرط یله قورولتای اشتراک چی لاری نین سسیله سئچ یلسین. آنجاق عینی زاماندا کنگرس یین صدری کیمی ده تانیلسین. (ه) کنگرس یین صدری هر هانسی بیر واسطه ایله اداره هیئت ی نین یاری دان چوخونون راضی لیغین اهله اهله ایسته دی یی بیلدی ریش، مراجعت و یا باشقا سندلری امضالاییب یا یا بیلین.

۷ لیول ۱۹۹۸

باکی

تهران دا

«آذربایجان هفته سی» نین

لغو اولماسی باره ده

چیچکلر قورولوشونون ایضاحاتی

حورمهتلی دیل داش و وطن داش لاریمیز! بوندان اؤنجه مختلف یول لارلار معلومات و ئردی ییمزه گؤره تهران مدنیت سارایی (فرهنگسرای بهمن) و چیچکلر قورولوشونون امکداش لیغی ایله ۱۳۷۷-جی ایل آبان آیی نین ۵-۱۲ عرضینده بیر هفته لیک «آذربایجان هفته سی» عنوانی آلتیندا آذربایجان لا علاقه دار بیر قورولتای چرچیوه سینده؛ موسیقی، تیاتر، سئمینار، شعر آخشامی و باشقا فرهنگی-هنری برنامه لر کئچیرله جک ایدی. بئله بیر برنامه نین حاضر لانیب، اجرا اولونماسی اوچون، اجر تاریخینده ن تقریباً دؤرد آی قابق، فرهنگسرا مسئول لاری، چیچکلر قورولوشوندان بو ساحه ده امکداش لیق ائتمه یه دعوت ائتدیلر.

چیچکلر قورولوشونون مسئول لاری؛ آذربایجان ادبیات، مدنیت و موسیقی سی انکشافی یولوندا بویون لاریندا اولان آغیر وظیفه نین بیر قسمی نین بو یول لا یئرینه یتریلمه سینن نظره آلاق فرهنگسرا مسئول لاری نین دعوتینه مثبت جاواب و ئریب، اونلار لا مختلف اجلاس لاردا برنامه لرین نئجه کئچمه سی حاق ییندا گئنیش صحبت لر آپاردیلار. چیچکلر قورولوشو ایله فرهنگسرا تین ایکی طرفلی توافق بندان سونرا کئچیریله جک برنامه لر بیر پلان اوزرینده چیچکلر طرفینده ن تنظیم ائدیلب فرهنگسرایا تقدیم ائدیلدی.

فورولوش مسشول لاری، فرهنگسرا مسشول لاری‌نین بوتون سالون لاردان و باشقا امکان لاردان فایدالانماغا وئردیکلری و عدلریندهن سونرا، آذربایجان سیماسینی یوکسک سویه‌لی برنامه‌لرین اجراسی ایله داها آرتیق وطن‌داش لاریمیزا تانیتدیرماق اوچون گئیش فعالیته باشلادیلار.

چیچکلر مسشول لاری، آذربایجان ادبیات و مدتیت یولوندا اوره کلری چیرپینان باشقا دوست‌لارین صمیمی امکداش‌لیق‌لاریله، خارج اولکهلرده و اولکه داخلینده یاشایان آذربایجان‌لی عالم، یازیچی و شاعر شخصیت‌لردهن علاوه، تبریز، اردبیل، اورومیه، زنجان و ایرانین مرکزینده فعالیت ائدهن تورک دیل‌لی موسیقی، تئاتر و باشقا فرهنگ‌لی - هنری قوروپ‌لارلا علاقه یارادیب، اونلاردان بیر هفته‌لیک کئچیریله‌جک برنامه‌نین مختلف بؤلوملرینده اشتراک ائتمه‌سینه دعوت ائتدی.

برنامه‌یه حاضیرلیق گؤرمک اوچون دعوت اولونان شخصیت و قوروپ‌لار، چیچکلر قورولوشونون کئچن دؤرد ایلمین عرضینده کئچیردی‌بی اوچ برنامه‌نین اعتباری ایله بو دعوته مثبت جاواب وئره‌رک، آذربایجان ملتی‌نین آنا دیلینده ادبیات یارایجیلیغینی، تیاتر، موسیقی و باشقا هنرلر ساحه‌سینده استعداد و باجاریق‌لارینی ایران خالق‌لارینا و دونیا یا تانیتدیرماق اوچون هئچ بیر مادی قازانچ آختارمادان گئجه - گوندوز فعالیتله باشلادیلار.

تهران‌دا ایسه اؤز عادی ایشلریندهن و اداری مسشولیت‌لریندهن موقتلی اولراق آل چکیب، برنامه‌نین تنظیمی اوچون وار قوه‌لری ایله چالیشانلار، برنامه‌نین داها یوکسک سویه‌ده اجرا اولماسی‌نین فیکریندهن بیر آن بئله اوزاق اولموردولار. برنامه‌نین اجرا تاریخی مختلف سببلر اوزریندهن فرهنگسرا مسشول لاری طرفیندهن ایکی دفعه ده‌ییشدیریلسه‌ده، نهایت اونون اجرا تاریخی آبان آیی‌نین ۵ -یندهن تعیین اولدوندو.

فرهنگسرا مسشول لاری، چیچکلرین امکداش‌لیغی ایله آبان آییندا بیر هفته‌لیک اجریا گئدهن برنامه‌لرین تبلیغ‌ینی بویوک پلاکاردلادا یازراق، فرهنگسرا قاباغیندا و شهرین بعضی میدان‌لاریندا نمایش ائتدیریب بیر هفته‌لیک برنامه حاق‌بنداته‌رانین چوخ تیراؤلی روزنامه‌لرینه گئیش مصاحبه‌لر ده وئردیلر. نهایت مهر آیی‌نین سون گونلری برنامه‌نین ترتیب و جار ساعات‌لاری‌دا بیر پلان اوزره‌ینده چیچکلر قورولوشو طرفیندهن فرهنگسرا مسشول لارینا ارائه ائدیلدی.

سئمینار و شعر آخشام‌لارینا گؤنده‌ریلن مقاله و شعرلر معین گونلر و ساعات‌لاردا

اوخونماق اوچون ترتیب ائدیلب، موسیقی و تیاتر قوروپ لاری ایسه بیر آی یاریم حدودوندا مشقدهن سونرا اجرا گونلرینی گؤزله ییردیله. برنامه نین اجرا گونلری یاخین لاشدیغینا گؤره تبریز و بعضی اوزاق شهرلردهن گلکمک ایسته یین قوروپ لارین بعضی لری ایسه حتی قاطار و طیاره بلیطلری ده آلمیشدیله.

تهایت پنجشنبه گونو مهر آیین اوتوزو و برنامه نین اجراسینا یالنیز دؤرد گون قالمیش، فرهنگسرا طسرفیندهن چیچکالر قورولوشونون مسئول لارینا تعجب لندیریجی بیر خبر وئریلدی:

«آذربایجان هفته سی نین برنامه سی لغو اولدو»!!

خبر سارسیدجی عین حالدا تعجب لندیریجی ایدی، آخی نئچه آی، گنجه - گوندوز چالیشیب فعالیت ائدهن و هئچ بیر مادی قازانجا گؤز تیکمه یین اوسته لیک اؤز شخصی و سائطی حساینفا فعالیت اباران و یالنیز اؤز ملت یین ادبیات، مدنیت، هنر و موسیقی سی یولوندا بو قدهر خالصانه چالیشان نئچه یوز، بلکه ده نئچه مین انسان لارلا بئله داورانماق و اوتوز ملیونا یاخین اولکده یاشایان تورک دیل لی لرین احساس لارینا بو جور سایی سزلیق انصاف می دیر؟

یالنیز دؤرد گون برنامه نین اجراسینا قالمیش بیر هفته لیک برنامه نین لغو اولماسی نین سبب یینی فرهنگسرا مسئول لاریندان سوروشدوقدا دئدیله:

«برنامه نین اجراسینا بودجه وئرمه دیله، بیزیم اؤزوموزنده اونون اجراسینا پولوموز یوخدور»!!

حال یوکی هزینه لرین بؤیوک بیر حیصه سی، بلیطلرین ساتیشی ایله تأمین اولماسی نظره آلمیشدی.

چیچکالر قورولوشو، «آذربایجان هفته سی» اوچون هفته لر و آی لار چالیشان حؤرمتلی ادیب، تدقیقاتچی، شاعیر، چالیشقان اؤیره نجی لریمیز، موسیقی و تیاتر قوروپ لاریندا یورولمادان گنجه - گوندوز مشق ائدیله، آذربایجان موسیقی و تئاترینی آذربایجانا لایق سویه ده ۱۳۷۷-جی ایل آبان آیین ۵-۱۲ فاصله سینده (۱۹۹۸-جی ایل اوکتابرین ۲۷-سیندهن نو یابری ن ۳-ینه قدهر) تهراتین بهمن مدنیت ساراییندا اجرا ائتمک نیتی ایله حاضرلیق گؤره نلره اؤزونو منت دار بلیله، چیچکالر قورولوشوندان آسیلی اولمایارق برنامه نین بئله بیر دورومدا لغو اولماسی اوچون

۱۷۷

تهران دا آذربایجان هفته سی لفلولدو!

اونلارین هامی سیندان عذر ایسته ییر و آذربایجان ادبیات و مدنیتی عشقی ایله
اوره کلری چیرپینان بوتون ایناملی دیلداشلاریمیزا سارسیلماز اراده و یشی اوغورلار و
پارلاق گله جک آرزولاییر.

۱۳۷۷/۸/۲۲

حؤرمتله

چیچک لر قورولوشونون مدیر لر هیئتی

www.iran-archive.com

شرفخانایمانی ندا اجی بین الخالق

آذربایجان شناس لیق سیمپوزیوهو

«آیکام»

آذربایجان علم و کولتورهل آراشدیرما مرکزی (آیکام) ۱۰ آوگوست ۱۹۹۸-جی ایل تبریزده رسمی بیر اجازه ایله ایشه باشلامیش و ایلک آددیمینی ۱-جی بین الخالق آذربایجان شناس لیق سیمپوزیومو قورماق ایله آتدی. بو مرکزین فعالیت لری یالنیز علم و مدنیت ساحه سینده اولراق، دوچسنت دوقنتور قدیر گلکاریان (گول دیکن) یونه تیجی لی بی آلتیندا دوام وئرمکده دیر. آذربایجان علم و کولتورهل آراشدیرمالار مرکزی (آیکام) اؤز مرانامه سینده دایاناراق ۱۸ ماده لی بیر هدفی تعقیب ائدیر. بو هدف لر ساده جه آذربایجان دیل و ادبیاتی، تاریخی، فولکلوری، موسیقی سی و... اوزره تربیت ائدیلیب و حیاته کئچیریله جک دیر.

آیکام مرکزی خصوصی آذربایجان دیلی و ادبیاتی، تاریخ و موسیقی صنیف لری ده قورماقدا، گله جک نسل لرین حاضر لیغینی تأمین ائتمک نیت ینده دیر. دئمک اولار کی آیکام مرکزی ملی وارلیغیمیزین قورونوب - ساخلانیلما سیندا ۲۱-جی عصرین آستانا سیندا گنج لرین او یانیش یندا اؤزونون وظیفه سینی یثرتینه قدهر یثرتینه گتیریر.

آیکام مرکزی شهر یور آی نین (سنتیابر ۱۹۹۸) ۲۰-سینده بیر عمومی چاغیریش ایله سیمپوزیومون قورولوشون بیلدیره ره ک، بوتون تورک دونیاسینا اؤز والیغینی چاتدیردی و علاقه گؤستره ن کیمسه لرده ن بو سیمپوزیوم دا اشتراک ائتمه لرینی ایسته دی. ۱۳۳۷-جی ایلین آبان آیینا قدهر ۱۲۰-ده ن فاضلا بیلدیری /معروضه سیمپوزیوم دبیرخاناسینا چاتدی کی، اونلاردان ۷۰ معروضه سچیلیب و پروگرامدا یئرلشدیریلدی.

۱- جی بین الخالق آذربایجان شناس لیق سیمپوزیومو ۱۲-۱۴ آذر ۱۳۷۷ / ۳-۵ دکابر ۱۹۹۸ تاریخده تبریزین یاسخین لیغیندا یئرلشن شرفخانایلیمانی شهرینده گئرجک لشدی.

بو سیمپوزیومدا آذربایجان جمهوریتینده ۲۳ نفر، تورکیه جمهوریتینده ۱۴ نفر، قوزی تورک جمهوریتینده ۱ نفر، قیرقیزستان جمهوریتینده ۱ نفر، ایران اسلام جمهوریتی تورک بؤلگه لرینده ۲۶ نفر اشتراک ائدیپ، معروضه اوخودولار. (جمعا ۶۵ نفر)

بو سیمپوزیومین یانیندا آشای داکی سرگی لرده قورولموش دورلار:

۱- هئیکل، ۲- کتاب و درگی، ۳- قوزنی قیرس تورک جمهوریتی ملتی نین تاریخی حاقیندا پوستر و شکیل، ۴- ال ایشلری و ۵- اورومیه دن ال یازمالار سرگی سی.

ایکام مرکزی بیر بین الخلق کولتوره ل آراشدیرما مرکزی اولاراق دنیا سویه سینده تائیتیلین و بو ایشی باکی علملر آکادمیاسی و آتاتورک یوکسک ایل، تاریخ و کولتوره ل اوروپا و آمریکا منطقه سینده اوسته لنین. ایکام مرکزی ایراندکی یونسکو آرمانی طرفیندن ثبته یئتیشین.

ایکام مرکزی یونه تیم قورولو دوچنت دکتیر گلکاریان باشقانی لیغی ایله رسمی بیر بین الخالق علمی مرکز تائیناراق آشایداکی عالیم لر ایله آداره اولوناجاق:

- ۱- دوچنت دکتیر گلکاریان (باشقان)
- ۲- پروفیسور دکتیر یاشار تارایف (عضو)
- ۳- پروفیسور دکتیر آسان اورموشف (عضو) قیرقیزستاندان
- ۴- پروفیسور دکتیر عظمی سوسلو (عضو) ترکیه دن
- ۵- پروفیسور دکتیر صادق تورال (عضو) ترکیه دن
- ۶- دوچنت دکتیر حسن بی جی اوغلو (قیرس تورک جمهوریتی نندن) (عضو)
- ۷- پروفیسور دکتیر عیسی حبیب بیگلی (عضو) نخجوان دان
- ۸- نوشین موسوی (عضو) ایران دان
- ۹- پروفیسور دکتیر عایش اورازوف (عضو) ترکمنستان دان
- ۱۰- پروفیسور دکتیر بگاسی قاسموف (عضو) قزاقستان دان

یونونلا بئله ۳۰ نفر لیق بیر علمی هئیت ده سئچیلدی کی ۱۴ نفری تورک دن یاسیندان و

۱۶ نفری ایران ایچریسندنه سئچلمیشدی. ایرانین قشقای لیسن ده ن، ترکمن لریسندنه، بختیاری لریسندنه و... بیر نماینده علمی هیئت ده اشتراک ائتمه لیدی لر.

پروفیسور دکتر عبدالخالق چامی، (تورک دونیاسی دوست لوق، قارداشلیق و ایش بیرلیگی) باشقانی، تاریخ و آذربایجان مسئله لری کمیسیونو باشقانی دا تعیین اولاراق بو کمیسیونو راپورونو اوخودو. او اؤز راپورونو دا ایران-توران یا باشقا بیر دئیشله تورک و فارس تاریخی نی مهم بیر تاریخ ساناراق، اورتا دوغو دوستلوق لارین یارانماسیندا بؤیوک رول اویناماسی نی ورقولادی. او اؤز سؤزلرینده آچیقلا دی کی هیچ بیر ملت تاریخ سیز اولمایب و تاریخ سیز یاشایاماز. آذربایجان ملتی ده بیر ملت اولاراق تاریخ و کؤکه باغلیدیر. بیر تاریخی اولان ملت، هیچ بیر زمان اونودولماز و . یونا گوره ایران اسلام جمهوریتی دولتی ینده ن بئله بیر آتمسفرین یاراداماسی اوچون تشکر ائدیر و امید اولونور کی گله جکده ایکام مرکزینه بوندان دا چوخ ملی حرکت لرین گرچکلشمه سینده رول اویناماسیندا مثبت قدم لر گؤتورسون.

بو سمپوزیومون سونوندا ایکام مرکز ایله، آذربایجان قادین لار جمعیتی، آذربایجان کولتور درنکی، آتاتورک آراشدیرما مرکزی، آتاتورک کولتور مرکزی، تورک دونیاسی دوستلوق، قارداشلیق و ایش بیرلیگی، آذربایجان علملر آکادمیاسی آرالاریندا پروتکل لار امضالانندی و طرفلر تعهد ائدی لرکی بیربیرین انفورماسیا، کتابخانا، اینترنت ایمکانلاریندان فایده لانسینلار. اؤرنجی گؤنדרمه و بورس تامین ائتمه زمینه لرینی یارادسینلار. بوتون کنفرانس، پائل، سمپوزیوم، کنگره، قورولتای و علمی توپلانی لارا بیربیرین یاردمی و مشورتی ایله عالم لری سئچیب و دعوت ائتسینلر. ایکام خارجی پروگرام لاریندا بو مرکز لرده ن کمک آلسین و دیگر اولکه لرده اولان مرکز لر ایرانندان دعوت ائتمه لریسندنه، ایکامدان کمک ایسته سین. بیر باشقا قرار بو اولدو کی هر ایل ایکام اوچون بیر کنفرانس و هر اوچ ایلده ن بیر بین الخالق سمپوزیوم دوزنلن سین. ۱۹۹۹ دا بیرنجی کنفرانس باکی دا و ۲۰۰۰ ده تهراندا قورولسون. ۲۰۰۱ ده ایکینجی بین الخالق سمپوزیوم دا آنکارادا گرچک لشسین.

بو سمپوزیوم دا ۶ میلیون تومن هزینه اولوندی کی بو هزینه ملی دوشونجه لر ایش آداملاری طرفیندن و ایکام باشقانی طرفیندن اولونوبدور. بوتون معروضه لر ان گنج یکی آی ایچریسینده کتاب اولاراق شونولاچاقدیر. بو سمپوزیوم اینانیلماز شکلیده القیشلانندی و هرگون یوزلر ایلگی گؤستره ن کمیسیون سالن لارینی دولدوردولار.

سمپوزیومدا اشتراک ائدن بویوک عالیم لر: آذربایجان دان پروفیسور دکتر یاشار قاریف،

پرفسور دکتور عبدالخالق جای، پرفسور دکتور صادق تورال، پرفسور دکتور عظمی سوسلو، پرفسور دکتور عبدالقادر یووالی، پرفسور دکتور مصطفی ایشق، پرفسور دکتور اسماعیل، پرفسور دکتور یاوز آک پینار، مهندس جمیل اونال، سلجوق آلکین عباس آسلان و... و ایران دان: پرفسور دکتور جواد هثیت، پرفسور دکتور حمید محمدزاده، دکتور حسین محمدزاده صدیق، دکتور جمال آیرمی، دکتور منوچهر کیانی، دکتور جلیل یعقوب زاده، دکتور فیض الهی وحید، دکتور علی حسین زاده ( )، یحیی شیدا، مجیدزاده (ساوالان)، میرهدایت حصلری و... سایلابیلرلر.

آیکام مرکزی اؤزونه رسمی بیر ارگان سئچه ره ک "اویانیش" آدی بیر درگی نی تعیین ائندی و هر آی تحریریه هئیتی طرفیندن حاضر لانیب و یایلاجاقدیر.

سمپوزیوم دبیرخانا راپورو

برلین ده علمی سمینار

«۲۱-جی عصر آستاناسیندا گونئی آذربایجان»

برلین ده آذربایجان کولتور اوجاگی

۲۱-۲۰ نوایابر ۱۹۹۸

HAUS DER DEMOKRATIE

دعوت ائدهن:

تاریخ:

سمینارین یئری:

چیخیش لاری:

بیرینجی گون:

علی رضا اردبیلی : آذربایجان ۲۰۰۰
بهر روز حقی : مستقل «آذربایجان یازیچی لار اتفاقی»
پاراداغین ضرورتی
آذربایجان مسئله لری : سیروس مددی

ایکینجی گون:

مهندس حسن شریعتمداری د سنترالیسم و ایرانین سیاسی
گله جه یی
دوقتور ضیا صدرالاشرافی: آذربایجان لی لارین هویتی
پروفیسور محمد تقی زهتابی: اسگی آذربایجان تاریخی

هر ایکی گون چیخیش لاردان سونرا، سوال-جاواب اولوندو. سوال لارا، اوگونون

چیخیش ائده نلریندهن عبارت پانل عضولری جاواب وئردیلر. سمیناردا ۲۰۰-۱۵۰ دینله بیجی اشتراک ائتدی. چوخ یوکسک سویه ده ایدی و آذربایجانلی لارین آروپادا بو سیاق و سویه ایله کئچیردیکلری بیرینجی مهم علمی سمینار ایدی. خصوصیه مهندس حسن شریعتمدارینین چیخیشی و سوآل جاواب لاردا ایفاده ائتدی بی فکرلری داخل ده و خارج ده آذربایجان آیدین لارینا آز تانیش اولدوقلارینا گوره، ژورنال لیستکا باخیم بندان چوخ ماراخلی ایدی. تریبون بیر نئچه چیخیشین متنی نی اوخوجولار تقدیم ائتمک ایستیردی. أمما «برلین ده آذربایجان کولتور اوجاغی» نین بوتون چیخیش لاری بیر توپلودا بوراخماق فکرینده اولدوغو، بیزی بو ایش ده ن منع ائتدی. تریبون بو توپلونون نشر ائتمه سینده «برلین ده آذربایجان کولتور اوجاغی» نا الیندهن گلن یاردملاری ائده جک دیر.

مجموعه
www.iran-archive.com

استاد دوكتور محمد تقى زهتابى نين

دفن ائتمه مراسيم يمدەن

بیر راپور

آيشين

دوكتور زهتابى چر شنبه ۲۵ آذر/۱۶ دكا بر آلمانیا سفري ندهن تهرانا قايدى. استادلا گوروشدوك. او سفردهن چوخ راضى و خوش لوقلا دانيشدى. اوردا اولان اویرهنجى لردەن، تدقيقاتچى لاردان و تورک تاريخيله ماراخلانان لاردان چوخ راضى قالميشدى.

دوكتور زهتابى ۵ گون تهراندا قالدى. هميشه كى كيمي بير نئچه ادبيات سهوهرلرله قيصا گوروشلرى اولوب، آلمانیا سفري ندهن راضى قالدغي نى سؤيله دى. ۲ آذر/۲۰ دكا بر تهراندان چيخيب، صاباحى سى سحر شبسترده اوز ائوينه چاتيب، حياط قابى سيني، سونرا ائو قابى سيني آچيب، ايجرى دهن قيفيل لاييب، كيفينى ميزين اوستونه قويوب (سانكى)، همن واخت اوره بى دايانماق دا اولالا ايسته ييب تلفونلا نؤمره ييغسين، آما اوره ك دايانيب و زنگ ائتمه يه امكان وئرمه ييب دير. دوكتور ساغ طرفدهن دوز ايش ميزى نين قاباغيندا يئره دوشوب، قالميشدى.

خبر ياييلاركن چيچكلر قورلوشو تعجيلى اولارق نئچه ساعاتدا بير بيوگرافيا حاضيرلاييب، يايديلار. عين حالدا باشقا ادبيات چى و اویرهنجى لرله بيرليكه ده گئجه ايله يولا دوشوب، پنجشنبه ۳ دى/۲۴ دكا بر سحر باشى شبستره چاتديق. اورادا بير باش دوكتورون ائوينه گئديك. دوكتورون ايش ميزى ال دهيمه ميش ساخالانيب، اوستونه بير پارچا چكيلميشدى. آغا اكبر منظورى خامنه اى (رحمتليك استاد منظورى خامنه اى نين اوغلو) ميزين اوستوندهن پارچانى قيراغا چكيب، بو حاقدا معلومات

شهبسترده استاد محمد تقی زهتابی نین دفن مراسمی وئردی. دوكتورون گؤزلویو، کیفی، کتاب لاری و کاغذ لاری عین همین اولدوغو وضعیتده ساخلانمیش دیر.

حسن آغا راشدی درین دو یغولارلا او مقدس آندا قیصا چیخیش ائتدی. مهندس رف رف دوكتورون «تورک ملت لری، خالق لاری و توپلوم لاری نین آکادمیا لاری و علمی مرکز لری نه» خطاباً یازیلان مکتوبونو او خودو. دوكتورون باجی لاری گلدیلر و بیز بیرلیکده مرحوم استادین هییکلی نین گلمه سینی گؤزله دیک. نهایت ساعات اوندان سون منزله گتتمه یه حاضیرلانمیش استادیمیزین هییکلی نی اللر اوستونده ائوه گتیردیلر. نه دئمک؟ نتیجه دئمک؟

استادین روحسوز بدنی چیین لری میزده سون دفعه اولاراق بوتون شبستری دولانیب، مزاره طرف آپاریلدی. اؤیره نجی لر (خصوصیله آذربایجان ملی یودولور توپلومو)، گوزل پلاکاردار حاضیر لاییب، قبر اوستونه دوزدولر. نتیجه «یتردهن» فیلم چکمک اوچون گلیمش دیلر. مزار اوستونده چوخلاری دوكتور حاقیندا چخیش لار ائتدیلر. آنجاق دوكتورون جسمی نی تورپاغا تاپشیرمادان اؤنجه، یئنی ده قانونو حکیم گلیب، معاینه دن سونرا قاباخکی نظرنی تکرار ائتدی: «اؤلوم طبیعی دیر». بئله لیکله بو عذاب لار چکمیش هییکل ابدی اولاراق تورپاغا تاپشیریلدی. هر کس بیر قوروپ و جمعیت طرفیندهن تورپاق تۆکدو. گونو اورتاسی ایدی، ساعات بیره قدهر چخیش لار اولدو، یازی لار اوخوندو. ساعات ایکی ده شبستری تزه تیکلمیش مسجدینده بیغیشیب، یاس مراسمینده اشتراک ائتدیک. روحانی مرثیه اوخودو. ادبیات چی لار دانیشدی لار. چیچکلر قورولوشو دوكتور زهتابی نین اؤزو طرفیندهن یازلمیش بیوگرافیانی اوخویوب، سونرا اونون چاپ اولونوشونو پایلادی لار. باشقا شهردن گلن روحانی ده موعظه ائتدی.

باشقا بیر مراسم جمعه ۴ دی/ ۲۵ دکابر تبریزده قورولدو. تهراندا بؤیوک بیر عزیزلهمه مراسمی پلان لاشیر.

ایسوجین مالمو شهرینده
 استاد محمد علی فرزانه‌دهن
 تجلیل مراسم

تریبون

بو ایل یانوار آیی نین ۲- سینده سویدایش لاریمیز ایسوجین جنوبیندا یئرلشن مالمو شهرینده، طنطنه‌لی بیر مراسمده استاد محمد علی فرزانه‌نین آنادان اولماسی نین ۷۵ ایل‌لی‌یی و بو دوورین ۵۵ ایل‌لی‌نین خالقیمیزین ادبیات و مدنیتی بولوندا صرف اولماسی‌نی استاد فرزانه، اونون حیات یولداشی اختر خانم و عائله عضولرینه تبریک دئدیلر. مراسمده استاد و فرزانه و اخترخانم اشتراک ائدیردیلر.

بو گۆزهل ایشین تشبککاری آذربایجان دوستلوق جمعیت «وارلیق» ایدی. مراسمده تشبککار جمعیتین عضولریندهن علاوه اسکاندیناوی‌ده فعالیت گۆستره‌ن ۱۷ درنه‌یین نماینده‌لری‌ده اشتراک ائتمیشدیلر. هابئله اوزاق یئرلردهن بو مناسبت‌له علاقه‌دار، تبریک استاد فرزانه‌یه گلن تبریک مکتوب‌لاری و آذربایجان دوستلوق جمعیت «وارلیق» اوچون گلن تشکر مکتوب‌لاری اوخوندو. «وارلیق» جمعیتی‌نین هدیه‌سی آقا موسی هاشمی طرفیندهن یوبلیارا تقدیم اولدو. ایسوجین غربینده یئرلشن یوته‌بوی شهرینده فعالیت گۆستره‌ن «ساوان» درنه‌یی بؤیوک بیر هیئت، اوجمله‌دهن موسیقی قورویو بو مراسمده اشتراک ائتمیشدیلر. بوتون یئرلرین دولو اولدغو سالن‌دا چوخ گۆزه دین بیر منظره، استاد فرزانه‌نی تبریک ائتمک اوچون گتیریلن چوخلو گول - چیچک دسته‌لری ایدی.

آذربایجان ۲۰۰۰^(۱)

علی رضا اردبیلی

میلادی تاریخ له داها بیر مین ایل لیک دؤر یا میلیونوم باشا چاتیر. ۳ جی میلادی میلیونوم ین توپو آتیلماغا ۱۳ آی نئجه گون قالیر. عادتاً انسان اؤز آد گونلرینده و هرایلین باشیندا، کئچمیشینی گؤزدهن کئچیریب، گله جه یینی دوشونور. بیزده بیر بو یوک عائله کیمی اؤز میلیونوم باشی فکرلشمه لریمزده، بؤ یوک عائله میز، آذربایجان ملتی نین طالعینه بیگانه قالا بیلمیریک.

مسئله نی بیغجام بیر بیچیمده ارائه ائتمک اوچون میلیونوم ییزین ده ییشمه سیندهن قاباخکی ۸۰ ایل و یئنی میلیونوم یین بیرینجی اون ایل لیک لرین چرچیوه سینده محدود اولماغی لازم گؤروره. باشقا سؤزله اؤتن ۸۰ ایل و گلن ۳۰ ایل. بو هرایکی پلاندا اولان مسئله ۸ باشلیق آلتیندا و ثریلیر:

- ۱- دنیا دا ملی دولت بحرانی،
- ۲- بؤلگه ده کهنه ملت لرین یئنی دولت لری،
- ۳- ایده نولوژی لرین زلی ده ییشیر،
- ۴- آذربایجان دنیا سیاسی خریطه سینده،
- ۵- گونئی آذربایجان ژئوپلیتیکه مناسبت لرده،
- ۶- ایران تورک لرینه حاکم اولان سیاسی سیستم یین مشروعیت مسئله لری،
- ۷- جنوبی آذربایجان و ۲۰- جی عصرین سونونداکی بحران لار،
- ۸- ایراندا مادی و معنوی وضعیت،
- ۹- خلاصه.

۱- بو مقاله برلین علمی سمینارینداکی چبخیش لاردان بیرینین متنی دیر.

۱- دنیادا ملی دؤولت بحرانی،

بیزیم طالعیمیزه تأثیر قویان حادثه‌لرین بیر سیراسی آذربایجان دان و حتی بؤلگه‌دهن چوخ - چوخ اوزاق لاردا باش وئریر، دئمه‌لی ژئوپلیتیک پلان‌دا.

یئر کوره‌سی نین نئچه ملیارد اهالی‌سی نی کاته‌گوریلره بؤلکم تازا بیر ایش دئیل دیر. انسان همیشه، دین، دری رنگی، جنسیت، یاش، دیل، یاشایش منطقه‌لری نین جغرافیایی کاراکتری و سایر عامل‌لر اساسیندا، اؤزونو مختلف کاته‌گوریلره بؤلوش دیر. حتی بیر چوخ کیچیک کندلر هله بوگون ده آخار چایین استقامتی اساسیندا «آشاعی باش» و «یوخاری باش» بؤلونورلر. دنیا اهالی‌سی بیر اوزون زامان دین و مذهب اساسیندا کاته‌گوریلشیردی. آما ۲۰۰۰ ایل بوندان اول بؤیوک فرانسا انقلابیندان سونرا تام یئنی بیر کاته‌گوری آرایا چیخیر: «ملی دؤولت».

اؤنجه أوروبا اهالیسی، و بیرینجی دنیا محاربه‌سی ندهن سونرا، یئر کوره‌سی نین بؤیوک بیر اکثریتی «ملی دؤولت» لره بؤلوندولر. ملی دؤولتلر اؤز سرحدلری نین داخلینده مختلف دین، مذهب، دیل، دری رنگی و سوسیال طبقه‌لرین صاحب‌لرینی احتوا ائدیردیلر. ملی دؤولتلر چرچیوه‌سینده، بعضی حال‌لاردا بو مختلف کاته‌گوریلر مشترک و برابر حیات امکانی تاپدیلار، یعنی سؤزون اصیل معناسیندا وطنداش‌لیق اساسیندا، بوتون وطنداشلار اوچون بیر اداره سیستمی یاراتدیلار. بیر چوخ حالدا آما بیر کاته‌گوری اؤز مطلق اقتدارینی برقرار ائدیب و غیرحاکم دین‌لر، دیل‌لر، اجتماعی طبقه‌لر، دری رنگلرینه منسوب اولان‌لاری برابر حیات امکان‌یندان محروم ائتدیلر.

دئمه‌لی انسان‌لارین «ملی دؤولت» لره بؤلونمه‌سی نه طبیعت قانونو دور و نه اوزون بیر تاریخه مالک دیر. اوسته‌لیک ایراندا و بیر چوخ باشقا حال‌لاردا «ملی دؤولت» خارجی قوه‌لر و استعمارین گیزلی و آشکار فعالیت‌لری نین نتیجه‌سی ایدی. آما بوگونه کیمی دوام ائدهن بو دنیا سیستمی اساسیندا دنیا اهالی‌سی مختلف سویه‌لرده تشکیل تاپمالارینی انکار ائتمه‌دهن بو شکل فورمالاری نین بیری اولان «ملی دؤولت» سلول انسان اورگانسمی نین واحدی اولدوغو کیمی هله‌لیک بشریت نین سیاسی واحدی دیر.

یتر کوره‌سی نین ۵ میلیاردلیق اهالیسی ۲۰۰ ه یاخین «ملی دؤولت» ین چرچیوه‌سینده معاصر دنیانین سیاسی خریطه‌سی نی یاردیرلار. بوگون بئله بیر دؤولت ین ایراندا بریتانیا طرفینده قوراشدیریلما سیندان ۷۶ ایل سونرا، «ملی دؤولت» اؤز بئشئگی اولان اوروپادا و سایر قطعه‌لرده جدی بیر بحران لال به یاخا دیر. «ملی دؤولت» اؤز اقتدارینی یوخاری و آشاغی نین ضررینه اوتوماغا مجور اولموش دور. یعنی یوخاریدان و کیمی دؤولت لر آراسی گوج اورقان لاری، اؤز اختیار و اقتدار دایره‌لرینی کئچمیش ده «ملی دؤولت» لره مخصوص اولان ساحه‌لره چکمیش دیرلر. آشاغی داندا «ملی دؤولت» لرین سرحدلری نین داخلینده اولان آزیقلار و کیچک بؤلگه‌لر اؤز اختیار دایره‌لرینی گئنیش لندیریرلر. «ملی دؤولت» هم آشاغی دان و یوخاری دان تضییق/ فشار آلتیندا دیر. بو بحران غربی و شرقی اوروپا، شمالی و جنوبی امریکا، روسیه فدراسیونو و بیر چوخ باشقا بؤلگه‌لر و اؤلکه‌لرده مشاهده اولونور.

۲- بؤلگه‌ده کهنه ملت لرین یئنی دؤولت لری،

ایران تورکلری اوچون بلاواسطه مهم ساییلان حادثه‌ایله ۷ ایل اؤنجه ۱۹۹۱- جی ایلده روسیه امپریاسی نین داغیلما سی ایدی. ظلم‌ایله آباد اولموش بو امپریا، صلح‌ایله بریاد اولدو. البته امپریانین داغیلما سی شمالی آذربایجان، گرجستان و بالتیک یانی جمهوریت‌لرده اؤز قریان لارینی آلدی. امما ۵۰۰ ایل عرضینده یارانما سی اوچون دنیزلرین سویو قدهر آخمیش قان لارلا مقایسه‌ده شوروی نین داغیلما سی نی آز چوخ دینج بیر پروسس کیمی گؤرمک لازیم دیر.

شوروی داغیلدی!! بو مبارک حادثه‌ایله دیوارلار و دمیر پرده لر گؤتورولدولر. داها باکی نه آله‌سیز کمونست لرین یو و آسی ایدی، نه ده کمونست ایده‌ئولوژی سی نین یاراتدیغی مدینه فاضله. شمالی آذربایجان تکجه آتی آتمیزدهن و قانی قانیمیزدان اولان انسان لارین یاراتدیغی علم و مدنیت اوجاغی کیمی گورونمه‌یه باشلادی. شمالی آذربایجان مدنیتی داها مسکوا و کمونستی ایده‌ئولوژی سی نین آذربایجانا مرحمت ائتدی بی تحفه دئیلیدی. بو مدنیت روس تجاویز نین یارالارینی ساغالدا - ساغالدا بویا باشا چاتما سی هامیا آشکار اولدو. معلوم اولدو کی قاراقالپاک تورکلری، کریم تاتارلاری، چچن لر، آلمان لی لار و بیر چوخ باشقا خالقلار کیمی بوتون آذربایجان اهالی سینی شمالی سیبیری یه تبعید ائتمک و آذربایجان ملی موسیقی سی نین فور تریپیانوسو ساییلان تار ی قدغن ائتمک کیمی پلان لار و قصدلردهن جان قورتارمیش شمالی آذربایجان هئچ‌ده مسکوانین لطافی نتیجه‌سینده هارمونیک و هامار بیر انکشاف یولو کئچمه‌میشدیر. هر نه‌دهن مهم بو دیر کی بو شیطان

امپراطور لوغونون پارچا - پارچا اولماسی جنوبی آذربایجان دان شمالا قارشی اولان طبیعی حسیاتین «روس سهورلیک» و «سولچولوق» اولدوغونو ادعا ائتمهیی غیرممکن ائندی. شمالی آذربایجانین آزاد اولماسی هم شمال و هم جنوب اوچون چوخ اهمیت لی اولان بیر مقایسه یه میدان آچدی.

۱۹۹۱-ه کیچی روس امپریاسی چارلار و اونلارین قیرمیزی وارث لری نین اشغال ائندیکلری اراضی یه حاکمیت ائدیردی. بو دؤورده شمالی آذربایجان سوئت لر بیرلیگینده سوسیالیست بلوک و جنوبی آذربایجان ایران ترکیبینه کاپیتالست بلوکون حیصه لری ساییلیردی. بو دؤورده روسیه ایران دولتی ایله رسمی دو شمانچی لیق ائتمسه ده آذربایجان تورپاقلارینا موسقوآ و تهران حاکمیت نین دوامی حاقیندا مشترک منافع داشی ییردی ائمه عین حالدا هر هسی بیر بلوکون ایچینده ایدیله.

ماراقلی بودورکی تهران و موسقوآ ایکی ضدیت لی بلوک دا اولمالارینی آذربایجان یی کنترل ائتیندا ساخلاماق اوچون آله یین زحمت سیز - خرج سیز نعمتی سانیردیله. دقت ائدین کی آذربایجان - آذربایجان سرحدی برلین - برلین دیواریندان قات - قات اوچا ایدی. ۱۹۴۶ ده ن ۱۹۸۸-ه کیچی ۴۲ ایل لیک بیر فاصله ده آرازی او یا بو استقامت ده آشیب کئچن لرین سای یی بلکه ائله ۴۲ نفر اولسون. مطبوعات، مدنیت و سایر ساحه لرین اثر لری و آداملاری نین اوتای - بوتای گئت گلی نی ده اگر رشید بهبودا وف تهران کانسرتی و رستم علی اوفین سفر لری نین نظرده آلماساق، صفره یاخین بیر وضعیت یین حاکم اولدوغونو ادعا ائتمک اولار. اوروپانین جغرافیایی شرق - غربی و دنیانین سیاسی شرق و غرب آدلانان بلوک لاری نین آیری لیق و ضدیت یینی اؤزوندی تمثیل ائده ن برلین دیواری نی، تهران و موسقوآ معمار لاری نین آراز چایی نین اوستونده هؤردوکلری دیوارلا مقایسه ائتمک بو مدعانی راحت لیق لا ثبوت ائده ییله. هر نه ده ن آرتیق موسقوآ نین سید جعفر پیشهوری نین رهبر لگی ائتیندا قورولموش ملی حکومتی بسله دی یی مناسبت ده ن آیدین گؤرونورکی هر طرف اؤز پای یی ایله راضی لاشیردی و اویری طرفی اینجیتیمک اینجیتیمک ایسته میردی. استالین سید جعفر پیشهوری یه یازدیغی مکتوب ییندا بو حاقدا هر بیر پیشهوری یه یازدیغی مکتوب ییندا بو حاقدا هر بیر شهبه نی آرادان قادیماق ایستیر.

۳- ایدیه نولوزی لرین زلی ده ییشیر،

ایکینچی دنیا محاربه سینده ن سونرا تبریزده اعلان اولان ملی حکومت ده ن سوئت لر بیرلیگی نین مدافعه ائتمه سی اگر بیر فاکت دیرسا، ملی حکومت ده ن نتیجه مدافعه

اقتصاد و نهایت بو حکومتی نتیجه اؤز منافعی اوغروندا قوریان و ثرهمه سی دهاا مهم بیر فاکت دیر. بو دؤرده آما ژئوپلیتیکا دا تعیین ائدیجی فاکتور ایده ٹولوژی ایدی. فارس تهران حکومتی، تورکیه و اسرائیل، عرب دنیاسی نین بیر حیصه سی و غربی آروپا، جنوبی آفریقا، ژنرال ساویمی، افغانستان مجاهدلری و سایر، آمریکانین باشچی لیغی آلتیندا سوؤت بلوکونا قارشی دورمو و شدولار. یعنی مسلمان لار، یهودیلر، مسیحی غرب، تورکلر، یونانلی لار، عرب لر، فارس لار و باشقا قوه لر بیر جبهه ده دورمو و شدولار. ماراخلی بودور کی همین دؤورده قارشی جبهه ده دوران لارین آراسیندا همین ائتمک لری گؤرمک اولاردی. برلین دیواری نین ییخیلماسیندا سیموویزه اولان ده گیشیک لیک لر بوتون بو ترکیب لری آلت - اوست ائتدی. تهران ایله موسقو آ بیریرلرینه یاخینلاشدیلار. آروپانین سویوخ محاربه ده غالب گلمیش غربی یاریسی اؤز شرقلی قوشولارینا یی به چیخماغا باشلادی. آمریکا ایله آروپانین باغلاری ضعیف له دی. افغانستان کاپیتالیست دنیاسی نین کمونیسمه قارشی اوزانمیش آلی اولماق استاتوسونو آلدن و ثریب، اسلام عالمی نین بیر حیصه سینه چه وریلدی و سایر. دئمه لی نیادا کسگین بیر ایده ٹولوژی قارشی دورما آرادان گشدیر و دهاا هئچ باشقا فاکتور تک باشینا دنیانی ایکی یا نئچه بلوکا بؤلمه یه قادر اولما بیلیمیر. طبیعی دیرکی دنیانین ایکی مهم بلوکا بؤلونمه سی ده هئچ بیر طبیعت قانونو دئیل دیر و اولما بیلرکی دهاا یاخین بیر گله جک ده بئله بیر بلوک لاشمانین شاهدی اولما بیلمه دیک.

ایده ٹولوژی نین اهمیتی نین آزالدیغی بیر حالدا، اکرونومی، دین، تاریخی مناسبت لر، «ایرق» و سایر عامل لر اونون اوتوزدوغو یئرلرین بوشلوغونو دولدورماغا باشلادیلار. مثال اوچون روسیه ایده ٹولوژی نین آن مهم فاکتور اولدوغو دوران داکی مناسبت لرده ن فرقلی اولاراق ایندی غرب له دینی یاخین لیق، ارمنستان لا تاریخی مناسبت لر و ایران لا «ایرق» (آریا ایرقی) و آنتی تورک لیک فاکتور لاری اساسیندا یاخین مناسبت لر یارادیر. ارمنستان اؤز نوبه سینده ایران لا آنتی تورک لیک و آریا ایرقی و غرب ایله مسیحیت دینی فاکتور لاری اساسیندا یاخین لاشیر. گؤرونورکی ایده ٹولوژی دهاا دنیانی ایکی یثره بؤلن فاکتور کیمی، اؤز مونوپولونو ایتیرمیش دیر.

۴- آذربایجان دنیا سیاسی خریطه سینده،

بو اساس دا گوره ک آذربایجان کیم لره یاخین و کیم لرده ن اوزاق دیر. اولجه قید ائدیم کی جنوبی آذربایجان دنیا سیاستی صحنه سینده مستقل حقوقو حضورو یوخدور. یونا گوره ده جنوبی آذربایجان دنیا و بؤلگه نین ژئوپلیتیک خریطه سینده یئرلشدیرمک ممکن دئیل دیر. آما منجه اگر بیز مستقل آذربایجان جمهوریتینی بو خریطه ده

یئرلشدیرسک، اونداجنوبی آذربایجانین بو خریطه سینده کی یئری حاقیندادا معین تصور صاحبی اولاییلریک. چونکی آذربایجانین ایکی تایی نین آراسیندا هر بیر فرق اولسادا، بیر باخیمدان چوخ اوخشار بیر وضعیتده دیرلر: بو ایکی حیصه دوستلار و دشمنلر باخیمیندان مشترک بیر وضعیتده دیرلر. آشاغی نین دوستو، یوخاری نیندا دوستودور و دشمن باخیمیندان دا هابئله.

شمالی آذربایجانین بؤلگهده یاخین دوستلاری ترکیه و خزرین شرقینده تورک دؤولت لری دیرلر. سونرا «قوم» مقالهسی چرچیوه سینده کی متحدرلی گرجستان، اوکراین، مالدوایا دیر. اوزاقلاردا آمریکا، انگلتره، ناتو و بیر سیرا غرب دؤولت لری ده آذربایجانلا مثبت مناسبتلر یارادیب ساخلاماغی اؤز خیرلرینه گؤرورلر. همین مناسبتلر عین حالدا آذربایجانین استقلالیتینی قوروماق و اولکهمه دنیا خریطه سینده دگرلی بیر یئر قازانماسی اوچون اهمیتلی دیر. بو آرادا روسیه و اونون آل آلتی لاری اولان ارمنستان و ایران، آذربایجانا قارشى سویوق و منفی مناسبت بسله ییرلر. باشقا طرفده یونان، کیمی آنتی تورک دؤولتلرده آذربایجانا قارشى لایقلى بیر مناسبت آپارمیرلار. بؤلگهده بیر آز اوزاقلاشدیقجا اولکلرین آذربایجانا قارشى توندوقلاری موضعلرین ایستی - سویوق لوغونون، ترکیه به قارشى توندوقلاری موقعلرین تابعی اولدوغو حس اولونورکی، بودا چوخ طبیعی دیر. سوریه، افغانستانین تاجیکلری و هندوستانی بیر طرفده، پاکستان، افغانستانین پشتونلاری و عربستان و بیر سیرا باشقا دؤولتلری اویری طرفده گؤرمک ممکن دیر.

هلهده اؤزموزو مستقل آذربایجان جمهوریتی نین خارجی مناسبتلری زمینینده ساخلاماق شرطله دئمک اولارکی بو ژئوپلیتیک میثانداندا اویناییب - اویناماماق اختیاری دئیل دیر. آذربایجانین دشمنلری اونون استقلالیتینی محو ائتمک ایستیرلر. ایندی آذربایجاندا اؤز دوستلاری و تجاری شریکلرینی ائله سئچمه لی دیرکی بو تهلهکلی میثانداندا تک قالماسین. سون ایللرده آذربایجان اؤز استراتژیک منافعی نی قوروماق اوچون آیدین بیر سیاست گؤتوروب و بوگونه کیمی بو گنج ریسوبلیکانین آن بؤیوک نائیلیت لری بو ساحده اولموش دور.

۵- گونئی آذربایجان ژئوپلیتیک مناسبتلر ده،

گونئی آذربایجانا قایتدیقدا ژئوپلیتیک مسئلهلر ظاهرده بوگون تکجه گله جک ده کی ممکن سناریولارین پتانسیل شانس لارینا تاثیر قویا بیلر. امما مسئله بوردا دیرکی اوغلان ائوینده ساکت لیک حس اولونسادا، دشمن ائوینده بیزیم یاسیمیزا

حاضران لاریلار. ایوان قزوینی دان بوگونه کیمی بیزیم یئر اوزوندهن محو اولماغیمیزا چالیشان روس «قارداشلار» اوز ژئوپلیتیک باغلاشلاریندا بیزی اونودمورلار؛ اوسته لیک هردهم بو حاقدا اچیق دانیشماق دان دا چکینمیرلر.

بوگون بؤلگه ده موهوم آریا ایرقی نه باغلی لیق اساسیندا بیر بلوک یین یارانماسینا شاهد اولماق اولار. روسیه چالیشیرکی ارمنی لر، صرب لر و یونانلی لاردان علاوه فارس لار، شاه مسعود افغان یین قوه لرینی و تاجیک لری ده اوزیله بیر آنتی تورک بلوکا جذب ائتسین.

الکساندر فومنکو پوئلوروق/سیاست شناس و روسیه نین یازچی لار اتفاقی نین کاتبی «موسقوا-تهران محوری بیر سیاسی واقعیت کیمی» ادلی مقاله ده روسیه نین، تهران لا بیر ژئوپلیتیک اتحاد آگیرمک عزمی نین سبب لرینی بئله ایضاح ائدیر:

«ایران تاریخی باخیمدان شبهه سیز تک آریا ایرق لی فارس لارین یوخ، بلکه نتجه ملت لی امیریا اولکه سی دیر. بونا گوره ده روسیه نین چتین لیک لرینی و روسیه ایکه بیرگه ژئوپلیتیک منافع صاحبی اولماسینی یاخشی آنلاییر»

بو سطرلرین مؤلفی ایرانین بو منافع آنلادیغینی ادعا ائدیر. اؤنجه دقت ائتمک لازم دیر کی بو منافع یازان طرف یعنی روسیه اوزو آنلاییر. امما ایرانین بو منافع آنلادیغی نی الکساندر فومنکوون ادعاسیندان یوخ، بلکه اونون بو سوزلرینی اوزونده احتو ائدهن مقاله نین ایرانین خارجی ایشلر ناظرلی یی نین رسمی اورقان یین دا چاپ اولماسیندان آنلاماق اولار. مقاله همین ناظرلی یین «فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز» ادلی اورقانی نین ۶ جی ایل، ۳ جی دؤره، ۱۹ جی نؤمره سینده چاپ اولموش دور. بو موسقوا-تهران آراسیندا ژئوپلیتیک آنلاشمانین باشقا تفضیلاتی افغانستانین تاجیک لری نین واسطه سیله ایرانی تاجیکستانا وصل ائدیب، بؤلگه ده بیر فارسستان یارادماق دیر.

فومنکو بوردا البته باشقا تیپلی بیر ژئوپلیتیکادان دانیشیر: روسیه ایله ایرانین غیر آریالی وطنداش لارینا قارشی یؤنلمیش بیر بلوک. ۱۹۰۹-د، ایران ارتجاع سی آذربایجان مشروطه چی لری نین مقاومت لرینی روس سالدات لاری نین گوجو ایله سیندیردی. او زامان بیر دؤلت یین اوز وطنداشلارینا قارشی خارجی قوه لردهن استفاده ائتمه سینی لنین بیر بؤیوک اسکاندال آدلاندیردی. بوگون ائله بیل همان احوال روحیه یئرینده دیر. امما دی یه سن تک ایران ارتجاع سی یوخ، همده روس شوونیزمی اوز غیر آریالی وطنداشلارینا قارشی تسودوغو سیاستده، اوزنه متحد آختاریر، اوزوده

بئله لیکله جنوبی آذربایجان دنیا صحنه سینده مستقل حقوقو استاتوسو اولمادان، اؤزونه قارشى بیر ژئوپلیتیک اتحادین بؤلمه سینه شاهد دیر. باشقا طرفدهن شمالی آذربایجان داکى مستقل جمهوریتین خارجی و استراتژیک مناسبت لری ده جنوبی آذربایجان اوچون اهمیت سیز دئیل دیر.

صحبتین بو بؤلمه سی نی بئله خلاصه ائتمک اولار: دنیا دا بیر طرفدهن «ملی دوؤلت» لرحران دا دیرلار و آشاغی و یوخاری اورقان لارین خیرینه اؤز اقتدارلاری نین ضعیف لنمه سینه بویون ایمه یه مجبور دیرلار. «ملی دوؤلت» لری ن ضعیف لنمه سی اؤز مدنی هویت لری نی بو دوؤلت لری ن یارانماسی و محکم لنمه سی نه اختیارلی یا جنوبی آذربایجان کیمی اختیارسیز قوربان و ترمیش ملت لری ن خیرینه دیر. باشقا طرفدهن بؤلگه ده روسیه نین رهبرلیگی آلتیندا آریا پرست و آنتی تورک بیر بلوک یارانمیش دیر. بو بلوک آشکار جاسینا هم بؤلگه نین مستقل تورک دوؤلت لری نه و هم جنوبی آذربایجان کیمی باشقا دوؤلت لری ن ترکیبینه اولان تورک ملت لری نه قارشى بؤلگه نین بلمیشدیر.

۶- ایران تورک لری نه حاکم اولان سیاسی سیستمین مشروعیت مسئله لری،

جنوبی آذربایجان تاریخی و طالعی ایله باغلی من اؤنجه بیزه حاکم اولان سیاسی سیستمین مشروعیت مسئله سینه توخونماق ایستیره م. ادعا اولونورکی گویا حاضرکی شوونیستی سیستم ایران خالق لاری نین اوزون مدتلی مشارکتی نتیجه سینده یارانماش دیر. بو ادعا سیاسی سیستم لری ن، بیر فرمان لا و بیر گونده تام ماهیت لری نی ده ییشدیرمک قابلیت نه گؤز یومور. یعنی حتی تاریخ بو یو تورک لری ن ایران حاکم لری اولدوغو فاکتی و یا حتی بوگون یادلاری ن قوللوغوندا اولان تورک لری ن تهران حاکمیتی سیرالاریندا حضورو، بیزیم حاضرکی سیستمین یارانماسیندا زلی میزین اهمیت لی اولدوغونا، بیر ثبوت کیمی سانایلا بیلمز.

ایران تورک لری اؤتن ۸۰ ایلی مشروطه انقلابی نین اوغور سوزلوغی و بو مغلوبیتین آردینجا ماهیت جه آنتی تورک بیر رژیمین کودتایله قاجار سلاله سی نین ۱۴۰ ایلی لیک اقتدارینا سون قویماق لا باشلا دیلار. کودتا رژیمه ماهیت جه آنتی تورک اولدوغونا باخمی اراق، ایراندا «ملی» دوؤلتین فورمالاشماسی کیمی معرفی اولونور.

۱۲۹۹- جی ایلین کودتاسی ایله تاج و تختی غصب ائتمیش رژیم، ۳۳ ایل سونرا همان تاج و تختی قوروماق اوچون بیرداهادا کودتا ائتمه‌لی اولور و ۱۳۵۷- جی ایله فضاحت له کنارا قوبولور. آذربایجان مشروطه انقلابی نین سونلارینا قدر ممالک محروسه ایران آدلانان اولکهنین بیر حیصه‌سی کیمی یاشایردی. ممالک محروسه ایران اصلینده ایران‌دا دؤولتین سنتی فدرال استروکتورونون آدی ایدی. دوغردور کی آذربایجان سؤزون ظاهری معناسیندا خارجی قوشون طرفیندهن اشغال اولمادی. آما گۆره سن آذربایجانا قارشی دیوان توتמוש بیر آنتی تورک تهران رژیمی نین مشروعیتی واردیر؟ گۆره سن آیا سنتی فدراتیو سیستمی بیخیب اونون یئرینه شوونیستی کودتا رژیمی نین دیکتاتورلوغوندا دوغان بیر رژیمده مشروعیت گۆرمک اولارمی؟ بو سوآلین جاوابی منفی دیر. پهلوی رژیم‌نی آذربایجانا حاکمیتی و اونون داوامی بیر سیرا سببلره گۆره حقوقو باخمیدان اعتبارسیز دیر و اشغالچی حاکمیت‌کیمی گۆرونمه‌لی دیر. بو مدعانی آشاغیداکی سببلر ایضاح ائده بیلرلر:

۱- ۱۹۰۹- جی ایلین آپریل آیی نین ۲۹یندا چار روسیه نین قوشونو آذربایجان مشروطه حرکتی نی قان ایچینده بوغدو و بونونلا خارجی بیر دؤولت آذربایجانین تهران استبدادینا قارشی قهرمان‌لیق لارلا آپاردیغی مبارزه نین نتیجه لریندهن محروم ائدیپ، سونراکی حادثه‌له زمین یاراتدی.

۲- انگلستان استعماری نین هر طرفلی پلانلاری و اونلارین بختیاری نوکلری، هابئله همین دؤولته باغلی اولان فرامواسونری تشکیلاتی نین مباشرلی بی ایله، آذربایجان مشروطه قوشونونو خائن جه‌سینه تهرانا دعوت اولدی. آذربایجان مشروطه قوشونو داشناکار و مرتجع بختیاری سلاحلی لاری واسطه‌سیله خلع سلاح اولوب، ستارخانین یارالانماق و اولدورولمه‌سی پلانی حیياتا کئچیریلدی. بو خیانت و جنایت آذربایجان مشروطه انقلابینداکی زلینا لایق اولان حق‌لردهن محروم قالماسینا باعث اولدو. بو حادثه‌لری بریتانیانین سفارشی ایله، ارمنی داشناکارلارلا مرتجع و انگلیس پرست بختیاری قوه‌لری نین آذربایجانا قارشی مشترک کودتاسی آدلاندیرماق اولار. بو حاقدان محکم سندلر جناب دوقتور صدرالاشراف‌نی نین آراشدیرمالاری نین نتیجه‌سی کیمی تریبون‌دا چاپ اولاجاق دیر.

۳- ۱۹۱۹- جی ایله انگلستان لایق‌لان مسقوله یوخاریداکی کودتانین محصولونو گۆتورمک قصدی کیمی قیمت‌لندیرلمه‌لی دیر. شیخ محمد خیابانی نین رهبرلی بی آلتیندا باش وئره‌ن آذربایجان دموکرات لاری نین یاراتدیقلاری آزادستان بو مقوله‌نین و سایر خیانت‌لرین قارشی سیندا باش وئردی.

۴- ۱۲۹۹- جی ایلین اسفند آی- نین ۲۹- یندا انگلتره نین ایراندکی کودتاسی
تمامیله غیرقانونی ایدی.

۵- آذربایجان دموکراتلاری نین یاراتدیقلاری «آزادیستان» قارشی آذربایجانا
قوشون یول لاییب و بو حرکاتی سلاحلی قوه گوجوایلله داغیتماق،
آشکارجاسینا خارجی بیر قوه نین دستوروایلله باش وئردی و غیرقانونی ایدی.
آذربایجانا قارشی بو باسقی آذربایجاندا مشروطه حرکاتی نین دوامی نی محو ائتمه یی
نظرده آلیردی.

۶- ۱۳۰۴- جی ایده قاجارلارین تاج و تختین رضاخانا وئرمک، مشروطه
انقلابی نین محصولو اولان اساسی قانونو بو حاقدا ده بیشدیرمک غیرقانونو بیر
عمل ایدی.

۷- همین ایسلرده اساسی قانوندا یازیلماسی لازم گؤرونمه یین «رسمی
دیل» حاقیندا دؤولت فرمانی و اونونلا فارس دیلینی رسمی و سایر دیللری
غیررسمی اعلان ائتمک تمامیله غیرقانونو بیر ایش ایدی و ایراندا قدرت
استروکتوروندا اولان توازنی فارسلازین خیرینه رادیکال بیر شکیلده ده بیشدی.

۸- رضاخان ایراندان قاچاندان سونرا مشروطه حرکاتی نین رهبرلی آذربایجاندا
ملی حکومت یاراتدیلار. بو حکومت روس لارلا تبانی ائتمک نتیجه سینده
آمریکا و انگلیس یین مستقیم کؤمکلریکه قان ایچینده بوغولدو. تهران قوشون لاری نین
آذربایجانا ائتدیکلری بو باسقینی دا خارجی یعنی شوروی قوه لرینه قارشی عملیات
سایماق اولماز. چونکی اونلار ۵ آی قاباق آذربایجانا ترک ائتمیش دیلر و آذربایجان
نماینده لری ایله تهران آراسیندا رسمی مقاوله لراساسیندا، آذربایجان یین ملی
حکومتی نین قانونو استاتوسونو تهران رژیمیه ده قبول ائتمیش ایدی و دوكتور
سلام الله جاوید ملی حکومت له آلدی اولونوموش راضی لاشمالار نتیجه سینده، یئرلی
اقتدارین باشچیسى معین اولموشدو.

۹- ۱۳۵۸- جی ایسلده آذربایجاندا خلق مسلمان حرکتیه مرکزی
حاکمیت طرفینده قان ایچینده بوغولدو. بو حرکت ده خلق مسلمان حزبى نین
رهبرلی یی نین ایسته ییب- ایسته مه دی بینده ن آسیلی اولمایارق، تمامیله آذربایجان
مدنیته یین قورونوب ساخلانیلماسی باشدا گلن شعار ایدی. ماراخلی دیرکی همان
آیلاردا تهران رژیمیه یین ۲ باشقا قوشونکش لیگی کوردلر و ترکمن صحرا تورکلری نه
قارشی ایدی.

۱۵- ۱۳۷۴- جی ایلین اسفند آیی نین ۱۸- ینده تبریزده کئچیریلن ایران اسلامی شورا مجلسی نین ۵- جی دؤره سی اوچون کئچیریلن سئچگی لرده دوقتور محمودعلی چهرگانی مقدم دؤولتی آمارا گؤره ۱۰۴ مین ۲۷۹ سس /رای گتیردی. دوقتور چهرگانی بو سئچگی لرده آذربایجان اکونومیاسی نین چیچک لئمه سی و آذربایجان دیل و مدنیتی نین قورونوب ساخلانیلماسی شعارلاریله اشتراک ائتمیشدی. دوقتور چهرگانی بو سئچگی لرده ۹۳ کاندید آراسیندا ۵- جی یئری توتوب و ایکنجی دؤرین سئچگی لرینده اشتراک ائتمک حاقی قازانمیشدی. آما فروردین آیی نین ۳۰- یندا دولت اؤزباشینا دوقتور چهرگانی نین خبری اولمادان اونون گویا سئچگی لرده اشتراک ائتمک دهن امتناع ائتمه سینی اعلان ائدی.

بو اون مهم حادثه گؤستریرکی اؤتن ۸۰ ایل عرضینده آذربایجان هئچ زامان اؤز مقدراتینی معین لشدیرمک اوچون امکان تاپمایب. بو حادثه لر هر بیر ملتین سسین بوغماق اوچون هر بیر نظامی اشغال دان آرتیق امکان یارادیر. بئله لیکه بوگونکو دؤولت استروکتورونون یارانماسیندا آذربایجان اؤز سوزونو دئمه یه هئچ زامان امکان تاپمامیشدی و بوگون بو اصول اداره نین آذربایجان اوچون هئچ بیر مشروعتی یوخودور. مسئله بودورکی آذربایجان ۸۰ ایل عرضینده دموکراتیک سئچگی لر و آچیق دیسکوسیالار یئرینه نظامی باسقی لار، قتل عام لار و قورخوایله اونا معیت اولموش مقدراته بویون ایمک مجبوریتینده قالمیش دیر. ۸۰ ایل ترور و جنایت قوربانلی اولماق نتیجه سینده آذربایجان بؤیوک ایتگی لره معروض قالمیش و اؤز ملی فکرلی ضیالی لیق /آیدین لیق و ملی فکری انکشاف ائتمک ایشینده گئری قالمیش دیر. ۸۰ ایل تزییق و وحشت رژیمی نتیجه سینده آذربایجان بیر زندانی یه بنزه بیرکی اشکنجه لر و دوستاق دا قالماق اونا یشی بیر شخصیت و ثریر. آزادلیق، حیات، اولوم، ایده آل، عائله و باشقا بئله هر شئی اونون اوچون یشی بیر آنلام تاپیر. سوآل بودور آیا بو دوستاق داکی عذاب لار گؤرموش انسانین اؤز طالع و ایده آلینا دقت و حساس لیغی آزالان بیر حالدا، اونون دوستاق دان قاباخکی مبارزه سی و ایده آل لارینی رد ائدیب، اونون زندانی اولماسینی توجیه ائتمک اولار؟ آیا ۸۰ ایل عرضینده کیچیک و بؤیوک نظامی باسقی لار و پسیکولوژیک محاربه لرین قوربانلی اولان آذربایجانین بوگون وولکان کیمی پوسکوروب اونا حاکم اولان نظامی آلت - اوست ائتمه مه سینی بو ظولمه تسلیم و راضی اولماق کیمی آنلاماق اولارمی؟

۲۰- جی عصر آذربایجان اوچون، دشمن خیانت لریله باشلاندى. بو عصرین سونوندا «ملی دؤولت» استرورکتورلاری أوروبا و سایر دنیادا بحران ایچینده دیر. ایراندا بر عمومی بحران دان علاوه ۲ مهم ایده تلوژی بحرانى و بیر مشروعیت بحرانى دا حاکم دیر. دنیادا اولدوغو کیمی ایراندا سول ایده تلوژی سی داها نجات یولو کیمی مطرح دئیل دیر. عین حالدا آریا پرست لیک له شریک لشمیش حاکم دینی ایده تلوژی دن ده بیر فرج حاصل اولماماق آچیق بیر فاکتور دور. ماراخلی دیر ایران بو باخیمدان چوخ اوزونه مخصوص بیر اولکله دیر. یعنی دینی ایده تلوژی، هم سول چی لیک و هم آریا چی لیک نجات یولونون مشعلی و نجات ایده تلوژی سی کیمی پاریلدا میرلار. ماراخلی دیر کی ایران ایراق محاربه سینده سونرا آریا چی لیک یین اسلام دؤولتی نین ایده تلوژی سینه شریک اولماسی بو ایرق چی / راسیست ایده تلوژی نی آلترناتیو معنوی بایراق اولماق شانسی نی چوخ آزلتدی. داها آریا پرست لیک حاکم ایده تلوژی نین آلترناتیو یوخ اونون شریکی ایدی. باشقا طرفه دن فارس دیلی و مدنیتی نین مونوپولو اساسیندا قورولموش دؤولت سیستم یین مشروعیت مسئله سی بحران یارادیر. هم اوپوزیسیون و هم حاکمیت دایره لری هر هسی اوز مؤوقع لرینده بو مشروعیت یین اساس لارینی آختاریب تاپماغا و گؤسترمه یه جان آتیرلار. داخلده رژیم و مستقل قوه لر و خارجه ده مختلف رنگ لره بزه نمیش اوپوزیسیون ایراندا ملی مسئله نین اولماسی نی بئله نفی ائتمک و یا بو مسئله دن دانشانلاری هده له مک له مشغول دیرلار. اشاره اولونان ۳ بحران یین شدتینی اولچمک اوچون گره ک بو بحرانلاری داها اؤنجه چوخ ائدیلن «ملی دؤولت» بحرانى زمینه سینده گورونسون. ایراندا دین، آریا پرست لیک و فارس چی لیک و همیشه بو ایکی مرتجع ایده تلوژی نین آلترناتیو کیمی جاوانلار و ضیالی لاری اوزونه جذب ائتمیش سول چی لیک هراوچی هم بیر دؤرده، بری- بیرى نین یانیندا اوزو قبله یه اوزانیبلار و هم اولنارین بو حال زارلاری دنیا دا حاکم اولان «ملی دؤولت» ایده سی نین چالما وورمایا دوشدیو ایل لره تصادف ائدیر.

۸- ایراندا مادی و معنوی وضعیت،

مسئله نی کنکرت لشدیریب، سادج لشدیرسک بئله دئتمک اولارکی استعمارین آلدله قاییرما تهران دؤولت ینین چیراغینا ییغیلان رنگ برنگ دین، دیل، مدنیت، پسیکولوژی، انکشاف دره جه سی و سایر کارکترلر صاحبی اولانلار ملت لرین زورگو جوايله بیر بایراق آلتیندا ساخیلماسی گونده گونه معنا سیزلاشیر و اوز دوامی

اوپون داها آرتیق درجده زور و بوش تبلیغاتا محتاج اولور. بؤلگهده فارس الیمتی غالب اولان هر اوچ دؤولت ایران، افغانستان و تاجیکستان آغیر بحراندلار ایشینده دیرلر. ایران اهالی سی نین ایشله تأمین اولان حیصه سی جمعی ۲۴ فیض دیر و بو باخیمدان ۵۵ «اسلام اولکلری کنفرانسی» عضولری آراسیندا ایران ۵۴ جی یئرده دیر. بو رقم بنگلادش و موزامبیکده ایراندا کیندان آزی ۲ قات بوخاری دیر: ترتیبله ۴۹ و ۵۳ فیض! نفت ساتیشیندان گلن گلیرین پادشاه دوری نین هر آدام باشی ایلده ۸۵۰ دلار، ایلکی ایل بوندان قاباخ ۱۱۰ دلاراً یشیب و صفره دوغرو سقوط ائتمکده دیر. حاضرکی تندش دوام ائدیرسه آقازاده نین دئدی یینه گؤره نئچه ایل سونر ایراندا چیخان نفت تکجه داخلی مصرفی اوْده ییب، خارجه ساتماغا بیر نفت قالما یا جاغ!

علم و مدنیت باخیمیندان ایراندا حاکم اولان وضعیت، اقتصادیات داکیندان یاخشی دئیل. دنیانین علمی ژورنال لاریندا ایرانندان چاپ اولان هر بیر مقاله قارشی سیندا، «عرب بترلمیش امیرلیک لرینده» ۱۰ و سعودیه عربستان یندان ۱۸ مقاله چاپ اولور. هر مین نفر اچون چاپ اولان غازتی مصرده ۶۴ نسخه، سنگاپوردا ۳۶۴ نسخه و ایراندا ۱۸ نسخه دیر. یازی و چاپ اولان کاغاذ ایلده هر مین اردن لی اوچون ۹ تن و ایراندا ۳/۴ تن دیر. ایراتین عمومی کتابخانالاریندا ۷/۴ میلیون جلد کتاب اولدوغو حالدا بو رقم آذربایجان جمهوریت ینده ۴۰ میلیون و قازاقستاندا ۱۰۴ میلیون دیر.

ایراندا بو بحرانی آرادان قالدیرماق اوچون روسی نین آته یینده ن یاپیشماق مهم بیر تدبیر کیمی گؤرونور. اگر نظرده آلساق کی اتیوی و اونون کیمی اولکلر دنیانین و خصوصیه شوروی نین دوز واختیندا نه دره جهده موسقوویا باغلی ایدیلار و نستیکجه سی نه اولدو، اوندان ایران دؤولتی نین کرملین ساقاخاناسینا دخیل یاغلاماسینی، بوغولانانین، باتان گمی دهن امداد اومماسی کیمی گؤرونور. بوتون بو آغر مادی و جمعیتده یوخاریدا شرح ائدیلن بحران لارلر بیرلیکده داها دا تلاطم لی بیر منظره نی ترسیم ائدیر.

۹- خلاصه

یوخاریدا کی بحران لاراً دوچار اولان هر بیر دؤولتین، باتدیغی وضعیتده ن نجات تاپماق اوچون، وطنداش لاری نین فداکارلیغی و گلجه یه اینامی اولمادان صاباحا امید ائتمه سی نی تکجه اونون ساده لؤوح لی یینه بیر ثبوت سایماق اولاییلر. بوردا قدرتده اوتوران لارین کلاسیک بیر پروبلمی ایراندا دؤولت استروکتورونو حتمی زوالدان

نجات تاپماسینا قارشى عمل ائدير. بو كلاسيك پروبلم، قدرت ين كورائديجى و كار ائديجى خاصيتى دير. مادامكى بيرى حاكميت دير، اوز ضعفى نى گورمه يه گوزى اولمور، اونا قارشى اولان تنقيدلرى ائشيدمه يه قولاغى. اولار تكلجه ايش، ايشدهن كئچندهن سونرا آيليب، اوى و اى اولن منيم ايميشم! ده بيرلر. يقين كى محمدرضانين پيام انقلاب شما را شنيدهم، چيخيشى ياديزدا دير. بوگون بيزى محو ائتمك ايسته ين لر ايران توركلرى نين اولاراً حاكم اولان سيستم حاقيندا فكرلرى و ايرانين ايچينده چوبالادىغى بحران لارين ماهيتى و درين لى يى حاقدا اوبىككيو بير فكره چاتماق قابليت يندهن محروم ديرلار.

چهار طرح از اژدها توران آوالان لوف با موضوع موسیقی و ترانه‌های ملی آذربایجان

آرشین مال آلان: عسگرایله ولی

آی قیز کیمین قیزی سان!

صفحه مکرر ۲۰۰، بخاطر افزودن صفحات مکرر ۱۴۸ و ۱۴۹، این صفحه نیز الزاماً به تریبون ۲ افزوده شد. در این صفحه و صفحه بعد طرح‌های مربوط به مقاله «موسیقی در آذربایجان مستقل» نوشته جهانگیر سلیم خان اوف، ترجمه اورخان تهرانی (ص ۱۳۹-۱۳۵) تقدیم خوانندگان می‌شود.

چهار طرح از ائیل توران آوالل لوفه با موضوع موسیقی و ترانه‌های ملی آذربایجان

خالق ماهنی‌سی: آی بری باخ!

خالق ماهنی‌سی: دل‌غلار قیزی ریحان

آذربایجان ۲۱-نجی عسیرده (1)

آیشین

ایجمال

۲۱-نجی عسیرین باشلانماسینا یاخینلاشدیقجا بوتون علم، تکنیک، سیاست و اقتصاد متخصص لری، یشنی عسیرین اول لرینده یشنی دگیشیک لیک لری گوزله یه رک بو دگیشیک لرین اولکده خالق لاری یاشایشیندا نئجه ائتکی (تائیر) قویماسینی آتالیز ائدیرلر. اولکده لرین سیاسی تشکیلات لاری تمرکزلو و تمرکز سوز سیستم لرده مدیریت ائدهن و مدیریته خدمت ائدهن ایکی ساحه یه بؤلونور. بو فاصله نی آزالتماق اوچون دئموکراسی و بیلکه مالیک اولماق داها آرتیق اوزونو گؤستریر. بیز گله چه یی آرتیق دوشونمه لی و گله چه ک نسيله آرتیق اینانمالیق. بوگونکو درین فاصله نی آزالتماق و بیلک ساحه سینده چاتماق اوچون وارگوجوموزله چالیشمالیق.

گیریش

تخمینا بیر ایلدهن سونرا زامان و تاریخ ان اهمیتلی فورونو باشلا یا جاق: ۲۱-نجی عسیر! بو سایی داها آرتیق دیقت لری طلب ائدیر. ۲۱-نجی عسیر! دوغرو دان ۲۱-نجی عسیر نئجه بیر عسیر اولاجاق؟ بشریت او عسیرده هارا گنده چک؟ بیز هارادا اولاجاییق؟

سؤز یوخدور بئله آغیر موضوهو ۲۰ دقیقه و اختدا آراشدیرماق چتین ایشدیر. آنجاق ۲۱-نجی عسیرین نشانه لریندهن بیریده ائله چتین لیک لر ایله داها آرتیق اوزاوزه

۱- آذربایجان علم، کولتور و آراشدیرما مرکزی نین علمی سیمپوزیوم بندا وئرلین معروضه، بر سیمپوزیوم حاقیندا معلومات بیر نئجه صحیفه بوندان اول درج اولوب دور.

دایانماقدیر. گلین قورخمایاق قیساجادا اولموش اولسا بو چتین لیک لری گؤزدن کئچیره ک.

منجه بو مباحثه یه گیریشمه یه نئچه فرضیه نی نظره آلماق لازیم دیر:
۱- دونیا دگیشلمه کده دیر.

۲- بو دگیشیک لر بوتون سرحدلرده ن سرعتله کئچیپ، حتی باغلی قالیش اولکله لره ده بئله نفوذ ائتمه ک ده دیر.

۳- انکشافلی گله جک چوخ یاخین لیغیمز دادیر.

۴- گله جه بین انکشافیندا سؤز سوز اشتراکیمیز اولمالیدیر. دئمه لی هئچ بیر عامل، انفعالی اولماغیمیزا سبب اولمالیدیر.

۵- انسان، اؤز جامعه سی نین آلتینی یازسی نی تعیین ائتمه ده ان گوجلو و اهمیتلی عامل دیر.

۶- گله جه ییمیزین وارلیغی، دگیشیمیش، مفکوره سی گئیش لشمیش، باجاریقلی و لیاقتلی انسانلاردان آسیلی دیر. بئله بیر انسانلارین تربیه سی اوچون، داواملی صورتده فیکیر لریمیزده - اؤره ییمیزده یاراتمالیق.

۷- ایندی کی زمان و بیر آدییمیزدا اولان گله جه ییمیز یارادیجیلیق و یشی لیبی طلب ائدیر.

۲۱- نجی عصیر یارادیجیلیق، یشی لیک و تام صورتده بیلک (دانایی) زمانی دیر. بو عصیرده هر بیر مسئله تکجه انکشافلی و درین معلومات و علم لرایله حل اولابیلر.
۲۱- نجی عصیرین بیرینجی گونونده بیلگی سییار (کامپیوترلرین) و اولنارین برنامه لرینین ساعاتلاری و حساباتلاری نین ئگیشیمله سی و ۷ میلیارد دولاردان آرتیق اقتصاد بحرانتین یارانماسی نیگرانلیغی دئییل. بو عصیرده ان اهمیتلی نیگرانلیق وارلی ایله یوخسولون، سیلاحی ایله سلاحسیزین فاصله س دئییل. تکجه بیله ن ایله بیلیمه بین فاصله سی دیر.

هاراداییق؟

بو زمانین ان اهمیتلی خصیصه سی نین بیری تاریخین تعجیلی حرکنده اولماسی دیر. هر شیئی ان سرعتله دگیشلمه کده دیر. هر بیر یشی شئی اؤز یشینی باشقا بیر یشی اولان یئییه و ثریر. معاصیر انسان دگیشیلیبدیر. اونون گؤروشو دونیا سویه لی گؤروش اولوبودور. عین حالدا، آرتیق حاققا مالیک اولوب و اونون عینته کئچمه سی نی طلب ائدیر.

ایندی کی دونیا بیر کیچیک و عین حالدا بیر بیرینه توخونموش و یا باغلی کنده

اوخشایان دونیا اولوب و داها آرتیق اولاجاقدیر. ایندی کی زاماندا اولکه لری اداره ائده ن سیاست ایکی مهمم حصه ده داوام ائدیر: تمرکزلو و تمرکزسوز و بو سیاست گاندی دئمشکن بیر ایلان کیمی بوتون حیاتی بورویبودور.

تمرکزلو و تمرکزسوز اولان سیاست نه دئمه کدیر؟
تمرکزلو اولان سیاستده بتون تشکیلات مخروط شکل ده دیر. بوتون گوج و اقتدار مختلف ساحه لرته بیر یترده توپلاشیب باشدا اولان بیر نفرین اینده دیر. اشاگی دا اولان دا مختلف درجه لرده یترلشیب، باشدا اولان کیمی فعالیت گؤستریر. هر کیم اؤزوندن اشاغیدا اولانلاری ازیب، خدمته توتوب، عین حالدا اوزو باشدا اولانا یالتاقلیق ایلا خدمت گؤستریر.

تمرکزسوز اولان سیاستده توتون تشکیلات بیر استوانه کیمی بیر مجموعه دیر کی هئج زامان بیر نفر تام شکل ده باشدا اولایلمز. باشچی و رئیس اولایلمز. بتون گوج و اقتدار مختلف ساحه لرده مختلف حلقه لرده یترلشیر. هامیسی نین حیاتی بیریری نین موجودیتینده حینیت تاپیر. بئله بیر سیستم ده باشدا اولان دا بیرحلقه ده یتر تاپید، موجودیتی اولور. اؤرتنگ اوچون بیر جمهور رئیسده ن خلاف ایش گؤرونسه، اونو سوغویا آلیب، محاکمه ائتمک اوچون بیر قانون و قاضی موجود اولار. آنجاق همن قاضی دان خلاف گؤرونسه ده یاشقا بیر محکمه و قاضی اونو محاکمه ائده بیلر. دئمه لی هر کیم اؤز مسئولیتی داشیدیفی نا گوره جاواب وئرمه لیدیر. بئله بیر سیستمین عینیت تاپماسی اوچون گوجلو عاملیل نه دیر؟
دئموکراسی

دئموکراسی بشر اوچون ان اهمیتلی تاپدیفی وارلیق دیر. دونیانین اولکه لری نین سیاستینده تکجه انکشاف ائتمیش اولکه لرده بو کیمی سیستم لر حاکیم اولوبودور. حال بو کی تاسف له عین زاماندا اولکه لرین چوخو تمرکزلو سیاست ایله اداره اولونور. نتیجه ده، اونون منفی ائتکی لرین (تائیرلرینی) گؤرمک ده چوخ چتین دئییل. بئله اولکه لر مختلف طبیعی ثروتلر، اسکی تاریخ. بئله اولکه لر مدنیتین یئنی سیماسینی آماق اوچون طبیعی ایمکانلارینی اوجوز قیمتته حراج ائدیرلر. آنجاق اونون عوضینده تام شکیلده مصرف ائتمه لی مال لاری گتیریب، اونلارا مالیک اولورلار. بیر ساققیز و شکلات ایله آلدانیل لار. حال بو کی آییق و دوشونجه لی اولکه بئش لیک عنصرلرین یعنی سیاست، اقتصاد، علم، اخلاق و هنرده ن بیرلیکده فایدالانیب جامعه نی تعادل وضعیتده انکشاف ائدیرلر. بو بئش باراماق بیریرینده ن آیری دئییل.

دنیا ۲۱-نجی عصیرده ایکی حیصه یه بؤلونه جکدیر: بیرینجی حیصه ده یثنی یاشاییش اساسا ۲ میلیارد علم و مفکوره یه مالیک اولان انسانلارین اینده اولاجاقدیر. بورادا مدرن یاشاییش وار؛ دئموکراتیک سیستم وار؛ یارادیجیل (خلاق)، بیله ن (آگاه) و مدیریتی باشاران عالیم انسانلار وار؛ گوجلو علمی اونیوئرسیتیه لر، مدرن خسته خانالار و بئله بیر ایمکانات وار. آما هامیدان اوستون دئموکراتیک و تمرکزسوز یعین استوانه لی بیر سیاست وارکی اونون کولگه سینده حقوق تمل لری، پارتمیلار، پارلمان، دوزگون سئجگی لر، اساس قانونلار و بشر حاقلاری عینیت تاییر.

آنجاق ایکنجی حیصه ده؟ بو حیصه ده دنیانی باشقا اولکه لری و انسانلاری چوخ سخاوت ایله یئرلشیر. بو حیصه ده ده یاشاییش مختلف درجه لرده اولکه لر و آدمالارین آراسیندا بؤلونور. آزدان - چوخ یاشاییش وار. آنجاق هامیدان آرتیق اقتصاد بحرانی، ایشسیزلیک، نکوتین، ایدز و بئله بیر مصیبت لرده حدینده ن آرتیق وار و تشکیلات سیاستینده مخروط سیستم داوام ائدیر. بیر سؤزده بئله دئمک اولار ایکنجی حیصه ده یئرلشنلر دنیانین بیرینجی حیصه سینده اولانلارا خدمت گؤسترملی اولاجاقلار. البته اولنلارین آراسیندا عالیم و داها درین دوشونجه یه مالیک اولان انسانلاردا تاپیلار. آنجاق عمومیت ایله تمرکزلو حاکیم اولان مدنیت و سیستم ده ازلیب، محو اولمالی اولورلار.

هارا گئتمه لیک؟

ایندی بو آرادا سورغو بودور: بیز هارا گئتمه لیک؟ ۲۱-عصیرده هانسی حیصه ده اولماغی ایزله بیریک؟ یولوموزون داوامینا نه قده ر اختیاریمیز اولاجاقدیر؟

سؤز سوز تام انسانلار بیرینجی حیصه ده اولماغی آرزیلاییرلار. آنجاق اونا چاتماق چوخ دیقت و چالیشماق طلب ائدیر. ایسته ر-ایسته مز بونو قبول ائتمه لیک بیز کیمی اولکه لر هله لیک ایکنجی حیصه ده یئرلشیلر: بیزکیمی اولکه لر ایل لر بویو دور طبیعی ثروتده ن، وارلاریمیزدان خرجه له یب، داها خرجه له بیریک. چوخ گؤزه ل! بیرینجی حیصه نفت ایسته ییر؟ وئرمیش، داها وئره ریک. گاز؟ وئرمیش، داها وئره ریک. اورانیوم؟ وئره ریک. یئر اؤره یینده گیزله نن خزینه لر؟ اوندان دا وئره ریک. آنجاق تکجه "مک دونالد" همبرگرلرایله، "کریسین دیور" عطیرلرایله، ماغازالارایلا آلدانمالیق. مدنیتی نین تمل لی اولان سبب لرین طلب ائتمه لیک. علمی اونیوئرسیتیه لر، گوجلو مدنی خزینه لر ایسته مه لیک. گئنیش تولید کارخانالار، تجهیزاتلی خسته خانالار، دوزگون سیاسی تشکیلات لار و بویکیمی تمل لی (بنیادی) ایمکاناتی طلب ائتمه لیک. علم و تئکنیک ساحه لرینه مالیک اولماق

آذربایجان ۲۱-جی عئصیرده

۲۰۵

ایسته مه لیک. جور به جور و دادلی بالیق یشمه ک یئرینه تام دیقتله نئجه بالیق توماغی اؤیره نملی بیک. معاصیر زامانین یاشایشینی اویره نملی بیک. اجتماعی اخلاق باخیمیندان بیریریمیزی ازمه ده ن، تحقیر ائتمه ده ن، یثربازلقدان اوزاقلاشمالیق. اوزوموزو پایب منلیمیزی قورومالیق. دئموکراسی نین دیلینی اؤره نملی، اوزوموزو اوجوز ساتمامالیق. دیل، علم و کولتور ساحه سینده چالیشمالیق. دیل کولتورون ان مهم حیصه سی دیر؛ بیر خالقی منلی یی، وارلیغی دیر. میلی بیرلی یئنی، کیملیک شعورونو بوتون ال لر، بشین لر، اؤره لکر و جانلاریمیز ایلا اینانیب، باشادوشمه لیک. جامعه نی چیچیک لندیرمک او چون ضیالی و باجاریقلی رهبرلری سئچمه لی ییق. میلی، عاقیل لی، بیلن (آگاه) و دوشونجه لی انسانلای ایش اوستونه قویمالی ییق. دونیانی تاریخی بوکیمی نمونه انسانلاردان دولودور. سقرات لار، گاندی لار، لومومبولار، آئنده لر، واس لاو هاوول لر و... بیزیم تاریخیمیزده بوکیمی اولدوزلار ایلا پارلایشی اولوبدور.

آنجاق بونلار ائجه ال تاپماق اولار؟ تکجه دوزگون پلان ایلا. تکجه بلیک، بلیک و داها آرتیق بلیک واسیطه سیله. ایکنجی حیصه یه گیریب، داوام گتیرمک تکجه بیلمه ک ایله ممکن اولمالیدیر. یوقده دالی قالماغین قاباغینی آماق او چون "گون معلوماتینا" و "دئموکراسییا" مالیک اولمالی ییق.

آما دوغرودان بو بیلمه یی و بیلدیرمه یی آرتیق کیم لر ایله پایلاشمالیق؟ بلکه اساسا اوشاقلار! یئنی یئتمه لر، گنج لریمیز ایله.

گله جه یی نظره آلان بیر درین دوشونجه لی سیاستچی، گنج جمعیتی ان بویوک بیروار بیلیب بو ثروتین اهمیتینه اینانیب، بیرینجی حیصه ده اولماغا اونلاری حاضیرلادیر. بوتون وار-گوجو ایله بو ساحه ده مسئولیت داشیر.

۲۱-نجی عئصیرین قارشی سیندا اولان سورغولار تکجه آذربایجانا عاید اولان سورغولار دئییل. دونیانین یوزده ن ۸۰-نی خالقلارین و اولکه لرین آیین یازی سینی دگیشیدیمه ک آریلارین سورغولاری دیر.

اؤزیز حاجی بیگ اوف "نردیوان" ناغیلیندا سؤیله میشکن: ...بیز باشیمیزدان یشکه ایش گؤروروک. آما بونون سببی وار. سببی ده اودور کی قونشولاریمیز سیچان بویدا ایش گوردوکه بیز یاتمیشدیق. سونرا اونلارین ایشی بویوب کئچی بویدا اولاندا دا بیز یاتمیشدیق. سونرا اونلارین اوزون قولاق بویدا ایشی ایره لی له ییب گامیش یشکه لیکلده اولدو، آما بیز یاتمیشدیق. گامیش دؤنوب ده وه اولاندا بیز یاتمیشدیق.

بیز آنجاق او واخت اویانندی کی، قونشولاریمیز فیل بویدا ایشلر گورمه به باشلادیلار.
گوزوموز اوو خالایب دئدییک: نه وار؟ نه وار؟ ...

ایندی سیز دئیینیز ۲۱-نجی عصیرده بیز هارادا اولاجاییق؟

لیل باشیندا

سۆزلو تهریک

مفتون - امینی

سحر چاغی گون چیهاندا، پنجره دهن باخدیم چوله

سغیر ائله دیم چمن لره، باغا، گۆله

نفس چکدیم؛ درین - درین

ال قول آچدیم؛ سرین - سرین

هوس لندیم بیر ایش گۆره م (آمانه ایش؟)

کئچمیش لری یادا سالدیم

سۆزه دولموش، جوشا - جوشا، اۆز اۆزومه دیله گلدیم

دئدیک لری تاپا - تاپا گتیردیم کاغاذ اوستونه

بئله یازدیم؛

یئلر اسیر، ایشلر چۆنور

گئدن باغلیر قاراتایچا، گلن آچیر یاشیل بوخچا

قیش دولانیر یاز اوستونه

ایلیق یاغیش

دامچی

دامچی

سوزور، آخیر بوز اوستونه

یئر یومشانیر

آما منیم برک اوره گیم

کال دریلیمیش آلما تکین، بایرام دادا یومشانماییب

بس نئیلییم؟

غربت منی ائلدن آلیب

ایشدهن سالیب

باخ بیر گوروم بس نئینه مک؟

ایندی بیلدیم، آخ نئجه ده!

ایکی بارماخ کاغاذ یازیب گونده ررم اوز اولکه مه، اوز ائلیمه

- آما کیمه؟

- هر کیمسه یه اولسا اولوب

هئچ باخمارام بوشا، برکه

آنجاق بیرین دن ایسته ره

آخشام اوستو

گون باتاندا

ائینالی دان

باخا ارکه

نیسگیل ائده منیم اوچون، گوردوگونو، دویدوغونو

لاپ تورکوسو

داغدان آشان بیردشادا یئر بوشلایا.

□

آی عزیزلر!

منی اوزاقدان ایستی اهلی قلبیم اوسته قویا بیللم
 یوز کوزه یه سوسوز قالمیش
 بیر بارداغدان دویا بیللم

□

ائل شاعری آغا بهرام!
 حق یولوندا گئده نلره اوغور اولسون
 قویما عشقین گولو سولسون
 یانار قالسین اوجاق لاریز، چیراقلاریز.
 انسان کیشی!
 من دئمیره م اؤز باغیندان گول دهر منه
 من دئیره م،
 ائینالی نین ذیروه سینده ن بیر نارین قوم
 باغمئشه نین اه ته گینده ن بیر قورو چؤپ
 قوی پاکاتا گؤنده ر منه
 بیرده بیزیم یولداش لارین اه لترین سیخ، اوزلرین اؤپ

.....

داهی عؤمرون اوزون اولسون
 بیزده سنه ایل باشیندا تبریک دئییب، آرزولیریق
 یوز بیله نوروزون اولسون.

پیرامون جنایات زمستان ۱۳۷۷

در ایران

زیستن یک حق انسانی است. هیچ انسانی را به هیچ جرمی نباید از این حق محروم کرد. ما با مجازات اعدام حتی در دمکراتیک‌ترین دولتها و حتی اگر حکم اعدام از سوی ایده‌آلترین سیستم قضایی صادر شده باشد، مخالفیم.

ترور یک اعدام وحشی است. ترور اعدامی است بدون تشریفات قضایی و خشونت است کور در برابر اعدام که خشونت قانونی تلقی می‌شود.

وحشی‌ترین نوع ترور اما ترور دولتی است و بدترین نوع این وحشی‌گری وقتی است که دولتی علیه شهروندان خود سلاح بدست می‌گیرد. دولتی که طبق تعریف رسمی قرار است حافظ جان و امنیت شهروندانش باشد، حق ندارد سلاح بدست گرفته و مخالفان خود را شکار کند. از یک دولت غیر دمکراتیک که نمونه آن در دنیای ما بسیار زیاد است تا دولتی که در داخل و خارج، باندهای ترور به سراغ شهروندان خود می‌فرستد، راه زیادی است. این راه اما از سوی رژیم حاکم بر ایران به کرات طی شده است. دولتی که کل قوای سه‌گانه، رسانه‌ها و یک دستگاه قهر قانونی با صدها هزار پرسنل و ملیاردها دلار اسلحه برای کنترل جامعه در اختیار دارد، چون باندهای تبهکار دسته‌های ترور تشکیل داده و به سراغ شهروندان خود در داخل و خارج می‌رود. آیا جنایتی رسواتر از این می‌توان یافت؟

ما تمامی ترورهای دولتی از سوی رژیم جمهوری اسلامی ایران را صرفنظر از نظرات سیاسی قربانیان این جنایات، محکوم می‌کنیم. همینجا لازم است اشاره کنیم که در میان قربانیان این ترورها افرادی با افکار سیاسی عقب‌مانده نیز بوده‌اند. اما نظرات غیرقابل قبول این افراد مانع از آن نیست که ما هرگونه ترور علیه مخالفان رژیم را محکوم نکنیم. مخالفت ما با ترورهایی که از سوی باندهای دولتی علیه مخالفان رژیم جمهوری اسلامی صورت گرفته و می‌گیرد، مشروط به هیچ شرط سیاسی نیست.

هیئت تحریریه مجله تریبون

استکهلم، اول ژانویه ۱۹۹۹

دادنامه آذربایجان

(بررسی تحلیلی پان فارسیسم)

علی رضا اردبیلی

نامه‌ای از سر درد

نوشته‌ای را که در پیش رو دارید، در واقع چاپ پیش از موعد کتابی مفصل است. عمر تاکنونی تریبون، برای ما دست اندرکاران این مجله افشاگر یک نکته تأسف آور بود: بحث پیرامون ستم ملی در ایران هنوز اندر خم کوچه‌های طفولیت خود است. انبوه مقالات و نامه‌های که به تریبون رسیده نشانگر نیاز مبرم جامعه ما به پرداختنی مسئولانه و جدی به این مسئله است. لذا همکاران و دوستان ما در کار نشر این مجله مصلحت دیدند که این نوشته طولانی در صفحات تریبون به چاپ برسد. اینکار در عین حال این شانس را به نویسنده مطلب می‌دهد که از کانال جمع‌آوری برخوردهای خوانندگان فاضل تریبون، در چاپ مستقل این کار امکان بهتری برای رفع نواقص آن داشته باشد.

نظر به اهمیت مسائلی که در صفحات آتی از نظر خوانندگان گرامی می‌گذرد، لازم بود تا مطالب آن از نظر جمعی از دوستان صاحب نظر گذرانیده شود. با این مقصود نوشته از سوی گروهی از روشنفکران و صاحب‌نظران آذربایجانی گذشت. با تشکر از همه این عزیزان که همه منت استادی برگردن مؤلف این سطور دارند، باید از راهنماییها و توضیحات مفید دوست دانشمند دکتر ضیاءالدین صدرالاشرفی جداگانه سپاسگزاری کنم. ایشان دلسوزانه و با

مؤلف این سطور دارند، باید از راهنمائیها و توضیحات مفید دوست دانشمند دکتر ضیاءالدین صدرالاشرفی جداگانه سپاسگزاری کنم. ایشان دلسوزانه و با دقت تمامی این نوشته طولانی را مطالعه کرده و با تحشیه‌های ارزشمند خود، ارائه کار بی‌عیب و نقص تری به گرامی خوانندگان مجله‌مان را ممکن ساختند. به برخی از این راهنمائیها در پاورقی‌های مربوطه اشاره شده است.

همینجا باید بگویم که این کار تلاشی برای اثبات وجود ستم ملی در ایران نیست. این ستم آشکارتر از آن است که محتاج چنین تلاشی باشد. هر چند بررسی آثار ستم ملی به کاری تحقیقی از سوی جامعه شناسان و بویژه مؤسسات جامعه شناسی نیازمند است، اما درد دل قربانیان این ستم، نیازمند «جستجو» و «تحقیق» نیست. این نوشته که یک اثر «تحقیقی» هم نیست، درصدد طرح تاریخ، علل و پیچیدگیهای واقعیت همه جا ملموس ستم ملی در ایران است. دست زدن به تلاش برای «اثبات وجود» ستم ملی در ایران، افتادن در دام جریاناتی است که اساساً وجود این نوع ستم در ایران را منکر هستند. آخر هدف آنها از این انکار، پیش از اینکه خاموش کردن صداهای اعتراضی باشد، محدود کردن اعتراض به دور باطلی از اثبات و انکار متقابل است. در این نوشته سعی می‌شود فلسفه ظهور، پیچیدگیها، ظرافتها و نحوه عملکرد سیستم سیاسی مبتنی بر ستم ملی نشان داده شود. هدف آن است که همراه با خواننده در یک محیط آکنده از تلاش برای فهم طرف متقابل به یک گفتگوی دو و چندجانبه دامن زده شود.

این نوشته یک نامه است، نامه‌ای از سر درد، یک دردنامه. نامه‌ای به همه انسانی که انسان را دوست انسان می‌خواهند و ستم ملی را مثل هر ستم دیگری شایسته انسان نمی‌دانند. بگذار قربانیان سیاستهای نادرست هفت دهه اخیر در ایران یکبار دیگر به سخن آمده و جزئیات ستم سالیان را در همه ابعاد آشکار و نهان آن از زبان خود بیان کنند. بگذار نسل حاضر بخاطر سکوت و تسامح خود مورد نکوهش نسل آینده قرار نگیرد. این نوشته در عین حال یک «ادعانامه» بر علیه جنایت‌گریان فرهنگی-سیاسی برای محو فرهنگ‌ها و تحقیر انسانها نیز هست. تمامی سطوری هم که می‌آید برای نتیجه گرفتن مثبت و متضمن طلب عدل و داد نیز هست و به همین اعتبار آنرا «دادنامه» نامیده‌ام.

این نوشته صحبت از درد مشترک بخش بزرگی از ایرانیانی دارد که فرهنگ آنان در محاق ممنوعیت دولتی هفت دهه گذشته گرفتار آمده است. با وجود این گستردگی بحث و لزوم دقت در طرح جزئیات مسئله، نویسنده را به ماندن در حوزه معلومات و تجربیات خود مؤظف می‌کند. از اینرو این نوشته در نام و مضمون خود «دردنامه آذربایجان» است، هرچند تا جایی که مقدور بوده سعی کرده‌ام ستم ملی نسبت

به همه ملل محکوم ایران را مدنظر قرار دهم. بعلت پراکندگی آذربایجانیها در سراسر ایران و وجود ملیونها شهروند «غیر آذربایجانی» متکلم به زبان ترکی در ایران در اکثر موارد عبارت «ترکان ایران» را دقیقتر از نزدیکترین آلترناتیو آن یعنی «آذربایجانیها» یافته و مورد استفاده قرار داده‌ام. همچنانکه بارها در صفحات شماره‌های گذشته تریبون مورد تأکید قرار گرفته‌است، «نژاد» یک افسانه مبهم محصول دوران ناآگاهی بشر از علم مدرن ژنتیک است. امروز آنچه زمانی «نژاد» نامیده می‌شد، صرفاً بعنوان «گروههای زبانی» از اعتبار وجودی برخوردار است. «عرب» کسی است که زبان مادری او امروز عربی است، خود را عرب می‌شناسد و عرب می‌شناساند. در این مقاله نیز «ترکی زبان» و «ترک» به معنی معادل هم بکار رفته است و همینطور «فارسی زبان» و «فارس» و الی آخر.

شایسته است تأکید شود که برخی از مسائل مطرح شده در این نوشته بارها از سوی جامعه آذربایجانی در ایران و خارج به اشکال مختلف به میان کشیده شده است. دکتر جواد هیث، پروفیسور حمید نطقی، دکتر محمدعلی فرزانه، دیگر نویسندگان مجله وارلیق، دکتر ضیا صدرالاشرفی و بسیاری دیگر از روشنفکران و صاحب قلمان آذربایجانی طی سالهای طولانی فعالیت فرهنگی خود، نقد ستم ملی در ایران را وجهه همت خود قرار داده و با لیاقت به دین خود در این زمینه عمل کرده‌اند. این نوشته در واقع ادامه‌ای است بر اینگونه کارها و حتی ادامه‌ای است شاگردانه از کارهای استادانی که عمری سنگینی ستم ملی بر ترکان ایران آتی رهایشان نکرده و به آفریدن، ساختن و ثبت کردن و ادارشان کرده است. با وجود این سعی من بر عدم تقلید و اجتناب از تکرار کارهای موجود بوده است.

بلحاظ شیوه کار سعی بر آن بوده است که به مسائلی که چندان بدیهی بنظر نمی‌رسند و زیاد در معرض بحث نبوده‌اند، بیشتر پرداخته شود، هرچند ربط مسئله به موضوع اصلی این نوشته توجه‌گر حجم اختصاص یافته بدان نباشد. این نکته بویژه در مورد بحث‌های مقدماتی صادق است.

در بخش اول مفهوم مورد نظر از «پان فارسیسم» شرح داده میشود. سپس در بخش بعدی رابطه غرب با شرق در طول تاریخ، سابقه مناسبات توأم با نفرت نسبت به شرق و بویژه شرق اسلامی در میان اروپائیان، تلاش غرب برای ایجاد ستون پنجم در درون جوامع اسلامی، از راه رسیدن جامعه صنعتی و تعریف دوباره ارزشهای قدیمی ضد شرقی با اصطلاحات جدید، شکل‌گیری تفکر استعماری و سهم ایران از این بساط، ارتباط پروژه سرکار آوردن یک رژیم شوینیستی در ایران با منافع استعمار و ریشه یابی ایده‌تولوزی رسمی این رژیم در تفکر ضد شرقی جدید و قدیم موجود در غرب.

پرداختن بناچار طولانی به زمینه‌های تاریخی مسئله ممکن است برای خوانندگان آشنا به تاریخ تفکر معماری زیاد حاشیه‌ای بنظر آید.

اشاره به منشأ خارجی ستم ملی از نظر تئوری، طرح اجرایی و خارجی بودن عناصر پشت پرده در پروژه شوینستی مورد بحث این نوشته، ممکن است این تصور را بوجود بیاورد که مؤلف عوامل اصلی داخلی را از مسئولیت اعمال ننگین‌شان مبرا می‌داند. بنظر من هر رژیم و هر سیستمی - خوب یا بد - حاصل عوامل متعددی در داخل و خارج از مرزهای کشور تحت حاکمیت خود است. تردیدی نیست که چون یک قاعده، عوامل داخلی در تحولات اجتماعی تعیین‌کننده هستند. در ایران نیز مسئولیت اصلی عملی شدن پروژه ضدانسانی پان فارسیستی به عهده عواملی است که خواه در قبال پادشاهی این دنیوی و خواه از روی اعتقادات نژادپرستانه، کمر به نابودی فرهنگ مردم خود بسته‌اند. روشن است که هر دو گروه آگاهانه و داوطلبانه به این میدان فرهنگ‌کشی آمده‌اند و نه زیر فشار و جبر خارجی. اما مسئله «مسئولیت افراد» در راه‌انداختن یک سیستم غیرانسانی نسبت به تداوم حیات این سیستم فرعی و درجه ۲ است. امروز این «وجود» بنیانگزاران شوینسیم فارس نیست که روح و جسم میلیون‌ها هموطن غیر فارس را می‌آزارد. بانیان این سیستم سالهاست که همه سر بر خباک کشیده‌اند اما «سیستم» مبتنی بر انحصار فرهنگ‌کشانه فرهنگ و زبان فارسی پابرجاست. لذا اشاره به جزئیات مسئله که از جهت معرفت نسبت به تمام عوامل دخیل در این پدیده، حائز اهمیت است، نباید موجب اغتشاش در تصویر واقعی پان فارسیسم بشود.

بخش سوم به واقعیت استقرار رژیم کودتا می‌پردازد. بخش چهارم و پنجم را باید متن اصلی این نوشته دانست. که یکی به نشان دادن پان فارسیسم در همه ابعاد آن می‌پردازد و دیگری عکس‌العمل نیروهای اجتماعی به این ایسم را مورد تحلیل قرار می‌دهد.

برخلاف رسم معمول فهرست مطالب این نوشته در پایان فهرست مندرجات این شماره مجله نیز آمده است. اینکار می‌تواند دستیابی مستقیم و مراجعه مجدد به مطالب این نوشته را سهولت بخشد و خوانندگانی را که حوصله مطالعه کل مطالب را ندارند به بخشهایی که حاوی موضوعات مورد علاقه‌شان باشد، راهنمایی کند.

* بخش اول *

تعریف‌ها

۱- نام: «پان ایرانیسم» یا «پان فارسیسم»

«پان فارسیسم» مورد بحث این مقاله «پان ایرانیسم» را هم در بر میگیرد اما معادل آن نیست. در واقع بخش محدودی از یک ایده‌تولوژی مورد بحث این مقاله در شرایط معینی با نام «پان ایرانیسم» خود را با نام علنی کرده و حضور خود را اعتراف می‌کند. هرچند نامی که در اینگونه موارد برخورد می‌نهد نادرست و دلخواهانه است. چرا؟

صرفنظر از تنوع حرکت‌های پان، محدود نبودن این جریانها به مرزهای کشور مستقل موجود در حال امری مسلم است. حرکت‌های پان معمولاً پیرامون آرمانهایی که ناظر بر وحدت گروه‌های دینی، زبانی، «نژادی» و امثالهم هستند، شکل می‌گیرند؛ گروه‌هایی که قرار است در زیر پرچم یک دولت واحد یا زیر چتر یک اتحاد ایده‌آل گرد هم آیند. به هر تقدیر هیچ نمونه‌ای از حرکت‌های پان ناظر بر نوعی اتحاد ملی در درون مرزهای یک دولت بالفعل نیست. (در ادامه مقاله به این مسئله بازهم خواهیم پرداخت) به همین دلیل است که این نهضتها به نامهایی چون «پان کریستیانسم» (نهضت خواهان وحدت کلیساهای مسیحی سراسر دنیا)، «پان اسلامیسیم»، «پان اروپائیسیم»، «پان آمریکانیسم»، «پان عربیسیم»، «پان ترکیسیم»، «پان اسلاویسیم»، «پان آفریکانیسم» و غیره نامیده میشوند. همه این نامها روشنگر تمایل به نزدیکی و وحدت گروه‌های دینی، زبانی و «نژادی» است که فعلاً خارج از چارچوب مرزهای یک کشور واحد پراکنده‌اند. در غیر اینصورت برخی از نهضت‌های مزبور باید نامهایی چون «پان واتیکانیسم»، «پان ایالات متحده ایسم»، «پان عربستانیسم» یا «پان مصریسیم» و غیره، «پان ترکیه ایسم»، «پان روسیه ایسم» و غیره نامیده میشدند. لذا «پان ایرانیسم» را اگر به سرزمین کنونی یران معطوف شود، باید اتیکت قلابی یک کالای قاچاق نامید. اما پان ایرانیسم بعنوان گرایش نژادپرستانه به قوم اسطوره‌ای «ایر» (=آریا) و معنی لغوی، درست است که به پدیده بیمارگونه ملی‌گرایی ایللی-تباری مربوط است. دکتر محمود افشار هم این برداشت از پان ایرانیسم را مد نظر داشت و معتقد بود چون نژاد آریائی ما (محمود افشار و شرکا) در میان نژاد زرد ترک و نژاد سامی مشخص است... ما(ایشان) هم باید پان ایرانیسم را داشته باشیم.

۲- علت ابداع یک نام جعلی برای «پان فارسیسم»

بی دلیل نبود که نهضت پان اسلاویستی نیمه قرن نوزدهم و بعداز آن از سوی خود ناظران بیرون از آن، «پان روسیه ایسم» نامیده نشد. یا تمایلات پان عربیستی از سوی سردمداران آن و مورخین بیطرف به نام یک کشور خاص عربی خوانده نمی‌شود. فرق مهم مسئله در اینجاست که کسانی که خود را «پان ایرانیست» می‌نامیدند، نمی‌توانستند وجود تاریخی و امروزی یک اکثریت غیرفارس در ایران را نادیده

بگیرند. برای آنکه دکترب دولتی «ایران نوین» خود عامل تلاشی این رژیم نشود لازم بود نامی برای این ایده‌تولوزی دولتی پیدا کرد که بتواند پاره‌ای از عناصر متعلق به ملیونها «رعیت» غیرفارس کشور را جذب خود کند و یا موجبی برای حساسیت و تحریک عامه این «رعایا» - که خود در لیست قربانیان این «ایسم» جدید قرار داشتند - نشود. لذا انتخاب نام مستعار «پان ایرانیسم» به جای «پان فارسیسم» از هر جهت مقرون به هدف شیطانی پروژه تبدیل ممالک محروسه ایران به «ایران نوین» بود. تحت این نام در هر دوره تنی چند از غیرفارسها به عملگی شیطان در آمدند و کمر به خدمت نابودی فرهنگ و زبان هزاران ساله مادران و پدران خود بستند و توده ملیونی «رعایای» غیر فارس همچون خواهران و برادران فارس خود با شدت و ضعفی متفاوت تحت تأثیر هیستری پان فارسیسم قرار گرفتند و با (و یابدون) حضور زور آشکار در بستری که ایجاد شده بود و در مسیر دلخواه معماران «ایران نوین» به بیراهه رفتند. البته برای درک آنکه پروژه‌ای که ناظر بر نابودی معنوی ترکان و دیگر ملل غیرفارس ایران است، نباید با نام واقعی خود نامیده شود، نبوغ زیادی لازم نبود. خلافکاران از قدیم می دانستند که برای آنکه یک جنس قاچاق را به مقصد حمل نمود، باید ظاهری قانونی و مورد قبول به آن بدهند!

با این نامگذاری ترکان ایران اینگونه توجیه می شدند که این «ایسم» وارداتی می خواهد «ایران» (در کل آن) را از شر «اجانب» در امان نگاه دارد. در صورتی که اگر صدقاتی در کردار بنیان و حق العملکاران این ایده‌تولوزی وارداتی، وجود داشت بایستی بنام واقعی «پان فارسیسم» نامیده میشد و اعلام میشد که:

این «ایسم» بر اساس طرح «اجانب» در صدد تبدیل ایران به یک کشور «یکدست» و نابودی فرهنگ شما ترکان و دیگر ملل غیرفارس بوده و می خواهد با حفظ موجودیت فیزیکی تان، یک هویت معنوی جدید که موافق منویات سیاسی صاحبان این طرح است، به شما تحمیل کند.

۳- تفاوت مضمونی میان «پان فارسیسم» و «پان ایرانیسم»

به تفاوت میان این دو نام از نظر تعریفی اشاره شد اما تفاوت مضمونی این دو بازهم بزرگتر است. به این معنی اگر امروز علمداران چیزی که خود آنرا «پان ایرانیسم» می نامند، کالای خود را به اسم واقعی آن یعنی «پان فارسیسم» بنامند، بازهم یک رابطه این همانی بین مفهوم مورد نظر من در این مقاله با برداشت رایج از «ایسم» مورد مباحثه برقرار نخواهد شد. چنانچه در ابتدای بحث اشاره شد «پان ایرانیسم» تنها یک بخش کوچک از یک ایده‌تولوزی بسیار وسیع تر است که اینجا و آنجا بنا به

مباحثه برقرار نخواهد شد. چنانچه در ابتدای بحث اشاره شد «پان ایرانیسم» تنها یک بخش کوچک از یک ایده‌تئولوژی بسیار وسیع‌تر است که اینجا و آنجا بنا به مصلحت‌هایی و یا از سوی گروه‌هایی بطور علنی با نام و نشانی مشخص مطرح می‌شود. یعنی در حالی که تمامی تار و پود جامعه در معرض تأثیر این یا آن بخش از پروژه پان فارسیستی حاکم است، پان ایرانیسم از طریق طرح شعارهای توسعه‌طلبانه اظهار وجود می‌کند. این شعارها با توجه به واقعیات جهان کنونی از سوی کسی جدی تلقی نمی‌شود و تنها به درد ارضای هوسهای معدودی افراد نه چندان برخوردار از سلامت عقل می‌خورد اما پروژه مورد نظر در این نوشته بسیار جدی است و حیات معنوی بیش از نیمی از اهالی کشور ایران را در معرض تهدید دائمی خود دارد. به این معنا «پان ایرانیسم» شناخته شده در ادبیات سیاسی ایران را باید جزئی از «پان فارسیسم» به شمار آورد که حیاتی شعاری دارد.

«پان فارسیسم» ایده‌تئولوژی‌ای است که وجود دارد و پروژه‌ای است که اجرا شده و اجرا می‌شود، اما صاحبان نظری این «اثر» «با کمال تواضع» سعی در پاک کردن امضای خود دارند و معماران وجود چنین پروژه‌ای را منکر می‌شوند. پان فارسیسم در تمامی عرصه‌های معنوی و مادی جامعه ایران حضوری سنگین و تلخ داشته و دارد. تاریخنگاری، سیاست دولتی، متن قوانین قدیم و جدید، آثار ادبی، رادیو-تلویزیون و سینما، ذهن روشنفکران، ضمیر آگاه و ناخود آگاه اهالی کشور و موارد مشابه بسیاری را باید منصف حضور و عملکرد «پان فارسیسم» نامید. برای مقایسه با «پان ایرانیسم» باید به عرصه محدود «ایسم» دوم دقت کرد که بطور معمول شامل ادعاهای ارضی علیه همسایگان ایران با تکیه بر ادواری مطلوب (خواه تاریخی و واقعی و خواه اسطوره‌ای و خیالی) میشود و میتوان آنرا به برنامه یک حزب سیاسی تشبیه نمود. در حالی که پان فارسیسم بسیار فراتر از آن است به بیان دیگر در این مقوله جزئیات چیزی فراتر از مجموع جزئیات است. در اینجا با ارائه تعریف خود از «پان فارسیسم» به مسئله مناسبت آن با «پان ایرانیسم» خاتمه می‌دهم.

۴- تعریف «پان فارسیسم»

«پان فارسیسم» در عرصه نظری بقول کسروی معتقد به تئوری یک درفش، یک آئین، یک زبان و نیز یک دولت و یک فرهنگ است و تنوع در زبانها و فرهنگ یک کشور (ایران) را نه یک «امکان مساعد» برای پیشرفت، که مانعی در راه آن می‌داند. این «ایسم» به شهادت عملکرد آن در صدد نابودی فرهنگها و زبانهای غیر فارسی در ایران است تا «وحدت ملی» مورد نظر خود را فراهم کند. پان فارسیسم در صدد است که هویت قومی و فرهنگ (دین، زبان و آداب و رسوم) یکی از اقوام ساکن ایران امروز یعنی قوم

فارس را معادل هویت «ملی» کل ایران معرفی کند. پان فارسیسم خواهان همکاری و اشتراک مساعی کلیه اقوام ساکن ایران برای همزیستی و پیشرفت نیست. این «ایسم» شکوفائی فرهنگ ترکی، کردی، بلوچی، عربی و غیره را معادل شکوفائی فرهنگی ایران نمی داند و برعکس خواهان دفن ابدی این فرهنگها و رسیدن به هدف یک کشور با یک فرهنگ (فارسی) است. پان فارسیسم ایرانیان غیر فارس را «تازه وارد» و «مستأجر» میداند و فارسها را صاحبخانه.^(۱) در نظر این «ایسم» عشق ترکان به زبان مادری شان نشانه دهن کجی به زبان فارسی است و برعکس دوست داشتن زبان فارسی باید متضمن دشمنی با زبان ترکی باشد!

سید حسن تقی‌زاده که گویا علیرغم افکار سیاسی و مأموریت خود، زبان مادری خود را دوست میداشت، در صحبتی با دوست خود محمدامین رسول‌زاده بر اهمیت استفاد از زبان مادری در ارتباط بین دو ترک با یکدیگر و عدم استفاده از فارسی تأکید می‌کند. محمدامین رسول‌زاده در نامه‌ای که چند روز قبل از انقلاب کمونیستی روسها در ۲۲ اکتبر ۱۹۱۷ به سید حسن تقی‌زاده نوشته است به این مسئله اشاره می‌کند. حال وقتی ترجمه این نامه (همراه دو نامه دیگر) در شماره اول نشریه «آینده» در سال ۱۳۶۷ برای اولین بار منتشر می‌شود، این مجله نسبت به مسئله مآووقع بین سید حسن تقی‌زاده و محمدامین رسول‌زاده می‌نویسد: «نکته عجیبی است زیرا تقی‌زاده همیشه از مدافعان زبان فارسی بوده است.» یعنی از نظر مجله آینده که اولین و قدیمی‌ترین ارگان شونویستی داخل ایران است، دوست داشتن زبان مادری از سوی ترکان آذربایجان، ضدیت با زبان فارسی است. احتمالاً چون این محافل خود، فارسی دوستی خود را همیشه با ترک ستیزی توأم می‌کنند، قیاس به نفس کرده و نتیجه می‌گیرند که پس ترکان هم به هنگام عشق به زبان و فرهنگ خود، به ساحت زبان دیگری (فارسی) اهانت می‌کنند. شرح این ماجرا همراه متن اصلی سه نامه محمدامین رسول‌زاده، سوسیال دموکرات و اندیشمند بزرگ و رهبر عملی و ایده‌ثولوژیک اولین جمهوری دموکراتیک

۱- چنگیز پهلوان که بیماری شونویستی اش گاه به جنون نزدیک میشود در یکی از این احوالات بحرانی خود ایرانیان غیرفارس را با «هندیان و پاکستانیان مقیم انگلستان یا الجزایریان ساکن فرانسه» مقایسه می‌کند و اندز می‌دهد که چون آنان در فکر «ایجاد حکومت مختار» نیستند...والغ. (آدینه شماره ۱۵، مرد/دماه ۱۳۶۶). این چنگیز از غیرفارسها می‌خواهد که کمک کنند تا فارسی را جانشین زبان مادری خود ساخته و «وحدت ملی» را تحکیم بخشند! حق آن است که زبان کنونی فارسی بصورت زبان کاتبان و مشیبان بعداز اسلام به ایران آمده است و اقوام آریائی (که معین کردن صحت و سقم نسبت چنگیز پهلوان و صحابه‌اش بدانها جز علم مدرن ژنتیک در حوزه تخصص کس دیگری نیست) هزاران سال بعداز آغاز تمدن در سرزمین کنونی ایران «بصورت ایلات گله‌دار باین سرزمین آمده، دهنشین شده و از ابلت به قومیت رسیده و سپس شهرنشین گشته و...» (رجوع کنید به مقاله ارزشمند دکتر سیدضیاالدین صدرالاشرفی، تریبون ۲، صفحات ۱۱-۶۲)

پارلمانی در شرق اسلامی در مجله وارلیق آمده است.^(۱)

پان فارسیسم در برخورد به تاریخ گذشته ایران مصمم به ارائه روایتی است که موافق آمال امروزی آن باشد و در سیاست خارجی ضد ترک و ضد عرب و خواهان پیوستگی (زبونانه) به غرب است.

* بخش دوم *

حکمت ظهور

۵- پان فارسیسم به مثابه محصولی ساخت غرب،

در اینکه پان فارسیسم علیرغم تمامی احتجاجات و شعارهای آن یک محصول خارجی است، تردیدی نیست. چراکه این «ایسم» نه تنها در خدمت تحمیق مردم و جذب همداستانی آنها برای کمک به استراتژی یک رژیم تحت کنترل غرب بوده است، بلکه بنیانگذاران و طرفداران این مکتب اینجا و آنجا به نقش صددرصد دول اروپایی در ساختن و پرداختن این پدیده اعتراف کرده‌اند. در بین محافل صد در صد وابسته، محفل «کاوه» به نام «انجمن میهن پرستان ایران» که «کمیته برلین حزب دموکرات» هم بود، از همه فعالتر بود. تقی زاده، کاظم زاده ایرانشهر، پورداوود، قزوینی و چند تن دیگر در این محفل به ترویج عقاید نژادپرستانه و برتری «نژاد» آریا و شکار جوانان می پرداختند. سید حسن تقی زاده در خاطرات خود به تأمین مالی مجله کاوه از سوی آلمانها اشاره دارد: «آلمانها به لحاظ هزینه هیچ مظایقه نداشتند و پول به سهولت می دادند»^(۲) بعدها در دوران حاکمیت نازیها مطبوعات آریا پرستانه از سوی آلمان نازی چاپ و بطور مجانی به ایران ارسال می شد. احسان یارشاطر تأیید می کند که این اروپائیان بودند که به «کشف تاریخ ایران باستان و خاصه یادگارهای فخرآمیز دوران هخامنشی» نائل آمدند.^(۳)

بعنوان مثالی از هزاران میشود از «شرقشناس» فرانسوی کلمان هوار (۱۸۴۴-۱۹۲۷) نام

۱- مجله وارلیق، سال ۱۳۷۲، شماره ۹۰ مقاله میرهدایت حساری

۲- نگاه کنید: زندگی طوفانی، (خاطرات سیدحسن تقی زاده) به کوشش ایرج افشار، تهران انتشارات علمی، ۱۳۶۸، ص ۱۸۴.

۳- فصلنامه ایران، شماره ۶، زمستان ۱۳۷۵.

برد. وی به گفته مترجم فارسی کتابش بنام «ایرانی و تمدن ایرانی» مشغول «کشف مجهولات تاریخ ایران در عهد باستان» بوده است. کلمان هوار کتاب مزبور را در سالهایی نوشته است که «رضاخان» در محضر استاد اعظم تربیت ۴ ساله و نه چندان موفقش برای حلول در جلد «رضاشاه» آمده می‌شد. در این کتاب در مبحثی در زیر عنوان «زبانهایی که در ایران بدانها تکلم میشود عبارتند از:» نام زبانهای زیادی آمده است. در این لیست علاوه بر فارسی از «لهجات» کوچک و بزرگ دیگر چون سره کولی، شغنائی، یسوندی، مونجانی، بدغه (؟) و امثالهم نام برده میشود اما مؤلف محترم (به هرحال «شرقشناس») که به ترکی و عربی نیز مسلط بوده است، از نام بردن این دو زبان خودداری میکند.^(۱) از قرار معلوم وی علاوه بر «کشف مجهولات تاریخ ایران...» سعی در «دفن معلومات تاریخ ایران» هم داشته است. هرچند مترجم کتاب وی به هنر دوم وی اشاره نمی‌کند! این همان کاری است که بعدتر محمود افشار یزدی و ذبیح الله بهروز و پرویز نائل خانلری کردند و امروز نجف دریابندری و عنایت‌الله رضا می‌کنند. باکی نیست که اینان هرچه استاد ازل‌شان گفت بگو، همان را می‌گویند.

در سالهای اخیر آثار زیادی منتشر شده‌اند که نویسندگان آنها خواسته و ناخواسته گوشه‌هایی از نقش خارجی‌ها در ساختن و پرداختن تفکری که ایرانی را به ریشه، تاریخ و همسایگان شرقی و با هموطنان خود بیگانه کرده و راه را برای استیلای بیگانگان هموار نموده‌اند، مستند ساخته‌اند.

البته اگر شعارها و ادعاها را ملاک قرار دهیم، فهم این وابستگی دشوار میشود که چگونه یک سری ادعاهای عظمت طلبانه میتواند از سوی دول خارجی ساخته و پرداخته شود، اما اگر به عملکرد و نتایج حاصله نگاه کنیم این وابستگی بدیهی و منطقی خواهد بود.

بنابر آنچه آمد، پان فارسیسم را باید در متن روابط غرب با شرق مورد مطالعه قرار داد. برای اینکار در زیر موضوع فرعی اما ضروری روابط غرب با شرق مورد اشاره قرار می‌گیرد.

۶- پشتوانه نظری پان فارسیسم در غرب:

۱-۶: پیش‌تاریخ مسئله،

۱- (هوار، کلمان: ایران و تمدن ایرانی، ترجمه حسن انوشه، تهران، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۶۳ ص ۲۲)

۱-۶: پیش تاریخ مسئله،

مجمع تاریخی کلمون به تاریخ ۱۵ اگوست ۱۰۹۵ در جنوب شرق فرانسه به رهبری پاپ اوربانوس دوم تشکیل شد و فتوای جهاد علیه آسیا و آفریقای مسلمان را صادر کرد. این فتوا سلسله جنگهای صلیبی را بدنبال داشت. اولین درگیری در آسیای صغیر با قلیچ ارسلان، امیر سلجوقیان روم اتفاق افتاد که به سقوط «نقیه» پایتخت سلجوقیان منجر شد (۱۰۹۷ میلادی). این جنگها تا نیمه قرن سیزدهم میلادی ادامه یافت. در اثنای جنگ پنجم صلیبی نیروی تازه نفس مغولان در شرق آسیا ظاهر شد. از سال ۱۲۱۰ میلادی سرزمینهای متعدد یکی پس از دیگری از سوی مغولان فتح شدند. طبق روایت منابع غربی بغداد در سال ۱۲۵۸ به دست مغولها سقوط کرد.^(۱)

با ظهور یک نیروی سوم در واپسین دوره‌های جنگ‌های صلیبی، جهان مسیحی بفرق استفاده از این جنگجویان برای نابودی مسلمانان افتاد. تا این زمان اروپائیان از حکومت مسیحی طرابوزان، نسطوریان، ارمنه و اعضای دیگر فرقه‌های مسیحی موجود در آسیا بعنوان ستون پنجم استفاده می‌کردند. اینبار استفاده از بزرگترین امپراتوری تاریخ بشر برای نابودی مسلمانان مورد نظر بود. در دوران بعد از جنگهای صلیبی ارسال سفرا و هیئتهای مسیحی برای دعوت مغولان به مسیحیت و حداقل بستن پیمانهای برای همکاری علیه مسلمانان جزء مهمی از تاکتیکهای سیاسی و نظامی اروپائیان بشمار می‌آمد.

ادوارد دوم در نامه‌ای به الجایتو تاریخ ۳۰ نوامبر ۱۳۰۷ که عنوانش خطاب به «امپراطور تاتاران در مورد ریشه‌کن ساختن الحاد مسلمانی» است، اشاره می‌کند که «کتاب این فرقه لعنتی [مسلمانان] زوال قریب الوقوع آنرا خبر می‌دهند.»^(۲) چنانچه میدانیم اسلام در جذب مغولها موفق‌تر بود و از این در فرجی برای طرح «ریشه‌کن ساختن مسلمانان» حاصل نشد. پیش از آن نیز آندسته از سلجوقیان و دیگر اقوام ترک

۱- ناصری طاهری، عبدالله: *علل و آثار جنگهای صلیبی*، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۳، ص ۳۷، ۳۸، ۹۱، ۹۲.

۲- مقاله دکتر حسن جوادی به نقل از نسخه در حال چاپ، ص ۳۷

نیز که به یهودیت گرویده بودند به اسلام روی آوردند و صفحه جدیدی از تاریخ را گشودند. بالاخره رنسانس از قرن چهاردهم در ایتالیا و یک قرن بعد در دیگر کشورهای غرب و مرکز اروپا آغاز می‌شود. در این دوران عامل محرک غرب برای شناخت شرق و سلطه بر آن مادی‌تر و دنیوی‌تر می‌شود اما اصل مسئله یعنی مطالعه، کشف و تلاش بری سلطه بر ملل شرق بجای خود باقی میماند تا مورد استفاده شکارگران، تاجران و صاحبان برده و سپس سیستم استعمار واقع شود.

۲-۶: رنسانس

رنسانس، دوران بیداری اروپا و آغاز دورانی بهتر برای مردم این قاره بود. اما برای مردم آسیا، آفریقا و سرخ پوستان آمریکا یادآور سفرهای اولیه اروپائینی است که هوسهای آنان برای «کشف» سرزمینهای جدید و احساس نیاز به توسعه طلبی به قیمت اسارت مردمان سرزمینهای قدیم و جدیدالکشف نیز «بیدار» شده بود. در این دوران اروپا از سویی مشغول مرهم نهادن بر زخم سالهای طولانی جنگ‌های فرقه‌ای در درون خود و رستن از بارگران سالهای سیاه حاکمیت کلیسا بود و از سویی دیگر چشمان گشاد خود را متوجه شناخت، کشف و به اسارت درآوردن دنیای غیراروپایی و غیر مسیحی کرده بود. «آسیایی که مملو از ثروت بود» باید اشغال می‌شد و در این راه اروپائیان مسیحی «شمشیرهایی را که تاکنون به سینۀ یکدیگر فرو برده بودند، «باید به سینۀ دشمن [مسلمانان] فرو» می‌بردند.^(۱) «گیوم اده» کشیش فرانسوی که بعنوان دومین اسقف سلطانیه بین سالهای ۱۳۴۴ تا ۱۳۲۴ میلادی در این شهر زیسته بود، بعداً کتابی بعنوان «ریشه کن ساختن مسلمانان» منتشر ساخت که در آن نقشه دقیقی برای یک لشکرکشی و اشغال سرزمینهای اسلامی ارائه می‌دهد که شامل جزئیاتی چون جلوگیری از تاتاران دشت قپچاق، اجیر کردن دزدان دریایی موجود در اقیانوس هند و استدلال در صرغه اقتصادی همکاری با دزدان دریایی است.^(۲) شخص دیگری به اسم «مارینوسانود» نیز طرح دیگری شامل نقشه حمله به مصر از طریق خلیج فارس و اقیانوس هند را داده است.^(۳) تفاوت اینگونه طرحها نسبت به جنگهای صلیبی قبل از

۱- سه جمله داخل گیومه از سخنرانی پاپ اوربانوس دوم در مجمع کلرمون نقل شده‌اند، علل و آثار جنگهای صلیبی ص ۳۸.

2- «De modo Saracenis extripandi», dans Documents Armeniens, vol. ii. Cf. «Documents realifts à Guillaume Adam, Archevêque de Sultanieh, puis d'Antivari, et a son

3- Marino Saudo, «Secreta fidelium Crucis», I, part iii, p. cxcix, Documents Armeniens, ii.

به نقل از کتاب در دست چاپ دکتر حسن جوادی بنام «ایران از دیدۀ سیاحان اروپایی» صفحات ۱۲۸ و ۱۲۹ در نسخه فعلی

داد نامه آذربایجان

۲۲۳

آن که سپاههای منظم از کشورهای مختلف اروپا بسوی شرق به راه می‌افتادند، با جنگهای پراز مکر و حيله دوران استعمار آشکار است. طرحهای گیوم اده و مارینوساد نسبت به جنگهای صلیبی، پیچیده‌تر و کم هزینه‌تر و نسبت به سیاستهای استعماری ابتدایی و غیر عملی هستند.

وقتی که فرزندان سلجوق، امپراطوری بیزانس را به زانو در آورده و پرچم فتح ترکان مسلمان را بر فراز قسطنطنیه به اهتزاز درآوردند (ماه مه ۱۴۵۳)، نگرانی اروپایی مسیحی از آینده خود، جدی و موجه بود. این ترس از آن تاریخ تا ۲۳۰ سال دیگر شدت و حدت خود را کم و بیش حفظ کرده بود. با شکست محاصره وین (سپتامبر ۱۶۸۳) اروپائیان شروع به بازبانی اعتماد به نفس از دست رفته کردند. هر چند با انحلال امپراتوری عثمانی و تشکیل ترکیه مدرن، سنگینی یاد شکست‌های مستمر از ترکان عثمانی و ۶۰۰ رقابت امپراطورانه با دول اروپایی از خاطره‌ها زوده نشد، اما تاریخ طولانی جنگ‌های نظامی دیگر پایان یافته تلقی میشد. ترکان از طرح اروپا برای نابودی کامل حاکمیت آنان در فرجام جنگ اول جهانی نجات یافتند. در تقسیم بزرگ جهان به دو بلوک شرق و غرب، جهان کاپیتالیستی غرب را بعنوان متحد انتخاب کردند و روابط کجدار و مریز خود با دول اروپایی را طی چندین دوره از بحرانهای بزرگ جهانی و منطقه‌ای، حفظ کرده‌اند.

۳-۶: تفکر نژادی دوران روشنگری،

هر چند ترس از بیگانه و نا آشنا و اعتقاد به برتری تبار و «نژاد» خودی، ریشه‌ای بسیار قدیمی و گسترده‌گی وسیع دارد، اما زمان و مکان تولد آنچه به نام «راسیسم» یا نژادپرستی شناخته شده است، به اروپای عصر روشنگری مربوط می‌شود. در این دوران تفکر نژادپرستانه بعنوان همزاد تفکر خردگرایانه رواج می‌یافت. این واقعیت هر چند ناشناخته نیست اما کمتر مورد اشاره قرار می‌گیرد. (۱)

اعتقاد افراطی به علم، قانونمندی تمام و کمال هستی بشری و یک دید سکولاریستی که انسان را حیوانی متفکر می‌شمرد، همراه رشد علوم طبیعی و اعتقاد به آفرینش هیپاراتیستی (سلسله مراتبی) جهان و موجودات زنده، زمینه‌هایی بودند که رشد تفکر نژادی را ممکن می‌ساختند.

۱- اخیراً Emmanuel Chukwudi Eze Race and the Enlightenment. A Reader and به روشنی نقش امانوئل کانت، ولتر، دیدرو، هیوم و دیگر پدران فکری دوران روشنگری را در طرح اولین ایده‌های نژادپرستانه مورد بررسی قرار داده است.

برای کانت کافی بود که فردی سیاه باشد تا حرفهایش را بی ارزش قلمداد کند: «از فرق سر تا نوک پا سیاه بود، دلیل روشنی برای اینکه آنچه او گفت همه مزخرفات بود!» تفکر نژادی آن روزگار به وجود دو نژاد اصلی سفید (اروپایی) و سیاه معتقد بود. او از محل اقامت خود در کؤنینگزبرگ آلمان (Königsberg) «می دانست» که سرخپوستان آمریکایی از نظر اخلاقی غیرقابل تربیت هستند، احساس و عاطفه ندارند، عاشق نمی شوند و نمی ترسند. دشمنی منتسکیو و ولتر با شرق بویژه شرق اسلامی معروف است. ولتر در نامه‌ای به کاترین دوم نوشت: «این یک حقیقت است که من همواره از خدای آفتاب خواسته‌ام که پرچم محمد را به دست آن ملکه بسپارد.»!

۶-۴: «شرق شناسی».

به لحاظ نظری غرب استعمارگر کل «شرق» را شایسته اسارت خود میدانست. در نظر دولتهای استعماری تصویری از «شرق» بوجود آمده بود. این «تصویر از شرق» جایگزین واقعیت موجود بخش بزرگی از جهان در نزد غرب شده بود. غرب به خود اجازه میداد که سرنوشت حال و آینده شرق را رقم بزند. برای اینکار غرب خود را به دانشی در مورد شرق مسلح کرده بود که مجموعه آنها را «شرقشناسی» می نامید و می نامد. به گفته ادوارد سعید: «دانش مربوط به شرق، از آن روی که از منبع قدرت الهام گرفته است، به یک معنا شرق را ایجاد می کند، و ایضاً شرقی و دنیای او را.»^(۱) بالفور^(۲) به صراحت معتقد است که شرق باید تحت حکومت استعماری غرب درآید، «با قدردانی یا بدون قدردانی خود آنها»^(۳) در مورد نتایج این سلطه استعماری، غرب حق سخنگویی شرق را به خود تفویض کرده بود. اگر شرق علیه اقتدار استعماری غرب اعتراض میکرد، این امر ناشی از ناتوانی ذهن شرقی در درک صلاح خود است (!) و لذا نباید بهایی به آن داد. هرگونه اندیشه استقلال از سلطه شیطانی بریتانیا را باید «یک توطئه خارجی» دانست، چرا که امکان بروز چنین جسارتی حتی از سوی کسانی که خیر و صلاح خود را نمی دانند، وجود ندارد. از همین روی کرامر در آخرین گزارش سالانه‌ای که از مصر فرستاد مدعی بود که ناسیونالیسم مصری «اندیشه کاملاً جدیدی» است که «ریشه در بیرون از مصر دارد تا اینکه یک فکر بومی و داخلی باشد.»^(۴)

۱- شرقشناسی: ص ۷۸.

۲- Arthur James Balfour, (1848-1930), وی از ثروتمین های برجسته سیستم استعماری بریتانیا، وزیر خارجه و نخست وزیر بریتانیا بود و به خاطر اعلامیه مشهور بالفور در مورد فلسطین معروف است.

۳- شرق شناسی: ص ۶۶

۴- Lord Cromer وزیر خارجه و نخست وزیر بریتانیا، شرق شناسی: ص ۷۶

از نظر این استعمار متکی به «دانش» شرقشناسی، آسیا، آفریقا و جهان اسلامی دچار تبدیلی و عقب ماندگی ذهنی بود و اگر تحت زعامت استعمار غربی روز بروز به ورطه فلاکت کامل نزدیک می‌شد، حقانیت غرب برای سلطه بیشتر و عدم حقانیت خود برای استقلال را به اثبات می‌رساند و نه برعکس آنرا. در محافل سیاسی غرب سیستم مستعمرات چون یک سازمان بزرگ خیریه جهانی (!) برای «کمک» به شرق معرفی می‌شد. حتی امروزه در بیوگرافی‌هایی که برای سران و کارگزاران سیستم استعمار در قرن گذشته نوشته می‌شود به کاربرد کلمه استعمارگر (kolonialist) بعنوان یک ارزش مثبت فراوان برمی‌خوریم، مثل اینکه کسی بعنوان مبارز حقوق بشر یا مدافع حق آزادی بیان یاد بشود!

در آن دوران هیچ مانعی بر سر راه کنترل ملت‌های دیگر بویژه آسیایی‌ها و مسلمانان وجود نداشت. این ملت‌ها در نظر استعمارگران نه بعنوان مجموعه‌ای از انسان‌های زنده بلکه بیشتر بعنوان «اشیا»ئی قابل انعطاف بودند که سرنوشت و شکل نهایی آنها در دستان «توانا» و «متمدن» دولت‌های استعمارگر بود. البته آنچه دولت‌های توانائی چون حکومت بریتانیا را به سرمایه‌گذارهای طولانی بر امر کنترل کامل دیگر کشورها سوق می‌داد، نفع مستقیم مادی افراد و شرکت‌های با نفوذ، دستیابی به مواد خام ارزان، دسترسی به بازار فروش کالاهای تولید انبوه شده و کسب امتیازهای ژئوپلیتیکی برای تضمین این منافع مادی بود.

توجه اروپا به شرق، تاریخی نه چندان کهن دارد. دو دوران رنسانس، اروپا نگاهی مفتون و کنجکاو به یونان باستان داشت. در قرن نوزدهم نگاه‌های پرطمع اروپا متوجه شرق بود. ویکتور هوگو این تغییر جهت را در سال ۱۸۲۹ اینگونه بیان می‌کند: «در دوره لویی چهاردهم همه چیز هلنیستی بود، اما اکنون شرق شناسانه است.» ادوارد سعید تصرف مصر توسط ناپلئون در سال ۱۷۹۷ را آغاز این نوع خاص از کسب دانش برای تسلط بر شرق، مینامد.^(۱) به لحاظ نظری این تسلط مقید به چند تفکر اساسی غربی‌ها در مورد شرق بود:

● عقب ماندگی شرق مربوط به چیزهایی چون پست بودن نژاد و «ذات» این ملت‌هاست.

- به اعتقاد بالفور «حکومت مطلق» بر شرقی‌ها «چیز خوبی است. من فکر می‌کنم که ایشان تحت سلطه ما به حکومت‌هایی به مراتب بهتر از آنچه در همه تاریخ خود داشته‌اند دست یافته‌اند، که این نه تنها به نفع خود آنها بلکه بدون شک به نفع همه

غرب متمدن است... وظیفه ماست که بر آنان حکومت کنیم، با قدردانی و یا بدون قدردانی ایشان...»^(۱)

● شرق وظیفه‌ای جز اطاعت از منویات استعمار ندارد. برای اینکار شرق باید سعی در یادگرفتن فرمانبری از غرب بکند. شرق باید به زیستن در یک جامعه مبتنی بر فرمانده و فرمانبر که در رأس هرم به اطاعت بی‌قید و شرط از استعمار منتهی شود، عادت کند. «مردمی را که در توحش بسر می‌برند، باید فرمانبری آموخت» و «مردمی که در یک وضعیت آزاد تمدن نیافته بسر می‌برند... در واقع تا زمانی که اطاعت کردن را نیاموزند، قادر به هیچگونه پیشرفتی در تمدن نخواهند بود.»^(۲)

● آموختن فرمانبری به مردمان شرقی مستلزم گمارده شدن یک دیکتاتور از سوی غرب بر آنان است: «...هنگامی که آنان زیر حاکمیت کشوری متمدن‌تر قرار داشته باشند، کشور حاکم باید بتواند چنین حکمران مستبدی را به نحو پایداری بر آنان تحمیل کند...»^(۳) «دکتر عیسی صدیق» یکی از چاکران بیگانه که این «فرمانبری» را آموخته و شیرینی آن را چشیده بود سالها بعد از تقریر این سطور از سوی جان استوارت میل به خدمت ارباب می‌رسد. مأمور عالیرتبه وزارت خارجه بریتانیا در گزارش خود وی را به عنوان «یکی از پیروان باوفای پروفیسور ای. جی. براون [استاد] کمبریج، و یکی از قدیمی‌ترین دوستان قدیمی ما» [بریتانیا] معرفی می‌کند. صحبتی که در خلوت خانه ارباب کهنه کار و نوکر وفادار درمی‌گیرد، از نظر موضوع این بخش از مقاله حاضر جالب است. نماینده وزارت خارجه به نقل از زبان دکتر عیسی صدیق علاقه وی به حکومت مرکزی قدر قدرت و «ثبات» را نقل می‌کند: «...ثبات نیز به به یک حاکم مقتدر مرکزی بستگی داشته است. اما چنین حاکمی افزون بر شخصیت خود به نوعی حمایت‌ها نیاز داشته است... شکل فعلی قانون اساسی ایران که بر رأی عمومی استوار است و به سلطان هیچ حقی در انحلال مجلس نمی‌دهد، در حال حاضر سنگ راه ایجاد ثبات است.»^(۴) در این چند سطر نقل قول عمده شیطان را که خواهان فراتر رفتن از خود شیطان است، می‌بینیم. جوابی که این عمده در اینجا می‌گیرد منفی است. اما خود دیالوگ تا به آخر افشاگر جا افتادن نظرات جان استوارت میل در جهان بینی نسلی از نخبگان ایرانی است.

۱- شرق شناسی، ص ۶۵، ۶۶.

۲- جان استوارت میل: تأملاتی در حکومت انتخابی، ترجمه علی رامین، تهران، نشر نی، ص ۲۸۱

و ۵۴

۳- ص ۳۲، مطالعات سیاسی: ج ۱.

۴- کتاب جمعه، شماره ۶، سال اول، پانزدهم شهریورماه ۱۳۵۸، بخش «اسناد تاریخی»، صفحه

● باید به شرق حالی کرد که دوران افتخارات آنها در گذشته‌های هرچه دور قرار دارد و آنان اگر امروز ارزشی دارند، همانا تعلق‌شان به استعمار است:

ملل تحت سلطه استعمار باید بدانند که «... آنان نژاد تحت سلطه‌ای هستند که ... دوران اهمیت و عظمت ایشان در گذشته‌ها قرار دارد؛ تنها دلیل مفید بودن ایشان در در دنیای معاصر آنست که امپراطوری‌های قدرتمند و همراه زمان، به گونه مؤثری ایشان را از بدبختی و سراسیمگی سقوط بیرون کشیده و به صورت شهروندان احیا شده مستعمرات حاصلخیز در آورده است.»^(۱)

ایران جزئی از این «شرق» محکوم به بندگی غرب بوده و هست. تحقیر ایران و ایرانی در همه آثار غربیان به همه اشکال و درجات آن به صراحت آمده است.^(۲) حتی آنجا که نمایندگان غرب ظاهراً به قصد روشنگری در میان ایرانیان دست به کارهای فرهنگی زده‌اند، صادق نبوده‌اند. ایرانی که آسیایی، شرقی و اسلامی بود، به مصلحت افتخار «همزادی» با اروپائیان می‌یافت، بدون اینکه اعطا کنندگان این «افتخار» ذره‌ای از حس تحقیر خود نسبت به ایران و ایرانی کاسته باشند. این «افتخار همزادی» بیشتر شبیه ترفند ادای سخنی شیرین برای دست‌یابی کوتاه مدت به یک زن بدقیافه بود که زود فراموش میشد. داستان انتخاب اولین اثر فلسفی غرب برای ترجمه و ارائه به خواننده ایرانی از این جهت نمونه جالبی است. کنت دو گو بنو معمولاً بخاطر «ایران دوستی» و تأکید بر اهمیت قرابت نژادی با ایرانیان و یا بخاطر اهتمام در نشر آثار فلسفی غرب در ایران با چهره‌ای مثبت مورد تمجید غرب و غربی دوستان ایرانی قرار می‌گیرد. اما در مراجعه به آثاری که نه برای خواننده ایرانی بلکه برای «غربی‌ها» نوشته معلوم میشود که چندان نظر لطفی به «همزادان» ایرانی خود نداشته و در اشاره به علت تمدن‌پذیر نبودن ایرانیان اختلاف «نژادی» را علت اصلی می‌شمارد: «تعیین کننده‌ترین و نخستین علت را باید در تفاوت‌های نژادی جست که باعث می‌شود یک ملت آسیایی دارای همان مغزی همانند یک اروپایی نباشد»^(۳) وی در جای دیگری تنها راه متمدن کردن آسیایی‌ها را از بین برده آنها(!) یا در صورتی که از نظر کمی ضعیف باشند، از طریق «درآمیختن» (آسیملاسیون) میدانند.^(۴)

۱- شرق شناسی، ص ۶۸.

۲- برای کسانی که در این مورد تردید دارند مراجعه به مجموعه ۶۰۰ صفحه‌ای گردآوری شده از سری سید رهبر نحت عنوان «نگاهی دیگر به دیاری کهن» کافی است. این مجموعه گزیده‌ای از ۴۵ اثر نویسنده غربی مربوط به ایران است. چاپ باران، استکهلم، ۱۹۹۷، ناشر: گردآورنده.

۳- فصلنامه ایران، شماره ۶، زمستان ۷۵، مقاله علی رضا مناف زاده: «آشنایی ایرانیان با فرهنگ و اندیشه غربی»

۵.۶: ایدئولوژی استعماری قرن ۱۹.

پان ایرانیسم و پان فارسیسم در واقع سهم ایران از هجوم استعمار اروپایی برای کنترل سیاسی و مصادرهٔ ثروت‌های نهفته در آسیا و آفریقا بود. این هجوم متکی بر شناخت و دانشی شیطنانی از دنیای آسیایی و آفریقایی بود که مستقیماً در خدمت تاراج مواد اولیه و ایجاد بازار مصرف کنترل شده و حتی الامکان انحصاری بود. کلیساها و دانشمندان علوم مختلف در تب و تاب‌هایی که قابل مقایسه با تبِ طلای جویندگان طلا در آمریکای شمالی بود، در صدد «کشف» شرق بودند. این «دانش» نوین قرار بود نقشی مهمتر و مؤثرتر از نیروی نظامی در سلطه بر شرق ایفا کند.

بدیهی است که «تئوری»‌های نژادپرستانه به خودی خود عامل بوجود آورندهٔ استعمار نیستند. و اگر بدنبال رابطهٔ علت و معلولی بین دو پدیده هستیم، قابل قبولتر خواهد بود که بگوییم استعمار نظریات غیرانسانی موجود (هم باورهای عامیانه و هم نظرات «علمی») را به خدمت اهداف سیاسی و اقتصادی خود گرفت. اشاره به نظرات کانت از آن جهت جالب است که علت شرکت روشنفکران و نظریه پردازان متعدد در دستگاه استعماری غرب و هم‌آوایی آنان با رهبری سیاسی استعمار را توضیح می‌دهد. از سوی دیگر شرکت اهل دانش و متخصصین علوم گوناگون در بحث‌های پیرامون رابطه اروپا و «نژاد سیاه» غیر اروپایی و مداخلهٔ عملی بسیاری از آنان در امر ادارهٔ مستعمرات، سیستم مستعمراتی را از حالت کلاسیک و سادهٔ اشغال نظامی یک منطقه و حکومت بر آن خارج کرده و پیچیدگیها و ظرافتهای بسیاری به آن می‌دهد.

● به دلیل نبود «قربان نژادی و یا اشتراک زبانی» بین استعمارگران غربی با عامهٔ اهالی مستعمرات، امکان «ایجاد یک روحیهٔ میهن پرستی» (= غرب پرستی) در بین آنان وجود ندارد. اما این نکته مانعی در راه مشغول کردن آنان با افکار خودستایانه‌ای که موجب رضایت آنان از هستی استعمارزدهٔ خود شود، نمی‌باشد.

● در عوض لایه‌ای از روشنفکران و تحصیلکردگان در غرب پذیرای تسلط استعمار هستند. تحصیلکردگان در غرب بهترین و قابل اعتمادترین مهره‌های موجود برای تسلط بر شرق و تداوم این سلطه‌اند. آنان برغم سواد و معلومات خود قادر به دیدن آنچه هر فرد استعمار زدهٔ بدون سواد می‌بیند و حس میکند، نیستند. «چارلز ترولین» متخصص علوم تربیتی در مستعمرات بریتانیا در این زمینه می‌نویسد:

«جوانان هندی پرورش یافته در تحت سرپرستی غرب کاملاً آشنا با فرهنگ

و تمدن ما، دیگر ما را بیگانه نمیدانند. بنابراین سلطه استعماری ما را تشخیص نمی‌دهند... ما را الگوی خود قرار می‌دهند، ما را حامیان خود می‌شناسند، آرزوی آنان این است که مانند ما شوند.»^(۱)

● استعمار متوجه بود که عمال تحت فرمانش از موقعیتی میان مردم برخوردار نیستند و بخاطر تخفیف آثار این کمبود است که «بالفور» رهنمود می‌داد: «با رضایت نژاد زیر سلطه کوشش کنیم که پیوندی با ارزشتر و محکمتر در جهت اتحاد افراد حاکم و آنها‌یی که تحت حکومت ایشان‌اند پیدا کنیم.»^(۲)

کار بست این تئوری عمومی در مورد هر یک از کشورهای مستعمره و نیمه مستعمره متفاوت بود. مورد ایران میدان رقابت دو استعمار روسیه و بریتانیا بود. عدم تناسب قوای نظامی ایران با این دو امپراطوری باعث شده بود که ایران با به رسمیت شناختن حقوق استعماری این دولتها تلاش خود را متوجه چانه زنی بر سر میزان امتیازات و برقراری نوعی توازن مثبت بین این دو قدرت بکند. دو حادثه مهم ادامه این روند را غیر ممکن کرد. نخست جنبش اعتراض علیه داده شدن امتیاز انحصار تجارت تنباکو به یک شرکت خارجی بود که در ادامه کار به سست شدن سلطه بلامنازع دربار قاجار بر کشور طی انقلاب مشروطه انجامید. پروسه تضعیف دربار تا جلوس احمدشاه جوان بر تخت سلطنت ادامه یافت. وی بعنوان شاهی که به سلطنت قانع بود و حکومت نمی‌خواست (یا به قول طرفداران رضاخان: نمی‌توانست بخواهد)، پدیده‌ای جدید در ایران بود. تا آنزمان سلاطین ایرانی سلطه بلامنازع بر تمامی ارکان قدرت مملکتی داشتند. حضور ضعیف آخرین پادشاه قاجار در مرکز اعمال قدرت در حالی که قدرت برآمده از انقلاب مشروطه در نتیجه خیانت‌های درونی و بیرونی بشدت ضعیف و قوام‌نیافته بود، خلاء مهمی در صحنه سیاسی کشور پدید می‌آورد. حادثه دوم وقوع انقلاب اکتبر روسیه و بلاقیب ماندن خوان غارت ایران برای انگلستان به تنهایی بود. بدینسان ما در مقطع کوتاهی از تاریخ ایران با خلای دوگانه روبرو هستیم: خلاء ناشی از کم‌رنگ شدن قدرت شاهانه و غیبت یکباره روسیه از خوان غارت ایران. لذا از سه بازیگری که از طریق «موازنه مثبت» مذکور در بالا تعادل اوضاع در ایران را حفظ می‌کردند، تنها یک بازیگر یعنی روباه مکار استعمار بریتانیا بر صحنه مانده بود. راز موفقیت بریتانیا در موفقیت تام و تمامش در ایران را باید در شرایط «طلایی» برآمده از این خلاء دوگانه جستجو کرد. در این شرایط «عقل سلیم» امپراطورانه حکم می‌کرد که تا حریف به خود نیامده، کار را یکسره بکام خود بکند!

۱- احسان طبری: شناخت و سنجش مارکسیسم، ص ۴۰۶-۴۰۷

۲- شرق شناسی، ص ۷۱.

جنبش تنباکو و انقلاب مشروطیت تنها جامعه ایرانی را دچار تحول نمی‌کرد، استعمار نیز از این حوادث می‌آموخت، بر مناسب‌ترین موجه‌ها سوار می‌شد و خود را برای گام‌های بعدی آماده می‌ساخت. حوادثی که با جنبش تنباکو در تاریخ آغاز و با دشواری‌های ناشی از امضای قرارداد ۱۹۱۹ به تکوین نهایی خود رسید، در کنار تمامی تجربیات استعماری موجود تا آن تاریخ مؤید نکته مهم تاریخی برای سیاست بریتانیا در مورد ایران داشت: ساخت سنتی - فدرالیستی دولت در مستعمرات (و نیمه مستعمرات)، اداره و کنترل این کشورها را دشوار و غیرقابل اطمینان می‌کرد. داشتن شبکه‌هایی از جاسوسان و مزدگیران گوناگون در سطوح مختلف دیگر برای اعمال سلطه کامل کافی نبود. ارزاترین و مؤثرترین شیوه اعمال سلطه بر این کشورها، رژیم قنر قدرت و ساترالیستی است که همه ایالات کشور و همه ارکان جامعه را تحت کنترل آهین خود داشته باشد. در رأس این رژیم بایست فردی باشد که بتواند با اعمال وحشت بر «رعایا»ی خود حکومت کند و در سرسپردگی نسبت به امپراتوری تردیدی به خود راه ندهد. به گفته ژوزف کیپلینگ^(۱) در چنین حکومتی:

«استر، اسب، فیل، یا گاونر از سوار خود اطاعت می‌کند و سوار از گروه‌بانش و گروه‌بان از ستوانش و ستوان از سروانش و سروان از سرگردش و سرگرد از سرهنگش و سرهنگ از سرتیپی که فرمانده سه هنگ می‌بوده، سرتیپ از ژنرالش و ژنرال از نایب السلطنه، که او نیز به نوبه خود خدمتگزار ملکه انگلستان است»^(۲)

در این ساختار حکومتی که از اهالی بومی بعنوان «استر، اسب، فیل یا گاونر» یاد شده است، بدون نیاز به اقداماتی با مخارج اضافی نظیر اشغال نظامی و نگهداری قشون اشغالگر در کشور، تمامی امیال استعمار مسلط برآورده می‌شود.

باید در نظر گرفت که مداخله بریتانیا برای طرح و اجرای یک برنامه ماجراجویانه در ایران و تبدیل این کشور صاحب نفت به یک شرکت خصوصی قابل کنترل از بالا، شیطانی‌ترین طرح استعماری آن روزگار نبود. وقتی که اردشیر جی ریپورتر^(۳) به ایران

۱- Joseph Kipling (1865-1936) نویسنده و شاعر انگلیسی ۲- شرفناسی، ص ۸۷
 ۳- اردشیر جی ریپورتر (۲۳ فوریه ۱۹۳۳-۲۲ آگوست ۱۸۶۶) فرستاده ویژه لرد کرزن، نایب السلطنه بریتانیا در هندوستان، مرموزترین و قدرتمندترین انگلیسی مقیم ایران بود که مقام آرشیکی و معماری سلسله پهلوی را به عهده داشت. وی در پائیز ۱۸۹۳ سه سال پیش از قتل ناصرالدین شاه وارد ایران شد و عملیات پیچیده‌ای برای تضمین منافع بریتانیا در ایران انجام داد که (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

اعزام شد (۱۸۹۳) کثیف ترین نقشه های استعماری در اقصی نقاط آسیا و آفریقا در حال پیاده شدن و ثمر دادن بودند. با تکامل صنعت اسلحه سازی، غرب در برابر آسیا و آفریقا شکست ناپذیر شد. در پایان دهه ۱۸۹۰ این «صنعت» دیگر کامل بود. سربازان تمامی کشورهای اروپائی می‌توانستند در هر گونه شرایط جوی، به حالت دراز کشیده بدون اینکه دودی از سلاح‌هایشان خارج شود ۱۵ گلوله در ۱۵ ثانیه شلیک کنند. تنها اشکال این سلاح‌ها این بود که توده انبوهی از جنگجویان بومی می‌توانستند بعد از اصابت گلوله نیز سر پا باشند و در نتیجه در صورت زیاد بودن تعدادشان بتوانند خود را به نیروهای اروپایی نزدیک کرده و تلفات هرچند اندکی بر آنان وارد کنند. در سال ۱۸۹۷ در کارخانه اسلحه سازی بریتانیا واقع در «دوم-دوم» در اطراف کلکته، گلوله‌هایی شروع به تولید شدند که هسته سربی آنها به محض اصابت منفجر شده و شخص مورد اصابت را بلافاصله با زخم‌های وحشتناک نقش بر زمین می‌کرد. به این ترتیب دیگر هجوم به مردم آفریقا و آسیا برای ارتش‌های اروپایی همچون بازی چوگان یا فوتبال بی‌خطر بود. در جنگ «اومدورمان»^(۱) (۱۸۹۸) تمامی کلکسیون تسلیحاتی غرب به آزمایش درآمد. وینستون چرچیل خبرنگار روزنامه «مورنینگ پست»، در بیوگرافی خود بنام «زندگی پیشین من»^(۲) در توصیف این جنگ نوشت: «اصلاً شبیه جنگ جهانی نبود. هیچکس احتمال مرگ خودش را نمی‌داد... برای جماعت بزرگی که در این جنگ انگلستان شرکت کرده بودند، [این جنگ] چیزی جز قسمت اصلی از یک ورزش دوست داشتنی نبود»^(۳) در این جنگ به ازای ۱۱ هزار کشته‌ای که بریتانیایی‌ها در پشت سر خود بجا گذاشته بودند، فقط ۲۸ سرباز انگلیسی به هلاکت رسیدند. در آن زمان نژاد سفید اروپایی برتر و در بین آنها انگلوساکسون‌ها، برتر از دیگران محسوب می‌شدند. این جزئی از تقدیر «نژاد سفید» بود که «وحشی‌ها» را نابود کند. و اتفاقاً «به دلیل نامعلومی هرگونه تماس با اروپائیان برایشان [نژاد محکوم به نابودی] هلاکت بار بود»^(۴) به گفته سون لینگویست «طی توسعه طلبی

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) آثار بسیاری از آنها پابرجا تر از عمر خو وی و عمر سلطنت پهلوی بودند و هستند. طبق خبری که در مجله تاریخ معاصر ایران، کتاب سوم (ص ۱۱۹) چاپ شده است، از سری «موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی» جمهوری اسلامی کتابی بنام «آشنائی با چهره‌ای نا آشنا» در باره وی در دست چاپ است. وعده چاپ مجموعه اسناد سوءاستفاده‌های مالی فرزند خلف وی، شاپور جی ریپورتر نیز در مجموعه تاریخ معاصر ایران سال دوم، شماره پنجم، بهار ۱۳۷۷، ص ۲۶۷ آمده است.

۱- Omdurman از مراکز تجاری سودان در ساحل غربی رود نیل.
My early lief (۱۹۳۰) - ۲

3- Linqvist, Sven: Utrota varena jävel, 1993, Bonnier, p.78

۴- از سخنرانی هرمان مریوال Herman Merivalr در دانشگاه آکسفورد در تابستان ۱۸۳۸، همان ص ۱۷۶.

قرن ۱۹ تصور جدیدی در باره استعمار رشد کرد. قتل عام بعنوان محصول جانبی و گزیرناپذیر پیشرفت تلقی شد.^(۱)

در چنین حال و هوایی غیربشری، کشیدن نقشه برای غارت یک مملکت و سرگرم کردن اهالی آن با یک تاریخ «باشکوه» هخامنشی و ساسانی هرچند دروغ، نمی‌بایست کاری چندان غیراخلاقی تلقی شده باشد.

هرچند بریتانیا نمی‌توانست ظهور یک همسایه سرخ در شمال مرزهای ایران را پیش‌بینی کرده باشد، اما شبکه‌ای مخفی از عوامل خود در ایران سازمان داده بود که با به حاکمیت رسیدن بلشویکها در شمال ایران، نقشی بسیار حیاتی برای استعمار اجرا کرد.

انقلاب اکتبر روسیه نیز که با اعلام «انقلاب جهانی پرولتری» به عنوان هدف غایی و قریب الوصول خود به غرب اعلان جنگ داده بود به نوبه خود بریتانیا را به بازیهای پیچیده‌ای در ایران فراخواند. اگر اشغال نظامی معامله‌ای بیصرفه بلحاظ اقتصادی شده بود، سیاست کشتیهای توپدار هم دیگر ممکن نمی‌نمود. لذا لازم بود تا با کاربست تمامی ترفندها و بسیج بهترین مهره‌های موجود در صحنه شطرنج ایران (و خاورمیانه) دست یابی بریتانیا به عالی‌ترین سطوح «هنر» شیطان‌انقیاد و کنترل سیاسی ملتها و کشورهای به ظاهر مستقل را به نمایش بگذارد.

با وجود اینکه به قدرت رساندن یک رژیم صددرصد مطیع بریتانیا در ایران براساس منافع مادی مستقیم شرکتهای نفتی صورت گرفت اما چنین مداخلاتی در سرنوشت دیگر کشورها، هم، ریشه در جهان بینی امپراطوری داشت و هم منطبق با منافع ژئوپلیتیکی بریتانیا در خاورمیانه بود. رویهمرفته جامعه نوین صنعتی غرب دریافته بود که در انزوا و بدون دسترسی به مواد اولیه ارزان و بازاری هرچه بزرگتر برای فروش محصولاتش که به شیوه مدرن، ارزان و اثبوه تولید میشوند، نمی‌تواند به حیات خود ادامه دهد. به گفته الوین تافلر:

«... تمدن موج دوم نمی‌توانست در انزوا به زندگی ادامه دهد. و اینکه بسختی محتاج منابع ارزان دنیای خارج بود. بالاتر از همه، به یک بازار جهانی منسجم و واحد نیاز داشت که از طریق آن بتواند به این منابع راه پیدا کند.»^(۲)

۱- همان ص ۱۷۶.

۲- تافلر، الوین: موج سوم، ناشر و مترجم: شهیندخت خوارزمی، چاپ ششم، تهران،

هر چند در قرون گذشته نیز سود جویی کلیسا، تجار و دول غربی که در جستجوی سرزمینهای جدید در چهار گوشه جهان بودند نیز، انگیزه کسب منافع مادی و دنیوی همه جا قابل مشاهده است، اما اقتصاد مبتنی بر تولید جدید صنعتی بدون توسعه طلبی، خود را قادر به رشد و ادامه حیات نمی‌دید و این نیاز سرمایه و صنایع غربی تمامی عرصه‌های ارتباطی غرب با آسیا و آفریقا را تحت تأثیر خود مستقیم قرار داد.

۷- زمینه سیاسی ظهور پان فارسیسم در ایران

مثل مردم اغلب جوامع سنتی، در آغاز برخورد ایرانیان با غرب توأم با شیفتگی و حسرت بود. ایرانیان و دیگر شرقی‌ها در برخورد با واقعیت برتری علمی و صنعتی غرب دچار مفتونی بیش از حد شده و در حسرت کسب آنچه غرب داشت، میسوختند. از این رهگذر بود که تلاش شرق برای آشنایی با غرب با کارهایی که از سوی غرب برای شناخت شرق صورت گرفته بود فرق می‌کرد. غرب بنیاد «شرقشناسی» خود را بر قدرت ناشی از نیروی اقتصادی، نظامی و استعماری خود بنیاد نهاده بود و این «دانش» شرقشناسی در واقع ابزار اعمال سلطه کامل بر موضوع خود یعنی شرق بود. شرقی‌ها اما در مراجعه خود به غرب از موضع ضعف حرکت می‌کردند. در مجموع بسیاری از شرقیان در سفر پرمخاطره‌ای که برای یافتن کیمیای سعادت غربیان کردند، به چیزی دست یافتند که غربیان می‌خواستند. روشنفکران و دولتمداران شرق اکثراً به «کشف» چیزی نائل آمدند که غرب بر سر راه آنها قرار داده بود. چشمان گشاده روشنفکر شرقی بجای اینکه بتواند دربابد چگونه غرب راه پیچیده گذار از جامعه سنتی فئودالی به دوران صنعت و ماشین را طی کرده است، سر از باتلاقی در آورد که غرب برای ابدی کردن سلطه خود بر شرق، نشانش داده بود. در نخستین و تعیین کننده‌ترین تماسهایی که بین نمایندگان شرق و غرب درگرفت، هرگونه تماس با غرب خوشبخت معادل خود خوشبختی تلقی شد. بیگمان بسیاری از شرقیان آنروز به این سؤال که آیا غرب مایل است رقیابی با توان مالی، علمی و فنی مشابه خود در میان کشورهای آسیایی و آفریقایی داشته باشد، جواب مثبت می‌دادند. به هر صورت که بود، شرق به راهی رفت که «غرب» میخواست، نه به راهی که که غرب را «غرب» کرده بود. این تصویر بسیار کلی البته نه تلاش صادقانه انسانها برای بهروزی مردم خودشان را بی ارج میکند و نه خیانت‌های مردم فروشان بیگانه با خود و سرسپرده بیگانگان را بر آنان می‌بخشد. به بیان دیگر زمینه و شرایط سقوط افراد به

ورطه خیانت، آنان را از گناه نابخشودنی شان تبرئه نمی‌کند. توضیح ضروری زمینه‌های فکری و علل روانشناسانه سقوط بخش بزرگی از تحصیلکردگان خارج و داخل به دام استعمار نیز، بار خیانت‌های استعمارگران بیگانه و گناه سرسپردگان ایرانی آنها را توجیه نمی‌کند.

دشواری مهم دیگری که پیشقراولان شرقی در تماس با غرب داشتند، درک رابطه علت و معلولی پدیده‌هایی بود که در کنار هم در غرب افسونگر، حضور داشتند. در توضیح اینکه نقش سیستم‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و بُعد تاریخی این عوامل و تأثیر اینهمه بر یکدیگر چگونه بوده است، حتی امروز تئوری ساده و واحدی در خود غرب، وجود ندارد. لذا نسل امروز براحتی می‌توانست دچار این توهم شود که همه بدبختیهای شرق با نسخه‌های ساده قابل حل است. فریبندگی برداشت‌های ساده از راز و رموز رشد غرب در بسیاری از آثار بجا مانده از آن دوران قابل مشاهده است. بعنوان مثال مسئله اشکالات خط عربی در نمایش اصوات زبان فارسی و ترکی ذهن روشنفکران را در حساسترین مراحل تاریخ شرق به خود جلب می‌کند. تا جایی که عامل تمامی بدبختی‌های شرق از قبیل «نقص و قصور تعلیم و تربیت اطفال مسلمین... نایابی حقوق آزادی ملت و عدم امنیت جان و عرض و مال» را عیب الفبای عربی اعلام می‌کردند^(۱) بعدها حجاب عامل بدبختی و کشف حجاب نشان ترقی شد^(۲) تا بعد از آن پوشیدن کت و شلوار و شاپو معادل اروپائی شدن تلقی شود و ...

کسان بسیاری از تحصیلکردگان و آگاهانی که به عقب ماندگی شرق از قافله تمدن و ترقی پی بردند، به دنبال چاره جویی بودند. اروپا به کیمیای سعادت دست یافته بود. اما کسب دانشی که در اروپا بود، زیاد آسان نبود، دانش و صنعت اروپایی شبیه گل معطری بود که خار خطرناکی در کنار آن بود و آن خار مهلک چیزی جز استعمار نبود. به گفته عبدالهادی حائری جهان بشریت در اواخر قرن ۱۸ و نیمه اول قرن ۱۹ به دو جناح متمایز تقسیم می‌شد: «۱- جناح پیشرفته که تمدنی دو رویه داشت: هم دارنده دانش و کارشناسی بود و هم استعمار می‌کرد. ۲- جناح واپس مانده که به دانش و کارشناسی جناح پیشرفته نیاز داشت و استعمار و استثمار شدن به سودش نبود.»^(۳) بالاخره از این میان این استعمار بود که نصیب شرق شد. تنها ژاپن به این دام نیفتاد که مهمترین دلیل اقتصادی آن نبود مواد خام مورد احتیاج و طمع استعمارگران اروپایی در

۱- رئیس نیا، رحیم: ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، جلد اول، تبریز، انتشارات ستوده، چاپ اول، ۱۳۷۲، ص ۱۱۹-۱۲۰.

۲- عشقی در مورد چنین سروده است: که این سیه بختی از سیه رختی است

۳- حائری، عبدالهادی: نخستین رویارویی اندیشه‌گران ایران با دو رویه تمدن بورژوازی غرب، تهران، ۱۳۶۷، ص ۱۲۰.

این کشور بود و بلحاظ سیاسی نتیجه هوشیاری رهبران ژاپن و بویژه میجی تنو^(۱) در برخورد با استعمارگران غربی بود.

در ایران آنروزگار (پایان دهه ۱۹۱۰) برآورده نشدن آرمانهای انقلاب مشروطیت و از دست رفتن «ثبات» و «آرامش» گورستانی، که جامعه سنتی با آن خو گرفته بود و امنیت خود را در آن می دید، جامعه را دچار یاس و پذیرای مژدگانی ظهور و خروج پیامبران دروغین کرده بود.

به لحاظ زمانی، بحران فکری بعد از ناکامی انقلاب مشروطیت و بحرانی که ادامه سیادت استعمار بریتانیا بعد از شکست قرارداد ۱۹۱۹ با آن مواجه شده بودند، با اوج گیری فاشیسم اروپایی همزمان بود. مجله کاوه با سید حسن تقی زاده بعنوان مرشد فکری و با پول دولت آلمان زمانی داشت بذرکین و نژادپرستی می افشاند که اروپا خود بسوی فاجعه قدرت گیری نازیها و فاشیستها گام برمی داشت. این حرکت به تمام معنی توده ای و با شرکت انبوهی از «دانشمندان» و مؤسسات تحقیقاتی به پیش می رفت. حتی در کشورهای اسکاندیناوی از عالی ترین سطوح آکادمیک به پایین در تب تئوریهای نژادپرستانه می سوخت. از این جهت شکل گیری تعریف هویت ملی ایرانیان بر اساس اساطیر موهوم، برتری نژاد موهوم آریا و زبان فارسی که متأسفانه تا به امروز در متن قوانین و ذهنیت عمومی ماندگار شده است، مستقیماً محصول اروپای دهه های دوم و سوم عصر حاضر میلادی است که خود بشدت نژادپرستانه بود.

۸- اهداف استعمار از ایجاد پان فارسیسم و پان ایرانیسم

چند سال پیش کنفرانس بزرگی با شرکت ۵۰۰ تن از مهمترین صاحبان قدرت و مکتب در جهان امروز سانفرانسیسکو برگزار شد.^(۲) در این کنفرانس توافق عمومی بر سر این بود که جهانی که در راه است با نیروی کار تنها ۲۰ درصد اهالی کره زمین اداره خواهد شد و اقتصاد جهانی امکان تأمین کار و در نتیجه یک زندگی مناسب انسانی برای ۸۰ درصد باقی مانده بشریت را نخواهد داشت. سؤال بزرگی در این میان آمد این بود که پس تکلیف این ۸۰ درصد چه خواهد بود. جوابی که نظریه پردازان شرکت کننده در

۱- Meiji Tenno، میجی بعد از تجاوزات مکرر کشتی های انگلیسی در سال ۱۸۲۵ فرمان داد تا «به هر کشتی خارجی که می خواست در سواحل ژاپن پهلو گیرد، تیراندازی شود و هر بیگانه که پای بر خاک ژاپن می نهاد، اعدام گردد.» نقل از: رئیس نیا، رحیم: تاریخ روابط ایران و عثمانی در آستانه قرن بیستم، جلد اول، ص ۱۹.

۲- متأسفانه مطالب مربوط به این کنفرانس و یادداشتهای مربوط به آن را در میان اوراق خود نیافتم. رفع این نقیصه را به چاپ مستقل این نوشته موکول می کنم.

کنفرانس به سوال مهم دادند یک کلمه بیشتر نبود: هالیوود! تنها سرگرمی نوع هالیوودی که در مقیاس‌های بزرگ صنعتی تولید شده باشد، می‌تواند به اندازه نیاز ۸۰ درصد اهالی کره زمین با هزینه اندک تولید شود. در واقع این محصولات هالیوودی سرگرم کننده حکم نوعی «بخشش» را دارد که در ازای محرومیت آدمها از کار و زندگی شایسته انسانی برای تخدیر آنها به آنان هدیه میشود. نوعی ماده مخدر که برای تسکین درد ناشی قطع اعضای بدن به بیمار تجویز می‌شود.

توجه به واقعیات تاریخی ما را به این نکته دردناک واقف می‌کند که هیاهوی باستانگراییانه و ماضی پرستی اهدایی بیگانگان، چیزی جز مثنی شعار در قبال غارت ثروتهای مادی ایران نبوده است. نگاهی به تاریخ فعالیت‌های همزمان و موازی که در دو جهت برای ۱- تاراج ثروتهای طبیعی ایران و ۲- رواج خرافات نژادپرستانه آریائی، افشاگر این واقعیت است. آریاپرستی، گرنش در برابر غرب استعمارگر، نفرت علیه همسایگان و هموطنان ترک و عرب و... درست زمانی آغاز شد که اهمیت نفت ایران برای آینده صنایع انگلستان و دیگر کشورهای غربی آشکار شده بود. نزدیکی زمانی استقرار بساط غارت ایران با رواج پان ایرانیسم و پان فارسیسم و نزدیکی فکری و عملی کارگزاران اسارت اقتصادی ایران با طراحان و مروجین مکتب پان فارسیسم در عرصه‌های سیاسی و فرهنگی آن، تحیربرانگیز است. نمونه سید حسن تقی‌زاده شاید جالب باشد، تقی‌زاده مبلغ سرسپردگی به غرب بود و ادعا میکرد که این بندگی ایران را از عقب ماندگی چند صدساله‌اش رها خواهد کرد، وی میخواست که «ایران باید ظاهراً و باطناً، جسماً و روحاً فرنگی شود و پس...»^(۱) او پول دولت آلمان مجله کاوه را برای مسموم کردن ذهن روشنفکران ایران با اوام آریاپرستانه براه می‌اندازد، در صحنه بعدی او در مقام وزیر دارائی رضاخان اسارت آورترین قرارداد تاریخ معاصر ایران را امضا می‌کند (قراداد نفت آپریل ۱۹۳۳) و در کنار اینها از منادیان آریاپرستی در عرصه‌های فرهنگی و سیاسی است.^(۲) نمونه دیگر پدر و پسر ریپورتر است. اردشیر جی ریپورتر از زرتشتیان گجراتی هندوستان و محصول تربیت خانواده‌ای ضد عرب و ضد اسلام با سنت دیرینه خدمت به سرویس جاسوسی انگلستان در هندوستان بود. وی در پائیز ۱۸۹۳ وارد ایران شد. وقوع تحولات بزرگ در سالهای بعد از ورود وی به ایران، او را در موقعیت بسیار مناسبی برای تأثیر گذاری و در بسیاری موارد «ساختن» تاریخ چیزی که طرفدارانش آنرا «ایران نوین» می‌نامند، شد. وی از سویی دست به تأسیس مدرسه علوم سیاسی تهران زد و خود کرسی «ایران باستان» این مدرسه را

۱- مجله کاوه، دوره جدید، ۲۲ ژانویه ۱۹۲۰، صفحه ۲

۲- تقی‌زاده البته بعد از کاشتن این نهال منحوس، بعدها خود را از کارگردانی این سناریوی مسخره کنار کشید و از آن روی برگرداند و برکشیده‌هایش آنرا ادامه دادند.

عهده دار شد. گروه بزرگی از تحصیلکردگان فرنگ و از جمله محمود افشار یزدی را که مثل خود وی تحصیل کرده هندوستان بود به دور خود جمع کرده و در خدمت اهداف پلید خودش در آورد. به بیان دیگر او بگفته خود پان ایرانیسم نژادی و همراه آن پان فارسیسم را از حالت آثار و مطبوعات پراکنده به صورت یک سیستم تحصیلاتی بابرنامه مشخص درآورد که موفق به شستشوی ذهنی نسل‌های متعددی از تحصیلکردگان و روشنفکران ایرانی شد و تخم نفرت نسبت ترک و عرب خودی و همسایه و احساس عجز در برابر غرب را در جامعه ایران کاشت که ثمرات شوم آن هنوز هم در همه جا قابل مشاهده است. از سوی دیگر وی طرح سرکار آوردن یک فرد کاملاً مطیع بر اریکه قدرت ایران را طراحی و اجرا کرد. شاپور جی ریپورتر فرزند خلف وی نیز شغل شریف پدر را ادامه داد و چون نایب‌السلطنه مخفی و مقتدر به نیابت از سوی دولت متبوع خود بر ایران محمدرضاشاهی حکومت کرد. وی در اکثر سوءاستفاده‌های کلان دولتی و بویژه معاملات اسلحه، سهم شیر را از آن خود کرد و امروز با غنایم سرشار خود در لندن زندگی می‌کند.

البته در سیاست مدرن اینگونه همسانی بین نظریه پرداز، طراح و مجری در هر دو بعد فرهنگی و سیاسی قضیه یا یکسانی بذریاش و حاصل چین، چیزی غیر عادی و غیر ضروری است. اما حال که در مورد خیمه شب بازیهای تاریخ معاصر ایران چنین نمونه هایی فی الواقع موجود است، باید در بررسی‌های تاریخی مورد توجه قرار گیرند. واقعیت یکسان بودن مراکز طرح و ترویج سیاستهای استعماری غرب به رهبری بریتانیا با پایه گذاران مکتب پان فارسیسم و موازی بودن فعالیتهای عمده این دو جریان تردیدی باقی نمی‌گذارد که این «ایسم» سرتاسر خرافه و جهل، در واقع نوعی خسارت است که در ایزای غارت منابع طبیعی ایران و کنترل سیاسی بر موقعیت ژئوپلیتیک این کشور به اهالی و روشنفکران ایران اعطا شده است. پان فارسیسم به روشنفکران و عوام کمک می‌کند تا بجای پی بردن به علل بدبختی امروزی‌اش، با یاد دوران «مجد و عظمت ایران باستان» و ادعای برتری نژادی (صرفاً بر عربها و ترکها) به خلسه فرو رود و واقعیت تلخ امروز را فراموش کند. همه کاسه و کوزه‌ها را بر مقدونیان، اسلام، اعراب، مغولها و ترکها بشکنند. گویا ایران هخامنشی و ساسانی مدینه‌های فاضله‌ای بودند که از سوی مقدونیان و اعراب «بادیه نشین» به بربریت سوق داده شدند. بار دیگر به سخنان بالفور که از سوی ادوارد سعید نقل می‌شود، دقت کنید:

آنان باید بدانند که «...آنان نژاد تحت سلطه‌ای هستند که... دوران اهمیت و عظمت ایشان در گذشته‌ها قرار دارد؛ تنها دلیل مفید بودن ایشان در در دنیای معاصر آنست که امپراطوری‌های قدرتمند و همراه زمان، به گونه مؤثری ایشان را از بدبختی و سراسیمگی سقوط بیرون کشیده و به صورت شهروندان

نمی‌توان این سطور را خواند و از اینکه چقدر این سخنان افشاگر هستند، اظهار حیرت ننمود. بسیاری چون کلمان هوار و صدها «ایران شناس» و «شرق شناس» که به شغل شریفی (!) «کشف تاریخ ایران باستان و خاصه یادگارهای فخرآمیز دوران هخامنشی» و «کشف مجهولات تاریخ ایران...» مشغول بودند. اهمیتی ندارد که اینان کار ناشریف خود را به فرمان و یا رهنمود بالفور انجام می‌دادند یا نه؛ مهم آن است که استعمار از قدرت معجزه‌آسای «ماضی پرستی» و «باستان گرایی» بعنوان عاملی برای تخریب توده‌های استعمارزده مطلع بوده است و راه انداختن موج آریاپرستی، ستایش دوران هخامنشی، ساسانی و صفویه و حاکم کردن پان فارسیسم عریان، سیاستهایی بودند که مکمل، لازم و ملزوم قرارداد ۱۹۱۹ یا قرارداد نفت آپریل ۱۹۳۳.

ماهیت به شدت ضد ترکی و ضد آذربایجانی پان فارسیسم مسئلهٔ آشکاری است. مورخان درباری در توضیح علت این مسئله، خصوصت رضاخان با سلسلهٔ قاجار را دلیل می‌آورند. اما در این صورت نه مناسبات رضاخان با آتاتورک قابل توضیح می‌شود و نه وابستگی‌های سببی و نسبی پهلوی‌ها با ترکان آذربایجان شمالی و جنوبی قابل فهم می‌شود.^(۱) بعلاوه رضاخان به استناد اطلاعات مستندی که امروز در دست است، جز یک ماسک بی‌اراده بر چهره بازیگران اصلی، مصدر کار دیگری نبود. بنابراین ماهیت ضد ترکی و ضد آذربایجانی پان فارسیسم را باید در جای دیگری جستجو کرد که علت آن چیزی جز نقش آذربایجان در انقلاب مشروطه و عصیان آذربایجان به رهبری شیخ محمد خیابانی علیه قرارداد ۱۹۱۹ و ثوق‌الدوله نیست. آذربایجان بخاطر هشیاری خود آزدگی و احساس نفرت زیادی در دل و ثوق‌الدوله و امثال او (و اربابان انگلیسی‌اش) کاشته بود. وی آذربایجان را شقاقلس یا قانقاریای ایران می‌نامید و معتقد بود که باید آنرا برید و دور انداخت. همتی که در دوران رژیم پهلوی برای ویرانی اقتصادی آذربایجان و از بین بردن غرور و اعتماد بنفس مردم ترک این دیار بکار می‌رفت، تنها با توجه به این نکات قابل توجیه می‌شوند. والا آذربایجان

۱- مادر محمدرضا پهلوی از آذربایجان شمالی بود و زن سوم وی ملکهٔ دیا از خاندان ترک تبریز بود. حتی در سال ۱۹۹۱ یکی از وابستگان دربار پهلوی یعنی امیرطاهری برای خود رضاخان هم یک شجره ترکی ساخته شده است! وی برای اثبات این فکر خود به نام پدر وی که گویا عباسقلی بوده نه عباسعلی و لقب وی که «داداش بیگ» بوده است، اشاره می‌کند. در هر صورت توضیح دادن ضد ترکی حاکم در دوران پهلوی نه با خصوصت شخصی رضاخان با ترکها قابل توضیح است و نه وی صاحب نوعی تفکر سیاسی بوده است که چنین سیاستی را در موقع پادشاهی در پیش گیرد. مشخصات کتاب امیر طاهری چنین است:

در آن موقع ولیعهد نشین، پایتخت سیاسی و موتور اقتصاد ایران بود و با سابقه درخشان خود در انقلاب مشروطه، شایسته هر عزت و قُربی بود. دشمنی دولت مرکزی برآمده از کودتای ریپورتر - سید ضیاالدین و رضاخان با آذربایجان نمی تواند با توسل به حدس و گمان توجیه شود. آذربایجان با روی کار آمدن یک رژیم انگلیسی قرار بود تقاص مخالفت های خود را با سیاست انگلستان پس داده و می دهد که این انتقام کشی تا با امروز ادامه دارد.

۹- مبانی نظری بان فارسیسم و ارتباط آنها با امر تأمین منافع استعمار،

در شرایطی که بیسواد همگانی بود و سواد سنتی در انحصار روحانیت و سواد مدرن تنها در حد امکان گروه اندکی از تحصیلکردگان داخل و خارج قرار داشت، آشنایی با مفهوم «ملت» به معنی معادل Nation در زبان فرانسه ابتدا در میان این گروه اندک تحصیلکردگان داخل و خارج صورت گرفت. کمبود باسوادان و تحصیلکردگان به کسانی که با علوم مدرن آشنایی داشتند، قدرت تأثیر فوق العاده ای در تأثیرگذاری بر تحولات جامعه می داد. از آنجایی که ایران سیستم تحصیلات مدرن در نازلترین سطح آنرا هم نداشت، کسب دانش نوین صرفاً در خارج از ایران ممکن بود. کسان دیگری که دارای تحصیلات جدید بودند، نمایندگان دولتهای خارجی بودند با این تفاوت که آنان منابع نامحدود مالی و از پشتیبانی همه جانبه دولتهای خود برخوردار بودند. شواهد امر نشان می دهند که با تحولات انقلاب مشروطه این دو گروه یعنی نخبگان ایرانی تحصیلکرده در خارج و نمایندگان دولتهای خارجی مستقر در ایران، به ابتکار گروه دوم به همدیگر نزدیک شدند تا سیاهترین سناریو ممکن را به نسلهای متعددی از ایرانیان تحمیل کنند. اگر امروز نگاهی به گذشته بیندازیم، پروسه ای که با کودتای یک فرهنگ علیه دیگر فرهنگهای موجود در ایران به اوج خود رسید و سپس دوران جا افتادن و تثبیت خود را طی کرد، کار برنامه ریزی شده گروهی یک تیم مجرب در راستای یک پروژه دقیق است تا محصولی تعادلی و تصادفی از مجموعه پراکنده ای از فعالیتهای فکری نه چندان هم جهت. آدمهای متفاوت با فاصله های جغرافیایی و زمانی بسیار زیاد، نظرات واحدی در موضوعات واحد ارائه می کنند، به همدیگر استناد می کنند و با تاکتیک استدلالات مشابهی به سراغ مخالفان خود می روند.

در ایران دوران مشروطه و بعد از آن، کلمه «وطن» وجود داشت اما به معنی ده یا شهر زادگاه یک شخص معین بود. همانطور که «غربت» به مفهوم متضاد آن، به معنی شهر همسایه یا بیلابق متعلق به قبیله دیگر بود. عارف قزوینی در اشاره به این واقعیت است که می گوید: «من وقتی تصنیف وطنی ساختم که ایرانی از ده هزار نفر یک نفرش

نمی‌دانست و وطن یعنی چه. تنها تصور می‌کردند و وطن شهر یا دهی است که انسان در آنجا زائیده شده باشد.^(۱)

بر چنین زمینه‌ای آنچه قرار بود این خلاء فکری جامعه را پر کند، درک آماده، ساده شده و قابل فهم برای عموم از تاریخ گذشته ایران و نقشه‌ای برای آینده بود. ایران طعمه‌ای بود که بلعیدن آن برای استعمار بمراتب از مصر آسانتر بود. استعمار مدتها قبل از اینکه خود را در نقش طراح و سازنده «ایران نوین» ببیند، از مشکلاتی که در راه سلطه بر ملل دیگر و تداوم این سلطه وجود داشت آگاه بود. مسئله اساسی این بود که چگونه میتوان ملتی را شیفته آرمانی کرد که متضمن غارت و عقب ماندگی دائمی خودش خواهد شد؟ چه ترفندی باید بکار برد تا یک ملت و همچون مستی که از دزدی که می‌خواهد جیب او را خالی کند، آویخته، بر در استعمار دخیل بیند.^(۲) لرد کرامر صورت مسئله و جواب خود به آن را به شکل زیر طرح می‌کند:

«اگر چه هرگز نمی‌توانیم بر مبنای قرابت نژادی و یا اشتراک زبانی به ایجاد یک روحیه میهن پرستی پردازیم، احتمالاً میتوانیم نوعی وفاداری جهانی را بر مبنای احترامی که همواره به استعدادها برتر و هدایت غیر خودپسندانه، و نیز حس قدردانی و حتی شناسی از محبت‌هایی که در گذشته انجام شده و در آینده نیز ادامه خواهد یافت، [در میان ملل تحت سلطه] ایجاد و پرورش دهیم. سپس ممکن است در تمام حوادث امیدی وجود داشته باشد که مصریان، قبل از اینکه «عربی» دیگر را به صحنه بیاورند، قدری تردید خواهند کرد...»^(۳)

صورت مسئله‌ای که پیغمبر فن استعمار را به خود مشغول کرده به تنهایی جالب است. وی بدنبال یافتن ترفندی است که بتواند صید را از پی صیاد روان سازد. «روحیه میهن پرستی» - که منظور از آن پرستیدن مصر یا مستعمره دیگری نیست و مراد امپراطوری بریتانیا می‌باشد - به معنی وفاداری به منافع این «میهن» کذا^(۴) و تبعیت از منویات آن

- ۱- قزوینی، عارف: کلیات دیوان عارف قزوینی، (به اهتمام عبدالرحمن سیف آزاد)، تهران، امیر کبیر، چاپ ششم، (۱۳۵۶)، ۲۵۳۶، ص ۳۳۴.
- ۲- این مفهوم در رمان مشهور خرمگس آمده است. در آنجا آرتور قهرمان رمان در نوشته‌ای با امضای «خرمگس» می‌نویسد: ایتالیا به مستی می‌ماند که از دزدی که قصد خالی کردن جیب وی را دارد آویزان شده باشد. (نقل به معنی)
- ۳- اولین بارینگ (Evelyn Baring) در کتاب لرد کرامر، مقالات در رسالات سیاسی و ادبی - سالهای ۱۹۱۳ تا ۱۹۰۸، تجدید چاپ در ۱۹۶۹، نیویورک، ص ۱۲-۱۴، ۴۰، ۵۳، به نقل از شرق شناسی، ص ۷۲-۷۳.
- ۴- انگلیسیها در ایران نیز «ملی» به معنی طرفدار ملت بودن و «میهن پرستی» را که مفاهیمی نسبی

در شرایطی که «قرابت نژادی یا اشتراک زبانی» میان صیاد و صید نیست، چگونه ممکن است. در همینجا باید بحث را از مصر به ایران منتقل کرد. چون حکایت ایرانی استعمار از این نقطه به بعد با نمونه مصری آن فرق اساسی دارد. «قرابت نژادی» در ایران وجود دارد.

البته این قرابت نژادی ادعایی با ایرانیان نیمه کاره بود. یعنی نسبت اقوام موهوم آریایی با هیچ سریشی به ریش ترکها (آذربایجانیها، ترکمنها، قشقائیها و دیگر اهالی ترک که تقریباً در همه جای ایران وجود دارند)، اعراب ایرانی و برخی اقوام بلوچ چسباندنی نیست. نقیصه مهم دیگر این قرابت، در بعد تاریخی آن است. یعنی از ۹ هزار سال تاریخ گذشته سرزمینی که امروز ایران نامیده میشود^(۱) قدیمترین حضور اقوام ماد (متشکل از ۴ قبیله آریایی و ۲ قبیله غیرآریایی مغها و بودی اودیها) جمعاً تاریخی ۱۴۰۰ ساله دارد. لذا پادشاهی آریائیها تا ظهور رضاخان جمعاً چهارده قرن بر ایران حکومت کرده بودند که در مقایسه با ۹ هزار سال تاریخ، اهمیت بزرگی ندارد. مشکل دیگر نبود اشتراک دینی بین بریتانیاییها و ایرانیها بود. قرابت و اختلاف دینی در آن روزگار بمراتب بیش از امروز اهمیت داشت. در یک کلام قرابتی که وجود داشت ضعیف و ناچیز بود. اما برای متخصصین فن استعمار، همین کافی بود. کاستیهای بزرگ چیزی نبودند که دستهای توانا به هرچیز استعمار از جبران آنها باز بمانند. به قصد جبران همین کاستیها بود که با هدف ارتقاء «قرابت» موجود به سطح مورد لزوم، ۴ دسته اقدامات زیر بایستی عملی می شدند:

- ۱- حذف تاریخ غیر آریائی قبل از حکومت مادها و پارتها،
- ۲- نسبت دادن منشأ باستانی آریائی به ترکان، اعراب و دیگر ایرانیان غیر آریائی،
- ۳- تلاش برای تطبیق واقعیت جامعه ایران با ادعای فوق (نابودی زبانهای غیر فارسی، فارسزده کردن نامهای جغرفیایی و از این قبیل)
- ۴- کم رنگ کردن نقش تمدن عربی - اسلامی و حکومت های ترکان در ایران بعد از اسلام و همزمان پررنگ کردن هخامنشیان، ساسانیان و صفویه. علت این صفوی دوستی پان فارسیستها که با ترک ستیزی شان هم در تضاد

(ادامه باورقی از صفحه قبل) هستند، عامدانه بطور مطلق و در نتیجه مبهم و دو پهلو بکار می برند. برای اینکه معنی طرفدار ملت و طرفدار میهن بطور مطلق بدون اینکه معلوم شود نسبت به کدام ملت و میهن، نامفهوم باقی می ماند. با وجود این در برخی موارد آشکارا طرفداری از انگلستان و آمریکا معادل «میهن پرستی» و «ملی» بودن قلمداد شده است.

۱- تا دوره های ساسانی این سرزمین به نام اقوام حاکم نامیده میشد: ماد، پارس، بارت و ... از مقاله «صدر» در نشریه راه آزادی، شماره ۱۶، آبان ماه ۱۳۷۰، ص ۲۱۰-۲۳.

است^(۱)، به وابستگی صفویه به قدرتهای مسیحی اروپا مربوط می‌شود.^(۲)

اهمیت صفویه برای غرب بعنوان متحدان و حتی دست‌ساختگان دنیای مسیحی غرب مسئله‌ای تاریخی است و تاریخی قدیمی‌تر از استعمار دارد. ۴ دسته اقدامات فوق، معادل دقیق پروژه پان‌فارسیتی است که بنوبه خود با بسیاری از دیگر عناصر عمده تفکر استعماری مطابقت دارد. علیرغم آنکه در این نوشته طی صفحات گذشته و آتی سعی شده است روال منطقی رسیدن استعمار بریتانیا به لزوم پیاده کردن این پروژه، در هر گام آن توضیح داده شود، باز شاید خوانندگان این سطور متوجه غیبت حلقه مفقوده دیگری از این سلسله باشند:

بریتانیا چرا برای دست‌یابی به کشوری فقیرزده چون ایران پایان قرن نوزدهم، اینهمه نیروی نظری و عملی صرف کرده است؟

میتوانیم بگوییم که آینده‌ای در آن زمان در برابر صنعتی‌ترین کشور جهان (بریتانیا) قرارداشت، امر دست‌یابی به منابع انرژی را براحتی توجیه‌گر صرف نیروی زیادی میکرد. پیش از این از زبان الوین تافلر نقل شد که «...تمدن موج دوم نمی‌توانست در انزوا به زندگی ادامه دهد. و اینکه بسختی محتاج منابع ارزان دنیای خارج بود. بالاتر از همه، به یک بازار جهانی منسجم و واحد نیاز داشت که از طریق آن بتواند به این منابع راه پیدا کند.»^(۳) از این جهت ایران هم «منابع ارزان» داشت و هم بازار بزرگی برای مصرف کالاهای صنعتی بشمار می‌آمد.

نکته دیگر این بود که مستعمرات بریتانیا شامل بخش بزرگی از دنیای آن روزگار بود و

۱- البته تلاش برای رفع این تضاد از طریق تراشیدن یک تبار غیر ترکی برای شیخ‌صفا‌الدین نیز عمری معادل عمر پان‌فارسیتسم دارد. «شیخ صفا و تبارش» از کسروی و بسیاری «آثار» دیگر از این جمله‌اند.

۲- واقعیت این است که سرکار آمدن صفویه در ایران و گذار آنان به مذهب شیعه، علیرغم آنکه شیخ صفا‌الدین خود سنی شافعی مذهب بود، محصول سیاستهای جهان مسیحی برای نفوذ در جهان اسلام و تضعیف امپراطوری عثمانی بود. در کنار بسیاری از آثار افشاگر در این زمینه، مقاله دکتر حسن جوادی در این شماره تربیون اثری ارزشمند و جالب است. اهمیت مقاله آقای جوادی در این است که به تاریخ مقدم‌تر نفوذ غرب در دربارهای شرقی - اسلامی می‌پردازد. طبق اسناد ارائه شده در اثر مذکور، غریبان از دوران اتابکان در این دربارها حضور داشتند و سعی میکردند از درون شرق اسلامی، ستون پنجمی در خدمت خود بوجود آورند. آنان این تاکتیک را با نفوذ در دربار آق‌قویونلو ادامه می‌دهند که این سیاست با ظهور قدرت ضد عثمانی صفویه به اوج موفقیت خود می‌رسد.

۳- تافلر، الوین: موج سوم، ناشر و مترجم: شهیندخت خوارزمی، چاپ ششم، تهران، ۱۳۷۱، ص ۱۲۰-۱۲۱.

بخش بزرگی از کار تئوریک برای حل معضل تسلط ارزان، طولانی مدت و حتی الامکان نامرئی بر ایران در «لابراتوار»های دیگری از بوته آزمایش گذشته بود. وجود روسیه در شمال ایران مدتها حریف انگلیسی را از چشیدن راحت طعم این طعمه محروم کرده بود. در نتیجه وقتی انقلاب مشروطه نظم گذشته مبتنی بر حق تقدم روسیه در ایران و تزلزل ارکان این سلطه را سبب شد، آنقدر دیر شده بود که تجربیات تمرکز یافته حاصل از دیگر مستعمرات، در اینجا بکار آیند. بعنوان مثال هم اصل مسئله لزوم پیدا کردن نوعی «قربت» بین ملت استعمارگر و ملت مستعمره برای نظریه پردازان بریتانیا آشنا بود و هم تئوری اشتراک نژادی بریتانیا و هندوستان قبل از ایران به میان آمده و مورد استفاده قرار گرفته بود. خلاصه آنکه هم ایران بعنوان منبع انرژی مورد احتیاج صنایع بریتانیا و غرب دارای اهمیت لازم برای طراحان سیاستهای استعماری بود و هم کار نظری و عملی لازم برای تبدیل ایران به «ایران نوین» با استفاده از تجربیات موجود در آن تاریخ چندان محیرالعقول نبود. هدف از «ایران نوین» کشوری است طبق فرمول بالفور که حکومت آن ساختاری شبیه هرم دارد و رأس آن از سوی لندن کنترل می شود.^(۱)

مختار حدیدی در مقاله‌ای که رابطه با جشنهای ۲۵۰۰ سالگی شاهنشاهی هخامنشی نوشته این موضوع را چنین طرح می کند:^(۲)

«ظهور باستانگرایی آریایی در قرن نوزدهم و گسترش آن در دوره پهلوی ارتباط تنگاتنگی با هدفهای استعماری بریتانیا در هند و ایران داشته است. سیاستگزاران بریتانیا به منظور توجیه سلطه و حضور خود در هندوستان و ایران خاصه در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و مالا تأسیس و تقویت امپراتوری جهانی، در ترویج اندیشه وحدت نژادی ایرانیان، هندیان و اروپائیان با عنوان «نژاد آریائی» یا «هند و اروپائی» اهتمام می ورزیدند مگر در دوران تفوق بریتانیا بر جهان و تحمیل سلطه خود بر ایران و هندوستان پذیرش این سلطه ناگوار را گوارا نمایند و چهره ناخوشایند استعمار را در ورای «طرح و منشأ واحد نژادی» پنهان کنند. موج باستانگرایی آریایی در ایران و تمرکز مطالعات تاریخی بر روی دوهزار و پانصد سال تاریخ شاهنشاهی (از هخامنشیان به بعد)، هم تمدن چهارهزارساله پیش از

۱- مدل پیشنهادی بالفور چند صفحه قبل تر در مبحث «پشتوانه نظری پان فارسیسم در غرب، ایده تئوریزی استعماری قرن ۱۹» آمده است: «استر، اسب، فیل، یا گاو نر از سوار خود اطاعت می کند و سوار از گروهبانش و...»

۲- فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، مقاله نگاهی به اسناد محرمانه جشنهای ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، پهلوی دوم و نمونه اندیشه‌های باستانگرایی، مختار حدیدی، ص ۱۰۳.

هخامنشیان را به بوته فراموشی می‌سپرد و هم به مثابه جریان‌ی بود در برابر مذهب و انکار چهارده قرن حضور اسلام در ایران.»

آنچه در این مبحث آمد پاسخ معمای دیگری را هم در بر دارد:

اما پدر کشتگی انگلیسی‌ها با ترکان و اعراب و دیگر ملل غیر فارس ایرانی چه بود؟ چرا در حالی که بریتانیا در خارج از مرزهای ایران با اعراب و ترکان در همکاری و تفاهم به سر می‌برد در ایران سیستمی را سرکار آورد که کمر به نابودی معنوی آنان بست؟

جالب آنکه نیروهای انگلیسی در همان سالها که در جمهوری دمکراتیک آذربایجان (شمالی) نسبت به آذربایجانیها مواضع خصمانه آشکاری نداشتند و حتی ظاهراً مانع قتل عامی شدند که نیروهای داشناک ارمنی تحت رهبری آندرانیک آرزوی آنرا در سر می‌پروراندند. ژنرال تامسون در جواب برخی انتقادات آرامنه می‌گوید: «واقعیت اینستکه بعضی از ارمنیها در آذربایجان، بیشتر از این امر ناراحت هستند که اشغال انگلیس فرصتی برای انتقام‌کشی آنها فراهم نکرده است.»^(۱)

اگر از درگیریهای ترکان قشقائی با نیروهای انگلیسی و قیام دموکراتیهای آذربایجان به رهبری شیخ محمد خیابانی بگذریم، ترکان و اعراب و دیگر ملل غیر فارس این مرز و بوم هیچ هیزم تری به انگلیسیها نفروخته بودند. از نظر امپراطوری بریتانیا هم، نه آذربایجانیهای ساکن شمال ارس به آذربایجانیهای ایران برتری داشتند و نه فارسهای ایران در نظر آنان چیزی متفاوت با اعراب بودند.^(۲) آنچه فرق داشت شرایط مناسب برای تأمین منافع دولت فخریه انگلستان بود. این منافع در شمال ارس با یک حکومت آذربایجانی غیر

1- Great Britanian, F.O.371/3658, March 18, 1919.

به نقل از کتاب تادئوس سوتوخوسکی به نام: شکل‌گیری هویت ملی در یک جامعه مسلمان، مترجم: یاشار آیدین، ناشر نامعلوم، ص ۱۶۶.
۲- طی جنگ طولانی ۸ ساله ایران و عراق بسیاری از سوئدی‌ها که فرق دو حرف N و Q در اسامی دو کشور در حال جنگ را متوجه نمی‌شدند، دائماً از آشنایان عراقی و ایرانی خود می‌پرسیدند که بالاخره تو اهل Iraq هستی یا اهل Iran؟! البته برای کسانی در تماس با غربی‌ها بوده‌اند این مسئله آشناست. پرویز راجی آخرین سفیر شاه در خاطرات خود از دیدار خود با «پل مارتین» سفیر کانادا نقل می‌کند که وی به تصور اینکه راجی سفیر عراق است، چندر با شغف به خاطرات خود از قاسم و بغداد می‌پردازد. راجی، پرویز، خلد متگزار تخت طاووس، ترجمه ح.ا.مهران، انتشارات اطلاعات، چاپ دهم، تهران ۱۳۷۴، ص ۳۳، ۳۴.

بلشویک تامین می‌شد اما در جنوب این رودخانه بطور همزمان از سوی آذربایجان‌هایی که به رهبری شیخ محمد خیابانی علیه خیانت‌های حکومت مرکزی قیام کرده بودند، بنحو جدی تهدید می‌شد. البته این بیطرفی شامل نوکران و عوامل ایرانی این امپراطوری نبود. اما آنچه سرکار آوردن یک رژیم با برنامه قتل عام معنوی اهالی غیرفارس را توجیه می‌کرد، اشتراک و قرابت نژادی فارس‌های آریائی با انگلوساکسونها نبود بلکه بسادگی منافع اقتصادی و دنیوی بود. بویژه اگر نقش ناکامی بریتانیا در قبولاندن قرارداد ۱۹۱۹ در مرحله اول ماجرا، در تصمیم این کشور به یک اقدام رادیکال و یکسره کردن کار ایران را در نظر بگیریم، مغضوب شدن آذربایجان از سوی یک حکومت از اول تا به آخر انگلیس ساخته قابل درک تر خواهد شد.

در واقع طراحان پروژه جایگزینی «ایران نوین» بجای ممالک محروسه ایران که یک ساختار فدراتیو سنتی به یادگار مانده از هنر ترکان در بنا نهادن دولتهای بزرگ در سرزمینهای چند ملیتی بود، خالی از نفرت و کینه مرسوم در اروپای قرن ۱۹ نسبت به شرق اسلامی نبودند. آنان علیرغم تمامی نظرات تحقیرآمیز خود نسبت به ایرانیان (فارس، ترک و غیره) به خاطر منافع استراتژیک اقتصادی و ژئوپلیتیکی خود، دست به ساختمان از اول تا آخر وابسته «ایران نوین» زدند که چیزی جز زندان ملل غیر فارس و عامل عقب ماندگی طولانی سیاسی، مدنی، فرهنگی و اقتصادی ایران نبود. جالب است که لرد کرزن که «افتخار» انتخاب و فرستادن اردشیر جی ریپورتر را (نظیر سرپرسی سایکس) به ایران، بنام خود ثبت کرده است، ایران را در اصل شایسته پوسیدن در انحطاط می‌دانسته است. لرد کرزن موقعیت جغرافیایی ایران، وسعت منافع بریتانیا در این کشور، امنیت آتی امپراطوری و حوزه‌های نفتی در آذربایجان را از جمله عوامل مداخله انگلیس در ایران می‌داند. روشن است که این مسائل ربطی به هم‌نژادی ندارد. وی می‌نویسد:

«اگر پرسیده شود چرا نباید... گذاشت که ایران به حال خود مانده و در انحطاط شایسته خویش بیپوسد، پاسخ آن خواهد بود که موقعیت جغرافیاییش، وسعت منافع ما در آن کشور و امنیت آتی امپراطوریمان این امکان را فراهم نمی‌سازد... بالاخره، ما در گوشه شمال غربی ایران علائق بسیاری به صورت حوزه‌های نفتی داریم»^(۱)

۱- زرگر، علی‌اصغر: تاریخ روابط ایران و انگلیس در دوره رضاشاه، ترجمه کاره بیات، انتشارات پردین و مبعین، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۲، ص ۵۲

به این ترتیب با وجود نفرت ریشه‌دار در غرب نسبت به شرق اسلامی، و برخلاف ادعاهای مبتنی بر اشتراک نژادی ایران و انگلستان، تصمیم آشکار برای مداخله در ایران و کنترل عروسک واپس ساختار دولتی آن از طریق کنترل «شخص اول» رژیم بعنوان ژاندارمی دست‌نشانده در محل، توجیهی اقتصادی و سیاسی داشت. در آن دوران بعد از جنگ جهانی اول یکی از مشغله‌های بریتانیا «ایجاد کشور» های وابسته بود^(۱) و از این جهت رقم زدن سرنوشت ایران آسانتر بود. چون در اینجا هدف «ایجاد کشور» از هیچ نبود، بلکه بریتانیا می‌خواست ساخت فدراتیو سنتی دولت در ایران یعنی «ممالک محروسه ایران» را که کنترل آن از سوی بیگانگان بسیار دشوار بود به یک حکومت فاسد و سانترالیزه تبدیل کند. برای نیل به این مقصود پلید، استفاده از شرق علیه شرق و بکارگیری عناصری از درون جوامع شرقی برای اعمال سلطه بر شرق، بعنوان یک شیوه مؤثر و کم‌خرج از دیرباز در میان غربیان شناخته شده بود. در مورد ایران نیز، ستون پنجمی در درون دربار کاشته شد و علی‌الظاهر در شخص رضاخان متجسم شد.

۱۰- همکاری در دو سوی دیوار

چنانکه روشن است این تنها غرب نبود که به شغل ناشریف مستعمره کردن دیگران مشغول بود. امپراطوری روسیه نیز در شرق و جنوب اراضی خود چون غده سرطانی غیرقابل کنترلی در حال «گسترش» سرحدات خود بود. این امپراطوری نیز مکتب «شرقشناسی» و «دانشمندان» مربوطه خود را در التزام رکاب امپراطورانه‌اش داشت. مدل روسی استعمار متوجه «ضمیمه» کردن اراضی به خاک «مادر» بود. لذا «دانشمندان» روسی وظیفه «کشف» مشروعات اشغال اراضی همسایگان ترک و مسلمان روسیه را بر عهده داشتند. وقتی که اروپای غربی با «دانش شرقشناسانه» خود

۱- ژنرال ادموند آبرونساید از آفریدگاران رژیم رضاخانی در مورد مأموریت دیگری که برای ساختن یک کشور دیگر (!) برعهده داشت می‌نویسد: «...اینجا در (بین‌النهرین) ما در صدد ایجاد یک کشور پادشاهی بودیم که یکی از دوستان منطقه‌ای ما شاه آنجا می‌شد. این شاه دوست داشت پلیس و ارتشی از آن خود داشته باشد و با این دو نیرو نظم و قانون را در قلمرو خود حفظ کند و پادگانی که پشت سر خود به جای می‌نهادیم برای او نوعی پشتوانه محسوب می‌شد که می‌توانست به هنگام بحران روی آن حساب کند» *خاطرات سری آبرونساید*، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳، تهران، ص ۲۴. لحن آبرونساید در این نقل قول افشاگر روحیه حاکم در محافل بالای استعماری آن روزگار است. در اینجا وی چنان به راحتی از «ایجاد یک کشور» دست‌نشانده می‌کند که انگار صحبت از ایجاد یک موسسه خیریه است!

برای پیاده کردن نقشه‌هایش از راه رسید، حریفان روسی بسی طی منازل کرده بودند. جالب اینجاست که اینان بزودی همدیگر را دریافتند و هر کدام در محدودهٔ متصرفات خودکار حریف در آن سوی «مرز» را تأیید و تکمیل کرده و ضامن تأیید و عامل نشر آن شدند، نان قرض دادند تا یک در دنیای ترقی شغلی و هزار در آخرتی سیاسی عوض ببینند. در این زمینه هیچ نمونه‌ای افشاگرتر از مسئله نام، زبان و سرحدات آذربایجان نیست. گویا آذربایجان شمالی که در آغاز عصر گذشته به متصرفات امپراتوری روسیه ضمیمه شده بود، ربطی به بقیه آذربایجان در جنوب ارس ندارد و اساساً نام آن اراضی «آذربایجان» نبوده و نیست. از طرف دیگر نسبتِ ترکان آذربایجان به دیگر ترکان که پیشتر به چنگ اشغال روسها درآمده بودند، انکار شد. هدف این انکار و اثبات غیر معقول واضح بود. روسیه می‌خواست متصرف واحدهای کوچک و پراکنده از ملل و سرزمینها قلمداد شود و رعایای اعلیحضرت امپراتور به عناوینی قادر به تشکیل جبهه‌ای واحد علیه اقتدار امپراطورانه روسیه نشوند. همینطور هرگونه ارتباط این رعایا با خارج از سرحدات متصرفات روسیه باید انکار می‌شد. مقالهٔ ارزشمند «مؤوسوم علی» Mövsüm Əli بنام «آذربایجان: اهالی و اراضی» در این زمینه افشاگر حقایق بسیاری است.^(۱)

مقالهٔ مزبور با ذکر شواهد قدیمی از منابع روسی در مورد اراضی آذربایجان از جمله از کتاب مؤلفی بنام سرهنگ س. د. بوراتشف: «تصویر اوضاع سیاسی ولایت آذربایجان» چاپ ۱۷۹۳ در شهر «کورسک» Kursk روسیه آغاز می‌شود: «اراضی آذربایجان براساس وضعیت فعلی آن از شمال به گرجستان محدود میشود که در آنجا خانان کارتلی و کاختیا وجود دارد؛ از شرق به دریای خزر و ولایت گیلان، بعد از نصف روز راه ولایت عراق [عجم] است و در غرب عثمانی...» مؤوسوم علی با شرح شواهد متعدد از منابع روس و غیر روس به شرح نام و سرحدات آذربایجان می‌پردازد. از اوایل سال ۱۹۰۹ استفاده از نام «آذربایجان» برای نامیدن اراضی شمال ارس تا دربند متوقف می‌شود. روسیه بدنبال اشغال ولایات گنجه (۴ ژانویه ۱۸۰۴) و باکو (۳ اکتبر ۱۸۰۶) از سال ۱۸۰۹ به این «کشفیات» جدید شروع کرد و از جمله در دو قرارداد گلستان (۱۲ اکتبر ۱۸۱۳) و ترکمانچای (۱۰ فوریه ۱۸۲۸) از آذربایجان شمالی نه بعنوان «آذربایجان قفقاز» بلکه به نام تک تک خانان قدیمی آن سرزمین نام بردند.

بعد از اشغال جمهوری دمکراتیک آذربایجان (۱۹۱۸-۱۹۲۰) از سوی قشون بلشویکی، «شرقشناسانی» روس چون و. خدادادوف، ا. پاخوموف، و. یارتولد، و. سیسویف، آ. کریمسکی و دیگران، نادرست بودن اطلاق نام «آذربایجان» بر اراضی

شمال ارس را ادعا می‌کنند. کسروی از اواخر سالهای ۱۹۲۰ به تقلید از «همکاران» روسی خود به تکرار این ادعا می‌پردازد که بنوبه خود از سوی «همکاران» غربی‌اش مورد استقبال قرار می‌گیرد. وی کتاب «آذری یا زبان باستان آذربایجان» را در سال ۱۳۰۴ شمسی منتشر می‌کند. در این تاریخ از طرح مدعیات این رساله از سوی «شرق‌شناسان» روس سالهای زیادی گذشته بود. اما این نمایش تا بدانجا پیش می‌رود که علمای روس بجای استناد به صاحبان واقعی این نظرات مشعشع، متواضعانه سعی در کم‌رنگ کردن امضای روسها کرده و در استنادات خود نام کسروی را می‌برند. بدینسان خبرگان امر استعمار که در دوسوی مرزهای ایران-شوروی به امر واحد و نامقدس نابودی هویت ترکان آذربایجان مشغول بودند، همدیگر را دریافته و به کار افزودن به ضخامت و ارتفاع پرده آهنین می‌پردازند.

نامیدن آذربایجان شمالی بنامهای غیر واقعی هم از آنجهت که مؤید یک خواست آشکار سیاسی بود و هم از جهت تعلق انحصاری مدعیان از تز به خیل سیاست‌بازان پان‌فاریسیست، قابل فهم است. اخیراً یکی از متخصصین سیاسی جمهوری اسلامی طی مقاله‌ای شکست‌نهایی این جعل تاریخی را اعلام را کرده‌است. نادر صدیقی از «کارشناسان مسایل قفقاز و آسیای میانه» در نشریه دولتی «مطالعات سیاسی» می‌نویسد:

«تز "اران" جعلی آکادمیک و برخاست از نیازهای سیاسی ایده‌نولوژیک دوران شاه بود و به عنوان عامل تحکیم "ناسیونالیسم شاهنشاهی" عمل می‌کرد. این تز عاجز از توضیح این واقعیت فرهنگی و سیاسی است که چگونه جمهوری آذربایجان در طول سالیان خفقان کمونیستی هویت ملی خود را حفظ کرد»^(۱)

این سخنان به نوشته سنگ قبر یک جعل تاریخی با ۷۰ سال عمر منحوس شبیه است. هر چند حلول روح این مرده نامرحوم در جلد دروغها و جعلیات جدید یا گشت و گذار شبانه شیخ آن قابل تصور است!

تردستی شوونیست‌های وطنی در آن است که ابتدا حریفان روسی را دوستداران هویت آذربایجانی وانمود می‌کنند تا سپس استنادات خود به این اساتیدشان را چون اعترافی از جبهه مقابل معرفی کنند. حق آن است که هم در مقایسه با غرب، سیستم

۱- نشریه «مطالعات سیاسی»، کتاب دوم، پائیز ۱۳۷۲، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، مقاله «قفقاز و بیداری اسطوره‌های تاریخی» از نادر صدیقی، ص ۶۳-۵۱.

علمی و تحقیقاتی روسیه بطور سنتی با قدرت دولتی عجیب و به آن وابسته تر است و هم «دانشمندان» روس در ساختن و پرداختن «شرق» شناسی مورد انتقاد ادوارد سعید با آنها همداستان و در بسیاری موارد پیش کسوت آنان بوده‌اند. امروز با دست یابی غرب به تعریفها و سیستمهای پیچیده‌تر و ظریف‌تر از سلطه بر شرق و بویژه استفاده از برتری اقتصادی و تکنولوژیک خود در این امر، سلطه طلبی روسی هنوز اندر خم کوچه‌های قرون ماضی است. شوینیسیم روسی بجای آنکه معتقد به ایجاد یک جامعه مدنی و برسمیت شناختن حقوق شهروندی مردم، صرفنظر از تعلقات قومی و «نژادی» باشد، غرق افکار قرن نوزدهمی ملهم از اعتقاد به تقسیم «نژاد»ی شهروندان، تقابل این گروهها و لزوم مداخله دائم دولتی برای حفظ صیانت یکی از نژادها (که همان «نژاد آریا» باشد) است. در این راستا حتی همکاریهای فرامرزی برای پیروزی دولتها در این مبارزه «نژاد»ی علیه بخشی از شهروندان خود، توصیه میشود! اهمیت این مبارزه به حدی افزایش می‌یابد که صحبت از اتحادهای «ژئوپلیتیکی» (۱) به میان می‌آید. یعنی اتحاد «ژئوپلیتیک» با دولتهای خارجی بر علیه شهروندان خود! الکساندر فومنکو بعنوان سیاست شناس و دبیر اتحادیه نویسندگان روسیه در مقاله‌ای بنام «محور مسکو - تهران به منزله واقعیت سیاسی» در توضیح علل اتحاد ژئوپلیتیکی با ایران می‌نویسد:

«ایران از لحاظ تاریخی بدون تردید کشور امپراطوری چند ملیتی (و نه تنها کشور ملی فارسی‌های آریائی نژاد) می‌باشد و لذا طبعاً می‌توان [د] دشواری‌های روسیه و اشتراک منافع ژئوپلیتیک با روسیه را درک کند.» (۱)

* بخش سوم *

پان فارسیسم در حاکمیت

۱۱- کودتای ۱۲۹۹

اهمیت کودتای ۱۲۹۹ تنها در تضمین سلطه بلامنازع یکی از دو قدرت رقیب برای کنترل ایران نبود. این کودتا به لحاظ فرهنگی - سیاسی کودتای یک فرهنگ (فارس) علیه دیگر فرهنگ‌ها بود. طی هزاران سال عرصه‌های فرهنگی جامعه حیاتی چند

زبانی و چند فرهنگی داشتند^(۱) کودتای ۱۲۹۹ به حیات مشترک فرهنگ ها در حوزهٔ مشاع فرهنگی ایران پایان داد. این تحول در زمانی صورت می‌گرفت که فرهنگ از صورت یک کالای لوکس انحصاری خواص خارج شده و به تملک عموم در می‌آمد. تا آن تاریخ عمومی‌ترین حوزهٔ فرهنگی، شامل دین اسلام بود که بنحو دموکراتیکی به زبان مردم هر محل و زبان عربی متکی بود. اما اینبار سیستم تحصیل، صنعت چاپ، مطبوعات و رادیو، فرهنگ قابل دسترسی عوام را به فراتر از حوزهٔ مذهب می‌کشاند. صنعت چاپ که در تبریز پا گرفت در خدمت چندگونگی فرهنگی سستی بود. آثار فضولی و دیگر ترکی نویسان همراه آثار فارسی چاپ می‌شد. مبادلهٔ فکری و ادبی با استانبول و آذربایجان شمالی جریان داشت، بنیانگذاری سیستم تحصیلات مدرن در تاریخ ایران از سوی میرزا حسن رشدیه در تبریز به دو زبان ترکی و فارسی صورت گرفت. مدارس رشدیه حتی در تهران همچون بسیاری از فعالیتهای فرهنگی دیگر از سوی ملیونر فرهنگ دوست باکو حاجی زین‌العابدین تقی‌یف تأمین مالی میشد. ترکی زبان اشرافیت حاکم و پنجرهٔ ارتباط ایران با دنیای جدید بود.^(۲) سلطنت ترکان قاجار حتی در سیاهترین دوران در تقابل استبداد و مشروطه مورد سؤال قرار نگرفت و در تألیف قانون اساسی انقلاب نیازی به انتخاب «زبان رسمی» و غیر رسمی کردن دیگر زبانها دیده نشد. آذربایجان علیرغم خیانتی که از سوی «نو مشروطه خواهان» حاکم بر تهران احساس میکرد، در حمایت خود از دموکراسی و استقلال تردیدی بخود راه نداد. دمکرات‌ترین فراکسیون مجلس شورای ملی را انتخاب و راهی تهران کرد. پایبندی به اصل انجمنهای ایالتی و ولایتی را قربانی هیچ مصلحتی نکرد، مجلس آذربایجان را نیز انتخاب کرد و با الهام از درسهای انقلاب مشروطه از اطاعت کورکورانه از تهران سرباز زد. وقتی وثوق الدوله و دولتهای بعدی مرتکب خیانت شدند، آذربایجان به رهبری شیخ محمد خیابانی آزادستان خود را برپا کرد و مسلحانه به دفاع از تداوم انقلاب مشروطه برخاست. همهٔ این فاکتها دیگر موردی برای اینکه آذربایجان، بخش خودویژه (ترکی) هویت و شخصیت خود را مورد تهدید ببیند، باقی نمیگذاشت.

آذربایجان پروسهٔ بیداری و رنسانسی را که به انقلاب مشروطه منجر شد، شروع کرد.

۱- جزئیات چند فرهنگی بودن دولتهایی که در سرزمین کنونی ایران از تمدن ابلامی تا وقوع کودتای ۱۲۹۹ سید ضیا طباطبائی - رضاخان در مقالهٔ دکتر صدرالاشرفی آمده است. تریبون شماره ۲ ص ۶۲-۱۱

۲- مطالعهٔ اثر ارزشمند رحیم رئیس نیا که بنا به تأکید درست ناشر در واقع تاریخ روابط سه کانون سیاسی و فرهنگی آن دوران یعنی تبریز، استانبول و باکوست، تردیدی در صحت این مدعا باقی نمی‌گذارد.

رئیس نیا، رحیم: «ایران و عثمانی در آستانهٔ قرن بیستم»، چاپ اول، تابستان ۱۳۷۴، تبریز، انتشارات ستوده،

حتی مردم و روشنفکران آذربایجان شمالی با حمایت فکری، تبلیغاتی، مالی، تسلیحاتی و شرکت نیروهای رزمنده به انقلاب مشروطیت پیوستند اما وقتی فرجام کار رسید، مجاهدین آذربایجان با دسیسه و دخالت مستقیم انگلستان به دامی که در تهران برای آنها نهاده شده بود، فراخوانده شدند. سپس در پارک اتابک خلع سلاح شدند و ستارخان با زخمی که از گلوله مرتجعین بختیاری وابسته به انگلستان و دانشناکهای ضد ترک ارمنی بر تن داشت جان سپرد و دست آخر برای دفن تمامی دست آوردهای انقلاب مشروطه سید ضیال‌الدین طبق سناریوی اردشیر جی ریپورتر و شرکا در حمایت گارد محافظ دانشناک قزاقی را وارد تهران کردند که قرار بود عامل ظاهری بنیانگذاری یک رژیم ضد ترک و ضد آذربایجان باشد.

برای پی بردن به اهمیت خیانتی که کودتای ۱۲۹۹ علیه اعتماد و صداقت آذربایجان در کار آغاز دوران معاصر تاریخ ایران کرد، میتوان قدرت گیری زبانها ملی اروپا در دوران بعد از قرون وسطی را مثال آورد. اروپای قرون وسطی هم اسیر قدرت بلامنافع کلیسا بود و هم این قدرت و سازمانهای جانبی آن براساس سلطه زبان لاتین استوار بود. زبانهای ملی چون ایتالیایی، اسپانیایی، فرانسه و آلمانی در این میان حیاتی جانبی و بی‌اهمیت داشتند. با آغاز رنسانس و دوران روشنگری همزمان با عمومی شدن دانش و فرهنگ در اروپا تک- تک این زبانها مقام شایسته خود را یافتند. از دل فرهنگ مشاع گذشته فرهنگ های جدید مبتنی بر زبانها و فرهنگ های ملی هر منطقه حیات نوین خود را آغاز کردند.

این کودتا را باید تاجی بر فراز همه توطئه ها و ترفندهای استعماری آن روزگار نامید. دست چین کردن مهره های مورد اعتماد در عرصه های حکومت، سیاست، ایده‌تولوژی و (جعل) تاریخ؛ تأسیس مدرسه علوم سیاسی تهران برای تربیت کادرهای آتی در این زمینه ها و بالاخره انتخاب یک مهره قابل کنترل که چون یک پرده سیاه صحنه واقعی ماجراها را از انظار عمومی پنهان بدارد. کودتا حتی از کنترل اکثر مأمورین سفارت بریتانیا در تهران و دوایر معمولی وزارت خارجه انگلیس مخفی بود. لذا استاد واقعی و طرحهای دقیق آنرا باید در اداره MI6 جستجو کرد و نه جای دیگری مثلاً وزارت خارجه انگلستان.

بلحاظ تاریخی هرچند دولت مولود کودتا از نظر عناصر روی کار آورنده و حمایت کننده مدرن بود، اما از نظر ماهیت امر، بازگشتی به عقب و به بدترین سالهای قبل از انقلاب مشروطه بود. یعنی علیرغم آنکه دولت بریتانیا، بریگاد فزاق و تحصیلکردگان فرنگ که به حمایت رضاخان برخاستند، عناصری از دنیای مدرن بشمار می‌آیند، ساخت دولت در ایران برگشتی به دوران فعال مایشائی بی‌حد و مرز شخص «پادشاه»

به دور از مزاحمت مطبوعات، پارلمان و نهادهای قانونی بود.^(۱) حکومت برآمده از کودتا حتی خود را از تنها عامل محدودکننده قدرت شاهان در شرق یعنی «سنت» نیز آزاد ساخت و آزادانه به کارهایی چون غصب زمینها و اموال طبقه متوسط و ممتول جامعه و تجاوز به حریم تا آن زمان مقدس اماکن مذهبی پرداخت. عباس منوچهری در توضیح این پدیده بدرستی می‌گوید:

«کاری را که محمدعلی شاه نتوانست انجام دهد رضاشاه به راحتی در یک فاصله زمانی کوتاه‌تر انجام می‌دهد. یعنی اینکه سلطانیسم در فضای ابتدای مشروطه موفق نبود، اما چند سالی بعد از مشروطه موفقیتش تضمین شد. به عبارت دیگر اقتدار سلطانی فقط یک تنفس و فترت موقت داشت و مجدداً وارد صحنه تاریخ سیاسی ایران شد»^(۲)

یک چنین دولت ماهیتاً نوع قدیم تنها قادر به ژستهای مدرن مآبانه بود. پوشاندن کت و شلوار به مردان و کشف حجاب زنان نمونه بسیار سمبولیک اینگونه ژستها هستند. تضاد مضمون از تجاعی و شکل نوین حکومت پهلوی اول و دوم در همه عرصه‌ها

۱- مسئله ظاهر مدرن شعارها و اقدامات کودتاگران مدت کوتاهی هم برخی مرتجعین وابسته را فریفت و هم نیروهای مستقل را. مرتجعین با این ظواهر مدرن به مخالفت برخاستند و برخی پاکدل فریب این ظواهر را خورده و به سکوت در برابر رژیم کودتا و حتی دفاع از آن پرداختند. با توجه به این نکته است که اهمیت مخالفت دکتر مصدق با رضاخان و کودتای انگلیسی‌اش آشکار می‌شود. دکتر مصدق در واقع سرمایه معنوی و اعتبار سیاسی دوران بعدی فعالیت سیاسی خرد را از این مخالفت آگاهانه از موضع دمکراتیک با کودتا کسب کرده بود. وی بجای آنکه چون بخش مرتجع روحانیت با ظواهر مدرن رضاخانی مخالف باشد با ماهیت وابسته و ضددمکراتیک بساط حاکمیت وی مخالف بود. به جملات زیر از سخنرانی دکتر مصدق در مخالفت با سلطنت سردار سپه خطاب به آقای سید یعقوب انوار توجه کنید: «بنده اگر سرم را بپرند و تکه تکه‌ام بکنند و آقای سید یعقوب هزار فحش به من بدهد زیر پار این حرفها نمی‌روم. بعد از بیست سال خونریزی آقای سید یعقوب شما مشروطه طلب بودید؟ آزادیخواه بودید؟! بنده خودم شما را در این مملکت دیدم که بالای منبر میرفتید و مردم را دعوت به آزادی میکردید. حالا عقیده شما اینست که یک کسی در مملکت باشد که هم شاه باشد هم رئیس‌الوزرا، هم حاکم؟ اگر اینطور باشد که ارتجاع صرف است. استبداد صرف است. پس چرا خون شهداء راه آزادی را بیخود ریختند؟! چرا مردم را بکشتن دادید. میخواستید از روز اول بیاثید بگویید که ما دروغ گفتیم و مشروطه نمی‌خواستیم، آزادی نمی‌خواستیم. یک ملتی است جاهل و باید با چماق آدم شود...» نقل از: مکی، حسین: تاریخ بیست‌ساله ایران، جلد سوم، انقراض قاجاریه، چاپ امیرکبیر، ۱۳۵۷، تهران، ص ۴۴۷. (این نقل قول از تحشبه‌های آقای صدرا لائرفی است)

۲- مقاله «طرح یک دیدگاه، کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و سلطانیسم ایرانی»، دکتر عباس منوچهری، فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، سال اول، شماره چهارم، زمستان ۱۳۷۶، ص ۱۸۹. منوچهری «سلطانیسم» را به نقل از ماکس وبر به معنی حالتی از سلطنت شرقی که شاه با از محدوده سنتها فرا گذشته و قائم به ذات می‌شود، بکار می‌برد.

قابل دیدن است. طرفداران قدیم و جدید کودتای اسفند ۱۲۹۹، تشکیل ارتش مدرن رضاخانی را موفقیت بزرگ این کودتا در مدرنیزه کردن نهاد دفاعی کشور بحساب می آورند. اما در همین مورد هم اگر از حد لباس متحدالشکل ارتش فواتر رویم، انحلال خودبخود و برق آسای ارتش در شهریور ۱۳۲۰ افشاگر ماهیت قرون وسطایی آن خواهد بود. چراکه در ارتشهای قدیمی نیز سازمان بمعنی امروزی آن وجود نداشت و مهمترین عامل وحدت، سرکرده قشون بود که با کشته شدن یا فرار فردی او از صحنه نبرد، کل قشون منهزم می شد.^(۱)

«اصلاحات» رضاخانی در عرصه حقوق زنان هم همین تضاد بین شکل و ماهیت را در خود داشت. این «اصلاحات» زنان را به مدرن و سنتی، صالح و فاسد، اسلامی و لامذهب، دولتی و غیر دولتی تقسیم کرد. فضای بحث و بیداری زنان را که با مطبوعات زنانه مشروطیت چون دانش، شکوفه، زبان زنان، نامه بانوان و پیک سعادت نسوان آغاز شده بود، شکست و زن رسمی و «سازمان زنان» رسمی را جانشین جنبش واقعی بیداری زنان کرد. با کشف حجاب اجباری مدارس دخترانه برای مدتی از شاگرد خالی شدند. «این خالی شدن فضا، همفصلی زنان را در هم شکست و دوگانگی بین «زن آزادیخواه» و «زن دینی» را به مثابه دو مقوله متخاصم، محکم ساخت»^(۲).

از نظر ساخت چند فرهنگی جامعه ایران بعد از آن میان رفتن آزادی مذهبی در ایران ساسانی از طریق تقسیم ادیان موجود در جامعه به رسمی و غیررسمی، دولت محصول کودتا، آزادی زبانی در ایران را نیز از بین برد و بدینسان نیمه بزرگ غیرفارس جامعه دچار خفقان فرهنگی شد. آثار هر دو این ممنوعیت ها بصورت دین و زبان رسمی (عقدی) و دینها و زبانهای غیررسمی (صیغه) تا با امروز پابرجاست.

۱- شرحی از «هنر نظامی» رضاخان و ارتش «ظفرنمون» وی که جز کمک به غصب املاک شمال و سرکوب آزادیخواهان در داخل کاری نکرده بود، از سوی فردوست در خاطرات وی آمده است. (ص ۷۹-۷۶) بمحض شروع حمله متفقین در شهریور ۱۳۲۰ رضاخان و تمام لشگرهای «ظفرنمون» وی که قرار بود با کامیونهای خود جلوی روسها را بگیرند^(۱)، چون اربابه ای از هم پاشید و اجزاء آن در همه جای کشور پراکنده شدند. مثلاً لشکر خراسان به کویر زد و واحدهایی از بندرعباس سر درآورد (همانجا ص ۹۴) خود «سردار» هم از همان بندر راهی منزل ماقبل آخر خود شد. بسختی بتوان ارتشی قدیمی یافت که اینچنین هنوز وارد هیچ نبردی نشده، از هم پاشد و مضمحل شود!^(۱)

۲- نشریه کنکاش در گستره تاریخ و سیاست، شماره دوازدهم، نیویورک، پائیز ۱۳۷۴، مقاله سالیهای عُسرت، سالیهای رویش، نگارشهای ژنرالان در جمهوری اسلامی ایران، افسانه نجم آبادی، ص ۱۷۱-۲۰۶.

پان فارسیسم با قبضه حکومت توسط جریانی که رضاخان را چون ماسکی بر چهره خود مورد استفاده قرار داد، دست به نمایش پیچیده زد که در دو سوی پرده جریان داشت. ماجراهای اصلی نمایش در پشت پرده از سوی عده معدودی طراحی و اجرا میشد.

رضاخان که در میان کاندیداهای متعدد مدتها تحت مطالعه سرویس عالی جاسوسی بریتانیا قرار داشت در تاریخ اکتبر ۱۹۱۷ به اردشیر جی ریپورتر (که به حق باید او را بنیانگذار سلطنت پهلوی و سلطان بی تاج و تخت مملکت نامید)، معرفی شد. امتیازات مهم وی نداشتن هیچ نوع گذشته قابل افتخار و حتی قابل ذکر، نداشتن «اصل و نصب» روشن^(۲)، ظاهر خشن و زمخت و نداشتن سواد^(۱) بود. کسانی که او را به این مقام نصب کردند، وی را چیزی جز یک «مردک دزد»^(۳) نمی دانستند. بعداً هم پسر تاجدار او با القابی چون «فضله ایران» (The Shit of Persia) مفتخر ساختند.^(۴) انتخاب کنندگان رضاخان برای درآوردن او به جلد «همایونی» متوجه بودند که او تنها یک ماسک بر چهره بازیگران اصلی خواهد بود و لذا تنها ظاهر قیافه او اهمیت داشت. او حتی در بسیاری از دیدارها و ضیافت‌های رسمی حضور نمی یافت. سابقه شرکت در صفوف مستبدین در محاصره تبریز در انقلاب مشروطه، تعلق به گروه اوباش و چماق‌داران سردار محبی در کردستان زیر فرمان رودمستر و گماشتگی در بیرون محل‌های ضیافت سفارتخانه‌های خارجی امکانی برای آشنایی او با آداب معاشرت فراهم نکرده بود. «سیمای پرغرور و قامت بلند و قوی و سیل چخماقی و چشمان نافذ...»^(۵) تنها فضیلت کنکرتی است که اردشیر جی ریپورتر می تواند از رضاخان نام

-
- ۱- دوران پهلوی در تاریخ ایران را باید «نمایش» نامید. چراکه بسیاری از حوادث آن با نمیدات قبلی و از طرف مجریانی که تابع مطلق دستان توانای پشت پرده بودند، به اجرا در می آمد. خود ژنرال آبرونساید نیز پرده اول این ماجرا یعنی سرکار آمدن رضاخان را «نمایش» می نامد. او می نویسد: «فرمانده فزاقها موجودی حقیر و بی مصرف است اما روح و جان این نمایش سرهنگ رضاخان است» نقل از: *خاطرات سری آبرونساید*، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳، تهران، ص ۳۵۹. این همان رضاخانی است که ژنرال قدر قدرت انگلیسی وی را مردکی دزد پیش نمی داند. به باورقی‌های بعدی نگاه کنید.
  - ۲- زرگر، علی اصغر، *تاریخ روابط سیاسی ایران و انگلیس در دوره رضاشاه*، ترجمه کاوه بیات، چاپ اول، تهران ۱۳۷۲، انتشارات پروین و انتشارات معین، ص ۸۹.
  - ۳- *خاطرات سری آبرونساید*، مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳، تهران، ص ۱۳.
  - ۴- راجی، پرویز، *خدمتگزار تخت طاووس*، ترجمه ح. امیران، انتشارات اطلاعات، چاپ دهم، تهران ۱۳۷۴، ص ۱۴.
  - ۵- از متن وصیت نامه اردشیر ریپورتر، *جستارهایی از تاریخ معاصر ایران*، مؤسسه مطالعات و

ببرد. ژنرال آبرونساید بعنوان فرمانده اجرایی کودتا نیز به مشخصات ظاهری این «موجود»^(۱) توجه ویژه‌ای دارد: «رضا موجودی سخت کوش به نظر می‌رسد و بینی تقریباً بزرگی دارد. می‌توان گفت که قیافه او شبیه یهودیان است ولی بینی ایرانیها به گردی بینی یهودی‌ها نیست. موی سرش رو به سفیدی گذاشته است. او می‌خواهد دستش به کاری بند باشد و از بیکاری ناراحت است.»^(۱) تردیدی نیست که در این مضحکه انگلیسی رضاخان و بعدها پسرش یک ماسک بر چهره سلطنتها و بازیگران واقعی بوده‌اند. در غیر اینصورت بایستی مسائلی غیر از قامت رعنا، سبیل چخمقی، چشمان زاغ، بینی نیمه گرد و ظاهر سخت کوش، مورد توجه اربابان انگلیسی قرار می‌گرفت.

رضاخان که گویا از طرف کریم خان رشتی کشف شده بود، تا این تاریخ او را حداقل به مدت ۴ سال زیر کنترل خود و نظارت یکجانبه شبکه جاسوسی اردشیر جی ریپورتر قرار داشت. در اکتبر سال ۱۹۱۷ بنیانگذار اسمی «ایران نوین» در «آبادی کوچکی در کنار جاده «پیر بازار» بین رشت و طالش»^(۲) به دست بوسی بنیانگذار واقعی آن می‌رسد. پروسه توجیه و آنالیز رضاخان نسبت به وظیفه‌ای که خود رضاخان و طرفدارانش دوست دارند با صفت «خطیر» از آن یاد کنند، از این تاریخ مستقیماً به معلمی ارباب اعظم شروع می‌شود. از آنجا که رضاخان سواد نداشت، لازم بود تا برای او جلسات توجیهی گذاشت. بدینسان هر شب اردشیر جی ریپورتر، بنیانگذار «ایران نوین» در جلد شهرزاد قصه‌گو بر شاگرد زمخت خود ظاهر می‌شود تا داستانهایی از فریدون، دارا، خشایارشا و امثالهم برای وی تعریف کند.^(۳) این قزاق خشن بایستی

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) پژوهشهای سیاسی، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ ششم، ۱۳۷۳، ج ۲، ص ۱۴۸. نظرات توأم با تحقیر اروپایی‌ها (شامل آفرینندگان «نمایش پهلوی») در مورد رضاخان معروفیت دارد. به نمونه‌ای از نظرات «بلوشر» Wipert v. Blucher سفیر وقت آلمان در ایران و مقایسه‌ای که بین رضاشاه و شاه افغانستان می‌کند، دقت کنید: «... شاه کلاً بیسواد است و بی‌فرهنگ. نه تنها با هیچ زبان خارجی آشنا نیست، بلکه حتی فارسی را هم به طرز عامیانه‌ای صحبت می‌کند، از همان نوع که در کوچه و بازار میتوان شنید. و این خود علت آن است که او از معاشرت خود را کنار می‌گذارد. یک خصلت خوب دارد و ۹۹ تا بد. در مورد امان‌الله خان [پادشاه سابق افغانستان] وضع برعکس بود، او ۹۹ خصلت خوب داشت و یک خصلت بد...» سفرنامه بلوشر، ترجمه کیکاروس جهانداری، انتشارات خوارزمی، چاپ اول بهمن ۱۳۶۳، ص ۲۷۳. شرح احوال گماشتگی‌ها، غلام در خانه اعیان بودن و چوپانی رضاخان در خاطرات محمدرضا آشتیانی‌زاده، سفرنامه موریس واخن فورت سیاح هلندی، تاریخ احزاب سیاسی ملک الشعراء بهار و منابع متعدد دیگر آمده است.

۱- «خاطرات سری آبرونساید، به انضمام ترجمه متن کامل «شاهراه فرماندهی»، مرسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۶.

۲- جسنارهای از تاریخ معاصر ایران، ج ۲، ص ۱۴۸.

۳- بریتانیا تجربیات متعدد و موفق دیگری از «شهرزاد»‌های قصه‌گو هم، دارد. مثلاً در عراق این

نسبت به خیر دنیوی و اجر اخروی موجود در چنین ماجراجویی تاریخی توجیه می‌شد. لازم بود او اعتماد بنفس لازم برای خزیدن به پوست جدیدش را کسب کند. خود رپورتر مینویسد: «به زبانی ساده تاریخ و جغرافیا و اوضاع سیاسی و اجتماعی ایران را برایش تشریح می‌کردم. ... اغلب تا دیرگاهان به صحبت من گوش می‌داد و برای رفع خستگی جای دم می‌کرد که می‌نوشتیم»^(۱) این داستانسرای تا ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ (۱۲۹۹) بمدت ۴ سال ادامه می‌یابد. اما احتمالاً به دلیل آنکه شاگرد از استعداد فطری بی‌بهره بود، چندان موثر نمی‌افتد و کودتا بدون ۸ هزار تومان پول سفارت دولت فخریه و شیادی سید ضیاءالدین طباطبایی میسر نمی‌شود. رضاخان که در نظر آبرونساید «مردک دزده‌ی بیش نبود، چندان به دله‌دزدی و انعام‌های نقد دم در سفارتخانه‌های خارجی و ثروتمندان داخلی عادت داشت که غصب کشتزارها و املاک وسیع در دوران سلطنت و فرار با صندوق‌های پر از پول و جواهر به جزیره موریس به عقل محدود وی نمی‌توانست خطور کند»^(۲)

۱۳- تاریخ سازی برای آیندگان

سفارش دهنده، سناریست، کارگردان و مشاورین مَحَرَم نمایش فوق از اینکه با سرنوشت نسلهای متعددی از مردم یک کشور بازی می‌کردند، بخوبی آگاه بودند. آنان بشدت مراقب بودند که برای ابدی کردن «کار» خود، روایتی جعلی از واقعیت برجای

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) «شهرزاد» از جنس مؤنث بود. نام وی بل پرتروود Bell Gertrude بود. او نیز چون همتای مذکرش در ایران، «شاه» و «تاریخ» عراق را ساخت. داستان‌گویی به قصد توجیه روانی و آماده کردن یک فرد خریداری شده برای ایفای نقش یک «رهبر بومی» (ملی!) در عراق از سوی این «شهرزاد» فتنه‌ساز صورت گرفت. در چاپ مستقل این نوشته، بخش ویژه‌ای به شرح هنر این خانم اختصاص خواهد یافت. نگاه کنید به: Öknens Drottning av: Wallach Jenet, Övers. Margareta Eklöv, 1997 - همانجا و همان ص

۲- نتیجه اندک تعلیمات بر روی رضاخان حتی در دوران سلطنت وی مشهود بود. بی‌صبری و ناباوری به وعده‌های اربابان در مورد غصب تاج و تخت شاهی، کتک زدن وزرا و وکلای ملت در مجالس عمومی، ناباوری به واقعی بودن تکیه بر مقام سلطنت و داشتن روحیه یک راهزن، افراطگری در مال پرستی و تصرف اموال و املاک مردم با زور و عنف، شلتاق در برابر ارباب و قدرناشناسی بعد از کسب قدرت تام همه نشانه از دشواریهای اربابان وی در تراش دادن زمختی‌های وی و تبدیل او به یک ماسک مناسب با مقام و نقش وی دارند. برای قضاوت در مورد رضاخان و لقب «اختر پاک آریائی» که محمدعلی فروغی در معرفی او بمجلس داده بود، به دستخط این ذات ملوکانه دقت کنید: «آقای... یاور- قزق‌های که معمور قزوین هستند هم اسم آنها را ممکن است پیدا کرد و مهر به آنها بزنید به سورت والا یک مهر ممکن نیست (اینجا را امضا کرده ولی بعد خط زده شده) بعد از مهر کردن پول به آقای تقی‌خان قبض دریافت دارید. رضای سرتیپ» نقل از بهار، ملک‌الشعرا: تاریخ احزاب سیاسی ایران، شرکت سهامی کتابهای جیبی، جلد اول، تهران، چاپ سوم، ۱۳۵۷، ص ۷۳-۷۴. محمدرضا فرزند این «اختر پاک آریائی» نیز بنوبه خود از طرف رضازاده شفق به لقب «آریامهر» ملقب شد و اینکار شفق را یک میلیون تومان پاداش داد.

بگذارند. برای این مقصود آنان در مخفی‌کاری تمام عمل می‌کردند و مسائل مآووق در دایره تنگ رهبری عملیات را از هر ارگانی، حتی وزارت خارجه بریتانیا که اسناد آن روزی می‌توانست علنی شود مخفی نگاه می‌داشتند. آنان سعی داشتند تا در یادداشت تاریخ، رضاخان را از مقام واقعی آن که یک ماسک ارزان قیمت بر صورت کریمه شبکه جاسوسی بریتانیا بود، به مقام یک رهبر ملی ترفیع مقام دهند. آنان برای عملی کردن اینکار در صدد بودند تا رضاخان را از پله‌های زیر به منزلت مورد نظر خود ارتقا دهند:

- ماسکی ارزان بر چهره بازیگران اصلی نمایش: (ماهیت واقعی وی)،
- فردی خشن و لاجوج: یعنی وی قابل خریداری شدن از سوی اجانب نبوده است!
- دیکتاتور: یعنی فردی با آمال سیاسی مختص به خود که از طریق خشونت مایل به عملی کردن آمال خود است.
- ناسیونالیست: فرد فوق با این فرق که آمال سیاسی وی در نظر خودش در خدمت منافع ملت بوده است.
- رهبر ملی و بنیانگذار کشوری نوین: فرد فوق با این تفاوت که آمال سیاسی وی هم به واقع به نفع ملت بوده است و هم وی موفق به عملی کردن آنها شده است.

تلاش برای جا انداختن این روایت جعلی و معکوس از واقعه کودتای انگلیسی اسفند ۱۲۹۹ از همان آغاز کار در میان بوده است. اردشیر جی ریپورتر بعنوان مرد اول و مغز متفکر این ماجراها تا سال ۱۳۶۹ که وصیت‌نامه وی از سوی رژیم جمهوری اسلامی منتشر شد، یک فرد تقریباً ناشناخته بود. میزان این ناشناختگی به حدی بود که به گفته دوستی اگر متن دستخط وی و آلبوم عکسهای خانوادگی او چاپ نمی‌شد، همه چیز شبیه یک داستان پلیسی بود که یک نویسنده رمانهای جنائی آنرا به رشته تحریر درآورده باشد.

خود اردشیر جی ریپورتر به هنگام نوشتن وصیت‌نامه خودش نگران درز واقعیت و از کار افتادن سحر و افسون خود بعد از مرگش بوده است. وی بیم آن داشته است که «روزی مورخین تحولات شگرف ایران را به دست رضاشاه سطحی و فاقد اساس و عمق بدانند»^(۱) وی در دوران زندگی خود به حد غیرقابل تصویری مراعات مخفی‌کاری را می‌نمود و حضور همه جانبه وی در تمامی صحنه‌ها نامرئی بود، مگر آنموقع که خودش اردهای دیگر می‌کرد. پسر وی شاپور جی ریپورتر که بنوبه خود

۱- از متن وصیت‌نامه اردشیر ریپورتر، ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، جستارهایی از تاریخ معاصر ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، انتشارات اطلاعات، چاپ هفتم، تهران، ۱۳۷۴، ص ۱۵۸.

تعزیه گردانی پرده دوم نمایش پهلوی را برعهده داشت، در کتابی پلیسی - جاسوسی که با نام مستعار «آرین رنجی شری» انتشار داده است، به تأثیر شدید این مخفی کاریها بر زندگی خانوادگی شان از بدو تولد خود اشاره دارد:

«در حاشیه یک فعالیت اطلاعاتی زاده شدم. اگر نه علت زاده شدن، حداقل ترتیب پرورده شدنم را الزامات اطلاعاتی شکل داده بود.»^(۱) و یا «پدرم به تمام نقاط ایران سفر میکرد. او عامل اطلاعاتی ارشدی بود که حتی زندگی همسر و فرزند خود را نیز به اطلاعات آلوده بود. کسی جز افراد معتمد او نباید از این که من پسر اویم اطلاع می یافت.»^(۲)

وی در مورد دوران کودکی خود پس از مرگ پدرش می نویسد:

«از نظر مالی مشکلی نداشتیم و به نظرم می رسید از جنبه امنیت نیز دستی ناپیدا زندگی ما را تأمین میکنند. افرادی ناشناس مواظب ما بودند... در زندگی ما همواره وجود سایه هایی حس می شد که صاحبان آنها به چشم نمی آمدند. آدمهایی که تأثیر زیادی روی ما داشتند و به اصطلاح ایرانیها سایه شان روی سرمان بود. اما هرگز آنها را نمی دیدیم.»^(۳)

رهبان کودتای اسفند ۱۳۹۹ و عوامل ایرانی طبق فرمولی که در بالا بدان اشاره شد، بشدت مراقب بوده اند تا این نمایش بصورتی «آبرومندانه» در تاریخ ثبت شود تا بتوانند آنرا «فصلی نوین در تاریخ ایران» بنامند. لذا مواظب بوده اند تا ماهیت واقعی رضاخان کمتر برملا شود. علت عدم حضور وی در مجالس رسمی در زمان حیات خودش هم همین واهمه از عیان شدن بی مایگی وی و عدم تناسب وی با صفاتی که محمد علی فروغی و امثالهم به وی می دادند بود. جالب است که ژنرال آبرونساید و سر دنیس رایت هم این نگرانی را داشته اند. اولی از چاپ خاطرات واقعی خود، خودداری کرده و دومی در نقل قول از آنها بشدت نگران درز واقعیت «ذات ملوکانه» این «نور پاک آریائی» از دیدگاه فرمانده بخش نظامی عملیات تبدیل رضاخان به سردار سپه بوده است. مقایسه متن دستنویس واقعی ژنرال آبرونساید را با نقل قولی که سر دنیس رایت از نوشته های وی کرده، نشان می دهد که سر دنیس رایت از اینکه این مضحکه شاه سازی و تاریخ سازی بنام واقعی آن یعنی «نمایش» نامیده شود، نگران

۱- آرین رنجی شری: به دام افتاده، بزرگترین رویارویی جاسوسی شرق و غرب در تهران، ترجمه محسن اشرفی، نشر نی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۷، ص ۱۲. به نقل از تاریخ معاصر ایران، سال دوم، شماره پنجم، بهار ۱۳۷۷. ۲- همانجا ص ۱۴-۱۵. ۳- همانجا ص ۱۶-۱۷.

دست نوشته ژنرال ادموند
آیرونساید:

روایت دنیس رایت به نقل از دست
نوشته آیرونساید:

«فرمانده قزاقها موجودی حقیر و بی مصرف است اما روح و جان این نمایش سرهنگ رضاخان است»،
«فرمانده کنونی قزاقان موجود حقیر و بی‌بو خاصیتی است و روح و روان واقعی این گروه سرهنگ رضاخان است».

دنیس رایت در این نقل قول از خاطراتی که تا افتاد نشان بدست جمهوری اسلامی کسی از متن آن خبر نداشت، دو جا دستکاری کرده است، نخست کلمه «کنونی» را اضافه کرده است. هدف از اینکار پوشاندن حس تحقیر واقعی آیرونساید نسبت به کودتاگران است. دنیس رایت با افزودن کلمه «کنونی» می‌خواهد بگوید که فرمانده بعدی یعنی رضاخان شامل این احساسات آیرونساید نمی‌شود. دخالت مهمتر گذاشتن «گروه» بجای «نمایش» است. با این دستکاری اولاً تحقیر موجود در لحن آیرونساید نسبت به همه این ماجرا، متوجه قزاقها میشود و در ثانی کل مسئله لحن مثبتی پیدا می‌کند و مضحکه مورد توصیف ژنرال آیرونساید به چیز کاملاً دیگری تغییر ماهیت می‌دهد.

آنچه امروز برای ما مهم است، تلاش گذشته و کنونی دشمنان ما برای ابدی کردن ارزشهایی است که طی یک مضحکه سرتاسر دروغ و جعل به جامعه ایران تحمیل شده است. امروز وقتی که دیگر ستایش از رضاخان بوی تملق نسبت به رژیم نمی‌دهد

۱- خاطرات واقعی آیرونساید که در اختیار فرزند وی لرد آیرونساید برده است، در سال ۱۹۷۲ توسط وی در لندن با نام «شاهراه فرماندهی» منتشر می‌شود. بعلاوه سردیس رایت در نوشتن کتاب «انگلیسیان در میان ایرانیان» به آثار منتشر نشده آیرونساید، دسترسی داشته است. بعد از انقلاب بخشی از کپی نسخه دستنویس خاطرات آیرونساید در میان اسناد اردشیر زاهدی به دست جمهوری اسلامی می‌افتد. معلوم می‌شود که هم فرزند آیرونساید و هم سردیس رایت به الزامات ویژه‌ای که برای وارونه جلوه دادن واقعیات کودتای ۱۲۹۹ واقف بوده‌اند و هر دو آنان خاطرات واقعی ژنرال آیرونساید را بر مبنای روایت انگلیسی از تاریخ ایران دستکاری کرده‌اند. در اینجا به ذکر یک نمونه اکتفا میشود. اثر ۳۸۴ صفحه‌ای زیر شامل موارد بسیار زیادی از اینگونه تاریخ سازیهایی است که در جهت روایت انگلیسی مورد علاقه سلطنت طلبان قدیم و جدید صورت گرفته است: «خاطرات سری آیرونساید، به انضمام ترجمه متن کامل «شاهراه فرماندهی»، موزه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳. نقل قول فوق مربوط به صفحه ۱۴ این کتاب است. تأکیدات در متن نقل قول شده از من است)

و از کراهت گذشته برخوردار نیست، تلاشهای جدیدی در کار است تا ارزشهای نژادپرستانه دوران پهلوی را معادل سیر تکوین «دولت» و «ملت» در ایران جا بزنند و این ارزشها را ابدی سازند. اینکه این تلاشها بیش از همه از سوی محافل نژادپرست، ضد ترک و ضد عرب در ایران صورت می‌گیرد، بیشتر افشاگر مسئله است. از نظر چنگیز پهلوان نمایش به تخت نشستن رضاخان، یعنی «برقراری اندیشه ملی»^(۱) دکتر جواد شیخ‌الاسلامی که مؤلف کثیف‌ترین آثار نژادپرستانه است در مقاله‌ای به عنوان «سیمای احمد شاه قاجار بعد از گذشت نیم قرن»^(۲) به تطهیر کودتا پرداخته است. این طرفداران نوع خاص رژیم پهلوی بجای دفاع از خود آن رژیم، در پی جاودانی کردن ارزشهای پان‌فارسیستی آن رژیم هستند. سعی عمومی این محافل ناظر بر آن است که به کودتای انگلیسی چون شری ناگزیر و حتی مفید و لازم در قبال خطر مسلم تجاوز بلشویکها، مشروعیت دهند. در واقع این «خطر سرخ» که شاه بیت تبلیغات رژیم در دوران حیات منحوس آن بود، اینک در خدمت نجات آثار بجای مانده از آن بصورت یک جامعه تک فرهنگی با فرهنگهای ممنوعه که در زیر سایه دائمی نابودی خود، زندگی می‌کنند. ژنرال آبرونساید در «خاطرات سری» خود در غیرواقعی بودن خطر سرخ در آن دوران و پوچی ادعاهای بعدی پان‌فارسیسم در این مورد، تردیدی باقی نمی‌گذارد:

«اوضاع بیشتر به یک مهمانی شاد شباهت داشت» و «در بغداد و ایران کسی فکر نکرده بود که ممکن است روسهای سرخ به انزلی حمله کنند. فرماندهی کل قوا در بین‌النهرین، فرماندهی نیروهای شمال ایران، یا وزیر مختار بریتانیا در تهران هیچ کدام در مورد واکنش در برابر حمله احتمالی بلشویکها دستوری دریافت نکرده بودند»^(۳)

البته این صنعت تاریخ سازی تنها از سوی عناصری چون جواد شیخ‌الاسلامی که

۱- چنگیز پهلوان: «زبان فارسی و توسعه ملی»، آدینه، شماره ۱۵، مردادماه ۱۳۶۶.
 ۲- مجله یغما، سال سی و یکم، شماره دوم، اردی‌بهشت ماه ۱۳۵۷. این شیخ‌الاسلامی در جای دیگری (قتل اتابک و... ص ۲۹۴) سعی می‌کند بجای آنکه جای رضاخان و احمدشاه در تاریخ را عوض کرده و دومی را بجای اولی عروسک خیمه‌شب بازی استعمار معرفی کند. از جمله سومین و آخرین سفر احمدشاه به خارج را که تحت فشار مستقیم و توطئه صحنه‌گردان نمایش «پهلوی اول» یعنی اردشیر ریپورتر بود. به خواست خود احمدشاه قاجار نسبت می‌دهد. خود احمدشاه در جواب به نماینده اعزامی مدرس واقعیت امر را چنانچه بوده توضیح داده و جایی برای تاریخ سازی عوامل رسوای آنتی ترک باقی نگذاشته است. رجوع کنید به: رحیم‌زاده صفوی: اسرار سقوط احمدشاه، بکوشش بهمن دهگان، ص ۴۶ و ۴۷، ۱۳۶۲، انتشارات فردوسی، تهران.
 ۳- «خاطرات سری آبرونساید، به انضمام ترجمه متن کامل شاهراه فرماندهی»، موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، با همکاری مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۲۰.

کینه‌اش نسبت به ترکان ایران، پدیده شناخته شده‌ای است، نیست. برخی از فعالان سیاسی که در گذشته در سنین جوانی خود در ضدیت با رژیم دست راستی شاه مخالف ارزشهای نژادپرستانه آن رژیم بودند، امروز در دوران «تجدید نظرها» و در مراحل بعد از جوانی عمرشان، به تظہیر ارزشهای رژیم گذشته به قصد ابدی کردن آنها مشغولند. فرج سرکوهی از فعالان سابق چپ هم ادعا دارد که «ملت» در ایران سابقه‌ای طولانی‌تر از اروپا دارد (۱) و حتی به هخامنشیان می‌رسد (۱) (۱) وی بدون اقامه کوچکترین دلیل و مدرکی اعلام می‌کند که مردم در ایران «جز در مقاطعی که به شورشهای مسلحانه دست می‌بازیدند»، طرفدار «حکومت‌های متمرکز» بودند یعنی همان نمایشی که انگلستان با رضاخان در نقش اول بر صحنه آورد. شنیدنی‌تر آنکه گویا در همین دوره آنچه مردم خود را از بیمش در امان نمی‌دیدند، «غارت و چپاول و بی‌قانونی و ستم بی‌حساب اقوام مهاجم و حکومت‌های محلی» (۲) بوده است. آقای سرکوهی در اینجا در واقع لیست ادعاهای رضاخانی در مورد فلسفه ظهور خود و وقوع کودتای ۱۲۹۹ سید ضیاءالدین طباطبائی را از زبان خود تکرار می‌کند. می‌دانیم که رضاخان فلسفه ظهور منحوس خود خود را بر اساس لزوم مبارزه با «یاغیان محلی» و «سرکار آوردن حکومت متمرکز» توجیه می‌کرد. سرکوهی علیرغم همه اسناد موجود، مدعی است که «تا عصر قاجاریه، بیشترین بخش ملت در آرزوی وحدت سیاسی بود و در غیبت پی‌درپی قدرت متمرکز و دولت واحد، تداوم خود را در حفظ فرهنگ و ساختارهای فرهنگی مبتنی بر ملی‌گرایی می‌جست» (۳) (دو تأکید از سرکوهی است و تأکید زیر کلمه ملت از من است) وی که در اینجا در صدد اثبات وجود «ملت ایران» از دوره هخامنشی است، هنوز به این «اثبات» نزدیک نشده، از مفهوم «ملت» استفاده می‌کند. اشتباهی که ویژه شاگردان مدارس ابتدائی است. مقاله کوتاه وی (۶ صفحه) بنام «فردوسی، از شعر، زبان و حماسه تا حافظه ملی» از اینگونه موارد انباشته است. همه این تحریفات آشکار تاریخ نزدیک و گذشته را نمی‌توان «اشتباه» و «اختلاف نظر» نامید. چرا که اینهمه منطبق با یک روایت جعلی (انگلیسی) شناخته شده از تاریخ معاصر ایران است که همه حوادث تاریخ را بر مبنای مقتضیات سیاست‌های رضاخانی بازسازی و بازآفرینی می‌کند. (۴)

۱- «در ایران اما مفهوم ملت، احساس هویت ملی ریشه‌بی بسیار کهن و دلایلی کاملاً متفاوت دارد. با آغاز تمدن هخامنشی، مفهوم قوم، به سرعت رنگ می‌بازد و با گسترش امپراتوری، مفهوم نژاد نیز چندان نمی‌باید. پس از اسلام احساس هویت ملی در ایران بر رنگ‌تر می‌شود و...» نقل از کتاب زیر: سرکوهی، فرج: نقشی از روزگار، مجموعه مقالات، نشر شبوا، چاپ اول ۱۳۶۹، شیراز، ص ۵۸.

۲- همانجا ص ۵۹

۳- همانجا ص ۵۹

۴- نظرات فرج سرکوهی امروز با توجه به تلاشی که برخی محافل غربی برای قهرمان تراشی از وی دارند، قابل تأمل ویژه است. این اشاره البته به معنای محکوم نکردن تضیقات جمهوری اسلامی علیه وی نیست. اما تضیقات جمهوری اسلامی علیه صاحبان قلم در ایران، تراوشات این قلم‌ها را از (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

علاوه بر سرکوهی، نظرات «تازه» علی میر فطروس نیز از جهت تلاش برای بازسازی تاریخ معاصر و گذشته ایران و ارائه یک کپی از روایت «جعلی» حائز اهمیت است. جالب تر از همه قرابت بیش از حد نظراتی است که افراد متفاوت در برهه‌های گوناگون بر زبان آورده‌اند. انگار همه این پیامبران دروغین به یک منبع وحی واحد متصل بوده‌اند که اینچنین نظرات چندقلو پس داده‌اند!

از اقدامات «تاریخ سازانه» دیگر می‌توان به تلاش همزمان برای لاپوشانی رابطه آلمانها با تولد پان فارسیسم و ادعای نزدیکی رضاخان به آلمانها در سالهای قبل از شهریور ۱۳۲۰ اشاره کرد. در مورد نقش آلمانها در راه انداختن «انجمن میهن پرستان ایرانی» در برلین و مجله کاوه با وجود اعتراف صریح حسن تقی‌زاده سکوت می‌شود.^(۱) و حتی ادعا می‌شود که پول مجله کاوه از طریق حمالی از سوی حسن تقی‌زاده و محمد علی جمال‌زاده تأمین می‌شده است!^(۲) در عوض تأکید ناموجهی بر سر تمایل رضاخان به آلمان وجود دارد. این دو تاکتیک هر دو به قصد بجا گذاردن یک روایت نادرست از نمایش پهلوی برای آیندگان صورت می‌گیرد. اولی برای پاکسازی کثافت آلت دست بیگانه بودن که در همان سرچشمه ایدئولوژی پان فارسیسم در مجله کاوه وجود دارد و دومی برای انحراف اذهان از فعال مایشائی انگلستان در پس پرده نمایش پهلوی.

* بخش چهارم *

ماهیت پان فارسیسم در تئوری و در عمل

۱۳- تفاوت‌های عمده پان فارسیسم با دیگر نهضت‌های پان

(ادامه پارقی از صفحه قبل) انتقاد مبّرّا نمی‌کند. در رابطه با ستم ملی در ایران، صفحات مجله آدینه در سالهای گذشته تریبون انعکاس و تبلیغ نظراتی بوده است که در سالهای قبل از انقلاب در ارتجاعی‌ترین مطبوعات رژیم شاه تبلیغ می‌شدند. قابل تأمل آنکه این مجله در جای دادن به نظرات چنگیز پهلوانی دست و دل‌بازی بیش از حد و در دادن شانس انتقاد از این نظرات به روشنفکران و صاحب قلمان آذربایجانی دچار خست معنی‌داری بوده است. طبیعی است که راز این دست و دل‌بازی و خست را باید در نظرات گردانندگان این مجله چون فرج سرکوهی جست.

۱- «آلمانها به لحاظ هزینه هیچ مظایقه نداشتند و پول به سهولت می‌دادند»: نگاه کنید: زندگی طوفانی، (خاطرات سیدحسن تقی‌زاده) به کوشش ایرج افشار، تهران انتشارات علمی، ۱۳۶۸، ص ۱۸۴.

۲- نگاه کنید به فصلنامه ایران، شماره ۸، تابستان ۱۳۷۶، ص ۸۱.

بسیاری از نهضت‌های پان از سطح ادبیات و فعالیت‌های فرهنگی شروع شده و در شرایط مساعد به گرایش‌ها و جنبش‌های سیاسی مبدل شده‌اند و در برخی موارد بعد از سپری کردن اوج دوران فعالیت خود در بحبوحه تلاطمات سیاسی به عرصه هنر و ادبیات عقب نشینی کرده‌اند. کلاً ابزار و شیوه‌هایی که نهضت‌های پان در پیش گرفته‌اند بسیار متفاوت بوده است. پان آمریکانیسم با کنفرانسی که سیمون بولیوار در سال ۱۸۲۸ در پاناما برپا کرد شکل سازمانی گرفت، بعد از کنفرانس ۱۸۹۰ اتحادیه پان آمریکایی رسماً تأسیس شد. از اقدامات این اتحادیه تأسیس یک کتابخانه و کمک به رونق توریسم و تجارت بود.

اتحادیه پان ژرمن از آغاز کار دارای گرایش‌ات نظامیگری و اهداف آشکار تجاوزگرانه و توسعه طلبانه داشت و بلحاظ فکری ترس از انگلوساکسونها و نفرت علیه اسلاوها، یهودی‌ها و سوسیالیست‌ها را تبلیغ میکرد. اتحادیه از طریق شرکت در انتخابات سالهای ۱۸۹۸، ۱۹۰۷ و ۱۹۱۲ به ترتیب با ۱۵، ۳۷ و ۱۵ نماینده به رایش‌تاک (پارلمان آلمان) راه یافت. ویلهلم دوم قیصر آلمان نیز مدتی سمبل تبلیغ پان ژرمنیسم بود اما مهمترین نقش اتحادیه پان ژرمن، ارثی بود که برای نسل بعدی نژادپرستان آلمانی به جا گذاشت.

پان اسلاویسم ابتدا در میان اسلاوهای ساکن امپراطوری عثمانی در شرق اروپا شکل گرفت و نضج یافت و بیش از هر چیز دیگری نوعی استمداد طلبی از برادران هم‌نژدگی دیگر و «برادر بزرگ و آزاد» یعنی روسیه بود. این ایده بعداً در تواریخ متعدد مورد بهره‌برداری حاکمان زرد و سرخ کرملین واقع شد.

پان اسلامیسم در شکل کلاسیک آن به لحاظ شیوه عمل به صدور اعلامیه و سخنرانی‌های پرشور رهبران نهضت و بویژه جمال‌الدین افغانی محدود بود و در دوره تشکیل اتحاد اسلام از حمایت دولتی امپراتور عثمانی، سلطان عبدالحمید دوم برخوردار بود.

پان عربیسم و پان آفریکانیسم نیز به نوعی تظاهر روح مقاومت در برابر استعمار بودند و امروز ظاهراً از سوی اتحادیه عرب و اتحادیه کشورهای آفریکایی نمایندگی میشوند که بیشتر نقش‌هایی سمبولیک و تشریفاتی دارند.

تفاوت پان فارسیسم با تمامی این پان‌ها قابل توجه است:

● پان فارسیسم از درون یک نهضت ادبی یا جنبش سیاسی برنخاسته است. این پان محصول سرمایه‌گذارهای دول غربی بود و با کودتای ۱۳۹۹ به دکتورین دولتی بدل شد. برای مقایسه باید دقت کرد که بسیاری از نهضت‌های پان (حداقل در دوران آغازین خود) دارای ماهیت غیر دولتی و غیر وابسته به یک قدرت خارجی و آرمان‌گرایانه بودند و از محافل سیاسی یا فرهنگی برخاسته بودند که با محافل «کاهه»، «ایران‌شهر»، «انجمن ایران جوان» و «مجله آینده» که توسط وابستگان سیاست‌های خارجی چون سید حسن تقی‌زاده و محمود افشار یزدی راه اندازی شده بودند، تفاوت داشتند.

● پان فارسیسم تاکنون محدود به ایران بوده است و در خارج از ایران طرفدارانی ندارد و از این جهت نهضت مشترک فارسیهای ساکن کشورهای مختلف نیست و بیانگر هوسهای بلندپروازانه «برادر بزرگ» نسبت به «برادران کوچکتر» بوده است. در صورتی که در دو نمونه اشاره شده در فوق وضع برعکس این بود. بحران‌های افغانستان و تاجیکستان البته در آینده می‌تواند در میان تاجیک‌های این دو کشور برای این «ایسم» هواداران زیادی پیدا کند که بعلت تضاد با سیر عمومی زمان، نمی‌تواند به نتیجه دلخواه طرفدارانش منجر شود.

● حرکت‌های «پان» معمولاً به عمومی‌ترین و مشترک‌ترین سمبول‌های موجود در میان جماعتی که خواهان نزدیکی و وحدت آن هست، چون دین و زبان متکی است. اما پان فارسیسم که در بیرون از ایران تاکنون موفق نبوده است، در درون ایران نیز بر «زبان» به عنوان محور اتحاد تأکید دارد، که درست همان موردی است که اهالی را به گروه‌های متعدد تقسیم می‌کند. از بخت بد پان فارسیست‌ها آنکه زبان مورد تأکید یعنی فارسی تنها زبان مادری اقلیتی کمتر از نصف مردم ایران را شامل می‌شود. اهمیت این نکته وقتی معلوم می‌شود که آنرا با دین اسلام که در گذشته محور اتحاد جامعه محسوب می‌شد، مقایسه کنیم، که دین اعتقادی یا رفتاری اکثریت قریب به اتفاق اهالی کشور است. معمولاً پان فارسیسم که سعی در ایده‌آلیزه کردن بخشی از ایران قبل از اسلام دارد، در اشاره به دین اعتقادی ایرانیان می‌گوید: ما همه‌اش ۱۳۵۰ سال مسلمان بوده‌ایم! یعنی همه دوران بعد از ظهور اسلام را. باز برای مقایسه اشاره کنیم که اروپایی‌ها تقریباً نصف مدت دوران مسیحیت را مسیحی بوده‌اند ولی نمی‌گویند که ما همه‌اش هزار سال است که مسیحی هستیم!

۱۴- پان فارسیسم به مثابه یک ایدئولوژی تجاوز

بسیاری از حرکت‌های پان به نوعی خواهان تغییر مرزهای موجود به قصد تحقق شعار

«یک ملت، یک دولت» هستند. طبق آرزوی این حرکتها باید مرزهای کنونی چنان تغییر کنند که کلیه یا بیشترین تعداد اهالی متعلق به یک ملت یا دین و غیره در چارچوب یک کشور واحد قرار گیرند.

نوع دیگری از حرکتهای پان که پان ژرمنیسم نمونه مهم آن است به چیزی بیش از این می‌اندیشد. یعنی هدف با گردآوردن همه آلمانها در چارچوب کشور بزرگ آلمان خاتمه نمی‌یابد. پان ژرمنیسم خواستار آن بود که آلمانها خود را به مثابه «مردم برتر» تلقی کنند و از سوی دیگران به این خاطر مورد توجه و احترام قرار گیرند. آلمانی بودن را در شهروند کشور آلمان بودن یا حتی دانستن زبان آلمانی نمی‌دانستند، بلکه از این مسئله یک تعریف خونی-نژادی نیز داشتند. مشخصه سومی که پان ژرمنیسم را از دیگر حرکتهای پان متمایز می‌کند تبلیغ علیه یهودی‌ها، لهستانیها و فکر تصرف هند غربی، سنگاپور و غیره بود. برای مقایسه میتوان شعارهای پان‌اسلامیستی جمال‌الدین اسدآبادی را مثال آورد که به هیچوجه شامل هدف اشغال اراضی غیر مسلمین نبود هر چند وحدت تمام ممالک اسلامی تحت خلافت عبدالحمید را طالب بود و ترور ناصرالدین شاه نیز برای هموار کردن راه چنین وحدتی انجام گرفت.

در این میان پان فارسیسم مشابهت‌های زیادی به پان ژرمنیسم دارد.^{۱۱۱} چرا که این ایسم نه برای اتحاد فارسها در یک کشور واحد، بلکه نابودی زبانها و فرهنگهای غیر فارسی داخل و خارج ایران را شعار خود قرار داده‌است. در مورد مرزهایی که مورد نظر این ایسم است، همچون بسیاری مسائل دیگر به روشنی صحبت نمی‌شود. همیشه هاله‌ای از ابهام و توصیفات شعرگونه و سمبولهای اسطوره‌ای به بیانات صریح و روشن ارجحیت داده می‌شود. سخنانی چون «ایران تاریخی»، «حوزه اقتدار زبان فارسی»، «حوزه تمدن ایرانی»، «ایرانزمین»، «ایران‌شهر» و امثالهم بدون روشن کردن مفاهیم حقوقی آنها بکار برده می‌شوند. باید از چنگیز پهلوان متشکر بود که در جایی به مرزهای دلخواه خود اشاره کرده است:

«...از درون چین می‌آید، کشمیر و فلات پامیر را در برمی‌گیرد، به آسیای مرکزی کنونی می‌رسد، کشورهای این حوزه را به انضمام افغانستان، پاکستان شامل می‌شود، ایران فعلی را در خود جای می‌دهد، از اقیانوس

۱۱۱- شاید علت این مشابهت در آلمانی بودن معماری باشد که اولین خشت این دیوار کج و نفرانگیز را گذاشت. مجله «کاره» که بحق باید نخستین ارگان طرح و ترویج افکار پان فارسیستی در بین ایرانیان نامیده شود، طبق اعتراف سید حسن تقی‌زاده از سوی آلمانها تأمین مالی میشد. (تقی‌زاده سید حسن: زندگی طوفانی، به کوشش ایرج افشار، تهران، انتشارات علمی، ۱۳۶۸، ص ۱۸۶-۱۸۰)

هند و دریای عمان و خلیج فارس و نواحی ساحلی آن در هر دو سو، خود را می‌رساند به قفقاز تا دریای سیاه و به مدیترانه.^(۱)

میتوان این سخنان را بعنوان هذیان و رؤیاهای مالیخولیایی یک فرد متعصب نادیده گرفت. اما امتیاز این سخنان در صراحت دادن به ادعاهای مبهمی است که بارها تکرار شده‌اند و می‌شوند. اینجا روشن است که صحبت از ایجاد یک فارسستان و جمع آوردن همهٔ فارسها زیر یک پرچم واحد نیست. بلکه سرزمینها، فرهنگها، زبانها و کشورهای متعددی باید زیر لوای آریاپرستانهٔ چنگیز پهلوان و مریدان و مرادان وی گرد آیند. وی در همانجا فرصت را برای صراحت دادن به آرزوی مکمل خود یعنی تبدیل زبان فارسی به «زبان علمی منطقه‌ای» (ص ۳۲) مغتنم می‌شمارد. لابد بعد از انجام طرحهای ناظر بر نابودی زبانهای غیر فارسی در درون ایران حالا نوبت همسایگان رسیده است!

البته حتی بدون خواب و خیالهای تجاوزگرانه و خصلت تهاجمی در خارج نیز، ملل غیر فارس ایران در درون ایران، ماهیت تصفیه‌گر و خلوص‌گرای پان فارسیسم را، طی ۷۰ سال با گوشت و پوست خود احساس کرده‌اند و می‌کنند.

۱۵- نژادپرستی

اعتقاد به اینکه انسانهای امروزی برخلاف گفتهٔ سعدی که بنی آدم را چون اعضاء یک پیکر از یک گوهر می‌شمارد، دارای سرشت جداگانه هستند و استعداد، پیشرفت و عقب ماندگی آنان به درجاتی از این گوهر و هویت نژادی متأثر میشود، از اساس تبلیغات پان فارسیسم در دهه‌های گذشته بوده و هنوز هم ادامه دارد.^(۲) این تبلیغات

۱- فصلنامه گفتگو، شماره ۳، فروردین ۱۳۷۳، مقاله چنگیز پهلوان، ص ۳۷ و ۳۸
 ۲- در این زمینه به مقاله «فرهنگ، زبان، نژاد» به قلم نصرت‌الله معینی، تربیبون ۱، صفحات ۹۷-۱۰۱ و مقاله «ترکان و روسها» تربیبون ۳، صفحات ۱۵۷-۱۶۱ مراجعه کنید. همینطور اثر زیر حاوی نتایج تحقیقات جدیدی در این موضوع است که در مقاله «ترکان و روسها» مورد استفاده قرار گرفته است.

"The History and Geography of Human Genes"

of Cavalli-Sforza, Menozzi and Piazza, Princeton University Press 1996

باید توجه داشت که در اگر در دنیا برداشت از مفهوم نژاد دچار اختلاط بوده است، در ایران این صحنه نمایش جهالت مدعیان علم بوده است. اشتباه بسیار رایج مربوط به خلط میان «نژاد»^۱ «گروه زبانی» است. معمولاً مفاهیم «متکلمین زبانهای ساسی» یا «متکلمین به زبانهای هند»، بترتیب با مفاهیم «نژاد ساسی» و «نژاد آریایی» یکی گرفته می‌شوند. مثلاً ناصح ناطق پدری نمی در صفحه بعد)

چیزی بمراتب خرافی‌تر از انواع مشابه اروپایی آن است و طبیعی است که نتواند پاسخگوی سوالاتی که خویش در برابر خود قرار می‌دهد، باشد. چند نمونه از این سوالات:

● آیا همه مردم کنونی ایران از یک «نژاد» واحدند؟ اگر جواب منفی است، کدام «نژاد»های دیگر در ایران کنونی وجود دارند و به چه نسبت؟ افراد حاصل از اختلاط «نژاد»ها چطور؟ منبع آمار احتمالی از کجاست؟ تکلیف سادات که طبق تعریف نَسَب به عبدالمطلب پدر بزرگ حضرت محمد می‌برند و در نتیجه عرب هستند چیست؟ سایر عرب تباران و ترکان چه سرنوشتی خواهند داشت و چگونه تطهیر نژادی و ژنتیکی آنها ممکن است؟

● مسکون بودن ایران قبل از مهاجرت اقوام آریائی و وجود تمدن غیر آریائی ایلامی و دولت غیر آریائی گونی، ماننا و اورارتو و... از طرفی و مهاجرتها و لشگرکشی‌های بیشماری که تاریخ در ایران و کشورهای اطراف سراغ دارد، چگونه میتوان آریائی تبار بودن مردم کنونی ایران را ادعا کرد؟ اگر جواب مثبت است، آیا این قوم آریا (بگفته آقای صدراالاشرفی) تیزاب سلطانی بوده است که توانسته غیر آریایی‌های قیل و بعداز مهاجرت خود به ایران را در خود حل کند؟! آیا خبری از مهاجرت مردمان غیر آریائی از ایران در دست دارید؟ آیا «نژاد» مورد نظر شما میتواندست تحت حاکمیت یک سلسله فارس مثلاً پادشاهی رضاخان و پسرش، دچار تغییر شود؟

پان فارسیستها آذربایجانیها، ترکمنها و قشقائی‌ها را «ترک زبان» می‌نامند و نه ترک. معنی ضمنی این مسئله آن است که کسانی که امروز در دنیا ترک شناخته میشوند، دو نوعند: «ترکها» و «ترک زبانها». گروه اول بلحاظ «نژادی» هم، ترک است و گروه دوم صرفاً «ترک زبان» است و الخ. این نامگذاری ناظر بر یک بخش از پروژه پان فارسیستی است که همه ایرانیان را آریائیهای فارس یا حداکثر هند و ایرانی مینامد که بخاطر تأخیر چند قرنی در تأسیس مکتب نژادپرستی ایرانی، بنوعی از صراط مستقیم (زبان فارسی) دور شده‌اند! با این طرز تلقی فرهنگ کشی جاری در ایران «بازگشت به اصل نژادی، تباری و زبانی آریائی» معرفی میشود. با این وصف علاوه بر آنچه در بالا در رابطه با امر تشخیص نژادی مطرح شد، سوالات زیر نیز برای هرکسی مطرح میشود:

(ادامه باورقی از صفحه قبل) همانا ناطق در یک اثر خود از «نژاد» «فینوآوگرین» (۹۱) خبر می‌دهد. نگاه کنید به: زبان فارسی در آذربایجان، جلد دوم، از نوشته‌های دانشمندان [!؟] و زبان‌شناسان، گردآوری ایرج افشار، ص ۳۷۳.

● آیا موافقید که فارسیها را نیز به «فارسی» (خونی و نژادی) و «فارسی زبان» تقسیم کنیم؟

● آیا هرکسی باید به زبانی که مطابق با ژنهای وی است، رجعت کند؟ آیا شما این رجعت را به «فارسی زبانها» نیز توصیه می‌کنید؟ مثلاً اگر تست ژنتیکی نشان دهد که پدران چنگیز پهلوان ترک یا عرب بوده‌اند، ایشان حاضر به رجعت به اصل خواهند بود؟

● با توجه به عمر طولانی بشر و تاریخ طولانی تکامل زبان، برگشت به زبان کدام دوره لازم است؟ قدیمترین زبان که آواهای بشر اولیه بودند؟

● تکلیف کسانی که زبان باستانی شان در دوره مورد نظر، امروز جزو زبانهای مرده است، چیست؟

● فکر می‌کنید چند درصد از ایرانیان تا دوره مطلوب شما در تاریخ گذشته شان، دچار اختلاط نژادی نشده‌اند؟ تکلیف کسانی که طی این دوره اجدادی متعلق به چند «نژاد» دارند، چیست؟

● معیار و مرجع صاحب صلاحیت برای تشخیص تعلق «نژادی» هر کس چیست؟ افاضات محمود افشار و عنایت‌الله رضا یا چیز دیگری؟

● آیا اساساً خواهان تعیین منشاء «نژادی» افراد و رجعت دادن آنها به زبان اجدادشان در ادوار باستانی هستید، یا قصه «زبان آذری» و «ترک زبانی» آذربایجانیها را محض شوخی سرهم کرده‌اید و منظور دیگری دارید؟ مگر نه اینکه معتقدید «زبان فارسی زبان مادری همه ملل ایرانی است» و همه ایرانیان را فارسی زبان می‌خواهید؟ یعنی اگر هزار تست ژنتیکی هم آریائی نبودن بخشی از فارسی‌های ایران را تأیید بکند، حاضر نیستید که آنها به زبانهای اجدادی خود رجعت کنند و این دام بر مرغ همسایه نهاده‌اید و بس!؟

● و بالاخره در میان نژاد سفید، آنها با اعتبار معنی ظاهری و فتوتیپ آن - و نه علمی و ژنتیک‌اش - این نژاد موهوم آریائی چه صیغه‌ایست که نه از خود آن و نه از زمان، مکان، تاریخ و اسطوره‌های دینی‌اش خبری در دست نیست؟!

طرح سوالات بالا به این معنی نیست که از نژادپرستان و خرافه‌پردازان انتظار

Consequent بودن (معتقد به ترتیب منطقی بودن) هست. هدف آنست که زشتی و کراهت تفکر نژادی در همه جنبه‌ها و جلوه‌های آن نمایانده شود. و الا عدم التزام عملی نژادپرستان به استنتاجات منطقی نظراتشان سابقه‌ای طولانی دارد. هیتلر که باید وی را «مرشد کامل» و «پیر طریقت» طریقت غیرانسانی نژادپرستانه در قرن بیستم دانست، نمونه خوبی است. اعتقادات نژادپرستانه هیتلری‌ها بر تقسیم بشر به نژادهای متضاد و در حال نزاع و برتری «نژاد» آریا بود. اما کارنامه سیاه عملکرد وی در بخش قتل عامها و نسل کشیها به استثنای یهودیها^(۱)، شامل حال همان هند و اروپائی زبانها (= «آریائی نژادان» در مکتب نژاد پرستها) بود. لهستانیها، اوکرائینی‌ها، روسها، اهالی اروپای جنوبی و غربی و دیگر قربانیان مکتب آریا پرستی هیتلری همه «آریائی» بودند.

البته این تضاد فقط ویژه نژادپرستان قدیم اروپا نیست و راسیتهای اروپا و ایران امروز نیز دچار این تناقض هستند. چنانچه در جای دیگری از این نوشته اشاره می‌شود اکثر قربانیان گروه نژادپرست «مقاومت آریائی سفید» در سوئد و گروههای مشابه در بقیه اروپا، کسانی چون یونانی‌ها و اهالی دیگر کشورهای جنوب و شرق اروپا، ایرانیهای فارس، صربها و دیگران هستند که طبق تعریفات نژادی جزو «نژاد آریا» هستند. در ایران نیز افغانهای فارس و ایرانیان غیرفارس اما «آریائی» از دست قوانین و احساسات نژادپرستانه در امان نبوده‌اند. دولتهای اسلامی و غیراسلامی تهران، رسماً افغانها را از اشتغال بکار (جز به کارهای طاقت فرسا و کم درآمد) منع کرده و آنها را چون طعمه‌ای آسان در اختیار بزهکاران ایرانی و افغانی و غیره قرار داده‌اند. در روزهایی که این سطور تقریر می‌شوند^(۲)، چنگیز پهلوان که معمولاً بعنوان «متخصص امور افغانستان» از سوی رادیوی پژواک در سوئد مورد مصاحبه واقع می‌شود، چندبار به انکار کشتار سبعانه افغانیها در اصفهان و توجیه غیرمستقیم آن پرداخته است. بنابراین افسانه «نژاد آریا»، تنها یک دروغ نیست، یک فریب هم هست. فریقتن کسانی که به تصور تعلق به این «نژاد» مرغوب آریا، خود را از تعرض سردمداران آریا پرست در امان بدانند. در اروپا فرانسوی‌ها، لهستانی‌ها، چک‌ها، روسها، اوکرائینی‌ها و دیگر ملل آریائی (زبان) قربانی آریا پرستی هیتلری بودند و در ایران نیز تعدیات آریا پرستان بطور دائم دامنگیر مردم «آریائی نژاد» بوده است.

۱۶- برخورد به تاریخ بعد از اسلام

۱- هیتلر یهودیهای آلمان و اروپا را بعنوان نمایندگان «نژاد» غیر آریایی سامی قتل عام می‌کرد. در صورتی که این یهودیان ربطی به اسباط دوازده گانه یهود نداشتند و اکثراً فرزندان ترکان یهودی مذهب خزر بودند. نگاه کنید به اثر ارزشمند زیر:

کستلر، آرتور: تاریخ خزران، ترجمه محمد علی موحد، انتشارات خوارزمی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴. ۲- اکتبر ۱۹۹۸.

پان ایرانیسم و پان فارسیسم در برخورد به تاریخ ایران بعداز اسلام شیوهٔ مخصوصی دارد. مثل هر نقطهٔ دیگر از جهان و هر دوران دیگری از تاریخ بشری، در دوران اسلامی ایران نیز فرهنگهای موجود در منطقه در جریان داد و ستدهای متقابل بودند. تأثیر شدید و همه جانبه ایران در این دوران از عنصر اسلامی، عربی و ترکی، پان فارسیسم را در تفکر و تبلیغات خود دچار یک تناقض جدی کرده است. ریشه تناقض در آنجاست که برغم آنچه آریاپرستان و عشاق زبان فارسی آرزو می‌کنند، ایران در دورانی که سه عنصر غیرآریائی اسلامی، عربی و ترکی در این سرزمین حاکم بوده‌اند، هیچ شباهتی به ایران آریایی پیش از آن نداشته است. لذا ایسم مورد بحث ما در صدد است هم به این افتخارات ببالد و هم سه عنصر اسلامی، عربی و ترکی دخیل در پروسه را مورد لعن و نفرین قرار دهد. هرآنچه که خودش به احوال امروز خود مناسب می‌بیند و لازم می‌داند، باید نوعی ریشه به اقوام آریا یا زبان هند و ایرانی و بخصوص فارسی ببرد و هر آنچه را که نمی‌خواهد باید به ریش اسلام، اعراب و ترکان ببندد. گویی جامعهٔ ایران در ۱۴ قرن تاریخ اسلامی آن به چهار بخش مجزا شامل سه قوم و یک دین تقسیم شده بوده است: اقوام آریایی، اعراب، اقوام ترک و دین اسلام. و انگار این تاریخ ۱۴۰۰ ساله در چهار مجرای مجزا از هم جریان داشته و بنا به معیار اهورائی و اهریمنی، نور و ظلمت و سیاه سفیدی زرتشتی هر آنچه امروز نیک و پسندیده است، منتسب به اقوام آریائی است و سه مجرای دیگر جز بدی و تباهی، منشاء هیچ ارزش مثبتی در این مدت نبوده‌اند.

چنانکه پیشتر اشاره شد، در افتخار به گذشته ایران اگر شعارها متوجه دوران پیش از اسلام بوده است، کارها و آثار مشخصی از تمدن به دوران بعداز اسلام مربوط می‌شود. پان فارسیسم در تبلیغات خود پیوسته از اعراب با صفاتی چون «بیابانگرد»، «بادیه نشین»، «بدوی»، «سوسمار خور»! و امثالهم یاد می‌کند. صفاتی چون «صحرانورد»^(۱)، «گردباد سیاه» و غیره نیز نصیب ترکان از این بساط نژادپرستی آریائی است. در مواردی که تفکیک ترکان و اعراب از کارهایی در واقع مثبت یا چیزهایی که به مذاق پان فارسیستی مزه می‌کند، منشأ مسئله به تأثیر پذیری «مهاجمان وحشی» از تمدن اقوام آریائی زبان و متمدن مغلوب، نسبت داده می‌شود. البته این یک راه حل استاندارد نیست و گاه در صورت تنگی قافیه خاندانی چون صفویه که در قصیده و غزلهای آریا پرستانهٔ دیگر «ترکان وحشی» بودند، به «ایرانیان اصیل» بدل می‌شوند!^(۲) همین

۱- کتاب معروف رنه گروسه که نام واقعی اش «امپراطوری استیپ ها» است در ترجمهٔ فارسی «امپراطوری صحرانوردان» از آب درآمده است!

۲- دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت خارجهٔ جمهوری اسلامی به تبعیت از پادشاه دوم (ادامهٔ باورقی در صفحهٔ بعد)

صفویه در ابیات سراینده دیگری از خیل بسیار طرفداران «ایران پاک آریائی» در کنار دیگر ترکانی که «اقوام ایرانی در بیش از ده قرن یوغ سلطه» آنانرا برگردن کشیده‌اند، عامل مفاسدی چون بی‌سوادی، «تراخم و ابله و طاعون و وبا و مالاریا و سل»^(۱) معرفی میشوند. اعراب نیز بسته به ایجاب قافیه دارای صفات متغیری هستند. در سالهای اخیر در جمهوری اسلامی بسیاری از جنبه‌های مقبول اسلام به «سلمان فارسی» نسبت داده میشود.^(۲) کوروش قبل از اسلام، مسلمان شده و نام وی از درون آیات قرآنی کشف می‌شود^(۳) «توران» و «تورانیان» نیز میتوانند بسته به اقتضای لحظه و موقعیت، ترک و مهاجم یا «قومی آریائی‌های نژاد و ایرانی زبان»^(۴) باشند. جالب تر از بقیه شاید استفاده از کلمات «ترک» و «ترک زبان» باشد؛ در صورتی که حمله و کوبیدن مورد نظر باشد، نام اول و در غیر این صورت نام دوم مورد استفاده قرار می‌گیرد. وقتی صحبت از بیابانگردانی است که «اقوام ایرانی بیش از ده قرن یوغ سلطه» آنانرا برگردن داشته‌اند، کلمه «ترک» بکار گرفته میشود. اما وقتی که وارثان زنده این «بیابانگردان» قرار است به مسلخ فرهنگ و زبان فارسی روانه شوند، «ترک زبان» نامیده میشوند تا «سوء تفاهمی» مبنی بر اینکه قاتلان فرهنگی نیت دیگری «غیر از» نابودی فرهنگ آنان در سر دارند، پیش نیاید!

علیرغم آنکه پان ایرانیسم همراه پان فارسیسم در توضیح تحولات اجتماعی و تاریخی به تقسیم نژادی و «نژاد آریا» توجه خاصی دارد، اما نسبت به مقوله تأثیر فرهنگها هم کاملاً بیگانه نیست. البته به شیوه مخصوص خودش. این ایسم می‌گوید که مهاجمان ترک و تازی خواب ایرانیان آریایی را که در گهواره تمدن اهورائی خود مشغول آرمیدن

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) پهلوی در کتاب «مأموریت برای وطنم» در کتابی بنام «ترکیه»، صفویه را «یک خاندان اصیل ایرانی» می‌نامد. قاسمی، صابر: ترکیه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌الملل وزارت خارجه جمهوری اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۴، ص ۲۲۹.

۱- دکتر غفار حسینی در «مقدمه مترجم» در اثر زیر: پارتولد، واسیلی: تاریخ ترکهای آسیای میانه، ترجمه غفار حسینی، انتشارات توس، چاپ اول، تهران، ۱۳۷۶، ص ۵-۶.

۲- ظاهراً تب کشف خدمات سلمان فارسی در صدر اسلام از آنرو در ایران اسلامی امروز بالا گرفته است که تبلیغ زرتشتی‌گری و حمله به اسلام مجاز نیست و از آنجا که «بادیه نشینان» و «بیابانگردان» شایستگی افتخارات مربوط به اسلام را ندارند، لذا لازم می‌آید تا فردی با «شجره پارسی» که همان سلمان پارسی معروف باشد، این افتخارات را از آن نژاد موهوم آریا کرده باشد!

۳- هر چند باور کردن خبر این کشفیات کمی دشوار است، اما فردی که به اعتبار نام خود نسبت به اعراب می‌برد و هم از «نژاد پارسی» است (اسماعیل پارسی‌نژاد)، به این کشفیات نائل شده و رساله «علمی» خود را در شماره‌های ۵۶، ۵۷ و ۵۸ هفته‌نامه «ایران استار» به زیور طبع آراسته است. رجوع کنید به مقاله «حضرت کورش علیه السلام و سایر قضایا» از دکتر هاشم خسروشاهی، تورنتو، چاپ شده در نشریه «شهروند»، تاریخ ۱۶ ژوئن ۱۹۹۵، شماره ۲۰۴، ص ۲۵، ۲۴.

۴- دکتر محمد جواد مشکور در «پیشگفتار» اثر زیر: بیات، نادر: مهاجران توران زمین، نشر ایرانشهر، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۰، ص ۱۵.

بوده‌اند، دچار اخلاص کرده‌اند. با وجود این رابطه بین مهاجمان و مغلوبان خالی از بده و بستان نبوده است. گویا در این پروسه غالبان وحشی تازی و ترک، محسور فرهنگ مغلوبان آریائی متمدن‌تر از خود شده‌اند. اما اگر دو رکن اساسی فرهنگ یعنی دین و زبان را در نظر بگیریم این مدعا به دشواری قابل اثبات است. موضوع دین روشن است. در مورد زبان نیز تاثیر زبان عربی بعد از ۷۰ سال پاکسازی در زبان امروزی فارسی نیازی به اثبات ندارد. اما خود پان فارسیستها معتقدند که ۲۵-۳۰ میلیون ترک ایرانی زبان خود را از مهاجمان ترک گرفته‌اند! آخر اگر این بیابانگردان تازی و ترک، دین و زبان این کشور را عوض کرده، ۱۳ قرن از ۱۴ قرن دوران بعد از اسلام را بران حکومت کرده‌اند، ادبیات، معماری و هر رشته هنری و علمی دیگر را بشدت تحت تاثیر خود قرار داده‌اند و... و... اما با وجود این ادعا می‌شود که این ترکان و تازیان مغلوب فرهنگ آریائی و مرغوب مغلوبان فارس شده‌اند؟! راستی معنی غلبه و مغلوبیت فرهنگی چیست؟ برداشت پان فارسیستها از مکانیسم تاثیرات فرهنگی در این دوران نیز جای بحث زیاد دارد. چگونه است در حالی که بقول دکتر جواد هیئت رژیم پهلوی با یک سیستم تحصیل سراسری و همگانی و امکاناتی چون رادیو و تلویزیون نتوانستند حتی یک روستای آذربایجان را فارس زبان بکنند، اما در قرون گذشته تماسها بسیار محدود و تعلیم و تربیت، کالای لوکس و نادری محسوب می‌شد، «بیابانگردان» غیر آریائی موفق شدند زبان نیمی از آریائی‌های فارس را تغییر دهند؟ مگر نه اینکه طبق ادعای این محافظان مهاجمان غالب تحت تاثیر فرهنگ مغلوبان قرار گرفتند. و مگر زبان یکی از دو رکن اصلی فرهنگ نیست؟ توجه کنید که اعراب مسلمان علیرغم موفقیت در گسترش اسلام، نتوانستند زبان خود را جایگزین زبانهای دیگر در ایران بکنند.

بدینترتیب در پرداختن به تاریخ ایران بعد از اسلام معلوم نیست که اولاً بر چه معیاری نقش ۴ عنصر ایرانی، اسلامی، عربی و ترکی به مراحل انتخابی از هم تفکیک می‌شود و چرا سهم عنصر ایرانی (مغلوب) نسبت به سهم سه عنصر دیگر در حوادث مثبت بسیار بالاتر و در هر مسئله‌ای که منفی است به حساب سه عنصر دیگر یعنی اسلام، عرب و ترک واریز می‌شود؟!.

۱۷- ابزار، شیوه‌ها و نیروهای تحقق پان فارسیسم،

با توجه به آنچه در بالا اشاره شد، ماهیت دولتی و واقعیت منشأ بیگانه پان فارسیسم، تعیین کننده نوع ابزار و شیوه‌های تحقق شعارهای این «ایسم» در ایران بوده است. این شیوه‌ها را میتوان در اشکال زیر خلاصه کرد:

۱-۱۷- قانونگزاری

۲-۱۷- ممنوعیت‌های «غیرقانونی»

۳-۱۷- سوء استفاده از تاریخ

۴-۱۷- جنگ روانی برای کاهش پرستیژ زبانهای غیر فارسی

۵-۱۷- نابودی دو ضربتی زبانهای غیر فارسی

۶-۱۷- طرحهای فاشیستی صرف

۷-۱۷- سیستم تحصیلات

۸-۱۷- تهدید

۹-۱۷- نگاهی مقایسه‌ای به شیوه‌های نابودی زبان ترکی در ایران

۱-۱۷- قانونگزاری

بخش مهمی از پروژه پان فارسیستی برای تبدیل ایران به کشور یکدست، مستقیماً از طریق متن قوانین جاری در کشور صورت رسمی یافته است. دادن موقعیت «زبان رسمی» به فارسی از طریق مداخله رضاخانی در متن قانون اساسی حاصل انقلاب مشروطیت، ممکن شد و در قانون اساسی جمهوری اسلامی با مختصر جرح و تعدیل به صورت قائل شدن حق حیات حاشیه‌ای برای دیگر زبانها، ابقا شد. و حتی در متن قوانین موجود، ضایع شدن حق افراد غیر فارسی در دادگاهها و سیستم قضائی کشور کاملاً جنبه قانونی دارد.

۲-۱۷- ممنوعیت‌های «غیرقانونی»

بسیاری از اقدامات دولت مرکزی برای ممنوعیت رسمی فرهنگ‌های غیر فارسی در ایران نظیر ممنوعیت استفاده موازی و جانبی از زبانهای غیر فارسی در سیستم تحصیلات، مطبوعات و مراکز فرهنگی چون تئاتر، سینما و رادیو-تلویزیون، هیچگونه منع قانونی و پشتوانه‌ای در قوانین حاکم کشور ندارند. ولی عملاً موانعی مرئی و نامرئی این فضاهای حیاتی را از زبانهای غیر فارسی سلب کرده است.

۳-۱۷- سوء استفاده از تاریخ

تاریخ در صورت ایده‌آل بودنش، گزارش علمی از احوال پیشینیان است. حوادثی که صدها و هزاران سال پیش از این واقع شده‌اند، میتوانند موجب مباهات نسل حاضر باشند یا تأسف ما را برانگیزند، میتوانند غیرقابل درک نظر آیند یا پیامی روشن داشته باشند و غیره. اما تاریخ نمی‌تواند مدلی برای زندگی امروز و فردای بشر باشد. پان

فارسسیم از تاریخ و حتی اساطیر دین زرتشتی و شاهنامه بعنوان مدل‌های ایده‌آل برای زندگی اجتماعی امروز نمونه برداری می‌کند.^(۱) مدل برداری از تاریخ در اکثر موارد مبتنی بر تاریخی است که بدین‌منظور تولید (جعل) شده است. اما حتی استناد به تاریخ واقعی برای توجیه سیاست امروزی کاری ناصواب و چه بسا خطرناک است. چرا که گذشتگان تحت شرایطی متفاوت می‌زیستند. و لذا تمامی ساختارهای سیاسی گذشته از «دمکراسی» آتن گرفته تا حکومت‌های سیاه مذهبی در غرب و شرق همه با معیارهای امروز ارتجاعی و ضد انسانی بوده‌اند. ساختارهای سیاسی گذشته البته بخشی از تمدن گذشته بشری هستند، همانطور که تصاویر بجا مانده در غارهای محل سکونت اجداد بشر نیز بخشی از این تمدن هستند. طبیعی است که هیچکدام از این پدیده‌ها کاربرد امروزی نمی‌توانند داشته باشند. زیباترین و عظیم‌ترین کشتیهای بجای مانده از دوران باستانی، تنها به درد نمایش در موزه‌ها می‌خورند.^(۲)

بازنویسی تاریخ گذشته ایران بر اساس الزامات سیاست‌های پان فارسیتی امروز و تغییر نام‌های غیر فارسی شهرها، روستاها، رودها، کوه‌ها و کوچ‌ها و محلات به نام‌های عجیب و غریب فارسی در ۷۰ سال گذشته از سوی «اهل قلم» در بخش دولتی و بخش خصوصی آن بلاوقته ادامه داشته و هنوز هم ادامه دارد. به مضمون این جعل تاریخ و تاریخ جعلی در بخش‌های دیگر این نوشته بویژه در مبحث نهم زیر عنوان «مبانی نظری پان فارسسیم و ارتباط آنها با امر تأمین منافع استعمار» اشاره شده است. اما اشاره به جدیدترین موج بازنویسی تاریخ در اینجا خالی از فایده نیست.

بدنبال همکاری‌های جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه که چنانکه در این نوشته آمده است، آشکارا بر مبانی اعتقاد به وحدت نژادی (علیرغم اختلاف تاریخی و دینی) صورت می‌گیرد، نوع جدیدی از تاریخ و روایت جعلی در حال کانالیزه شدن است. اینک روسیه و روسها دیگر اشغالگران سرزمین‌های همسایگان شرقی و جنوبی خود نیستند! روایت جعلی جدید روسها را در نقش «رهایی بخش»! معرفی می‌کند.

۱- دز زمان پهلوی دوم همچون یک برنامه مدیحه سرایی شاه فرموده در مطبوعات دولتی زیر عبارتی شبیه «ادبیات هر ملت آئینه تمام‌نمای روحیات آن ملت است»، اشعار شاهنامه فردوسی در وصف شاهان و شکوه تاج و تخت آنان «زینت بخش» مطبوعات رسمی بود.

۲- به ابیات زیر از شاهنامه فردوسی دقت کنید:
 زن و ازدها هردو در خاک به
 جنان پاک از این هردو ناپاک به
 زنان را ستایی سگان را ستای
 که یک سگ به از صد زن پارسا
 زنان را همین بس بود این هنر
 نشینند و زایند شیران نر
 برای آشنایی با بحث مفصل‌تر در مورد اینکه آیا این سخنان می‌توانند مورد قبول باشند و بالاتر از آن «سند هویت ملی ایرانیان» باشند، به مقاله دکتر صدرا لاشرافی در همین شماره تربیون نگاه کنید.

روس‌هایی که در توحش بسر می‌بردند، خود توانایی یادگرفتن دولت‌داری از همسایگان ترک خود در امپراطوری خزر را نداشتند. اسکاندیناوی‌ها این اصول را از ترکان خزر آموختند و نخستین دولتهای روس را در محور کی‌یف - مسکو تشکیل دادند.^(۱) سپس این دولتهای «روس» به تدریج نیرومند شدند و با هجومهای وحشیانه به اشغال‌خانات ترک «قازان» (۱۵۵۲)، «آستراخان» (۱۵۵۶) و «سیبری» (۱۵۸۸) دست زدند. این پروسه تا اشغال بلشویکی بعد از انقلاب کمونیستی روسیه ادامه یافت و امپراطوری وحشی روسی را تکمیل کرد. در سالهای اخیر تنها بخشی از این متصرفات پیشین از یوغ سلطه روسها آزاد شدند. این داستان اسفناک توحش روسی که هر صفحه آن ننگی برای بشریت روس و غیر روس است، از سوی یک فردی مدعی دانش در تهران به زمخت‌ترین طرز تحریف شده و جای قربانی و قاتل عوض شده است: جدال میان اقوام مغول و ترک با قوم اسلاو «از همان آغاز پدیدار شدن اقوام ترک در صحنه تاریخ آغاز شده و تنها در اواخر قرن نوزدهم است که سرانجام دولت مقتدر و متمرکز روسها با سلاحهای آتشین و ارتشی جدید امواج مهاجم اقوام صحرانورد را متوقف می‌کند و...»^(۲)

آثاری از تلاش برای تعویض تاریخهای جعلی گذشته با نوع جعلی‌تر جدید نیز قابل مشاهده است. چنانچه در بالا دیدیم بر اساس نظری که لرد کرزن در مورد جنبش بیداری مصریان داشت، این افکار نمی‌توانست از داخل مصر سرچشمه گرفته باشد. در ایران نیز طبق روایت شاهانه تاریخ معاصر ایران، جنبش ملی آذربایجان بعد از جنگ جهانی دوم مثل هر حرکت عدالت خواهانه دیگری، متهم به این است که از خارج آب می‌خورد. تاکنون این «خارج» معادل شوروی بوده است. اما از آنجا که روسیه بعنوان وارث این «شوروی» نامرحوم در ماه عسل روابط طراز جدید خود با جمهوری اسلامی در اختلاط است، با حفظ اصل وابستگی نهضت آذربایجان در سالهای ۱۳۲۴-۱۳۲۵ به خارج، کشور خارجی مورد نظر را از روسیه به «آمریکا» تغییر دهد!^(۳)

۱- نگاه کنید به: «ترکان و روسها، آیا این روسها بودند که ترکان را با تمدن آشنا کردند؟» در تریبون شماره ۳، بهار ۱۹۹۸، ص ۱۵۷-۱۶۱. اثر شده حاوی اطلاعات بسیار جالبی در این مورد است:

- ۱- کستلر، آرتور، خزران، ترجمه محمدعلی موحد، انتشارات خوارزمی، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۴.
- ۲- از «مقدمه مترجم» دکتر غفار حسینی بر اثر زیر: بارتوکد، واسیلی: تاریخ ترکیهای آسیای میانه، انتشارات توس، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۶، ص ۶.
- ۳- کتاب «خاطرات نورالدین کیانوری» در واقع مصاحبه او با یک مأمور امنیتی عالیرتبه جمهوری اسلامی است. در این کتاب مصاحبه کننده بی‌نام و نشان مزبور سعی دارد این تئوری را در دهان کیانوری بگذارد. کیانوری هم با آنکه طی مصاحبه از کبسه آذربایجان حاتم‌بخشی‌های بسیار می‌کند، اما در این نکته هربار که مطرح می‌شود، طرف خود را مایوس می‌کند. مشخصات کتاب چنین است: (ادامه پاورفی در صفحه بعد)

بعید نیست که در صورت موفقیت جناح خاتمی برای بهبود روابط با آمریکا نام این کشور خارجی به «اسرائیل» و یا هر نام جدید دیگری تغییر پیدا کند!

۱۷-۴- جنگ روانی برای کاهش پرستیژ زبانه‌ای غیرفارسی

از طریق راه انداختن یک جنگ روانی تمام عیار علیه ترکان و فرهنگ و زبان ترکی،^(۱) (چون دیگر زبانهای غیر فارسی) سعی شده و می‌شود تا اهالی غیر فارس «داوطلبانه» به یک خودکشی فرهنگی دست بزنند. هدف از این جنگ روانی آن است که برتری زبان حاکم فارسی بعنوان «زبان رسمی» بر زبانهای محکوم و «غیر رسمی» به درون سیستم تفکر و روانشناسی غیرفارسیها منتقل شود. بعنوان مثال متکلمین به زبان ترکی بعنوان پنجمین زبان بزرگ دنیا باید قبول کنند که زبان مادری آنها نسبت به زبان فارسی که صرفاً در نیمی از ایران و بخشهایی از افغانستان و تاجیکستان صحبت میشود، حقیر و ناچیز است! این مسئله از طرق معمولی چون بحث، مقایسه، تحقیق و امثالهم پیش نمی‌رود. امر اثبات درجه ۲ بودن زبانهای غیرفارسی در ایران از طریق یک جنگ روانی مبتنی بر تحقیر و تمسخر با تولید «جوک» و برنامه‌های ویژه رادیو تلویزیون دولتی صورت می‌گیرد.^(۲)

۱۷-۵- نابودی دو ضربتی زبانه‌ای غیر فارسی

طرح نابودی دو ضربتی زبانهای غیر فارس: بر مبنای این طرح زبانهای غیرفارسی در ایران ابتدا باید با انبوه کلمات فارسی انباشته شده به زبانهای (PIDGIN) بدل شوند و سپس با سست شدن و تحریف ساختار گرامری به زبانهای (KREOL) تنزل یابند، تا راه نابودی نهایی آنها هموار شود. تولید برنامه‌های غیرفارسی رادیو تلویزیون ایران

(ادامهٔ پاورقی از صفحهٔ قبل) خاطرات نورالدین کیانوری، انتشارات اطلاعات، مؤسسه تحقیقاتی و انتشاراتی دیدگاه، تهران، چاپ دوم، ۱۳۷۲، ص ۱۳۱-۱۳۴.

۱- جزئیات این جنگ روانی به تفصیل در مقاله «ایراندا» تورک لره قارشی پسیکولوژیک محاربه» در شماره ۱ تریبون، بهار ۱۹۹۷، صفحات ۲۷-۳۶ آمده است.

۲- بعنوان مثال در جمهوری اسلامی که عالی‌ترین مقام رسمی کشور و صاحبان بسیاری از مقامهای دیگر ترک هستند، ترکها در سریالهای تلویزیونی صرفاً در نقش رفتگر و مشابه آن تقدیم می‌شوند! بان فارسیستها و منکرین وجود ستم ملی در ایران تمسخر زبانهای غیر فارسی و بویژه ترکی را به «عوامل جوی» و هر عامل بیربط دیگری غیر از ارادهٔ حساب شده و با برنامه دولتی نسبت می‌دهند. جالب است که یکی از پرکارترین دلفک‌های ضد ترک زمان شاه، در عین شرکت در ایجاد نامقدس ترک ستیزانهٔ خود، دلفک دوبار هم بود. خبر شرکت این دلفک بظاهر نادان در مجالس پادشاهانه در کتاب زیر آمده است: احمد علی مسعود انصاری: من و خاندان پهلوی، نشر مهر، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۷۳، ص ۷۹.

مستقیماً با دستور مرکز و با این هدف آگاهانه صورت می‌گیرد.^(۱) طرح مشخص اجرایی برای رسیدن به این هدف ناشریف نیز در نوشته‌های یحیی ماهیار نوابی موجود است. وی بخش برنامه‌های غیرفارسی به «زبان»‌های مجعول آکنده از کلمات فارسی را برای نابودی زبانهای غیرفارسی توصیه می‌کند.^(۲) وی کلمات فارسی را «مشترکات» می‌نامد و البته این شیوه را راه قطعی محو زبان و فرهنگ‌های غیرفارسی نمی‌داند و آنرا بعنوان یک شیوه تکمیلی مطرح می‌کند. شیوه مؤثری که بنظر وی می‌تواند تیرخلاص بر فرهنگ و زبان اکثریت مردم ایران بزند، تشکیل اردوگاههایی است که باید آنها را کوره‌های فرهنگ سوزی نهاد. در بخش بعدی به این طرح اشاره خواهد شد.

زبانی که در برنامه‌های «ترکی» رادیوهای آذربایجان بکار می‌رود، بطور آگاهانه در خدمت نابودی زبان و فرهنگ مردم است. این برنامه‌ها طبق طرح یحیی ماهیار نوابی برای نابودی زبان ترکی در ایران و در اصل با استفاده از تجربیات طولانی استعمار در نبود کردن زبانهای مستعمرات، اجرا می‌شود. واقعیت این است که در ایران دشمنی با زبان ترکی ادبی و مکتوب، شدیدتر از ترکی روزمره مورد استفاده مردم، مورد غضب پان فارسیست‌هاست. علت این امر آن است که ترکی ادبی آذربایجان ماهیت زبان «ماهیاری نوابی» دولتی را افشا می‌کنند و جعلی بودن آن زبان را گواهی می‌دهند.

۱۷-۶- طرح‌های فاشیستی صرفه

طرح‌های هیتلر برای ساختن آلمان «واحد و یکدست» امروز مورد آگاهی (و نفرت) بشریت است. نابودی فیزیکی ملیونها آلمانی که «یکدستی» و «خلوص» مورد نظر هیتلر را به هم می‌زد، روش نازی‌های برای رسیدن به «ایده‌آل یا مطلوب اجتماعی» غیر انسانی‌شان بود. چنانچه پیشتر اشاره شد، در ایران «ایده‌آل یا مطلوب اجتماعی» پان فارسیسم ساده‌تر و روش‌تر از ایده‌ئولوژی نازیستی آلمان تعریف شده است:

«ایده‌آل یا مطلوب اجتماعی ما حفظ و تکمیل وحدت ملی ایران است... منظور ما از کامل کردن وحدت ملی این است که در تمام مملکت زبان

۱- در مورد زبانهای Pidgin و Kreol در مقاله «دیل شعورو و دیل»، تریبون ۲، ص ۷۷، ۷۴، از همین قلم، اشاره‌ای گذرا شده است. مقاله مفصلی در این موضوع در مجله تریبون منتشر فرصتی برای چاپ است.

۲- زبان فارسی در آذربایجان، جلد دوم، از نوشته‌های دانشمندان و زبان‌شناسان، گردآوری ایرج افشار، ص ۱۴۲.

فارسی عمومیت یابد، اختلافات محلی از حیث لباس، اخلاق و غیره محو شود... گردد و لر و قشقایی و عرب و ترک و ترکمن و غیره باهم فرقی نداشته، هر یک به لباسی ملبس و به زبانی متکلم نباشند»^(۱)

برای رسیدن به این «ایده آل یا مطلوب اجتماعی» طرحهای ناظر بر اسکان اجباری ایلات کوچروی ترک و جابجاییهای گسترده به قصد پراکنده کردن ترکان در میان فارسها موجود بوده است. از این طرحها پاره‌ای به اجرا درآمده و برخی تنها بعنوان سندی از جهالت و نژادپرستی فارسی به بایگانی تاریخ سپرده شده‌اند. طرح جدا کردن نوجوانان ترک و عرب از خانواده و زادگاهشان برای طی دوره فارسیزه شدن در نزد «خانواده‌های محترم فارسی زبان» در شهرهای «تهران، مشهد، اصفهان، یزد، شیراز و کرمان» بارها از سوی محافل نژادپرست ایرانی مطرح شده است.^(۲)

در بخش آغازین این نوشته به کتاب به کتاب «گیوم اده» کشیش فتنه‌گر فرانسوی بنام «ریشه‌کن ساختن مسلمانان» و نقشه‌های دقیق وی برای رسیدن به مقصود پلیدش اشاره شد. در ایران امروز نیز طرحهای مشابه با تمام زشتی‌ها و کراهتی که در آنها به نمایش درمی‌آید، کم نیستند. با این تفاوت که قرون و اعصار سپری شده از روزگار گیوم اده تا دوران ما، پلیدی و زشتی پندار «استراتژ»های آریاپرست امروزی را صد چندان می‌کند.

هیتر که باید او را پیشوای بحق نژادپرستان وطنی نامید، برای تسهیل امر نابودی شهوندان خودی در داخل به قصد رسیدن به جامعه «خالص و یکدست» به استفاده از جنگ و فرصتهایی که یک جنگ خارجی در این راه بوجود می‌آورد، تأکید خاصی داشت. بعلاوه این «پیشوا» چندان به «راه حل‌ها» و «ابتکارات» موردی قائل نبود و متدهای صنعتی در مقیاس بزرگ را ترجیح می‌داد. از اینرو شاید تعجب انگیز نیست که پیروان وی در ایران نیز، هم جنگ را یک «فرصت مناسب» برای پاکسازی و همسان سازی قومی می‌دانند و هم تأسیس اردوگاههای همسان سازی قومی را نزدیکتر به هدف می‌دانند. بنظر می‌رسد که دکتر جواد شیخ‌الاسلامی هم که ابتدا طرح

۱- مجله آینه، شماره ۱، تیرماه ۱۳۰۴، دوره چهارجلدی تجدید چاپ شده، تهران، (۱۳۵۶) ۲۵۳۶، بنیاد موفقات محمود افشار، جلد سوم، ص ۵.

۲- نمونه متأخر این طرح فاشیستی از سوی دکتر جواد شیخ‌الاسلامی مطرح شده است: «می‌توان جوانان کم سال آذربایجانی و زنجان و خوزستانی (اعم از دختر و پسر) را... برای یکی دو سال در خانواده‌های محترم فارسی زبان که زبان متداولشان فارسی باشد به عنوان مهمان پذیرفت و از این راه به ترویج و تحکیم زبان فارسی میان این گروه سنی (۱۲ تا ۱۶ سال) کمک کرد.» مقاله «زبان فارسی نشان والای قومیت ایرانی»، مجله آینه، سال هفتم، شماره سوم، خرداد ۱۳۶۰، ص ۱۶۲.

فاشیستی خود را بر عهده «خانواده‌های محترم فارسی‌زبان» می‌نهد، در واقع تأسیس اردوگاهها و راه‌حلهای کلکتیو را مؤثرتر می‌داند. وی با رعایت رأفت و عطف اسلامی نام مستعار «مجتمع‌های تربیتی» (۱) را برای اردوگاههای مورد نظر خود انتخاب کرده است تا زشتی افکار پلیدش را تعدیل کرده باشد:

«جنگ کنونی میان ایران و عراق از قضا یک چنین موقعیتی را عملاً بوجود آورده است و بر نیکوکاران شهرهای مهم و فارسی‌زبان ایران (تهران، مشهد، اصفهان، یزد، شیراز و کرمان) واجب است که در صورت امکان برخی از خردسالان آوره این مناطق را که در گذشته (به هر دلیل) به یاد گرفتن صحیح زبان فارسی کامیاب نشده‌اند، در کانونهای خانوادگی یا مجتمع‌های تربیتی (که هزینه تأسیس و نگهداری آنها باید از طرف نیکوکاران مستطیع و علاقه‌مند به حفظ فرهنگ و زبان فارسی تقلیل گردد) بسپارند»^(۱)

این موجود زنده که زنده ماندن زبان و فرهنگ ترکان ایران آرام و قرار وی را ربوده است، در یک بحث روزنامه‌ای اشاره به محل تأمین بودجه خود را لازم دیده و آنرا به گردن «نیکوکاران مستطیع» انداخته است. وی بهتر از هر کس دیگری می‌داند که طرح ایجاد اردوگاههای تغییر زبان، چیزی نیست که بتوان از محل اعانات و یا خمس و زکات «نیکوکاران مستطیع» تأمین مالی شود. علت این اشاره وی را باید در ترس وی از اعتراف به ماهیت دولتی پروژه‌های نژادپرستانه وطنی دانست. وی با این تردستی سعی دارد تا این پروژه‌ها را چون اقدامات خیریه متمولین جلوده دهد.

البته این شیخ‌الاسلامی که چندان «شیخ» یا «اسلامی» هم نیست، صرفاً حلقه‌ای از زنجیر طولانی هیتلرچه‌های پرورده خاک پاک وطن ماست. والا طرحهای ناظر بر نابودی معنوی ترکان ایران با متدهای صنعتی در مقیاس‌های بزرگ، تاریخی طولانی‌تر از شیخ‌الاسلامی دارد. یکی از پیش‌کسوتان راه وی، در فصلی که بعد از کودتای ۲۸ مرداد (و با الهام از آن کودتا)^(۲) به اثر چاپ شده در ماههای قبل از کودتا می‌افزاید، «آخرین و قطعی‌ترین و پرتیرترین راه» نابودی ترکان ایران را کنترل تربیت اطفال ترک از همان بدو تولد و از «زایشگاه» تا «دبیرستانها و آموزشگاههای دیگر برای فراگرفتن پیشه‌های گوناگون» می‌داند. به سطور زیر دقت کنید:

«- آخرین و قطعی‌ترین و پسرتم‌ترین راه [۱] ساختن شهرهایی برای

۱- همانجا و همان مقاله، ص ۱۶۳ و ۱۶۴.

۲- دیدیم که شیخ‌الاسلامی هم گویا الهام خود را از جنگ ایران و عراق گرفته بود!

کودکانست. اینگونه شهرهای را میتوان برای نخستین بار در جاهائیکه دارای دیه‌های فراوان و پراکنده [پراکنده] و کم جمعیتست [کم جمعیت است]، مانند نواحی اهر و ارسباران، پی‌افکنند. آغاز کار را، ساختمان زایشگاهی بزرگ و چند کودکستان و دبستان بسنده است، ولی رفته رفته باقتضای سن کودکان، دبیرستانها و آموزشگاههای دیگر برای فراگرفتن پیشه‌های گوناگون باید بدانها افزود. بوجود آوردن اینگونه شهرها گذشته از تعمیم و ترویج زبان فارسی دارای فوائد بیشمار است...»^(۱)

نام مؤلف سطورى که نقل شد، یحیی ماهیار نوابی است. بنظر می‌رسد که اگر مینا را طرز تفکر افراد قرار دهیم، هیتلر و دکتر رادووان کارادزیچ شاعر، چندان ناشریف‌تر از دکتر جواد شیخ‌الاسلامی و یحیی ماهیار نوابی نباشند. فرق معامله در این است دو فرد اول شانس عملی کردن افکار خود را یافتند و از دو فرد بعدی یکی آرزوهای خود را به گور برده و دیگری نیز گمان نشود این آرزوهای خود را به جایی دیگر برد.

۷-۱۷- سیستم تحصیلات

نظر به روشن بودن اهمیت سیستم تحصیلات در شکل دادن به روندهای درازمدت هر جامعه‌ای در هر عرصه‌ای، در اینجا به ذکر نام این عامل در پیاده کردن طرح نابودی فرهنگ‌های غیرفارسی بسنده می‌شود. تنها باید همینجا متذکر شد که در ایران نه تنها زبان تحصیلات فارسی است، بلکه مضمون این سیستم نیز کاملاً در خدمت نقشه‌های پان‌فارسیتی بوده و هست. از جمله بخش اصلی گناه ناآگاهی اکثریت مردم فارس زبان از مشکلات فرهنگی و گاه حتی وجود مردم غیرفارس زبان در ایران را باید به پای سیستم تحصیلات کشور نوشت.

۸-۱۷- تهدید

ارباب، تهدید، شانناژ و اتهامات واهی از شیوه‌های مرضیه‌ای هستند که از دیرباز در جوامع سنتی بر علیه دگراندیشان و برهم زندگان خواب خفتگان غفلت و جهالت بکار رفته است. پروژه نابودی زبانهای غیرفارسی در ایران گو اینکه از مراکز مدرن آب

۱- مقاله یحیی ماهیار نوابی که بار اول در سال ۱۳۳۲ در ماههای قبل از کودتا بدون بخش آخر آن که درگیرنده این نقل‌قول است، چاپ شده است. مقاله بعد از چاپ‌های متعدد اینک از سوی موقوفات شیطانی محمود افشار در ضمن سلسله تلاشهای جدید این مؤسسه چاپ شده است: زبان فارسی در آذربایجان، جلد دوم، از نوشته‌های دانشمندان و زبان‌شناسان، گردآوری ایرج افشار، ص ۱۴۳.

می خورد، اما احتمالاً به علت دشواری این کار ناشرافتمندانه خود را مجبور از توسل به هر وسیله ای یافته است. در گذشته ای که انقلاب سفیدچی ها در تهران و انقلاب سرخچی ها در مسکو بر مسند قدرت لمیده بودند، «کمونیست» و «عامل کشور همسایه» از اتهاماتی بود که در جیب بغل هر آجانی یافت می شد تا عندالزوم به کار گرفته شود. امروز به خاطر تغییرات بزرگ در صحنه جهانی این صنعت چاپ و نصب اتهام، دچار تغییری اندک شده و متن این اتیکت اتهام را به «پان ترکیست» عوض کرده اند. این تغییر رویه بنوعی کار اتهام و ارباب را تسهیل کرده است. چراکه اگر اتهام کمونیست لازمه نشان دادن حداقلی از گرایش متهم به اندیشه چپ بود، «پان ترکیست» بودن با توجه به تعریف سیالی که از این «ایسم» میشود، اتیکتی است که به هر فکر و هر فردی قابل الصاق است. هرگونه دوست داشتن زبان مادری و عشق نسبت به فرهنگ و آداب و رسوم آبا و اجدادی میتواند معادل این «ایسم» تلقی شود. اخیراً کاشفی با استعداد در این جمله که «ترکم و از این جهت احساس خوشبختی می کنم»، «نشانه هایی از پان ترکیسم» یافته است!^(۱)

۹۱۷-نگاهی مقایسه ای به شیوه های نابودی زبان ترکی در ایران

نگاهی به ابزارها و شیوه هایی که برای ساختن ایران «خالص و یکدست» طرح و اجرا شده و مقایسه آنها با شگردهای مشابه در سایر کشورها می تواند نتایج جالبی بدست دهد. آذربایجانیها که همزمانانشان مدت های طولانی اسیر ستم روسها بودند، نمی توانند امروز حال و روز فرهنگ هزاران ساله خود را با همزبانان خود در آنسوی ارس مقایسه نکنند. بویژه وقتی در نظر بگیریم که مسکو نیز طرح ایجاد «انسان شوروی» روسی زبان و روسیزه کردن ملل غیرروسی اسیر خود را داشت، نمی توان تسلیم وسوسه یک مقایسه بین روشهای اعمال شده در دوسوی مرز برای رسیدن به هدف واحد یعنی آسیملاسیون ملل غیر روس و غیرفارس، نشد. چنین مقایسه ای موضوع جالبی برای محققین علوم مربوطه خواهد بود. اما بطور کلی می توان در این مورد اظهار نظر کرد که اصل اعمال قدرت و سلطه بوده است. آنچه که در انتخاب ابزارهای بکار گرفته شده برای اعمال این قدرت، مؤثر بوده است، توانائی های طرف حاکم برای اعمال سلطه بوده است. الوین تافلر در اثر خود بنام «جابجایی در قدرت» سه منشأ اصلی قدرت را خشونت، ثروت و دانائی معرفی می کند. که بترتیب نسبت به یکدیگر کاراتر و متمدنانه تر هستند. وی بدترین وسیله کسب قدرت را خشونت معرفی می کند.^(۲) به

۱- جهان کتاب، شماره ۶۳-۶۲، تهران، سال سوم، شهریورماه ۱۳۷۷، مقاله «رسول زاده و انقلاب مشروطه ایران» از محمد حسین خسروپناه، ص ۱۴-۱۵.

۲- نگاه کنید: تافلر، الوین، (Alvin Toffler): جابجایی در قدرت، دانائی و ثروت و خشونت (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

شرط قبول این تعریفات می‌توان گفت که شوینیسم فارسی رضاخانی که در مقایسه با نمونه روسی این پدیده از ثروت و دانائی ناچیزی برخوردار بود و هست، بیشتر به خشونت و قهر دولتی معتقد و متکی است. حتی کسانی چون جواد شیخ‌الاسلامی و یحیی ماهیار نوابی طرحهای بربرمنشانه خود را بواسطه زور دولتی قابل اجرا میدانند. در صورتی که شوینیسم روسی به توان خود در عرصه ثروت و دانائی امیدوار بود و نیازی برای قدغن کردن زبان ملل ساکن امپراطوری روسیه نمی‌دید.^(۱) حتی کشورهای چون ایالات متحده آمریکا یا استرالیا در صددند تا شهروندان همگون‌تری از طریق انگلیسیزده کردن بیشتر آنها، داشته باشند. اما این دولتها برای اینکار مطبوعات یا رادیو تلویزیونهای غیر انگلیسی را ممنوع نمی‌کنند. لذا غیرانسانی و غیرمتمدنانه بودن شیوه‌های مورد استفاده در ایران، برای نابودی زبانها و فرهنگهای غیرفارسی را باید در بی‌بهرگی حاملان این طرحها از ابزارهای عالی‌تر رسیدن به قدرت (ثروت و دانائی) دانست که آنها را به توسل به بدوی‌ترین وسیله نیل به قدرت یعنی خشونت، همچون استفاده از دستگاه دولتی برای اعمال ممنوعیت علیه ملل غیرفارسی، وامی‌دارد. بدین ترتیب بعید نیست چنانچه روزی روزگاری این سیستم شوینیستی احساس کند که قادر است از طرق متمدنانه‌تری سلطه خود برای محو دیگر فرهنگها را اعمال نماید، به انجام اصلاحاتی در سیستم کنونی تن در دهد. نابودی اقتصاد آذربایجان و سقوط آذربایجان شرقی از دومین استان صنعتی کشور در مقطع انقلاب به مقام هفدهم از این نظر، در خدمت یک چنین زمینه‌سازی‌هایی باید باشد. و قتیکه آذربایجان «سرزمین سوخته» ای بیش نباشد، و فرزندان آن در پی قرصی نان آواره ایران و جهان شوند، بشرط آزادیهای حقوقی نیز قادر به ترمیم جراحتهای عمیق خود نخواهند بود. در چنین شرایطی که اگر نه دانائی، حداقل ثروت بسیار بیشتری در تهران نسبت به تبریز آنباشته شود، کوره‌های فرهنگ سوزی در ایران می‌توانند رنگ و لعابی متمدنانه‌تر داشته و

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) آستانه قرن بیست و یکم، جلد اول، اقتصاد، ترجمه شهیندخت خوارزمی، ناشر: مترجم، چاپ اول: ۱۳۷۰، تهران، فصل اول و دوم: ۱- عصر جابجایی در قدرت و ۲- عصله، پول، مغز.

۱- شوینیستهای وطنی که معتقدند دولت مرکزی باید هر بلایی که از دستش برآید در حق ملل اسیر خود، دریغ نکند، این «سخاوت» روسها را به حساب «نتوانستن» همکاران روس خود می‌گذارند. طی سابق در گذشته نیز سعی داشتند این آزادی زبانی- فرهنگی را دست‌آورد نمی‌کنند. هر دوی این برداشت‌ها به حکم کوهی از شواهد و اسناد باطل است. روسها بن رژیم تاریخ هم قادر بودند هر قدغنی را برقرار سازند و هم می‌خواستند بمرور آنها را در زبان و فرهنگ خود تحلیل برده ملت یکدست و خالص روسیه کبیر را د. اوینسکی در این شماره تریبون نیز از این نظر جالب است. مؤلف مقاله که ت مدرن در روسیه است، بروشنی خواستار تحصیل هر ملتی بزبان مادری ۱۰ سال قبل نوشته شده است، ربطی به دست‌آورد سوسیالیسم ندارد و... در ده بحثی در این زمینه در صفحات تریبون ارائه خواهد شد.

خود را از التزام به اعمال دائمی قهر دولتی آزاد بکنند.

۱۸- «عوامل خارجی» در تفکر دولتی ایرانی

رژیمی که از سوی بریتانیا بر ایران حاکم شد، مثل هر ارگانیسم دیگری مکانیسمهای تدافعی و تهاجمی خود را داشت. برخورد سیاسی این رژیم به مردم و نیروهای مخالف خود، جزء مهمی از این مکانیسمها بشمار می‌روند. اگر مجموعه برخوردهای رژیم با مردم و مخالفانش طی ۵ دهه سلطنت پهلوی را جمع‌بندی کنیم یک طرز برخورد تکرار شونده در میان آنها را میتوان دید: گویا هر گونه مخالفت با رژیم سیستم تفکری آن بنوعی به عوامل «خارجی» مربوط میشده است.

طراحان و مجریان کودتای ۱۲۹۹ از همان ابتدا، مشروعیت کودتا را با عامل خارجی (خطر بلشویزم) توضیح می‌دادند. ارتشی که برای سرکوب مردم سرهم شده بود، گویا به قصد مقابله با تجاوز خارجی بود. حکومتهای خودمختار آذربایجان و کردستان گویا «غائله»هایی بودند که از طرف اجانب تحریک شده بودند. نهضت ملی شدن نفت به توطئه خارجی نسبت داده شد. نیروهای مذهبی (خطر سیاه) و نیروهای چپ (خطر سرخ) هردو متهم به انتساب به اجانب بودند. عصیان ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ تبریز به نفوذ اتباع خارجی از مرزهای شمالی نسبت داده شد. امروزه بقایای طرفداران و عوامل رژیم شاه توطئه‌های مختلف خارجی را عامل سرنگونی رژیم سابق می‌انگارند.

واقعیت آن است که در تمامی حوادث سیاسی دوران پهلوی عامل تصمیم‌گیرنده در جناح حاکمیت به حد غیرلازمی دولتهای خارجی بودند. حوادث بسیار دیگری نیز بنحوی سمبولیک و معنی‌دار در ارتباط با خارج و خارجی‌ها هستند. از همان بسته شدن نطفه این رژیم در لندن تا مرگ رضاخان و پسرش در دربدری و خفت در خارج اتفاق افتادند. محل تحصیل و تفریح خانواده سلطنتی کشورهای خارجی بودند. اولین همسر محمدرضا (فوزیه خواهر ملک فاروق) و اولین همسر پسر منتظرالسلطنه وی رضا نیز دختر انورالسادات مصری و خارجی بود. طلاق ملکه خارجی یعنی فوزیه نیز با تصمیم خارجی‌ها بود!^(۱) کودتای ۱۳۳۲ مرداد با رهبری خارجی و مشارکت قوای داخلی (متشکل از فواحش دروازه قزوین و چاقوکشان تهران^(۲)) صورت گرفت. کلاً

۱- ظهور و سقوط سلطنت پهلوی، خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای سیاسی، انتشارات اطلاعات، چاپ ششم، تهران، ۱۳۷۳، جلد اول، ص ۱۹۵.

۲- از همان آغاز که قوای رضاخان در انتظار فرمان حرکت به سوی تهران در روزهای اقامت خود در شهر قزوین ۸ هزار تومان بدهی به «مراکز فساد» بالا آورده بودند، شاهد عناصر خودفروش و اجیر (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

سوت شروع، توقف و پایان بازی «پهلوی» چندین بار از خارج به صدا درآمد. کودتای ۱۲۹۹ (شروع)، شهریور ۱۳۲۰ (پایان نیمه اول)، نصب محمدرضا بعد از تردیدهایی که در لندن در ایمنورد وجود داشت (شروع نیمه دوم)، کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ (ادامه نیمه دوم بعد از اخلاقی که از سوی «تماشاگران» در بازی ایجاد شده بود)، عدم حمایت غرب از کشتار سراسری مردم از سوی ارتش یا هر روایت دیگری از این مسئله (پایان بازی). در مسئله حکومت‌های خودمختار آذربایجان و کردستان نیز از طریق بند و بست با خارج (شوروی) و فشار خارجی (از طرف غرب بر شوروی) به نفع دربار حل شد.^(۱) جشنهای ۲۵۰۰ سالگی آزادی یهودیان از بابل تحت عنوان جشن‌های شاهنشاهی یعنی سلطنت هخامنشی نیز هم به ابتکار خارجی‌ها (اسرائیل) بود و هم سرتاسر این نمایش پوخرج از سوی خارجی‌ها طراحی و برگزار شد. در لیست خوراکی که در این بذل و بخشش شاهانه از کیسه مردم احسان می‌شد تنها خاویار آن ایرانی بود و بقیه خارجی!^(۲) عاقبت این حکایت هم در پایان نیمه اول و هم در سرانجام نیمه بعدی عبارت از مرگ در سرگردانی و دربدری در خارج بود و مدفن هردوی آنان نیز خارج بود.

در دوران انقلاب حتی بعد از پیام «من صدای انقلاب شما را شنیدم» همچنان تنها صدایی که محمدرضا قادر به شنیدنش بود، صداهای بود که از سفارتین برخاسته باشد. به نوشته یار پیشین وی احمدعلی مسعودی انصاری: «نظر سفیران آمریکا و احياناً انگلیس برایش وحی منزل بشمار می‌رفت و در جریان انقلاب هم که روحیه خودباختگی بر او مسلط شد تنها نظر آمریکا و انگلیس و سفیران آنها برایش مهم بود که چه سرنوشتی برایش در نظر گرفته‌اند!»^(۳) وی بعد از آخرین فرار مفتضحانه خود از

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) شده در مضحکه پهلوی هستیم. این عناصر خود فروش با دیگر در کودتای ۲۸ مرداد در نقش «مردم» حامی شاه وارد صحنه شدند. اما اجیر اینگونه افراد برای ایفای رُل «مردم» حامی شاه در انقلاب ۱۳۵۷ دیگر چاره ساز نبود. رژیم پهلوی حتی در سفرهای خارج از کشور خود محتاج «طرفداران» اجیر شده بود. جزئیات تدارک «جمعیت اجاره‌ای» برای استقبال از شاه در واشنگتن در نوامبر ۱۹۷۷ در مطبوعات منعکس شد. پرویز راجی هم به مسئله اشاره کرده است: خدمتگذار تخت طاووس، ص ۱۱۹.

۱- فردوست نقل می‌کند که محمدرضا «اگر انگلیسی‌ها را عامل به سلطنت رسیدنش می‌دانست، آمریکایی‌ها را ناجی آذربایجان محسوب می‌داشت و به همین دلیل بود که بعداً در سال ۱۳۲۸ مسافرت رسمی را برای تشکر در مسئله آذربایجان به آمریکا کرد.» منبع پیشین، جلد اول، ص ۱۴۹. فردوست در جای دیگری نکته مهمتری را افشا می‌کند: «پس از آنکه مسئله آذربایجان به نفع آمریکا حل شد،» همان منبع، ص ۵۲۹.

۲- برای مطالعه گزارش جالبی از این مضحکه پادشاهانه نگاه کنید به: فصلنامه تخصصی تاریخ معاصر ایران، مقاله‌نگاهی به اسناد محرمانه جشنهای ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، پهلوی دوم و نمونه‌اندیشه‌های باستان‌نگرایانه، مختار حدیدی، ص ۱۰۳-۲۱۲.

۳- احمد علی مسعودی انصاری: من و خاندان پهلوی، تنظیم محمد برفعی و حسین سرفراز،

ایران صراحتاً در «پاسخ به تاریخ» نوشت که هر آنچه آمریکائی‌ها گفتند من کردم، پس چرا می‌خواستند مرا عوض کنند؟

حتی پس از فرار محمدرضا در سال ۱۳۵۷ در دستگاه باقی مانده سلطنت محرز بود که هر تصمیمی در این مملکت اصولاً از سوی خارجی‌ها اتخاذ می‌شود. فردوست شرح می‌دهد که وقتی به شاپور بختیار سفارش می‌فرستد که کار از کار گذشته و باید تسلیم شد، بختیار در جواب جويا می‌شود که منشاء این توصیه فردوست کدام یکی از ۲ سفیر (انگلیس آمریکا) بوده‌اند! ^(۱) «سیروس غنی» از دلایان بین‌المللی واسطه غارت ایران به محض شنیدن خبر انتصاب شاپور بختیار به سمت نخست وزیر گوشه تلفن را برداشته و با «هنری پرشت» رئیس وقت امور ایران در وزارت خارجه آمریکا تماس می‌گیرد تا این تصمیم را عوض کند! هم شاپور بختیار و هم سیروس غنی از قوائد بازی (یا تمایش و مضحکه پهلوی) آگاه بودند و می‌دانستند که خداوندگاران و صاحبان قدرت در ایران چه کسانی هستند. شاه در رأس رژیمش «نظر سفیران آمریکا و احیاناً انگلیس برایش وحی منزل بشمار می‌رفت و... تنها نظر آمریکا و انگلیس و سفیران آنها برایش مهم بود که چه سرنوشتی برایش در نظر گرفته‌اند!» ^(۲) بقایای سلطنت در خارج نیز پیوسته برای حل مسائل معیشتی، اختلافات داخلی و طرحهای «براندازی» خود دائماً در اطاق انتظار مسئولین دواير مختلف کشورهای خارجی هستند.

از آنجا که این طرز تفکر از ابتدا و از خارج طبق فرمول اطاعت از مافوق و تحقیر زبردست به میدان آمده است، این بیگانه پرستی افراطی با توهین به مردم خود همراه بوده و هست. «نادان» ^(۳)، «هوطنان بدبخت و شپشو» ^(۴) و صفاتی بدتر از اینها از سوی صاحبان این طرز تفکر نثار مردم شده است. شاه خود خطاب به مردم می‌گوید: «ما شما را آدم کردیم...» ^(۵)

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) نشر مهر، تهران، چاپ چهارم، ۱۳۷۴، ص ۱۶۵-۱۶۶.

۱- فردوست، جلد اول، ص ۶۲۱.

۲- احمد علی مسعودی انصاری: من و خاندان پهلوی، تنظیم و نوشته محمد برقی و حسین سرفراز، نشر مهر، چاپ چهارم، تهران، ۱۳۷۳، ص ۱۶۵، ۱۶۶.

۳- خورد رضاخان و محمدرضا بارها

۴- راجی، پروین: خدمتگزار تخت طاووس، ترجمه ح.ا. مهران، انتشارات اطلاعات، تهران، چاپ دهم، ۱۳۷۴، ص ۳۴۱، راجی این لقب را از زبان برادر خود به تظاهرکنندگان علیه رژیم می‌دهد.

۵- علی احمد مسعودی انصاری: من و خاندان پهلوی، ص ۱۶۱، نقل از زبان محمدرضا در روزگار سرگردانی‌اش در مکزیک. حق آن است که برعکس این ادعا درست است و فرزندان و نوادگان یک قزاق اجاره‌نشین در حسن آباد تهران از قبل چهاول مردم به جاه و جلالی رسیدند که مردم در نظرشان حقیق بنمایند.

حال رژیمی با این کشف و کرامات، همه مردم را در شرایط عادی تحقیر کرده و در صورت اعتراض آنها را به «عوامل خارجی» و «اجانب» نسبت می‌دادند! خواه عوامل مورد غضب واقع شده دربار، دانشجویان مخالف رژیم، حکومت‌های خود مختار آذربایجان و کردستان، نهضت ملی شدن صنعت نفت، انقلاب ۱۳۵۷ و هر صدای مخالف دیگری در این رژیم از سر تا پا خارجی به «خارج» نسبت داده می‌شدند. این شیوه مرضیه امروز نیز از سوی عوامل بجا مانده آن رژیم، طرفداران جدید و وارثین اسلامی‌اش بکار گرفته می‌شود. مثل بسیاری پدیده‌های دیگر، این نوع برخورد به صداهای منتقد و مخالف نیز در ایران نهادی شده و در رژیم جمهوری اسلامی بکار گرفته می‌شود.

۱۹- فرهنگ کشی بجای نسل کشی و کوره فرهنگ سوزی بجای کوره آدم سوزی

از بیماری‌های بزرگی که در قرن بیستم منجر به جنایات هولناک شده است یکی اعتقاد به جامعه و کشور «یکدست» است. هیتلر آلمانی بزرگ و «یکدست» عاری از یهودیها، اسلاوها، معلولین، کمونیستها، همجنس‌گرایان و کولی‌ها میخواست. امروز رهبران بلگراد و ایروان، صربستان و ارمنستانی بزرگ، یکدست و عاری از مسلمان و کاتولیک می‌خواهند. هیتلر از طریق برپای اردوگاه‌های مرگ و محو فیزیکی عناصری که «یکدستی» مورد نظر او را خدشه دار کرده بودند، در صدد رسیدن به آرمان‌نهایی خود حرکت کرد. میلو سوویچ، کاراجیچ، ترپتروسیان و کوچریان از روش‌های مختلط شامل محو فیزیکی و سیاست «سرزمین‌های سوخته»^(۱) استفاده می‌کنند.

در ایران اما سیاست گذارانی که هدف رسیدن به «یکدست» بودن کشور را (که خود با عبارت «وحدت ملی کشور» از آن یاد کرده و می‌کنند) سرلوحه تلاش‌های خود میدانند، شیوه ملایم‌تری برای رسیدن به «یکدستی» مورد نظر خود برگزیده‌اند: آسیملاسیون؛ در این شیوه «جسم» قربانیان حفظ می‌شود اما روح آنان باید مطابق فورمول ابداعی عوض شود. مبتلایان به بیماری «یکدست» خواهی در ایران از تزیک کشور یک زبان عزیزت می‌کنند و به لزوم نابودی زبان‌های غیر فارسی در ایران می‌رسند. غافل از اینکه در دنیای کنونی حداقل ۳۰۰۰ زبان و کمتر از ۱۹۰ کشور مستقل وجود دارد.

۱- سیاست «سرزمین‌های سوخته» به تاکتیک فراری دادن اهالی از خانه و کاشانه‌شان با توسل به زور و غیرقابل سکونت کردن و در نتیجه غیرقابل برگشت کردن اراضی مسکونی و کشاورزی اطلاق می‌شود.

مقایسه متدهای خشن هیتلر و پیروان او با سیاست آسیملاسیون در ایران به نفع شیوه دوم تمام میشود. ظاهراً «کوره‌های فرهنگ سوزی» از انواع مشابه آن که برای سوختن آدمها بکار می‌رود، کمتر غیرانسانی است. این مقایسه خواه ناخواه آدمی را به یاد بحث‌های پیرامون ساخت بمب نوترونی و مقایسه آن با بمب اتمی می‌اندازد. کوهن مخترع بمب نوترونی با توجه به اینکه بمب وی «تنها» آدمها را می‌کشد و شهرها و ساختمانها را برای استفاده مهاجمین سالم بر جای می‌گذارد، بمب ساخت خود را «مؤدب» نامیده بود. به اینصورت سیاست آسیملاسیون هم نسبت به سیاست محو فیزیکی «مؤدب» بنظر می‌رسد. بسته به اینکه برداشتمان از «ادب» چیست، می‌توان با این نامگذاری موافق یا مخالف بود. بمب نوترونی انسانها را می‌کشد و اشیاء را چون پاداشی برای پیروزی مهاجمان (غنایم جنگی) بر جا می‌گذارد، آسیملاسیون دولتی ضد ترک نیز روح قربانیان خود را کشته و جسم بی‌روح آنان را چون غنایمی در اختیار مهاجمان می‌گذارد تا برای دمیدن روح جدید (فارسی) بکارشان آید. اما از یاد نبریم که سیاست پان‌فاریسیستی رژیم‌های مستقر در تهران تاکنون چندان مؤدبانه نبوده و خونهای بسیاری برای ارضای آزمندیهای رهبران فاسد حاکم در تهران، بر زمین‌های آذربایجان، کردستان، ترکمن صحرا، مناطق قشقائی‌نشین، بلوچستان، لرستان و خوزستان جاری شده است.

۲۰- «وحدت ملی» یا پاکسازی قومی

به لیست محدودی از عواملی که بوجود آورنده و به هم پیوند دهنده مقوله «ملت» نامیده میشوند، توجه کنید: دین، سرزمین، دولت، فرهنگ، زبان، اقتصاد، گذشته مشترک (شامل اسطوره و تاریخ) و هدف مشترک. از میان این عوامل آنچه که بشریت را به بیشترین تعداد گروههای متمایز تقسیم می‌کند، زبان است. چراکه به ازای حدود ۱۹۰ کشور موجود، ۳ هزار زبان مختلف در جهان امروز وجود دارد.

در بحث مربوط به تعریفهای مختلف موجود در باره ملت، باید بین مسئله «پروسه» شکل‌گیری و تکامل» با «وضعیت امروزی» یک پدیده فرق قائل شد. اگر انسان بلحاظ «پروسه» شکل‌گیری و تکامل» از دگرگونی تکاملی موجودات میکروسکوپی ساده بوجود آمده است، امروز برای تعریف انسان به سراغ موجودات میکروسکوپی نمی‌رویم.^(۱) ما حتی اگر از این پروسه کاملاً بیخبر باشیم، میتوانیم تعریفی از انسان

۱- همینطور برای تولید یک انسان جدید لازم نیست که از میکربها یا میمونها شروع کرده و سیر تکاملی آنها را منتظر باشیم!

داشته باشیم و انسان بودن یا نبودن یک موجود را با کمک آن تعریف معین کنیم. امروز صرفنظر از عواملی که بطور تاریخی به تشکیل دولتهای موجود منجر شده‌اند، میتوان توافق داشت که آنچه ۵ میلیارد اهالی کرهٔ ارض را به «شهروندان» دولتهای موجود تبدیل می‌کند، قوانین واحد و سمبولهایی چون پول و پرچم واحد است و در یک تعریف حقوقی «تابعیت» معادل «ملیت» است.^(۱) بنابراین «آمریکایی»، «آلمانی»، «ژاپنی» یا «مصری» کسانی هستند که پاسپورت این کشورها را دارند و بس.

بنابر این «وحدت ملی» این کشورها چیزی جز آمادگی شهروندان آنان برای کار و زندگی طبق قوانین حاکم نیست. یک کشور، یک فرقهٔ اعتقادی نیست که از اعضای آن «اعتقاد» و «خلوص نیت» طلب شود. یک ملت هم یک پادگان نیست که سربازان آن را داخل یک اونیفورم واحد کرد و یا چون اعضای گروه گُر، همه را مجبور به خواندن یک آواز واحد نمود. با اینهمه بودند و هستند کسانی که از «وحدت ملی» چیز دیگری می‌فهمند. برای آنان کشورهای موجود باید طبق مدل خاصی از طریق مهندسی اجتماعی دگرگون شده و به «ایده‌آل یا مطلوب اجتماعی» آنان تطبیق پیدا کند. مهندسی اجتماعی در تاریخ قدیم اشکال گوناگونی چون راندن اقوام مختلف از سرزمین خود و تغییر دین مردم بزور داشت.

در تاریخ مدرن نمونه‌های وحشتناکی چون نابودی تمام و کمال قوم «اوبیخ» و جابجائی میلیونها انسان متعلق به ادیان و اقوام مختلف توسط استالین، عقیم ساختن اجباری سرخ‌پوستان توسط آمریکایی‌ها و عقیم‌سازی اجباری آبورجین‌ها توسط سفیدپوستان استرالیا، نابودی فیزیکی یهودیان، کولی‌ها، کمونیست‌ها، همجنس‌گرایان و معلولین توسط سیستم هیتلری در دست است.

از سوی دیگر سیاست، تاکتیک و اقدامات عملی ملایمتری نیز سراغ داریم که در جهت حفظ موجودیت فیزیکی بخش نامطلوب اهالی و در عوض نابودی معنوی آنها و تبدیل تدریجی آنها به نوع جدیدی از اهالی با مشخصات «همخوان» با جامعه‌ای که ایده‌آل یا مطلوب اجتماعی معماران جامعهٔ «خالص و یکدست» وجود دارد.

در این نمونه‌های اختلاطی یا خود ویژه از اعمال سلطه و کنترل فرهنگی و سیاسی بر دیگر ملتها و گروههای انسانی نیز در دست است. بعنوان مثال در کشورهای آسیای جنوب شرقی چون اندونزی و مالزی، اقلیت چینی قدرتمندی کنترل بخش مهمی از

۱- همچون مثال بالا بحث بر سر آنکه چه ویژگیهایی یک گروه از افراد بشری را به «ملت» تبدیل می‌کند یا پروسهٔ تشکیل ملت را نباید با تعریف ملت موجود به شکل امروزی آن دچار اختلاط نمود.

اقتصاد این کشورها را در اختیار خود دارند. اما این اقلیت چینی تحت کنترل شدید سیاسی و امنیتی دولتهای حاکم قرار دارند تا مبادا در عرصه فرهنگ و سیاست امتیازی بدست آورند.^(۱)

به مفهوم مورد نظر پان فارسیستها از «وحدت ملی» مورد نظر آنها دقت کنید:

«ایده آل یا مطلوب اجتماعی ما حفظ و تکمیل وحدت ملی ایران است... منظور ما از کامل کردن وحدت ملی این است که در تمام مملکت زبان فارسی عمومیت یابد، اختلافات محلی از حیث لباس، اخلاق و غیره محو شود،... گرد و لر و قشقای و عرب و ترک و ترکمن و غیره باهم فرقی نداشته، هر یک به لباسی ملبس و به زبانی متکلم نباشند»^(۲)

این سخنان از آن محمود افشار، یکی از مرشدان اعظم پان ایرانیسم و پان فارسیسم است. طرح ناظر بر ایجاد یک جامعه خالص و یکدست از یک کشور چند فرهنگی و چند زبانه چون ایران را نمی شود صریحتر از این بیان کرد. این بوق و کرنا هنوز هم با زشتی مستور در سطور بالا نواخته می شود. گویا «وحدت ملی» تنها در جوامع خالص یافت می شود. در این صورت باید هیتلر را پیشوا و پیغمبر این گونه «وحدت ملی» و کارادزیج صرب و کوچریان ارمنی را امامان این طریقت ضد بشری محسوب کرد که هر کدام به طریقی در پی ساختن جوامع خالص (آلمانی، صرب و ارمنی) بوده یا هستند.

۲۱- عرب ستیزی

اعراب همسایگان و همدینان ما بوده و هستند و به شرطی که ایرانیان یا اعراب به دین و سرزمین جدیدی نقل مکان نکنند (که خبری از تدارک چنین کوچهایی در منطقه فعلاً در دست نیست!) چنین نیز باقی خواهد ماند. اما به فرض چنین تحولاتی و به فرض عدم اختراع ماشین زمان، تاریخ ۱۴۰۰ سال گذشته به جای خود خواهد ماند. یعنی اگر امروز کل اعراب یا ایرانیان از منطقه به قاره دیگری کوچ کنند و یا یکی از طرفین به دین بودا رو بیاورند، ۱۴۰۰ سال تاریخ همسایگی و همدینی بجای خود باقی است و باید

۱- مسئله اقلیت های چینی در کشورهای جنوب شرق آسیا از نظر بررسی سرنوشت تلخی که ملل غیر فارس ایران بدان دچار شده اند، افشاگر و آموزنده است. تریبون در یکی از شماره های آتی خود به این مسئله خواهد پرداخت.

۲- مجله آینده، شماره ۱، تیرماه ۱۳۰۴، دوره چهارجلدی تجدید چاپ شده، تهران، (۱۳۵۶) ۲۵۳۶، بنیاد موقوفات محمود افشار، جلد سوم، ص ۵.

حرمت آن گذشته مشترک را پاس داشت. البته اینجا برای ساده کردن تصویر واقعیت به قصد تسهیل در امر استدلال خود اشاره‌ای به اعراب ایرانی و یا ایرانیان ترک و یا عرب تبار (چون سادات) نکردم.

اما آنتی عربیسم چون آنتی ترکیسم یکی از دو ستون اصلی آن کاخ جهالت، خرافه پرستی و تبلیغ کینه و نفرت بوده و هست که در این مقاله با نام «پان ایرانیسم» و «پان فارس‌یسم» تعریف شده است. همزمان با طراحی این کاخ ننگ از سوی بریتانیا، خود آن دولت فحیمه مشغول ایجاد دولتهای عرب و وابسته به خود بود و آنان را به نویه خود با روحیه ضد عجم و ضد ترک تسلیح و تحریک می‌کرد. ارائه یک تصویر ایده‌آل از ایران قبل از اسلام و ادعای اینکه «تمدن باستانی ایران» از سوی «اعراب بادیه‌نشین» نابود شد، شاه بیت این ادعاها در متن ایرانی این سناریو بوده است.

یک بحث متدولوژیک آن است که حتی به فرض صحت این ادعاها، آیا تکلیف نسل معاصر تبلیغ کینه و نفرت علیه همسایگان و همدستان عرب است؟ به نمونه روابط لهستان با روسیه و آلمان نگاه کنید. اگر لهستان گرفتار یک ماضی پرستی بود باید امروز بجای بهبود ارقام رشد اقتصادی خود به جنگ های بی‌پایان (به شرط توانایی نظامی) به خونخواهی قربانیان هجومهای روسها و نازیها به لهستان طی صد سال گذشته می‌پرداخت.

اما آیا اعراب مسئول تمام بدبختی‌ها و عقب ماندگیهای ایران هستند؟ آیا اگر ایرانیان زرتشتی یا مسیحی بودند، امروز کجا بودند؟ آیا کشورهای مسیحی آفریقا بیش از ملل مسلمان این قاره شانس ترقی داشته‌اند؟

پاره‌ای با دوری از ادعاهای نژادی، اعراب مسلمان را به خاطر اقدامات ضد فرهنگی آنان که گویا عبارت از به آتش کشیدن کتابخانه کسری و ویرانی دانشگاه جندی شاپور بوده است، عامل عقب ماندگی ایران از قافله تمدن می‌دانند. در اینجا نیز ابتدا باید گفت که یک تمدن معادل یک کتابخانه و یک دانشگاه نیست و با از بین رفتن آنها به زوال نمی‌گراید. اما واقعیت چیست. آیا اعراب به چنین کارهایی دست زده‌اند؟

مسیحیان روم شرقی که خود به دستور ثئودوس کبیر کتابخانه اسکندریه مصر را در سال ۳۹۱ میلادی بعنوان مرکز بی‌دینی به آتش کشیدند، این کار خود را به عمر خلیفه بزرگ مسلمین و عمرو بن عاص نسبت داده‌اند. ولی آیا کتابخانه‌ای در ایران قبل از اسلام وجود داشته است؟ مگر نه این است که در سرتاسر «دوران پرشکوه تمدن ساسانی» تنها ۱۰ جلد کتاب نوشته شده است. اما واقعیت امر در مورد کتابخانه و

دانشگاه مورد بحث را از زبان دکتر ض. صدرالاشرفی می‌خوانیم:

«دانشگاه جندی شاپور نیز که از زمان بهرام اول ساسانی بعد، توسط نستوریان فراری از تفتیش عقاید ارتدوکس های بیزانس (ترکیه امروزی و روم شرقی قدیم) تأسیس شده بود و زبان آن سریانی بوده و کشیش و طبیب در آن تربیت می‌شده است، تا زمان متوکل عباسی (قرن سوم هجری) دایر بوده و فهرست اسامی استادان آن از جمله در کتاب الیسی - الیری آمده است^(۱) و اگر تعطیل شد، بعلت پول بیدریغی بود که در «دارالحکمه» بغداد بمصرف استادان آن میرساند و این امر، خواه و ناخواه استادان دانشگاه جندی شاپور را بسوی بغداد کشاند.

در ضمن کاغذ نیز قبل از اسلام در ایران وجود نداشت تا کتابخانه‌ای دایر شده باشد. داریوش بزرگ در سنگنوشته ایلامی خود خاطر نشان ساخته است که این نوشته را بر چرم و خاک رس نیز نویسانیدم و با اینکه از زمان کمبوجی فرزند کورش کبیر، مصر در تصرف ایران بود ولی پاپیروس مصری هرگز به ایران آورده نشد^(۲) اسناد بدست آمده در دوره اشکانیان در «نسا» و «اورامان» نیز بر چرم نوشته شده است. خسرو پرویز معاصر پیامبر اسلام نیز از شاکیان می‌خواست تا شکایت نامه را بر پارچه های ابریشمی بنویسند زیرا دست شاه از چرم بوی «ژهم» می‌گرفت و چنانکه ذکر شد کاغذ چینی در ۱۰۳ هجری شمسی (۷۲۵ میلادی) به سمرقند رسیده است. انسان از خواندن و شنیدن چنین ادعایی بی‌اختیار به یاد جمله «اتوهان» فیزیکدان معاصر آلمانی می‌افتد که گفت: «ماورالطیبه چون جستجوی گربه سیاهی است در اطایقی تاریک که در آن گربه‌ای وجود ندارد»^(۳).

ادعای اینکه «تمدن باشکوه ایرانی قبل از اسلام» از سوی اعراب وحشی نابود شد، معلوم نیست که بر کدام فاکت‌های تاریخی استوار است. چون همین مدعیان چیزهایی را بعنوان قبالة تمدن خود و بی‌تمدنی دیگران (اعراب و ترکان) شاهد می‌آورند که هم با اعراب و هم با ترکان سخت در ارتباط بوده‌اند. شعر کلاسیک فارسی تمامی ساختار فنی (صنعت عروض و بدیع)، اکثریت کلمات و عبارات و بسیاری از موضوعات خود را از اعراب گرفته و عمدتاً در دربارهای شاهان ترک و در ازای صلح‌های آنان سروده

۱- الیسی - الیری: انتقال علوم یونانی به عالم اسلامی، چاپ دانشگاه تهران، ترجمه زنده‌یاد احمد آرام، ۲- روزگارانو، شماره ۱۷۲، صفحه ۶۸.
۳- دکتر ض. صدرالاشرفی، روزگارانو، شماره ۱۸۱، مهر ۱۳۷۳، ص ۸۵

شده‌اند. زبان فارسی الفبای خود را از عربی وام گرفته است. حتی خطوط مورد استفاده در ایران قبل از اسلام نیز از خط آرامی مأخوذ شده بودند. انبوه کلمات عربی مهم‌ترین ذخیره لغوی زبان فارسی هستند. بویژه هر قدر از کلمات روزمره فراتر رویم، نسبت کلمات عربی در زبان فارسی بالاتر می‌رود. در صد زبان عربی در میان اصطلاحات علمی در فیزیک، شیمی، ریاضیات، طب، گرامر، فلسفه و علوم طبیعی بیش از ۹۰ درصد است.^(۱) ایرانیان تنها در عرصه شعر و زبان و الفبا و امدار اعراب نیستند، بلکه دین، نام افراد، معماری و رشته‌های مختلف علم یا به کل یادگار اعراب هستند و یا در بده بستان‌های معمول در عالم علم و فرهنگ، تاثیر زیادی از این همسایگان گرفته‌اند. بدیهی است که این بده و بستان یکجانبه نبوده و اعراب نیز متأثر تجربیات ایران در عرصه‌های مزبور بوده‌اند. اما حرف بر سر آن است که ارائه تصویر کج و معوج از اعراب به صورت قومی مهاجم که مشغول درهم کوبیدن و نابودی دست‌آوردهای تمدنی همسایگان دور و نزدیک خود بوده است، قرین به واقعیات ثبت شده تاریخی نیست. دین رسمی (= اجباری)، تعدد زوجات و مباح بودن تجاوز به کنیزان و زنان اسیر، تبعیت مطلق زنان از همسران خود، خرید و فروش دختران، کشتار مخالفان دینی و سیاسی حکومت، شرکت روحانیت در حکومت سیاسی، آزادی ازدواج با محارم (خواهر، مادر و غیره) و حتی ثواب شمرده شدن این امر(!) و فحشا در دوره ساسانی رایج بود.^(۲)

در دوره ساسانی مجازات غیر انسانی به شدت معمول بود: هلاک کردن تمامی افراد خانواده بخاطر جرم یکی از اعضای آن خانواده، قصاص، مجازات دار زدن بخاطر دزدی، قطع اعضای بدن، کور کردن به عنوان یک مجازات معمولی برای کیفر شاهزادگان نافرمان از طریق ریختن روغن در چشمان «معجم»، گردن زنی، به صلابه کشیدن، کندن پوست قربانیان قبل از مرگ و دیگر شیوه‌های غیر انسانی که معمولاً مولود سنت جوامع بدوی اعراب و شریعت اسلامی معرفی میشوند، همه در عهد ساسانیان مرسوم بودند.^(۳)

آنچه به عنوان تمدن ایران قبل از اسلام ادعا می‌شود، معمولاً در حد ادعا نیز باقی

۱- احمد شاملو کسی نیست که بتوان وی را به تسلیم در برابر خرافات رایج در جامعه یا ناآگاهی از مسائل برشمرده در این بخش از مقاله متهم کرد. با وجود این وی واقعیت وام‌گیری زبان فارسی از عربی را با عبارات زیر یاد می‌کند: «مشتی مفهوم را که لازم داشت از زبان عربی به نفع خودش صادره کرد...» اخوان لنگرودی، مهدی: یک هفته با شاملو، انتشارات مروارید، چاپ دوم، ۱۳۷۳، تهران، ص ۱۶.

۲- نگاه کنید به: هوار، کلمان: *ایران و تمدن ایرانی*، ترجمه حسن انوشه، امیرکبیر، چاپ اول، تهران ۱۳۶۳، صفحات ۱۵۹-۱۶۲. ۳- همانجا، صفحات ۱۵۶-۱۵۸.

می‌ماند. کلمان هوار ادعا دارد که «در دوره ساسانیان کتابهای بسیار نوشته شده بود» اما بیش از این نمی‌تواند گفته خود را مستند سازد و تنها به ذکر اینکه «مسعودی، مورخ از عرب در سال ۹۱۵ میلادی، یکی [تأکید از من است. ع.ا.] این کتابها را در اصطخر فارسی یا پورسه پولیس باستانی دیده بود»^(۱)، اکتفا می‌کند. در دوران «پرشکوه» ساسانی جمعاً ده کتاب بی‌اهمیت نوشته شده است. یکی از محققان سوئدی در مقابل آنتی عرب‌های موجود در اروپا (معلمین آنتی عربیسم ایرانی) به این موضوع اشاره می‌کند:

«اما در دوره ساسانی جمعاً ده کتاب تولید شد که بگفته روایتگر ما پرفسور احمد صالح آل علی از نظر محتوی کارهای بسیار ضعیفی بودند»^۲

البته می‌دانیم که ادعای دروغ دیگری (داستان کتابخانه کذا) به پشتوانه تأیید ادعای فوق موجود است. معلوم نیست چرا نام این کتابها و مؤلفین آنها جایی ثبت نشده است. یا دانشمندانی که بوجود آورنده و تربیت شده این تمدن‌های درخشان قبل از اسلام در ایران بوده‌اند، چرا وجود ندارند؟! استاد صدرالاشرفی در پاسخ به ادعاهایی در باب «فرهنگ پاک آریایی» و تبلیغات ضد عربی و ضد اسلامی می‌نویسند:

«فرهنگ پاک... از دوره ماد تا انقراض ساسانیان (۷۵۰ ق. م تا ۶۴۲ میلادی) جز برزخ سلطه مقدونیان، با اینکه یکدست و خالص بر ایران ما حکمرانی کرد ولی نتوانست یک عالم، یک فیلسوف غیر مذهبی به بشریت تحویل دهد. اما تمام افراد قابل افتخار ما... به بعد از اسلام متعلق اند و من شخصاً این ناپاکی انیرانی و اهریمنی را با هزار فقره از آن پاکی اهورائی عوض نمی‌کنم.»^(۲)

در نتیجه اینگونه تبلیغات تصویر ایرانیان از دنیای معاصر عرب نیز مغشوش و مملو از تصورات نادرست است. بعنوان مثال کمتر ایرانی شاید بتواند باور کند که تعداد مقالات علمی در نشریات علمی معتبر دنیا، از امارات متحده عربی ۱۰ برابر و از عربستان سعودی ۱۸ برابر بیش از ایران است.^(۳) معمولاً شنیدن این خبر که درصد

۱- همانجا، ص ۱۴۶.

(*) Guillo, Jan & Stagh, Marina: *Irak- Det nya Arabien*, Bokförlaget Pan/Norstedts, Stockholm, 1977, p.29. احمد صالح آل علی طبق معرفی مؤلفین اثر فوق متخصص بنام تاریخ اسلام است. ۲- دکتر ضیا صدر: روزگار نو، مهر ۱۳۷۳، شماره ۱۸۱، ص. ۳۷.

۳- منصوری، رضا: نگرشی بر وضعیت تحقیقات در ایران، فصلنامه سیاست علمی و پژوهشی، دبیرخانه شورای پژوهشهای علمی کشور، شماره ۱، ص ۱۵. نقل از مقاله «حجت غلامین» در مجله ماهنامه تماشای زندگی چاپ تهران،

بیسوادی اعراب آواره فلسطینی در کشورهای مختلف در حد صفر است، برای هموطنان ما غیر قابل باور است.^(۱)

۲۲- بیگانه در خانه خود

اینهمه ستیز با فرهنگ غیرفارسیها نمی تواند بر این خلقها بی تأثیر بوده باشد. ستمی که سالیان درازی است موجودیت معنوی بیش از نیمی از ایران را مورد هجوم و تهدید دائمی قرار داده است، تأثیرات جبران ناپذیری بر جامعه داشته است که محتاج بررسی های علمی از نظر روانشناسی اجتماعی و جامعه شناختی است. ایران از سالهای تسلط رژیم غرب ساخته مبتنی برشوینیسم فارس و نژاد موهوم آریا، به دو نیمه مجزا ازهم تبدیل شده است؛ نیمه ای قانونی و نیمه ای غیرقانونی که در معرض تهدید دائمی زوال معنوی قرار دارد. هرچند یکبار فریاد جماعتی جاهل و سرمست از خیر نابودی تمام یا بخشی از این نیمه غیرقانونی، باید روح این پیکر نیمه جان را بیاازارد. کیست که از هیاهوی پایکوبی ناشی از خیر مرگ خود حوشحال بشود.^(۲)

آنچه میتوان به عیان با چشم غیر مسلح مشاهده کرد، احساس بیگانگی ملیونها انسانی است که همه هستی معنوی شان در محاق قدغن دولتی یعنی سیاسی - پلیسی است. ترکان، کردها و عربهای ایران که شاهد نه بی مهری، که غضب سیستم حاکم بر فرهنگ خود در خانه خود هستند، مجبورند خود را به موجودیت معنوی همزبانان خود در خارج از مرزهای ایران دلخوش کنند. خبر آموزش زبان مادری خود در مدارس اسکاندیناوی برای آشنایان و اقوام مهاجر خود را بشنوند و در فکر فرو روند که بیگانه و آشنا در این وسط چیست و کیست؟ اهل علم این نیمه «غیرقانونی» باید از منابع چاپ شده در فراسوی مرزهای ایران استفاده کنند و آثار خود را در جایی دیگر به چاپ برسانند. هنرمندان و شاعران این نیمه برای نفس کشیدن در فضایی که ممنوعه نیست و برای استنشاق هوایی که عطر وطن توسط فیلتر دولتی حذف نشده است، باید

۱- خود یاسر عرفات بارها در سخنرانی های خود ادعا کرده است که فلسطینی ها دارای بالاترین سطح تحصیلات در تمام دنیا هستند. این ادعا از نظر مفسرین سیاسی کمی اغراق آمیز تلقی می شود. اما فقط کمی و اعراب فلسطینی علیرغم تمام بدبختی هایشان از عالیترین سطوح ممکن تحصیلات برخوردارند.

۲- برخی جریانات سیاسی اعلام می کند که پروسه نابودی معنوی (آسیملاسیون) آذربایجان در ایران تمام شده است! دیگران نیز بحث های پیرامون هویت آذربایجان را صحبت از چیزهایی می شمارند که «وجود ندارد!» چند سال قبل ماشالله رزمی طی مقاله ای به نمونه های متعددی از اعتراضات آذربایجانیها نسبت به ستم ملی اشاره کرد. ایشان با ظرافت خاصی تیر «در تبریز خبری هست» را برای مقاله خود انتخاب کرده بودند که گویی این انکار این قوم منکر را در نظر داشته اند. مقاله مزبور در شماره ۴۲ نشریه راه آزادی چاپ شده است.

مسافرتی کوتاه به خارج از «وطن» بکنند! در سخت ترین سالهای ممنوعیت فرهنگ آذربایجان، عاشقان موسیقی، شعر و ادبیات این مرز و بوم گوش به رادیوی باکو داشتند. دوستی می‌گفت که وقتی ساواک نوارهای موسیقی آذربایجانی مرا به یغما برد، در سکوتِ درون خود قوی و پیروزمند، خطاب به گزمگان وحشت می‌گفتم: اما صدای رادیوی باکو را نمی‌توانید قطع کنید!

در روز پایانی اولین کنگره جهانی آذربایجانیها، یکی از اعضای هیئت مدیره انتخابی (پروفیسور شاپور انصاری) از اولین مسافرت خود به باکو برای سخنرانی در آکادمی علوم آذربایجان در سال ۱۹۸۷ یاد کرد. وی گفت:

«وقتی طی راه به محل سخنرانی می‌رفتیم در ماشین از میزبانان خود پرسیدم که به چه زبانی باید سخنرانی کنم، میزبان ابتدا انگار سوآل مرا نفهمیده بود و سپس گفت به همین زبانی که باهم صحبت می‌کنیم، به زبان آذربایجانی. من طی راه تا محل اجلاس باخود فکر می‌کردم که من سالها در ایران مشغول تحصیل بوده‌ام و تاکنون در بسیاری از مراکز علمی دنیا سخنرانی کرده‌ام اما این نخستین سخنرانی من به زبان مادری‌ام خواهد بود... با خود فکر می‌کردم که فرزند یتیم ملتی یتیم هستیم که کسب و مبادله علم به زبان خودش و در وطن خودش برایش ممنوع است...» (نقل از حافظه)

با آنکه ایشان این سخنان را خونسردهانه بر زبان آوردند، اشک در چشمان تمامی حضار در سالن «المپیک کولکشن» لوس آنجلس حلقه بست. بیشک تک - تک حضاران در آن کنگره خاطرات مشابه زیادی داشتند...

زنده‌یاد غلامحسین ساعدی نیز در جواب به سوآل مصاحبه‌گر که چرا به زبان خودتان چیزی نوشته‌اید به تلخی پاسخ می‌دهد:

«آنقدر توی سر من زدند... که مجبور شدم به فارسی بنویسم. ولی چرا، یک نمایشنامه به ترکی نوشتم. نمایشنامه «گرگها» در کتاب ماه شماره ۲ چاپ شد و مأمورین سانسور ریختند همان شماره را تعطیل کردند.»^(۱)

۱- ساعدی به روایت ساعدی، یادمان دهمین سالگرد خاموشی‌اش، نشر کانون نویسندگان ایران (در تبعید)، پاریس، نوامبر ۱۹۹۵، ص ۱۲.

ساعدی جای دیگری با اشاره به شجاعت و دانش دکتر محمدعلی فرزانه یاد می‌کند که چگونه اثر بزرگ وی در ایران با سکوت کامل مواجه شد اما در آلمان مورد استقبال قرار گرفت:

«این شهامت را محمدعلی فرزانه به حد کمال داشت، مردی در ظاهر خاموش و در باطن آتشفشان که با ترافت کامل این راه را می‌کوبید و پیش می‌رفت. کتاب او در باره "دستور زبان آذربایجان" در تمام محافل مثلاً علمی و ادبی کشور با سکوت کامل روبرو شد، انگار نه انگار.. من در دانشگاه شهر کلن شاهد بودم که این اثر به عنوان یک حادثه بسیار معتبر در زبان شناسی معاصر به حساب آمده بود.»^(۱)

نمونه دیگر برای دیدن این ریشه‌های این احساس بیگانگی آثار ادبی بشمار می‌آید که نامهایی چون «تاریخ ادبیات ایران»، «ترانه‌های ملی ایرانی»، «ستون‌های کتابها و نشریات تازه چاپ» و امثالهم دارند. در تمامی اینگونه آثار نامی از آن نیمه غیرقانونی نیست. صحبت بر سر این نیست که بشکرانه الطاف دولتی آثار غیرفارسی در ایران به لحاظ حجم خود با محصولات مشابه فارسی قابل مقایسه است، یا خود ملل غیرفارسی توان فراهم کردن آنتالوژی این آثار محدود چاپ شده‌شان را ندارند؛ حرف بر سر آن است که این تذکره نویسان محترم کاری را که دولت یا سیاست فرهنگ‌کشانه خود کرده است تأیید و حتی تکمیل می‌کنند. یعنی آندسته آثاری هم که از دم تیغ سانسور دولتی جسته و شانس چاپ و نشر می‌یابند، از سوی «محافل مثلاً علمی و ادبی کشور با سکوت کامل روبرو» می‌شوند. به بیان دیگر آنچه به عینه وجود دارد و دولت مرکزی نتوانسته مانع «وجود» آن بشود، در دادگاه «ادبا» محکوم به «عدم وجود» هستند. این «روشنفکران» و «محافل ادبی» مورد اشاره در واقع بقول فلاسفه قدیم اسلامی خودمان، «عدم وجدان» خود را «عدم وجود» دیگران تلقی می‌کنند.

بعنوان مثال نامهای ترکی علاوه بر اینکه در «کتاب مخفی» مورد استفاده ادارات آمار دولتی برای تسجیل تازه متولدین مورد غضب قرار گرفته‌اند. در اکثریت مطلق کتابهای غیردولتی که برای راهنمایی خانواده در نامگذاری نوزادان تألیف شده، نیز وضع بدینمنوال است. در صورتی که در کتابهای مشابه سوئدی تمامی این نامها به شرطی که تنها یک نفر دارنده آن نام زمانی ساکن سوئد بوده باشد، آمده است. در کتاب «ترانه‌های ملی ایران» از پناهی سمنانی (نشر مؤلف، مردادماه ۱۳۶۴) یک ترانه ترکی

۱- کتاب جمعه، شماره ۶، سال اول، پانزدهم شهریورماه ۱۳۵۸، مقاله «رودر رو یا دوش به دوش» از غلامحسین ساعدی، صفحه ۱۸

وجود ندارد یا در کتاب علی بلوکباشی بنام «قهوه‌خانه های ایران» نیز آذربایجان جزو «ایران» حساب نشده است.

از آنجا که زبانی که در برنامه‌های «ترکی» رادیوهای آذربایجان بکار می‌رود، بطور آگاهانه در خدمت نابودی زبان و فرهنگ مردم است، خود این برنامه‌های وصله‌های ناجور بر فرهنگ غنی، زبان و ادبیات مردم است. نویسندگان و شاعران آذربایجان به درستی در نامه سرگشاده خود به رئیس جمهور خاتمی بر این نکته انگشت گذاشته‌اند:

«متأسفانه زبان ما را رادیوهای بیگانه خیلی صحبتتر و شیواتر از رادیوهای خودمان صحبت می‌کنند و متأسفانه این موضوع حقیقت دارد که ایران تنها کشور دنیاست که زبان میلیونها نفر انسان مطلقاً به حساب آورده نمی‌شود.»^(۱)

مردم غیرفارس ایران با اینهمه درد و بیگانگی در وطن آبا و اجدادی مجرای قانونی یا عمومی برای طرح شکایات خود ندارند. در حالی که ماده ۱۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی بطور محدودی راه تنفسی برای فرهنگهای غیرفارس باقی گذاشته است، در ۲۰ سال گذشته هیچ اقدامی در عملی کردن این ماده صورت نگرفته است و هرگونه ابتکار سازمانهای غیردولتی برای استفاده از این حق قانونی با مخالفت و کارشکنی ارگانهای «قانونی» دولتی مواجه شده است. آیا کسی می‌تواند از این بی‌قانونی آشکار به جایی تظلم ببرد؟ یا مرجع دیگری برای دادخواهی وجود داشته است؟ به گفته «مهرزاد بروجردی»:

«در چند دهه گذشته کدام گردهم‌آیی‌های بزرگی را سراغ دارید که در آن روشنفکران آذری توانسته باشند شکایات و نگرانی‌های و آمال و آرزوهای خود را در مورد هویت ایرانی، مسئله زبان و صاحب اختیاری فرهنگی آزادانه بیان کنند؟»^(۲)

معمولاً در کشورهایی که اسیر دولتهای توتالیتر هستند، سیستم تحصیلات عالی جامعه بنا به مصلحت از مزایای نوعی فضای باز برخوردار هستند. در ایران اما کسانی که کمر به نابودی فرهنگ نیمی از اهالی بسته‌اند، دانشگاهها را هم شامل قُرق دولتی

۱- از متن نامه ۶۴ نویسنده و شاعر آذربایجانی به رئیس جمهور خاتمی.

۲- مقاله دیدگاههای یک معترض، کنکاش در گستره تاریخ و سیاست، شماره ۱۲، پائیز ۱۳۷۴،

کرده‌اند. در تبریز بعنوان دومین شهر دانشگاهی کشور هر زبانی غیر از زبان خود مردم را می‌توان جزو مواد درسی دانشگاه یافت. برعکس این زبان ترکی آذربایجانی در دانشگاه‌های اکثر کشورهای دنیا تدریس می‌شود:

«در حالی که امروزه در خارج از ایران صدها هزار عنوان کتاب به زبان ترکی آذربایجانی تألیف یا از زبانهای دیگر بدان ترجمه شده است و در حالی که کرسیهای زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی تقریباً در همه کشورهای دنیا دائر است، متأسفانه در ایران حتی یک کانون آموزش زبان ترکی آذربایجانی وجود ندارد. در دانشگاه تبریز غیر از زبان فارسی، کرسی بیشتر زبانهای دنیا نظیر عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی، روسی، کردی و حتی اسپرانتو وجود دارد. اما در این دانشگاه امکان گذراندن دو واحد درسی راجع به زبان مردم آن شهر وجود ندارد.»^(۱)

نامه نویسندهگان و شاعران آذربایجان افشاگر وجه دیگری از بیگانگی مردم آذربایجان در وطن خودشان نیز، هست:

«رادیو تلویزیون، مطبوعات، تابلوهای شهر، اعلامیه‌های عروسی و ترحیم و حتی سنگ قبرهای ما همه و همه به زبان غیرمادری ما حرف می‌زنند.»^(۲)

نتیجه منطقی که از وضعیت فوق میشود استنتاج کرد آن است که محافلی که «خطر تجزیه ایران» بخشی از پولیمیک سیاسی یا کابوس شان را تشکیل می‌دهد، خود در عمل ایرانی مجزا دارند که فقط به هنگام شعار اجزا آن را به هم جوش می‌دهند.

۲۳- بان فارسیسم و مسئله مشروعیت آن

در کشورهایی که اراده مردم از طریق شرکت در انتخاب قوه مقننه و نظارت دائمی بر عملکرد دستگاه اجرایی و سیستم قضایی در شکل‌گرفتن ساختار سیاسی جامعه، مداخله می‌کنند، مردم به میزان این مداخله قبول مسئولیت نیز می‌کنند. بعنوان مثال اگر اکثریتی کافی از شهروندان، طبق قوانین جاری پارلمانی انتخاب می‌کنند یا به منع استفاده از انرژی اتمی رای می‌دهند، مسئولیت این انتخاب به گردن خود آنهاست. در مورد اخیر مسئله «مسئولیت» بدان معنی است که مثلاً در صورت بالا رفتن نرخ برق

مصرفی دیگر هیچ ارگان دولتی مسئول نیست، چون این مردم بوده‌اند که از طریق مداخله مستقیم رای به بستن منابع اتمی تولید برق داده‌اند. حتی در صورتی که تصمیمات از سوی پارلمان منتخب مردم اتخاذ شده باشد نیز، مردم چون در انتخابات آزاد اعضای پارلمان را انتخاب کرده‌اند، مسئولیت (ولو کمتری) دارند. در ایران هیچ فرد جدی نمی‌تواند مدعی چنین مداخله‌ای از سوی مردم در شکل‌گیری حیات سیاسی و اجتماعی جامعه باشد. اما این ادعای عجیب که چون آذربایجان قبل از برقراری رژیم مبتنی برشوینیسم فارس، کشور مستقلی نبوده است که به اشغال درآمده باشد، پس هر بلائی سر آن آمده است، در چارچوب «قوانین» بوده است و الخ، شنیده می‌شود. در این صورت ستم جنسی علیه زنان یا طبقاتی بودن شدید جامعه نیز مشروع خواهد بود.

فرض غلط مهمی که در پشت این ادعا خوابیده است، این است که گویا تنها از طریق اشغال نظامی است که اراده یک ملت نقض می‌شود و غرور آن لگدمال می‌شود. به لیست تجاوزات نظامی و غیرنظامی رژیم‌های مرتجع با و بدون کمک دولتهای خارجی توجه کنید:

۱- ۲۹ آوریل ۱۹۰۹ نیروهای نظامی روسیه تزاری به دعوت مرتجعین حاکم بر مرکز و با توافق انگلستان مقاومت مشروطه‌چی‌های آذربایجان در قبال قوای استبداد را در هم کوفته و آذربایجان را به اشغال خود درآوردند. آذربایجان کانون مبارزه سالم‌ترین جریان انقلاب مشروطه و رادیکال‌ترین فصل در انقلاب بود. این تجاوز نظامی آذربایجان را در آستانه حوادث مهم بعدی تضعیف کرده و زمینه رشد جریان‌های انحرافی چون وابستگان روسیه، انگلستان و روحانیت ارتجاعی را هموار نمود.

۲- بر اساس نقشه‌های همه‌جانبه و دخالت مستقیم انگلستان و نوکرائش چون بختیاری‌ها، دانشناک‌های ارمنی و لژهای فراماسونری، آزادیخواهان تبریز به رهبری ستارخان به تهران دعوت شدند تا طی توطئه‌های بعدی خلع سلاح شده و از هم پاشیده شوند. اینکار کانون انقلاب آذربایجان را منحل کرده و مجاهدان واقعی انقلاب مشروطه را از صحنه خارج کرد. این حرکت در واقع کودتای مشترک قوای ارتجاعی بر ضد آذربایجان انقلابی بود.

۳- قرارداد ۱۹۱۹ در واقع یک اقدام رادیکال برای قطعی کردن نتایج کودتای فوق بود. حرکت دموکراتهای آذربایجان به رهبری شیخ محمد خیابانی بر علیه این خیانت صورت گرفت.

۴- کودتای ۱۲۹۹ انگلستان- سید ضیا- رضاخان اقدامی کاملاً غیرقانونی بود که عواقب مرگباری برای آذربایجان داشت.

۵- لشکر کشی به آذربایجان برای در کوبیدن «آزادستان» و به قتل رساندن رهبر آن شیخ محمد خیابانی اقدامی به دستور خارجی و به انتقام مخالفت آذربایجان با قرارداد ۱۹۱۹ بود.

۶- دخالت در قانون اساسی برآمده از انقلاب مشروطیت و دادن تخت سلطنتی به قزاق بیسواد گماشته بیگانه، اقدامی غیرقانونی با نتایجی وخیم بر علیه آذربایجان بود.

۷- اعلام یک زبان (فارسی) بعنوان «زبان رسمی» و بدینوسیله «غیررسمی» کردن زبان ترکی و دیگر زبانهای غیرفارسی در ایران اقدامی آشکار ضد آذربایجانی بود. در قانون اساسی انقلاب مشروطیت چیزی بنام «زبان رسمی» وجود نداشت و بدینوسیله راه برای حیات موازی زبانهای مردم کشور همچون گذشته باز مانده بود.

۸- بعد از رانده شدن رضاخان از صحنه قدرت، آذربایجان از طریق تشکیل حکومت بر اساس رأی مردم سعی در اجرای موادکان لم یکن قانون اساسی مشروطیت یعنی اصل انجمن‌های ایالتی و ولایتی کرد. آذربایجان در این راه از جمله برای نخستین بار در تاریخ ایران به زنان حق رأی داد. این تلاش در واقع پاسخ آذربایجان به خیانت به آرمانهای انقلاب مشروطه بود که بالاخره در نتیجه تبانی قدرتهای بزرگ برای تقسیم جهان، ناکام ماند. در این مورد نیز حکومت مرکزی علیرغم قراردادهائی که با حکومت آذربایجان داشت، با پشتیبانی نظامی آمریکا و چراغ سبز مسکو به آذربایجان لشکرکشی کرد. این لشکرکشی به نوشته منابع خود رژیم پهلوی پنجاه هزار قربانی و چندین برابر این رقم تبعیدی و مهاجر بجا گذاشت.

۹- در سال ۱۳۵۸ آذربایجان در یک حرکت مردمی برای احراز مقام شایسته خود و زدودن آثار تجاوزهای رژیم پهلوی به شرف و غرور خود در پیرامون حزب خلق مسلمان پیا خواسته بود. رژیم تازه به حاکمیت رسیده اسلامی در تهران طی حوادث خونین دی ماه همانسال، این جنبش مردمی را با کمک ارتش غیربومی سرکوب کرد.^(۱)

۱- ما شاء الله رزمی با دقت و امانتی درخور تحسین به تحلیل این حرکت پرداخته است. محصول (ادامه باورقی در صفحه بعد)

۱۰- دکتر محمود چهرگانی با شعار توجه به خواست مردم آذربایجان برای احیای زبان و فرهنگ خود، در انتخابات پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی شرکت کرد. طی دور اول انتخابات علیرغم تمامی تقلبات دولتی، ایشان ۱۰۴۲۷۹ رأی آوردند.^(۱) دکتر چهرگانی با اینکه فردی از درون رژیم اسلام بود و از این جهت فرقی با دیگر کاندیداها نداشت، اما به صرف طرح کم‌رنگ شعار دفاع از زبان و فرهنگ مردم در میان ۹۳ کاندیدا، مقام پنجم را کسب کرده بود. با وجود این در تاریخ ۳۰ فروردین ۱۳۷۴، رژیم با دادن اطلاعیه‌ای انصراف ایشان از کاندیداتوری در دور دوم انتخابات را اعلام کرد. رژیم با اعدام علنی چندین نفر «بزهکار» در میادین شهر و اشغال نظامی خیابانهای تبریز به نمایش قدرت و ارعاب مردم پرداخت و تمامی اعتراضات مردم را با سرکوب پاسخ داد.

۱۱- جمهوری اسلامی با سیاستهای آگاهانه خود آذربایجان را بسوی نابودی اقتصادی و تبدیل کردن به سرزمینهای غیرقابل سکونت، می‌راند. در حالی که بیابانهای کرمان، بم، رفسنجان و اصفهان در حال صنعتی شدن بوده‌اند، آذربایجان در این دوره از دومین استان صنعتی کشور به مقام هفدهم(!) تنزل پیدا کرده است.^(۲) از سه پروژه تولید اتوموبیل سواری در سالهای بعد از جنگ با عراق در ایران، تنها پروژه تولید اتوموبیلهای مرسدس بنز در تبریز اجرا نشد، اما شهر بم در حاشیه کویر صاحب یک مجتمع تولیدی اتوموبیلهای کره‌ای شد. بعد از ناکام ماندن طرح انتقال کارخانه تراکتورسازی تبریز به اراک، نام این کارخانه به «تراکتور سازی ایران» تبدیل شد و کارخانه امروز در حالت نیمه تعطیل بسر می‌برد. در عین حال در این دوره، بخش شرقی آذربایجان نام «آذربایجان» را از دست داده است. اگر در دوران شاه با بخشش آستارا و منطقه اطراف آن به استان همسایه ارتباط آذربایجان ایران با دریای خزر قطع شده بود، در دوران جمهوری اسلامی ترکیب قومی شهرهای غربی آذربایجان با سیاست مهاجرت و اسکان دادن دولتی در حال تغییر است.

۱۲- «در حالی که امروزه در خارج از ایران صدها هزار عنوان کتاب به زبان ترکی آذربایجانی تألیف یا از زبانهای دیگر بدان ترجمه شده است و در حالی که کرسیهای

(ادامه باورقی از صفحه قبل) بخشی از تحقیقات و داوری‌های وی در مقاله‌ای در این شماره تریبون تقدیم خوانندگان این مجله می‌شود.

۱- رأی واقعی ایشان حداقل ۲۰۰ هزار بود. به گزارش مستند تریبون از این حادثه تاریخی که در مطبوعات فارسی خارج از کشور نیز با توطئه سکوت مواجه شد، مراجعه کنید: تریبون ۱، گزارش یک حادثه تاریخی از تبریز، ص ۱۰۳-۱۲۶،
 ۲- به مقاله افشاگرانه و یا دقیق تر رسواگرانه محمد آزادگر در تریبون ۳، ص ۲۸-۵۳، مراجعه کنید.

زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی تقریباً در همه کشورهای دنیا دایر است، متأسفانه در ایران حتی یک کانون آموزش زبان ترکی آذربایجانی وجود ندارد. در دانشگاه تبریز غیراز زبان فارسی، کرسی بیشتر زبانهای دنیا نظیر عربی، انگلیسی، فرانسه، آلمانی، روسی، کردی و حتی اسپرانتو وجود دارد. اما در این دانشگاه امکان گذراندن دو واحد درسی راجع به زبان مردم آن شهر وجود ندارد.»^(۱)

این دوازده نمونه از برخورد رژیم‌های تهران بر علیه اراده مردم آذربایجان نشان می‌دهند که مردم این دیار هیچگونه حق اظهار نظری در مورد سرنوشت خود نداشته و ندارند. چهار مورد از دوازده مورد برشمرده در بالا، لشکرکشی تمام عیار ارتش دولت مرکزی به آذربایجان است. به سختی بتوان نمونه‌ای یافت که یک کشور ۴ بار طی یک پریرود ۷۰ ساله به بخشی از سرزمین خود لشکرکشی کرده باشد. ضمناً سه مورد از این لشکرکشی‌ها با کمک گرفتن از دولتهای خارجی بر علیه آذربایجان صورت گرفته است و این خود نیز عجیب است که دولتی از قدرتهای جهانی برای سرکوب مردم خود یاری بگیرد. رژیم‌های تهران صرفنظر از خط و مشی سیاسی یا ایده‌ئولوژیکی آنها، برخوردی دشمنانه با آذربایجان داشته و دارند که یادآور متدهای دول بیگانه با منطقه تحت اشغال است. این موارد نشان میدهد که سیستم غیرانسانی حاکم بر آذربایجان هیچگونه مشروعیت حقوقی ندارد.

۲۴- اشکالات جدی در متدولوژی بحث مسئله ملی در ایران

بحث پیرامون مسئله دموکراسی فرهنگی در ایران بیشتر یکجانبه و خطابه از موضع قدرت بوده است. لذا این بحث اکثراً در دوره‌های باطل کلیشه‌ای اسیر بوده و امکان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری برای طرفین و تعقیب کنندگان بحث را دچار اشکال جدی کرده است. در اینجا به ذکر چند نمونه مشخص اکتفا میشود:

۱- رابطه تاریخ با حقوق شهروندی مردم:

در ۷۰ سال گذشته رگهای گردن بسیاری عالم، عالمان قلم بمزد یا متعصب و عالم‌نمایان بر سر اثبات اینکه پدران ترکان امروزی ایران نیمه فارس بوده‌اند، پاره شده است. گویا اگر چنین ادعایی به کرسی اثبات نشست، دیگر سیاست آنتی ترکیستی رژیمهای مرکزی ایران قابل توجیه خواهند بود! در اینصورت خود فارسهای امروزی

۱- از متن نامه ۶۴ نویسنده و شاعر آذربایجانی. تکرار این مطلب که چند صفحه پیش در بخش دیگری آمده بود، اینجا لازم بود.

که تاریخ مسلم استقرار زبان آنان در ایران بعد از اسلام به بعد از تثبیت زبان ترکی میرسد و یا اقوام آریایی که سابقه کوچ خود و گله‌هایشان به ایران به ۴۰۰۰ سال بعد از تمدن غیرآریایی و غیرسامی اقوام التصاقی زبان ایلامی میرسد، با کدام اساس می‌خواهند حق شهروندی خود را ثابت کنند؟

۲- ارتباط آذربایجانیهی دو ساحل شمالی و جنوبی ارس

مسئله دیگر در همان موضوع شرعی، مکروه و یا حتی حرام بودن ارتباط آذربایجانیهی دو ساحل شمالی و جنوبی ارس است. گویا (علیرغم کوهی از اسناد تاریخی) نام سرزمینهای شمال ارس آذربایجان نبوده و چیز دیگری بوده است و الخ. از طرف دیگر تعلق این اراضی به نقشه «ایران بزرگ» و «ایران قدیمی» پیوسته ورد زبان همین محفلهاست. ابتدا این دو مدعا همراه مدعای فوق‌الذکر را در کنار هم بیاوریم:

- زبان آذربایجان جنوبی از آغاز تاریخ ترکی نبوده است. (گویا این زبان تاتی یا «آذری» یا مادی بوده است)
- نام سرزمین شمال ارس «آذربایجان» نبوده است.
- زبان مردم آنسوی ارس نیز قبل از ترکی همان تاتی یا «آذری» بوده است. و بالاخره:
- آن کشور هم بخشی از ایران بوده است.

بدون اینکه به درست یا نادرست بودن این چهار مدعا پردازیم، استنتاج تبعی حاصل از آنها را می‌آوریم:

سرزمینهای شمال و جنوب ارس متعلق به ایران بوده و قبل از آنکه به ترکی سخن بگویند، تات زبان بوده‌اند.

این احتجاجات همیشه به انکار حق طبیعی مردم آذربایجان برای ارتباط با «نصف [دیگر] ملت و طایفه خود»^(۱) ارائه شده‌اند. هر آدم عاقلی از کنار هم چیدن آنها به نتیجه عکس خواهد رسید: چه چیزی طبیعی‌تر از اینکه مردمی که در گذشته اهالی

۱- ازنامه خصوصی میرزا یعقوب خان پدر میرزا ملکم‌خان به تاریخ اول دسامبر ۱۸۷۶ به شاهزاده فرهاد میرزا معتمدالدوله، وی نسبت به وجود تمایل در میان مردم آذربایجان جنوبی برای پیوستن به «نصف ملت و طایفه خود که در ضل رعایت امپراتور [روسیه] غنوده و در هر باب محسود اهالی ایران واقع شده‌اند» خبر می‌دهد. این نامه که از سوی یک ارمنی و ۴۲ سال قبل تشکیل جمهوری دمکراتیک آذربایجان به رهبری حزب مساوات نوشته شده است. نگاه کنید به: رئیس‌نیا، رحیم: ایران عثمانی در آستانه قرن بیستم، انتشارات ستوده، تبریز، ۱۳۷۴، جلد اول، ص ۱۸۸.

یک کشور بوده و به یک زبان سخن می‌گفته‌اند، باهم ارتباط داشته باشند. بویژه اگر آنان امروز هم همدین و همزبان هستند!

در رابطه با مبحث فوق تلاش و افری برای اثبات اینکه در فلان تاریخ زبان تاتی یا «آذری» و غیره در آذربایجان حاکم بوده است، می‌شود. هدف از این جانفشانیها آن است که سیاست قتل‌عام فرهنگی علیه ترکان ایران را «موجه» و همچون «بازگشت به اصل» جلوه دهند. بدون توجه به تمامی دروغهای نهفته در این ادعا، رابطه تاریخ گذشته و حقوق شهروندی مردم را باید به بحث گذاشت. آیا اگر معلوم شود که جماعتی در گذشته مسیحی بوده‌اند و امروز مسلمانند، کسی حق دارد به حکم گذشته تاریخی، آنانرا وادار به مراجعت به اصل کند؟ در اینصورت این «اصل» را چه کسی تعیین می‌کند. چون دینها و اعتقادات قبل از مسیحیت هم وجود داشته‌اند. اهالی مصر و سوریه قبل از اسلام عرب زبان نبودند و همراه دین اسلام زبان خود را به عربی تغییر دادند. اما امروز هردو مدعی رهبری جهان «عرب» و نام رسمی کشورشان «جمهوری عربی مصر» و «جمهوری عربی سوریه» است. اگر منطق بیهوده پان فارسیسم در ایران را قبول کنیم باید این دو کشور به زبان های باستانی خود مراجعت کنند. این در مورد خود فارسها نیز که زبانشان تنها یک رابطه زبانشناسانه با زبانهای باستانی دارد، نیز صادق خواهد بود. چنانکه خود حضرات شونیسست هم اینجا و آنجا مجبور به اعتراف بوده‌اند، فارسی‌زبانان امروز ایران همگی پیش از قرن هشتم به زبانها و لهجه‌های دیگری سخن می‌گفتند و می‌نوشتند.^(۱)

۳- کثرت تجار تُرک در بازار تهران و در میان قدرتمندان رژیم مرکزی

منکرین وجود ستم ملی علیه ملل غیرفارس در ایران، کثرت تجار تُرک در بازار تهران و حضور آذربایجانیها در میان رهبران کشور را دلیل عدم وجود این ستم در ایران می‌شمارند. ادعای اول امروز بکلی منتفی است. اولاً تحولات سالهای بعد از انقلاب سهم اصفهان، کرمان، یزد، رفسنجان و دیگر شهرهای غیر آذربایجانی در اقتصاد کشور را بالا برده و آذربایجان را به یکی از عقب مانده ترین مناطق ایران تبدیل کرده است.^(۲) ثانیاً دیگر، ثروت عمده در ایران مال التجاره تجار بازار نیست. اکثریت مطلق ثروت ایران در دست دولت و منجمله در کنترل «بنیاد مستضعفان و جانبازان» است که مکتبی بیش از بنیاد راکفلر در ید اختیار خود جمع کرده است.^(۳) همینطور ثروتهای زیرزمینی

۱- به سلسله مقالات دکتر ضیا صدر در روزگار نو مراجعه کنید.

۲- مراجعه کنید به مقاله محمد آزادگر در تربیون ۳، صفحات ۵۳-۳۸

۳- ثروت بنیاد مستضعفان و جانبازان بیش از ۴۰ میلیارد دلار حدس زده می‌شود و مهمترین اهرم اداره اقتصاد کشور است.

داد نامه آذربایجان

۳۰۵

چون نفت و گاز، سیستم ارتباطی کشور چون جاده‌ها، خطوط راه‌آهن، هواپیمائی کشوری و مخابرات، ارتش، صنایع سنگین، بانکها، سدها و غیره در خارج از تملک کنترل تجار ترک تهران یا تبریز قرار دارند.

اما به فرض صحت ادعای ثروتمند بودن تمام یا عده‌ای از آذربایجانیها، این مسئله ارتباط منطقی به وجود ستم ملی علیه ترکان ایران ندارد. در کشورهای زیادی از دنیا اقلیت‌های بسیار کوچک (و غیر قابل مقایسه با آذربایجانیها در ایران) و حتی مهاجر، بخش بزرگی از اقتصاد ملی را کنترل می‌کنند، بدون آنکه ذره‌ای حق و حقوق فرهنگی داشته باشند. مثالهای بارز این نمونه‌ها را اقلیت‌های مهاجر چینی در اندونزی، مالزی و دیگر کشورهای آسیای جنوب شرقی تشکیل می‌دهند که با داشتن موقعیت بسیار بزرگ و گاه تعیین کننده در اقتصاد، صنعت، تجارت و سیستم مالی و بانکی این کشورها، به عنوان «چینی» از هیچ نوع حقوق فرهنگی برخوردار نیستند.

در مورد مسئله حضور آذربایجانیان در سطوح دولتی آمار قابل اتکائی در دست نیست. اما اگر بفرض این ادعا قبول کنیم قابل ذکر است که، در امپراطوری ۶۰۰ ساله عثمانی نیز غلامانی از خانواده‌های غیر مسلمان از کودکی برای تصاحب مقامات و مشاغل دولتی تحت تربیت خاص قرار می‌گرفتند. این سیاست برای غلبه بر فساد ناشی از استمرار تصاحب قدرت از سوی یک خاندان و یک دربار با تجربه‌گیری از دیگران و بویژه حکومت بیزانس در پیش گرفته شده بود.^(۱) آیا کسی میتواند ادعا کند این غلامان چیزی جز آلت فعل برای اعمال اراده سیستم امپراطوری بودند؟ معروف است که در دوران شوروی شعار بر دیوارها به مضمون زیر نوشته می‌شد: «لنین مرده است، اعمالش در حال زیستن هستند» آذربایجانی‌ها که دل خوشی از سلطه روسیه نداشتند می‌گفتند: «کاش خودش زنده می‌ماند و در عوض اعمالش می‌مردند!» حال ای کاش بجای اینکه محل تولد امرای کشوری و لشکری آذربایجان بود، آنان چون کافری که به مسلمانی رحم بکنند، رحمی به حال و روز فرهنگ مردم آذربایجان می‌کردند.

۴- چون با ممنوعیت زبان مادری کسی لال نمی‌شود...!

ادعایی دیگر در مورد موفقیت نویسندگان و شاعران غیرفارس در آفریدن آثار ادبی به زبان فارسی، در اثبات به حق یا به صلاح بودن ممنوعیت فرهنگ و زبان مادری آنان

۱- نگاه کنید به: گزیده اسناد سیاسی ایران و عثمانی، جلد اول، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، جلد اول، تهران ۱۳۶۹، صفحات ۵۳-۵۲

ارائه میشود. اولاً اینکه ما چون نمونه قابل مقایسه‌ای در درون ایران از به فرض آذربایجانیهایی که امکان استفاده از زبان مادری در سیستم تحصیلاتی خود داشته‌اند، در دست نداریم این ادعا از این جهت قابل بررسی نیست. البته مقایسه با آذربایجان شمالی موجب شرمندگی دشمنان زبان ترکی خواهد بود اما چنین مقایسه‌ای به دلیل مشابه نبودن دیگر شرایط موثر در مسئله بلحاظ علمی درست نیست. ثانیاً طبق گفته زنده‌یاد ساعدی این «انتخاب» نبوده و بلکه باید اسم آنرا تحمیل به زور قانون دولتی باید گذاشت. بعنوان نکته آخر اما اصلی در این مورد به حادثه‌ای از خاطرات دکتر محمدعلی فرزانه اشاره کنیم. در یکی از دستگیریهای این شخصیت فرزانه از سوی مأمور ساواک که ظاهراً خیال می‌کرده که تأکید استاد فرزانه بر حق مردم آذربایجان در تملک آزادانه فرهنگ خود، بخاطر ناتوانی یا ضعف ایشان در نوشتن به فارسی است، وقتی در متن بازجویی نثر آقای فرزانه را می‌خواند، با تعجب می‌پرسد:

«س: شما که فارسی را اینقدر شیوا می‌نویسید، چرا فعالیت خود را در زبان محلی به کار می‌برید که دولت خواندن و نوشتن آنرا قدهن کرده است؟»

جواب دکتر فرزانه به بازجوی ساواک، پاسخ به ادعای مطرح شده در این بخش نیز هست:

«...به زبان آذربایجانی بعنوان زبان مادری و قومی خود دلبستگی دارم و این دلبستگی بدور از هر نوع شائبه و غرض یک‌گرایش طبیعی و مشروع است. فکر می‌کنم، وقتی میتوانم احساس و اندیشه خود را در زبان فارسی به بیان و قلم بیاورم، چه دلیلی دارد که نتوانم آنرا در زبان مادری خود بنویسم؟»^(۱)

۵- سناریوهای وحشت:

مطرح کردن ترس آورترین واریانت‌های ممکن برای روزی که اهالی غیر فارس کشور به حقوق انسانی و شهروندی خود برسند و از حالت شهروندان درجه ۲ (همان رعیت) به شهروندان برابر حقوق با فارسی‌زبانان ارتقاء پیدا کنند. گویا اگر هرکسی چون انسانی با همه هستی مادی و معنوی‌اش (و نه فقط وجود فیزیکی او) به رسمیت شناخته شود، آسمان بر زمین خواهد آمد و صحرای محشر برپا خواهد شد! اگر به نمونه

۱- نقل از مقاله «زبان فارسی و ملی‌گرایی افراطی» نوشته دکتر م.ع. فرزانه، نشریه «آذربایجان سسی»، شماره ۱۶، ۱۵ شهریور ۷۷، چاپ آلمان، ص ۲۷-۱۹.

داد نامه آذربایجان

۳۰۷

سویس اشاره شود، خواهند گفت آن مال دنیای متمدن است که ربطی به ما ندارد.^(۱) اگر به نمونه های پاکستان، هندوستان و افغانستان اشاره شود باز هم سفسطه ای خواهند کرد. می گویند کسی که نمی خواهد بشنود از هر گری گریز است.

وجه دیگری از این سناریوسازی اشاره به «احتمالات» و «نهایت» های مختلف است. طبیعی است که در هر حرکت اجتماعی و هر عمل انسانی می توان از روی عمد یا اشتباه از مسیر اصلی خارج شد و به بیراهه رفت. این بیراهه رفتن ممکن است از سوی تمامی نیروهای دخیل در حرکت، اکثریتی تعیین کننده از این نیروها یا از سوی اقلیتی از آنان صورت گیرد. این انحراف به شهادت تاریخ در همه حرکت های اجتماعی دیده شده است. هر انسان سالمی هم بطور طبیعی روزهایی از زندگی خود را دچار بیماری شده است. اما بخاطر چند روز بیماری یا بخاطر آنکه بعضی از بیماران حتی بخاطر بیماری خود هلاک میشوند، موجب نمی شود که حیات یا سلامت بودن عمومی یک فرد سالم یا بیمار را مورد سؤال قرار دهیم. به اینصورت تکرار اینکه حرکت اجتماعی ناظر بر برابری فرهنگی ملتهای مختلف در ایران، به چه بیماریهایی می تواند دچار شود، چیزی از حقیقت خواست دمکراسی فرهنگی در ایران نمی کاهد. از سوی دیگر موعظه کردن در باب مضارّ افراطگری در طلب حقوق ملی برای ملتیی که از حق تحصیل به زبان خود محروم است، شبیه آن است که برای گرسنگان جهان چهارم از خطر پرخوری و افزایش چربی خون صحبت شود!

۶- رابطه حقوق شهروندان با امکانات مادی جامعه و سیستم قانونگزاری

سفسطه بسیار شایع دیگر مربوط به مبحث رابطه حقوق شهروندان با امکانات مادی جامعه و سیستم قانونگزاری است. گویا چون در ایران امکانات مادی برای ایجاد یک سیستم تحصیلی چند زبانه نیست، دادن این حق تحصیل چند زبانه به اهالی کشور جایز نیست. صرف نظر از بی اساس بودن این بهانه، نحوه استدلال در این مسئله نادرست است. چرا که حقوق شهروندی تابعی از امکانات مادی دولت یا جامعه نیست. در غیر اینصورت، در جوامع فقیری که امکان چاپ کتاب و مطبوعات غیر دولتی وجود ندارد، باید اینگونه آزادیها را لغو کرد! یا در همین ایران چون امکان تأمین همه اهالی با کار نیست باید حق کار کردن برای بخشهایی از اهالی چون سلسله مراتب سنی یا جنسی، مثلاً بالای ۴۰ سال یا زنان را قدهن کرد!

۷- ارتباط تاریخ با قوانین امروزی جامعه

۱- معنی ضمنی این جمله که دنیای بما ربطی ندارد، جز اعتراف به توحش چیز دیگری نیست.

بحث مربوط به متدولوژی مسئله ملی در ایران، در موارد متعددی به نحوه برخورد با تاریخ و ارتباط تاریخ با قوانین امروزی جامعه مرتبط می‌شود. یکی از اینگونه موارد نقش ترکان ایران و منطقه در پراکندن و رشد زبان فارسی در گذشته است. بارها به این نکته که شاهان ترک عثمانی و سلسله‌های ترک ایرانی در گسترش زبان و ادب فارسی کوشا بوده‌اند، اشاره می‌شود. هر انسان عاقلی که با زهر نژادپرستی مسموم نشده باشد، از این نکته نتیجه خواهد گرفت که اولاً دشمنی ابدی ایرانیان و تورانیان که در شاهنامه فردوسی و تبلیغات رژیمهای فعلی و گذشته ایران ادعا می‌شود، ادعای سست و بی‌پایه است. این ادعا برای توجیه سیاست آنتی ترکیستی رژیمهای حاکم ایران و محافل شونیست غیردولتی بکار برده می‌شود. در ثانی نتیجه‌ای که امروز باید از توجه ترکان ایرانی و غیرایرانی در گذشته نسبت زبان فارسی گرفت باید لزوم در پیش گرفتن سعه صدر نسبت به فرهنگ و زبان ترکی از سوی هموطنان فارس باشد، نه سیاستهای ناظر بر نابودی تدریجی این فرهنگ و زبان. اگر ترکان ایران در طی هزارسال حاکمیت خود بر ایران هیچوقت نیت سوئی نسبت به زبان فارسی نداشتند و برعکس به شیوه‌های که در آن روزگاران مرسوم بود، به تشویق تولید آثار ادبی بفارسی پرداختند، چرا امروز باید فرهنگ ترکی دچار بی‌مهری و غضب محافل دولتی و غیران باشد؟ برخلاف این طرز تلقی قابل انتظار، نقش ترکان ایران و منطقه در گسترش زبان فارسی در ایران، هند، عثمانی، بالکان، ترکستان و غیره بعنوان توجیه‌گر سیاستهای شونیستی فارسی در ایران بکار گرفته می‌شود. گویا چون پدران ما در قرون گذشته با زبان فارسی دشمنانه رفتار نکرده‌اند، پس موافق رفتار دشمنانه از سوی رژیمهای فارس با زبان خودمان در قرن بیستم بوده‌اند!^(۱)

۸- ستم ملی، ستمی چون دهها و صدها ستم دیگر

گاهی با به آنکه وجود تبعیض ملی در ایران اعتراف می‌شود، اما این واقعیت تلخ با استمداد از انواع متنوع دیگری از مشکلات دیگر در جامعه «طبیعی» خوانده می‌شود.

۱- می‌گویند مردی را که نام اسب خود را «هیتلر» گذاشته بود، هم در دوران اقتدار هیتلر بر آلمان و هم بعد از آن دستگیر می‌کنند. بار اول طی دوران حاکمیت نازی‌ها به اتهام «توهین به هیتلر»، بار دوم بخاطر «هیتلر دوستی»! حال هم دشمنی واقعی یا ادعایی ترکان و فارسها و هم خدمات ترکان به ادب و زبان فارسی بعنوان توجیه‌گر سیاستهای ترک‌ستیزانه امروزی بکار گرفته می‌شود. استناد از زبان فارسی از سوی ترکان ایران، بخشی از هنر آنان برای کسب قدرت و تداوم سلطه شان بود. رُنه گروسه در وصف این هنر می‌نویسد: «خصوصیت دوم اقوام ترک استعداد فرماندهی یا به عبارت صحیح‌تر، سازماندهی است. یعنی سازمان دادن به اجتماع اقوامی که غالباً از نژادهای مختلف هستند.» به نقل از: چهره آسیا، ترجمه غلامعلی سیار، نشر فروزان روز، تهران، ۱۳۷۵، ص ۶۱-۶۲.

گرو یا چون جامعه ایران دچار آنبوهی از مشکلات است، پس ستم ملی باید به لیست طولانی این دشواری‌های بیشمار اضافه شود و به این خاطر «عادی» و «قابل تحمل» تلقی شود. طبق این طرز تلقی چون مثلاً انواع متفاوتی از توهین و تحقیر نسبت به اهالی شهرهای همسایه، روستائیان در ایران اعمال می‌شود و چون جوک‌های قومی و ملی نسبت به مردم همسایه در کشورهای دیگر نیز وجود دارد، پس جنگ روانی علیه ترکان ایران و زبان ترکی نیز چیزی «طبیعی» است! با این منطق چون انواع متفاوتی از رابطه جنسی در عالم موجود است، پس نوعی از آن نیز که «تجاوز به عفت» نامیده می‌شود، چیزی «طبیعی» است! یا چون انواع متفاوتی از تنبیه در خانواده و مدرسه در ایران مرسوم است، پس شکنجه زندانیان نیز قابل توجیه است! اینگونه طرز برخورد به مهمترین معضل فرهنگی جامعه ایران در نهایت ستم ملی را معلول یک سری «سوء تفاهات» می‌داند که کسی مسئول آن نیست و برای از میان بردن آن توسل به خوندان آیت‌الکرسی مناسب‌ترین نسخه شفا بخش است!

۹- مسئول شناختن رهبران دولتی به قصد تبرئه سیستم اعمال کننده آن

نوع دیگری از برخورد به ستم ملی در ایران ناظر بر مسئول شناختن رهبران دولتی به قصد تبرئه سیستم اعمال کننده این ستم است. تردید نیست که هر سیستم خوب و یا بدی، از ایده (یا ایده‌تولورژی)، سیاست، دستگاه اجرایی، اعضای فعال، اعضای منفعل، امکانات مادی و چیزهایی شبیه آنها تشکیل می‌شود. در کنار این مجموعه نیز شاید نیروهای مدافع یا مخالف آن را دید. در این میان تک - تک اجزاء این مجموعه به نسبت دخالت و اهمیت‌شان در این عملکرد این سیستم و نتایج امروزی، جانبی و آتی آن مسئول هستند. در اینجا نمی‌توان به یکی یا چند مورد از اجزاء یک سیستم را از کلیت آن جدا کرد و آنها را مسئول عملکرد سیستم شناخت. در ایران نیز ستم ملی محصول کارکرد حساب شده یک سیستم وسیع است که هرچند دارای بخش دولتی مهمی است، اما در خارج از دواير و اقدامات دولتی نیز عمل می‌کند. در این میان مسئول شناختن بخشی از این سیستم چون «دولت» یا «حکومتها» خواه به قصد تبرئه بقیه این سیستم باشد، خواه نه، نادرست است. این مسئله گاه بنوعی مطرح می‌شود که در صورت قبول مدعی مذکور بجای مبارزه سیاسی و فرهنگی با ستم ملی علیه آذربایجان در ایران باید ادعائنامه‌هایی برای فراخواندن چند نفر به دادگستری تنظیم کرد! طرح این گونه ادعاها اگر نشانه نقصان معرفتی مدعی نباشد، مسلماً به قصد ابدی کردن ستم ملی در ایران صورت می‌گیرد. افراد «مردنی» هستند، این سیستم‌ها هستند که می‌مانند.

گاه سیستم‌ها بدون حضور آفرینندگانشان، بهتر عمل می‌کنند. این امر در مورد سیستم

اعمال کننده شویسیسم فارس در ایران بدقت صادق است. شعارهای شویسیستی در زمان پادشاهان پهلوی بوی تملق و چاکر صفتی در آستان دربار می داد. لذا بسیاری از بروز دادن احساسات ناپاک شویسیستی خودداری می کردند. اما امروز در حالی صاحبان «اثر» بربرمنشانه پان فارسیسم، دارفانی را وداع گفته و یا در خارج، حسرت روزهای جوانی و اقتدارشان را می خورند، در رژیم جمهوری اسلامی که از ابتدا با ایده تئولوژی «امت اسلامی» خود را معرفی میکرد، برای نابودی زبان ترکی فضایی بمراتب مناسبتر از زمان پادشاه، فراهم آمده است. در این فضای آلوده، دشمنی با ترکان و حتی تبلیغات نژادپرستانه ضد عربی، بنحو مؤثرتری صورت می گیرد.

مسئول شناختن چند نفر مسئول این و آن رژیم، بدون نمایش عریان سیستم مبتنی بر ستم ملی در ایران، با همه زشتی و کراهت آنها، به معنی تلاش برای نجات دادن این سیستم غیرانسانی است.

هر سیستمی اگر ساخته دستان طبیعت نیست، آفرینندگانی دارد. آفرینندگانی که طرح آن سیستم را ریخته و طرح خود را اجر کرده اند. این آفریدگاران سیستمها می توانند شناخته شده باشند یا بی نام بمانند. سیستمها نیز می توانند عمری کوتاهتر یا طولانی تر از بوجود آورندگان خود داشته باشند. وجه مشخصه اصلی تمامی سیستمها استقلال آنها از آفرینندگانشان است. امروز اسامی کسانی که بنیاد ارتش استرالیا یا مجلس فرانسه و یا یک درمانگاه در یک کشور آفریقایی را بنیاد نهاده اند، شناخته شده یا ناشناس باشد اما حتی طراحان و معماران این سیستمها نیز نمی توانند به حیات آنها خاتمه دهند. حتی اگر امروز تمامی نخستین نسل طراحان و مجریان داخلی و خارجی پروژه نابودی فرهنگها و زبانهای غیرفارسی از قبور خود برخاسته و توبه از این عمل زشت خود بکنند و یا اگر ارواح آنها در هر دادگاهی بخاطر طرح جنایتکارانه شان به دوزخ ابدی محکوم شوند (!)، تا وقتی که سیستمی که زبان و فرهنگ ترکان ایران را به سخره گرفته و به نابودی اش می راند، پابرجاست، چیزی عوض نخواهد شد. تا وقتی که کل کشور ایران بر مدار منحرف تک زبانی می چرخد، همه ملل غیرفارس ایران حق خواهند داشت از آینده حیات معنوی و انسانی شان در این مملکت نگران باشند.

۱۰- سرمایه دار ترکیه بهتر است یا کارگر فارس؟

این سوال که نظایر آن بسیار شنیده شده است، بیشتر شبیه یک تردستی است. مضمون آن عبارت از کنارهم قراردادن ارزشهای مورد توافق با ارزشهای مورد مباحثه است، بنحوی که مخاطب، خود را در شرایطی ببیند که در آن قبول ارزش مورد توافق معادل

پذیرش ارزش مورد بحث باشد.^(۱) مثال: دو فرد مذهبی (و از این جهت مشترک) بر سر آزادی زنان (مسئله مورد اختلاف) بحث می‌کنند. طرفی که مایل به پذیرش فکر آزادی همه زنان نیست، می‌پرسد: یک زن پرهیزگار بهتر است یا زنی لامذهب؟ گفتیم که ارزشهای مذهبی برای هر دو طرف مقدس است، لذا طرح برابری این دو زن نشان سستی اعتقاد و محکوم شدن وی خواهد بود. مسلماً این سفسطه بین دو فرد که اعتقادات کمونیستی دارند، به صورت سؤال زیر مطرح خواهد شد: آیا یک زن کارگر بهتر است یا یک زن سرمایه‌دار؟! جواب مطلوب برای سؤال کننده آری یا نه است و نه جواب سومی مثلاً به صورت زیر:

کارگر یا سرمایه‌دار (پارسی یا فاسد) بودن زنان ربط چندانی به حقوق آنان بعنوان زن ندارد. مهم برابری حقوقی آنان با مردان و رعایت این برابری در تقسیم امکانات جامعه برای رشد زنان و مردان و تلاش برای زدودن ستم‌های گذشته است. بد بودن سرمایه‌دار (در نظر چپ‌ها) یا گناهکاری زن فاسد (از نظر مذهبی) تبعیض علیه زنان را توجیه نمی‌کند.

این سفسطه می‌تواند اشکال بسیار متنوعی به خود بگیرد. به این مثال توجه کنید: چه فرقی دارد که یک شکنجه‌گر فارس باشد یا ترک؟! معلوم است که سؤال کننده فرضی ناگفته را در مورد نظرات مخاطب خود در نظر دارد؛ گویا مخاطب در نظر داشته است تا شکنجه‌گران ترک را جایگزین شکنجه‌گران فارس بکند!

۱۱- زمان و کمیت اهالی در جهان بینی پان فارسیستی

درک پان ایرانیسم و پان فارسیسم از مقوله زمان و کمیت اهالی (چون تمامی موارد دیگر) گنگ و مبهم است و از موردی تا مورد دیگر زیر و رو می‌شود. درک پان فارسیستی از کمیت اهالی، زمان و زمان تاریخی و تأثیر آنها بر حقوق امروزی شهروندان مبهم است. مثلاً اکثر کشورهای مقتدر و پیشرفته اروپایی، تاریخی چند صد ساله دارند. ایالات متحده آمریکا بعنوان بزرگترین قدرت جهانی تاریخی کوتاهتر دارد. اما در ایران برای نفی حقوق ترکان دلیل آورده می‌شود که شما هم‌هانش از زمان انوشیروان، آمدن اسلام، عصر سلجوقیان و... ساکن این مملکت بوده‌اید!!

۱- انورالسادات رئیس جمهوری سابق مصر زمانی در اوج اقتدار خود مردم مصر را با همین تردستی به پای صندوق‌های رأی کشاند. مردم مصر مجبور بودند در یک فرآیند به دو سؤال متفاوت زیر با یک جواب آری یا نه پاسخ بدهند: ۱- آیا اسلام را بعنوان دین حق قبول دارید؟ ۲- آیا انورالسادات را بعنوان رئیس جمهور مادام‌العمر قبول دارید؟ مردم مسلمان مصر هم جواب مورد انتظار را به این فرآیند دادند، چراکه در غیر اینصورت بایستی اعتقاد دینی‌شان را انکار می‌کردند.

موضوع اسلام هم مثال خوبی برای پی بردن به درک معیوب از زمان و کمیت (تعداد) اهالی است. چنانچه در جای دیگری از این نوشته اشاره می‌شود، جمله «ما همه‌اش ۱۴۰۰ مسلمان بوده‌ایم!» یعنی در طول تمام تاریخ اسلام، در حالی که از اروپایی‌هایی که هزارسال یعنی نصف تاریخ مسیحیت را مسیحی بوده‌اند، نمی‌توان شنید که «ما همه‌اش هزارسال مسیحی بوده‌ایم» خانم «لنا یلم والن» وزیرخارجۀ پیشین سوئد در نطق افتتاحیۀ خود در کنفرانسی که وزارت خارجۀ سوئد در مورد دین اسلام در استکهلم برگزار کرده بود گفت: «اسلام یک دین سوئدی است. چون صد هزار نفر مسلمان در کشور ما زندگی می‌کنند.» یعنی به زعم خانم لنا یلم والن ۱۰-۲۰ سال زندگی صد هزار نفر مسلمان (صرفنظر از اینکه چند درصد آنها مراسم دینی خود را بجا می‌آورند) برای «سوئدی بودن» دین اسلام کافی است. اما از نظر شونیستهای ما ۱۴۰۰ سال و اکثریت ۹۵ درصدی مسلمانان در ایران هنوز کافی نیست که بگویند «اسلام یک دین ایرانی است» به همین سیاق هزار سال حکومت خاندان‌های ترک و حضور بازم قدیمی‌تر و گسترده‌ترکان در ایران و واقعیت حضور زنده نزدیک به پنجاه درصدی ترکان در ایران امروز، هنوز برای بیان اینکه زبان و فرهنگ ترکان بخشی از زبان‌ها و فرهنگ‌های ایرانی است، از دیدگاه شونیستی کافی نیست. یعنی از دیدگاه حضرات هزارسال و هزارو چند صدسال تاریخ چندان مهم نیست. در حالی که اگر تحولات علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و فنی را مهمتر از تاریخ دیناسورها و احوالات دوران یخبندان بدانیم، جهانی که در آن زندگی می‌کنیم عمدتاً محصول سالهایی است که از روزگار نیوتن، انقلاب فرانسه، کشف موتور بخار و حوادث متأخر و مشابه گذشته است. اهمیت زمان هر چه از امروز به گذشته بر می‌گردیم با تصاعد هندسی کمتر می‌شود. اما طبق درک معیوب پان فارسیستها کواتهرتین و بی‌بارترین دوران حاکمیت اقوام منتسب به نژاد موهوم آریائی از سرتاسر دوران اسلامی مهمتر است!

در مورد کمیت اهالی نیز این سردرگمی در احتجاجات پان فارسیستی حاکم است. طبق یک سیاست‌شونیستی هرگونه آمارگیری از متکلمین زبانهای مختلف در ایران ممنوع است. لذا آمار غیر فارسی زبانان موضوع حدس و گمانها واقع می‌شود. مثلاً آمار ترکی زبانان ایران از ۱۲ میلیون تا ۳۰ میلیون در نوسان است! حال با عنوان کردن اینکه شما ۳۰ میلیون نیستید تنها ۱۲ میلیون هستید، گویا حجت قاطعی بر لزوم بی‌حقوقی ملی آذربایجانی‌ها اقامه شده است. طبق این منطق ۱۲ میلیون چون رقم بزرگی نیست، لذا ستم ملی بر آنان نیز قابل چشم‌پوشی است! دقت کنید که ۱۰ کشور کوچک دنیا مجموعاً ۶۴۸ هزار نفر جمعیت دارند و رقم ۱۲ میلیون ۱۸ برابر آن است.^(۱)

به بیان دیگر به فرض قبول این ادعا جمعیت ترکی زبان ایران به اندازه اهالی ۱۸۰ کشور کوچک دنیا است. یک مقایسه دیگر نشان می‌دهد که ملتی ۱۲ میلیون نفری از ۱۱۳ کشور موجود در جهان پر جمعیت تر است.

منطق شونیستی در حالی این استدلال بی پایه را بکار می‌برد که خود وجود یک پادشاه فارسی‌دان در قرون وسطی در یک کشور دیگر را موجبی برای حق آب و گل داشتن زبان فارسی در آن کشور می‌بیند. یا وجود کلمات فارسی در زبان امروزی کشورها را چون یک امکان مساعد برای نفوذ فرهنگی در آن کشورها می‌داند. اما این منطق میلیونها ترک‌زبان و قرنهای متمادی از تاریخ را بعنوان موجبی برای برخورداری زبان و فرهنگ ترکی از حق شهروندی به معنی واقعی کلمه کافی نمی‌داند. وجود مهم زبانهای مشابه زبان فارسی امروزی در فلان نقطه دورافتاده دنیا و ادوار باستانی، آنجا را جزو «حوزه فرهنگ ایرانی» در جهان امروز می‌کند، اما حضور امروزی نزدیک ۳۰ میلیون ترک‌زبان در اقصی نقاط ایران با تاریخی طولانی تر از زبان فارسی، دلیل اینکه زبان، ادبیات و فرهنگ ترکی بخشی از هستی معنوی ایران با حق برابر برای زیستن و توسعه است، نمی‌شود!

۲۵- پان فارسیسم در ناخود آگاهی مردم،

در هر حرکت اجتماعی تعداد و حتی تعلقات اجتماعی نخبگان رهبری یا پیروان یک مسلک سیاسی نمی‌تواند یکسان باشد. پان فارسیسم نیز که بلحاظ صاحبان پروژه یک سفارش خارجی است، بلحاظ مسئولین اصلی و معماران و بنیاد آن داخلی است. پیروان و باورکنندگان این مسلک در میان مردم عادی شباهت ناچیزی نسبت به معماران مزبور دارند و خود از اینکه حلقه بندگی مکتب خاصی داشته باشند بی‌خبرند. این مسئله مختص پان فارسیسم نیست. تمامی ایده‌تئوری‌هایی که بلحاظ ماهیت نظری خود پتانسیل جذب شدن از سوی توده را دارند، در صورت کسب این موفقیت، در نظر باورکنندگان خود، «نامرئی» می‌مانند. یعنی هواداران یک ایده از این نوع، تصور نمی‌کنند که طرفدار خط سیاسی بخصوصی هستند. بسیاری از جوانان سوئدی که تحت تأثیر تبلیغات راسیستی نیروهای ارتجاعی سوئد هستند عین این جمله را بر زبان می‌آورند: «من راسیست نیستم اما» (یا «تنها») می‌خواهم که خارجی‌ها را از سوئد بیرون کنند!^(۱) یا وقتی به یک خارجی می‌گویند «خارجی لعتی» فکر نمی‌کنند که عمل راسیستی انجام داده‌اند. آنها تصور می‌کنند که این حرف

۱- ژان ماری لوپن رهبر ملی‌گرایان فرانسه شعار دیگری دارد: «من خارجی‌ها را دوست دارم، اما در وطنشان»

بدی است اما معادل آن است که یک خارجی به یک سوئدی بگوید: «سوئدی لعنتی». از نظر کارشناسان امور تربیتی این دسته از جوانان راسیست خود متوجه ماهیت راسیستی اعتقادات و اعمال خود نیستند. همچنانکه بسیاری از رأی دهندگان و حتی طرفداران نازی‌ها در دهه ۱۹۳۰ در آلمان خود را نازی و فاشیست نمی‌دانستند. اکثریت بزرگ پان فارسیست‌ها هم، خود راشوینیست و حتی صاحب عقیده خاصی در این موضوع نمی‌دانند و «تنها» با حق حیات زبانهای غیر فارسی در سیستم تحصیلات رسمی مخالف هستند آنها حتی معتقدند که در این مخالفت شان هم «خیر و صلاح» مردم غیر فارس را در نظر دارند!

رابطه حقوق برابر تمامی شهروندان در برخورداری از امکان استفاده از زبان مادری خود با «خطر تجزیه وطن» از خرافات مهمی است که طی پروژه‌های ناظر بر جدا انداختن و سخت جان کردن تعصبات صرف در جامعه گسترش یافته است. بسیاری در ایران دمکراسی فرهنگی میان تمامی آحاد مملکت را، جزئی از مقوله‌هایی چون «امنیت ملی»، «تمامیت ارضی» و امثالهم می‌دانند. تصور این است اگر تمام مردم کشور بتوانند همچون هموطنان فارسی زبانان، مدارس، مطبوعات و رادیو تلویزیون به زبان خودشان داشته باشند، کشور بسوی تجزیه قدم برداشته است. اینکه چرا عکس این تصور درست نیست و مثلاً چرا نباید ممنوعیت فرهنگ یک ملت را موجب ناامیدی آن ملت از ادامه زندگی در چهارچوب مرزهای آن کشور دانست، چندان به ذهن باورکنندگان به شعارهای شوینیستی خطور نمی‌کند.

پان فارسیسم در میان توده بسیار بزرگی از مردم به حالت باورهایی «عادی»، «روزمره» و «طبیعی» در حیات دائمی و بازتولید خود است. کسی که در سوئد به هموطن ترک خود می‌گوید: «زبان مادری تو فارسی است!» به گمان خود دارد اطلاعات مجانی در اختیار یک هموطن آذری قرار می‌دهد! او نه اسم محمود افشار را شنیده است و نه از موقوفات شیطانی او خبر دارد. وقتی یکی از دوست کرد خود می‌خواهد که فرزندان خود در خانه خود در سوئد به فارسی صحبت کنند، تصور می‌کند که صرفاً توصیه دوستانه‌ای به دوست خود کرده است. اینکه این «توصیه دوستانه» در عین حال یک شعار سیاسی یک فرقه منحوس است، به عقل وی خطور نمی‌کند.

میتوان جمع‌بندی کرد که تصور پان فارسیستی بصورت «واقعیات مسلم» از طریق سیستم تحصیلات، مطبوعات و رادیو-تلویزیون دولتی طی ۷۰ سال گذشته بی‌وقفه رواج یافته است. مبنای این روانشناسی را اعتقادات زیر تشکیل می‌دهد:

● رابطه میان سطح فرهنگ، دمکراسی و برابری فرهنگها در یک جامعه با

● داشتن یک کشور بزرگ عامل خوشبختی و رفاه است.^(۱)

● وجود چند زبان و چند مذهب در کشور عامل تزلزل است.

● اگر غیرفارسی‌زبانان ایران از حقوق همسان با هموطنان فارس خود برای رشد و تعالی فرهنگ خودشان برخوردار باشند، چیزی از فارسی‌زبانان کم شده، حقوق آنان محدودتر از امروز شده و کل جامعه دچار فقر فرهنگی خواهد شد و نه موجب شکوفائی فرهنگی کل کشور.

● دمکراسی فرهنگی به معنی این است که ترک و فارس در حفظ و توسعه فرهنگ فارسی بکوشند، نه اینکه همه گروههای زبانی موجود در ایران (شامل فارسها) هرکدام در مورد بسط و توسعه زبان و فرهنگ خود از امکانات مساوی برخوردار باشند.

روپهمرفته کسانی که ممنوعیت زبانهای غیرفارسی در ایران را مهم نمی‌شمارند و حتی آنرا ضروری میدانند قلیاً باور دارند که با این ممنوعیت مردم ایران (فارس و غیر فارس) زندگی بهتری را نصیب خود می‌کنند. آنان فکر می‌کنند که با آزادی فرهنگی در ایران، این کشور به سوی تجزیه خواهد رفت و برعکس با ممنوعیت فرهنگهای غیرفارسی همه چیز به حال خود باقی خواهد ماند و بالاخره با نابودی این فرهنگ‌های غیرفارسی، «وحدت ملی» ابدی خواهد شد! تصور سربازخانه‌ای از کشور در میان این افراد عمومیت دارد. آنان گمان می‌برند که کشوری که همه اهالی آن هرچه

۱- تبلیغ احساسات نوستالژیک در مورد ایران هخامنشی که به بهای کشتارهای غیرانسانی اهالی کشورهای همسایه یک امپراطوری بزرگ بر ویرانه‌های این سرزمینها پدید آورده بود، در ایران حتی در کتابهای درسی وجود دارد. این تبلیغات به یک باور عمومی در روانشناسی ایرانی دامن زده است که ایرانیان در دوران هخامنشی به صرف اینکه فرمان شاهان ایرانی در فلان نقطه دوردست، واجب‌الاطاعت بود، «خوشبخت» بوده‌اند! امروز که کشاورزی و دامداری مهمترین فعالیت تولیدی محسوب نمی‌شود، اهمیت اراضی وسیع نسبت به دوران باستانی و عصر فئودالیته، بمراتب کمتر است. اخیراً سازمان ملل متحد و بانک جهانی اوضاع اقتصادی ۱۰ کشور بزرگ جهان شامل غولهای چین، ایالات متحده، روسیه و ژاپن را با کوچکترین کشورهای جهان مقایسه کرده است. متوسط سالانه تولید ناخالص ملی در ۱۰ مورد از کوچکترین کشورهای جهان ۳۷۹۶ دلار است. این رقم در مقایسه با ۱۰ کشور بزرگ جهان، به استثنای ایالات متحده آمریکا و ژاپن از ۸ کشور بزرگ دنیا بالاتر است. این مقایسه در The Economist چاپ شده است. نقل از روزنامه صبح سوئد:

تریبون ۴

زهستان ۱۹۹۹ اقیبش

ند و شامل اراضی وسیع تری باشد، جای بسیار خوبی برای زیستن
نکته اساسی البته این اکثریت بزرگ با چنگیز پهلوان که هر خفت و
ب فارسی بودن آن قبول دارد، هم عقیده نیستند. یعنی با آنکه هم آقای
نیل ایمان آوردگان به پیام وی و مرشدانش، خواهان نابودی فرهنگ
یران هستند، اما برای اولی (پهلوان)، خود این نابودی یک هدف مقدس
است درحیکه برای دومی‌ها نابودی فرهنگ هموطنان خود را برای آنکه راهگشای
یک نظام سیاسی بهتر است، دوست می‌دارند. پهلوان میدان آریاپوستی می‌فرمایند:

«بیچه من اگر سیر باشد و فارسی صحبت نکند، بیچه من نیست... من بدترین
نظام سیاسی را زمانی که در حوزه تمدن ایرانی است و می‌خواهد حوزه را
حفظ کند به بهترین نظام سیاسی که در حوزه که در حوزه تمدنی غیر ایرانی
قرار دارد و حتی می‌خواهد در جهان عدالت را برقرار کند ترجیح می‌دهم»^(۱)

برخلاف این پهلوان، اکثریت بزرگ مخالف با آزادی فرهنگی در ایران تصور می‌کنند که
فارسی صحبت کردن بچه‌هایشان و بویژه اگر بچه‌های هموطنان غیرفارسی‌شان هم
اینکار را بکنند، موجب سیری خود این بچه‌ها و والدینشان خواهد شد. این اکثریت
بزرگ حتی وقتی که از دست رژیم حاکم بر ایران به اقصی نقاط عالم فرار کرده‌اند، باور
دارند که اگر کشورهای همسایه ایران در زیر حاکمیت تهران بودند، می‌توانستند زندگی
بهتری در ایران داشته باشند. اما برخلاف پهلوان مذکور، زبان فارسی را به قیمت
گرسنگی بچه‌هایشان نمی‌خواهند. به همین خاطر هم کسی از آنان به شاه مسعود افغان
پناهنده نشده و همه با یا بدون یک توقف در حوزه‌های ترکی ترکیه، جمهوری
آذربایجان یا ترکمنستان، حوزه انگلیسی پاکستان یا حوزه سامی کشورهای ساحل
خلیج فارس، به سرزمینهایی بسیار بدور از «حوزه تمدن ایرانی» پناه برده‌اند که با
وجود فارسی نبودن زبانشان، «نظام سیاسی» مهمان نوازی داشته‌اند. هر چند بر خلاف
ممنوعیتهای فرهنگی که پهلوانها و پهلوانکها بر هموطنان غیرفارسی خود روا داشته‌اند،
در این کشورهای متعلق به «حوزه تمدنی غیر ایرانی» فرهنگ فارسی، ترکی، کردی،
بلوچی و عربی پناهندگان و مهاجران مورد کینه دولت و قوانین رسمی واقع نیست.^(۲)

۱- ایران فردا، سال اول، شماره سوم، صفحه ۲۱. حیف است که با توجه به جمله اول در نقل قول
بالا، تعارف ایرانی مانع طرح یک سوال بجا از آقای چنگیز بشود: سوال: آیا واقعاً معتقدید که برای
تشخیص والدین بچه‌ها (حداقل بچه‌های شما) بجای آزمایشات پزشکی (تست DNA) باید
امتحان زبان فارسی به عمل آورد؟!

۲- فروغ فرخزاد بعنوان نمونه‌ای از تغییراتی که تحول در ساختمان و مضمون شعر معاصر را
ضروری ساخته است به «مجنون» قیرمان افسانه‌ها و اشعار عشقی شرق اشاره کرده و می‌گوید که
(ادامه پاورقی در صفحه بعد)

قابل ذکر است که چنیگزخان مغول و اعقاب او با همه قساوتی که در نظامیگری داشتند، در سیاست مملکت‌داری خود از توحش فرهنگی چنگیز پهلوان در آخر قرن بیستم بدور بودند. در حکومت مغولان آزادی دین و زبان در همه پهنه امپراطوری حاکم بود.^(۱)

تصور اینکه سرنوشت ملل غیرفارس ایران ربطی به بقیه (فارسها) ندارد، اشتباه خواهد بود. اشتباه عظیم تر آن است که تصور شود در صورت بی حقوقی غیر فارسها، حقوق بیشتری نصیب هموطنان فارس خواهد شد! با اینکه این نکته در طرح رک و پست کنده آن احمقانه تر از آن می‌نماید که مورد باور کسی قراگیرد، در ناخودآگاهی بسیاری برای خودش جای مخصوصی دارد و به بخشی از روانشناسی بخشی بزرگی از مردم تبدیل شده است. این همان منطقی است که می‌انگارد اگر زن آزاد باشد، لاجرم آزادی مردم کمتر خواهد شد! طبق این تصور «حقوق مدنی، اجتماعی و سیاسی شهروندان» شبیه دیگر آشی است که بخاطر محدود بودنش، هر کاسه‌ای که از آن برداشت شود به ضرر دیگری است! طبق این روانشناسی اگر ترکان ایران تئاتر، مطبوعات، رادیو تلویزیون و سیستم تحصیلات به زبان خودشان داشته باشند، حقی از فارسها را زایل کرده‌اند! اساساً در ایران تصور روشنی از یک سیاست مناطق که توسعه اقتصادی، فرهنگی و سیاسی ایران را معادل توسعه تک تک مناطق و ملت‌های کشور در این عرصه‌ها بدانند، وجود ندارد.

البته عامل مهم در شکل‌گیری روانشناسی فوق بی‌اطلاعی محض اهالی فارسی زبان ایران را از نقشه‌ها و عملکرد دولتی در سرکوب فرهنگی غیرفارسهاست. پرچمداران

(ادامه باورقی از صفحه قبل) وی با معیارهای امروزی ما یک بیمار روانی است و نه یک عاشق. این پهلوان هم حداقل با معیارهایی که در سوئد وجود دارد، یک موجود غیرعادی است. افکاری بسیار ملایمتر از آنچه ایشان اینجا و آنجا افافه می‌فرمایند، در سوئد از زبان نوجوانهای اکثراً برخاسته از خانواده‌های دچار بحران که به تور گروه‌های نئوفاشیست افتاده‌اند، بیان می‌شود. افاضات پهلوانانه اما در ارگان بخشی از روشنفکران ایرانی «آدینه» به زیر چاپ آراسته می‌شود و این مجله تاجایی که بتواند «آثار» قلمی این حضرت را از گزند برخوردهای انتقادی مخالفینش در امان نگاه می‌دارد. ایشان در ضمن در مهم‌ترین دانشگاه ایران کرسی استادی دارند!

۱- در جهانگشای جوبینی در مورد بانو آمده است: «پادشاهی بود به هیچ دین و ملت مایل نه، همان شیوه یزدانشناسی می‌دانست و متعصب هیچکدام از ملل و ادیان نبود». جلد ۳، ص ۷۷، انتشارات بامداد. در مورد آزادی زبانی عم در همان جلد در صفحه ۸۹ آمده است: «از همه نوع کتبه ملازم‌اند از کتاب پارسی و ایغوری و ختائی، تبت و تنکوت و غیران، تا هرگه که بموضعی مثالی نویسنس بزبان و خط ان جماعت اصدار افتد». نقل از تریبون ۲، ص ۵۷، مقاله «کنتر قومی و هویت ملی ایرانیان» از دکتر ض. صدر.

پان فارسیسم ظاهراً به نیابت از توده مردم فارس در پی کسب استیلای فرهنگی و نابودی فرهنگهای غیر فارس هستند. چنانکه اشاره شد موکلین واقعی این رهبران را باید در خارج از ایران جستجو کرد. در واقع وقتی اردشیر جی ریپورتی از پشت صحنه و رضاخان از صحنه قدرت دولتی و «انجمن ایران جوان» و مجله «آینده» در ظاهر از بیرون حاکمیت به عملی کردن برنامه های درازمدت خود مبتنی بر فرهنگ‌کشی شروع کردند، اهالی فارس ایران از سناریوی سیاه در حال اجرا بی‌خبر بودند. امروز هفت دهه بعد از آن تاریخ اطلاعات فارسهای ایران از ترکیب چند فرهنگی جامعه ایران و مشکلات هموطنان غیر فارس‌شان، ناچیز است.^(۱) اهالی فارس ایران اطلاع چندانی از بافت چند فرهنگی - چند ملتی ایران و وجود چیزی بنام ستم ملی در ایران ندارند.

* بخش پنجم *

برشورد نیروهای مقتل‌جامه با پان فارسیسم

۴۶- موضع روشنفکران فارس،

حتی در سیاهترین دوران تاریخ شرق اسلامی (همچنانکه در اروپای قرون وسطی) اندیشه های مخالف و ناهمخوان با سیاهی و مطلقیت حاکم همواره وجود داشتند. اشکال مسئله در آن بود که این افکار اغلب نه امکان بروز داشتند و نه در صورت ظهور از شانسی برای مقبولیت یافتن در نزد توده های مردم برخوردار بودند. در سرتاسر دوران سیاهی که بنام عصر پهلوی نامیده میشود نیز کار، بدین منوال بود. یعنی انسانهای روش ضمیر و انسان دوست و عدالت پرست بسیاری ظلم و ستم حاکم را قبول نداشتند. بعنوان مثال بسیاری حتی اگر نوشته های از آنان دچار سانسور دولتی نشده بود، با سانسور مخالف بودند. هرچند یا این مخالفت آنها درونی بود (همان تقیه معروف و مشروع!) و یا اگر بنوعی و جایی علنی شده بود آنها را یا از نان و آب انداخته بود و یا حتی به قیمت آزادی و جانشان تمام شده بود. یعنی حتی اگر این مخالفت راه بجایی هم نبرده بود، اما وجود نهان و گاه آشکار آن امری مسلم تلقی می شد و می شود. اما متأسفانه در موردی که به ستم ملی علیه ملل غیرفارس مربوط

۱- نمونهای که در فیلم «باشو غریبه کوچک» به تصویر درآمده مثال مناسبی برای این امر است که مردم شمال ایران حتی از وجود ایرانیان با رنگ سیاه بیخبرند! گذشته از آخر «خوش» این فیلم که ربطی به این بحث ندارد، طرح مسئله اصلی این فیلم تأیید کننده بیخبری عمومی از احوال هموطنان با زبان، فرهنگ و سایر خودویژگی ها مادی و معنوی است.

می‌شود، بسیاری از روشنفکران فارس نه در برابر رژیم مرکزی که در کنار آن ماندند و در خدمت آن هستند و در بهترین حالت «بیطرف» می‌باشند.

بدون اشاره به تعریف‌های موجود از «روشنفکر» این مبحث ناقص خواهد بود. اگر روشنفکر را به مفهوم «منتقد سیستم حاکم» یا به تبعیت از متفکر فرانسوی «ژولیا کریستوا» کار روشنفکر را «برهم زدن و از هم گسیختن بی‌مهابا و ناسرسپره عملکرد نظام‌های گفتاری و اندیشگر و نیز نظام هستی»^۱ بنامیم، بایستی با تأسف اعلام کرد که تعداد چنین «روشنفکرانی» در میان ایرانیان فارسی زبان اندک است. روشنفکری که «در برابر گرنش دیگران در برابر قدرت، ساکت و زیون نماند»^(۱) اگر وجود دارد، در حکم کیمیاست و باید با چراغ در روز و شب بدنبالش گشت.^(۲) بیشتر کسانی که در ایران به نام روشنفکر نامیده میشوند، با تعریف فوق شایسته این نام نخواهند بود. چراکه هم سوار موج حاکم بوده‌اند و هم راهنمای قدرت در تشدید و مؤثرتر کردن ستم ملی شده‌اند و گاه خود آتش بیار معرکه بوده‌اند. از این جهت این قوم، به معنی دیگری به مفهومی نزدیک به آنچه در سیستم دقیقاً تعریف شده ترمینولوژی حزب کمونیست شوروی حق نهادن نام «روشنفکر» بر خود را دارند.^(۳) اینان بیشتر شایسته نام «روشنفکر دولتی»، «روشنفکران رسمی» یا در بهترین حالت «روشنفکران اسمی» هستند. چون حتی اگر اکثر آنان در برخورد به معضلات مختلف جامعه در مقابل

۱- Julia Kirsteva, The Kristeva Reader (Oxford: Basil Blackwell,

نقل از نشریه کنکاش، شماره ۱۲، پائیز ۱۳۷۴، ص ۹. ۲۹۹، ۱۹۸۶)

۱- همانجا، ص ۲۹.

۲- در روز اول سمینار علمی برلین تحت عنوان «آذربایجان در آستانه قرن بیست و یکم» در بخش پرسش و پاسخ در مورد میزان روشنفکران فارس که به صراحت و علناً از حقوق فرهنگی آذربایجانی‌ها دفاع کرده‌اند سؤال شد. وقتی نوبت به جواب مشخص رسید و سؤال‌کننده خواهان تعداد و اسامی شد از میان همه ۲۰۰ نفر حضار در سالن نام ۴ (۱) نفر برده شد: جلال آل احمد، علی صلجو، منوچهر محجوبی، مهرزاد بروجردی. البته در توضیحات اضافه شد که علی صلجو حق تحصیل غیرفارسی‌زبانها به زبان خود را اتفاقاً برای نابودی مؤثرتر زبان و فرهنگ آنها می‌خواهد و لازم است در آمار لازم نیم نفر حساب شود. بدینوسیله آمار طرفداران صریح و علنی دموکراسی فرهنگی در ایران ۳/۵ نفر عنوان شد. بالاخره معلوم شد که از این لیست باید نام زنده یاد منوچهر محجوبی را هم به دلیل آنکه فرهنگ کردی ایشان هم جزو فرهنگ‌های ممنوعه است، حذف کرد و آمار مربوطه را به ۲/۵ نفر کاهش داد.

۳- بلشویک‌های روس که خود اکثراً جزو منتقدان سیستم تزاری و به این اعتبار «روشنفکر» بودند، از دردسرهایی که نسل جدید منتقد سیستم کمونیستی می‌توانستند، برایشان ایجاد کنند، آگاه بودند. لذا دست به قلب معنی این کلمه زدند. در سیستم کمونیستی شوروی، «جامعه روشنفکری» به صاحبان مشاغل فکری چون آکادمیسین‌ها، اساتید، محققین، نویسندگان، هنرمندان و ... اطلاق می‌شد که همه در دست جزئی از سیستم و تأییدکننده آن بودند. منتقدین سیستم حاکم اگر از اتهام جاسوس بودن و امثالهم جان به در می‌بردند، «مرتد» یا چنانچه در سالهای گورباچفنی مُد شد، «دگراندیش» نامیده می‌شدند.

سیستم تفکر حاکم و عملکرد دولت هستند، وقتی که پای ستم ملی به میان آید، در کنار همان حکومت قرار می‌گیرند. از این رو رژیم‌های حاکم در طی ۷۵ سال سلطهٔ پان فارسیسم در ایران شبیه مجریان فتوهای هستند که از سوی روشنفکران دولتی صادر شده‌اند. به این جمله از نجف دزباندی دقت کنید: «زبان تمام ملت‌های ایرانی فارسی است»^(۱) راستی این «روشنفکر» در بساط ستمی که مهمترین عرصهٔ حیات معنوی نیمی از مردم ایران یعنی تمامی فرهنگ‌های غیر فارس را در محاق قدغن دولتی به صلابه کشیده است، در کجا ایستاده است؟ آیا مثل بسیاری دیگر، او هم یک نظاره‌گر است؟ یا امضاکنندهٔ فتوای نابودی فرهنگهایی که هر کدام گنجینه‌ای از ثروت معنوی بشریت را تشکیل می‌دهند؟

باری روشنفکران فارس که علیرغم تمام گرفتاریهایشان مشکل ممنوعیت زبان مادری‌شان را نداشتند، به مصداق مصراع معروف «تا خرمن نرسوزد، احوال ما ندانی» یا احوال خرمن سوختگان ترک و گُرد و غیره بی‌خبر بودند و هستند، یا ترجیح میدادند و میدهند که این جنایت «کوچک» رژیم تهران را به او ببخشند (لابد از همان کیسهٔ معروف خلیفه!)، معلوم نیست که آیا مخالفت با دزدی صرفاً بر عهدهٔ کسی است که مالی از او به سرقت رفته است؟ مگر رسم این نیست که هر آدم عاقل و مسئولی ولو صدمه‌ای از یک جانی ندیده باشد با جنایت مخالفت کند، حتی اگر بر وی و دیگران مسلم باشد که مخالفت وی قادر به جلوگیری از ادامهٔ وقوع جنایت نیست. آیا مخالفت با سانسور فقط بر عهدهٔ کسانی است که آثاری از آنان در ادارهٔ میزگی گیر کرده باشد؟

در ایران ۷۰ سال اخیر که سیاست دولتی آشکارا مبتنی بر نابودی فرهنگ‌ها و زبان‌های اکثریت غیرفارس کشور بنا شده است، باید با چراغ به جستجوی روشنفکران فارس که حداقل یکبار در عمر خود دهن به اعتراض گشوده باشند، پرداخت! بیگمان جلال آل احمد یکی از این روشنفکران و جسورترین آنهاست. در سالهای اخیر که بحث‌های نظری در ایران و خارج، راه به باریک‌ترین کوچه و پسکوچه‌های «جامعهٔ مدنی» برده است، اشاره به حق طبیعی و برابر حیات همهٔ فرهنگ‌ها و زبان‌های موجود در ایران ظاهراً به «بعداز پیروزی» حواله داده میشود. طی سالهای گذشته گاه افراد متصفی از هموطنان فارس ناعادلانه بودن محرومیت ملی ترکان و دیگر خلق‌های غیر فارس ایران را مورد سوال قرار داده‌اند اما زاویه دید بیشتر متوجه مسائلی چون مبارزهٔ مؤثرتر با بیسوادی، مفید بودن یا طبیعی بودن آموزش به زبان مادری بوده است نه ضرورت طبیعی آن چون یک حق بدیهی مثل حق انتخاب همسر.

در میان شجره‌ای طولانی از آنانی که به حق یا ناحق «روشنفکر» نامیده شده‌اند، جلال احمد را باید استثنا دانست. (۱) تنها او بود که مرتکب «برهم زدن و از هم گسیختن پی‌مها و ناسرسپرده عملکرد نظام‌های گفتاری و اندیشگر» شد و فریاد زد که آی! آدمها! هیچ میدانید که «۷۰۶ میلیون آدمی را در ایران از بدوی‌ترین حقوق بشری محروم کرده‌ایم؟ یا: «ترک بودن و به فارسی نوشتن - یعنی از ریشه و خاک بریدن و ناچار در حوزه منطق از مسائل غیر صمیمی حرف زدن» است. یا همانجا به «سرکوفتگی‌هایی که به علت اخراج زبانهای مادری غیرفارسی از حوزه فرهنگ برای اهل آن ایجاد کرده است» معترض است و از «لطمه‌هایی که بعلت اخراج زبان ترکی از حوزه فرهنگ و مدرسه و مطبوعات به تن روشنفکری ایران خورده است» شکوه می‌کند. (۲)

از نظر علی صلحجو «کشوری رشد یافته و پیشرفته هرچند با چند زبان» به «کشوری یک زبانه اما عقب مانده» (۳) ارجحیت دارد. این درجه از شعور سیاسی و اجتماعی شاید در جوامع زیادی بدیهی بنظر آید ولی واقعیت آنست که در ایران چندان بدیهی نبوده و نیست. لذا این بخش از نظرات علی صلحجو در مجموعه «نقد آگاه» ارزش خاص خود را دارد. وی معتقد است که «داشتن حق تحصیل به زبان مادری تأثیر مستقیمی بر رشد باسوادی و در نتیجه رشد اجتماعی اقتصادی کشور خواهد داشت». وی مشکلات اجرایی در راه چند زبانه کردن سیستم تحصیلات کشور را قابل حل می‌داند و می‌خواهد که زبان فارسی بعنوان زبان «میانجی» (۴) برگزیده شود. اما چند سطر مانده به آخر مقاله ۱۳ صفحه‌ای خود، خواننده را از امید به روشنفکرانی چون خود مأیوس می‌کند. وی بدون آنکه رابطه‌ای منطقی با نظرات قبلی خود را حفظ کرده باشد، اظهار امیدواری می‌کند که تدابیر پیشنهادی وی «ایران را در یک سمت گیری به سوی یک زبانگی سراسری قرار خواهد داد» وی نام طرح پیشنهادی خود برای اجرای سیستم تحصیلات چند زبانه در ایران را «مرحله دوزبانگی گذاری»

۱- ذکر این نکته ضروری است که راقم این سطور موافق نظرات آل احمد در زمینه برخورد وی به جامعه مدرن و مدرنیته بطور عام نیست. اما نظرات نادرست این بزرگ، از اهمیت بیش وی در دیدن ستم ملی و افشای جسورانه این ستم نمی‌کاهد.

۲- هر سه این جملات از اثر «در خدمت و خیانت روشنفکران» است که از مجله وارلیتی، شماره ۱۰۷، زمستان ۱۳۷۶، مقاله «جلال آل احمد: یادى نه درخور قدر بلند او» به قلم دکتر حسینی سلیمی نقل شده‌اند.

۳- مقاله «دو زبانگی و مسائل آن در ایران»، علی صلحجو، نقد آگاه، انتشارات آگاه، بهار ۱۳۶۳، تهران، صفحات ۳۱۵-۳۲۹. روشن است که این نظر با افکار چنگیز پهلوانی در تضاد است، که هر خفتی را که «در حوزه تمدن ایرانی است و می‌خواهد حوزه را حفظ کند به بهترین نظام سیاسی که در حوزه تمدنی غیر ایرانی قرار دارد و حتی می‌خواهد در جهان عدالت را برقرار کند ترجیح» می‌دهد.

می‌نهد. این «گذار» همان طرح مورد اشاره پیشین برای ایجاد کشوری «یکدست» از طریق اجرای نوعی از «پاکسازی قومی» است که در آن بجای نابودی فیزیکی اهالی «غیر یکدست» از شیوه آسیملاسیون یعنی جذب و انحلال فرهنگی (زبانی) آنها استفاده میشود.

خانمی به نام شیدرخ نامه‌ای زحمت کشیده و کتابی در باب اهمیت زبان مادری نوشته‌اند. ایشان گویا بعلت آشنایی با اوضاع وطن نگران «برداشت آزاد» برخی از خوانندگان اثر خود شده و زبان فارسی را «زبان فرانهاد» (ص ۶۰) نامیده که ظاهراً معادل مؤدبانه و من درآوری بجای «زبان غالب» است. تکلیف زبانهای اکثریت غیرفارسی مردم ایران با این نامگذاری معلوم شده است. اما ایشان که باید سالها در کشوری چون سوئد زندگی کرده باشند، گویا در این سالها از دانسته‌ها و یادگرفته‌های خود در مکتب پان فارسیسم، «نه چیزی یاد گرفته‌اند و نه چیزی فراموش کرده‌اند». مؤلف محترم غالب^(۱) بودن زبان فارسی را «حاصل میراث ادب فارسی» معرفی می‌کند (ص ۶۲)^(۲) احتمالاً از نظر این خانم قبل از ظهور رضاخان میرپنج (بیسواد فی الاصل) هنوز «میراث ادب فارسی» چندان نبوده تا به صفت‌هایی (بی‌افتخار) چون رسمی، اجباری، قاتل و جانشین (فرانهاد؟) ملقب شود. البته خانم نامه‌ای از اهمیت تحقیر شدن زبان مادری غافل نیستند و بدرستی آگاهند که زبان مادری با پست شمردن و نگاه تحقیرآمیز راهی قتلگاه می‌شود و «فرو نهاد» خواندن زبانهای غیرفارسی در ایران را با آگاهی مرتکب می‌شوند چراکه در ۸ صفحه بعد به درستی اشعار داشته‌اند: «پست شمردی و نگاه تحقیرآمیز به زبان مادری و فرهنگ اقلیت‌ها، بزرگترین مانع پیشرفت زبانی کودکان است.» (ص ۷۰) چه کسی میتواند ادعا کند که این خانم زبانهای غیرفارسی در ایران را «ناآگاهانه» تحقیر می‌کند؟

گویی مؤلف کتاب مورد اشاره با این صغری-کبری چیدن‌ها به خواننده اندرز می‌دهد که زینهار اگر زبان مادری‌ات از نوع نامرغوب «فرو نهاد» است، فکر دفاع از آن از سر بیرون کن که من اینهمه در دفاع از زبان فارسی سرهم بافتم و نمی‌خواهم گناه دعوت از یک ترک یا عرب و کرد و... به دفاع از زبان مادری‌اش بر نامه اعمالم نوشته شود!^(۳)

۱- ایشان بجای کلمه متعارف و شناخته شده غالب لغت جدیدی ابداع کرده‌اند: «فرانهاد»! احتمالاً سبب این ابداع احساس نیاز به بیجیده‌تر کردن واقعیت موجود در ایران و گریز از کراهت دفاع از آن سیستم بوده است.

۲- احتمالاً ایشان تعدیبات قانونی به حقوق زنان در جامعه کنونی ایران را نیز معلول «بی‌ادبی» ایرانیان می‌دانند و نه حاصل مستقیم قوانینی که بر روی کاغذ نوشته شده و دستگاهی عریض و طویل بعنوان ضامن اجرایی دارد!

۳- نگاه کنید به: نامه‌ای، شیدرخ: ماندگاری یا مرگ زبان مادری، چاپ سوند، نشر مشعل، ۱۹۹۶؛

طبق معمول بزرگترین پیام این کتاب نیز در ناگفته‌های آن است. کتابی در ۱۴۰ صفحه که از همان مقدمه موضوع خود را «سرنوشت... زبان مادری اقلیت‌ها در کشورهای میزبان» نامیده و نام «ماندگاری یا مرگ زبان مادری» بر پیشانی خود دارد، یک جمله در اشاره به ستمی که میلیون‌ها ایرانی در کشور خود با آن دست به گریبانند، دریغ می‌کند. راستی که «سکوت سرشار از ناگفته هاست»!

مهرزاد بروجردی را باید جزو استثناهای نادر نامید. وی در مقاله ارزشمند خود «هویت ملی ایرانیان: دیدگاه‌های یک معترض»^(۱) عامل پیوند ایرانیان را «اصول دموکراتیک، تقویت جامعه مدنی و گستراندن عدالت اجتماعی» (ص ۱۰) و مطرح می‌کند که «مدرنیت اصولاً زمینه را در رابطه با معیار ملیت دگرگون کرده است.» (ص ۱۵) با خواندن مقاله وی این سؤال برای خواننده مطرح می‌شود که وقتی اینهمه بوق و کرنا در جبهه بی‌مهری و تعصب علیه فرهنگ‌های غیرفارس در همه سو متراکم شده است، آیا چنین صداهایی به گوش کسی خواهد رسید؟

رویه‌مرفته در این بحث‌ها رابطه امر همدلی فعال و متداوم شهروندان با سیستم سیاسی - اجتماعی حاکم (بعنوان مهمترین جانمایه جامعه مدنی) با دموکراسی فرهنگی نادیده گرفته میشود. آیا در کشوری که اکثریت مردم آن زبان و فرهنگ خود را خارج از دایره مطبوعات، رادیو تلویزیون و سیستم تحصیل می‌بینند، میتوان از شهروندان انتظار همدلی با نظام حاکم را داشت؟ آیا وقتی شهروندان ایرانی بخش مهمی از پیکر معنویت خود را مورد غضب و سرکوب از سوی رژیم مرکزی و سیستم دولتی می‌یابند، و خود را به حفظ فرهنگ و زبان خود در خارج از مرزهای کشور دلخوش می‌کنند، میتوان از «جامعه مدنی» در ایران صحبت کرد؟

معروف است که حزب کمونیست فرانسه در برخورد به سیاستهای استعماری دولت این کشور به خود می‌بالد که اگر دولت فرانسه دست به استعمار دیگر ملت‌ها زده است، حزب کمونیست فرانسه مکتب تربیت رهبران این ملت‌ها در مبارزات آزادی‌بخش آنها از قید استعمار فرانسه بوده است. نمونه بسیار معروف این رهبران هوشی‌مین رهبر ویتنام است. اما آیا جامعه «روشنفکری» ایران میتواند چنین ادعایی بکند؟ به فرض که زمانی در ایران خفقان مانع اعتراض بوده است، اکنون در خارج چی؟ کجاست آن روشنفکری که به اندازه سر سوزنی از شهامت و تعهد آل‌احمد را داشته باشد؟

(ادامه پاورقی از صفحه قبل) همینطور به مقاله یونس شاملی در نقد این کتاب، تریبون ۲، تابستان ۱۹۹۷، صفحات ۱۴۹-۱۵۴.

۱- نشریه کنکاش در گستره سیاست و تاریخ، چاپ نیویورک، شماره ۱۲، پائیز ۱۳۷۴، صفحات ۳۳-۹.

از این جهت «منشور کانون نویسندگان ایران» که اخیراً در مجله آدینه چاپ شد، یک سنت شکنی قابل ارجح بود. این منشور به صراحت ضرورت «رشد و شکوفائی زبانهای متنوع کشور» و مخالفت با «هرگونه تبعیض و حذف در عرصه چاپ و نشر و پخش به همه زبانها» را مورد تأکید قرار داد. البته آنگونه که در برخورد روشنفکران آذربایجانی داخل و خارج کشور به این منشور مشاهده شد، اینکار خالی از نقص نبود. بویژه عدم تأکید بر حق برخورداری «زبانهای متنوع کشور» از شانس برابر در سیستم تحصیلات دولتی، مورد انتقاد ویژه بود. اما شاید بتوان امیدوار بود که این ایرادها در گامهای بعدی مرتفع شود.^(۱)

بنام انصاف باید گفت که افکار نژادپرستانه و «دیگر ستیزی» بجای «دیگر پذیری» خاص ایرانیان نیست و این آفت بلای جوامع پیشرفته غربی نیز هست. با این فرق که در این کشورها بیشتر جوانان بیکار و در جستجوی هویت، فعالین اینگونه جریانات هستند و رهبران آنان اندک و به ندرت دارای دانش سیاسی متناسب با دیگر نخبگان جامعه خود میباشند. اما در ایران «روشنفکران»، نخبگان و دولتمردان بیشماری در گروه گری که شعار محو و نابودی فرهنگ مردم خودی را دارد، فریاد می‌کشند، عده بسیار بیشتری نیز برای آنکه آواز شوم و غیرانسانی این دسته گُر را مختل نکنند با سکوت خود، آواز زشت آنان را طنین افکن می‌کنند.

۲۷- در غربت: ادامه وضعیت حاکم در داخل

مهاجرت وسیع ایرانیان به خارج از کشور علاوه بر جنبه های تراژیکی که با خود داشته است، امکان یک بازنگری در جهان بینی و ارزشهای گذشته را نیز با خود به همراه داشت. امروز مهاجرین زیادی تنها یک خاطره دوران کودکی از ایران دارند. حتی کسانی که در دوران ۲۰-۳۰ سالگی پا به خارج از ایران نهاده‌اند در واقع با اکتساب ۱۵ سال اول زندگی بعنوان دوران کودکی و نوجوانی، بخش بزرگی از حیات خودآگاه خود را در خارج گذرانده‌اند. تبدیل شدن به «اقلیت» زبانی و فرهنگی در جوامع جدید، مشکل بیگانگی کودکان با فرهنگ کشور زادگاه خود یا با والدین خود و ناآشنایی با زبان مادری، مشکلاتی هست که فارسی‌زبانان مهاجر و بدوراز ایران را برای درک ستمی که بر هموطنان غیر فارس شان رفته است، در موقعیت بسیار مساعدی برای درک عمق

۱- برای آشنایی با نمونه نظرات انتقادی نسبت به این منشور در میان آذربایجانی‌ها به مقاله «در باره منشور جدید «کانون نویسندگان ایران» و دو نکته پیرامون حقوق میلیونها مردم غیر فارسی‌زبان کشور» در مجله آذربایجان سسی چاپ آلمان، کولن، اوچونجو ایل، نمره ۱۸، شهریور ۷۷، ص ۱۸-۱۷.

ستم ملی در ایران قرار می‌دهد. ولی آیا از این شانس استفاده لازم شده است؟

نخستین تجربه آزار دهنده‌ای که ایرانیان غیرفارس در سوئد و دیگر کشورهای اسکاندیناوی داشته‌اند، مربوط به استفاده آنان از امکاناتی بوده که در وطن خود مدتها از آن محروم بوده‌اند. وقتی آنان مترجم غیر فارسی - سوئدی انتخاب کرده‌اند یا «زبان مادری» فرزندان خود را چنانچه بوده انتخاب کرده‌اند، برخی از هموطنان فارس سعی کرده‌اند به آنان بیاموزند که زبان مادری آنها ترکی یا کردی نیست! در مواردی حتی این مسئله به شیوه مرسوم در وطن، به عرض مقامات سوئدی رسیده است که هان! آگاه باشید که جسم اینان اگر از آن خودشان است، روحشان ملکِ طلق ماست و ما میم که معین می‌کنیم «زبان مادری» این قوم کدامست! در بحث هایی که در رادیوهای محلی استکهلم بر سر این مسئله در گرفته کلکسیون از نظرات پریمیٹیف و مبتذل، حاکی از پیش داوربها، جهل و تعصب سرریز کرده‌اند. اینهمه در حالی بوده است که در رثای «زبان مادری» و در اعتراض به کاهش بودجه آموزش زبان مادری به کودکان مهاجر، (به حق) صدها کتفرانس برپا شد و هزاران نامه اعتراضی و جوابیه بین ایرانیان و مسئولین مربوطه رد و بدل شده است.

خواص وضع بهتری از این عوام نداشته‌اند که در بخش مربوط به روشنفکران بدانها اشاره اندکی شده است.

علاوه بر این تشکلهای کوچک و بزرگی که بنام «ایرانی» بعنوان مثال در سوئد مشغول فعالیتند، در عمل نشان داده‌اند که صرفاً در انتخاب نام دچار تسامح شده و همچون نمونه پیش گفته «کانون نویسندگان ایران» در واقع تشکل های «فارسی» بوده‌اند. از صدها برنامه هنری و فرهنگی از سوی این تشکلهای نمی توان نمونه‌ای که فرهنگ و هنر غیرفارسی ایران را مد نظر داشته باشد، پیدا کرد. نمونه دیگر دو زلزله دلخراش اردبیل و خراسان است که علیرغم فعالیتهای بسیار در مورد زلزله دوم در رابطه با کمک به زلزله‌زدگان اردبیل صدایی هم از یکی از این تشکلهای برنخاست. مثل اینکه در اینجا هم دوستان فارس آذربایجان را از نقشه جغرافیایی خود حذف کرده بودند.

حضور انبوه ایرانیان در سوئد دارد صاحب تاریخی کهنه می‌شود. اما علیرغم این مسئله و پرغم تمامی امکانات آموزشی که در اختیار مهاجرین هست، نمی‌شود دشواری آموختن یک زبان جدید در سنین بالا را انکار کرد. هموطنان فارس بویژه مشکلات خاصی در رابطه با برخی از حروف باصداى زبان سوئدی و تلفظ دوحرف صامت در اول کلمه دارند. تلفظ کلماتی چون Svea, Sverige برای این دسته از هموطنان کار دشواری است و معمولاً با آوردن یک صدای اضافی به اول کلمه ممکن

می‌شود: eSvea و eSverige بجای کلمات سابق. تلفظ حروف صائتی چون U (با فونم یا صدای تلفظی U در آلمانی)، Ö و حرف صامت K نیز مشکلی دیگر برای هموطنان فارس است. بعلاوه در تشخیص فونم A-ی کوتاه و ادای این فونم معمولاً مشکل دارند و آنرا چون کسره می‌شنوند و تلفظ می‌کنند. با این حساب Malmö (نام شهری در جنوب سوئد) می‌شود: Mälmo (کسره بجای حرف دوم و O بجای Ö) و الی آخر. چنین مشکلاتی که با توجه به کثرت استعمال حروف صدادار در زبانهای اسکاندیناوی جلدی هم هست، اصولاً باید دید روشنتری در این مسئله به هموطنان فارس ما می‌داد. که حتماً در موارد بسیاری همینطور هم بوده است. اما برخی که در ایران غافل از مشکلات آموزش یک زبان دوم بودند، و نحوه تلفظ ترکان (و دیگر غیرفارسیها) را دوست نداشتند، اینجا هم از این تجربیات خود چیزی نیاموخته‌اند. دوستی می‌گفت که رفیق فارسیش بر او خرده گرفته است که تو زبان سوئدی را با لهجه ترکی صحبت می‌کنی!...^(۱)

حکایت کتابهای لغت تألیف شده از سوی ایرانیان مقیم خارج از کشور نیز از نظر موضوع بحث این فصل جالب است. ایرانیان زیادی در خارج دست به کار نوشتن کتابهای لغت زده‌اند. شنیدنی است که در این کتابها نام «آذربایجان» و صفت‌های مربوط به این اسم «فراموش» شده‌اند!^(۲) اما لغت «ارمنی» و کلمات مربوط به آن در تمامی این منابع ضبط شده‌اند. مقایسه با کلمه «ارمنی» از آنجا جالب است که هم در ایران هموطنان ارمنی داریم و هم در همسایگی ایران دو کشور همسایه به نامهای «آذربایجان» و «ارمنستان» وجود دارند. البته اگر اروپائیان مسیحی دچار این بیماری «فراموشی» بودند، می‌شد می‌شد آنرا به بهانه اشتراک دینی توجیه کرد. اما کسانی که ۲۰۰ هزار هموطن ارمنی دارند و بیش از صد برابر این رقم هموطن آذربایجانی، معلوم نیست که چرا اینقدر در مورد «آذربایجان» «فراموش» کارند؟! به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

○ «فرهنگ بزرگ سوئدی-فارسی» از محسن پورسراجیان، در صفحه ۳۹ تنها که دو

۱- معنی این خرده‌گیری آنست که یک ترک باید زبان سوئدی و دیگر زبانهای خارجی را با لهجه یک زبان سوم (فارسی) تلفظ بکند! گویا حکمتی در این نوع تلفظ وجود دارد که علیرغم وجود مشکلاتی که به برخی از آنها اشاره شد، لهجه فارسی (ترجیحاً نوع تهرانی آنرا) برای زبانهای دیگر نیز مناسب می‌کند! راستی این حکمت غیراز جهالت‌گوینده چه چیزی میتواند باشد؟

۲- توجه من به این از طریق آقای علی ملازاده از مبارزین قدیمی و روشنفکران آذربایجانی متبم سوند، جلب شد. ایشان طبق گفته خودشان به مؤلفین محترم تعدادی از این کتابهای لغت مراجعه کرده و سؤال علت نموده‌اند. یکی از آنان از آقای ملازاده خواسته که تا به بقیه اعتراض بشود، چون «همه آنها را دیگر» هم همین کار را کرده‌اند. در مراجعه به دیگر کتابهای لغت معلوم شده است که مؤلف اولی حق در مورد شریک بودن دیگر همکارانش در این «فراموشی» ذیحق بوده‌اند.

کلمه شروع شونده با AZ را داده، جوینده‌ای را که بدنبال نام «آذربایجان» می‌گردد مایوس می‌کند. اما همین کتاب درست ۱۰ صفحه قبل معادل‌های سوئدی ۵ کلمه مربوط به ارمنی و ارمنستان را بدست می‌دهد. (۱)

○ «فرهنگ فارسی سوئدی»، محمود سلطانی: در صفحه ۳ که کلمه «آذرنگ» آمده است، «آذربایجان» از قلم افتاده است اما در صفحه ۲۰ س کلمه مربوط به «ارمنی» آمده است. (۲)

○ «فرهنگ سوئدی فارسی». دکتر اکبر بهروز: در صفحه جای ۵۶ کلمه «آذربایجان» خالی است اما در صفحه ۳۸ س کلمه مربوط به «ارمنی» وجود دارد. (۳)

برای آنکه بجا بودن انتخاب تیر این بخش (در غربت: ادامه وضع حاکم در داخل) را نشان داده باشیم سه مثال از منابع داخل کشور می‌آوریم:

○ «فرهنگ فارسی عمیده»: جای «آذربایجان» در صفحه ۲۶ جلد اول خالی است و در صفحه ۱۴۲ همان جلد دو ماده در رابطه با «ارمنی» آمده است. (۴)

○ «فرهنگ جیبی فارسی به انگلیسی»: کلمه «آذربایجان» در صفحه ۶ «فراموش» شده و در صفحه ۴۲ یک ماده در رابطه با کلمه «ارمنی» وجود دارد. (۵)

○ «فرهنگ کوچک انگلیسی فارسی»: در صفحه ۲۳ ماده مربوط به «ارمنی» وجود دارد اما جای مواد مربوط به «آذربایجان» در صفحه ۳۰ خالی است. (۶)

برای پی بردن به اینکه اینگونه فراموشی یک‌طرفه چقدر عادی است مقایسه به چند نمونه دیگر توجه کنید:

● لغتنامه «سوئدی کردی گرومانچی» جای کلمه «ارمنی» در صفحه ۱۰ خالی است و

۱- Förlaget Farsi AB, Uppsala, 1988,

۲- چاپ ششم، دی‌ماه ۱۳۶۸، کانون ترجمه، مالمو، سوئد.

۳- Statens Skolverk, 1994

۴- تألیف حسن عمید، انتشارات امیرکبیر، چاپ اول، تهران ۱۳۶۳.

۵- تألیف دکتر عباس آریانپور کاشانی و دکتر منوچهر آریانپور کاشانی، انتشارات امیرکبیر، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۳.

۶- تألیف سلیمان حیم، نشر فرهنگ معاصر، چاپ ششم، تهران، ۱۳۶۵.

در صفحه ۱۵ کلمه «آذربایجان» ثبت نشده است. (۱)

● «تورکجه ایسوججه سؤزلوک»، موسا گوزر، هم کلمه «آذربایجان» در صفحه ۱۹ ثبت شده است و هم کلمه «ارمنی» در صفحه ۵۹ آمده است. (۲)

● «فرهنگ سوئدی-روس»: ۳ ماده مربوط به «ارمنی» در صفحه ۳۲ و به همان تعداد مواد مربوط به «آذربایجان» در صفحه ۴۵. (۳)

ملاحظه می‌فرمائید که این داستان نیازی به شرح بیشتر ندارد.

نکته مهم دیگری که اصولاً می‌بایست آگاهی سیاسی هموطنان فارس ما نسبت به نژادپرستی و آریاپرستی را دچار تحول بکند، شناخت آنان از ماهیت ایده‌ئولوژی‌ها و تفکر راسیستی در کشورهای میزبان است. بعنوان مثال نام یکی از افراطی‌ترین گروه‌های راسیستی سوئد «مقاومت آریائی سفید» (۴) است. این گروه آریاپرست خواهان اخراج تمامی خارجی‌های غیر اروپائی از سوئد است. چند سال قبل یکی از اعضای این گروه که خود سوئسی تبار بود و به «مرد لیزری» معروف شده بود در یک سلسله اقدامات تروریستی ده تن خارجی شامل چند یونانی و ایرانی را با سلاح مجهز به دید لیزری به قصد کشت از ناحیه سر مورد هدف قرار داد. تنها موردی از قربانیان وی که بر اثر اصابت گلوله‌های این فرد آریاپرست از پای درآمد، یک جوان دانشجوی ایرانی بنام «جمشید رنجبر» بود. وی در دادگاه خود، به لزوم پاک کردن اروپا از وجود افراد شرقی تبار از جمله ایرانیان تأکید کرد. جالب است که استدالات وی در جلسات دادگاه بسیار شبیه ثوریهای نژادی همفکران آریاپرست ایرانی‌اش بود. اما این مشابهت در بحثهایی که پیرامون این جنایات کور در محافل و مطبوعات ایرانی بود، مورد توجه کسی واقع نشد. انگار نه انگار که ما در ایران نیز یک موج آریاپرستی رضاخانی داریم که در ظل عنایت جمهوری اسلامی اکنون وارد دوران «رنسانس» خود شده است.

احوالات مربوط به هموطنان خارج از کشور به دو دلیل مهم است: ۱- در خارج از ایران دیگر صحبت از ممانعت دولتی نمی‌تواند چون عذری برای بی‌مهری با آذربایجان و آذربایجانیها آورده شود. و مهمتر از آن: ۲- اقامت طولانی توأم با کار و تحصیل برای ایرانیان این فرصت و امکان را فراهم کرده است تا با موازین حاکم بر کشورهای میزبان

آشنا شوند. تمامی کشورهای غربی در مورد مسئله مورد بحث این نوشته فرهنگی مسامحه‌گر و دیگرپذیر دارند. اما افسوس که استفاده کنندگان از این فرصت برای انسانی‌تر کردن دیدگاه‌های خود در مورد مسئله ملی، اندک بوده است.

۲۸- جریان‌ات سیاسی در برخورد با امر دمکراسی فرهنگی در ایران^(۱)

چند کلمه در مورد نیروهای سیاسی درون رژیم جمهوری اسلامی نسبت به مسئله ملی:

نیروهای سیاسی داخل کشور و بویژه نیروهایی که ریشه در نیروهای مذهبی حاکم دارند و در تحولات سالهای اخیر ایران شرکت داشته و خود دچار تحول شده‌اند. موضع این نیروها نسبت به موضوع بحث این نوشته حائز اهمیت بسیار است. این مسئله در قسمتهای مختلف نوشته حاضر مورد اشاره قرار گرفته است. با وجود این بعلت اهمیت مسئله و بکر بودن آن، شایسته یک تحلیل مفصل و مستقل است.^(۲) در اینجا بطور اجمال میتوان گفت که بدنبال امت‌گرایی کلاسیک اسلامی که در سالهای اول انقلاب اسلامی از سوی رژیم جدید تبلیغ می‌شد، چرخش آشکاری بسوی دکترین گذشته دولتی مبتنی بر آریاپرستی صورت گرفت. این مسئله همزمانی قابل توجهی با چرخشی مشابه از سوی نیروهای اوپوزیسیون در این موضوع داشت. با این فرق که اوپوزیسیون چپ‌گرای رژیم از موضع جهان وطنی انترناسونالیستی و دولت اسلامی از موضع جهان وطنی اسلامی بسوی آریا پرستی رضاخانی خیز برداشتند. نیروی جدیدی که از درون رژیم به قصد اصلاح از بالا به قصد نجات رژیم از یک زوال حتمی بیرون آمده است، در این چرخش روشن‌تر از بقیه است. مهاجرانی «ولایت مطلقه فقیه» را بعنوان وسیله‌ای برای «حفظ تمامیت ارضی کشور» توجیه می‌کند و در میان جریان‌ات سیاسی نسبت به ستم مظاعفی که بر ملل غیر فارس ایران می‌رود، مواضع متفاوتی میتوان دید:

الف: مخالفان،

۱- در مورد وزن مخصوص نیروهایی که در اینجا به نظرآشان اشاره شده است و نقش آنها در یک شرایط باز سیاسی، نظرات گوناگونی وجود دارد. بنظر من بعلت اقامت طولانی در خارج، نمیتوان انتظار داشت که این جریان‌ات نقشی تعیین کننده در تحولات آتی کشور بازی کنند. از سوی دیگر اعلام پایان عمر این جریان‌ات که از سوی جمهوری اسلامی علیه آنان و از درون آنان علیه یکدیگر اعلام میشود، بیشتر بیانگر آرزو است تا واقعیت.

۲- در چاپ مستقل نوشته حاضر این مسئله مورد تحلیل همه جانبه قرار خواهد گرفت.

ب: سگوت،

ج: مصادره به دالان «مسئله اصلی»

د: تأیید،

ه: سپاه «ابلیس»

الف: مخالفت،

بطور سنتی بخش بزرگی از نیروهای چپ از حق تعیین سرنوشت ملل ساکن ایران دفاع میکردند. این مخالفت قبل از همه به دلیل اینکه این جریانات در اوپوزیسیون بودند و طبق تعریف وظیفه شان را مخالفت با ظلم حاکم می دانستند، طبیعی بود. اینکه آنان در کنار محکومین و بر علیه ستم ملی حکومت مرکزی باشند، تعجب برانگیز نبود. امروز بعد از بحرانهای جهانی و وطنی در میان خطوط سیاسی و ایده‌ئولوژیک چپ و راست گویی برخی تحولات جدید در حال شکل‌گیری است. در حالی که نیروهای سیاسی راست که از مرکز قدرت سیاسی رانده شده‌اند از سر اعتقاد یا به مصلحت به نادرست بودن بخشهایی از سیاست سانترالیستی دولتهای حاکم بر تهران اعتراف کرده‌اند، بخشهایی از جریانات چپ سابق به شعارهای ضد انسانی مبتنی بر نابرابری حق فرهنگهای موجود در ایران برای شکوفایی و ادامه حیات، عقب نشینی کرده‌اند. حزب دمکراتیک مردم ایران (منشعبین از حزب توده) و سازمان اکثریت را باید جزو این دسته اخیر شمرد. آنان در نزدیکی به جریاناتی چون جمهوری خواهان ملی و سایر جریانات موسوم به راست، عدول از دمکراتیسم گذشته را کم بهاترین قربانی وصلت های جدید خود ساخته‌اند. این چپ «جدید» برآمده از دل چپ سنتی سابق، به وقت خانه تکانی فکری خود، دمکراتیسم مدافع حقوق ملی ملل غیرفارس را شایسته تعویض با کارت ورود به باشگاههای سیاسی سابقاً بسته یافته است. از میان نیروهای چپ سنتی امروز سازمان راه کارگر و سازمانهای پراکنده منشعب از سازمان فدائی (غیر از اکثریت) از مواضع سنتی چپ مبنی دفاع از حق تعیین سرنوشت ملت‌های ساکن ایران دفاع می‌کنند.

ب: سگوت،

اکثر سازمانهای سیاسی خارج از کشور در شرایط بسیار ویژه‌ای فعالیت می‌کنند. آنان با وجود اقامت تمامی تشکیلات شان در خارج از کشور به شدت «مخفی» هستند. «مخفی» به این معنی که:

● مطبوعاتشان اکثراً بدون امضای مؤلف یا با امضاهای مستعار منتشر می‌شوند.
 ● اکثر این جریانات آدرسی پیش از یک صندوق پستی و در بهترین حالت یک شماره فاکس، ندارند و رهبران این گروهها «مخفی» هستند. از طرف دیگر نبود شبکه‌ای از مطبوعات حرفه‌ای مستقل، مانع از آن است که سازمانهای سیاسی مورد بحث از سوی مطبوعات مورد سؤال قرار گیرند. لذا آنان اختیار انتخاب آزادانه مصاحبه‌کننده، ارگان مطبوعاتی برای دادن مصاحبه، نوع سوالات و دیگر شرایط اظهار نظر و یا خودداری (از آنجمله سکوت) را در ید قدرت خود دارند. لذا اظهار نظر هر جریان سیاسی ایرانی در مورد یکی از مهمترین معضلات امروز و فردای جامعه، (مثل هر مسئله دیگری) در گرو اراده خود آنان است. در این میان به خاطر آنکه اتخاذ هر موضعی در مسئله مورد بحث این مقاله مخالفتها و موافقتهای حادی میتواند به دنبال داشته باشد، سکوت حکم یک موضع طلائی را پیدا می‌کند.

از فواید دیگر «مخفی» بودن، تبدیل شدن به «سیاست چپی‌های تفلونی»^(۱) است. به این معنی که با تغییر در نام گروهها و نشریات و عوض کردن اسامی مستعار، دیگر مسئولیتی برای مواضع اتخاذ شده پیشین، وجود ندارد. بعنوان مثال کسانی و جریاناتی از چپ ایرانی (مثل دیگر برادران حزبی غیر ایرانی‌شان) از نسل‌کشی پل پوت در کامبوج دفاع می‌کردند. اما امروز کیست که پاسخگوی چنین بی‌آبرویی‌ها باشد. این مسئله باعث می‌شود که امروز نیز گروههای سیاسی بیمی از احتمال اشتباه در مواضع غیرمنطقی خود (و از آنجمله موضع «سکوت») نداشته باشند. در صورتی که احزاب کمونیستی غیر مخفی در اروپا هنوز هم مجبورند به سوالات خبرنگاران در مورد فلان «شرفیابی» به حضور چائوشسکو یا بهمان پیام تبریک به استالین، جوابگو باشند.

ج: مصادره به دالان «مسئله اصلی»

در منطق ارسطو در دنیای اسلام از اصطلاحات «مصادره به مطلوب» و «مصادره به محال» استفاده میشود. اولی در موقعی که کسی امر مورد مشاجره‌ای را، بدیهی جلوه دهد: چنانکه همه میدانیم زنان ایرانی از آزادیهای زیادی برخوردارند. در حالی که توافق‌گوینده و مخاطبین بر سر پیام این جمله معلوم نیست. «مصادره به محال» حالتی است که در آن انجام یک امر به وقوع امر غیرممکن دیگری مشروط می‌شود. مثال: اگر تمام مردم دنیا از استفاده از تکنولوژی صرفنظر کنند، مسئله آلودگی محیط زیست،

۱- مردان تفلونی به بزهدارانی اطلاق میشود که علیرغم آشکار بودن جرم آنان، سیستم حقوقی و کیفری کشورها نمیتوانند علیه آنان اقامه دعوی کنند.

حل خواهد شد. این جمله به خودی خود خطا نیست، اما حل مسئله به چیز غیر ممکن موقوف شده است. در برخورد با مسئله ملی در ایران، دسته‌ای از مواضع موجود را باید زیر عنوان «مصادره به دلان مسئله اصلی» دسته‌بندی کرد. این قوم، منکر وجود ستم ملی در ایران نیستند و خواست رفع آن را تأیید می‌کنند. اما از نظر آنان برای طرح و حل این مسئله باید منتظر حل «مسئله اصلی» دیگری شد. اگر دموکراسی در ایران برقرار شود، اگر حکومت ملی مستقر شود، اگر پرولتاریا حکومت را بدست گیرد، اگر جامعه مدنی در ایران قوام پیدا کند و نهادی شود، اگر رژیم آخوندی سرنگون شود، اگر جامعه بی‌طبقه توحیدی برقرار شود، اگر پلورالیسم ... و اگر، اگرهای دیگری تحقق پیدا کند، این مسئله هم چون سایر مسائل حل خواهد شد. لذا بهتر است در انتظار آن روز آفتابی نشست و برای کوتاهتر کردن این انتظار، به رتق و فتق امور در جهت حل «مسئله اصلی» پرداخت که خیر دنیا و اجر آخرت را یکجا دارد!

د: تأیید

موضع سنتی نیروهای سیاسی راست و میانه در ایران انکار وجود ستم ملی در ایران بوده است. این نیروها طرح چنین مسائلی را نشانه علائق بیگانگان به تجزیه ایران و مضر به حال «وحدت ملی ایران» می‌دانند. اما چنانکه اشاره شد در سالهای اخیر، نوعی از تعدیل و دیدن حداقل صورت مسئله، در میان این طیف‌ها در داخل و خارج قابل مشاهده است. اینکه این تعدیلات و واقعی یا تاکتیکی است، می‌تواند مورد بحث قرار گیرد، اما در هر صورت باید از آن استقبال کرد. چرا که در بدترین حالت می‌تواند راهگشای گفتگوهای چندجانبه به قصد فهمیدن، تأثیر پذیرفتن و تأثیر گذاشتن باشد.

ه - سپاه «ابلیس»!

کیهان لندن در سرمقاله شماره ۴۷۵ خود در ۵ سال قبل طی پیامی که به هموطنان گُرد فرستاده بود، خبر از اتحاد احتمالی خود با «ابلیس» و «جمهوری اسلامی» برای سرکوب مردم گُرد داد!^(۱) پیدا کردن مشخصات «ابلیس» برای کسی که وجود اجنه و شیاطین معتقد نباشد، اندکی دشوار است. مهمتر از آن پی بردن به مواضع سیاسی

۱- «برای ما کردستان بخشی از ایران است ... اگر هر جنبشی، به هر منظوری آهنگ جدا کردن آن را از ایران داشته باشد، آماده‌ام با همه کس، رژیم جمهوری اسلامی که سهل است، با ابلیس نیز برای نگاهداشتن آن ... همدستان شویم» سرمقاله نویسنده در اینجا از نوشته خودش خوشش آمده و از مخاطبین خود پرسیده است: «حرف ازین روشن تر؟»، سرمقاله کیهان لندن شماره ۴۷۵.

«ابلیس» و اینکه آیا وی حاضر است نام و سپاه خود را در کنار کیهان لندن چی ها علیه هموطنان کرد ما بکار گیرد، کار دشوارتری است. بعلاوه تا بحال خبری از معامله هیزم تر بین این هموطنان و «ابلیس» مخابره نشده است. اما اینکه اریابان و دوستان کیهان لندن چی های امروز روزگاری طولانی کردستان ایران را با خون مردم کرد آبیاری کرده‌اند، امری است واضح و میرهن . شاید بگویند که قصد کیهان لندن از توسل به تهدید با «ابلیس» انداختن ترس بر جان کردها بوده باشد. چون اینان از روی عادت قدیمی شان، مردم خودی را با تانک و هلی کوپترهای کبرا و جانورانی چون ارتشبد غلامعلی اویسی تهدید می‌کردند، لذا حال که دست خر کوتاه شده و خرما بر نخیل اغیار سنگینی می‌کند، متوسل به قوه الهی جمهوری اسلامی و قوه ضد الهی «ابلیس» شده‌اند.

به هر تقدیر احتمال اینکه واقعاً «ابلیس» بنوعی همراه «جمهوری اسلامی» و «کیهان لندن» در لشگرکشی به کردستان شرکت کند یا به چنین توافقی با نیروهای مزبور دست زده باشد، بعید بنظر می‌رسد. درست است که وی خرده حسابی به تاریخ روز ازل با خدا داشته است، اما وی که بلحاظ تخصص، یک فرشته است، حالی می‌شود که بندگان خدا را وارد این خرده حساب نکند.

شاید هم منظور میرزا بنویس های کیهان لندن، نیروهایی باشند که در شرایط عادی برای آنان حکم «ابلیس» اند. اگر این فرض آخر مبنی اینکه هدف سرمقاله مورد بحث از «ابلیس» نیروهایی باشد که در شرایط معمولی (یعنی زمانی که لشگرکشی به کردستان در دستور روز نیست) باید دید چه کسانی از این رقبا آمادگی شمشیر زدن در رکاب حضرات را دارند و حاضرند در یک جنگ صلیبی (یا شیر و خورشیدی!) علیه کردستان جانفشانی بکنند؟

در حالی که نیروهایی از میان قوم منکرین سنتی حقوق مردم غیر فارسی زبان، به برخی بازنگری ها تن در داده‌اند، منکرین جدیدی به میدان آمده‌اند. سازمان مجاهدین خلق^(۱) وجود هرگونه ستم ملی علیه آذربایجان را نفی می‌کند. جریانات چپ موسوم به خط ۳ در گذشته به تبعیت از سیاستهای صدر مائو در داخل چین که به سرکوب بریرمنشانه اهالی ترکستان چین (سین کیانگ!)، تبت و دیگر اقلیت های غیر چینی مشغول بود، در دفاع از حق طلبی ملل غیر فارس ایران «بیطرف» می‌ماندند. در میان بقایای این طیف امروز افکاری وجود دارد که علاوه بر انکار وجود ستم ملی، حتی خرد هویتهای قومی، مذهبی و زبانی را کاذب می‌داند. اگر تاکنون سلطنت طلبان

وجود فیزیکی گروه‌هایی با هویت‌های جداگانه غیر فارس، غیر شیعه و غیر مسلمان را اقرار می‌کردند اما منکر وجود تبعیض علیه آنان بودند، امروز واقعیت وجود چنین اقلیت‌ها و چنین هویت‌هایی انکار می‌شود.

به نوشته و نقل «انترناسیونال» داریوش همایون در جایی گفته‌است «ایران سرزمین قومها و دینها و مذاهب گوناگون بوده است» و اینکه «در جمهوری اسلامی کار را به آنجا رسانده‌اند که در سطح معاون وزارتخانه و سفیر و استاندار و امیر ارتش و حتی مدیرکل نیز از مذاهب دیگر، از جمله سنیان کسی نباشد... در دانشگاه بلوچستان ۵٪ دانشجویان سنی‌اند و بقیه شیعیانی هستند که از شهرستانهای دیگر آورده شده‌اند... در زمینه اقتصادی، امتیاز طرحهای صنعتی و معدنی و کشاورزی به سنیان داده نمی‌شود و در مناطق سنی‌نشین «موافقتهای اصولی» برای راه انداختن طرحهای گوناگون را به شیعیانی می‌دهند که از مناطق دیگر آمده‌اند» اینها البته نکات روشنی است که برای پی بردن به آنها بیانات داریوش همایون لازم نیست. داریوش همایون از قرار معلوم راه رفع این تبعیضات را «سه‌میه بندی» دانسته است. یعنی همان راه حلی که در ایالات متحده آمریکا بنام «تبعیض مثبت» در سطوح مختلف جامعه برای اقلیت‌های مختلف در نظر گرفته شده است.

حال «نشریه حزب کمونیست کارگری» بنام «انترناسیونال»^(۱) با نقل سطور فوق از موضع نفی مسئله وجود چنین اقلیتهایی و صرفاً با تکرار اینکه «در سیستم سه‌میه»، افراد، نه بمشابه شهروندان آزاد، برابر با سایر افراد، بلکه به عنوان عضوی از یک مذهب، یک قوم و یا یک مذهب و قوم در جامعه ظاهر می‌شوند. بعد «ضد کارگری و ضد سوسیالیستی» بودن این طرح را تشخیص داده و در پایان مقاله نیز حریفان سلطنت طلب خود را با آتش غضب کارگری تهدید کرده است. این نشریه سلطنت طلبان را «متهم» کرده است که: «برای ۶۰ میلیون مردمی که در ایران زندگی و کار می‌کنند، هویت‌های کاذب قومی و مذهبی می‌تراشند، این مارکها را با حروف درشت بر پیشانی‌شان حک می‌کنند و...» و سپس اضافه می‌کند که «ماحصل تنها تشدید و نهادی کردن کثیفترین هویت‌های قومی و مذهبی و تعصبات ناشی از آن در جامعه خواهد بود».

این نشریه روشن نمی‌کند که اگر امروز این داریوش همایون است که «هویت‌های کاذب قومی و مذهبی» را تراشیده و آنها را با حروف درشت به پیشانی افراد حک

۱- شماره ۲۶ دی ۱۳۷۶، ص ۶. در این پاراگراف جملات داخل گیومه نقل قول مستقیم از آن مقاله است.

می‌کند، پس در ۱۰۰ سال قبل چه کسی اینکار را مرتکب شده است؟ ۲۰۰ سال قبل چطور و الی آخر. غیر از مارکهای حروف درشت، این کیست که ترکان ایران را از راه به در کرده تا به جای «آب» بگویند «سو» و یا چه کسی زیر سر ترکمنها و بلوچهای ایران خوابیده تا به ۱۲ امام شیعه معتقد نباشند؟ این داریوش همایون که عمر نوح نداشته است! در ثانی مگر همین داریوش همایون در مدت تصدی پست وزارت اطلاعات رژیم پادشاهی، خودش چون مقاله نویسی «انترناسیونال» یست ما، منکر وجود تبعیض و مدعی وجود «نظامی که در آن تمامی شهروندان مستقل از مذهب، قوم، ملت، مکان تولد و جنسیتشان... در کلیه شئونات جامعه آزادانه دخالت کرده و از کلیه مواهب زندگی بطور یکسان بهره‌مند...» می‌گشتند، نبود؟ پس آموغ وجود این فرقه‌ها و این هویت‌های متفاوت زیر سر کدام عنصر خبیث بوده است؟!

اگر این مقاله نویسان انترناسیونالیست به جای ادعای آخر که بالطبع غیر از طرفداران رژیم سابق آپارتاید در آفریقای جنوبی، مورد موافقت هرکسی می‌تواند باشد، بر مورد افتراق خود با داریوش همایون متمرکز می‌شد. آیا راستی داریوش همایون مخالفتی با چنین جامعه‌ای کرده است؟ طبعاً نه. (و الا بایستی بدان اشاره می‌شد) اگر شعارهای تکراری نشریات اینچنینی را کنار بگذاریم، نکته مورد اختلاف به صورت زیر عیان می‌شود:

در شرایطی که:

- تنها ۵٪ از ظرفیت دانشگاه بلوچستان نصیب فرزندان آن دیار می‌شود،
- جماعت اهل تسنن مورد تبعیض شغلی قرار می‌گیرند،
- اقتصاد مناطقی که غیر شیعه و غیر فارس هستند (چون بلوچستان، کردستان و آذربایجان و گیلان) بنحو تبعیض آمیزی نسبت به مناطق دارای اهالی شیعه و فارس (چون کرمان، اصفهان و تهران) روزبروز عقب‌تر می‌مانند،
- بیش از نصف اهالی کشور از حق تحصیل به زبان مادری خود محرومند،
- آذربایجان از دومین استان صنعتی کشور در سال ۱۳۵۷ به هفدهمین استان کشور تنزل پیدا کرده است.
- و ...

چگونه میتوان به نظامی عادلانه دست یافت؟ «نظامی که در آن تمامی شهروندان مستقل از مذهب، قوم، ملت، مکان تولد و جنسیتشان بتوانند در کلیه شئونات جامعه آزادانه دخالت کرده و از کلیه مواهب زندگی بطور یکسان بهره‌مند گردند»؟؟؟ (عبارت داخل گیومه عین عبارت «انترناسیونال»

جملات مقاله انترناسیونالیستی مزبور مشابه سفسطه قدیمی منکرین وجود ستم ملی در ایران است که گویا ما «فارس و ترک نداریم و همه ایرانی هستیم» در این ادعا معنی «ایرانی بودن» این است که فارس هم صاحب فرهنگ خود است و هم امتیاز رسمی تحمیل آن به غیر فارس ها را دارد و در مقابل، ترک حق استفاده از زبان خود در سیستم تحصیل و غیره را ندارد. ای کاش بجای شعار که در چنین مطبوعاتی به وفور یافت میشود، روشن می‌کردند که معنی «دخالته آزادانه در کلیه شئون جامعه» در فرهنگ لغت «انترناسیونالیستی» حضرات چیست. آیا اگر همه مردم «حق» عضویت در حزب واحد حاکم را داشته باشند و یا اگر همه اهالی یک کشور چند فرهنگی «حق» استفاده از فرهنگ قوم حاکم را داشته باشند، به معنی «دخالته آزادانه در کلیه شئون جامعه» است؟ اگر مالیات مردم یک منطقه و ثروت مشترک عمومی صرف آبادانی چند شهر یا یک استان کشور میشود و بخشهای دیگر روزبروز راه قهقرا می‌پیماید چطور؟

تا آنجا که از مقاله مورد بحث بر می‌آید، داریوش همایون طبق سنت رژیم گذشته تنها اقلیت های مذهبی را «اقلیت» و مورد تبعیض در شرایط امروزی می‌داند. جواب وی به این سوال آن است که باید از مداخله حکومتی از مجرای قانونگزاری و قائل شدن اولویت برای دانشجوی بلوچ در دانشگاه بلوچستان، این مشکل را چاره نمود. این طرح چنانچه اشاره شد در آمریکا وجود دارد. در انتخابات سال ۱۹۹۴ برای پارلمان سوئد، بصورت وعده انتخابات از سوی حزب سوسیال دمکرات سوئد نیز طرح مشابهی بصورت شعار «از هر دو کرسی، یکی برای زنان» فورموله شد. حزب مزبور پیروز شد و نصف کرسی های بدست آمده خود را به زنان اختصاص داد. پارلمان سوئد دارای بیشترین درصد نمایندگان زن در جهان شد و ستایش سازمان ملل، کشورهای مختلف و مهمتر از همه رضایت زنان دنیا از این اقدام واقعاً انقلابی را از آن خود کرد. هرچند طرح مورد اجرا در آمریکا مورد مباحثه فراوان است و از سوی محافل نژادپرست، نیروهای فوق راست و فاناتیک مسیحی و برخی نمایندگان طبقه مرفه سیاه مورد انتقاد قرار می‌گیرد. جواب انترناسیونالیست ها به این سوال چیست؟ کدام راه حل عملی را پیشنهاد کرده است؟ غیر از شعار «کمونیسم کارگری» که طی ۸۰ سال گذشته مورد سوء استفاده دیکتاتورهای آدمخوار زیادی قرار گرفته است و به خودی خود روشنگر هیچ مسئله ای نیست. می‌ماند بدبینی ناشی از بد سابقگی افرادی چون داریوش همایون در رحم کردن به «اقلیت قومی در معنی مذهبی آنها» که کاملاً بجا و عاقلانه است.

یکی از طرفداران رژیم گذشته در سال ۱۳۵۹ در توضیح علت مخالفت خود با رژیم

اسلامی می‌گفت: «چرا این رژیم کمونیست‌ها را نمی‌کشد؟ در زمان شاه، کمونیست‌ها یا اعدام شده بودند و یا در زندان بودند و...!» این شخص رژیم اسلامی را از موضعی ارتجاعی تر مورد حمله قرار داده بود. حال برخورد انترناسیونالیستهای ما به داریوش همایون نیز از همان قماش است. حرف آنان این نیست که چرا داریوش همایون به دمکراسی فرهنگی به معنی کامل کلمه معتقد نیست و صرفاً در پی دلجویی از اقلیت‌های مذهبی است. حرف آنان اینست که چرا داریوش همایون منکر تفاوت بین «گرد و لر و قشقایی و عرب و ترک و ترکمن و غیره» نیست؟^(۱)

البته این تنها نوشته در مطبوعات انترناسیونالیستی از این دست نیست ولی از آنجا که در این نوشته امکان مقایسه نظرات آنان با افکار یک تئوریسین سلطنت طلب فراهم شده است، مقاله ذیقیمتی برای آشنایی با هسته فکری این گروه است. در نشریه دیگری به نام «ما»^(۲) اخباری در مورد «درگذشت رفیق... پیشوای بزرگ پرولتاریای ایران»، «استالین خردمند»، «پیشوای توانمند و فرهیخته زحمتکشان جهان یعنی، ژوزف ویساریونوویچ استالین»، «مثلث شوم سرمایه، صهیونیسم و فراماسونری»، «افشای جشن یهودی "پوریم"»، «دارو دسته همجنس‌باز...» دارد. این نشریه اخباری در مورد «سایه»^(۱) و «سر»^(۱) استالین نیز دارد: «سایه استالین بزرگ و اتحاد شوروی استالینی»، «سر استالین کبیر». شواهد امر حاکی از آن دارند که روح یکی از گروههای انترناسیونالیست طرفدار مائو و استالین در نام و کالبد نشریه جدید حلول کرده است. بنظر می‌رسد که این نشریه نیز در شرایط عادی (که لشگر کشی به کردستان یا گوشه دیگری از ایران در دستور کار نیست) چیزی در حد «ابلیس» برای کیهان لندن باشد.

نشریه مزبور در همین شماره‌ای که اخبار داغ و ولرم بالا را درج کرده است سری هم به صحرای کربلای «خطر تجزیه ایران» و «کنگره جهانی آذربایجانی‌ها» زده و اظهار تمایل کرده‌است که پرچم «وظیفه پرافتخار آزادسازی بزرگترین دریاچه جهان از بند نام» منسوب به ترکان خزر، به دوش ایشان نهاده شود. نویسندگان با استعداد این نشریه با نقل «آریائی»^(۱) بودن خزران از فرهنگ عمید و ترک بودن آنان از کتاب خزران آرتور

۱- محمود افشار مگر چه می‌گفت: «...اختلافات محلی از حیث لباس، اخلاق و غیره محو شده... گرد و لر و قشقایی و عرب و ترک و ترکمن و غیره باهم فرقی نداشته، هریک به لباسی ملبس و به زبانی متکلم نباشند.» از «آغاز نامه» مجله آینده، ص ۳۱، ۱۲) فرق ایندو علاوه بر یک فاصله زمانی ۷۲ ساله آن است که مقاله متأخرتر می‌خواهد بگوید که مقاله نویسی اولی دیگر به آرزوی خود رسیده است و این داریوش همایون است که از سر بدجنسی و مردم آزاری برای این گرد و لر و قشقایی و عرب و ترک و ترکمن و غیره، «هویت‌های کاذب قومی و مذهبی می‌تراشد!» به این می‌گویند نبوغ سیاسی.

۲- «ما»، شماره ۴، دوره دوم، مرداد- شهریور ۷۰۲۰ میترابی (۱۹) با آدرس یک صندوق پستی در آلمان.

کستلر به این نتیجه میرسد که این نام «یهودی» (سامی) است!

جریانات دیگری هم هستند که در شرایط «عادی» مذکور از سوی کیهان لندن جزو قشون اجنه و شیاطین محسوب می‌شوند. اینان نیز در مناسبت‌های مختلف در سالهای اخیر اعتقاد خود به لزوم توسل به ارتش در برخورد با خواسته‌های نامشروع احتمالی ایرانیان غیرفارس را اعلام کرده، قسم‌ها خورده و قرآن‌ها مَهر کرده‌اند.

بدینسان میتوان تصور کرد که اتهامات کیهان لندن علیه «ابلیس» بی‌پایه بوده و جناب «ابلیس» قربانی یکی از ترور شخصیت‌هایی است که از سوی کیهان لندن امری تازه و نادر نیست.

از سوی دیگر کیهان لندن بعنوان ارگان نیروهای فعلاً پراکنده موسوم به سلطنت طلب در عزم خود برای اتحاد با جمهوری اسلامی و نیروهایی که از آنها به نام «ابلیس» نام می‌برد، زیاد اغراق نمی‌کند و از میان نیروهایی که در ظاهر یا در «شرایط» عادی، مخالف کیهان لندن به حساب می‌آیند، هستند بسیاری که در جهاد احتمالی علیه ملل غیرفارس ایران حاضرند جان برکف برای حالی کردن «خیر و صلاح» آنان به خودشان و ابطال طلسم و توطئه خارجی‌ها بچنگند، بکشند و کشته شوند.

۲۹- آثار درازمدت سیاست «یکدست سازی فرهنگی» در ایران،

از کودتایی که به حوزهٔ مشاع «سه زبان عالم اسلام» و حیات آزادانهٔ تمام زبانها و فرهنگ‌های دیگر مردم ساکن ایران پایان داد، بیش از ۷۰ سال می‌گذرد. کلیهٔ میراث معنوی نسلهای گذشتهٔ میلیونها انسان، ملعبهٔ یک هوس احمقانه (در عین حال مطالعه شده و با برنامه) برای ساختن ایرانِ «خالص و یکدست» آریایی شد (و می‌شود). تأثیر این ماجراجویی بر قربانیان بعنوان کودک، بزرگسال و گروه اجتماعی چه بوده است؟ این سیاستها چه نقشی در ساختن یک جامعهٔ بلحاظ فرهنگی بشدت فقیر و بلحاظ سیاسی سرکوبگر و سرکوب شده و در نتیجه دیکتاتور پرور داشته‌اند؟

عکس‌العمل منفی و مثبت در مسائل اجتماعی برخلاف مسائل مربوط به غریزه و بیولوژی انسانی، نیازمند آگاهی است. اعتراض نسبت به عقد قرارداد انحصار تجارت تنباکو در آغاز جنبشی که به انقلاب مشروطیت منجر شد، یا اعتراضاتی که به آلودگی‌های محیط زیست در کشورهای صنعتی صورت می‌گیرند، هیچکدام بدون

معرفت یافتن مردم نسبت به جزئیات امر قابل تصور نیستند. عوارض ممنوع کردن زبانها و فرهنگهای غیرفارسی در ایران در مقایسه با افزایش قیمت نان، قابل مشاهده از سوی مردم نیست. در کشوری مثل ایران که علم و فرهنگ درست در کنترل دولت است، تحقیقات جامعه شناختی که بتواند عواقب سیاست فرهنگ کشی پان فارسیستی را نشان دهند، صورت نمی‌گیرند. حتی برخلاف کشورهای متمدن که آمار جامعی از متکلمین به زبانهای مختلف در آنها تهیه و در اختیار عموم قرار می‌گیرد، در ایران بنا به دلایلی قابل حدس و گمان یک آمار ساده رسمی در این زمینه وجود ندارد.

رویه‌مرفته هر قدر که نیازهای انسانی غیرمادی تر، عالی تر و انسانی تر می‌شوند، احساس نبود و یا کمبود آنها مستلزم درجه بالاتری از دانش و تجربه می‌باشد. سرما و گرستگی حتی در خواب هم برای کسی که در معرض سرما یا گرستگی است، قابل احساس و درک است. اما کمبود نوعی ویتامین در بدن هم در مرحله تشخیص این کمبود و هم پی بردن به عوارض آن محتاج دانش (پزشکی)، متخصص (پزشک) و آزمایش است. اما فهم اینکه اگر کودکی از شنیدن موسیقی، قصه، شعر و لالائی مادر محروم باشد، دچار چه عوارضی می‌شود، محتاج دانش و آزمایش های بمراتب پیچیده تر است. به همین ترتیب مطالعه صدماتی که ممنوعیت فرهنگهای غیرفارس بر جامعه ایران زده است، بر اساس مطالعات عمیق تخصصی از سوی سازمانهای علمی چون دانشگاهها و مؤسسات تحقیقی قابل مشاهده خواهد شد. برغم وجود دومین دانشگاه ایران در تبریز و مؤسساتی آموزشی دیگر در آذربایجان و حضور گستره آذربایجانی‌ها در مراکز علمی سایر نقاط ایران، صرفاً به دلیل سیاستهای دو رژیم حاکم بعد از کودتای ۱۲۹۹، حتی یک دانشنامه در سطح لیسانس در این زمینه نوشته نشده است.

با وجود این مطبوعات روزانه ایران اخبار زیادی از وخامت اوضاع فرهنگی و سلامت معنوی کشور چاپ می‌کنند. طبق یکی از این خبرها ۵۶/۸ درصد از اهالی واجب‌التعلیم در استان زنجان با اهالی ترک زبان از ادامه تحصیل در دوره متوسطه محروم می‌شوند و تنها ۴۳/۲ درصد دانش‌آموزان واجب‌التعلیم این استان زیر پوشش آموزش متوسطه قرار دارند. این رقم بطور متوسط در سطح کشور ۷۰ درصد است. از طرف دیگر با وجود اینکه ۵۲ درصد جمعیت این استان روستائین هستند، تنها ۱۲ درصد شاگردان تحت تعلیم، روستائی هستند که تنها ۳ درصد آن مربوط به دانش‌آموزان دختر است.^(۱)

۱- روزنامه همشهری، ۸ سپتامبر ۱۹۹۸، نقل از مجله آذربایجان سسی، نمره ۱۶-۱۵، شهریور ۷۷، ص ۱۵.

به حکم ظن و گمان باید ادعا کرد که بخش بزرگی از فقر فرهنگی ایران نسبت به همسایگان عرب و ترک را باید معلول سیاست فرهنگ کشی حاکم دانست که با سلاخی فرهنگ بخشهایی از کشور، فرهنگ در کل کشور را مورد مخاطره و پریشانی قرار داده است.^(۱)

فقر فرهنگی عمومی ایران در قیاس با کشورهای قابل مقایسه قابل توجه با هیچ عامل مهم دیگری غیر از ممنوعیت فرهنگی علیه اکثریت جامعه نیست. به نمونه‌های زیر توجه کنید:

● رقم انتشار روزنامه در سال ۱۹۹۴ برای هر هزار نفر در ایران ۱۸ نسخه بوده است. این رقم در مصر ۳/۵ برابر ایران، در کوبا ۶/۶ برابر، در مکزیک ۶/۳ برابر، در برزیل ۲/۵ برابر، در کره جنوبی ۲۲ برابر، در سنگاپور ۲۰ برابر و در ترکیه ۲/۷ برابر ایران است.

● «سهمیه هر ایرانی، در کتابخانه‌های عمومی کشور ۰/۱۱ یک نسخه کتاب است! رقم مشابه در قزاقستان ۶/۱ و در جمهوری آذربایجان ۵/۳ است»^(۲) در حالی که ایران ۶۰ میلیون ۷/۴ میلیون جلد در این مراکز وجود دارد، رقم مشابه در جمهوری آذربایجان با ۷/۵ میلیون جمعیت ۴۰ میلیون جلد است!

● قیمت متوسط یک جلد کتاب در ایران در سال ۱۳۷۶، ۸۹۸۷ ریال بوده است، در همین مدت هزینه‌ای که مردم ایران بطور متوسط به «تفریح، تحصیل، مطالعه، سرگرمی و فرهنگ» خرج کرده‌اند، روزانه ۵۷/۸ ریال بوده است! با این حساب هزینه صرف شده به این منظور در صد روزم برای خرید یک جلد کتاب کافی نبوده است و تنها کفاف خرید ۶۴٪ از یک جلد کتاب متوسط را می‌داده است!

در منبع فوق ارقام مربوط به مصرف کاغذ و چاپ کتاب نیز آمده است که نمایانگر

۱- مقاله استاد محمدعلی فرزانه در شماره ۱۶ نشریه «آذربایجان سی»، شهریور ۱۳۷۷، چاپ آلمان، ص ۲۷-۱۹، حاوی اسناد و شواهد متعددی است که همگی بر آفت شدید فرهنگی در آذربایجان در نتیجه ممنوعیت‌ها و اجبارهای رضاخانی گواهی می‌دهند. قابل توجه است که این ضربات تنها شامل مطبوعات و هنر نبوده بلکه کیفیت سیستم تحصیلی و امر آموزش کودکان استثنائی را نیز هدف قرار داده است.

۲- نقل از مقاله «موانع انتشار نشریه‌های مستقل دانشجویی - روشنفکرانه در ایران» از علی میزانی، نگاه نو، شماره ۳۷، تابستان ۱۳۷۷، ارقام قبل و بعد نیز از همین منبع نقل می‌شوند.

وضعیت اسف بار حاکم در آن زمینه‌هاست. بعنوان مثال مصرف کاغذ برای چاپ و نوشتن در یونان ۶ برابر و در اردن ۲/۵ برابر ایران است! و ...

۳۰- پان فارسیسم از دیدگاه قربانیان آن،

برای مطالعه این مسئله باید به دو نکته توجه داشت:

● در کشوری که مردم در فقر مادی بسر می‌برند، حتی اگر سواد و تحصیلات در حد رضایت بخشی هم باشد، فرهنگ در بسیاری از ابعاد آن (غیر از دین) به پدیده‌ای لوکس تبدیل می‌شود. دیگر وقتی که خود سواد در انحصار خواص جامعه باشد، فرهنگ جز در جنبه دینی آن از اهمیت می‌افتد.

● اعتراض به ظلم و ستم و نبود آزادی، خود محتاج حد معین و نوعی از آزادی است.

وقتی که کودتای انگلیسی به مباشرت سید ضیاءالدین طباطبائی - رضاخان صورت گرفت هنوز سواد خواندن و نوشتن و امکان تحصیل پدیده لوکسی بود. وقتی هم که سیستم تحصیلات گسترش یافت، کل این سیستم در خدمت گسترش و تعمیق خرافات و موهوماتی بنام پان ایرانیسم و آریا پرستی قرار گرفت. از سوی دیگر در دیکتاتوری رضاخانی حتی وکلا و وزرا جرات نفس کشیدن نداشتند. بلحاظ روانشناسی اجتماعی نیز مردم از انقلاب و اعتراض در همه اشکال آن خسته شده بودند. به بیان دیگر کودتا به قصد آشکار قتل عام فرهنگی در شرایطی صورت گرفت که نه زمینه‌ای برای اعتراض گسترده وجود داشت و نه کسانی که قربانی این کودتای جهالت آریا پرستانه بودند، فرصتی برای شکل دهی به تفکر فرهنگی - ملی از آن خود داشتند. آذربایجان که اصولاً می‌بایستی رهبری این اعتراض را بر عهده می‌گرفت، خاطرۀ غمبار و بسیار تازه‌ای از شکست انقلاب مشروطیت، توطئه پارسک اتابک و شکست «آزادیستان» و قتل شیخ محمد خیابانی داشت. از سوی دیگر این حساسیت آذربایجان بیشتر متوجه خطرات دخالت آشکار خارجی همچون بمباران مجلس، مداخله نظامی روسها در شکست مقاومت مشروطه خواهان تبریز، کشاندن ستارخان و دیگر رهبران مشروطه چی آذربایجان به قتلگاه تهران توسط انگلیسی‌ها و قرارداد ۱۹۱۹ بود. در آن زمان آماده کردن کادرهای لازم برای تأسیس رژیم می‌که قرار بود «ملت» را بر مبنای «نژاد آریا» و «زبان فارسی» تعریف کند، در مکاتبی چون لژ فراماسونری بیداری ایرانیان، مجله کاوه، مجله ایرانشهر و ... در جریان بود که همگی نوعی محافل ازما بهتران بودند. ترکان ایران بدنه اصلی نخبگان مملکتی و اشرافیت حکومتی بودند. آذربایجان به تنهایی از بقیه ایران ثروتمندتر بود و بلحاظ ژئوپلیتیکی

انحصار راههای ارتباطی ایران با روسیه، ترکیه و اروپا را در اختیار خود داشت. به یک معنا جای نگرانی نبود. چنانچه امروز می‌بینیم حتی پروژه ناپودی فرهنگ آذربایجان نیز قادر نبود تمام کادرهای خود را از میان فارس‌ها انتخاب کند و بسیاری چون تقی‌زاده، کاظم‌زاده ایرانشهر، رضازاده شفق و تقی ارانی و بعدها سید احمد کسروی، آذربایجانی بودند. پان فارس‌ستها حضور این افراد را دلیلی برای ضد آذربایجانی بودن پروژه «یکدست‌سازی» ایران معرفی می‌کنند، در صورتی که مسئله بر سر آن است که به دلایل تاریخی آذربایجانیها در همه تحولات فکری ایران نقشی بزرگتر از نسبت عددی خود داشتند.^(۱) و از آنجا که استعمار برای کاشتن این تخم نحس کین به نیروی تحصیلکردگان نیازمند بود و باز به علت بالا بودن میزان تحصیلکردگان آذربایجانی طبیعی بود که صاحبان مال و دستگاههای پرونق برای جذب نیرو و بعنوان عمده‌های شیطان اصلی به سراغ این خبرگان بیایند. حضور این افراد به استعمار کمک می‌کرد تا نامرئی بماند و عمری طولانی‌تر از تک - تک مهره‌ها و حتی رژیم دست سازش داشته باشد.

با این توضیحات ۲ دسته عکس‌العمل در میان بزرگترین گروه قربانیان پروژه پان فارس‌ستی در ایران را میتوان به شرح زیر نام برد:

۱- حفظ زبان مادری چون زبان گفتاری

اکثریت مطلق ترکان ایران زبان و فرهنگ خود را در یک حرکت طبیعی و ناخودآگاهانه حفظ کرده‌اند. هیچ روستایی ولو کوچک تاکنون هویت فرهنگی خود را طبق نسخه صادره از تهران عوض نکرده است. مهمترین تغییر در این گروه اصلی مربوط به موقعیت زبان ترکی در رابطه با خواندن و نوشتن است. اگر در گذشته همه ترکان با سواد دیوانهای شعر و کتابهایی به ترکی می‌خواندند، امروز چنین نیست. یعنی زبان ترکی بیشتر زبان گفتاری خانواده‌ها، محلات، مدارس، دانشگاهها و شهرهای ترک نشین است. تنها بخشی از جامعه ترکان ایران یعنی روشنفکران، شاعران، نویسندگان، مرثیه خوانان و روحانیون و صاحبان ذوق و علاقه وافر به فرهنگ و ادبیات توانسته‌اند خواندن و نوشتن به ترکی را بعنوان بخشی از فعالیت معنوی خود، حفظ کنند. البته آثاری چون هوپ‌هوپ نامه میرزا علی اکبر صابر و منظومه جاودانی «حیدربابایا سلام» شهریار در اکثر خانه‌های ترکان ایران یافت می‌شوند و هر ترکی از

۱- این مسئله در جنبش چپ نیز در تمامی ادوار آن صادق بوده است. بهروز حتی از انقلابیون چپ و زندانی سالهای ستم شاهی از زبان بیژن جزئی نقل می‌کند که می‌گفته: زبان رسمی زندانیهای سیاسی ایران ترکی است.

در ذوق و عشق بخشهایی از چنین آثاری را ثبت خاطره خود نیز کرده است. در واقع کسانی که به برنامه دکتر محمودعلی چهرگانی برای حفظ و اعتلای زبان و فرهنگ ترکی آذربایجانی رأی دادند، همین اکثریت مطلق مردم آذربایجان بودند.

۲- مقطوع النسل کردن خود!

در ادبیات روزمره و ادبیات پزشکی، «مقطوع النسل» کسی است که «فرزند از او بوجود نیاید»^(۱) یعنی فردی آخرین حلقه از نسل تاریخی خود می‌شود و نمی‌تواند گداهای ژنتیکی خود و از آن طریق بخشی از خصوصیات روانی و جسمی خود را در دنیای بعد از خود به جا گذارد. بدینمنوال گروهی از ترکان نیز در زیر بار سنگین فشارهای شوینستی حاکم به این نتیجه می‌رسند که با وجود آنکه گداهای ژنتیکی خود را در وجود فرزندانشان به یادگار می‌گذارند، اما سلسله طبیعی انتقال زبان و فرهنگ خود به نسل بعدی را با دست خود قطع کنند. برای آنکه دقت در بحث را رعایت کرده باشم باید بگویم که آمرختن زبانی غیر از مادری به کودکان خود و حتی صرف آموزش زبانی دیگر، قبل از آنکه کودک زبان مادری خود را فرا گرفته باشد، به معنی مقطوع النسل کردن خود نیست. باز برای تأکید بر دقتی که در انتخاب این عبارت وجود داشته اشاره بکنم که «خودکشی فرهنگی» برای نامیدن این میوه پروژۀ شوینستی در ایران رسا نیست، چرا که در اینجا «قتل نفس» انجام نمی‌گیرد. یعنی زبان کسی از او گرفته نمی‌شود، چون کودک هنوز زبان مادری خود را فرنگرفته، موضوع این تصمیم والدین خود قرار می‌گیرد. و از طرف دیگر این جنایت متوجه «خود» نیست و نسل آینده را از تصاحب زبان و فرهنگ مادری و پدری خود محروم می‌کند.^(۲)

آبادی سئللر سارانی!

اگر خواننده نامگذاری فوق (مقطوع النسل کردن خود!) را نپسندد، میتواند از راه شاعرانه‌تری سراغ مسئله رفت. طبق یک افسانه آذربایجانی پسری بنام «خان چویان» دختری از دشت مغان بنام «سارا» را دوست داشت تا اینکه خان زورگوئی به

۱- فرهنگ عمید

۲- عوارض این مسئله، مشکلات خانواده‌هایی که با اینکار تنها مرفق به برقراری یک رابطه عمودی با فرزندان خود می‌شوند، باید مورد بررسی‌های علم قرار گیرد و از موضوع این نوشته خارج است. رابطه عمودی آن است که در خانواده کودکان تنها در صورت والدین به آنها از منظور آنان باخبر می‌شوند و در بقیه مواردی که پدر و مادر باهم یا با دیگران حضوری و یا تلفنی مکالمه می‌کنند، چیزی از صحبت‌های آنان حالی نمی‌شود. بدینطریق این کودکان تنها در بخشی از حیات معنوی خانواده سهیم هستند و بقیه آتمسفر معنوی خانواده برای آنان بیگانه است: بیگانه در خانواده خود!!!

خواستگاری سارا می‌آید. پدر سارا که جواب منفی دادن به این «خواستگاری» را غیرممکن می‌بیند، سارا را بدست خود به امواج «آریا جایی» می‌سپارد و ... (۱)

حال حکایت بسیاری از آنهایی که فرزندان خود را از زبان آبا و اجدادی‌شان محروم می‌کنند، شبیه پدر سارا در افسانه تراژیک بالا است. اینان به دلیل فشارهای شوینستی، زبان خود را، عزیزترین و انسانی‌ترین بخش معنویات خود را به دست خود، قربانی می‌کنند تا به خیال خود فرزندان‌شان را از شر تبعیض و ستم شوینستی نجات داده باشند.

استخراج آمار دقیق این قوم مقطوع‌النسل یا پدران «سارا»، کار مراکز آمار است. در مورد مکانیسم این مسئله، طرز تلقی و روانشناسی کسانی که دست به قربانی کردن «سارا»ی خود در پیشگاه جهالت آریا پرستانه حاکم می‌زنند، مقاله‌ای بنام «داخلی یوخسا مرکب فاکتور» (عامل داخلی یا عامل پیچیده) در این شماره یا شماره آینده تریبون چاپ خواهد شد. رویهم‌رفته می‌توان گفت که کسانی که به دلیل فقر مادی در حاشیه شهرهایی چون تهران زندگی می‌کنند در عین حال به دلیل سطح پایین فرهنگ از درک پیچیدگی‌های پیرامون این مسئله عاجزند، عاجزانه از در تسلیم درمی‌آیند و خنجر در گلوی «سارا»ی خود می‌نهند. آنها با توجه به موقعیت متزلزل و ضعیف خود در جامعه، با این کار امیدوارند که فرزندان‌شان از شانس بهتری برای موفق شدن در جامعه برخوردار باشند. در صورتی که کسانی که بدلیل آگاهی یا برخورداری از امکانات مادی و موقعیت شغلی از اعتماد بنفس و اطمینان به موفقیت فرزندان خود، برخوردار هستند، نیازی به تبدیل شدن به آخرین حلقه در زنجیر هزاران ساله فرهنگی خاندان خود نمی‌بینند. البته این تنها یک وجه قضیه است. عوامل دیگری خارج از خانه و بیرون از اراده والدین نیز بر سرنوشت زبان مادری کودکان تاثیر می‌گذارد که به موضوع مورد بحث در اینجا مربوط نمی‌شوند.

۳۱- بان فارسیسم و فردای دور و نزدیک ایران

امروز ظاهراً دستیابی به جامعه مدنی در ایران مورد توافق عمومی است. نیروهای متضاد باهم پیرامون این مسئله به بحث نشسته‌اند. سرنوشت مناسبات فرهنگها، زبانها و ملت‌های درون ایران با این مسئله ارتباط تنگاتنگ دارد. چراکه جامعه مدنی و

۱- ترانه معروف «آپارسی سئلر سارانلی» حکایت این فاجعه است که از زبان پدر سارا نقل می‌شود.

دموکراسی پدیده‌هایی نیستند که یکبار برای همیشه بدان دست یافت. بعنوان مثال حق رای همگانی با یک تصویب قانونی اخذ می‌شود و خود این «حق» نیازی به تیمار بعدی ندارد. اما پروژه دموکراسی و جامعه مدنی معادل هیچ رقم قانونی به تنهایی نیستند، بلکه پروسه‌های دائمی و دائماً نوشونده هستند که بدون مشارکت آگاهانه شهروندان هر آن در معرض تهدید قرار می‌گیرند. از این جهت یک جامعه مدنی که بر زیرساخت ممنوعیت زبان و فرهنگ اکثریت شهروندان خود بنا شده باشد، بنایی بد بنیاد و لرزان خواهد بود. بگذریم که ساختار دولت در ۷۰ سال گذشته نیز که خود را از حمایت و همدلی شهروندان بی‌نیاز اعلام کرده و بر ولایت مطلقه شاه یا فقیه استوار بوده نیز، «استوار» نبوده و هرگاه که سرنیزه دیکتاتوری برق و جلای خود را باخته است، دچار طلاطمهای مرگ‌آسا شده است. تجربه سالهای بعد از شهریور ۱۳۲۰ و سالهای بعد از سرنگونی رژیم پادشاهی شاهد این مدعا هستند.

صرفنظر از نوع دولت (توتالیتیر، دیکتاتوری، دموکراسی و غیره) خود مقوله دولت در زادگاه آن یعنی اروپا دچار تنشهای متعددی است که نتیجه نهایی آن از امروز قابل پیش‌بینی نیست. دولتهایی که داری تاریخی طولانی بوده و دهه‌های متعددی از رفاه مادی، صلح و آرامش و ثبات داخلی را تجربه کرده‌اند، در مقابل تحولات جدید دچار تردید نسبت به آینده‌شان هستند.^(۱)

حقوق طبیعی انسانها (چون حق کار کردن، ازدواج، استفاده از زبان و آداب و رسوم خود)، مقدم بر حقوق شهروندی یعنی حق رأی و حق مداخله در اداره جامعه شمرده می‌شود. ایران امروز زمانی به مصاف تحولات جدید می‌رود که نیمی از اهالی کشور هنوز از حق طبیعی استفاده از زبان خود محروم بوده و هستند. این نقیصه مهم جامعه را از درون دچار بحران کرده و آنرا در قبال هر تحول جدیدی آسیب پذیر می‌کند. حاکمیت مرکزی که اقتدار خود را بر زمینی از نارضایتی اهالی غیرفارس و نگرانی آنها از موجودیت معنوی‌شان، بنا کرده است، خود را نیازمند یک دستگاه نظامی - امنیتی

۱- در سالهای اخیر بحث پیرامون آینده «دولت ملی» در همه‌جا جریان داشته است. در کنار نظرات افراطی و پیش‌بینی‌های پیامبرگونه، نظرات معقول تر و غیردراماتیک هم بسیار هستند. اما همه صاحب نظران بر اصل وجود بحران متفق القولند. سه مؤلف کتاب جدید «ناسیونالیسم جهانی» با طرح همه احتمالات موجود، معتقد به انتقال قدرت و قانونگزاری بطور همزمان از «دولت ملی» هم به مناطق کوچک (گاه چند ملیت) و هم به سازمانها و اتحادیه‌های فرادولتی بزرگ هستند. مشخصات کتاب مزبور بقرار زیر است:

«Den globala natinalismen» av: Björn Hettne, Sverker Sörlin, Uffe Östegård, SNS Förlaget, 1998

مقاله‌ای بنام «سوی جهانی بدون مرز» در شماره گذشته تریبون نیز به این موضوع بویژه در رابطه با ایران و کشورهای همسایه پرداخت است. تریبون ۳، ص ۲۷-۳۴.

برای حفظ قدرت و ثبات خود می‌بیند. وقتی هم چنین ماشین قهری راه می‌افتد، به تجربه مکرر در کشور ایران، دیگر کنترل آن ممکن نیست و چنانچه بارها دیده‌ایم، تضمینی نیست که به سرکوب غیرفارسیها اکتفا کند. آموختنی است که هم رژیم پهلوی و هم رژیم اسلامی بساط تعدی به حقوق مردم کشور را از لشگرکشی‌های متعدد برای سرکوب ملل غیرفارس شروع کرده‌اند.

اگر هدف از «وحدت ملی» ایرانیان اراده مشترک آنان برای زیستن زیر چتری از ارگانهای قانونگزاری و قوانین مشترک است و مثلاً منظور از این وحدت پاکسازی قومی و ایجاد کشور خالص نیست، باید موانع این اشتراک اراده و وحدت را از میان برداشت. وگرنه خوش‌باوری خواهد اگر کسی تصور کند که میتوان از تنشهایی که دولتهای پیشرفته صنعتی جهان را در آستانه تحولاتی با سرانجامی نامعلوم قرار داده است، در ایران عقب مانده از لحاظ رشد فرهنگ ملی مدرن، مقابله کرد. میتوان در مورد نوع و درجه تحولاتی که در انتظار ایران و منطقه است، اختلاف نظر داشت؛ اما نمی‌توان انکار کرد که کشورهایی که شهروندان خود را چنانکه هستند، برسمیت نمی‌شناسند، شانس کمتری برای جان به در بردن از بحرانهای جدی و حتمی قرن بیست و یکم دارند.

۳۲- سخن آخر

نبود تمایل به بحث دو چندجانبه در میان مسببین و طراحان ستم ملی در ایران و وارثین آنان قابل درک است. البته این نیروها همچون دیگرانی که دخالت در طرح و اجرای سیستم مبتنی بر نابرابری فرهنگی ملل ساکن ایران نداشته‌اند، همیشه در موضوع مورد بحث این نوشته ۱۳۰ صفحه‌ای وارد شده و سخن‌های بسیار گفته و نوشته‌اند. اما تاجایی که توانسته‌اند، از هرگونه گفتگوی چندجانبه بین طرفهای برابر، پیرامون این مسئله گریخته‌اند. اگر دقیق‌تر بگوییم، اصلاً طرف مقابلی به رسمیت نشناخته‌اند! گریز از بحث رودررو در مسئله ملی می‌تواند محصول یکی از دو عامل زیر باشد:

۲- اعتقاد به وجود مشکل اما وجود این تصور که: حال که مشکل وجود دارد، ما تا میتوانیم مواضع توجیه‌گر اوضاع حاکم را تبلیغ می‌کنیم. ما (فارسها) بالاخره یک جووری طرف غالب هستیم، بگذار محکومان برای تغییر وضعیت تلاش کنند،

عامل اول را نباید چندان مؤثر دانست، چرا که در این صورت سیل مطبوعات و کتابهایی که برای جا انداختن تفکر شوینیستی و آریاپرستی لزومی نداشت. اینکه محافل دولتی و غیردولتی دائماً بودجه و امکانات زیادی صرف تبلیغ پیرامون این مسائل می‌کنند، نشان می‌دهد که مشکل را آنها هم می‌بینند.

عامل دوم نوعی موضع روشنفکران فارس در مسئله هم هست که در بخش مربوطه بدان اشاره شد. اما در آنجا فقط به ناخوانائی این موضع با رسالت روشنفکر اشاره شد و قیاحت مسئله به این صورت شامل حال دولتها و دولتمردان نیست. چرا که اگر وظیفه روشنفکران به زیر سوال بردن قدرت و سیستم حاکم است، کار دولتها در اصل حفظ سیستم حاکم برای افزایش قدرت و اقتدار خود است. اما آیا واقعاً با تصویری که در این نوشته از ساختار فرهنگی واقعی ایران به عمل آمد، میتوان شانس برای پایداری آن قائل شد؟ اگر اضافه کنیم که اینهمه در بستر یک بحران کامل اقتصادی در حد ورشکستگی کشور جریان دارد، این منظره از ثبات در ایران چقدر پایدار مینماید؟ آیا خود رژیم جمهوری اسلامی نسبت به این مسئله ناآگاه است؟ جواب منفی است. در بولتن کمیسیون امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران که مربوط به جلسات کمیسیون امنیت ملی در ماههای بعد از پایان جنگ ایران و عراق بود، دو مسئله‌ای «تهدید برای امنیت ملی کشور» نامیده شده بود: ۱- تهاجم فرهنگی غرب، ۲- مسئله ملیتها. یادآوری کنیم که هنوز در آن سالها کشورهای آهین چون شوروی سابق و یوگوسلاوی سابق از هم نپاشیده بودند. اپوزیسیون رژیم جمهوری اسلامی نیز به شهادت حجم مطالبی که عمدتاً بطور یکجانبه به این مسئله اختصاص می‌دهند، از اهمیت مسئله آگاهند.

اما هم ارگانهای رسمی جمهوری اسلامی وهم محافل و مطبوعات اپوزیسیون آن، بیشتر مایلند تا دکتربین خود را با تکرار مکررات جا بیاندازند و گوش شتوائی برای شنیدن درد طرفهای محکوم ندارند. این عدم تمایل از سوی طرف غالب در یک مسئله جدی مورد اختلاف برای گفتگوی چند جانبه به قصد حل عادلانه مسئله واقعاً تأسف آور و نگران کننده است.^(۱) برای امتناع از شرکت در یک گفتگوی دو و چند

۱- این نوشته چنانچه در مقدمه آمد، قصد ارائه آلترناتیو اثباتی نداشت. مقاله «بسوی جهان بدون (ادامه پاورقی در صفحه بعد)

جانبه دلیلی ارائه نمی‌شود. (۱)

هزینه آبونمان ۴ شماره: 4 sayinin abunə: pulu

Isveç	90 SEK	سوئد:
Isveç, qeyri şəxsi	180 SEK	سوئد، مؤسسات:
Sayir Skandinavi:	110 SEK	سایر کشورهای اسکاندیناوی:
Sayir Avropa:	25 DM	سایر کشورهای اروپا:
Sayir ölkələr:	18 USD	سایر کشورها:

• تریبون در خلاصه کردن، اصلاح و عدم چاپ مطالب رسیده آزاد

است.

• در صورتی که مطلب ارسالی‌تان را به جای دیگری برای چاپ

فرستاده‌اید، حتماً این نکته را متذکر شوید.

(ادامهٔ باورفی از صفحهٔ قبل) مرزها در تریبون ۳ حاوی نظرات اثباتی مؤلف این نوشته، در مورد

مسئلهٔ موضوع بحث در این نوشته است: تریبون ۳، ص ۲۷-۳۴.

۱- می‌گویند کسی از همسایهٔ خود پرسید که آیا اسبی برای دارد، در جواب شنید: دارم ولی سیاه است! سؤال کننده که می‌خواست اسب همسایه را قرض بگیرد می‌گوید: من که رنگ اسب را نپرسیدم! همسایه جواب می‌دهد: حال که نمی‌خواهم اسب خود را امانت بدهم، همین بهانه کافی است! حال این حکایت، حکایت ماست. وقتی که طرفی خود را (به خطا) سوار بر اسب مراد می‌داند، نیازی ندارد که بهانه‌های مهمتری بیاورد. حرکات اعتراضی مردمی و اعتراضات محافل دانشجویی و روشنفکری نیز به تبعیت از ادعای معروف ارتشبد ازهاری، «نوار» تلفتی می‌شوند.

فرهنگ ملتی را به مسلخ برده‌اند و ادعا دارند اعتراضی نیست و اوضاع «عادی» است!

کانون نویسندگان ایران در تبعید به

دبیر کل سازمان ملل متحد

آقای کوفی عنان، دبیر کل سازمان ملل متحد!

اخیراً ۶۴ تن از شاعران، نویسندگان و شخصیت‌های فرهنگی آذربایجان ایران طی نامه‌ای سرگشاده خطاب به آقای خاتمی رئیس‌جمهور ایران، از او خواسته‌اند که به فشارهای فرهنگی در آذربایجان خاتمه دهد. آنان در نامه خویش نوشته‌اند: «زبان و ادبیات ترکی این مردم جزء فرهنگ گسترده ایران محسوب می‌شود و جا دارد مانند تمام میراث فرهنگی این مرز و بوم مورد حراست قرار گیرد.»

عالی‌جناب! به حتم می‌دانید که بیش از یک‌سوم مردم ایران ترکی آذربایجانی زبان هستند و «زبان ترکی یکی از قدیمترین زبانهای جهان است که در ایران نیز دارای تاریخ باستانی است» ولی با اینهمه ترکان شورمان، همچون دیگر خلق‌های ایران، هنوز اجازه ندارند به زبان مادری خود آموزش ببینند، بخوانند و بنویسند. به همین علت است که نویسندگان آذربایجانی در نامه خویش خاطر نشان کرده‌اند: «ایران تنها کشور دنیاست که زبان میلیونها نفر انسان مطلقاً به حساب آورده نمی‌شود» و این در حالی است که ترکان ایرانی «نه تنها از زبان مادری خود محرومند، بلکه متأسفانه از طریق رسانه‌های رسمی مورد تحقیر ملی نیز قرار می‌گیرند» و باز «متأسفانه در ایران حتی یک کانون آموزشی زبان ترکی آذربایجانی وجود ندارد.»

نه فقط مایه تعجب، بل فاجعه است، وقتی که بدانیم در هیچ یک از دانشگاه‌های کشور رشته‌ای به نام زبان و ادبیات آذربایجان وجود ندارد و این فاجعه آنگاه عمیقتر احساس می‌شود که دانسته شود، حتا در هیچ کدام از دانشگاه‌های چهار استان آذری زبان، در حالی که ده‌ها کرسی زبان بیگانه موجود است، جایی برای زبان آذری وجود ندارد.

بر این اساس است که نویسندگان نامه سرگشاده خواستار: تدریس رسمی زبان ترکی آذربایجانی در مدارس شهرهای ترک زبان در کنار زبان فارسی، تولید و پخش برنامه‌های رادیو-تلویزیونی در این شهرها به زبان ترکی، در کنار زبان فارسی، تأسیس کرسی زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی در دانشگاه‌های کشور و ترغیب «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان» به انتشار ادبیات کودکان به زبان ترکی، هستند.

عالی‌جناب! این نامه دستجمعی و حرکت اعتراضی اولین قربانی خود را چند هفته پیش به جا گذاشت. دکتر زهتابی، شاعر و نویسنده مشهور آذربایجان، یکی از امضاکنندگان این سند، که مدت چهار سال نیز در زندان جمهوری اسلامی در بازداشت به سر می‌برد، توسط عوامل جمهوری اسلامی کشته شد. شکی نیست که نام کسانی دیگر نیز از امضاکنندگان این نامه در «لیست سیاه» رژیم جهت ترور قرار داشته باشد.

عالی‌جناب! این تنها درد آذری‌زبانان در ایران، بل مشکل مشترک صاحبان زبانهای دیگر نیز چون کردها و بلوچها و ترکمنها و عربها و... است.

در ماده دوم از اصل بست و ششم اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده است: «آموزش و پرورش باید طوری هدایت شود که شخصیت انسانی هرکس را به حد کمال، رشد برساند و احترام به حقوق و آزادیهای بشر را تقویت کند. آموزش و پرورش باید حسن تفاهم، گذشت و احترام به عقاید مخالف و دوستی بین تمام ملل و جمعیتهای نژادی یا مذهبی و همچنین توسعه فعالیتهای ملل متحد را در راه حفظ صلح تسهیل نماید.»

در اصل بیست و دوم نیز به صراحت آمده است که: «هرکس به عنوان عضو اجتماع حق امنیت اجتماعی دارد و مجاز است به وسیله مساعی و همکاری بین المللی، حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی خود را که لازم مقام و نمو آزادانه شخصیت اوست با رعایت تشکیلات و منابع هر کشور به دست آورد.»

عالی جناب! همانطور که می بینید، این اصول و دهها اصل دیگر از اعلامیه جهانی حقوق بشر در کشور ما به هیچ گرفته می شود و این در حالی است که ایران یکی از ممالک امضاکننده این سند جهانی است.

آقای رئیس! اجازه بدهید تا به نام «کانون نویسندگان ایران در تبعید»، به نام کسانی که خود را حافظان و بارآوران عرصه فرهنگ می دانند، به نام کسانی که واژه ها را از ابزار کار خود می دانند، از شما بخواهیم که: ما را یاری دهید. صدای اعتراض ما را به گوش تمامی دول جهان، از سکوی سازمان ملل، برسانید، نگذارید در کشور ما بیش از این واژه ها نیز همچون انسانها در بازداشت بمانند و یا کشته شوند.

عالی جناب! در جهان امروز، فرهنگ و هنر و ادبیات، همچون دموکراسی و آزادی اندیشه و بیان نمی توانند در حصار یک کشور و یا یک خلق محبوس بمانند. فاجعه ای که در این عرصه در کشور ما رخ داده، تقصیر آن نه تنها بر دوش رژیم حاکم بر ایران، بلکه تمامی دولت هایی است که دست دوستی به سوی فرهنگ کشان آدم کش دراز کرده اند. در همین رابطه است که ما به دادخواهی، به شما روی آورده ایم و از شما انتظار داریم که برای آزادی واژه ها، برای آزادی زبان، اندیشه و بیان، برای رهایی فرهنگ و شرف انسانیت در ایران، برای استقرار دموکراسی در ایران از هیچ کوششی دریغ ننمائید. این خواست به حق ما و مردم ماست و شک نداریم که شما ما را در دستیابی به این حق تنها نخواهید گذاشت.

کانون نویسندگان ایران (در تبعید)

چهاردهم ژانویه ۱۹۹۹

رونوشت: پارلمان نویسندگان

اتحادیه دولتهای اروپایی

مطبوعات و رسانه های گروهی ایران و جهان

دفتر حقوق بشر و سازمان دیدبان حقوق بشر

Tribun

Bu sayıda yazanlar:

Aysin

Əlirza Ərdəbili

Abdulla Əmirhaşimi

Prof. Turxan Gənceyi

Dr. Həsən Jəvadi

Maşallah Rəzmi

Böyük Rəsuloğlu

Yunis Samili

Dr. Ziya Sədrulərafi

Dr. M. Ə. Fərzanə

Güntay Qocabəyli

K. D. Uşinski

Şe'r:

Əmini-Məftun

Ismayıl Cəmil

Tərcümə:

Orxan Tehrani

Pr. Fəxrəddin Yədigar

Raportlar və Çıxışlar:

Vashington: D A K

Tehran: Azərb. Həftəsi ləğv oldu

Berlin: Elmi seminar

Şərəfxana Limanı:

Azərb. simpoziumu

Şəbüstər:

Prof. Zehtabi dünyamızdan köçdü

İsveç, Malmö: Dr. Fərzanədən təclil

Çoxmədəniyyətli cəmiyyətin məsələlərini arasdıran dergi

A journal devoted to multicultural affairs

4

Qış 1999 Winter